

สมมาทิกฺขิ

สมเด็จพระญาณสังวร
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

พิมพ์น้อมถวายพระกุศล

ในการบำเพ็ญกุศล
ครบ ๑ ปี แห่งการสิ้นพระชนม์
สมเด็จพระญาณสังวร
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
๒๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๗

ลัทธิมาทิกญู

พระนิพนธ์

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช

สกลมหาสังฆปริณายก

ISBN 978-616-374-205-6

พิมพ์ครั้งที่ ๒ : ตุลาคม ๒๕๕๗

จำนวนพิมพ์ ๑๐,๐๐๐ เล่ม

ที่ปรึกษา

สมเด็จพระวันรัต

พระเทพปริยัติวิมล

บรรณาธิการ

พระศากยวงศ์วิสุทธิ์

รศ.สุเชาว์ พลอยชุม

ออกแบบปกและรูปเล่ม

พัชร พุ่มพวง

ผู้จัดพิมพ์

คณะญาติธรรม อุบาสิกา คุณัญญาวน อินทรกำแหง

พิมพ์ที่

สาละพิมพ์การ ๙/๖๐๙ ต.กระทุ่มล้ม อ.สามพราน

จ.นครปฐม ๗๓๒๒๐ โทร ๐-๒๔๒๙-๒๔๕๒, ๐๙-๘๘๗๖-๖๑๑๖

ก ด ำ มุ ข

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เคยรับสั่งเล่าให้ฟังว่า ครั้งหนึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระดำริว่า การแสดงพระธรรมเทศนาหรืออบรมกรรมฐานของเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก มีช่วงว่างระหว่างประโยค นานเหลือเกิน ฟังแทบแล้วไม่ทันพระทัย พระองค์จึงลองตัดช่วงว่างระหว่างประโยคออกให้หมด แต่พอกลับมาฟังแบบไม่มีช่วงว่างตามเดิมอีกครั้ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรับสั่งว่า ยิ่งฟังไม่รู้เรื่อง ต้องกลับไปฟังแบบไม่ตัดต่อเหมือนเดิม ถึงได้อรรรถรสของพระธรรมที่ทรงแสดง

ในทำนองเดียวกัน พลตำรวจเอกวิเชียร เดชกุญชร อดีตนายตำรวจราชสำนักประจำราชวงศ์ เคยเล่าให้ฟังเหมือนกันว่า “ครั้งหนึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานเทปบันทึกเสียงของเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เมื่อได้รับพระราชทานแล้ว ก็รับมาเปิดฟัง แต่ฟังได้ไม่ยาวนาน ก็เลิกฟัง ถึงแม้ว่าวันนี้ถ้าใครมีโอกาสดูฟังก็จะรู้สึกเหมือนผม เพราะว่าพระธรรมเทศนาในเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร ทรงประณีตในเรื่องการใช้ถ้อยคำ แต่ละประโยคที่ออกมา แม้จะเป็นการพูดปากเปล่า

ก็จะสมบุญเรียบร้อยนำไปพิมพ์เป็นหนังสือได้เลย ไม่ต้องไปขัดเกลาหรือแต่งใหม่ทั้งนั้น พระองค์ทรงประณีตมาก เพราะฉะนั้น เวลาพระองค์เทศน์ ทรงเทศน์ซ้ำ คนฟังที่ใจร้อนก็จะรู้สึกขาดเป็นห่วง ๆ แล้วในที่สุดคนฟังใจร้อน อย่างผมนี่ก็เลิก ไม่ฟังเลย แต่ต่อมามีอยู่วันหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรับสั่งถามผมถึงเทปม้วนนั้นว่า ฟังเทปสมเด็จพระญาณฯ หรือยัง ครั้นผมจะกราบบังคมทูลโกหกก็กลัวพระองค์จะทรงจับได้ ก็เลยต้องกราบบังคมทูลตามตรงว่า เอาไปฟังแล้ว ยังฟังไม่จบ เลยเก็บไว้ก่อน พระองค์ทรงรับสั่งถามว่าทำไมถึงเก็บ ผมก็กราบบังคมทูลตามตรงว่าเจ้าพระคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ เป็นห่วง ๆ ตอน ๆ เลยไม่ได้ฟัง เก็บไว้ก่อน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงชี้หน้าผม แล้วรับสั่งว่า ฟังไม่เป็น คิดไปก่อนใช้มัยว่า ท่านจะพูดว่าอย่างนั้นอย่างนี้ แล้วพอท่านไม่ได้พูดว่าอย่างนั้น เราก็เลยเบื่อ ใช้หรือเปล่า ซึ่งก็เป็นความจริงตามที่ทรงรับสั่ง ผมได้แต่นั่งประนมมืออยู่อย่างนั้น พระองค์เลยรับสั่งต่อว่า ไปฟังใหม่ แล้วอย่าคิดไปก่อนให้หยุดพร้อม ๆ กับสมเด็จพระพุฒาจารย์ ท่านหยุดแค่นั้น ก็หยุดแค่นั้น ค่อยจนท่านเริ่มประโยคใหม่ ค่อยฟังท่านต่อ ผมกลับไปฟัง คราวนี้ฟังจนจบทั้งม้วน จริงอย่างที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรับสั่ง เป็นเทปพระธรรมเทศนาในสมเด็จพระสังฆราชที่ดีที่สุดม้วนหนึ่ง”

จากเกร็ดการฟังพระธรรมที่เจ้าพระคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ ทรงแสดงหรืออบรมทั้งสองเรื่องนี้ แสดงให้เห็นว่า รูปแบบการแสดงพระธรรมของพระองค์นั้น มีลักษณะเฉพาะ ที่ดูเหมือนว่าจะยาก เพราะมีช่วงเงียบระหว่างประโยคยาวเกินไป แต่เมื่อมีการถอดเทปบันทึกเสียงที่ทรงอบรม

มาพิมพ์เป็นหนังสือพระนิพนธ์ น่าจะง่ายต่อการอ่านศึกษาอบรม เพราะไม่มีช่วงว่างระหว่างประโยคเหมือนฟังเทปบันทึกเสียง พออ่าน เข้าใจจริง ๆ ปรากฏว่า คนส่วนหนึ่งสะท้อนว่า พระนิพนธ์ของเจ้าพระคุณ สมเด็จพระ อานยาก มีคำบาลีเยอะ อธิบายลุ่มลึกเกินไป แต่มีอีกกลุ่มหนึ่ง บอกว่า เป็นสุดยอดของหนังสือทางพระพุทธศาสนา ที่ทั้งอ่านง่ายและ ก่อให้เกิดความแจ่มแจ้งในอรรถรสของพระธรรมอย่างแท้จริง ทั้งนี้อาจ เป็นที่ว่าการอ่านพระนิพนธ์ของพระองค์นั้น คงเหมือนกันกับการฟัง การอบรมจากเทปหรือฟังอยู่เฉพาะพระพักตร์ คือต้องค่อย ๆ อ่าน และคิดตาม ไม่ใช่อ่านให้จบเล่ม แต่ต้องอ่านให้เข้าใจพระประสงค์ว่า ต้องการให้ผู้อ่านเข้าใจอะไรเป็นประเด็น ๆ ไป ฉะนั้น หนังสือพระนิพนธ์ ของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชส่วนใหญ่ มิใช่เป็นหนังสือประเภท ต้องอ่านให้จบ แต่เป็นการย่อยในแต่ละส่วนแต่ละบท เป็นหนังสือที่จะ เลือกอ่านหน้าไหนก็ได้ อ่านเมื่อใดก็จะได้รับความแจ่มแจ้งในเรื่องนั้น ๆ เมื่อนั้น

พระนิพนธ์เรื่อง สัมมาทิฐิ ตามพระเถรอธิบายของท่าน พระสารีบุตรเถระ เป็นพระนิพนธ์เรื่องหนึ่งที่ทรงกลั่นออกมาจากพระทัย ทรงสอนเป็นมุขปาฐะ ในรูปแบบบทอบรมจิตตภาวนาที่พระองค์อบรม เป็นประจำอาทิตย์ละ ๒ วัน (วันธรรมสวนะกับหลังวันธรรมสวนะ) แก่ พระสงฆ์วัดบวรนิเวศวิหารและพุทธศาสนิกชนทั่วไป ที่ชั้น ๒ ตึก สว ธรรมนิเวศ วัดบวรนิเวศวิหาร ตั้งแต่วันที่ ๒๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๗ ถึง ๑๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๒๘ รวม ๔๒ ครั้ง ต่อมามีการถอดเทป แล้วพิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘ ต่อมา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ทรงพบว่า ยังมีข้อบกพร่องอยู่ จึงทรงพระกรุณาตรวจทานต้นฉบับใหม่ ด้วยพระองค์เอง แล้วพระราชทานมาให้เจ้าพระคุณสมเด็จฯ เพื่อพิมพ์ ขึ้นใหม่พร้อมทั้งพระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์สำหรับการพิมพ์ ด้วย

เนื้อหาของพระนิพนธ์นี้ แม้ชื่อว่า สัมมาทิฎฐิ แต่เจ้าพระคุณ สมเด็จฯ ได้ทรงอธิบายให้เห็นว่า ความจริง สัมมาทิฎฐิ เป็นกุญแจสำคัญ ที่จะไขไปสู่พุทธทรัพย์ของพระพุทธศาสนา แม้โดยธรรม สัมมาทิฎฐิ เป็นองค์แรกของมรรคมีองค์ ๘ ก็จริง แต่ทรงโยงให้เห็นว่า สัมมาทิฎฐิ ก็คือ หัวใจของพระพุทธศาสนานั้นเอง ได้ทรงอธิบายให้เห็นว่า พระพุทธ- ศาสนาอีกนัยหนึ่งก็คือ **สัมมาทิฎฐิศาสนา** หรือศาสนาแห่งสัมมาทิฎฐิ นั้นเอง

พระนิพนธ์เรื่อง สัมมาทิฎฐิ นี้ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ได้บรรยาย ตามหลัก สัมมาทิฎฐิสูตฺร ที่มีมาในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๒ พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกั ตั้งแต่ข้อที่ ๑๑๐-๑๓๐ ซึ่งเป็นเรื่องราว ที่เกิดขึ้นเมื่อพระสารีบุตรเรียกประชุมภิกษุทั้งหมดที่พำนักอยู่ใน พระวิหารเชตวัน นครสาวัตถี แล้วมาสนทนากันว่า อย่างไรเรียกว่า สัมมาทิฎฐิ แล้วพระสารีบุตรเถระก็ได้อธิบายเรื่องนี้ให้ภิกษุทั้งหลาย ฟัง ในรูปแบบถาม-ตอบ ที่เป็นคำถามหลัก ๆ อยู่ ๑๕ เรื่อง เป็นความ รู้เกี่ยวกับกุศลและอกุศล อาหาร ความจริง ชรา มรณะชาติ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ อายตนะ นามรูป วิญญาณ สังขาร อวิชชา และ อาสวะ

ในการอบรมจิตตภาวนา ภายใต้หัวข้อ สัมมาทิฏฐิ เจ้าพระคุณ สมเด็จพระสังฆราช ได้ย่อยสัมมาทิฏฐิสถูตรดังกล่าวให้เกิดความเข้าใจง่าย และสามารถปฏิบัติได้ในชีวิตประจำวัน ทรงโยงให้เห็นว่า หลักธรรมทุกข้อ เกี่ยวโยงซึ่งกันและกัน เมื่อมีความเข้าใจที่ลึกซึ้งในพระธรรมจะเห็นได้ว่า หัวใจของพระพุทธศาสนาอยู่ที่ สัมมาทิฏฐิ นั่นเอง มีอยู่หลายเรื่องที่ เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ทรงอธิบายให้เห็นเป็นภาพ จนแม้ผู้มีปัญญา น้อยก็สามารถเข้าถึงพระธรรมได้โดยง่าย จะขอยกตัวอย่างบางเรื่องมา กล่าว ณ ที่นี้

๑. ตัณหา คือความที่กระเลื่อกระแสน ไม่หยุดอยู่กับที่ เคลื่อนที่ ทรงอธิบายว่า เป็นธรรมชาติของสิ่งมีชีวิต และเป็นคำเดียวกัน กับคำว่า สัตว์ที่เรียกว่า ตสา ที่แปลว่าเคลื่อนที่ได้ กับสัตว์ จำพวกที่ว่า ถาวรา ที่แปลว่า อยู่กับที่ คือถาวรเคลื่อนที่ ไม่ได้ แต่ในความหมายนั้นครอบคลุมทั้งร่างกาย และจิตใจ ที่ทะยานอยาก ดิ้นรน กวัดแกว่ง กระสับกระส่าย
๒. นาม ตามรูปศัพท์เป็นคำเดียวกันกับ นมะ หรือ นโม ที่ แปลว่า น้อม ในความหมายว่าเป็นอาการของจิตใจที่น้อม ออกไปรู้อารมณ์คือเรื่องทั้งหลาย เช่นเดียวกันกับกิริยาที่บุรุษ นอนหลับตื่นขึ้นเพราะเสียงมะม่วงหล่น ก็เอื้อมมือออกไป ยื่นมือออกไปจับผลมะม่วง อาการที่เอื้อมมือหรือยื่นแขน ออกไป นั่นก็คืออาการที่จิตน้อมออกไปรับอารมณ์นั่นเอง

๓. รูป ที่รู้จักกัน เช่น รูปร่างหน้าตา รูปร่าง ตามศัพท์แปลว่า
ชำรุด สิ่งโดยย่อชำรุด สิ่งนั้นชื่อว่ารูป
๔. กาลเวลาเป็นเครื่องมือที่จะทำให้เกิดความเข้าใจในอริยสัจ
๔ ได้มากขึ้นหรือได้ง่ายขึ้น เพราะสิ่งปรุงแต่งทั้งหลายในโลก
มีนัยตามกาลเวลา ส่วนกาลเวลานั้นย่อมควบคู่กันไปกับ
ไตรลักษณ์ ฉะนั้น ความเป็นไตรลักษณ์ย่อมมี ก็เพราะมี
กาลเวลา คือมีอดีต มีอนาคต มีปัจจุบัน
๕. ความแตกต่างระหว่างความรู้กับความรู้จักจริง คนเราได้อาศัย
ความรู้ทางตา ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางมนะคือใจ คือ
คิดเองเออเองกันอยู่ตั้งนี้เป็นพื้น ซึ่งไม่ใช่เป็นความรู้จริง
แต่ความรู้จริงนั้นต้องอาศัยตาหูเหล่านี้แหละ แต่ก็ต้องมา
พิจารณาพิเคราะห์ ที่เรียกว่าดูแล้วก็ต้องมาคิด คิดแล้วก็ต้องมา
ปฏิบัติมากระทำต่าง ๆ จึงจะเป็นตัวปัญญา คือความรู้จริง
ขึ้นในทุก ๆ สิ่ง
๖. ข้ออธิบายเพิ่มเติมของท่านพระสารีบุตรในพระสูตรนี้ คือ
ท่านได้แสดงข้ออาสวะ เพิ่มเติมจากหลักปฏิจจสมุปบาทที่
พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ ในหลักปฏิจจสมุปบาทนั้นที่สุดแค่
อวิชชา แต่ท่านพระสารีบุตรยังได้แสดงต่อไปว่า เหตุให้เกิด
อวิชชาคืออาสวะ เพราะอาสวะเกิดอวิชชาจึงเกิด แต่ต่อจาก
นั้นท่านก็แสดงกลับไปอีกว่า อาสวะเกิดก็เพราะอวิชชา คือ
เพราะอวิชชาเกิดอาสวะจึงเกิด

๗. กาย แปลว่า ประชุม ส่วนทั้งหลายที่มาประชุมกันเป็นกายนี้มีธรรมชาติแตกทำลาย จึงต้องปรุงแต่งอยู่เสมอ หยุดความ เป็นสังขารคือหยุดปรุงแต่งเมื่อใด กายก็แตกทำลายเมื่อนั้น เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสยกเอา ลมอัสสาสะ (เข้า) ปัสสาสะ (ออก) ขึ้นมาว่าเป็นตัวกายสังขาร เครื่องปรุงแต่งกาย ใน ทำนองเดียวกัน วิตก วิจาร คือความตริก ความตรอง จึงเป็นเครื่องปรุงวจา ที่เรียกว่า วจีสังขาร สัญญา คือ ความจำได้หมายรู้ เวทนาคือความรู้ เป็นเครื่องปรุงจิต ที่เรียกว่า จิตตสังขาร

๘. ความรู้ในอริยสัจจ์ต้องเป็นความรู้ ๕ ระดับ ได้ทรงอธิบาย ว่าความรู้ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้มีอยู่ ๕ ระดับด้วยกัน คือ

๑. จักขุ คือดวงตา เป็นความรู้ระดับรู้เห็น ผ่านอายตนะ
๒. ญาณ คือความหยั่งรู้ เป็นความรู้ระดับความเข้าใจ
๓. ปัญญา คือความรู้รอบ เป็นความรู้ระดับทุกมิติ
๔. วิชชา คือความรู้จริง เป็นความรู้ระดับละเอียด และ
๕. อาโลก คือความสว่าง หรือความรู้ระดับรู้แจ้ง (รู้เห็น รู้เข้าใจ รู้รอบ รู้จริง และรู้แจ้ง)

จากข้อความเหล่านี้ จะเห็นได้ว่า เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงย่อย คำธรรมะที่เป็นภาษาบาลี ให้ผู้อ่านได้เข้าใจแจ่มแจ้ง และโยงให้เห็น เป็นภาพว่า ธรรมะแต่ละข้อทำงานในใจเราอย่างไร

อนึ่ง สิ่งที่น่าสนใจอย่างหนึ่งในการศึกษาพระสูตรในพระไตรปิฎก ก็คือ การเปรียบเทียบพระสูตรเดียวกันในแหล่งที่มาหลายแห่ง เช่น พระไตรปิฎกฉบับจีน หรือฉบับมหายาน ในขณะที่สัมมาทิฏฐิสูตรปรากฏในมัชฌิมนิกาย ของพระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี แต่มีปรากฏอยู่ใน มัชฌิมาคัม และสัมยุทตาคัม ของพระไตรปิฎกฉบับภาษาจีน เมื่อทำการศึกษาเปรียบเทียบพบว่า ในพระไตรปิฎกบาลีและจีนมีความแตกต่างกันในการเรียงลำดับหัวข้อธรรมดังนี้

พระไตรปิฎกจีน

กุศล/อกุศล

อาหาร

อาสวะ

อริยสัจจ ๔

ชรา ถึง สังขาร

พระไตรปิฎกบาลี

กุศล/อกุศล

อาหาร

อริยสัจจ ๔

ชรา ถึง สังขาร

อวิชชา

อาสวะ

จากการเรียงลำดับข้อธรรมในพระไตรปิฎกบาลี แสดงให้เห็น ชัดว่า ทำอย่างไรจึงจะได้มาซึ่งสัมมาทิฏฐิ ด้วยการละราคะ โทสะ และ ลตอหังการ มมังการ อย่างไร เมื่อทำลายซึ่งอวิชชาและอาสวะลงได้ ก็จะสามารถดับทุกข์ได้ เนื้อหาดังกล่าวไม่ชัดเจนในสัมมาทิฏฐิสูตร ที่มีมาใน พระไตรปิฎกฉบับจีน

ในทำนองเดียวกันอีกประเด็นหนึ่งที่มีการนำเสนอที่แตกต่างกันใน พระไตรปิฎกภาษาบาลีกับภาษาจีนก็คือ การอธิบายหลักอริยสัจจ ๔

ตามหลักบาลี มักเสนอในรูปแบบที่คุ้นเคย คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค แต่ในคัมภีร์ สัมยุกตาคณะของภาษาจีน แปลต่างออกไปโดยเฉพาะข้อ ๒ กับ ๓ กล่าวคือ ๑. ทุกข์ ๒. สมุทัย ๓. ทักษะในการทำความเข้าใจ การดับทุกข์ และ ๔. ทักษะในการทำความเข้าใจเมื่อทุกข์ดับแล้วและ ทุกข์ไม่กำเริบอีก

เนื้อหาตามหลักพระพุทธศาสนา สัมมาทิฏฐิ เป็นศัพท์ที่ครอบคลุม ความหมายที่กว้าง เช่น ตามพระสูตรต่าง ๆ มีความหมายว่า เป็นความ เข้าใจ เป็นประสบการณ์เฉพาะตนในอริยสัจจ์ ๔ และมรรคมีองค์ ๘ ที่ดำรงอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ แสดงถึงหลักอทิปปัจจยตา ที่อาศัย ซึ่งกันและกัน เป็นกฎแห่งเหตุและผล เป็น สุนฺญตา มีลักษณะของ ธรรมชาติแห่งความจริง เป็นปัญญา เป็นความรู้ เป็นวิปัสสนาที่นำไปสู่ การตรัสรู้ สัมมาทิฏฐิ เป็นเครื่องกำหนดว่า จะรับรู้และปฏิบัติตอบอย่างไร ในทุกเรื่อง เป็นเครื่องส่งเสริมให้ดำรงอยู่ด้วยพรหมวิหารธรรม อยู่ด้วย สังวรธรรม อยู่ด้วยสมาธิ อยู่อย่างมีสติ ปัญญา และอยู่ด้วยการละ อุปาทาน เป็นการเห็นแจ้งในขั้นห้า นอกจากนั้น สัมมาทิฏฐิ ยังเป็น พื้นฐานของหลักมัชฌิมาปฏิปทา ที่ปฏิบัติทาง กาย วาจา และใจ เพื่อ มุ่งสู่การตรัสรู้ รู้แจ้ง เห็นชัด ซึ่งสัจจธรรม

สรุป จะเห็นได้ว่า สัมมาทิฏฐิ คือความเห็นชอบ เห็นในอริยสัจจ์ ทั้ง ๔ เมื่อเข้าใจถูกต้องสามารถทำให้เกิดความเข้าใจในคำสั่งสอนของ พระพุทธศาสนาและก่อให้เกิดความสุขเป็นพื้นฐาน และในขณะเดียวกัน ก็สามารถปฏิบัติไปถึงการดับทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิง เพราะฉะนั้น สัมมาทิฏฐิ เองสามารถทำความเข้าใจได้ในสองระดับ คือระดับความคิด ความเข้าใจ

และระดับความรู้ ความรู้แจ้ง บนพื้นฐานของประสบการณ์ สัมมาทิฐิ ระดับความรู้แจ้ง คือการเห็นความจริงจากประสบการณ์โดยตรงของตนเอง แต่ทั้งนี้การมีประสบการณ์ที่ถูกต้องก็ขึ้นอยู่กับความเข้าใจและการรับรู้ที่ถูกต้องเป็นพื้นฐาน ถ้าจะเปรียบสัมมาทิฐิระดับความคิด ความเข้าใจเหมือนฝ่ามือ มือที่จับความจริงด้วยความคิด เป็นสัมมาทิฐิ ระดับความคิด ส่วนสัมมาทิฐิระดับความจริง อาจเปรียบเหมือนดวงตา เป็นดวงตาแห่งปัญญา ที่มองเห็นทะลุสิ่งต่าง ๆ ตามความมียู่ของธรรมชาติของสิ่งนั้น ๆ

ในนามของคณะกรรมการจัดพิมพ์หนังสือในการพระศพสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ขออนุโมทนา อำนวยพร ผู้ร่วมบำเพ็ญการกุศลด้วยการพิมพ์พระนิพนธ์ในเจ้าพระคุณ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ เพื่อแจกเป็นธรรมทาน และได้ตั้งใจบำเพ็ญกุศลอุทิศถวาย เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายกในครั้งนี้ อำนวยให้ทุกท่านมีความเจริญรุ่งเรืองในการประพฤติปฏิบัติธรรมให้ยิ่งขึ้น ๆ ดังที่ใจปรารถนา ขอให้ทุกท่านประสบจตุรพิตร และประสบสันติสุขในธรรมทั่วกันตลอดไป

พระศากยวงศ์วิสุทธิ์

พฤษภาคม ๒๕๕๗

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถ-
บพิตร และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรง
พระราชปรารภว่า สมเด็จพระญาณสังวร เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร
จะเจริญชนมายุครบ ๖ รอบนักษัตร ในวันที่ ๓ ตุลาคม พุทธศักราช
๒๕๒๘ นี้ เป็นโอกาสอันควรยิ่งที่จะได้ทรงร่วมบำเพ็ญพระราชกุศล
ในการฉลองชนมายุที่จะมีขึ้นในวาระนั้น จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า
โปรดกระหม่อมให้จัดพิมพ์หนังสือที่ประกอบด้วยสาระประโยชน์
อันเกี่ยวข้องกับวัดบวรนิเวศวิหารและสมเด็จพระญาณสังวรขึ้น ๓ เล่ม
คือตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร เล่มหนึ่ง ศิลปกรรมวัดบวรนิเวศวิหาร
เล่มหนึ่ง กับเรื่องสัมมาทิฐิ อีกเล่มหนึ่ง สำหรับทรงถวายเป็นเครื่อง
บูชาพระคุณสมเด็จพระญาณสังวรที่ได้เมตตากรุณาเกื้อกูลในสรรพกิจ
ส่วนพระองค์เป็นอันมากตลอดมาเป็นนิจและเฉลิมเกียรติคุณที่ได้
ปฏิบัติบำเพ็ญกรณียกิจเป็นอเนกปริยาย เพื่อประโยชน์และความเจริญ
มั่นคงแห่งพระศาสนา ทั้งเพื่อความผาสุกสวัสดิ์ของบุคคลทุกเพศ
ทุกวัยทุกภูมิปัญญาโดยเสมอหน้ากัน

พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน

วันที่ ๑๙ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๒๘

คำนำ (ในการพิมพ์ครั้งแรก)

หนังสือเรื่อง “**สัมมาทิฐิ ตามพระเถราธิบายของท่านพระสารี-
บุตรเถระ**” นี้รวบรวมจากการแสดงธรรมของสมเด็จพระญาณสังวร
(เจริญ สุวฑฺฒนมหาเถระ) ในการปฏิบัติอบรมจิต ทุกวันธรรมสวนะ
และวันหลังวันธรรมสวนะ ณ ตึก สว วัดบวรนิเวศวิหาร ระหว่าง
เดือนตุลาคม ๒๕๒๗ ถึงเดือนกรกฎาคม ๒๕๒๘ รวม ๔๒ ครั้ง
ซึ่งท่านแสดงโดยมุขปาฐะทุกครั้ง และ ดร.เสาวนีย์ จักรพิทักษ์
บันทึกถอดจากแถบบันทึกเสียงเรียบเรียงเป็นต้นฉบับถวายให้ท่าน
ตรวจแก้ไขเพิ่มเติมหัวข้อเป็นตอน ๆ ไป

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า พระธรรมเทศนา
ชุดนี้นอกจากจะแสดงข้อธรรมะสำคัญ ๆ อันเป็นแก่นคำสอนของ
พระพุทธศาสนาแล้ว ยังแสดงให้เห็นประจักษ์ถึงปรีชาญาณอันกว้างขวาง
ล้ำลึกของพระสารีบุตรเถระในการอธิบายธรรมะนี้อีกประการหนึ่ง
และประการที่สาม สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒนมหาเถระ) ได้นำ
พระเถราธิบายแห่งพระอัครสาวกองค์นั้นมาอธิบายถ่ายทอดเพิ่มเติม
ให้พอเหมาะพอดีแก่ความรู้ความคิดของคนในยุคปัจจุบัน ให้เข้าใจได้
โดยสะดวกและแจ่มแจ้งจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมพิมพ์

ขึ้นเป็นเล่มสมุดสำหรับพระราชทานในงานฉลองชนมายุ ๖ รอบของ
สมเด็จพระญาณสังวร (สุวตมมมหาเถระ) เพื่อบูชาเฉลิมเกียรติคุณ
และเพื่อเผยแพร่สารธรรมในพระพุทธศาสนาให้แพร่หลาย ทรงหวัง
พระราชหฤทัยว่าผู้ที่ได้รับพระราชทานไปอ่านไปศึกษาจักได้รับประโยชน์
คือความรู้ความเข้าใจอันถูกต้องแนชัดในธรรมที่มีแสดงอยู่ทั้งนั้น
โดยทั่วกัน

สำนักกราชเลขาธิการ

วันที่ ๑๙ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๒๘

คำนำ (ในการพิมพ์ครั้งที่ ๒)

เรื่อง “**สัมมาทิฐิ ตามพระเถรานุเถระของท่านพระสารีบุตรเถระ**”
นี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้จัดพิมพ์ขึ้นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘ พระราชทานถวายสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ขณะเมื่อทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระญาณสังวร เนื่องในวโรกาสทรงบำเพ็ญพระกุศลฉลองพระชนมายุครบ ๖ รอบ เมื่อวันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๘ ดังความแจ้งในพระราชปรารภและคำนำในการพิมพ์ครั้งนั้นแล้ว

หลังจากพิมพ์ครั้งแรกแล้ว ยังไม่มีการจัดพิมพ์ขึ้นใหม่อีก ต่อมาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ได้ทรงมีพระราชปรารภกับสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ถึงหนังสือสัมมาทิฐิฉบับพิมพ์ครั้งแรกว่ายังมีที่บกพร่องอยู่หลายแห่ง ได้ทรงพระราชอุทิศหาพระสงฆ์ท่านต้นฉบับใหม่ตลอดทั้งเรื่อง แล้วพระราชทานมาที่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช เพื่อจัดพิมพ์ขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่ง พร้อมทั้งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานพระราชทรัพย์สำหรับการพิมพ์ครั้งนี้ด้วย

ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช
ได้ทรงแก้ไขเพิ่มเติมถ้อยคำ ข้อความ ในบางเรื่องบางตอนบ้าง
เพื่อความถูกต้องสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

อนึ่ง ได้มีผู้มาแสดงความประสงค์ที่มหาวิทยาลัยฯ
ใครจะได้หนังสือเรื่องนี้ ฉะนั้น ในการที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรด
กระหม่อมให้จัดพิมพ์เรื่องสัมมาทิฐิขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่ง มหาวิทยาลัยฯ
จึงได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตสมทบจัดพิมพ์
ขึ้นอีกส่วนหนึ่งสำหรับจัดจำหน่ายเป็นการเผยแผ่แก่ประชาชนผู้สนใจ
ทั่วไป

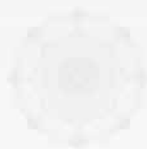
มหาวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

๒๑ ธันวาคม ๒๕๓๕

พ ร ะ ป ระ ว ั ตติ
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช
สกลมหาสังฆปริณายก
(สุวฑฒนมหาเถร เจริญ คชวัตร)

วันที่ ๒๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๒ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนา สมเด็จพระญาณสังวร
วัดบวรนิเวศวิหาร เป็น สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช
สกลมหาสังฆปริณายก นับเป็นสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ ๑๙
แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ถึงปี พ.ศ. ๒๕๕๖ นับเป็นสมเด็จพระสังฆราช
ที่ทรงดำรงตำแหน่งยาวนานกว่าสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ใด ๆ
ในอดีตที่ผ่านมา คือ ๒๔ ปี

วันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๖ เป็นวันคล้ายวันประสูติของ
เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหา
สังฆปริณายก ทรงเจริญพระชนมายุ ๑๐๐ พรรษาบริบูรณ์ นับเป็น
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ที่เจริญพระชนมายุ
ยิ่งยืนนานกว่าสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ใด ๆ ในอดีตที่ผ่านมา
ทั้งทรงดำรงตำแหน่งต่าง ๆ ทางคณะสงฆ์ยาวนานกว่าพระองค์
อื่น ๆ คือ ทรงดำรงตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต ๒๕ ปี
ทรงดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร ๕๒ ปี นับเป็น
บุญบารมีในทางปรทิตปฏิบัติของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช
ซึ่งยากที่จะมีเป็นสาธารณะแก่บุคคลทั่วไป

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหา
สังฆปริณายก มีพระนามเดิมว่า เจริญ นามสกุล คชวัตร ทรงมี
พระชาติภูมิ ณ จังหวัดกาญจนบุรี ประสูติเมื่อวันที่ ๓ ตุลาคม
พ.ศ. ๒๔๕๖ ทรงบรรพชาเป็นสามเณรเมื่อพระชนมายุ ๑๔ พรรษา
ณ วัดเทวสังฆาราม กาญจนบุรี แล้วเข้ามาอยู่ศึกษาพระปริยัติธรรม
ณ วัดบวรนิเวศวิหาร จนพระชนมายุครบอุปสมบท และทรงอุปสมบท
ณ วัดบวรนิเวศวิหารเมื่อวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๖ โดย
สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์
ได้ประทับอยู่ศึกษา ณ วัดบวรนิเวศวิหารตลอดมา จนกระทั่งสอบได้
เป็นเปรียญธรรม ๙ ประโยค เมื่อพ.ศ. ๒๔๘๔

เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร ทรงดำรงสมณศักดิ์มาโดย
ลำดับดังนี้ ทรงเป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ พระราชาคณะชั้นราช
และพระราชาคณะชั้นเทพ ในราชทินนามที่ พระโศภนคณาภรณ์
ทรงเป็นพระราชาคณะชั้นธรรมที่ พระธรรมวราภรณ์ ทรงเป็น
พระราชาคณะชั้นเจ้าคณะรองที่ พระสาสนโสภณ ทรงเป็นสมเด็จพระ
พระราชาคณะที่ สมเด็จพระญาณสังวร และทรงได้รับพระราชทาน
สถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช ในราชทินนามที่ สมเด็จพระญาณ-
สังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร ทรงเป็นผู้ใคร่ในการศึกษา
ทรงมีพระอัธยาศัยใฝ่รู้ใฝ่เรียนมาตั้งแต่ทรงเป็นพระเปรียญ โดยเฉพาะ
ในด้านภาษา ทรงศึกษาภาษาต่าง ๆ เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน
จีน และ สันสกฤต จนสามารถใช้ประโยชน์ได้เป็นอย่างดี กระทั่ง

เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ พระอุปัชฌาย์ ทรงเห็นว่า จะเพลินในการศึกษามากไป วันหนึ่งทรงเตือนว่า ควรทำกรรมฐานเสียบ้าง เป็นเหตุให้พระองค์ทรงเริ่มทำกรรมฐาน มาแต่บัดนั้น และทำตลอดมาอย่างต่อเนื่อง จึงทรงเป็นพระมหาเถระ ที่ทรงภูมิธรรม ทั้งด้านปริยัติและด้านปฏิบัติ

เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร ทรงศึกษาหาความรู้ สมัยใหม่อยู่เสมอ เป็นเหตุให้ทรงมีทัศนะกว้างขวาง ท้นต่อเหตุการณ์ บ้านเมือง ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการสั่งสอนและเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นอย่างมาก และทรงนิพนธ์หนังสือทางพระพุทธศาสนาได้อย่าง สมสมัย เหมาะแก่บุคคลและสถานการณ์ในยุคปัจจุบัน และทรง สั่งสอนพระพุทธศาสนาทั้งแก่ชาวไทยและชาวต่างประเทศ

ในด้านการศึกษา ได้ทรงมีพระดำริทางการศึกษาที่กว้างไกล ทรงมีส่วนร่วมในการก่อตั้งมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งแรก ของไทย คือ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยมาแต่ต้น ทรงริเริ่ม ให้มีสำนักฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศขึ้นเป็นครั้งแรก เพื่อฝึกอบรมพระธรรมทูตไทย ที่จะไปปฏิบัติศาสนกิจในต่างประเทศ

ทรงเป็นพระมหาเถระไทยรูปแรก ที่ได้ดำเนินงานพระธรรมทูต ในต่างประเทศอย่างเป็นรูปธรรม โดยเริ่มจากทรงเป็นประธาน กรรมการอำนวยการสำนักฝึกอบรมพระธรรมทูตไปต่างประเทศ เป็นรูปแรก เสด็จไปเป็นประธานสงฆ์ในพิธีเปิดวัดไทยแห่งแรกใน ทวีปยุโรป คือวัดพุทธปทีป ณ กรุงลอนดอน สหราชอาณาจักร

ทรงนำพระพุทธศาสนาเถรวาทไปสู่ทวีปออสเตรเลียเป็นครั้งแรก
 โดยการสร้างวัดพุทธรังษีขึ้น ณ นครซิดนีย์ ทรงให้กำเนิดคณะสงฆ์
 เถรวาทขึ้นในประเทศอินโดนีเซีย ทรงช่วยฟื้นฟูพระพุทธศาสนา
 เถรวาทในประเทศเนปาล โดยเสด็จไปให้การบรรพชาแก่ ศากยะกุลบุตร
 ในประเทศเนปาลเป็นครั้งแรก ทำให้ประเพณีการบวชฟื้นตัวขึ้น
 อีกครั้งหนึ่งในเนปาลยุคปัจจุบัน ทรงอุปถัมภ์การสร้างวัดแคโรไลนา-
 พุทธจักรวนาราม สหรัฐอเมริกา ทรงเจริญศาสนไมตรีกับองค์
 ดาไลลามะ กระทั่งเป็นที่ทรงคุ้นเคยและได้วิสาสะกันหลายครั้ง
 และทรงเป็นพระประมุขแห่งศาสนจักรพระองค์แรกที่ได้รับทูลเชิญให้
 เสด็จเยือนสาธารณรัฐประชาชนจีนอย่างเป็นทางการในประวัติศาสตร์
 จีน

เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร ทรงเป็นนักวิชาการและนักวิเคราะห์ธรรมตามหลักการของพระพุทธศาสนา ที่เรียกว่า ัมมวิจยะ เพื่อแสดงให้เห็นว่า พุทธธรรมนั้นสามารถประยุกต์ใช้กับกิจกรรมของชีวิตได้ทุกระดับ ตั้งแต่ระดับพื้นฐานไปจนถึงระดับสูงสุด ทรงมีผลงานด้านพระนิพนธ์ทั้งที่เป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษจำนวนกว่า ๑๐๐ เรื่องประกอบด้วยพระนิพนธ์แสดงคำสอนทางพระพุทธศาสนา ทั้งระดับต้น ระดับกลาง และระดับสูง รวมถึงความเรียงเชิงศาสนคดีอีกจำนวนมาก ซึ่งล้วนมีคุณค่าควรแก่การศึกษา สถาบันการศึกษาของชาติหลายแห่งตระหนักถึงพระปรีชาสามารถและคุณค่าแห่งงานพระนิพนธ์ ตลอดถึงพระกรณียกิจที่ทรงปฏิบัติ จึงได้ทูลถวายปริญญา ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์เป็นการเทิดพระเกียรติหลายสาขา รวม ๑๓ มหาวิทยาลัย

นอกจากพระกรณียกิจตามหน้าที่ตำแหน่งแล้ว ยังได้ทรงปฏิบัติหน้าที่พิเศษ อันมีความสำคัญยิ่งอีกหลายวาระ กล่าวคือ ทรงเป็นพระอภิบาลในพระภิกษุพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน เมื่อครั้งทรงพระผนวช เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๙ พร้อมทั้งทรงถวายความรู้ในพระธรรมวินัย ตลอดระยะเวลาแห่งการทรงพระผนวช ทรงเป็นพระราชากรมวาจาจารย์ ในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร เมื่อครั้งทรงผนวชเป็นพระภิกษุ เมื่อพ.ศ. ๒๕๒๑

เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร ไม่เพียงแค่สร้างศาสนธรรม
คือคำสอนมอบไว้เป็นมรดกธรรมแก่พุทธศาสนิกชน และแก่โลก
เท่านั้น แต่ยังได้ทรงสร้างวัดพุทธธรรมอันนำสุขประโยชน์สู่ประชาชน
ทั่วไป มอบไว้เป็นมรดกของแผ่นดินอีกเป็นจำนวนมาก อาทิ
วัดญาณสังวราราม ชลบุรี วัดรัชดาภิเษก กาญจนบุรี วัดวังพุทไธ
เพชรบุรี วัดล้านนาญาณสังวราราม เชียงใหม่ พระบรมธาตุเจดีย์
ศรีนครินทราสถิตมหาสันติคีรี เชียงราย โรงพยาบาลสมเด็จพระ
ปิยมหาราชรมณียเขต กาญจนบุรี ตึกสกลมหาสังฆปริณายก
ในโรงพยาบาลและโรงเรียนในถิ่นทุรกันดาร ๑๙ แห่ง โรงพยาบาล

สมเด็จพระสังฆราช พระองค์ที่ ๑๙ ท้าวม่วง กาญจนบุรี ตีกวชิร-
ญาณวงศ์ ตีกวชิรญาณสามัคคีพยาบาล ตึก ภปร ในโรงพยาบาล
จุฬาลงกรณ์ โรงเรียนสมเด็จพระปิยมหาราชรมณียเขต กาญจนบุรี
และวัดไทยในต่างประเทศอีกหลายแห่ง

เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร ทรงดำรงตำแหน่งหน้าที่
สำคัญทางการคณะสงฆ์ในด้านต่าง ๆ มาเป็นลำดับ เป็นเหตุให้ทรง
ปฏิบัติพระกรณียกิจเป็นประโยชน์ต่อพระศาสนา ประเทศชาติ และ
ประชาชน เป็นอเนกประการ นับได้ว่าทรงเป็นพระมหาเถระที่
ทรงเพียบพร้อมด้วยอัตตสมบัติและปรหิตปฏิบัติ และทรงเป็น
ครูฐานียบุคคลของชาติ ทั้งในด้านพุทธจักรและอาณาจักร

เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร ทรงเป็นที่เคารพสักการะ
ตลอดไปถึงพุทธศาสนิกชนในนานาประเทศ ด้วยเหตุนี้ ทางรัฐบาล
สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ จึงได้ทูลถวายตำแหน่ง อภิชมहा
รัฐคุรุ อันเป็นสมณศักดิ์สูงสุดแห่งคณะสงฆ์เมียนมาร์ เมื่อ
พ.ศ. ๒๕๓๔ และที่ประชุมผู้นำสูงสุดแห่งพุทธศาสนาโลก เมื่อ
พ.ศ. ๒๕๕๕ ได้ทูลถวายตำแหน่ง “พระประมุขสูงสุดแห่ง
พระพุทธศาสนาโลก”

ถึง พ.ศ. ๒๕๔๓ พระสุขภาพของเจ้าพระคุณสมเด็จพระ
ญาณสังวรถดถอยลง เนื่องจากทรงเจริญพระชนมายุมากขึ้น
ไม่อำนวยให้ทรงปฏิบัติพระศาสนกิจต่าง ๆ ได้โดยสะดวก จึงเสด็จ

เข้าประทับรักษาพระองค์ ณ ตึกเวชภิธานสามัคคีพยาบาล โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ สภากาชาดไทย เมื่อวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๓ ในช่วงแรก ๆ ยังเสด็จกลับไปประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นระยะ ๆ ครั้งละ ๓ - ๔ วัน และเสด็จไปสดับพระปาติโมกข์ ณ พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร ทุกวันธรรมสวนะเดือนเพ็ญและเดือนดับ กระทั่งพระสุขภาพไม่อำนวย คณะแพทย์ผู้ถวายการรักษาพยาบาลจึงกราบทูลให้งดการเสด็จไปสดับพระปาติโมกข์ดังกล่าว ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๕๐ เป็นต้นมา

ถึงวันที่ ๑๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๖ พระอาการประชวรโดยทั่วไปทรุดลง คณะแพทย์จึงได้ถวายการผ่าตัดพระอหังตระ (ลำไส้) และพระอัมตคุณ (ลำไส้เล็ก) หลังการผ่าตัด ทรงมีพระอาการทั่วไปเป็นที่พอใจของคณะแพทย์ ถึงวันที่ ๒๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๖ เริ่มมีพระอาการความดันพระโลหิตลดลง แต่มีการกระตือรือร้นเป็นระยะ ๆ กระทั่งถึงวันที่ ๒๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๖ ความดันพระโลหิตลดลงถึง ๒๐ และคงตัวอยู่ระยะหนึ่ง ถึงเวลา ๑๙.๓๐ น. ความดันพระโลหิตลงถึง ๐ ในทันทีทันใด

คณะแพทย์ได้ออกแถลงการณ์ในเวลาต่อมาว่า เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ลี้นพระชนม์ด้วยการติดเชื้อในกระแสพระโลหิต เมื่อวันที่ ๒๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๖ เวลา ๑๙.๓๐ น. สิริพระชนมายุได้ ๑๐๐ พรรษา กับ ๒๑ วัน

วันที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๖ ได้เชิญพระศพจาก
โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ สภากาชาดไทย มายังพระตำหนักเพชร
วัดบวรนิเวศวิหาร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์มาถวายน้ำสรงพระศพ ณ
พระตำหนักเพชร วัดบวรนิเวศวิหาร แล้วเชิญพระศพประดิษฐาน
ในพระโกศกุดั่นใหญ่ ประดิษฐานภายใต้เศวตฉัตร ๓ ชั้น บน
พระแท่นแว่นฟ้าปิดทองประดับกระจก แวดล้อมด้วยฉัตรเครื่องสูง
๓ คู่ ประดับพุ่มตาดทองดอกไม้แจกัน และเทียนไฟฟ้ารายรอบ
พระโกศบนพระแท่นแว่นฟ้าทั้งสองชั้น

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้มีพระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมถวายพระศพ ทั้งกลางวันและ
กลางคืน พร้อมทั้งมีพระโคมย่ำยามถวายพระศพ เป็นเวลา ๗ วัน
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ บำเพ็ญพระราชกุศลสัตตมวาร (๓๐ -
๓๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๖) ปัญญาสมวาร (๑๑ - ๑๒ ธันวาคม
พ.ศ. ๒๕๕๖) และสตมวาร (๓๐ - ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๗)
ถวายพระศพตามราชประเพณีโดยลำดับ

นับแต่ได้เชิญพระศพประดิษฐาน ณ พระตำหนักเพชร
วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อวันที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๖ เป็นต้นมา
ได้มีพระบรมวงศานุวงศ์ ผู้นำประเทศทูตานุทูตประเทศต่าง ๆ
และองค์กรศาสนา พร้อมทั้งพุทธศาสนิกชน ทั้งภายในประเทศและ
ต่างประเทศ มาถวายสักการะเคารพพระศพอย่างเนืองแน่นอย่าง
มิเคยปรากฏมาก่อน อาทิ

คณะทูตานุทูตกว่า ๒๓ ประเทศ มาร่วมในการบำเพ็ญพระราชกุศลสัตตมวาร (๗ วัน) ในวันที่ ๓๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๖ พระราชกุศลปัญญาสมวาร (๕๐ วัน) วันที่ ๑๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๖ และ พระราชกุศลสप्तมวาร (๑๐๐ วัน) วันที่ ๓๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๗ พระราชทานพระศพเจ้าพระคุณสมเด็จพระเจ้า

วันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๖ สำนักวาติกันโดยสภาประมุขบาทหลวงโรมันคาทอลิกแห่งประเทศไทย ได้ประกอบพิธีมิสซาถวายพระกุศลแด่พระศพเจ้าพระคุณสมเด็จพระเจ้า

วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๖ คณะสงฆ์แห่งนิการเนนบูตซึชู แห่งประเทศญี่ปุ่น ได้ประกอบพิธีสวดถวายพระกุศลแด่พระศพเจ้าพระคุณสมเด็จพระเจ้า

วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๖ ฯพณฯ เซอร์วิง ต็อบเกย์ นายกรัฐมนตรีแห่งประเทศกัวตาน พร้อมด้วยภริยาและคณะได้มาถวายสักการะเคารพพระศพเจ้าพระคุณสมเด็จพระเจ้า

วันที่ ๑๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๖ พระมหาคณาจารย์จีนธรรมสมาธิวัตร เจ้าคณะใหญ่จีนนิการเนนบูตซึชู พร้อมด้วยคณะสงฆ์จีนได้ประกอบพิธีกึ่งเติกน้อมถวายพระกุศลแด่เจ้าพระคุณสมเด็จพระเจ้า

วันที่ ๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๗ พระมหาคณานันมธรรมปัญญาธิวัตร เจ้าคณะใหญ่อนัมนิการเนนบูตซึชู พร้อมด้วยคณะสงฆ์่อนัมนิการเนนบูตซึชู ได้ประกอบพิธีกึ่งเติกน้อมถวายพระกุศลแด่เจ้าพระคุณสมเด็จพระเจ้า

วันที่ ๑๗ - ๒๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๗ รัฐบาลอินเดีย โดย รัฐมนตรีกระทรวงวัฒนธรรม ประเทศอินเดีย และ ฯพณฯ เอกอัครราชทูตอินเดียประจำประเทศไทย ได้ประกอบพิธีวัชรยานบูชา ถวายพระกุศลแด่พระศพเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช อย่างเต็มรูปแบบตาม ลัทธิวัชรยานแห่งทิเบต

วันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๗ คณะสังฆเถรวาทแห่ง อินโดนีเซีย พร้อมด้วยพุทธศาสนิกชนอินโดนีเซียจำนวนกว่า ๑๐๐ คน ได้บำเพ็ญกุศลถวายพระศพเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช

นอกจากนี้ ยังมีผู้นำองค์กรทางศาสนาในประเทศต่าง ๆ ส่งสารแสดงความอาลัย เนื่องในการสิ้นพระชนม์ของเจ้าพระคุณ สมเด็จพระสังฆราช จำนวนมาก อาทิ องค์ทะไลลามะ พระสังฆราช พระสังฆนายก องค์กัระหว่างประเทศ และองค์กรพุทธศาสนา จากนานาประเทศ

กล่าวได้ว่า เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงดำรงอยู่ในฐานะพระสังฆ- บิตรของพุทธบริษัททั่วโลกโดยแท้

สารบัญ

ครั้งที่ ๑	ปัญญาในธรรม	๑
	ปัญญาในธรรมคือสัมมาทิฐิ	๑
	รู้จักอกุศล รู้จักอกุศลมูล	๒
	รู้จักกุศล รู้จักกุศลมูล	๔
	สุตะ จินตา ภาวนา	๕
	กัลยาณมิตร และโยนิโสมนสิการ	๖
	สัมมาทิฐินำมาซึ่งความสิ้นทุกข์	๘
	ญาณทัสสนะ	๘
ครั้งที่ ๒	อาหาร ๔	๑๒
	รู้จักอาหาร	๑๓
	หนึ่ง อาหารของกายหรือรูปธรรม	๑๓
	สอง อาหารของนามธรรม	๑๔
	สาม อาหารของกรรม	๑๘
	สี่ อาหารของนามรูป	๑๙
	รู้จักอาหารสมุทัยคือตัณหา	๒๑

	รู้จักอาหารนิโรธ	๒๒
	รู้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาหาร	๒๒
	ดับภพดับชาติเมื่อดับตัณหา	๒๓
ครั้งที่ ๓	ความรู้จักอริยสัจ ๔	๒๕
	อริยสัจ ๔ เป็นที่รวมของกุศลธรรม	๒๖
	รู้จักทุกข์	๒๗
	รู้จักทุกขสมุทัย	๒๘
	รู้จักทุกขนิโรธ	๒๘
	รู้จักมรรค	๒๙
	อธิบายอริยสัจเพิ่มเติม	๒๙
	กิจในอริยสัจ	๓๐
	อาศัยศรัทธาและปัญญา	๓๑
	บุรุษบุคคล ๔ จำพวก	๓๓
ครั้งที่ ๔	ความรู้จักอริยสัจ ๔ (ต่อ)	๓๗
	ละความยึดถือในขั้น ๕	๓๘
	รู้วิภวของกิเลส กรรม วิบาก	๓๙
	ตัดวิภวด้วยการดับตัณหา	๔๒
	หัดดูให้รู้จักทุกข์ว่าเป็นทุกข์	๔๓
	รู้ว่าทุกข์คือสังขารสิ่งผสมปรุงแต่ง	๔๖
	รู้จักลักษณะของสังขาร	๔๖
	รู้ว่าทุกข์คือวิปริณามะ ความแปรปรวนเปลี่ยนแปลง	๔๗
	ธรรมจักขุ ดวงตาเห็นธรรม	๔๗

ครั้งที่ ๕	ความรู้จักชรามรณะ	๔๙
	พระเถราธิบายเรื่องชรามรณะ	๕๐
	พิจารณาให้รู้จักชรามรณะ ในสายโซ่ของสังสารวัฏ	๕๑
	รู้จักความแก่ที่ปกปิดและความแก่ที่ไม่ปกปิด	๕๔
	รู้จักความตายที่ปกปิดและความตายที่ไม่ปกปิด	๕๗
ครั้งที่ ๖	ความรู้จักชาติความเกิด	๖๐
	ความหมายของชาติความเกิด	๖๑
	มีชรามรณะเพราะมีชาติ	๖๔
	มีชาติเพราะมีภพ	๖๕
	ทรงหาทางปฏิบัติเพื่อดับชาติ	๖๖
ครั้งที่ ๗	ความรู้จักภพ	๖๙
	รู้จักภพ ๓	๗๐
	ภพ ๒ ในปัจจุสมุพบาท	๗๑
	กรรมหรือการที่กระทำเกิดจากใจ	๗๒
	กรรมภพ	๗๓
	มีกรรมภพจึงมีชาติความเกิด	๗๔
	อุปัตติภพความเข้าถึงชาติความเกิด	๗๕
	ความรู้จักภพที่เป็นความเห็นชอบ	๗๕
ครั้งที่ ๘	ความรู้จักภพ ๓	๗๘
	ทบทวนกรรมภพและอุปัตติภพ	๗๘
	ภพ ๓	๘๐
	กามภพ	๘๐

รู้หังการ มมังการ	๘๑
รู้โทษของกาม	๘๓
ไม่หลงติดในรสของกาม	๘๔
สุคติและทุคติ	๘๗
รูปภพ	๘๗
อรูปภพ	๘๘
มีภพมีชาติในปัจจุบันทุกขณะ	๘๙

ครั้งที่ ๙	ความรู้จักอุปาทาน	๙๑
	อุปาทาน ๔	๙๒
	ความยึดถือกาม	๙๓
	อาการทั้ง ๓ ของความยึดถือกาม	๙๕
	ความยึดถือทิฏฐิคือความเห็น	๙๗
	มิจฉาทิฏฐิ ๓	๙๘
	อภิริยทิฏฐิ	๙๘
	อเหตุกทิฏฐิ	๙๙
	นัตถิกทิฏฐิ	๙๙
	โทษของมิจฉาทิฏฐิ	๑๐๑
	สัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิ	๑๐๒

ครั้งที่ ๑๐	ความรู้จักอุปาทาน (ต่อ)	๑๐๕
	ทบทวนมิจฉาทิฏฐิ	๑๐๕
	สัมมาทิฏฐิในอริยสัจจ์	๑๐๖
	สันตันทา สันเชื้อที่ทำให้เกิด	๑๐๘

ละความยึดถือในความเห็นที่ผิด	๑๑๐
ละความยึดถือในความเห็นที่ไม่เป็นประโยชน์	๑๑๑
ทางปฏิบัติเกี่ยวกับความเห็น	๑๑๑
ยึดหลักธรรมาธิปไตย	๑๑๒
ละตัณหาธิปไตย	๑๑๓
มีสติและปัญญาประกอบ	๑๑๔
ความพร้อมเพรียงเกิดจากความประพฤติ	๑๑๕
และความเห็นที่เสมอกัน	

ครั้งที่ ๑๑	ความรู้จักอุปาทาน (ต่อ)	๑๑๘
--------------------	--------------------------------	------------

ความยึดถือคือและวัตร	๑๑๘
อธิบายคือและวัตร	๑๑๙
คือและวัตรภายนอกพุทธศาสนา	๑๒๐
ทรงละความยึดถือในคือและวัตร	๑๒๑
สมาธิจิตที่บริสุทธิ์	๑๒๒
อาศัยตัณหาละตัณหา	๑๒๔
คือและวัตรในพุทธศาสนา	๑๒๖
ยึดและปล่อยคือและวัตรเป็นขึ้น ๆ	๑๒๘

ครั้งที่ ๑๒	ความรู้จักอุปาทาน (ต่อ)	๑๓๑
--------------------	--------------------------------	------------

อัตตาในพุทธศาสนา	๑๓๒
รู้สมมติสัจจะและปรมาตถสัจจะ	๑๓๓
ความยึดถือว่าตนมาจากสมมติบัญญัติ	๑๓๕
ความยึดถือที่ตั้งแห่งสมมติบัญญัติ	๑๓๗

	ทรงสอนให้พิจารณาที่ตั้งของสมมติบัญญัติ	๑๓๘
	ว่าเป็นสังขาร	
	ตรัสสอนให้พิจารณาแยกสังขาร	๑๔๑
	กำหนดรู้ตามความเป็นจริงโดยไตรลักษณ์	๑๔๒
ครั้งที่ ๑๓	ความรู้จักอุปาทาน (ต่อ)	๑๔๕
	ลักกายทิฏฐิ ๒๐	๑๔๖
	ลักกายทิฏฐิเป็นอุปาทานชั้นต่ำ	๑๔๗
	ละลักกายทิฏฐิได้ ก็ยังมีอัตตาตัวตนอยู่	๑๔๘
	ละอุปาทานอย่างละเอียด	๑๔๙
	จึงจะละอัตตาตัวตนได้หมด	
	ดับอัตตวาทุพาทาน ดับอุปาทานได้ทั้งหมด	๑๕๑
ครั้งที่ ๑๔	ความรู้จักตัณหา	๑๕๓
	รู้จักตัณหา	๑๕๔
	อายตนะภายในภายนอก	๑๕๕
	อารมณ์ ๖	๑๕๖
	ตัณหาเกิดจากกระแสอารมณ์ผ่านทวารเข้าสู่จิต	๑๕๗
	ลักษณะของตัณหา	๑๕๘
	ผลของตัณหา	๑๕๙
ครั้งที่ ๑๕	ความรู้จักตัณหา (ต่อ)	๑๖๑
	ทบทวนเรื่องตัณหา	๑๖๑
	โลกกับตัณหา	๑๖๒
	ลักษณะการรับอารมณ์ของตัณหา	๑๖๓

กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา	๑๖๔
ความอึดด้วยตัณหาไม่มี	๑๖๕
ตัณหาในทุกข์	๑๖๖
ทรงชี้ให้รู้จักทุกข์	๑๖๙
ปฏิบัติโพชฌงค์เพื่อละตัณหาละทุกข์	๑๗๐

ครั้งที่ ๑๖ ความรู้จักเวทนา ๑๗๑

เวทนา ๓	๑๗๒
เวทนา ๕	๑๗๓
เวทนา ๖ ที่เกิดจากสัมผัส	๑๗๔
เวทนาเป็นที่ตั้งของ ราคะ โทสะ โมหะ	๑๗๗
ทรงสอนให้ทำสติกำหนดพิจารณาเวทนา	๑๗๘

ครั้งที่ ๑๗ ความรู้จักผัสสะ ๑๘๑

อธิบายผัสสะหรือสัมผัส ๖	๑๘๒
สัมผัสเป็นของละเอียด กำหนดได้ยาก	๑๘๔
วิธีจิตต้องดำเนินไปตามขั้นตอน	๑๘๕
ชนกกรรมทำให้เกิด	๑๘๖
กำหนดรูปและนามเป็นที่ตั้งของวิปัสสนากรรมฐาน	๑๘๗
หัดกำหนดดูให้รู้จักมโนวิญญาณหรือตัวรู้	๑๘๘

ครั้งที่ ๑๘ ความรู้จักอายตนะ ๖ ๑๙๑

อายตนะ ๖ เป็นวิปัสสนาภูมิ	๑๙๒
อายตนะภายในเป็นประตูของจิต	๑๙๓
อายตนะภายนอก เรียกว่าอารมณ์ ๖	๑๙๓

อินทรีก็คืออายตนะ ๖	๑๙๖
ทรงสอนให้สำรวจอินทรีหรือมีสติ	๑๙๗
อารมณ์ที่เข้ามาทางทวาร ๖ ทำให้ตัณหาฟุ้งขึ้น	๑๙๘
ใช้สติและปัญญากำหนดรู้กระแสของตัณหา	๒๐๐

ครั้งที่ ๑๙ ความรู้จักนามรูป	๒๐๒
รู้จักนามรูปหรือขั้นที่ ๕	๒๐๓
ขั้นที่ ๕ เป็นที่ตั้งของวิปัสสนากรรมฐาน	๒๐๔
นามคือชื่อของภาวะอาการทางกายและใจ	๒๐๖
นามเป็นอาการของจิตที่นุ่มออกรู้อารมณ์	๒๐๗
นามในพระเถรปิยา	๒๐๘

ครั้งที่ ๒๐ ความรู้จักนามรูป (ต่อ)	๒๑๑
มหาภูตรูป ๔	๒๑๒
การจำแนกธาตุ	๒๑๓
ปฐวีธาตุ ธาตุดิน	๒๑๓
อาโปธาตุ ธาตุน้ำ	๒๑๔
อากาศ ๓๑ หรือ ๓๒	๒๑๔
เตโชธาตุ ธาตุไฟ	๒๑๔
วาโยธาตุ ธาตุลม	๒๑๕
พิจารณาให้เห็นลักแต่ว่าเป็นธาตุ	๒๑๕
อุปาทายรูป รูปอาศัย	๒๑๖
รูป ๒๘	๒๑๘

ครั้งที่ ๒๑	ความรู้จักวิญญาณ	๒๒๑
	จิตกับวิญญาณในชั้น ๕	๒๒๒
	จิตกับวิญญาณธาตุในธาตุ ๖	๒๒๔
	วิญญาณในชั้น ๕ คืออาการที่จิตออกรับอารมณ์	๒๒๔
	วิญญาณในชั้น ๕ เป็นสิ่งที่เกิดดับ	๒๒๖
	มโนเป็นอายตนะภายในข้อที่ ๖	๒๒๗
	อธิบายหมู่แห่งวิญญาณ ๖	๒๒๗
	ใช้สติกำหนดดูให้รู้จักหมู่แห่งวิญญาณ ๖	๒๒๘
	หัดดูให้เห็นความเกิดดับ	๒๒๙
ครั้งที่ ๒๒	ความรู้จักสังขาร	๒๓๐
	สังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่ง	๒๓๑
	สังขาร ๒	๒๓๒
	สังขตลักษณะ	๒๓๓
	พิจารณาโดยลักษณะว่าเป็นทุกข์	๒๓๔
	พิจารณาทุกข์โดยเป็นสังขาร	๒๓๔
	พิจารณาทุกข์โดยเป็นวิปริณามะ	๒๓๕
	สังขาร ๓	๒๓๖
	กายสังขาร	๒๓๖
	วจีสังขาร	๒๓๗
	จิตตสังขาร	๒๓๗
	สรูปสังขาร ๓	๒๓๙

ครั้งที่ ๒๓ ความรู้จักอริยสัจ ๒๔๑

อริยชาติเป็นต้นเหตุสำคัญแห่งกิเลสและกองทุกข์	๒๔๒
อริยชาติคือความไม่รู้ในสัจจะ	๒๔๓
ปฏิบัติปฏิบัติก่อนตรัสรู้	๒๔๔
ทรงแสวงหาโมกขธรรม	๒๔๕
ทรงปฏิบัติสัมมาสมาธิเพื่อทุกขนิโรธ	๒๔๗
ละความยึดถือในอุปกิเลสของสมาธิและวิปัสสนา	๒๔๘
ทรงตรัสรู้อริยสัจ ๔	๒๔๙

ครั้งที่ ๒๔ อริยสัจ ๘ ๒๕๓

ทบทวนอริยสัจจะ	๒๕๓
พระพุทธาธิบายอริยสัจเพิ่มเติม	๒๕๖
ทรงได้พระญาณ ๓	๒๕๗
ความไม่รู้ในอริยสัจสี่สายทุกข์	๒๕๘
และสายความดับทุกข์	
หัวใจของอริยสัจ	๒๖๒

ครั้งที่ ๒๕ อริยสัจ ๘ (ต่อ) ๒๖๔

อริยสัจ ๘ อีกปริยายหนึ่ง	๒๖๔
ความหมายของเงื่อนไขต้นเงื่อนไขปลาย	๒๖๖
จับเงื่อนไขในอริยสัจสี่ให้ถูกต้อง	๒๖๗
ค้นหาอุปาทานเป็นเงื่อนไขต้นของทุกข์	๒๖๘
หัดจับให้รู้จักเงื่อนไขปลายของทุกเรื่อง	๒๗๑
หัดจับเงื่อนไขต้นเงื่อนไขปลายในสายทุกข์	๒๗๒

หัดจับเงื่อนต้นเงื่อนปลายในสายนิรโทษ	๒๗๒
รู้ผลหรือเงื่อนปลายของศีล	๒๗๔
รู้ว่าสมาธิเป็นเงื่อนต้นของนิรโทษ	๒๗๕
วิปัสสนาปัญญาเป็นเงื่อนต้นของการปล่อยวางทุกข์	๒๗๖
รู้ว่าเงื่อนต้นเงื่อนปลายต้องอาศัยกัน	๒๗๗

ครั้งที่ ๒๖ อวิชาโดยสรุป ๒๗๘

อวิชาเป็นตัวต้นเดิมของอุปกิเลส	๒๘๐
อธิบายทบทวนอวิชาในอริยสัจจ์ทั้ง ๔	๒๘๑
รู้จักปฏิเสธสมุบาทหรือลูกโซ่ที่เป็นอริยสัจจ์ ๔	๒๘๓
มีไตรลักษณ์เพราะมีกาลเวลา	๒๘๔
สังขารขึ้นอยู่กับกาลเวลา	๒๘๖
สังขารรวมไม่ประกอบด้วยกาลเวลา	๒๘๗
วิสังขารหรือนิพพานอยู่เหนือกาลเวลา	๒๘๘

ครั้งที่ ๒๗ ความรู้จักอาสวะ ๒๘๒

อาสวะและอนุสัยเป็นกิเลสอย่างละเอียด	๒๘๓
กิเลสอย่างหยาบหรืออกุศลมูล	๒๘๔
นิวรณ์หรือกิเลสอย่างกลาง	๒๘๖
อาสวะ ๓ และอนุสัย ๓	๒๘๘
กามาสวะและราคานุสัย	๒๘๘
ภวาสวะและปภีฆานุสัย	๒๘๘
รู้จักภพกับปภีฆะว่าเป็นสิ่งที่เนื่องกัน	๓๐๐
อวิชาสวะและอวิชาอนุสัย	๓๐๑

ครั้งที่ ๒๘ ความรู้จักอาสวะ (ต่อ)	๓๐๒
กิเลสสามและวัฏฏกาม	๓๐๒
รู้จักกามที่เป็นอาสวะ	๓๐๔
รู้จักภพที่เป็นอาสวะ	๓๐๗
รู้จักอวิชชาที่เป็นอาสวะ	๓๐๗
นิพพานเกิดจากอาสวะอนุสัย	๓๐๙
กรรมกิเลสหรือวิติกมกิเลส	๓๑๑
ละอาสวะได้จึงจะเป็นพระอรหันต์	๓๑๒
อวิชชาเกิดเพราะอาสวะ อาสวะเกิดเพราะอวิชชา	๓๑๓

ครั้งที่ ๒๙ ความรู้จักอาสวะ (ต่อ)	๓๑๖
วิชา วิมุตติเกิดจากจิตตภาวนา	๓๑๖
อนุสัยกิเลสเกิดจากเวทนา	๓๑๗
ราคานุสัยเกิดจากสุขเวทนา	๓๑๘
ปฏิกขานุสัยเกิดจากทุกขเวทนา	๓๑๙
อวิชชานุสัยเกิดจากอกุศลขมสุขเวทนา	๓๑๙
ตรัสสอนให้มีอินทริยสังวร	๓๒๐
อนุสัย ๔	๓๒๒
รู้จักจิตส่วนลึกอันเป็นที่ตั้งของอาสวะอนุสัย	๓๒๓

ครั้งที่ ๓๐ สรุปสัมมาทิฐิ	๓๒๕
ทบทวนพระเถราธิบาย	๓๒๕
อวิชชาและอาสวะเป็นที่สิ้นสุดของสายเกิดทุกข์	๓๒๘
ยกชาติขรามรณะเป็นที่ตั้งในทุกข์สัจจะ	๓๒๙

จับอธิบายเหตุเกิดของแต่ละข้อ	๓๓๑
อธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับกาลเวลา	๓๓๒
รู้จักความสืบทอดของกาลเวลา	๓๓๓
มองเห็นความไม่เที่ยงหรือความเกิดดับ	๓๓๔
อริขชาเป็นต้นเหตุสำคัญของอาสวะ	๓๓๖

ครั้งที่ ๓๑ ปฏิจจสมุปบาท ข้ออาสวะ อริขชา	๓๓๘
จิตไม่มีสรีระสังขฐาน	๓๓๙
จิตเป็นธาตุรู้	๓๔๑
จิตเก็บบารมีและอาสวะ	๓๔๒
อาสวะทำให้เกิดกาม เกิดภพ และเกิดอริขชา	๓๔๓
อริขชาตกตะกอนในจิตเพราะอาสวะ	๓๔๔
ปฏิบัติเพิ่มวิขชาเพื่อละอริขชา	๓๔๕

ครั้งที่ ๓๒ ปฏิจจสมุปบาท ข้ออริขชา สังขาร	๓๔๘
สังขารในหมวดธรรมต่าง ๆ	๓๕๐
อธิบายความหมายของสังขารที่เป็นกลาง ๆ	๓๕๑
สังขารมีความปรุงแต่งที่เป็นสันตติ	๓๕๒
ดับการปรุงแต่ง ดับสังขาร	๓๕๓
ทำบุญ ทำบาป ทำสมาธิ เป็นสังขาร	๓๕๕
มรรค ๘ เป็นยอดของสังขตธรรม	๓๕๕
สังขารเกิดเพราะอริขชา	๓๕๗
จิตหยุดปรุงแต่งเมื่อสิ้นอริขชา	๓๕๘

ครั้งที่ ๓๓ ปฏิจจสมุปบาท ข้อวิชา สังขาร (ต่อ)	๓๖๑
อวิชชาปรุงแต่จิตให้รู้ผิดรู้หลง	๓๖๑
ความรู้ที่ปรุงแต่งไม่เป็นความจริง	๓๖๓
เห็นสังขารเห็นความเกิดดับของสังขาร	๓๖๔
จึงชื่อว่าเห็นทุกข์	
ความเห็นเกิดดับเป็นธรรมจักร	๓๖๕
ดับอวิชชา ดับสังขาร ด้วยวิชา	๓๗๐
 ครั้งที่ ๓๔ ปฏิจจสมุปบาท ข้อสังขาร วิญญาณ	๓๗๒
ธาตุ ๕ ผสมปรุงแต่งขึ้นเป็นสังขาร	๓๗๓
วิญญาณธาตุเข้ามาประกอบกับธาตุ ๕	๓๗๔
เป็นสัตว์บุคคล	
เกิดวิถีวิญญาณหรือวิญญาณ ๖ เพราะสังขาร	๓๗๖
เกิดกายสังขาร เกิดวิญญาณ	๓๗๖
ดับกายสังขาร ดับวิญญาณ	๓๗๗
เกิดวจีสังขาร เกิดวิญญาณ	๓๗๗
เกิดจิตตสังขาร เกิดวิญญาณ	๓๗๘
 ครั้งที่ ๓๕ ปฏิจจสมุปบาท ข้อวิญญาณนามรูป	๓๘๒
พระพุทธาธิบายเรื่องวิญญาณและนามรูป	๓๘๓
นามรูปเกิดเพราะปฏิสนธิวิญญาณ	๓๘๕
นามรูปเกิดเพราะวิถีวิญญาณ	๓๘๕
ปียรูป สาทรูป	๓๘๗

อารมณ์เข้าสู่จิตได้เพราะวิญญาณ	๓๘๘
ภวังคจิต	๓๘๙
วิถิจิต	๓๙๐
วิถิจิตเป็นวิญญาณก่อน แล้วจึงเป็นนามรูป	๓๙๑
ครั้งที่ ๓๖ ปฏิจสุมปบาท ข้อนามรูปอายตนะ	๓๙๓
อธิบายทบทวนความหมายของนามรูป	๓๙๕
เจตนาจัดเป็นสังขาร ผัสสะและมนสิการ	๓๙๖
จัดเป็นวิญญาณ	
ธรรมะในปฏิจสุมปบาทมีอยู่ในกาย	๓๙๘
และจิตของทุกคน	
อายตนะเกิดเพราะนามรูป	๔๐๐
มโนคือใจเป็นอายตนะข้อพิเศษ	๔๐๑
อายตนะทั้ง ๖ ปฏิบัติหน้าที่ได้เมื่อนามรูป	๔๐๓
บังเกิดขึ้น	
ครั้งที่ ๓๗ ปฏิจสุมปบาท ข้ออายตนะ ผัสสะ เวทนา	๔๐๔
ผัสสะเกิดจากอายตนะทั้ง ๖	๔๐๕
นามคืออาการที่จิตน้อมออกมารับอารมณ์	๔๐๖
การรับอารมณ์ครั้งแรกของจิตคือวิญญาณ	๔๐๘
สัมผัสหรือผัสสะเกิดจากการรับอารมณ์ที่แรงขึ้น	๔๐๙
ทรงแสดงชั้น ๕ จากส่วนที่หยابไปหาละเอียด	๔๑๐
ทรงแสดงการเกิดนามรูป	๔๑๒

	และสัมผัสอย่างรวบรัดเพื่อวิปัสสนาภูมิ ทรงสอนให้พิจารณานามรูปโดยอาการ เพศ นิमित และอุเทศ	๔๑๓
ครั้งที่ ๓๘	ปฏิจจนุปบาท ข้อผัสสะ เวทนา ตัณหา	๔๑๗
	เวทนาเกิดเพราะสัมผัสหรือผัสสะ	๔๑๙
	ที่เกิดของเวทนาทางกายและใจ	๔๒๐
	การปฏิบัติดับเวทนาด้วยสมาธิ	๔๒๒
	อาศัยนิรามิสเวทนาดับสัมผัสกับกิเลสก่อน	๔๒๓
	ดับเวทนาทั้งหมดจึงจะได้สมาธิขั้นสูง	๔๒๔
ครั้งที่ ๓๙	ปฏิจจนุปบาท ข้อตัณหา อุปาทาน	๔๒๖
	มีตัณหา ความอยาก ก็มีอุปาทาน ความยึดถือ	๔๒๗
	ตัณหาทำให้มีการแสวงหาและการได้	๔๒๘
	มีอุปาทาน ๔ เพราะตัณหา	๔๓๐
	พิจารณาให้เห็นโทษของตัณหา	๔๓๒
ครั้งที่ ๔๐	สรุปปฏิจจนุปบาท	๔๓๔
	มีภพมีชาติเพราะอุปาทาน	๔๓๔
	ทุกข์ทั้งหมดเกิดขึ้นเพราะชาติความเกิด	๔๓๕
	ทบทวนแต่ละลูกโซ่ในปฏิจจนุปบาท	๔๓๖
	มรรคมืองค์ ๘ ดับได้ทุกข้อ	๔๓๘
	อริยสัจจสายเกิดทุกข์และสายดับทุกข์	๔๔๐
	พิจารณาให้เห็นทุกข์ว่าเป็นทุกข์	๔๔๑

เห็นสมุทัยของแต่ละเงื่อนไขโดยลำดับ	๔๔๔
เห็นนิโรธคือความดับทุกข์	๔๔๕
เห็นมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์	๔๔๕
สรุปสัมมาทิฐิและปฏิจสุมุปปาท	๔๔๕

ครั้งที่ ๔๑ อธิบายอริยสัจโดยพิสดาร	๔๔๙
อานิสงส์ผลของสมาธิ	๔๔๙
อาศัยสติและปัญญาพิจารณาให้เห็นสัจจะ	๔๕๓
ทุกข์เกิดจากตัณหาอุปาทานในจิตใจ	๔๕๔
ทรงตรัสรู้ในอริยสัจ ๔	๔๕๖

ครั้งที่ ๔๒ อธิบายอริยสัจโดยพิสดาร (ต่อ)	๔๕๘
ทรงพิจารณาปฏิจสุมุปปาท	๔๕๘
ทรงพิจารณาโดยละเอียดทั้งสายเกิดทุกข์	๔๖๒
และสายดับทุกข์	
ทรงกำจัดมารและเสนาได้หมดสิ้น	๔๖๔

ครั้งที่ ๔๓ สรุปสติปัฏฐาน ๔	๔๖๗
สรุปสติปัฏฐาน ๔	๔๖๗
สติปัฏฐาน ๔ ในมหาสติปัฏฐานสูตร	๔๖๙
สติปัฏฐาน ๔ ในบางพระสูตร	๔๗๑
ทางปฏิบัติสติปัฏฐาน	๔๗๒
วิธีปฏิบัติสติปัฏฐานคือภาวนา	๔๗๓
หน้าที่ของภาวนา	๔๗๔

ครั้งที่ ๑ ปัญญาในธรรม

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจ ให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ปัญญาในธรรมคือสัมมาทิฐิ

ปัญญาในธรรมนั้นเรียกได้ว่าเป็นสัมมาทิฐิคือความเห็นชอบ เป็นความเห็นตรง. สัมมาทิฐินี้เป็นข้อสำคัญ พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสไว้เป็นข้อแรกในมรรคมีองค์ ๘ คือเป็นองค์แรกของมรรคมีองค์ ๘ นั้น. เพราะฉะนั้น การทำสมาธิดังที่ได้กล่าวว่าทำสมาธิในการฟัง ก็เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรมอันเป็นสัมมาทิฐินี้เอง. ถ้าหากว่าไม่ได้ปัญญาในธรรมอันเป็นสัมมาทิฐินี้ ก็มีบรรลู่ถึงข้อที่ปฏิบัติและผลแห่งข้อที่ปฏิบัติ อันเป็นที่มุ่งในทางพุทธศาสนา.

คำว่า **พุทธศาสนา** นั้นก็แสดงอยู่แล้วว่า เป็นศาสนาทางปัญญา เพราะพระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้ก็คือทรงปัญญาตรัสรู้นั่นเอง. ฉะนั้น ปัญญา จึงเป็นข้อสำคัญและปัญญาที่มุ่งหวังก็คือสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ ความเห็นตรงนั่นเอง. เมื่อได้ความเห็นชอบ ได้ความเห็นตรง ก็ย่อมจะ ได้ปสาทะ คือความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม เป็นผู้มาสู่ สัทธรรมนี้. ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่าการมาสู่สัทธรรมนี้ ก็ต้องอาศัย ความเลื่อมใสที่ไม่หวั่นไหวในพระธรรม. ความเลื่อมใสที่ไม่หวั่นไหว ในพระธรรมก็ต้องอาศัยสัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบความเห็นตรง เป็นหลัก. ทุกคนย่อมมีความรู้ความเห็นซึ่งเป็นตัวปัญญาที่ได้มาแต่ ชาติกำเนิดเป็นมนุษย์ ซึ่งแปลอย่างหนึ่งว่า ผู้ที่มีใจสูงหรือผู้ที่มี ความรู้สูง. ฉะนั้น จึงสามารถที่จะรู้อะไรจะเป็นความจริงของสิ่งทั้งหลาย ได้ในชั้นธรรมดาสามัญทั่วไป. และเมื่อได้อบรม ปัญญาที่ได้มาแต่ ชาติกำเนิด อันเรียกว่า **สชาติปัญญา** ยิ่ง ๆ ขึ้นไปแล้ว ก็จะได้ความรู้ ที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ได้สัมมาทิฏฐิ คือความเห็นชอบที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ได้ความ เห็นตรงที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป.

รู้จักอกุศล รู้จักอกุศลมูล

พระพุทธเจ้าได้ตรัสอธิบายสัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบไว้ทั่วไป ว่าคือความรู้ในอริยสัจทั้งสี่ รู้จักทุกข์ รู้จักสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ รู้จักนิโรธความดับทุกข์ รู้จักมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์. ท่านพระสารีบุตรเถระก็ได้อธิบายสัมมาทิฏฐิแก่ภิกษุทั้งหลายที่ท่าน

ประมวลไว้ใน *สัมมาทิฏฐิสูตร* โดยที่ท่านได้อธิบายกว้างขวางออกไป ขยายความออกไป จับตั้งแต่เบื้องต้น โดยที่ท่านได้กล่าวตั้งเป็นกระหู่ขึ้นว่า ที่เรียกว่าสัมมาทิฏฐิ สัมมาทิฏฐิความเห็นชอบนั้นเป็นอย่างไร. ท่านก็อธิบายว่าได้แก่ ความรู้จักอกุศล ความรู้จักอกุศลมูล มูลเหตุของอกุศล ความรู้จักกุศล ความรู้จักกุศลมูล มูลเหตุของกุศล. ท่านก็ได้แสดงอธิบายขยายความต่อไปอีกว่าอกุศลนั้นได้แก่อะไร. ท่านก็ยกเอา **อกุศลกรรมบถ** คือ *ทางแห่งกรรมที่เป็นอกุศล* ขึ้นแสดง.

ทางกายอันเรียกว่ากายกรรมอันเป็นอกุศล ๓ คือ การทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลงไป ๑ การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ๑ การประทุษณ์ผิดในกามทั้งหลาย ๑. ทั้ง ๓ นี้เป็นทางแห่งกรรมที่เป็นอกุศลทางกาย.

ทางแห่งกรรมที่เป็นอกุศลทางวาจา คือวจีกรรมมี ๔ ก็ได้แก่ พูดเท็จ ๑ พูดส่อเสียด ๑ พูดคำหยาบ ๑ พูดเพ้อเจ้อเหลวไหล ๑. ก็รวมทางแห่งกรรมที่เป็นอกุศลทางวาจาเป็น ๔.

ทางแห่งกรรมที่เป็นอกุศลทางใจ ๓ ก็คือ อภิชฌา โภภะเพ็งเล็ง ทรัพย์สิ่งของของผู้อื่น ๑ พยาบาทปองร้ายเขา ๑ มิจฉาทิฏฐิความเห็นผิดจากคลองธรรม เช่น เห็นว่า ไม่มีบาป ไม่มีบุญ จะทำอย่างไรก็ไม่เป็นบาป จะทำอย่างไรก็ไม่เป็นบุญ ไม่มีผลของบาปบุญ และไม่มีมารดาบิดา ไม่มีกรรมดีกรรมชั่ว ผลของกรรมดี กรรมชั่ว ไม่มีโลกนี้ไม่มีโลกหน้า ไม่มีสมณพราหมณ์ผู้ประเสริฐชอบทั้งหลาย ปฏิเสธว่าไม่มีทั้งหมด. เหล่านี้เป็นมิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิดจากคลองธรรม ๑. ก็รวมเป็นทางกรรมที่เป็นอกุศลทางใจ ๓.

รวมเป็นอกุศลกรรมบถ ๑๐. ทางแห่งกรรมที่เป็นอกุศล ๑๐ นี้คืออกุศล. สัมมาทิฏฐิก็คือ รู้จักทางแห่งกรรมที่เป็นอกุศลทั้ง ๑๐ ประการเหล่านี้ว่าเป็นอกุศลจริง.

อกุศลมูล มูลเหตุของอกุศล ก็ได้แก่ โลภะ คือความโลภอยากได้ อันนำไปประกอบอกุศลกรรม โทสะ ความโกรธแค้นขัดเคือง อันนำไปประกอบอกุศลกรรม โมหะ ความหลงอันนำไปประกอบอกุศลกรรม. สัมมาทิฏฐิก็คือความรู้จักอกุศลมูลเหล่านี้ว่า โลภะ โทสะ โมหะ เป็นมูลเหตุของอกุศลกรรมทั้งหลายตามเป็นจริง.

รู้จักกุศล รู้จักกุศลมูล

ส่วนกุศลและกุศลมูลนั้นก็ตรงกันข้าม. กุศลก็ได้แก่ **กุศลกรรมบถ** ทั้ง ๑๐ คือ **ทางแห่งกรรมที่เป็นกุศล** เป็นกายกรรม ๓ วจีกรรม ๔ มโนกรรม ๓.

กายกรรม ๓ ก็คือ เว้นจากการทำสัตว์มีชีวิตให้ตกล่วง เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามีได้ให้ เว้นจากความประพฤติดีในกามทั้งหลาย.

วจีกรรม ๔ ก็คือ เว้นจากพูดเท็จ เว้นจากพูดส่อเสียด เว้นจากพูดคำหยาบ เว้นจากพูดเพ้อเจ้อเหลวไหล.

มโนกรรม ๓ ก็คือ ไม่โลภเพ่งเล็งทรัพย์สิ่งของของผู้อื่น ไม่พยาบาทปองร้ายผู้อื่น และสัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบตามคลองธรรม.

ทั้ง ๑๐ ข้อนี้ ก็ตรงกันข้ามกับอภุศลกรรมบถทั้ง ๑๐. สัมมาทิฐิก็คือรู้จักอภุศลกรรมบถทั้ง ๑๐ นี้ ว่าแต่ละข้อเป็นอภุศลจริง.

ส่วน **กุศลมูล** มูลเหตุของกุศลนั้น ก็ได้แก่ **อโลภะ** ความไม่โลภ อยากได้ โดยมีสันโดษความพอใจอยู่ในทรัพย์สมบัติเฉพาะที่เป็นของตนเท่านั้นเป็นต้น **อโทสะ** ความไม่โกรธแค้นขัดเคือง ก็โดยที่มีเมตตากรุณาเป็นต้น **อโมหะ** ความไม่หลง ก็คือ ความที่มีปัญญารู้ตามเป็นจริงอันทำให้ไม่หลงใหล ไม่ให้ถือเอาผิด.

สุตะ จินตา ภาวนา

สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ ก็คือรู้จักกุศลมูลเหล่านี้ ว่าทุก ๆ ข้อ เป็นมูลเหตุของอภุศลจริง. สัมมาทิฐิคือความเห็นชอบดังนี้ เป็นทิฐิ คือความเห็น เป็นทัสสนะคือความเห็น เป็นญาณะคือความรู้ หรือเป็นปัญญาคือความรู้ทั่วถึงที่จำเป็นขั้นต้นของทุก ๆ คน ในโลก. แต่ว่าจะได้สัมมาทิฐิคือความเห็นชอบดังนี้ได้ ก็ต้องอาศัยความที่เข้าใจปัญญาที่มีอยู่เป็นพื้นในการประกอบปลูกปัญญาให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป

ด้วยการฟังการเรียน อันรวมในคำว่า **สุตะ**

ด้วยการคิดพิจารณา อันรวมเรียกว่า **จินตา** และ

ด้วยการปฏิบัติอบรมต่าง ๆ ในข้อที่พึงปฏิบัติอบรมนั้น ๆ
อันเรียกว่า **ภาวนา**.

และเมื่อได้ประกอบปฏิบัติปลูกปัญญา อบรมปัญญา เพิ่มพูนปัญญาในทางที่ถูกต้องอยู่เสมอ ก็ย่อมจะได้ **ปัญญาที่เป็นปัญญาถูกต้อง** อันเรียกว่า **สัมมปัญญา** ได้สัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบดังกล่าว.

กัลยาณมิตร และโยนิโสมนสิการ

และข้อนี้ได้มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้ในที่อื่นอีกว่า ก็ต้องอาศัย **मितตสัมปทา** คือ **ความถึงพร้อมด้วยมิตร** อันหมายความว่า ได้มิตรที่ดีงาม อันเรียกว่ากัลยาณมิตร. พระพุทธเจ้าเป็นยอดของกัลยาณมิตร. มารดาบิดาครูอาจารย์ทั้งหลายก็เป็นกัลยาณมิตร. เพื่อนมิตรทั้งหลาย ซึ่งเป็นผู้ทรงปัญญาสามารถที่จะให้คำแนะนำอบรมอันถูกต้องได้ ก็เรียกว่า **กัลยาณมิตร**. ต้องอาศัยกัลยาณมิตรนี้ประการหนึ่ง.

อีกประการหนึ่ง ก็คือ **โยนิโสมนสิการ** ที่แปลว่า **การทำไว้ในใจ** จับให้ถึงต้นเหตุ ดังเช่นเมื่อกำหนดเพื่อรู้จักอกุศล ก็ต้องจับให้ถึงต้นเหตุว่า มีมูลเหตุมาจาก โลภะ โทสะ โมหะ ซึ่งเป็นอกุศลมูล และเมื่อกำหนดเพื่อรู้จักกุศล ก็ต้องจับให้ถึงต้นเหตุ ว่ามีต้นเหตุหรือมูลเหตุมาจากกุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ดังกล่าว. ความใส่ใจ คือความกำหนดใจพิจารณาจับเหตุของผลให้ได้ ดังนั้นคือ **โยนิโสมนสิการ** ก็ต้องอาศัยโยนิโสมนสิการนี้อีกข้อหนึ่ง

ได้มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้ว่า **กัลยาณมิตร และโยนิโสมนสิการ** นี้อย่อมเป็นเบื้องต้นของสัมมาปฏิบัติทุกอย่าง. ไม่ว่าจะเป็นสมาริ

ไม่ว่าจะเป็นปัญญา หรือจะคลุ้มไปได้จนถึงศีลทั้งหมด ต้องอาศัย มีกัลยาณมิตรและโยนิโสมนสิการมาตั้งแต่เบื้องต้น เหมือนอย่างอรุณ เป็นเบื้องต้นของวัน. กัลยาณมิตรและโยนิโสมนสิการก็เปรียบเหมือน ว่าเป็นอรุณ เป็นเบื้องต้นของความสว่างของสัมมาปฏิบัติ คุณงามความดีทั้งสิ้น อันนับว่าเป็นความสว่าง จึงต้องอาศัยกัลยาณมิตรและโยนิโสมนสิการดังนี้. และในหมวดธรรมบางหมวดก็ได้ตรัสอธิบาย ขยายความออกไปในทางปฏิบัติว่า ส่องเสพคบหาสัตบุรุษคือคนดีก็ได้ แต่กัลยาณมิตรนี้เอง.

ฟังธรรมของคนดี มีโยนิโสมนสิการใส่ใจ คือนำเอาธรรมะที่ฟัง มาใส่ไว้ในใจตั้งต้นแต่ตั้งใจฟัง ตั้งใจพิจารณาจับเหตุจับผลและปฏิบัติ ธรรมสมควรแก่ธรรม.

ข้อใดที่ฟังละก็ละ.

ข้อใดที่ฟังปฏิบัติก็ฟังปฏิบัติ.

ข้อใดที่ฟังปฏิบัติก่อนก็ปฏิบัติก่อน.

ข้อใดที่ฟังปฏิบัติภายหลังก็ปฏิบัติภายหลัง.

ดังนั้นเป็นต้นเรียกว่า **ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม.** และเมื่อมี ทั้ง ๔ ข้อนี้ ก็เป็นอันว่าให้ได้สัมมาทิฐิคือความเห็นชอบความเห็นตรง นำให้ความเลื่อมใสที่ไม่หวั่นไหวในพระธรรม นำเข้ามาสู่ สัทธรรมของสัตตบุรุษ หรือธรรมที่ดีคือถูกต้อง คือพระธรรมวินัยนี้ ดังนี้.

สัมมาทิฏฐินำมาซึ่งความสิ้นทุกข์

เพราะฉะนั้น การปฏิบัติเพื่อให้ได้สัมมาทิฏฐิดังกล่าวนี้ พระสารีบุตรจึงได้นำมาอธิบายไว้เป็นประการแรก. และท่านยังได้กล่าวไว้ด้วยว่า เมื่อได้สัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบ รู้จักอกุศล รู้จักอกุศลมูล รู้จักกุศล รู้จักกุศลมูล อันนำไปสู่สัมมาทิฏฐิ คือความเห็นชอบความเห็นตรง ก็ย่อมจะนำไปสู่ความเลื่อมใสที่ไม่หวั่นไหวในพระธรรมนำเข้ามาสู่พระธรรมวินัยนี้. ที่ท่านเรียกว่านำเข้ามาสู่สังฆธรรมนี้ ก็คือนำเข้ามาสู่พระพุทธศาสนา คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั่นเอง. และเมื่อเป็นดังนี้ก็ย่อมจะเป็นเหตุให้ปฏิบัติละกิเลสที่นอนจมหมักหมมต้องจิตสันดานอันเรียกว่า **อาสวะ** หรือเรียกว่า **อนุสัย** อันยกขึ้นมา ก็คือว่าเป็นเหตุให้ ละราคานุสัย กิเลสที่นอนจมหมักหมมจิตสันดานคือราคะ บรรเทาปฏิฆานุสัย อนุสัยคือปฏิฆะ ความกระหนาบกระทั้งอันเป็นเบื้องตันของกิเลสกองโทสะ ถอนทิฏฐิมานานุสัย อนุสัยคือทิฏฐิมานะ ละอวิชชา ทำวิชชาให้บังเกิดขึ้น. จึงเป็นไปเพื่อการกระทำความสิ้นสุดแห่งกองทุกข์ได้ดังนี้

ญาณทัตสณะ

เพราะฉะนั้น ปัญญาที่ต้องการในทางพุทธศาสนาอันเป็นขั้นต้นที่ต้องการทั่วไป ก็คือปัญญาที่ทำให้เป็นสัมมาทิฏฐิความเห็นชอบดังกล่าว ก็คือให้รู้จักอกุศล ให้รู้จักอกุศลมูล ให้รู้จักกุศล ให้รู้จักกุศลมูล. แต่ว่าพึงทำความเข้าใจด้วยอีกว่า ความรู้จักที่เป็นตัวปัญญา

ที่เป็นสัมมาทิฐิดังกล่าวนี้นี้ ไม่ใช่สัญญาคือความทรงจำ. ความทรงจำนั้นก็คือความทรงจำ ตามที่ฟัง ตามที่อ่าน ตามที่เล่าเรียน ก็จำได้ว่า อกุศลกรรมบถ ๑๐ อกุศลมูล ๓ มีอะไรบ้าง กุศลกรรมบถ ๑๐ กุศลมูล ๓ มีอะไรบ้างก็จำได้. ความจำได้ตั้งนี้ยังไม่เป็นปัญญา ยังไม่เป็นสัมมาทิฐิดังกล่าว ต้องอาศัยความคิดพิจารณาและการปฏิบัติอีกด้วย คือว่าต้องคิดพิจารณาไป และต้องปฏิบัติไป. การปฏิบัติไปนั้นก็คือ **ปหานะ** ละ อย่างหนึ่ง **ภาวนา** ทำให้มีขึ้น ให้เป็นขึ้น อย่างหนึ่ง.

ละ ก็คือว่าต้องฝึกละอกุศลกรรมบถทั้ง ๑๐ ละอกุศลมูลทั้ง ๓. นี่เป็นข้อต้องปฏิบัติฝึกหัดละ.

ภาวนา คือทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นนั้น คือต้องปฏิบัติฝึกที่จะประกอบกุศลกรรมบถทั้ง ๑๐ และอบรมกุศลมูล อโลภะ อโทสะ อโมหะ ให้มีขึ้น ให้บังเกิดขึ้นในจิตใจ.

นี้ก็รวมเข้าในคำว่า สุตะ จินตา ภาวนา ซึ่งเป็นเหตุให้ได้ปัญญา.

ปัญญาที่ได้จากสุตตะคือการสดับการอ่านการเรียน ก็เรียกว่า **สุตมัยปัญญา**.

ที่ได้จากความคิดพิจารณา ก็เรียกว่า **จินตามัยปัญญา**.

ที่ได้จากการปฏิบัติอบรม ก็เรียกว่า **ภาวนามัยปัญญา**.

แต่ว่าในข้อ ๓ นี้ ก็ต้องประกอบด้วยทั้งละและทั้งทำให้มีขึ้น ดังกล่าวนั้น. และเมื่อปฏิบัติไป ๆ อาศัยสุตตะ อาศัยจินตา อาศัย

ภavana ทั้ง ๓ นี้ ก็ย่อมจะได้ปัญญาที่เป็นตัวความรู้ขึ้นของตัวเอง ได้ความเห็นขึ้นของตัวเอง ซึ่งมีคำเรียกอีกว่า **ญาณทัสสนะ** ความรู้ ความเห็น รู้เห็นว่าข้อนี้ ๆ เป็นอกุศลจริง ข้อนี้ ๆ เป็นอกุศลมูลจริง ข้อนี้ ๆ เป็นกุศลจริง ข้อนี้ ๆ เป็นกุศลมูลจริง.

ในการที่จะปฏิบัติประกอบปัญญาในทางทั้ง ๓ ดังกล่าวนั้น ก็ต้องอาศัยกัลยาณมิตรและอาศัยโยนิโสมนสิการดังกล่าวนั้น ประกอบกันอยู่ตลอดเวลา. ฉะนั้นผู้มุ่งจะได้ปัญญาที่เป็นสัมมาทิฏฐิ จึงต้องปฏิบัติตามมงคลสูตรคาถาแรกของพระพุทธเจ้าอยู่ให้เป็น ประจำคือ

*ไม่เสวนาคบหาคนพาลทั้งหลาย เสวนาคบหาบัณฑิตทั้งหลาย
และบูชาผู้ที่ควรบูชาทั้งหลาย.*

เมื่อปฏิบัติอยู่ดังนี้แล้ว จึงจะได้กัลยาณมิตร. และเมื่อมี โยนิโสมนสิการประกอบอยู่ตลอด ก็ย่อมจะเจริญปัญญาขึ้นโดยตลอด ทำให้เกิดความรู้ของตัวเองขึ้นรับรองว่าเป็นอย่างนี้จริง นี่เป็นอย่างนี้จริงตามความเป็นจริง โดยที่จับเหตุจับผลได้ถูก จับได้ว่าอกุศลมูลนั้น เป็นตัวเหตุ ตัวอกุศลนั้นเป็นตัวผล กุศลมูลนั้นเป็นตัวเหตุ ตัวกุศลนั้นเป็นตัวผล. ซึ่งการที่จะจับเหตุจับผลได้ถูกต้องดังนี้ ก็เกิดจาก โยนิโสมนสิการ ใส่ใจ ตั้งแต่ตั้งใจฟังคำสอนของกัลยาณมิตร มาจนถึง พินิจพิจารณาขบเจาะจับเหตุแห่งผลให้ได้ หรือว่าจับผลสาวหาเหตุให้ได้ จับเหตุที่จะส่งผลให้ได้. นี่แหละคือโยนิโสมนสิการ ให้ความรู้ ของตัวเองบังเกิดขึ้น รับรองว่าข้อนี้เป็นความจริง ข้อนี้เป็นความจริง.

และเมื่อได้ปัญญาคือความรู้ของตัวเอง ให้เกิดขึ้นรับรองขึ้นตาม เป็นจริงดังนี้ จึงจะชื่อว่า มีความเห็นชอบ ที่เรียกว่า **สัมมาทิฐิ** ความเห็นตรง ที่เรียกว่า **อุชุกทิฐิ**. ทำให้มีความเลื่อมใส ไม่หวั่นไหว ในพระธรรม โดยตรงก็คือในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าว่า

สุวากขาโต ภคเวตา ธมฺโม ธรรมะอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ดีแล้ว คือ ดีจริง ถูกต้องจริง งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์คือศาสนา คำสั่งสอนที่แสดงความ ประพฤติอันประเสริฐ พร้อมทั้งอรรถะคือเนื้อความ พร้อมทั้งพยัญชนะ คือถ้อยคำ บริบูรณ์คือไม่บกพร่อง บริสุทธิ์คือไม่มีผิดพลาดสิ้นเชิง ย่อมจะได้ความเลื่อมใส ที่ไม่หวั่นไหวในพระธรรมอันเป็นสุวากขาต- ธรรมของพระพุทธเจ้าดังนี้.

และเมื่อเป็นดังนี้แหละจึงจะชื่อว่าได้เข้ามาสู่พระสัทธรรมนี้ ได้เข้ามาสู่พระศาสนานี้ ได้เข้ามาสู่พระธรรมวินัยนี้. ถ้าหากว่ายังไม่ได้ สัมมาทิฐิแม้ในขั้นต้นดังกล่าว ยังหาชื่อว่าได้เข้ามาสู่พระสัทธรรมนี้ไม่. หาชื่อว่ามีความเลื่อมใสที่ไม่หวั่นไหวในพระธรรมไม่. เพราะฉะนั้น จึงเป็นข้อที่ควรปฏิบัติ ตั้งใจที่จะสดับตรับฟัง ที่จะพินิจพิจารณา ที่จะปฏิบัติอบรม เพื่อให้ได้ปัญญาที่เป็นสัมมาทิฐิ ดังกล่าว.

ต่อจากนี้ขอให้ตั้งใจฟังสวดและตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

ครั้งที่ ๒

อาหาร ๔

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น. ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ปัญญาในธรรมนั้น ดังได้กล่าวแล้ว ก็คือสัมมาทิฐิความเห็นชอบ. ท่านพระสารีบุตรได้แสดงสัมมาทิฐิคือความเห็นชอบไว้ว่าเป็นอย่างไรเป็นความเห็นชอบ และยังได้แสดงไว้ต่อไปดังที่จะกล่าว ณ บัดนี้. คือภิกษุทั้งหลายเมื่อได้ฟังท่านพระสารีบุตรอธิบาย สัมมาทิฐิดังที่ได้กล่าวมาแล้ว จึงได้ถามท่านต่อไปว่า ยังมีอธิบายโดยปริยายคือทางอันอื่นอีกหรือไม่. ท่านพระสารีบุตรก็ได้ตอบว่ามี และก็ได้แสดงปริยายคือทางอธิบายต่อไปอีกว่า สัมมาทิฐิความเห็นชอบ ก็คือ **ความรู้จักอาหาร รู้จักอาหารสมุทัย** เหตุเกิดแห่งอาหาร **รู้จักอาหารนิโรธ** ความดับอาหาร และ**รู้จักอาหารนิโรธคามินีปฏิปทา** ข้อปฏิบัติอันเป็นทางให้ถึงความดับอาหาร.

รู้จักอาหาร

คำว่า **อาหาร** นั้นเป็นคำที่ทุก ๆ คนก็เรียกกันถึงอาหารที่บริโภคเพื่อบำรุงเลี้ยงร่างกาย. แต่ว่าคำว่าอาหาร มิใช่หมายความว่าเพียงอาหารสำหรับบำรุงเลี้ยงร่างกายเพียงอย่างเดียว แต่หมายถึงอาหารอย่างอื่นอีกด้วย. ท่านพระสารีบุตรได้แสดงอธิบายอาหารไว้ ๔ ประการ คือ

- หนึ่ง **กวจิณการอาหาร** อาหารคำข้าว
- สอง **ผัสสาหาร** อาหารคือผัสสะ
- สาม **มโนสัญเจตนาหาร** อาหารคือมโนสัญเจตนา ความจงใจ และ
- สี่ **วิญญาณาหาร** อาหารคือวิญญาณ.

คำว่า **อาหาร** นั้นตามศัพท์แปลว่า **นำมา** ก็หมายถึงสิ่งที่เป็นปัจจัย คือเป็นเครื่องอาศัยที่นำผลมา.

หนึ่ง อาหารของกายหรือรูปธรรม

ข้อที่หนึ่ง **กวจิณการอาหาร** อาหารคือคำข้าว ก็หมายถึงอาหารที่บุคคลตลอดจนถึงสัตว์เดรัจฉานทั้งหลายบริโภค เป็นอย่างละเอียดก็มี เป็นอย่างหยาบก็มี. ยกเอาคำข้าวขึ้นเป็นที่ตั้งเป็นชื่อ เพราะว่าข้าวนั้นก็ถือว่าเป็นอาหารหลักสำหรับที่จะบำรุงเลี้ยงร่างกาย. ฉะนั้น

จึงยกขึ้นเป็นชื่อของอาหารสำหรับบำรุงเลี้ยงร่างกายอันหมายคลุมถึงอาหารทุกอย่างที่บริโภคสำหรับบำรุงเลี้ยงร่างกาย.

นี่คือกวจิณการาหาร อาหารคือคำข้าว ข้อที่หนึ่ง.

สอง อาหารของนามธรรม

ข้อที่สอง **ผัสสาหาร** อาหารคือผัสสะ หมายถึงอายตนะภายใน อายตนะภายนอก และวิญญาณ มาประชุมกัน เรียกว่า **สัมผัส** หรือ **ผัสสะ** อันแปลว่า *กระทบ*. เป็นอาหารแห่งนามธรรมทั้งหลาย คือ แห่งเวทนา แห่งสัญญา แห่งสังขาร และแห่งวิญญาณเองที่เกิดขึ้นต่อไป.

กวจิณการาหาร อาหารคือคำข้าวข้อแรกเป็นอาหารของรูปธรรม คือ ร่างกายส่วนรูป.

ผัสสาหาร อาหารคือผัสสะหรือสัมผัสเป็นอาหารของนามธรรม คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เกิดขึ้นเนื่องกันไป.

ผัสสาหาร อาหารคือผัสสะข้อที่สองนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงไว้ว่า คือความประชุมของอายตนะภายใน อายตนะภายนอก และวิญญาณ โดยที่เมื่อตากับรูปประจวบกันก็ย่อมเกิดวิญญาณ คือ ความรู้ในรูปที่เรียกว่าเห็นรูป. อันการเห็นรูป ดังที่พูดกันก็มักจะพูดกันว่า เห็นรูปด้วยจักขุคือตา. แต่เมื่อแสดงตามทางอภิธรรม ท่านแสดงว่าเห็นรูปด้วยจักขุวิญญาณคือความรู้รูปทางจักขุ. ดังนั้น

เป็นเพียงประสาทสำหรับเป็นที่อาศัยรับรูปที่มาประจวบกันเท่านั้น. ถ้ายังไม่เกิดจักขุวิญญาณ การเห็นรูปก็ยังไม่เกิดขึ้น. เพราะฉะนั้น จึงต้องเกิดจักขุวิญญาณ วิญญาณทางตา ก็คือรูปรูปร่างทางตา ที่เรียกกันว่าเห็นรูป. เพราะฉะนั้น การเห็นรูปจึงมิใช่เห็นด้วยจักขุหรือจักขุ แต่ว่าเห็นด้วยจักขุวิญญาณ.

เมื่อพูดตามธรรมดาที่พูดว่าเห็นรูปด้วยจักขุ แต่เมื่อพูดตามทางอภิธรรมก็จะพูดว่าเห็นรูปด้วย **จักขุวิญญาณ**.

แม้ในอายตนะข้อต่อไปก็เช่นเดียวกัน หูกับเสียงมาประจวบกัน ก็เกิด **โสตวิญญาณ** ได้ยินเสียง.

จมูกกับกลิ่นมาประจวบกันก็เกิด **ฆานวิญญาณ** รู้กลิ่นทางจมูก.

ลิ้นกับรสมาประจวบกันก็เกิด **ชีวาหวิญญาน** รู้รสชาติรสทางลิ้น.

กายกับโผฏฐัพพะสิ่งที่กายถูกต้องมาประจวบกันก็เกิด **กายวิญญาณ** รู้สิ่งถูกต้องทางกาย.

มโนคือใจกับธรรมะคือเรื่องราวมาประจวบกันก็เกิด **มโนวิญญาณ** รู้เรื่องที่ใจคิดทางมโนคือใจ.

นี้เป็นปกติของอายตนะภายในภายนอกและวิญญาณทางอายตนะทั้ง ๖ นี้ ซึ่งบังเกิดขึ้นเป็นปกติแก่ทุก ๆ คน ทุก ๆ เวลา. และเมื่อทั้ง ๓ นี้มาประจวบกัน จึงเรียกว่าเป็นสัมผัสที่แปลว่าความกระทบ หรือเรียกสั้นว่าผัสสะ. และผัสสะหรือสัมผัสดังกล่าวมา

นี้เองเป็นอาหารของนามธรรมทั้งหลาย คือ ของเวทนา ของสัญญา ของสังขาร และของวิญญานที่เกิดขึ้นจากสังขาร.

เพราะฉะนั้น ตามอธิบายนี้วิญญานจึงบังเกิดขึ้นในเมื่ออายตนะภายในอายตนะภายนอกมาประจวบกัน ก็เป็นวิญญานขึ้นตามทางอายตนะ. และเมื่อทั้ง ๓ มาประจวบกันเป็นสัมผัส จึงเกิดเวทนา เกิดสัญญา เกิดสังขาร และก็เกิดวิญญานสืบต่อกันไปอีก. เพราะฉะนั้น วิญญานจึงมาตรงที่เมื่ออายตนะภายในอายตนะภายนอกประจวบกันนั้นหนหนึ่ง และเมื่อมาประจวบกันเป็นสัมผัสหรือผัสสะ ก็เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร และก็เป็นวิญญานขึ้นอีก วิญญานก็มาบังเกิดขึ้นสืบจากสังขารอีกครั้งหนึ่ง. และก็เป็นสัมผัส เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร และก็เป็นวิญญาน. ก็วนกันไปอยู่ดังนี้ในอารมณ์ทั้งหลายที่จิตนี้รับ เริ่มมาจากทางอายตนะซึ่งเป็นฝ่ายรูปแล้วก็เป็นนามธรรม. เพราะฉะนั้น ชั้น ๕ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน อันประกอบย่อเข้าเป็นรูปเป็นนาม. รูปก็เป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน ก็เป็นนาม รวมเป็นชั้น ๕ ย่อก็เป็นรูปเป็นนาม อันเรียกว่านามรูปนี้ จึงเป็นสิ่งที่เริ่มต้นมาตั้งแต่ถือกำเนิดเกิดเกิดขึ้นในครรภ์ของมารดา แต่ยังไม่สมบูรณ์เต็มที่ จนเมื่อได้คลอดออกมาจึงมีความสมบูรณ์ แต่แม้เช่นนั้นก็ยังอ่อน. เมื่อเติบโตขึ้นจึงเจริญขึ้นสมบูรณ์ขึ้นจนมีความสมบูรณ์เต็มที่ ดังรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญานของบุคคลที่เติบโตขึ้น ตั้งแต่เป็นเด็กเล็ก เป็นเด็กใหญ่ เป็นหนุ่มเป็นสาว ก็เป็นความสมบูรณ์ของชั้น ๕ ขึ้นมาโดยลำดับ.

ดังจะพึงเห็นได้ว่า เมื่อส่วนรูปมีความสมบูรณ์ ส่วนนามก็สมบูรณ์ ดังเช่นเมื่อตาหูจมูกลิ้นกายและมนะคือใจสมบูรณ์ จึงรับอายตนะภายนอกต่าง ๆ ได้จับพลันคล่องแคล่วว่องไว. วิทยญาณที่บังเกิดขึ้น สัมผัสที่บังเกิดขึ้น สืบมาถึงเวทนา สัญญา สังขาร แล้วต่อไปวิทยญาณอีกก็สมบูรณ์จับพลัน. และตรงนี้ก็หน้าที่จะต้องอธิบายเพิ่มเติมอีกนิดหนึ่งว่า ในชั้น ๕ นั้นไม่จัดใส่วิทยญาณกับสัมผัสที่บังเกิดขึ้นในช่วงนี้เข้าไว้. จัดรูปเป็นที่ ๑ แล้วก็มาเวทนา สัญญา สังขาร วิทยญาณต่อท้าย. ตัดเอาวิทยญาณกับสัมผัสที่บังเกิดขึ้นในระหว่างรูปกับเวทนาเสีย. ถ้าหากว่าจะใส่ไว้ด้วยก็ไม่ใช้เป็นชั้น ๕ จะต้องเป็นชั้น ๖ ชั้น ๗. แต่ไม่ใส่ไว้ ตัดเอาวิทยญาณกับสัมผัสที่บังเกิดขึ้นในช่วงนี้ออกเสีย จึงเป็นชั้น ๕ แสดงวิทยญาณไว้ข้างท้ายเท่านั้น. พิจารณาดูก็เพื่อสะดวกเป็น **วิปัสสนาภูมิ** คือ **เป็นภูมิแห่งวิปัสสนา** คือเป็นกรรมฐานสำหรับวิปัสสนาในอันที่จะกำหนดพิจารณาให้รู้ให้เห็นได้สะดวก เพราะว่ารูปนั้นก็เป็นของหยาบ พิจารณาได้สะดวก. มาเวทนามก็นับว่าเป็นนามธรรมที่หยาบบังเกิดขึ้นทั้งทางกายทั้งทางใจ จึงมาเป็นที่ ๒. จึงมาถึงสัญญาถึงสังขารซึ่งเป็นส่วนนามธรรมล้วน ๆ. แล้วจึงมาวิทยญาณซึ่งนับว่าเป็นสิ่งที่ละเอียด ก็เอาคุมไว้ข้างท้ายสำหรับที่จะพิจารณาเป็นกรรมฐานเป็นวิปัสสนาภูมิได้โดยสะดวก.

ฉะนั้น ผัสสะจึงมีความหมายถึงความประชุมของทั้ง ๓ อย่าง ดังที่กล่าวนั้น. เป็นอาหารของเวทนา คือเป็นปัจจัยนำผลมา คือนำให้เกิดเวทนา ความรู้เป็นสุขเป็นทุกข์ หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข. ให้เกิดสัญญาคือความรู้จำได้ จำรูปจำเสียงจำกลิ่นจำรสจำโผฏฐัพพะ

จำเรื่องราวอะไรต่าง ๆ ได้. เป็นสังขารคือความรู้สึกปรุงหรือปรุงคิดต่าง ๆ. และเมื่อคิดปรุงไปก็รู้ไปด้วยก็เป็นวิญญาณ แล้วก็วนเป็นวงกลมมาใหม่อีก.

ก็เป็นไปอยู่ดังนี้. เป็นเรื่องของรูปและนามที่บังเกิดอยู่ในปัจจุบันของบุคคลทุก ๆ คนโดยที่รูปนั้นก็ต้ออาศัยอาหารคือคำข้าว หยาบบ้างละเอียดบ้าง ส่วนนามก็อาศัยอาหารคือผัสสะดังที่กล่าวมาแล้ว. ถ้าหากว่ารูปไม่ได้อาศัยอาหารคือคำข้าวก็ดำรงอยู่ไม่ได้. นามไม่อาศัยอาหารคือผัสสะหรือสัมผัส นามก็บังเกิดขึ้นเป็นไปไม่ได้.

เพราะฉะนั้น อาหารคือคำข้าวจึงเป็นที่ ๑ อาหารคือผัสสะจึงเป็นที่ ๒.

สาม อาหารของกรรม

มาถึงข้อที่สาม **มโนสัญญาเจตนาหาร** อาหารคือมโนสัญญาเจตนา ความจงใจ. ตรัสว่าเป็นอาหารของกรรม และพระสารีบุตรก็ได้แสดงอธิบายตามพระพุทธเจ้า เพราะว่ากรรมคือการทำงานที่บุคคลกระทำทางกายก็เป็นกายกรรม ทางวาจาก็เป็นวจีกรรม ทางใจก็เป็นมโนกรรม ย่อมเกิดจากมโนสัญญาเจตนาคือความจงใจ จะต้องมโนสัญญาเจตนา หรือเรียกสั้นว่าเจตนา ความจงใจเป็นเหตุ จึงได้กระทำทางกายเป็นกายกรรม กระทำทางวาจาเป็นวจีกรรม กระทำทางใจเป็นมโนกรรม. พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสเอาไว้ว่า

เจตนาหิ ภิกขเว กมมํ วทามิ ดูก่อนนิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาคือความจงใจว่าเป็นกรรม คือเป็นเหตุให้กระทำความ เพราะวาบุคคลมีเจตนาคือความจงใจแล้ว จึงกระทำทางกายบ้าง กระทำทางวาจาบ้าง และกระทำทางใจบ้าง.

ฉะนั้น กรรมที่บุคคลกระทำทุก ๆ อย่าง ทางกาย ทางวาจา ทางใจ ไม่ว่าจะเป็นกุศลกรรมหรือบุญกรรม ไม่ว่าจะเป็นอกุศลกรรมหรือบาปกรรม ย่อมมีเจตนาคือความจงใจหรือมโนสัญญาเจตนาเป็นเหตุ คือเป็นอาหาร เป็นปัจจัยที่นำผลมาคือนำให้เป็นเหตุให้บังเกิดกรรม.

ฉะนั้น มโนสัญญาเจตนาหรือเจตนาคือความจงใจจึงเป็นอาหารของกรรม นับเป็นข้อที่ ๓

สี่ อาหารของนามรูป

มาถึงข้อที่ ๔ **วิญญานาหาร** อาหารคือวิญญาน. อันวิญญานนี้ที่ได้กล่าวมาไว้เบื้องต้น ท่านเรียกว่าเป็น **วิถีวิญญาน** เป็นวิญญานในวิถิ อันหมายความว่า เป็นวิญญานที่บังเกิดขึ้นตามวิถีคือตามทาง. วิถีคือทาง ก็คือวิถีของกายจิตนี้ที่ประกอบกันอยู่เป็นไปอยู่ อันนับแต่อายตนะภายในอายตนะภายนอกมาประจวบกันเป็นวิญญานเป็นสัมผัส เป็นเวทนา เป็นต้นดังกล่าวมาแล้ว. นี้เรียกว่าเป็นวิถีคือเป็นทางแห่งความเป็นไปของกายและจิต ที่อาศัยกันอยู่ ที่ประกอบกันอยู่ ที่ดำเนินไปอยู่จึงเรียกว่า วิถีวิญญาน.

อีกอย่างหนึ่ง **ปฏิสนธิวิญญาณ** วิญญาณในปฏิสนธิ. วิญญาณในปฏิสนธินี้ก็ไ้แก่วิญญาณธาตุคือธาตุรู้หรือจิตที่อาศัยอยู่ในกายนี้ ซึ่งบุคคลทุก ๆ คนนี้มีกายและจิตประกอบกันอยู่. ถ้าหากว่าไม่มีจิต กายนี้ก็ดำรงอยู่ไม่ได้ ต้องแตกสลาย. เพราะฉะนั้น จึงได้มีแสดงเอาไว้ในบางพระสูตรว่า เมื่อมีชาติคือความเกิด ตั้งต้นแต่เกิดขึ้นในครรภ์ของมารดา เริ่มก่อเกิดขึ้นก็มีปฏิสนธิวิญญาณ ซึ่งมีคำเรียกว่า **คันธัพพะ** คนธรรพ์เข้ามาสู่ครรภ์ของมารดาอีกส่วนหนึ่งมาประกอบเข้ากับส่วนประกอบที่เป็นรูป. เมื่อเป็นดังนี้ ลัทธิจึงเริ่มมีชาติก็คือความเกิดขึ้นมา. และเมื่อคันธัพพะหรือปฏิสนธิวิญญาณเข้าสู่ครรภ์ของมารดาในขณะที่ได้เริ่มก่อรูปขึ้นตั้งต้นแต่เป็นกลละ และก็เริ่มเติบโตขึ้นแตกเป็นปัญญาสาขามีอายตนะที่บริบูรณ์ขึ้นโดยลำดับ ก็จะต้องมีปฏิสนธิวิญญาณประกอบอยู่ด้วยตลอด. ถ้าหากว่าปฏิสนธิวิญญาณหรือว่าจิตหรือว่าคนธรรพ์ดังที่เรียกในพระสูตร พრაกออกไปเสียเมื่อใดรูปที่ก่อขึ้นมาตั้งแต่ต้นนั้นก็เป็นอย่างอันว่าแตกสลาย ไม่ก่อเกิดขึ้นอีกต่อไป. แม้ว่าเมื่อคลอดออกมาจากครรภ์ของมารดาแล้ว กายและจิตนี้ก็จะต้องประกอบกันอยู่ตลอดเวลา เรียกว่าปฏิสนธิวิญญาณที่มาตั้งแต่ในเบื้องต้นนั้นก็ต้องอยู่. ถ้าหากว่าปฏิสนธิวิญญาณที่มาตั้งแต่เบื้องต้นนั้นหรือว่าจิตออกไปเสียจากร่างกายนี้เมื่อใด ร่างกายอันนี้ก็เป็นอย่างอันว่าหยุดที่จะเติบโต แตกสลายที่เรียกว่าตาย จะดำรงอยู่ต่อไปไม่ได้. หรือจะเรียกว่าชั้น ๕ หรือรูปนาม เมื่อวิญญาณดังกล่าวไม่มีแล้ว ชั้น ๕ หรือรูปนามก็แตกสลาย.

ได้มีพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ ที่ใช้เป็นบทสำหรับพิจารณาว่า

อจิร วตยํ กาโย ไม่นานหนอกายนี้

ปจวี อธิเสสสติ จักนอนทับแผ่นดิน

จุทโท อเปตวิญญาโณ ปราศจากวิญญาณ ถูกทิ้ง

นิรตถวํ กลิงฺครํ ราวกับท่อนไม้ท่อนฟืนไม่มีประโยชน์.

คาถาบทนี้ก็เป็นเครื่องแสดงว่า กายนี้ทั้งรูปกายทั้งนามกายคือ
ชั้น ๕ หากปราศจากวิญญาณเสียแล้ว ก็จักต้องนอนหรือถูกทอดทิ้ง
ให้นอนทับแผ่นดิน เหมือนอย่างท่อนฟืนท่อนไม้ไม่มีประโยชน์
กายทั้งรูปกายทั้งนามกายหรือชั้น ๕ นี้ที่ยังดำรงชีวิตอยู่ได้ ก็เพราะ
ยังมีวิญญาณ ไม่ปราศจากวิญญาณ. ฉะนั้น วิญญาณนี้จึงเป็น
อาหารสำคัญของนามรูปหรือของชั้น ๕ หรือว่าของรูปกาย นามกาย.
เมื่อวิญญาณนี้ยังอยู่ นามรูปก็ยังคงดำรงอยู่ แต่เมื่อปราศจากวิญญาณ
เสียแล้ว นามรูปก็เป็นอันว่าแตกสลาย.

ฉะนั้น วิญญาณจึงเป็นอาหารของนามรูป เป็นข้อที่ ๔.

รู้จักอาหารสมุทัยคือตัณหา

พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงอาหารไว้ ๔ อย่างดังนี้ และพระสาวก
ก็ได้แสดงตาม. สัมมาทิฎฐิก็คือความรู้จักอาหารทั้ง ๔ เหล่านี้ว่า

คำข้าว เป็นอาหารของกาย คือของรูปกาย

ผัสสะ หรือสัมผัส เป็นอาหารของนามมีเวทนาเป็นต้น

มนัสสยเจตนา หรือเจตนาความจงใจ เป็นอาหารของกรรม

วิญญาน เป็นอาหารของนามรูป

ต่อจากนี้ท่านพระสารีบุตรก็ได้แสดงอธิบายให้รู้จักอาหาร
สมุทัย เหตุเกิดแห่งอาหาร ก็ชี้เอาต้นหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก.
สัมมาทิฏฐิก็คือความรู้จักว่า ต้นหาคือความดิ้นรนทะยานอยากเป็น
เหตุแห่งอาหารทั้ง ๔ ดังกล่าว.

รู้จักอาหารนิโรธ

และแสดงต่อไปว่า ความรู้จักอาหารนิโรธคือความดับอาหาร
ก็คือความรู้จักว่าดับต้นหาลเสียได้ ก็เป็นความดับอาหาร. และปัญญา
ที่รู้จักดังนี้ก็ป็นสัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบ.

รู้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาหาร

ต่อไปก็แสดงว่า ปัญญาที่รู้จักข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาหาร
ก็คือมรรคมืองค์ ๘ อันได้แก่ **สัมมาทิฏฐิ** ความเห็นชอบ **สัมมาสังกัปปะ**
ความดำริชอบ **สัมมาวาจา** เจรจาชอบ **สัมมากัมมันตะ** การงานชอบ
สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ **สัมมาวายามะ** เพียรชอบ **สัมมาสติ**
ระลึกรชอบ **สัมมาสมาธิ** ตั้งใจชอบ เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาหาร.
ปัญญาที่รู้จักข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาหารดังนี้เป็นสัมมาทิฏฐิคือ
ความเห็นชอบ.

ดับภพดับชาติเมื่อดับตัณหา

พิจารณาอุแนอริบายของท่านดังนี้ ก็จะพึงเห็นได้ว่า เพราะตัณหา
นี้เองเป็น **โปโนพฏริกา** เป็นเหตุให้ถือภพถือชาติใหม่. เพราะฉะนั้น
จึงเป็นเหตุให้แสวงหาอาหารแห่งรูปธรรมนามธรรมแห่งกรรมและ
แห่งวิญญาณอยู่ตลอดไป ซึ่งเมื่อมีอาหารเหล่านี้อยู่ก็เป็นอันว่าไม่มี
ที่จะจบภพจบชาติ เพราะท่านต้องการแสดงในทางดับกิเลสและ
กองทุกข์ทั้งสิ้น ก็คือดับภพดับชาติ เป็นแนวอธิบายในทางดับภพ
ดับชาติ. จึงได้แสดงว่าตัณหาเป็นตัวสมุทัยแห่งอาหาร และดับตัณหา
เสียได้ก็เป็นการดับอาหาร คือเป็นการดับภพดับชาติ และก็มีมรรคมี
องค์ ๘ นั้นแหละเป็นทางปฏิบัติ. แม้จะกล่าวว่าท่านแสดงมุ่งในทาง
ดับภพดับชาติ แต่ก็ยังเป็นสัจจะคือความจริงว่าความสืบทอดภพชาติก็
เพราะมีตัณหาตัวเองเป็นตัวเหตุ. เพราะสัจจะคือความจริงเป็นดังนี้
จึงได้มีพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า **โลกอันตัณหาก่อขึ้น.**

เพราะฉะนั้น เมื่อยังเป็นโลกก็เพราะยังมีตัณหาอยู่เป็นตัวก่อให้เกิดขึ้น
ดับตัณหาเสียได้ก็ดับโลก และก็เป็นการดับทุกข์ เป็นสัจจะคือ
ความจริง. แต่แม้เช่นนั้นเมื่อไม่ประสงค์จะดับโลก ไม่ประสงค์จะดับ
ตัณหา ยังต้องการโลกอยู่ ยังอยู่กับโลกก็ปฏิบัติในการแสวงหาอาหาร
ทั้ง ๔ นี้โดยทางที่ชอบ เพื่อจะได้ภพชาติที่ดีที่ชอบ. ภพชาติในปัจจุบัน
ก็เป็นภพชาติที่ดี ที่ชอบ มีความสุข ภพชาติต่อไปก็มีความสุข ดังนี้
ก็เป็นการปฏิบัติที่ถูกต้อง

เพราะฉะนั้น ท่านพระสารีบุตรจึงได้แสดงลัทธิจะคือความจริง และความที่มีปัญญารู้จักความจริงในเรื่องอาหาร ในเรื่องเหตุเกิดอาหาร ในเรื่องความดับอาหาร ในเรื่องทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาหาร. ดังนี้แหละคือเป็นสัมมาทิฏฐิ คือความเห็นชอบ. แม้จะเป็นข้อที่ต้องพิจารณา เรียกว่ายากขึ้นไปจากประการแรก แต่ก็สามารถจะพิจารณาให้เห็นลัทธิจะคือความจริงได้ และจะทำให้เข้าใจธรรมะที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนดียิ่งขึ้น. เพราะฉะนั้น ท่านจึงได้แสดงว่าเมื่อมีสัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบ ก็ย่อมจะมีความเห็นตรง ย่อมจะมีความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระสัทธรรม มาสู่หลักพระสัทธรรมนี้.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวดและตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๒๕ ตุลาคม ๒๕๒๗

ครั้งที่ ๓ ความรู้จักอริยสัจ ๔

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจมอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

จะแสดงเรื่องสัมมาทิฐิ ตามอธิบายของท่านพระสารีบุตรในสัมมาทิฐิสูตร.

สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ ความเห็นตรง ย่อมนำไปได้ปสาทะ ความเลื่อมใสที่ไม่หวั่นไหวในพระธรรม นำมาสู่พระสัทธรรมคือพระธรรมวินัยในกาลนานนี้. ท่านพระสารีบุตรได้แสดงอธิบายว่าเห็นอย่างไรรู้อย่างไรเป็นสัมมาทิฐิคือความเห็นชอบโดยปริยายคือทางแสดงหลายประการ ตั้งแต่ในเบื้องต้นก็คือ รู้จักอกุศล รู้จักอกุศลมูล รู้จักกุศล รู้จักกุศลมูล อันเป็นสัมมาทิฐิที่คนทั่วไปพึงมีเป็นพื้นฐาน. ต่อจากนั้นท่านก็ได้แสดงอาหาร คือธรรมะที่นำ

ผลมา อันหมายถึงเหตุแห่งผล ตั้งตั้งแต่อาหารอันเป็นเหตุความดำรงอยู่ได้ของกาย อันเป็นฝ่ายรูปธรรม อาหารของนามธรรม อาหารของกรรม คือการที่กระทำทางกายวาจาใจของทุกคน และอาหารของนามรูป เพื่อให้รู้จักอาหาร ธรรมะที่น่าผลมาคือเหตุแห่งทั้ง ๔ อย่างนั้น.

อริยสัจ ๔ เป็นที่รวมของกุศลธรรม

และต่อจากนั้น เมื่อภิกษุทั้งหลายได้ถามต่อไป ท่านก็ได้แสดงอธิบายสืบต่อไปอันจะแสดงในวันนี้. ก็คือท่านได้อธิบายไว้มีความว่า สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบก็คือ**ความรู้จักทุกข์ รู้จักทุกข์สมุทัย** เหตุให้เกิดทุกข์ **รู้จักทุกข์นิโรธ** ความดับทุกข์ **รู้จักทุกข์นิโรธคามินี-ปฏิบัติ** ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์. ท่านก็ได้แสดงอธิบายตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสเทศนาไว้ ตั้งตั้งแต่ปฐมเทศนาของพระองค์ ซึ่งเราทั้งหลายต่างก็ได้ยินได้ฟังเรื่องอริยสัจทั้ง ๔ นี้มาแล้ว. แต่แม้เช่นนั้น เรื่องอริยสัจทั้ง ๔ นี้ก็เป็นเรื่องอันสำคัญในพระพุทธศาสนา ซึ่งพระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสว่าเป็นที่รวมแห่งธรรมะในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น. โดยพญานาคที่ตรัสนั้นยกเอาว่าเป็นที่รวมแห่งกุศลธรรมในพุทธศาสนาทั้งสิ้น ก็หมายถึงความรู้ในอริยสัจทั้ง ๔ อันเป็นสัมมาทิฏฐินั่นเอง.

ความรู้ในอริยสัจทั้ง ๔ นี้เป็นกุศลอันสำคัญ. คำว่า **กุศล** นั้นตามศัพท์แปลว่า ความฉลาด ก็คือความรู้ที่เป็นความฉลาด. ยอดของ

ความรู้ที่เป็นความฉลาดก็กล่าวได้ว่าเป็นความรู้จักอริยสัจทั้ง ๔. เพราะฉะนั้น กุศลธรรมทั้งหมดจึงรวมอยู่ในอริยสัจทั้ง ๔ ก็คือ รวมอยู่ในความรู้จักอริยสัจทั้ง ๔ นี้. และแม้ตัวอริยสัจทั้ง ๔ เอง สรรพแห่งอริยสัจทั้ง ๔ เองก็เป็นที่มาของธรรมะทั้งสิ้น ดังที่ได้กล่าวไว้ในเบื้องต้นนั้น. เพราะฉะนั้น แม้จะฟังบ่อย ๆ พิจารณาบ่อย ๆ ก็ยิ่งเป็นการดี เพราะจะทำให้ได้ความรู้ซาบซึ้งในอริยสัจทั้ง ๔ นี้มากขึ้น จะเห็นความสำคัญของอริยสัจทั้ง ๔ นี้มากขึ้น. และก็มีใช้เฉพาะเป็นธรรมะเบื้องต้นเท่านั้น แต่ว่าเป็นธรรมะที่มีอยู่ เป็นไปอยู่ตั้งแต่ในเบื้องต้น มีอยู่เป็นไปอยู่ทั่วไป เป็นแต่เพียงว่า ใครจะเห็นหรือไม่เห็นเท่านั้น เพราะเป็นสัจจะคือความจริงที่ปรากฏอยู่ที่ เป็นไปอยู่. ฉะนั้น ในเบื้องต้นจึงจะได้กล่าวทบทวนถึงพระเถราธิบาย ซึ่งอธิบายตามพระพุทธาธิบายนั้นเองก่อน.

รู้จักทุกข์

รู้จักทุกข์ ก็คือรู้จักว่า **ชาติ** ความเกิด เป็นทุกข์ **ชรา** ความแก่ เป็นทุกข์ **มรณะ** ความตาย เป็นทุกข์ **โสกะ** ความแห้งใจ **ปริเทวะ** ความคร่ำครวญระงวนใจ **ทุกขะ** ความไม่สบายกาย **โทมนัสสะ** ความไม่สบายใจ **อุปายาสะ** ความคับแค้นใจเป็นทุกข์ ความประจวบกับสัตว์และสังขารทั้งหลาย สิ่งทั้งหลายอันไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสัตว์และสังขารทั้งหลาย สิ่งทั้งหลายอันเป็นที่รักเป็นทุกข์ ความปรารถนาไม่ได้สมหวังเป็นทุกข์.

กล่าวโดยย่อ **ขันธ**เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการเป็นทุกข์ ก็คือ **รูปขันธ** กองรูป **เวทนาขันธ** กองเวทนา **สัญญาขันธ** กองสัญญา **สังขารขันธ** กองสังขาร **วิญญาณขันธ** กองวิญญาณ เป็นทุกข์.

รู้จักทุกข์สมุทัย

รู้จักทุกข์สมุทัย เหตุเกิดทุกข์ ก็คือรู้จักว่า **ตัณหา** ความอยาก ความดิ้นรนของใจ ความทะยานอยาก อันเป็นไปเพื่อภพใหม่ ประกอบกับ **นันทิ** ความเพลิน **ราคะ** ความติดใจยินดี มีความเพลิดเพลินยิ่งขึ้น ๆ ในอารมณ์นั้น ๆ ในสิ่งนั้น ๆ อันได้แก่ **กามตัณหา** ความอยากไปในกาม คืออารมณ์หรือสิ่ง คือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย **ภวตัณหา** ความอยากไปในภพ ความเป็นนั่นเป็นนี่ **วิภวตัณหา** ความอยากไปในวิภพ คือความไม่เป็นนั่นเป็นนี่ เป็นเหตุให้เกิดทุกข์.

รู้จักทุกข์นิโรธ

รู้จักทุกข์นิโรธ ความดับทุกข์ ก็คือรู้จักว่าความดับตัณหา สำรอกตัณหาออกได้ไม่มีเหลือ การสละตัณหาเสียได้ การสลัดตัณหาเสียได้ ความพ้นตัณหาเสียได้ ความไม่อาลัยเกี่ยวเกาะผูกพันตัณหาได้ เป็นความดับทุกข์.

รู้จักมรรค

รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ก็คือรู้จัก **มรรคมืองค์ ๘** อันได้แก่ **สัมมาทิฐิ** ความเห็นชอบ **สัมมาสัมกัมปะ** ความดำริชอบ **สัมมาวาจา** เจรจาชอบ **สัมมากัมมันตะ** การงานชอบ **สัมมาอาชีวะ** เลี้ยงชีวิตชอบ **สัมมาวายามะ** เพียรชอบ **สัมมาสติ** ระลึกรชอบ **สัมมาสมาธิ** ตั้งใจชอบ เป็นมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ดังนี้.

ความรู้จักอริยสัจทั้ง ๔ ดังกล่าวเป็นสัมมาทิฐิคือความเห็นชอบ เป็นความเห็นตรง ซึ่งนำไปเกิดปสาทะความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระธรรม นำมาสู่สัทธรรมคือธรรมวินัยในศาสนานี้เป็นไปเพื่อละราคานุสัย อนุสัยคือกิเลสที่นอนเนื่องจิตสันดาน คือราคะ ความติดใจยินดี บรรเทาปฏิฆานุสัย อนุสัยคืออุปัทวันตราย ความกระทบกระทั่งหุดหิดขัดเคืองโกรธแค้น ถอนอวิชชานุสัย อนุสัยคืออวิชชา ความไม่รู้ในสัจจะที่เป็นตัวความจริง ละมานะทิฎฐิอนุสัยว่าเรามีเราเป็น ละอวิชชา ทำวิชชาให้บังเกิดขึ้น ดังนี้.

อธิบายอริยสัจเพิ่มเติม

นี้เป็นพระเถรอธิบายที่ท่านอธิบายตามพระพุทธานุญาตนั้นเอง และเป็นอธิบายที่เป็นหลักในการอธิบายอริยสัจทั้ง ๔ นี้. จึงควรจะทำความเข้าใจสักเล็กน้อย ในคำว่า **อริยสัจ** ที่ท่านให้คำแปลไว้ว่า **สัจจะคือความจริงที่ทำให้ผู้รู้ให้เป็นอริยะคือบุคคลผู้เจริญบุคคลผู้ประเสริฐ**

หรือแปลว่า *สัจจะคือความจริงที่บุคคลผู้เป็นอริยะพึงรู้* ดังนี้. และบางทีก็แปลรวบรัดว่า *สัจจะคือความจริงที่ประเสริฐ* อันหมายถึงที่สูงที่ละเอียดอันเป็นวิสัยที่จะพึงรู้ได้ของปัญญาที่สูงกว่าปัญญาสามัญ. แต่มิได้หมายความว่าสัจจะที่ประเสริฐนั้นเป็นสัจจะที่ดี ที่พึงปฏิบัติอบรมให้มีขึ้น เพราะว่าทุกขสัจจะความจริงคือทุกขนั้น ก็ไม่ใช่เป็นสิ่งที่ใครต้องการจะก่อทุกขให้บังเกิดขึ้น สมุทัยสัจจะ สัจจะคือสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข อันได้แก่ต้นหนานั้น ก็มีได้ตรัสสอนหรือสั่งสอนให้ปฏิบัติอบรมค้นหาให้มีขึ้น.

เพราะฉะนั้น หากแปล **อริยสัจจะ** ว่า *สัจจะอันประเสริฐ* คำว่าประเสริฐในที่นี้จึงไม่ได้หมายความว่าดี ที่จะพึงปฏิบัติอบรมไปทุกอย่าง แต่หมายความว่าละเอียด ที่สูงกว่าสัจจะสามัญทั่วไป อันเป็นวิสัยของภูมิปัญญาที่สูงขึ้นจะพึงรู้ คือที่จะพึงรู้แจ้งเห็นจริง ที่จะปฏิบัติในกิจของสัจจะทั้ง ๔ นี้ได้จริง ๆ เพราะว่าเมื่อว่าถึงลำพังตัวสัจจะคือความจริงทั้ง ๔ นี้ มีกิจที่จะพึงปฏิบัติต่าง ๆ กัน.

กิจในอริยสัจจ์

พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ทำปริณญา คือความรู้รอบคอบในทุกข์ ตรัสสอนให้ทำปหานะ คือละสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์. สั่งสอนให้ทำสังจิกิริยะ คือ การกระทำให้แจ้งในนิโรธคือความดับทุกข์. ตรัสสอนให้ทำภาวนา คือการปฏิบัติอบรมมรรคมืองค์ ๘ อันเป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ปฏิบัติอบรมให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นมา. เพราะฉะนั้น **กิจที่จะพึงปฏิบัติในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ จึงมีอยู่ ๔ อย่าง** คือ

- หนึ่ง **ปริยญา** รู้รอบคอบหรือกำหนดรู้จักทุกข
สอง **ปหานะ** ละสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข
สาม **สังจิกิริณะ** กระทำให้แจ้งนิโรธ ความดับทุกข และ
สี่ **ภาวนา** การปฏิบัติอบรมทำมรรคมืองค์ ๘ ให้มี
ขึ้นให้เป็นขึ้นมา.

กิจในอริยสัจทั้ง ๔ จึงมีต่างกันเป็น ๔ ดังนี้. แต่ว่าการปฏิบัติ
อริยสัจทั้ง ๔ ก็คือการปฏิบัติทำกิจในอริยสัจทั้ง ๔ นี้ให้บังเกิดขึ้น
พระพุทธเจ้าก็ทรงสั่งสอนทุกคนนี้แหละให้ปฏิบัติตั้งแต่ในเบื้องต้น.
เรียกว่าเมื่อเข้ามาสู่พุทธศาสนาตั้งแต่ในเบื้องต้น ก็ต้องเริ่มปฏิบัติ
กิจในอริยสัจทั้ง ๔ นี้ด้วยกัน.

อาศัยศรัทธาและปัญญา

แต่ในการปฏิบัติเบื้องต้นนั้นก็เรียกว่า **ต้องอาศัยศรัทธา** คือ
ความเชื่อในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามาปฏิบัติ **ต้องอาศัยปัญญา**
คือความที่ฟัง อ่าน คิดพิจารณา ตลอดจนถึงปฏิบัติให้มีความรู้
ความเข้าใจ เป็นตัวปัญญาให้รู้แจ้งเห็นจริงในอริยสัจทั้ง ๔ นี้.
พุทธศาสนิกชนทุกคนเมื่อเข้ามาสู่พุทธศาสนาตั้งแต่เบื้องต้นก็ต้อง
อาศัยศรัทธาและอาศัยปัญญาดังกล่าวนี้นำการปฏิบัติให้เป็นไป.

บางคนก็หนักทางศรัทธา เรียกว่า **สัทธานุสारी** แล่นไปตาม
ศรัทธา.

บางคนก็หนักทางปัญญา ชอบใคร่ครวญพิจารณา เรียกว่า **ปัญญานุสารี** เล่นไปตามปัญญา.

ศรัทธาและปัญญาทั้ง ๒ นี่เป็นหลัก ซึ่งทุก ๆ คนอันที่จริง ก็ต้องมีอยู่ด้วยกันทั้งศรัทธาและทั้งปัญญา ก็เพราะว่าสิ่งใดที่รู้เห็น ได้ด้วยปัญญาของตัวเอง เช่นธรรมะที่ทรงสั่งสอนเป็นเหตุผลขั้นต้น ขั้นต่ำอันเป็นธรรมดาสามัญที่จะพึงบังเกิดขึ้นในปัจจุบัน ตามองเห็น ได้ในบัดนี้ ก็ไม่จำเป็นต้องอาศัยศรัทธา เพราะได้ปัญญารู้เห็นได้ด้วย ตัวเองแล้ว. แต่ว่าข้ออันใดที่ตนยังไม่อาจจะรู้เห็นได้ ก็ต้องอาศัย ศรัทธาคือความเชื่อในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า. แต่ก็ไม่ใช่เชื่อ เพียงอย่างเดียว ก็ต้องใช้ปัญญาพิจารณาจับเหตุจับผล อันเรียกว่า โยนิโสมนสิการ ทำไว้ในใจ คือรับเอาคำสั่งสอนมาไว้ในใจ ตั้งต้นแต่ ใส่ใจที่จะฟังที่จะอ่านกำหนดจดจำ นำมาขบเจาะคือพินิจให้มีความรู้ ความเข้าใจ ลงความเห็น ก็คือทำความเข้าใจความเข้าใจให้ถูกต้องว่าเป็น อย่างนั้นเป็นอย่างนี้. ดังนั้นก็เรียกว่าอาศัยศรัทธานำเพื่อจะได้ปัญญา ยิ่ง ๆ ขึ้นต่อไป และแม้ว่าจะชอบทางปัญญาพินิจพิจารณาให้มีความรู้ความเข้าใจด้วยตนเอง. แต่แม้เช่นนั้น สิ่งที่ยังไม่รู้ไม่เห็นด้วย ตนเองได้ ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนเอาไว้ก็รับฟัง คือใช้ศรัทธา เชื่อไว้ก่อน ยังไม่ปฏิเสธ และก็ปฏิบัติเพื่อให้ได้ปัญญา ยิ่ง ๆ ขึ้นสืบต่อไป. ดังนั้น ต้องอาศัยศรัทธาต้องอาศัยปัญญาดังกล่าว.

แม้ในอริยสัจทั้ง ๔ นี้ก็เช่นเดียวกัน. หน้าที่ของผู้ฟังอริยสัจ ก็คือ ปฏิบัติในกิจของอริยสัจดังที่กล่าวมาแล้ว อาศัยศรัทธาและ อาศัยปัญญาในการที่จะทำความกำหนดรู้จักทุกข์ตามที่พระพุทธเจ้า

ทรงสั่งสอน. อะไรที่ตรัสว่าเป็นทุกข์ ก็ใช้ศรัทธาใช้ปัญญาประกอบกัน เพื่อกำหนดรู้ เพื่อกำหนดรู้รอบคอบ ว่าข้อนี้เป็นทุกข์จริง ข้อนี้เป็นทุกข์จริง และเป็นทุกข์จริงอย่างนี้ เป็นทุกข์จริงอย่างนี้. ข้ออื่นก็เช่นเดียวกัน อาศัยศรัทธาอาศัยปัญญาเพื่อละสมุทัย คือละต้นหา อาศัยศรัทธาอาศัยปัญญาเพื่อทำให้แจ้งนิโรธ คือความดับต้นหา ซึ่งตรัสว่าเป็นความดับทุกข์ อาศัยศรัทธาและปัญญาปฏิบัติทำภาวนา คืออบรมมรรคมงคล ๘ ให้บังเกิดขึ้น ก็อาศัยศรัทธาและปัญญาดังนี้ ปฏิบัติในกิจของอริยสัจทั้ง ๔ นี้ให้ก้าวหน้าไปโดยลำดับ.

บุรุษบุคคล ๔ จำพวก

ในการปฏิบัตินั้น ผู้ที่เป็นอุคฆติตัญญุคือรู้เร็ว เมื่อฟังคำสอนเรื่องอริยสัจเพียงหัวข้อก็เข้าใจได้ทันที. ผู้ที่เป็นวิปจิตัญญุคือมีความรู้ที่ซ้ำเข้าอีกหน่อยหนึ่ง เมื่อฟังอริยสัจเพียงหัวข้อและฟังอธิบายในหัวข้อ ก็มีความรู้ความเข้าใจ. บุคคลที่เป็นเนยยะคือฟังแนะนำได้ เมื่อฟังหัวข้อฟังอธิบายแล้ว หนหนึ่งก็ยังไม่ค่อยเข้าใจ ก็จะต้องฟังหนที่ ๒ หนที่ ๓ หนที่ ๔ หลาย ๆ หน ก็อาจจะมีความรู้ความเข้าใจได้. ที่เรียกว่า เนยยะ คือฟังแนะนำได้ ต้องแนะนำอบรมพร่ำสอนอยู่บ่อย ๆ. บุคคลส่วนใหญ่ก็น่าจะเป็นพวกที่ ๓ นี้ คือเป็นพวกที่เรียกว่า เนยยะ คือฟังแนะนำอบรมได้. และคำว่าเนยยะนี้เองก็ใช้อยู่ในคำว่า **เวไนยนิกร** ดังที่ได้กล่าวกันว่าพระพุทธเจ้าได้อบรมสั่งสอนเวไนยนิกรซึ่งแปลว่า *หมู่แห่งชนที่ฟังแนะนำได้ที่ฟังสอนได้.*

และยังมีอีกคำหนึ่งในบทพระพุทธานุญาตว่า **ปริสัทมมสารถิ** พระพุทธเจ้าทรงเป็นเหมือนอย่างสารถิ ฝึกบุรุษบุคคลที่ควรฝึก ก็คือ ฝึกบุรุษบุคคลที่ฝึกได้ ซึ่งคำนี้ว่า **ปริสัทมมะ** บุรุษบุคคลที่ฝึกได้ หรือ **เวไนยนิกร** หมู่แห่งชนที่พึงแนะนำได้ อบรมได้ ก็หมายถึงบุคคล ๓ จำพวกดังกล่าวมา คือ

อุคตัตถัญญ บุคคลที่รู้ได้เร็ว

วิปจิตถัญญ บุคคลที่รู้ได้ช้าเข้าหน้อยหนึ่ง คือเมื่อยกหัวข้อขึ้นแล้วก็ต้องอธิบาย

เนยยะ บุคคลที่พึงแนะนำได้อบรมได้ คือต้องพร่ำสอนกันอยู่บ่อย ๆ หลายครั้งหลายหน.

สามจำพวกนี้เป็นปริสัทมมะ บุรุษบุคคลที่พึงฝึกที่ฝึกได้ เป็นเวเนยยะหรือเวไนยนิกร หมู่แห่งชนที่พึงฝึกได้แนะนำได้อบรมได้. พระพุทธเจ้าย่อมทรงสั่งสอนได้แก่บุคคลทั้ง ๓ พวกดังกล่าวนี้. และคำนี้เองก็บ่งว่าจะต้องมีอีกพวกหนึ่งคือจำพวกที่ฝึกไม่ได้ คือมิใช่เป็นปริสัทมมะ บุรุษบุคคลที่พึงฝึกได้. แต่ว่าเป็นบุรุษบุคคลที่ฝึกไม่ได้ ดังนี้ก็มีอยู่. บุคคลจำพวกที่ฝึกไม่ได้นี้เอง ก็เช่นเป็นผู้ที่มีทิฏฐิมานะมาก ไม่ยอมรับคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าหรือที่เรียกว่า **ปทปรมะ** มีบทย่างยิ่ง ก็คือหมายความว่า เป็นผู้ที่โง่งมมาก ไม่สามารถที่จะรู้ธรรมะที่ทรงสั่งสอนได้ และก็หมายรวมไปถึงผู้ที่มีทิฏฐิมานะมากดังกล่าวนี้ด้วย.

จำพวกที่มีทิฏฐิมานะมากนั้นก็ยกตัวอย่างเช่น อาจารย์สญชัยของท่าน พระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ ที่เมื่อท่านพระอัครสาวก

ทั้ง ๒ ก่อนที่ท่านจะเข้าบวช ท่านได้พบพระอัสสชิเถระแล้วท่านกลับไปชักชวนท่านอาจารย์ของท่าน คืออาจารย์สญชัย. ท่านอาจารย์สญชัยนั้นท่านเป็นอาจารย์ใหญ่มีผู้นับถือมาก ก็ไม่ยอมที่จะลดตัวไปเป็นลูกศิษย์ของใครอีก. มีทิวฐิมานะอยู่ จึงไม่ยอมไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ทั้งที่ท่านก็รู้ว่าธรรมะของพระพุทธเจ้านั้นน่าจะต้องดี จึงได้ตั้งใจเอาศิษย์สำคัญของท่านไปนับถือได้. ท่านจึงถามว่า ในโลกนี้คนฉลาดมากหรือคนโง่มาก. ท่านพระอัครสาวกทั้งสองเมื่อยังเป็นปริพาชก ท่านก็ตอบว่า คนโง่มาก. ท่านอาจารย์สญชัยจึงได้บอกว่า ถ้าอย่างนั้นก็ให้คนฉลาดไปหาพระพุทธเจ้า ให้คนโง่มาหาท่านก็แล้วกัน. ดังนั้นก็คือเป็นจำพวกที่เรียกว่าเป็นบุรุษบุคคลที่ฝึกไม่ได้ เพราะมีทิวฐิมานะมาก และตลอดจนถึงผู้ที่โง่เง่าจนเกินไป ก็รวมอยู่ในคำว่าปพรมะอันเป็นจำพวกที่ ๔.

เพราะฉะนั้น กิจในอริยสัจทั้ง ๔ นี้จึงเป็นข้อที่ทุกคนจะพึงปฏิบัติตั้งแต่เบื้องต้นด้วยกันทั้งนั้น. และการปฏิบัติในพุทธศาสนาทั้งสิ้น ก็รวมเข้าในการปฏิบัติกิจทั้ง ๔ นี้ คือ กำหนดรู้จักทุกขัลสมุทัย ทำให้แจ้งนิโรธ ปฏิบัติอบรมในมรรคมืองค์ ๘ ซึ่งย่นเข้าไปในศีล สมาธิ ปัญญา. เพราะฉะนั้น อริยสัจทั้ง ๔ นี้จึงเป็นธรรมะสำคัญที่ควรจะต้องฟังบ่อย ๆ ต้องพิจารณาพิเคราะห์กันบ่อย ๆ และเป็นที่รวบรวมธรรมะทั้งสิ้น ก็รวมอยู่ในอริยสัจทั้ง ๔ นี้. กุศลธรรมทั้งสิ้นก็รวมอยู่ในความรู้ในอริยสัจทั้ง ๔ นี้.

ต่อจากนี้ไปก็ขอให้ตั้งใจฟังสวดและตั้งใจทำความสงบสืบไป.

ครั้งที่ ๔

ความรู้จักอริยสัจ ๔ (ต่อ)

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจแน่วแน่ในการที่จะฟังพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ได้แสดงท่านพระสารีบุตรอธิบายสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ ในขั้นที่อธิบายนี้ก็คือรู้ในอริยสัจทั้ง ๔ รู้จักทุกข์ รู้จักเหตุเกิดทุกข์ รู้จักความดับทุกข์ รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์. และได้แสดงกิจในอริยสัจทั้ง ๔ คือ

ทำปริญญา ความรู้รอบคอบกำหนดรู้ในทุกข์

ทำปหานะ การละสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์

ทำสังคิระณะ กระทำให้แจ้งความดับทุกข์

ทำภาวนา อบรมปฏิบัติมรรคมีองค์ ๘ ให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นมาและ เป็นข้อปฏิบัติที่พึงปฏิบัติตั้งแต่เบื้องต้น.

ละความยึดถือในขั้น ๕

การปฏิบัติพุทธศาสนากับปฏิบัติในกิจ ๔ อย่างนี้ในอริยสัจจนั้นเองดังที่ได้กล่าวมาแล้ว. เพราะฉะนั้น ในเบื้องต้นผู้ปฏิบัติธรรมะก็พึงศึกษาลำดับตรัสฟังว่าทุกข์คืออะไรตามที่ตรัสไว้ว่าชาติความเกิดเป็นทุกข์เป็นต้น และเมื่อสรุปเข้าขั้นเป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการ เป็นทุกข์ดังนี้ กำหนดพิจารณาให้มีความรู้ความเข้าใจ. และสำหรับข้อข้างต้น ๆ ก็พิจารณาเห็นได้โดยไม่ยากนัก.

ส่วนข้อที่ว่าขั้นเป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการ เป็นทุกข์โดยย่อ ก็ต้องทำความเข้าใจว่า **ขั้นคือกองทั้ง ๕.**

รูปขั้น ก็คือรูปกาย อันประกอบด้วยธาตุดินน้ำไฟลมนี้.

เวทนาขั้น กองเวทนา ก็ได้แก่ความรู้เป็นสุขเป็นทุกข์ เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขทั้งทางกายทั้งทางใจ.

สัญญาขั้น ก็คือกองแห่งสัญญา ความจำได้หมายรู้ เป็นต้นว่า จำรูป จำเสียง จำกลิ่น จำรส จำโณภูฏัพพะ สิ่งที่กายถูกต้อง จำธรรมชาติคือเรื่องราวที่คิดหรือที่รู้ทางมนคือใจ.

สังขารขั้น กองสังขาร ก็คือความคิดปรุงหรือความปรุงคิดต่าง ๆ ในรูป ในเสียง ในกลิ่น ในรส ในโณภูฏัพพะ และในธรรมะคือเรื่องราวที่จำได้.

วิญญาณขั้น กองวิญญาณ คือความรู้เห็นรูปทางตา ความรู้ได้ยินเสียงทางหู ความรู้ทราบกลิ่นรส โณภูฏัพพะทางจมูกทางลิ้นทางกาย และความรู้เรื่องที่คิดหรือที่นึกที่รู้ทางมนคือใจ.

รูปก็เป็นรูป. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ รวมเรียกว่านาม. นาม แต่เรียกกลับกันเสียว่านามรูป ชันธะเป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการ เหล่านี้เป็นทุกข์. ก็เพราะยึดถือจึงเป็นทุกข์ ถ้าไม่ยึดถือ ชันธะทั้ง ๕ นี้ ก็เป็นสภาพธรรมดา ซึ่งมีชาติคือความเกิดเป็นเบื้องต้น มีชราความแก่ ตลอดจนถึงชำรุดทรุดโทรมโดยลำดับ และมีมรณะความตายเป็นที่สุด ก็เป็นสภาวะเป็นธรรมดา. เมื่อบุคคลไม่ยึดถือ ชันธะทั้ง ๕ นี้ก็เป็นไปตามสภาพธรรมดา เกิดแก่ตายหรือเกิดแก่เจ็บตาย. แต่เมื่อบุคคลไปยึดถือเพราะมีตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก เป็นเหตุปัจจัยให้ยึดว่าเป็นของเรา เป็นอัตตาตัวตนของเรา. บุคคลโดยตรงคือจิตใจ จึงต้องเป็นทุกข์. ต้องมีโคกะ มีปริเทวะเป็นต้น ซึ่งรวมเข้าก็เป็น ๒ คือ *ประจวบกับสิ่งหรือสัตว์สังขารที่ไม่เป็นที่รัก พลัดพรากจากสิ่งหรือสัตว์สังขารซึ่งเป็นที่รัก ย่อเข้าอีกก็เป็นหนึ่งคือ ปรารถนาไม่ได้สมหวัง.* และทั้งหมดนี้ก็สรุปเข้าย่อเข้าในชันธะเป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการ เหล่านี้นั่นแหละ.

รู้วิญญูของกิเลส กรรม วิบาก

เพราะฉะนั้น จึงมีความสำคัญอยู่ที่ความยึดถือ ยึดถือว่า **เอตมม** นี่เป็นของเรา **เอโสหมสมิ** เราเป็นนี่ **เอโส เม อตต** นี่เป็นอัตตาตัวตนของเรา. ที่ยึดถือก็เพราะมีตัณหา ความอยาก ความดิ้นรน ความทะยานอยากของจิตใจ. เพราะฉะนั้น จึงศึกษาให้รู้จักว่าตัณหาเป็นตัณมุขัย เหตุให้เกิดทุกข์. นอกจากให้เกิดทุกข์

ทางจิตใจ มีโสกะปริเทวะเป็นต้นดังกล่าวยังเป็นเหตุก่อภพชาติต่อไป ต้องเวียนว่ายตายเกิดต่อไป. ความเวียนว่ายตายเกิดต่อไปนั้นเรียกว่า **สังสาร** หรือ **สงสาร** อันแปลว่า *ความท่องเที่ยวไป*. และความท่องเที่ยวไปนั้นก็ท่องเที่ยวไปโดยอาการที่เป็น **วัฏฏะ** อันแปลว่า *วน*. วัฏฏะคือวนนั้น ก็พูดกันง่าย ๆ ว่าเวียนเกิดเวียนตาย หรือเวียนเกิด แก่เจ็บตาย คือเมื่อเกิด ก็แก่ก็เจ็บก็ตาย ตายแล้วก็เกิดก็แก่ก็เจ็บแล้วก็ตาย ตายแล้วก็เกิด ก็เวียนอยู่ดังนี้. ความเวียนอยู่ดังนี้เรียกว่า วัฏฏะ คือความวนหรือความเวียนซึ่งพูดกันเข้าใจง่าย ๆ.

แต่เมื่อจะแสดงถึงวัฏฏะคือความวนตามหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ก็มี ๓ อย่าง คือ

กิเลสวัฏฏะ วนคือกิเลส

กรรมวัฏฏะ วนคือกรรม

วิปากวัฏฏะ วนคือวิปาก ผลของกรรม

อันหมายความว่า **กิเลส**ก็เป็นเหตุให้ทำกรรม กิเลสจึงเป็นเหตุกรรมจึงเป็นผลของกิเลส. และกรรมนั้นเองก็เป็นตัวเหตุให้เกิดวิปากคือผล กรรมจึงเป็นเหตุวิปากจึงเป็นผล. และวิปากนั้นเองก็เป็นตัวเหตุก่อกิเลสขึ้นอีก. เมื่อเป็นดังนี้ วิปากนั้นก็เป็เหตุ กิเลสก็เป็นผลของวิปาก และกิเลสก็เป็นเหตุให้กระทำความกรรม กิเลสก็เป็นเหตุกรรมก็เป็นผลของกิเลสและกรรมนั้นเองก็เป็นเหตุสงวิปาก. เมื่อเป็นดังนี้ กิเลสก็กลับเป็นเหตุ วิปากก็เป็นผล และวิปากคือผลนั้นก็กลับเป็นเหตุก่อให้เกิดกิเลสขึ้นอีก.

เพราะฉะนั้น กิเลส กรรม วิบาก จึงวนอยู่ดังนี้ ก็โดยที่บุคคลนี้เอง หรือจิตนี้เองที่วนอยู่ในกิเลส กรรม วิบาก แล้วก็กลับเป็นเหตุก่อกิเลส กิเลสก็ก่อกรรม กรรมก็ก่อวิบาก วิบากก็ก่อกิเลส. เพราะฉะนั้น สัตว์บุคคลจึงวนอยู่ในกิเลส กรรม วิบากทั้ง ๓ นี้. นี่เป็นวัฏฏะ วัฏฏะคือความวนนี้ ก็วนอยู่ในปัจจุบันนี้เอง และวนอยู่เรื่อยไป ในอดีตก็วนมาดังนี้ ในปัจจุบันก็วนมาดังนี้ ในอนาคตก็จะวนต่อไปดังนี้.

เพราะฉะนั้น วัฏฏะคือความวนนี้ จึงวนอยู่ในกิเลส กรรม วิบาก หรือในกองของกิเลส กรรม วิบาก. กิเลส กรรม วิบากนี้เป็นกำเมื่อเทียบกับล้อ จะเป็นล้อเกวียนหรือล้อรถก็ตามซึ่งประกอบด้วยวงประกอบด้วยกำ ก็มีอยู่ ๓ กำ ก็คือกิเลส กรรม วิบาก ปิดประกอบอยู่ในกองอันเป็นวงกลม. วัฏฏะคือความวนก็วนเป็นวงกลมอยู่ดังนี้.

พิจารณาดูความเป็นไปของจิตในปัจจุบัน ก็จะพียงเห็นได้ว่าก็วนอยู่ใน ๓ อย่างนี้. เป็นต้นว่าเกิดตัณหาขึ้นในรูป ตัณหานั้นก็เป็นกิเลส. ก็เป็นเหตุให้ประกอบกรรมคือจิตใจที่จะดูรูป. และเมื่อเป็นกรรมคือประกอบการดูรูป เช่น ขวนขวายไปดู มองดู ดังนั้นก็เป็นกรรม. ก็ได้วิบากคือผล คือเป็นรูปที่จิตใจจะดูด้วยรูปตัณหา. การเห็นรูปนี้เป็นวิบากคือผล. ผลของกรรมคือการที่จิตใจดู. และเมื่อเห็นรูป รูปที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ก็ก่อให้เกิดรูปตัณหายิ่งขึ้นไปอีก. รูปตัณหานั้นก็เป็นเหตุให้ประกอบกรรมคือการดูยิ่งขึ้นไปอีก. ดูก็เห็นซึ่งเป็นผล. รูปที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจก็ก่อให้เกิดรูปตัณหายิ่งขึ้นไปอีก.

เพราะฉะนั้น ทุก ๆ อย่างในปัจจุบันนี้ จิตของสรรพสัตว์คือ จิตที่ยังมีความข้องความเกี่ยว มีสังโยชนคือความผูกพัน กิวนอยู่ ใน กิเลสกรรมวิบากทั้ง ๓ นี้ตลอดเวลาไม่ออกไปนอกจากวงแห่งกิเลส กรรมวิบากทั้ง ๓ นี้ ก็เป็นไปอยู่ดังนี้.

ตัดวัฏฏะด้วยการดับตัณหา

และเมื่อว่าถึงวงกว้างคือเกิดแก่ตายในชาติหนึ่ง ๆ. เกิดคือชาติ ก็เป็นตัววิบากคือผลของกิเลสที่เป็นมาแต่อดีต ก็คือตัณหานั่นเอง ยกตัณหาขึ้นเป็นประธาน. แต่ที่ท่านอธิบายนั้นท่านมักอธิบายว่า อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม. ในที่นี้ก็ยกเอาเพียงข้อกิเลสคือ ตัณหาอย่างเดียว. เพราะตัณหานี้เป็นตัวก่อภพชาติ และเมื่อมี ชาติคือความเกิดขึ้นมา ก็แก่ก็เจ็บก็ตายในที่สุด. และเมื่อยังมี ตัณหาอยู่ ยังดับตัณหาไม่ได้ ตัณหาที่เป็นชนกกิเลส ชนกรรม นำก่อภพก่อชาติใหม่ขึ้นมาอีก. และเป็นชาติขึ้นก็ต้องแก่ต้องเจ็บ ต้องตาย. ตายแล้วก็มีปฏิสนธิคือเกิด เกิดก็แก่ก็เจ็บก็ตาย ตายแล้วก็ เกิด. ก็เป็นอันว่าแม้นในวงกว้างก็วนเวียนอยู่ดังนี้. สัตว์ บุคคล หรือจิต อันนี้จึงท่องเที่ยวอยู่ในวัฏฏะคือวนดังที่กล่าวมานี้. เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า วัฏสงสารท่องเที่ยววนเวียนอยู่ในกิเลส กรรม วิบาก ท่องเที่ยววนเวียนเกิดแก่เจ็บตาย ก็เป็นไปอยู่ดังนี้. เพราะฉะนั้น ก็เป็นอันศึกษาให้รู้จักตัวสมุทัยคือตัณหาซึ่งเป็นตัวต้นเหตุ. เมื่อดับ ตัณหาเสียได้ก็เป็นอันว่าหักวัฏฏะคือวนดังกล่าว. ดับกิเลส ดับทุกข์

ทางจิตใจในปัจจุบัน วิบากชั้นยังอยู่ก็อยู่ไปเหมือนดังวิบากชั้นของพระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกทั้งหลาย. และเมื่อดับชั้นในที่สุด ไม่เกิดอีก ก็เป็นอันว่าเป็น **ปรีนิพพาน** คือ ดับรอบ ล้นทุกข์ ด้วยประการทั้งปวง. ก็เป็นอันศึกษาให้รู้จักทุกขนิโรธ คือความดับทุกข์. จึงมาถึงศึกษาให้รู้จักข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ซึ่งก็รวมเข้าในมรรคมงคล ๘ ย่อเข้าก็เป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญา.

หัตถุให้รู้จักทุกข์ว่าเป็นทุกข์

เมื่อศึกษาให้รู้จักดังนี้ ก็ปฏิบัติหัตถุที่จะกำหนดรู้จักทุกข์ตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน. และกำหนดเข้ามาดูทุกข์อันมีอยู่ที่ตัวเราเอง คือ ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ ซึ่งเป็นตัวสภาวะทุกข์. หัตถุให้รู้จักทุกข์ทางจิตใจที่บังเกิดขึ้น มีโสกะปริเทวะ เป็นต้น. และกำหนดให้รู้จักว่า *ที่ต้องมีทุกข์โสกะกันอยู่ดังนี้ ก็เพราะว่ายังมีที่รัก. ยังมีไม่เป็นที่รัก เมื่อประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ขึ้นมา. พลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ขึ้นมา. รวมเข้าก็คือว่าเพราะยังมีความปรารถนา และความปรารถนานั้นไม่สมหวังก็เป็นทุกข์ขึ้นมา.*

อันความปรารถนาไม่สมหวังนั้นย่อมมีอยู่ เพราะความปรารถนาที่สมหวังที่เรียกว่าสมหวังนั้น ก็คือความที่ได้มาตามที่ต้องการตามที่หวัง. แต่ความที่ได้มาตามที่ต้องการตามที่หวังนั้นเรียกว่าเป็นความประจวบ. เมื่อประจวบกับสิ่งที่เป็นที่รักก็ย่อมจะมีความสุข. แต่ว่าอันความสุขที่ได้จากความประจวบกับสิ่งที่เป็นที่รักนั้นก็

การเริ่มต้นของความพลัดพราก. เหมือนอย่างเมื่อได้ชาติคือความเกิดมา ตนเองเกิดมาก็ดี ลูกหลานเกิดมาก็ดี ก็เรียกว่าเป็นความตั้งต้นการได้. แต่ว่าความตั้งต้นการได้นี้ ก็เป็นความตั้งต้นของความเสื่อมความดับ เพราะเมื่อเกิดมาก็ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปในทางขึ้นและในทางเสื่อมจนถึงดับในที่สุด. แต่ว่าเมื่อยังมีตัณหา มีความยึดถือว่าเป็นตัวเราเป็นของเรา ก็ย่อมจะไม่ต้องการให้สิ่งที่ยึดถือนี้ต้องเปลี่ยนแปลงไปต้องดับไป ซึ่งเป็นการฝืนสภาพธรรมดา อันเป็นไปไม่ได้. เมื่อเป็นดังนี้ การได้นั้นเองและยึดถือจึงเป็นตัวต้นเหตุทำให้เกิดทุกข์ต่าง ๆ. ความได้ที่ทุกคนพอใจดีใจว่าเรานั้นทุกอย่างเป็นความตั้งต้นแห่งความทุกข์ เพราะจะต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงต้องพลัดพรากไป. การได้ลาภได้ยศที่ทุกคนพอใจดีใจว่าเรานั้น คือความเริ่มต้นของความพลัดพรากซึ่งเป็นตัวทุกข์เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เพราะในที่สุดก็ต้องพลัดพราก. ถ้าลาภยศนั้นไม่พลัดพรากไปก่อน ชีวิตนี้ก็ต้องพลัดพราก เพราะชีวิตนี้ก็ต้องเกิดต้องดับ. เพราะฉะนั้น ทุกสิ่งจึงเป็นสิ่งที่ต้องเกิดต้องดับ. หัดกำหนดพิจารณาให้รู้จักสักจะคือความจริงดังนี้ คือให้รู้จักว่าทุกข์เป็นทุกข์. อันนี้เป็นข้อฝึกทางปัญญาที่จะให้รู้จัก.

รู้จักว่าทุกข์เป็นทุกข์นั้น นอกจากที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ตามที่ได้แสดงแล้ว ก็กำหนดให้รู้จักว่า

ทุก ๆ สิ่งที่ได้จะเป็นลาภเป็นยศเป็นอะไรก็ตาม ที่ได้นั้นชื่อว่า เป็นการได้ที่เป็นความตั้งต้นของความพลัดพราก. เพราะฉะนั้น เมื่อ

ได้ก็ดีใจ รู้สึกเป็นสุข แต่ความดีใจความสุขนั้นตั้งอยู่ประเดี๋ยวเดียวประจำ. และเมื่อสิ่งที่ได้นั้นต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปดับไป เมื่อมีความสุข ยึดถืออยู่ว่าเป็นตัวเราของเรา ยึดถือไว้เท่าไรก็ต้องเป็นทุกข์มากเท่านั้น. ยึดถือมากก็ทุกข์มาก ยึดถือน้อยก็ทุกข์น้อย. ไม่ยึดถือเลยจึงจะไม่เป็นทุกข์.

เพราะฉะนั้น ก็ต้องศึกษาให้รู้จักว่าทุกข์ก็เป็นทุกข์ รู้จักว่าสิ่งที่ได้จะเป็นลาภเป็นยศก็ตาม เป็นความสุขเป็นความรื่นเริงเป็นความหัวเราะความบันเทิงต่าง ๆ นั้น เป็นตัวทุกข์เป็นตัวทุกข์ทุก ๆ อย่าง เพราะเป็นสิ่งที่ต้องเกิดต้องดับต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงได้ทั้งสิ้น ไม่มีอะไรที่จะดำรงอยู่. หัดรู้จักทุกข์ รู้จักตัวทุกข์ว่าเป็นตัวทุกข์ดังนี้. และความที่กำหนดให้รู้จักทุกข์ว่าเป็นตัวทุกข์ดังนี้ ก็พึงหัดกำหนดให้รู้จักทุก ๆ อย่างที่ประสบทางอายตนะทั้งสิ้น. แม้ตัวความสุข ความร่าเริงความเพลิดเพลินต่าง ๆ เอง ก็กำหนดให้รู้จักว่านั่นแหละ ก็เป็นตัวทุกข์ เพราะเป็นสิ่งที่ต้องเกิดต้องดับ. สิ่งทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งของความสุขความเพลิดเพลินเหล่านั้นก็เป็นตัวทุกข์ เพราะเป็นสิ่งที่ต้องเกิดต้องดับ ทำความรู้อย่างไรตั้งแต่ในเบื้องต้น. เมื่อจะมีความสุข ก็มีความสุขไป มีความเพลิดเพลินมีความร่าเริงมีความหัวเราะก็หัวเราะไปร่าเริงไปเพลิดเพลินไป. แต่ในขณะเดียวกันก็ทำความรู้เท่าทันไว้ด้วย ว่านั่นคือตัวทุกข์ทั้งนั้น เพราะเป็นสิ่งที่ต้องเกิดต้องดับ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป.

รู้ว่าทุกข์คือสังขาร สิ่งผสมปรุงแต่ง

ทั้งนี้เพราะอะไร ก็เพราะว่าทุก ๆ สิ่งทุก ๆ อย่างเหล่านี้ล้วนเป็นสังขาร คือ สิ่งผสมปรุงแต่งทั้งนั้น เป็นสิ่งผสม ปรุงแต่งทุก ๆ อย่าง. ตากับรูป หูกับเสียง เป็นต้น ก็เป็นสิ่งผสมปรุงแต่ง. และเมื่อตากับรูปประจวบกัน เห็นรูปที่เรียกว่าวิญญานก็เป็นสิ่งผสมปรุงแต่ง. เวทนา สัญญา สังขารต่าง ๆ ที่บังเกิดขึ้นก็เป็นสิ่งผสมปรุงแต่ง. ทุก ๆ อย่างเป็นสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งนั้น ซึ่งมีความรวมกันเข้ามาประจวบกันเข้ามา ที่เรียกว่าชาติ คือความเกิดก็ได้เป็นเบื้องต้น แล้วก็ต้องมีความแตกมีความดับในที่สุด เรียกว่าเกิดดับ. เกิดเป็นเบื้องต้น ดับเป็นที่สุด. ทุกอย่างต้องเป็นไปดังนี้. และสิ่งที่มาผสมปรุงแต่งอันมีลักษณะดังนี้แหละเรียกว่า **สังขาร** สิ่งผสมปรุงแต่ง. ทำความรู้จักว่านี่คือสังขาร คือเป็นสิ่งผสมปรุงแต่งอันเป็นสิ่งที่ต้องเกิดต้องดับ.

รู้จักลักษณะของสังขาร

และเมื่อเป็นสังขารอันเป็นสิ่งที่ต้องเกิดต้องดับดังนี้ พระพุทธเจ้าจึงทรงสั่งสอนให้รู้จักลักษณะของสิ่งผสมปรุงแต่งอันเรียกว่า **สังขต-ลักษณะ** ลักษณะของสิ่งผสมปรุงแต่งหรือลักษณะของสิ่งที่เรียกว่าเป็นสังขารว่า **อุปปาโท ปญฺญาติ** ความเกิดขึ้นปรากฏ **วโย ปญฺญาติ** ความเสื่อมไปปรากฏ **จิตฺตสฺส อณฺณตตํ ปญฺญาติ** เมื่อตั้งอยู่ความที่ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปปรากฏ.

รู้ว่าทุกข์คือวิปริณามะ ความแปรปรวนเปลี่ยนแปลง

ความเปลี่ยนแปลงไปนี้ของชีวิตของทุก ๆ สิ่งมีอยู่ตลอดเวลาเหมือนอย่างกาลเวลาที่เปลี่ยนแปลงไปอยู่ทุกขณะไม่มีหยุด กาลเวลาไม่มีหยุดที่จะล่วงไป ๆ ต้องเปลี่ยนแปลงไป. สังขารชีวิตร่างกายทุก ๆ สิ่งในโลกนี้ก็ไม่มีการหยุด ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป.

เพราะฉะนั้น เมื่อกำหนดให้รู้จักสังขาร จึงต้องกำหนดให้รู้จัก **วิปริณามะ** อันเป็นลักษณะของสังขาร อันได้แก่ **ความแปรปรวนเปลี่ยนแปลง**. นี่เป็นวิธีพิจารณา. เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงสอนวิธีกำหนดให้รู้จักทุกข์ไว้ ๓ อย่าง

ข้อหนึ่ง ก็คือ **ทุกข์ทุกขะ** ให้รู้จักทุกข์ว่าเป็นตัวทุกข์.

ข้อสอง **สังขารทุกขะ** ให้รู้จักว่าทุกข์ก็คือสังขาร สิ่งที่ผสมปรุงแต่งทั้งหมด.

ข้อสาม **วิปริณามทุกขะ** ให้รู้จักวิปริณามทุกข์ ทุกข์คือความแปรปรวนเปลี่ยนแปลง ตั้งแต่เกิดจนถึงดับ มีเกิดเบื้องต้น มีดับเป็นที่สุดดังนี้

ธรรมจักขุ ดวงตาเห็นธรรม

เพราะฉะนั้น ท่านที่ได้ดวงตาเห็นธรรม เมื่อฟังเทศนาของพระพุทธเจ้า ดังท่านพระอัญญาโกณฑัญญะ เมื่อฟังปฐมเทศนาของพระพุทธเจ้าที่ตรัสแสดงอริยสัจจ์ ท่านฟังแล้วท่านเข้าใจจับประเด็น

อันล้าคัญได้. คือท่านเห็นทุกข์ เห็นทุกข์ทุกขณะ ตัวทุกข์ว่าเป็นตัวทุกข์ เห็นสังขารทุกขณะ ทุกข์คือสังขาร สิ่งผสมปรุงแต่ง เห็นวิปริณามทุกขณะ ทุกข์คือความแปรปรวนเปลี่ยนแปลง ต้องเกิดต้องดับ. **ธรรมจักร** ดวงตาเห็นธรรม ของท่านจึงมีแสดงไว้ว่า ท่านเห็นว่า

ยงกิณฺณิ สมุทยธมฺมํ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา

สพฺพหนฺตํ นิโรธธมฺมํ สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา
ดังนี้.

คือ ท่านเห็นทุกข์ทุกขณะ เห็นสังขารทุกขณะ เห็นวิปริณามทุกขณะ ทุก ๆ สิ่งที่เป็นสังขารสิ่งผสมปรุงแต่งเป็นตัวทุกข์ เป็นตัวสังขาร และเป็นสิ่งที่ต้องเกิดต้องดับทั้งสิ้น. อันนี้แหละเป็นธรรมจักร ดวงตาเห็นธรรม. พงศนอร์ริยสัจจ์ ท่านเกิดธรรมจักรดวงตาเห็นธรรมดังนี้ และท่านที่ได้ดวงตาเห็นธรรมดังนี้ ท่านแสดงว่าท่านได้ โสตาปัตติมรรค โสตาปัตติผล เป็นโสดาบันบุคคล อันเป็นอริยบุคคล ขั้นที่ ๑ ในพระพุทธานุศาสน์.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวดและตั้งใจทำความสงบสืบไป

๒ พุทธจริยาณ ๒๕๒๗

ครั้งที่ ๕

ความรู้จักชราภรณ์

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ได้แสดงสัมมาทิฐิตามเถรอธิบายแห่งท่านพระสารีบุตร และโดยที่ท่านได้อธิบายไว้โดยปริยายคือทางแสดงติดต่อกันหลายข้อหลายประการ. แต่อันที่จริงก็เป็นทางธรรมะที่ดำเนินไปทางเดียวกัน เป็นแต่ท่านได้จำแนกแจกแสดง เพื่อเป็นทางพิจารณาทางปัญญาของผู้ที่มุ่งทราบและมุ่งปฏิบัติอบรมทั้งหลาย.

พระไตรปิฎกอธิบายเรื่องชรา มรณะ

ภิกษุทั้งหลาย ได้ถามท่านต่อไปอีกว่า จะมีทางอธิบายสัมมาทิฏฐิ อีกหรือไม่. ท่านก็ตอบว่ามี และได้แสดงอธิบายต่อไปอีกว่า สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ ก็คือรู้จักชรา มรณะ รู้จักสมุทัย เหตุเกิดแห่งชราและมรณะ รู้จักความดับชรา มรณะ และรู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับชรา มรณะ. ท่านก็ได้แสดงชี้แจงต่อไปอีกว่า

ชรา ก็ได้แก่ความแก่ ความทรุดโทรม พันหัก ผมหงอก หนังเหี่ยวยุ่น ความเสื่อมแห่งอายุ ความห่อหุ้มแก่แห่งอินทรีย์ทั้งหลาย มีตาเป็นต้น **มรณะ** ก็ได้แก่จุติความเคลื่อน ความแตกทำลาย ความหายไป มฤตยูความตาย การกระทำกาละ ความแตกแห่งขันธทั้งหลาย ความทอดทิ้งซากศพไว้ ความตัดขาดแห่งอินทรีย์คือชีวิต รู้จักชราความแก่ มรณะความตาย ดังนี้.

เหตุเกิดแห่งชรา มรณะ ความแก่ความตายก็คือชาติ ความเกิด. รู้จักเหตุเกิดแห่งความแก่ความตาย ก็คือรู้จักว่าชาติความเกิดเป็นสมุทัย เหตุเกิดแห่งความแก่ความตาย.

ดับชาติคือความเกิดเสียได้ ก็เป็นความดับชรา มรณะ รู้จักความดับชรา มรณะก็คือรู้จักว่าดับชาติคือความเกิดเสียได้ เป็นความดับชรา มรณะดังกล่าว.

ทางปฏิบัติให้ถึงความดับชาติคือความเกิด ทางปฏิบัติให้ถึงความดับชรา มรณะ ความแก่ ความตาย ก็คือมรรคมรรค ๘ ได้แก่

สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ ระลึกรู้ชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ. รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับชราภรณ์ ก็คือรู้จักว่ามรรคมงคล ๘ ดังกล่าวเป็นทางดับชราภรณ์.

เมื่อรู้จักดังนี้ ก็ชื่อว่า สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ ความเห็นตรง เป็นเหตุละอนุสัย ก็เลสที่นอนเนื่องอยู่ในจิตสันดานคือราคะความ ติดใจยินดี บรรเทาปฏิกานุสัย อนุสัยคือปฏิกะ ความกระทบกระทั่ง ขัดเคือง ถอนอนุสัยคือทิฐิมานะ ว่าเรามีเราเป็น ละอวิชชาความไม่รู้ ทำวิชาความรู้ให้บังเกิดขึ้น นำให้ได้ความเลื่อมใส ไม่หวั่นไหว ในพระธรรม นำมาสู่พระสัทธรรมคือพระธรรมวินัยในศาสนา นี้ ดังนี้.

พิจารณาให้รู้จักชราภรณ์ ในสายไขของสังสารวัฏ

ตามเถรอธิบายนี้ก็เป็นการแสดงอธิบายอริยสัจทั้ง ๔ นั้นแหละ ให้พิสดารกว้างขวางออกไป. โดยที่อริยสัจทั้ง ๔ นี้เป็นหลักใหญ่ เป็นผลเป็นเหตุในด้านทุกข์หรือด้านวิภวภาวะความวนเวียน เป็นเหตุ เป็นผลในด้านดับทุกข์ หรือดับวิภวภาวะ ความวนเวียน และแม้ใน อธิบายอริยสัจทั้ง ๔ ที่อธิบายโดยทั่วไป ดังที่พระสารีบุตรได้แสดง อธิบายไว้ในเบื้องต้นแล้วว่า สัมมาทิฐิความเห็นชอบ ก็คือรู้จักทุกข์ รู้จักทุกข์สมุทัยเหตุเกิดทุกข์ รู้จักทุกข์นิโรธความดับทุกข์ รู้จักมรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ และก็ได้อธิบายแต่ละข้อขยาย

ความออกไป ดังในข้อทุกข์ข้อแรกก็แสดงด้วยเริ่มว่า ชาติความเกิด เป็นทุกข์ ชราความแก่เป็นทุกข์ มรณะความตายเป็นทุกข์ เป็นต้น รวมอยู่ในข้อทุกข์สัจจะสภาพที่จริงคือทุกข์. แต่ในที่นี้ท่านได้จำแนก แจกแจงออกไปอีก คือในข้อทุกข์สัจจะสภาพที่จริงคือทุกข์ ที่ได้ยกเอา ชาติทุกข์ ชราทุกข์ มรณทุกข์ ขึ้นมาแสดง ก็อธิบายขยายความว่า แม้ใน ๓ ข้อนี้เองก็ยังเป็นอริยสัจจ์ทั้ง ๔ ได้ คือ

ชรามรณะ ความแก่ความตาย

ชรามรณสมุทัย เหตุเกิดแห่งความแก่ความตาย ก็คือชาติ ความเกิด ดังที่แสดงไว้ว่า ชาตปิ ทุกฺขา ชาติคือความเกิดเป็นทุกข์นั้น นั้นแหละ

ชรามรณนิโรธ ดับความแก่ความตายก็คือดับชาติความเกิดเสีย

ชรามรณนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับชรามรณะ ก็คือมรรคมืองค์ ๘.

สำหรับในข้อ ๔ นี้อธิบายเป็นข้ออื่น. เพราะฉะนั้น แม้ในข้อ ทุกขสัจจะสภาพที่จริงคือทุกข์ที่อธิบายกันทั่วไปนั้น ๓ ข้อข้างต้น ก็มาจำแนกเป็นอริยสัจจ์ ๔ อีกได้ สำหรับเป็นทางพิจารณา อันเรียกว่า **ปฏิจจนุปบาท** ซึ่งแปลว่า อธิบายจับเหตุจับผลที่สืบเนื่องกันไป เหมือนอย่างลูกโซ่ สืบเนื่องกันไปเป็นลูก ๆ รวมกันก็เป็นสายโซ่ ทั้งเส้น. แปลตามศัพท์ก็แปลว่า ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น คือ เป็นเหตุเป็นปัจจัยอาศัยกันและกันบังเกิดขึ้นเป็นไป เหมือนอย่าง ลูกโซ่ลูกที่ ๑ ก็เป็นปัจจัยของลูกที่ ๒ ลูกที่ ๒ ก็เป็นปัจจัยของลูกที่ ๓ ลูกที่ ๓ ก็เป็นปัจจัยของลูกที่ ๔ เชื่อมโยงกันไปดังนี้เป็นสายโซ่.

สายโซ่ปฏิจจสมุปบาท ประกอบด้วยลูกโซ่แต่ละลูกที่พัวพันกันกับลูกอื่น และมีมากสายต่อเนื่องพัวพันกันยุ่งเหยิง. ฉะนั้น เมื่อพระอานนท์กราบทูลว่า ปฏิจจสมุปบาทนี้ลึกซึ้งสุดประมาณ แต่ก็บังเกิดแก่ท่านเหมือนเป็นของตื้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสห้ามว่าอย่าพูดอย่างนั้น และตรัสว่าเพราะหมู่สัตว์นี้ไม่รู้จริงจึงเกิดเป็นยุ่งประดุกด้ายของช่างหูกเกิดเป็นปมประหนึ่งกระจุกด้าย เกิดมาเหมือนหม่อมมุงกระต่ายหญ้าปล้อง.

และในการพิจารณาจับเหตุจับผล หรือจับปัจจัยจับผลที่โยงกันไปเป็นสายโซ่ของสังสารวัฏ คือความท่องเที่ยวเวียนเกิดเวียนตายของสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ ก็พิจารณาจับได้ตามนัยปฏิจจสมุปบาท ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นเนื่องกันไปเป็นลูกโซ่ดังกล่าว ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้และได้ตรัสจำแนกชี้แจงแสดงเปิดเผยเหมือนอย่างทรงแก้ปมกระจุกด้ายที่ยุ่งออกให้เป็นเส้นด้ายที่ต่อกันยาวยืด. และในการที่จะจับขึ้นมาพิจารณาให้เห็นได้สะดวก ก็จับพิจารณาโดยทางแห่งเถรธิบายของท่านพระสารีบุตรนี้ ตั้งต้นแต่จับชราภรณ์ความแก่ ความตาย ว่าความแก่คืออะไร ความตายคืออะไร ให้รู้จักความแก่ ให้รู้จักความตาย. และก็พิจารณาให้รู้จักสมุทัยของความแก่ความตาย ว่าคือชาติ ความเกิดนั้นแหละ เป็นสมุทัยของความแก่ความตาย ให้รู้จักความดับความแก่ความตาย นั่นก็คือดับชาติความเกิดเสียได้ ก็เป็นความดับความแก่ความตาย ให้รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับความแก่ความตาย คือดับชาติดังกล่าวก็คือมรรคมืองค์ ๘ ซึ่งมรรคมืองค์ ๘ นี้เป็นข้อธรรมปฏิบัติที่ยืน.

เพราะฉะนั้น ผู้มุ่งอบรมสัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบ ดังพระเถรอธิบายที่ท่านได้แสดงมาโดยลำดับ จับตั้งแต่ให้รู้จักอกุศล อกุศลมูล ให้รู้จักกุศล กุศลมูล ให้รู้จักอาหารทั้ง ๔ ให้รู้จักอริยสัจจ์ทั้ง ๔ โดยอธิบายทั่วไปอันเป็นหลักใหญ่ แล้วท่านจึงมาขอยให้เห็นเงื่อนที่ต่อเนื่องกันไปเป็นสาย เหมือนอย่างสายโซ่ดังกล่าวนั้น โดยให้จับพิจารณาให้รู้จัก ก็ตามหลักผลและเหตุด้านเกิดและด้านดับแห่งอริยสัจจ์ทั้ง ๔ ที่เป็นหลักใหญ่นั้นนั่นเองดังกล่าว. เพราะฉะนั้น ผู้ศึกษาปฏิบัติพุทธศาสนาทางปัญญา จึงควรศึกษาตามแนวอธิบายของท่านพระสารีบุตรนี้ อันเป็นทางอธิบายทางปัญญาที่ดีเยี่ยม อันทำให้ได้ปัญญารู้จักพุทธศาสนา. แม้โดยปริยัติก็ตาม โดยปฏิบัติก็ตาม ย่อมใช้ได้ทั้ง ๒ ทาง จับพิจารณาให้รู้จักชราความแก่ มรณะคือความตาย ว่าความแก่เป็นอย่างนี้ ความตายเป็นอย่างนี้.

รู้จักความแก่ที่ปกปิดและความแก่ที่ไม่ปกปิด

ท่านพระอาจารย์ได้อธิบายความแก่ความตายให้ละเอียดขึ้นไปอีก โดยที่แสดงว่า ชราคือความแก่นั้นมี ๒ อย่าง คือ

ปฏิจันนชรา ความแก่ที่ปกปิด

อัปปฏิจันนชรา ความแก่ที่ไม่ปกปิด.

ความแก่ที่ปกปิดนั้น ก็คือความแก่ที่มีเริ่มตั้งแต่ชาติคือความเกิด ตั้งต้นแต่เป็นกลละในครรภ์ของมารดาจนเป็นตัวเป็นตน คลอดออกมาก็เจริญขึ้นเป็นเด็กเล็ก เป็นเด็กใหญ่ เป็นหนุ่มเป็นสาว

เป็นความเจริญเต็มที่. ดังนั้น เรียกว่า **ปฏิจจันนชรา** ความแก่ที่ปกปิด หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าความแก่ขึ้น.

อันความแก่ขึ้นนี้ก็ป็นชราเหมือนกัน คือความแก่. เราทั้งหลาย ก็ยังเรียกความแก่ขึ้นของผลไม้ว่าผลไม้แก่. ผลไม้นั้นก็เริ่มมาตั้งแต่ ต้นจนปรากฏเป็นผลเล็ก ๆ แล้วก็โตขึ้น ๆ จากผลไม้อ่อน ก็แก่ขึ้น ๆ จนแก่เต็มที่ ก็เรียกกันว่าผลไม้แก่. แต่ว่าบุคคลเราร่างกายที่เจริญขึ้น ๆ จนเจริญเต็มที่ ไม่เรียกกันว่าแก่. แต่อันที่จริงก็เป็นอย่างเดียวกันกับ ผลไม้นั้น แต่เพราะคนเราไม่เห็นว่าเป็นความแก่ แต่ว่าไปเห็นผลไม้ว่า แก่ในเมื่อผลไม้ที่เจริญเต็มที่. ส่วนคนเราเจริญเต็มที่นั้นเราไม่เห็นว่าเป็นแก่ เห็นว่าเป็นหนุ่มเป็นสาวเป็นความเจริญเต็มที่ แต่อันที่จริง ก็เป็นอย่างเดียวกันเรียกว่าเป็นความแก่ขึ้น. และเมื่อร่างกายเจริญเต็มที่แล้วก็เริ่มเสื่อมลง เรียกว่า เป็นความแก่ลง ก็แก่ลงไปเรื่อย ๆ. ความแก่ลงนี้ก็ป็นความแก่ที่ปรากฏ ซึ่งทุก ๆ คนก็รับรองกันว่าแก่. จึงเรียกว่า **อัปฺปฏิจจันนชรา** ความแก่ที่ไม่ปกปิด.

เมื่อเทียบกับพระพุทฺธชาติบายหรือพระเถราธิบายที่แสดงมา ข้างต้นนั้นที่อธิบายว่าชราความแก่ก็คือความแก่ ซึ่งคำนี้ซึ่งเป็นคำ เริ่มต้นก็อาจเป็นความแก่ที่ปกปิดก็ได้. และต่อมาจึงอธิบายต่อไปว่า ความชำรุดทรุดโทรม ซึ่งเป็นอธิบายของความแก่ลง และอธิบาย ให้ชัดต่อไปอีกว่าได้แก่อาการที่ฟันหัก ผมหงอก หนังเหี่ยวย่น ความเสื่อมแห่งอายุ ความแก่แห่งอัมแห่งอินทรีย์ทั้งหลายมีตาเป็นต้น. อันความเสื่อมแห่งอายุนั้นก็กล่าวได้ว่าเริ่มเสื่อมตั้งแต่วิถีแรกของ ชาติคือความเกิด. เมื่อมีชาติคือความเกิดก็เริ่มเสื่อมเรื่อยไป เช่นว่า

เกิดขึ้นมาได้ ๑ ปีก็เสื่อมไป ๑ ปี เกิดมาได้ ๒ ปีก็เสื่อมไป ๒ ปี. ก็แปลว่าลดเวลาที่มีอยู่ทั้งหมดของชีวิตลงไปทุกขณะ ๆ ที่เวลาของอายุล่องไป ๆ. เพราะฉะนั้น อายุที่ล่องไป ๆ นับตั้งแต่ชาติคือ ความเกิดก็เรียกว่าเริ่มเสื่อมไปโดยลำดับคือสืบเข้าไปสู่ที่สุดอันได้แก่ ความตายโดยลำดับทุกขณะทุกเวลาที่ล่องไป ๆ. ฉะนั้น ความเสื่อมของอายุจึงมีมาโดยลำดับตั้งแต่ชาติคือความเกิด. และเมื่อแก่ลง ความทรุดโทรมของอินทรีย์ทั้งหลายมีตาเป็นต้น ก็ปรากฏ. แต่อันที่จริงนั้นตามศัพท์ที่ท่านใช้ว่า **อินุหริยานั ปริปาโก** ที่แปลว่า *ความสุกรอบของอินทรีย์ทั้งหลาย* ย่อมหมายความว่าได้ตั้งแต่แก่ขึ้นตลอดจนถึงแก่ลง แต่ก็มักจะแปลกันว่า ความห่อหุ้มเสื่อม. แต่อันที่จริงนั้นไม่ตรง หากคำแปลยาก จึงขอยืมคำว่าความห่อหุ้มความเสื่อม หรือแก่ห่อหุ้มมาใช้เท่านั้น. แต่อันที่จริงตามศัพท์นั้นได้ทั้งแก่ขึ้นแก่ลง. อินทรีย์คือตาหูจมูกลิ้นกาย ก็เริ่มที่จะสมบูรณ์ขึ้นโดยลำดับตั้งแต่ชาติคือความเกิด. ดังนี้เรียกว่า **ปริปากะ** คือ *ความที่สุกโดยรอบ* คือ ในทางสมบูรณ์เหมือนอย่างผลไม้ที่แก่เต็มที่ แปลว่า สมบูรณ์ที่สุดแล้วจึงแก่อม แปลว่าแก่ลง ตาเสื่อม หูเสื่อม เป็นต้น.

เพราะฉะนั้น แม้ในพุทธานิยายและเถรวานิยายนั้นก็อธิบายได้ ทั้งแก่ขึ้นและแก่ลงดังกล่าวนั้น. แต่พระอาจารย์ได้มาชี้ให้ชัดขึ้นอีก เป็นปฏิจฉันทนชรา แก่ที่ปกปิดกับอปปปฏิจฉันทนชรา แก่ที่ไม่ปกปิด ซึ่งอันที่จริงนั้นก็ไม่ได้ปกปิดด้วยกันทั้งสอง ปรากฏทั้งสอง เป็นแต่เพียงว่าบุคคลไม่รู้จักเท่านั้น คือชี้แจงอย่างละเอียด ไม่รู้จักก็ต้อง ชี้กันไปตรง ๆ ว่าแก่ขึ้น แก่ลง จีกลงไปให้ชัดขึ้นเท่านั้นเอง. แต่

พระพุทธาธิบายและพระเถราธิบายนั้นก็ครอบไปด้วยได้ทั้ง ๒ อย่างแล้ว. ท่านจึงใช้คำอธิบายถึงเรื่องความแก่นี้ไว้หลายคำดังที่กล่าวมานั้น. ก็กำหนดพิจารณาให้รู้จักชราคือความแก่ดังกล่าว ว่าทุกคนก็มีชรา คือความแก่ดังกล่าว. เด็กก็พิจารณาได้ ผู้ใหญ่ก็ได้ เพราะก็แก่ด้วยกันทั้งนั้นตั้งแต่ชาติคือความเกิด ดังกล่าวมานั้น ว่านี่คือชราคือความแก่.

รู้จักความตายที่ปกปิดและความตายที่ไม่ปกปิด

มาถึงมรณะคือความตาย พระอาจารย์ก็ให้คำอธิบายไว้ ๒ อย่างเช่นเดียวกัน คือ

ปฏิจันนมรณะ ความตายที่ปกปิด กับ **อัปปฏิจันนมรณะ** ความตายที่ไม่ปกปิด

โดยอธิบายว่า อันความดับของธาตุทั้งหลายอันประกอบเข้าเป็นรูปขันธ์และขงนามขันธ์ทั้งหลาย ย่อมมีความดับอยู่ทุกขณะในปัจจุบัน แต่ว่าอาศัยมีสันตติคือความสืบต่อ ด้วยอาหารทั้งหลายเข้าไปบำรุงเลี้ยงชดเชยส่วนที่ดับไปนั้น จึงมีความเกิดของรูปนามต่อเนื่องกันไป คือว่าเกิดดับ แล้วก็เกิดแล้วก็ดับ แล้วก็เกิดต่อเนื่องกันไป. อันความดับที่มีอยู่ในระหว่าง ๆ นี้คือมรณะ ความตายที่มีอยู่ในระหว่าง ๆ จะพึงเห็นได้แต่โดยมีอาหารเข้าช่วยทำให้เกิดต่อเนื่องกัน ดังที่ได้มีเถราธิบายไว้แล้วในอาหาร ๔ ที่กล่าวมาแล้ว.

แม้ผู้ศึกษาทางสรีรวิทยาในปัจจุบันก็ยังได้กล่าวไว้เช่นนั้นว่าร่างกายของทุก ๆ คนในปัจจุบันนี้แม้จนชั้นกระดูกที่เป็นโครงร่างของแต่ละบุคคล ก็ทำให้ร่างกายหาใช้กระดูกที่เป็นโครงร่างตั้งแต่เมื่อเป็นเด็ก ๆ ไม่. กระดูกและโครงร่างตั้งแต่เมื่อเป็นเด็ก ๆ นั้นดับหมดไปแล้ว. แต่อาศัยที่มีร่างกายตลอดจนถึงกระดูกที่เป็นโครงร่างใหม่บังเกิดขึ้นทดแทนโดยอาหาร. เพราะฉะนั้น ชีวิตจึงยังดำรงอยู่สืบเนื่อง. ความต้องการอาหารสำหรับที่จะชดเชยสืบเนื่องนี้ อย่างละเอียดก็เห็นได้ เช่นลมหายใจเข้าลมหายใจออก. ต้องหายใจเข้าต้องหายใจออกกันอยู่ทุกขณะหยุดไม่ได้ อันแสดงว่าต้องการใช้ลมเข้าไปชดเชยส่วนที่ดับไปหมดไป หยุดหายใจสักครู่หนึ่ง ชีวิตก็ต้องดับต่อไม่ติด. อันนี้แสดงว่าเกิดดับเกิดดับมีอยู่ในปัจจุบันและดับนั้นก็คือมรณะความตาย. แต่อาศัยมีสันตติคือความสืบต่อดังกล่าว หายใจเข้าก็มีหายใจออก ออกแล้วก็เข้า เมื่อใดสันตติคือความสืบต่อนี้หยุด เช่นหายใจเข้าแล้วไม่ออก หรือออกแล้วไม่เข้า ดับอัสนาสะ-ปัสสาสะ ความตายที่เรียกว่ามรณะในที่สุดก็ปรากฏ. ความตายในระหว่าง ๆ ที่ยังมีสันตติสืบต่อเป็นความตายที่ไม่ปรากฏ แต่ความตายที่ปรากฏก็คือความตายในที่สุดที่สิ้นความสืบต่อดังที่กล่าวนั้น.

แต่ตามพระเถราธิบายก็เริ่มตั้งแต่ว่า **จติ** ความเคลื่อนไหว ความแตกสลาย ความอันตรายหายไป ก็เป็นถ้อยคำที่คลุมได้ทั้ง ๒ อย่าง ตั้งต้นด้วยคำว่าจติคือความเคลื่อนไหว ชีวิตนี้ก็เคลื่อนไปสู่ความดับเรื่อย ๆ ไปทุกขณะแล้ว ตั้งแต่ดับที่ยังมีสันตติความสืบต่อ จนไปถึง

ความดับที่สิ้นสนิทอันเป็นความตายที่สุด. แต่ว่าสำหรับผู้ที่ยังอ่อนสติปัญญาที่ยังมองไม่เห็นชัด จึงต้องจึงไปว่าตายที่ปกปิดและตายที่ไม่ปกปิดคือสะกิดใจให้พิจารณาให้เห็นชัด.

เป็นอันว่า ชราและภรณ์นี้มีอยู่ตั้งแต่ในปัจจุบัน ตั้งแต่ชาติคือความเกิด. หัดพิจารณาให้รู้จักชรา ให้รู้จักภรณ์ที่มีอยู่ในตนเอง. ทุก ๆ คนมีอยู่ด้วยกันทั้งนั้น. เมื่อหัดให้รู้จักสมุทัยของชราภรณ์ก็คือชาติความเกิด เพราะมีชาติคือความเกิดเป็นเบื้องต้น จึงมีชราภรณ์ ถ้าไม่มีชาติคือความเกิด ชราภรณ์ก็ไม่มี. เพราะฉะนั้น ดับชาติเสียได้จึงเป็นอันว่าดับชราภรณ์. แต่ทางปฏิบัตินั้นก็คือมรรคมรรค ๘ เพื่อให้ถึงความดับชราภรณ์คือดับชาติความเกิด.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวดและตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป

ครั้งที่ ๖

ความรู้จักชาติความเกิด

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจแน่วแน่ในมโนการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ท่านพระสารีบุตรได้แสดงอธิบายสัมมาทิฐิต่อไปอีกว่า สัมมาทิฐิความเห็นชอบก็คือรู้จักชาติความเกิด รู้จักชาติสมุทัย เหตุเกิดแห่งชาติ รู้จักชาตินิโรธความดับแห่งชาติ รู้จักชาตินิโรธคามินีปฏิปทาข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งชาติ. รู้จักดังนี้เป็นสัมมาทิฐิความเห็นชอบ อุชุกทิฐิความเห็นตรง นำให้ได้ความเลื่อมใส ไม่หวั่นไหวในพระธรรม นำมาสู่สัทธิธรรมคือพระธรรมวินัยในศาสนานี้ ดังนี้.

ก็เป็นอันว่า ท่านพระสารีบุตรได้อธิบายสัมมาทิฐิคือความเห็นชอบสืบขึ้นไปอีกช่วงหนึ่ง หรืออีกลูกโซ่หนึ่ง หรืออีกเปลาะหนึ่ง. และท่านได้แสดงอธิบายถึง

ชาติ คือความเกิด ว่าก็ได้แก่ ชาติ สัญชาติ ความก้าวลง ความบังเกิด ความบังเกิดยิ่ง ความปรากฏแห่งขั้นทั้งหลาย ความได้เฉพาะอายตนะทั้งหลาย. รู้จักชาติก็คือรู้จักดังนี้.

รู้จักชาติสมุทัย เหตุเกิดแห่งชาติ ก็คือรู้จักว่าเหตุเกิดแห่งชาติ หรือความเกิดแห่งชาติก็มี เพราะความเกิดแห่งภพ คือเพราะภพเกิด ชาติก็เกิด. รู้จักดังนี้เป็นความรู้จักเหตุเกิดแห่งชาติ.

รู้จักชาตินิโรธ ความดับแห่งชาติ ก็คือรู้จักว่าความดับแห่งชาติ ย่อมมีเพราะความดับแห่งภพ ก็คือว่าเพราะภพดับ. ชาติก็ดับ รู้ดังนี้ เป็นความรู้จักชาตินิโรธ ความดับแห่งชาติ.

รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับชาติ ก็คือรู้จักว่ามรรคมงคล ๘ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับชาติ.

ความหมายของชาติความเกิด

ต่อไปนี้จะได้อธิบายไปตามสมควร. อันชาติคือความเกิดนี้ ที่ได้มีพระพุทธานิยายและมีพระเถรานิยายตาม ว่าได้แก่ ชาติ สัญชาติ ความก้าวลง และใช้คำอื่น ๆ ก็มีความหมายถึงชาติคือความเกิดตามที่ได้เข้าใจกันและได้พูดถึงกัน. อันชาติคือความเกิดนี้ สำหรับมนุษย์ชาติหรือว่าสัตว์ที่เกิดอาศัยกรรมมารดาทั้งปวงย่อมเรียกว่า ชาติคือความเกิด ตั้งแต่ก่อกำเนิดขึ้นในครรภ์ของมารดา.

อันความก่อกำเนิดขึ้นในกรรมของมารดา^{นี้} ได้มีพระพุทธานุชาิตแสดงอธิบายไว้ว่า อาศัยองค์ประกอบ ๓ ประการ คือ หนึ่ง มารดาบิดาอยู่ด้วยกัน สอง มารดามีระดู สาม คันธัพพะหรือที่เรียกว่าคนธรรพ หมายถึงสัตว์ที่จะมาถือกำเนิด หรือหมายถึงปฏิสนธิวิญญานมาปรากฏขึ้น. เมื่อประกอบด้วยองค์ ๓ ประการนี้ กรรมก็ตั้งขึ้น. หรือเรียกตามคำแปลตามศัพท์ภาษาบาลี ว่าความก้าวลงแห่งกรรมก็ย่อมมี. อันคำว่ากรรม^{นี้} ก็หมายถึงสัตว์ผู้มาบังเกิดในท้องของแม่. ที่เรียกว่าตั้งกรรม ก็คือความก้าวลงของกรรม ก้าวลงของสัตว์ที่จะมาบังเกิดในกรรมก็ย่อมมีขึ้น และก็เรียกว่าเป็น ปลุมจิต ปลุมวิญญานตั้งแต่นั้น. และอาศัยความเติบโตขึ้นมาโดยลำดับ จนถึงครบถ้วน ๔ เดือน ๑๐ เดือน ก็คลอดออกจากกรรมของมารดา. ชาติคือความเกิดนั้นก็นับตั้งแต่คันธัพพะ หรือคนธรรพหรือปฏิสนธิวิญญานมาปรากฏเกิดขึ้น เป็นปลุมจิตปลุมวิญญาน. แต่ตามที่นับกันคือนับอายุก็มักจะนับตั้งแต่เมื่อได้คลอดออกมาจากกรรมของมารดาแล้ว จึงจะเรียกว่าเกิด และก็นับอายุกันมาตั้งแต่นั้น.

ในพระบาลีอีกแห่งหนึ่งได้มีแสดงไว้ว่า เมื่อธาตุทั้ง ๖ มาประชุมกัน กรรมจึงตั้งขึ้นหรือก้าวลง ที่เรียกว่าตั้งกรรม. ธาตุทั้ง ๖ นั้นก็ได้แก่ ปลววิธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ เตโชธาตุ ธาตุไฟ วาโยธาตุ ธาตุลม อากาศธาตุ ธาตุอากาศ คือช่องว่าง วิญญานธาตุ ธาตุรู้ หรือธาตุวิญญาน. เมื่อธาตุทั้ง ๖ นี้มาประชุมกัน กรรมก็ตั้งขึ้นหรือความก้าวลงของกรรมก็มีขึ้น. และเมื่อกรรมตั้งขึ้น นามรูปก็มีขึ้น.

ตามพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ในที่นี้ ว่าเมื่อธาตุทั้ง ๖ ประชุมกัน ครรภ์ก็ตั้งขึ้น. ธาตุทั้ง ๖ นั้น ธาตุทั้ง ๕ ข้างต้น คือธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ เป็นธาตุที่ไม่มีความรู้ เป็นธาตุที่เป็นฝ่ายวัตถุ เป็นฝ่ายรูป. ส่วนธาตุที่ ๖ คือวิญญาณธาตุนั้น เป็นธาตุรู้. และธาตุที่ ๖ นี้คือวิญญาณธาตุ ก็ตรงกับที่เรียกว่าปฏิสนธิวิญญาณ. รวมความก็คือเมื่อส่วนที่เป็นรูปคือธาตุ ๕ ข้างต้น กับปฏิสนธิวิญญาณ มาประชุมกัน ครรภ์ก็ตั้งขึ้นมานับเป็นปฐมจิตปฐมวิญญาณดังที่กล่าว.

ชาติคือความเกิดนี้ ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะบังเกิดขึ้น หรือหลังจากที่พระพุทธศาสนาบังเกิดขึ้นแล้ว ย่อมมีความเชื่อถือกันว่า มีอยู่ ๒ อย่าง.

อย่างหนึ่ง ก็คือเกิดมาแล้วก็ต้องแก่ต้องเจ็บต้องตาย.

อีกอย่างหนึ่ง เกิดมาแล้วดำรงอยู่เป็นนิรันดร์ไม่ตาย.

และคนเป็นอันมากหรือเรียกว่าทั้งโลก เมื่อเกิดมาก็ไม่ปรารถนาที่จะแก่จะเจ็บจะตายต้องการที่จะดำรงอยู่. แม้ว่ารู้ว่าดำรงอยู่ไม่ได้ ก็ต้องการให้อายุยืนนาน จึงพากันแสวงหาวิธีหรือหุยกยาที่จะทำให้อายุยืนนาน ที่เรียกว่าอายุวัฒนะ. และแม้ว่าเกิดมาเป็นมนุษย์ รู้อยู่ว่าจะต้องตาย ก็ปรารถนาที่จะไปเกิดในภพชาติที่ไม่ตาย เช่นไปเกิดเป็นเทพที่เชื่อว่าไม่ตาย. เพราะฉะนั้น จึงได้เรียกเทพว่าอมร ที่แปลว่าผู้ไม่ตาย. แม้ศาสดาทั้งหลายผู้สอนศาสนานั้น ๆ ก็สอนกันว่ามีสรวงสวรรค์ อันเป็นที่สถิตของเทพที่เป็นอมรคือไม่ตายนี้ และก็สอนให้นับถือปฏิบัติเพื่อที่จะไปเกิดในภูมิชั้นของเทพที่ไม่ตาย ไปเป็นอมร

คือเป็นผู้ไม่ตายคือไปเกิดแล้วก็ไม่ตาย. และแม้เป็นมนุษย์นี้เอง ก็ยังมีลัทธิที่เชื่อถือว่า เมื่อไปปฏิบัติในวิธีพิเศษตามลัทธิที่สั่งสอนนั้น ก็จะสำเร็จทั้งที่เป็นกายมนุษย์นี้ เป็นผู้ดำรงชีวิตอยู่ตลอดไปไม่ตาย เช่น ไปสำเร็จเป็นเซียนต่าง ๆ.

มิชราภรณ์เพราะมิชาติ

พระพุทธเจ้าเองเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ยังมิได้ตรัสรู้ ทรงเป็น ลีหัตถะราชกุมาร เมื่อได้ทอดพระเนตรเห็นเทวทูต คือคนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ ก็ได้ทรงพิจารณาเข้ามาเห็นว่า แม้พระองค์เองจะทรงดำรงอยู่ในโลกนี้ในฐานะใด ๆ ก็ตาม แม้ในฐานะ เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระราชาเอกในโลก ก็ต้องแก่ต้องเจ็บต้องตาย. จึงได้ทรงปรารภไตรโลกขรรณ ธรรมะเป็นเครื่องหลุดพ้น พ้นจากความแก่ความเจ็บความตาย ด้วยทรงพิจารณาเทียบเคียงว่า เมื่อมีแก่ มีเจ็บมีตาย ก็จะต้องมีไม่แก่ไม่เจ็บไม่ตาย เหมือนอย่างเมื่อมีกลางวัน ก็มีกลางคืน มีกลางคืนก็มีกลางวันเป็นคู่กัน จึงได้เสด็จออกผนวช เพื่อทรงแสวงหาไตรโลกขรรณ. ในพุทธประวัติตอนนี้ก็ยังมิได้กล่าวถึง ชาติคือความเกิด. ต่อเมื่อพระองค์ได้ทรงพบทางที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางกลางด้วยพระองค์เอง ได้ทรงพิจารณาด้วย พระปัญญาที่เป็นสัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบ จึงได้ทรงพบว่ ความแก่ความเจ็บความตายนั่นย่อมมีเพราะชาติคือ ความเกิด. เมื่อมี ชาติคือความเกิด จะเกิดเป็นอะไร ๆ ก็ต้องมีดับคือตายหรือแตกสลาย

ในที่สุด. ไม่มีใครหรืออะไรที่จะเป็นอมรคือไม่ตาย. ใครหรืออะไรเมื่อมีเกิด ก็ต้องมีดับดังกล่าว. จึงได้ทรงพบสิ่งจะเป็นความจริงว่าสมุทัยคือความเกิดหรือเหตุเกิดของชราमरणนั้นก็เพราะชาติ. เมื่อมีชาติก็มีชรามีมरण อันนับว่าเป็นสัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบตามที่ท่านพระสารีบุตรได้อธิบาย.

มีชาติเพราะมีภพ

และพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ ก็ทรงพิจารณาสืบค้นขึ้นไปว่า ความเกิดขึ้นแห่งชาติหรือเหตุเกิดแห่งชาตินั้นคืออะไร. ก็ได้ทรงพบว่าเป็นภพ. เพราะภพเกิดขึ้น ชาติจึงเกิดขึ้น เพราะภพมีขึ้น ชาติจึงมีขึ้น. ดังที่ท่านพระสารีบุตรได้นำมาอธิบายในขั้นนี้. และพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ก็ได้ทรงค้นคว้าสืบ ๆ ขึ้นไป. แต่ในขั้นนี้นั้นเอาเพียงคำว่า เพราะมีภพหรือเพราะภพเกิดขึ้น จึงมีชาติ ชาติจึงเกิดขึ้น. เพราะความเกิดขึ้นแห่งภพจึงมีความเกิดขึ้นแห่งชาติ. ก็เป็นอันว่า พระพุทธเจ้าพระองค์เดียวเท่านั้นในโลกนี้ซึ่งเป็นผู้ตรัสรู้ ได้ตรัสรู้พบสิ่งจะเป็นความจริงตั้งแต่ในขั้นนี้ ว่าชรามरणนั้นมีเพราะชาติความเกิด และชาติคือความเกิดมีขึ้นก็เพราะมีภพ.

ทรงหาทางปฏิบัติเพื่อดับชาติ

นี่เป็นสัจจะจะเป็นความจริง ที่ เป็นความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า และพระพุทธเจ้าคือพระผู้ตรัสรู้ที่ได้ชื่อว่าพุทธะนี้เท่านั้นจึงตรัสรู้ดังนี้. ศาสดาก่อนแต่พระพุทธเจ้าบังเกิดขึ้น หรือแม้ภายหลังที่พระพุทธเจ้า ทรงบังเกิดขึ้น ก็มีได้มีผู้ใดแสดงดังนี้ ได้ตรัสรู้ดังนี้. เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าเมื่อทรงเป็นพระโอรสัสถ์ เป็นสิทธัตถะราชกุมาร เมื่อเสด็จ ออกทรงผนวชแล้ว ได้ทรงเข้าศึกษาในสำนักท่านอาจารย์อาฬารดาบส และอุทกดาบส. ได้ทรงศึกษาจบสมบัตติ ๗ สมบัตติ ๘ ซึ่งเป็น สมภาทิอย่างสูงตามลัทธิของท่านดาบสทั้ง ๒ นั้น ซึ่งยังปฏิบัติสมภาติ ดังกล่าวเพื่อภพชาติ ซึ่งเข้าใจว่าเพื่อเป็นอมรคือไม่ตาย ดังเช่นที่ บัญญัติว่าเป็นพรหมหรือเป็นเทพชั้นสูงสุดชั้นใดชั้นหนึ่ง. เมื่อเป็น ดังนี้ จึงเป็นอันว่าปฏิบัติลัทธิสมบัตติทั้งปวงนั้นเพื่อชาติคือความเกิด ซึ่งความเกิดในภพชาติที่ไม่ตายนั้นไม่มี. เมื่อมีชาติคือความเกิดแล้ว จะในภพชาติใดก็ตาม ก็จะต้องมีดับ ต่างแต่เร็วหรือช้าเท่านั้น. แต่ก็ มิได้ทรงปฏิเสธว่าไม่มีเทพดา ไม่มีพรหม. เทพดา พรหม มี ซึ่งเมื่อ ปฏิบัติตามลัทธิสมบัตตินั้นก็ได้. แต่ว่าแม้ไปเกิดเป็นพรหมเป็น เทพนั้น ๆ ก็ชื่อว่ามีชาติคือความเกิด ก็จะต้องมีแก่มีตายมีดับ จึงเป็นอันว่าไม่พ้นทุกข์ เพราะยังต้องมีเกิดมีดับ และยังมีตัณหา คือความอยาก อันเป็น **โปณูปการิกา** เป็นไปเพื่อเกิดในภพชาติใหม่. ก็เป็นอันว่ายังไม่สิ้นกิเลส ยังไม่สิ้นชาติ สิ้นภพ ยังไม่สิ้นทุกข์. จึงได้ เสด็จหลีกออกไปทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยา แต่ก็ไม่ทรงเห็นว่าจะ เป็น ประโยชน์ เพราะไม่เป็นทางให้เกิดปัญญาที่จะรู้ถึงสัจจะคือความจริง

ที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไปได้. แต่ก็เป็นอันว่าแม้ในขั้นที่ทรงละละสำนักของท่าน ดาบสทั้ง ๒ นั้น ก็ได้ทรงเริ่มที่จะเข้าพระทัยที่จะรู้ว่า เมื่อยังมีชาติ คือความเกิดอยู่ ก็จะต้องมีชรา มีมรณะ ยังมีทุกข์. เพราะฉะนั้น ก็จะต้องหาทางปฏิบัติเพื่อดับชาติคือความเกิด. ซึ่งทางปฏิบัติเพื่อ ดับชาติคือความเกิดนี้ยังไม่มีศาสดาใดสั่งสอนได้. มีแต่สั่งสอนที่จะให้ ไปเกิดในภพชาติ ที่เข้าใจว่าเป็นอมรคือไม่ตายดังที่กล่าวนั้น ซึ่งหา มิได้ตามความเป็นจริงดังที่กล่าว. เพราะฉะนั้น ก็เป็นอันว่าแม้ในขั้นนั้น พระโพรตัสตร์ก็ได้มีพระปัญญาที่ได้ทรงพิจารณาเห็น จับเหตุจับผล จับลูกโซ่ของสังสารวัฏ จับตั้งแต่ความแก่ความตาย ว่ามีเพราะชาติ คือความเกิด. แต่ว่าเมื่อยังไม่มีศาสดาใดจะสั่งสอนว่าจะดับชาติได้ อย่างไร จึงต้องทรงหาเอาเองด้วย ทรงปฏิบัติค้นคว้าต่อไป จนได้ ทรงพบทางที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา ดังกล่าว

เพราะฉะนั้น เงื่อนของธรรมะตอนนี้จึงเป็นเงื่อนสำคัญ ที่ผู้ ศึกษาปฏิบัติธรรมะทางปัญญาหรือทางวิปัสสนาจะต้องทำความเข้าใจ. และเมื่อเป็นดังนี้แล้วจึงจะเป็นสัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบ ที่จะนำ ให้เข้ามาสู่สัทธิธรรมคือพระธรรมวินัยในศาสนาที่ถูกตรง.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

ครั้งที่ ๗

ความรู้จักภพ

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ได้แสดงเรื่องสัมมาทิฐิตามเถรอธิบายแห่งพระสารีบุตรเถระ มาโดยลำดับ จนถึงท่านพระสารีบุตรได้กล่าวอธิบายจับชรามรณะว่ามีเพราะชาติคือความเกิด ชาติคือความเกิดมีเพราะภพ. และภิกษุทั้งหลายก็ได้กราบเรียนถามท่านอีกว่าสัมมาทิฐิคือความเห็นชอบ จะมีอธิบายอย่างไรอีก. ท่านก็ตอบว่า มี และท่านก็จับอธิบายต่อไป ซึ่งมีความว่า ความเห็นชอบคือสัมมาทิฐินั้น ก็คือรู้จักความเกิดขึ้นแห่งภพว่ามีเพราะความเกิดขึ้นแห่งอุปาทาน โดยที่ท่านได้ให้คำอธิบายเป็นหัวข้อไว้ก่อนว่า สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ ที่จะพึงอธิบายได้ต่อไปนั้น ก็คือความรู้จักภพ ความรู้จักเหตุเกิดขึ้นแห่งภพ รู้จักความ

ดับภพ รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับภพ. เมื่อมีความรู้จักดังนั้นก็ชื่อว่า สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ อุชุกทิฏฐิ เห็นตรง ทำให้ได้ความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระธรรม และนำมาสู่สังฆธรรมคือพระธรรมวินัยในศาสนา นี้ ดังนี้.

รู้จักภพ ๓

และท่านก็ได้อธิบายขยายความในข้อแรกว่า รู้จักภพ ก็คือรู้จักว่าภพนั้นมี ๓ คือ **กามภพ รูปภพ อรูปภพ** อันคำว่า **ภพ** นั้นมักจะพูดกันคู่กับ **ชาติ** ว่า **ภพชาติ** ซึ่งดูเหมือนจะคล้าย ๆ กันหรือเป็นอันเดียวกัน และก็ได้อธิบายภพทั้ง ๓ นี้ไว้ด้วย ว่าได้แก่โลกอันเป็นที่บังเกิดขึ้นของสัตว์ทั้งหลาย.

และโลกที่บังเกิดขึ้นของผู้ที่ยังท่องเที่ยวไปในกาม ก็เรียกว่า **กามภพ.**

ส่วนโลกที่บังเกิดขึ้นของผู้ที่ยังท่องเที่ยวไปในรูป อันหมายถึงได้รูปฌาน ได้รูปสมาบัติ อันเป็นชั้นพรหม คือชั้นรูปพรหม ก็เรียกว่า **รูปภพ.**

ส่วนโลกอันเป็นที่บังเกิดขึ้นของผู้ที่ท่องเที่ยวไปในอรูป คือได้รูปฌาน อรูปสมาบัติ คือเกิดเป็นอรูปพรหม ก็เรียกว่า **อรูปภพ**

นี่เป็นอธิบายทั่วไป. และก็อธิบายทั่วไปนี้เองที่ได้เป็นที่เข้าใจกันทั่วไปดังนี้ และก็พูดควบคู่กันไปกับชาติว่า **ชาติภพ** ดังกล่าว.

ภพ ๒ ในปัจจุสมุปบาท

แต่ว่าในธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นเป็นลูกโซ่โยงกันไป อันเรียกตามศัพท์ว่า **ปัจจุสมุปบาท** ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นที่ท่านพระสารีบุตรมาจับอธิบายแสดงสัมมาทวิภูติคือความเห็นชอบ ก็คือความรู้จักธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น อันโยงกันไปเป็นลูกโซ่นี้ ท่านจับแต่ชราภพว่ามีเพราะชาติคือความเกิด. ชาติคือความเกิด ก็มีเพราะภพ. และในตอนนี้น่าท่านก็แสดงว่าภพก็มีเพราะอุปาทาน. แต่ในข้อแรกที่ท่านตั้งขึ้นเป็นหัวข้อ ท่านก็จับเอาภพขึ้นเป็นที่ตั้งว่าสัมมาทวิภูตินั้นคือ ความรู้จักภพ รู้จักภพสมุทัย เหตุเกิดภพ รู้จักภพนิโรธ ความดับภพ รู้จักภพนิโรธคามินีปฏิปทา หรือภพนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับภพ ดังที่กล่าว. เมื่อเป็นดังนี้ ภพกับชาติจึงต่างกัน และชาติมีเพราะภพ ความเกิดขึ้นแห่งชาติ ก็มีเพราะความเกิดขึ้นแห่งภพ.

เมื่อเป็นดังนี้ คำว่าภพในที่นี้จึงมีอธิบายต่างออกไปจากที่กล่าวมาข้างต้น. เป็นอธิบายจำเพาะในหมวดธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นโยงกันไปเหมือนดังลูกโซ่ดังกล่าวนั้น. และท่านก็ได้อธิบายไว้ว่า ภพหรือภาวะในที่นี้มี ๒ คือ กรรมภพ ภพคือกรรม และอุปัตติภพ ภพคืออุปัตติคือความเข้าถึง.

กรรมหรือการที่กระทำเกิดจากใจ

คำว่า **กรรม** นั้นก็ได้แก่ *การงานที่กระทำ*. ทำทางกายที่เรียกว่า กายกรรม ทำทางวาจาที่เรียกว่าวจีกรรม กรรมทำทางใจก็เรียกว่า มโนกรรม. หมายถึงการงานที่กระทำด้วยความจงใจอันเรียกว่า เจตนา. เมื่อเจตนาคือจงใจทำ การที่กระทำนั้นจึงเป็นกรรมอันให้บังเกิดผล. กรรมดีก็ให้ผลดี กรรมชั่วก็ให้ผลชั่ว. นี่เป็นอธิบายกรรมทั่วไป ดังได้มีพระพุทธานุญาตที่ตรัสเอาไว้แปลความว่า *เราตถาคต* กล่าวเจตนาคือความจงใจว่าเป็นกรรม เพราะบุคคลจงใจแล้วจึงทำทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง ทางใจบ้าง ดังนี้.

แต่แม้เช่นนั้น ในการแสดงกรรมโดยพิสดาร ท่านก็ยังจัดกรรมที่ทำโดยมิได้มีเจตนาคือไม่ได้ตั้งใจไว้ว่าเป็นกรรมประเภทหนึ่งเหมือนกัน เรียกว่า **กัตตตทากรรม** กรรมที่ลืกละทำ. พิจารณาดูแล้วก็จะเห็นได้ว่า การกระทำบางอย่างที่กระทำไปแม้มิได้เจตนา แต่อาศัยความประมาทเลินเล่อพลินพลาดพลั้ง ก็มีโทษได้เหมือนกัน. เพราะฉะนั้น ท่านจึงจัดเอาไว้ว่าเป็นกรรมประเภทหนึ่งด้วย ก็มีเหตุผลอยู่. แต่ว่ากล่าวโดยทั่วไปแล้ว เมื่อมีเจตนาคือจงใจทำ ท่านจึงเรียกว่าเป็นกรรมดังพระพุทธานุญาตที่ได้ยกมาแปลไว้ข้างต้นนั้น.

กรรมภาพ

เพราะฉะนั้น กรรมจึงเกิดจากใจ. ใจที่จงใจอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็เป็นกรรมขึ้นมาจากใจก่อน อันเรียกว่ามโนกรรม. และเมื่อได้พูดออกไปด้วยใจที่มีความจงใจนั้นก็เป็นวจีกรรม. เมื่อทำทางกายออกไปก็เป็น กายกรรม. เมื่อบังเกิดขึ้นอยู่ในใจ จงใจอยู่ในใจอย่างใดอย่างหนึ่ง ด้วยคิดไป ก็เป็นมโนกรรม. เพราะฉะนั้น กรรมจึงเกิดจากใจ และ ลำพังคิดไปในใจก็เป็นมโนกรรมได้. ฉะนั้น การที่ท่านจัดว่ากรรม ก็ชื่อว่าเป็นภพอย่างหนึ่ง คือ **กรรมภาพ** ภาพคือกรรม ก็มีเหตุผลอยู่. เพราะคำว่า **ภาพ** นั้นมาจากคำว่า **ภว** ที่แปลว่า **เป็น** หรือ **ความเป็น** **ความมี**. มีอีกคำหนึ่งคือคำว่า **ภาวะ** ก็แปลว่า **ความเป็น** **ความมี**. เป็นคำเดียวกันกับคำว่าภวหรือภาพ ความเป็นความมี. เพราะฉะนั้น ที่ชื่อว่าภพก็คือความเป็นความมีที่เกิดขึ้นในจิตใจนี้ก่อน.

ความเป็นความมีอะไรที่บังเกิดขึ้นตั้งขึ้นในจิตใจนี้ก่อน ก็คือ ความเป็นเรา ความมีเรา อันเรียกชื่ออีกคำหนึ่งว่า **อัสมิ**. **อัสมิ**มานะ **ความสำคัญว่าเรามีเราเป็น**. ฉะนั้น ความมีเราความเป็นเราขึ้นอันเป็น ตัวอัสมิคืออัสมิมานะนี้ จึงบังเกิดขึ้นในจิตใจนี้ มีอยู่เป็นไปอยู่ และ เมื่อมีเราเป็นเราหรือเรามีขึ้นเราเป็นขึ้น จึงมีอย่างอื่นต่อ ๆ ไป เช่นว่า มีของเรา คือจะต้องมีเราขึ้นมาก่อนจึงจะมีของเรา ถ้าไม่มีเราของเรา ก็ไม่มี. ฉะนั้น ความมีเราเป็นเราขึ้น ตั้งขึ้นในจิตใจนี้ ก็เรียกได้ว่าเป็นมโนกรรมอันละเอียด ซึ่งมีอยู่ในบุคคลสามัญทุก ๆ คนตรงกับ คำว่า **ภวาสวะ** อาสวะคือภพ นอนจมดองจิตสันดานของทุก ๆ คน อยู่ ก็คือความที่มีเราเป็นเรา เป็นตัวภวาสวะ. อันนี้แหละกล่าวได้ว่าเป็นตัวมโนกรรมอันละเอียดที่ทุก ๆ คนมีอยู่.

มิกรรมภวจึงมีชาติความเกิด

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า จะต้องมีเราเป็นเราขึ้นก่อน จึงจะมีของเรา และไม่ใช่ว่าจะมีเพียงของเราเท่านั้น แต่ก็หมายความว่า ย่อมมีสิ่งอื่นทุก ๆ อย่างที่เกี่ยวกับตัวเราขึ้น. และข้อที่เกี่ยวเนื่องเป็นประการแรก ก็คือว่า **ชาติ** ความเกิด. ต้องมีตัวเราและตัวเราขึ้นเกิด. ถ้าหากว่าไม่มีตัวเราก็ไม่มีอะไรเกิด. แต่เพราะมีตัวเราจึงมีชาติคือความเกิด คือตัวเราเกิด เช่นเดียวกับว่าของเราดังที่กล่าวแล้ว. ต้องมีตัวเราจึงมีของเรา ถ้าไม่มีตัวเรา ของเราก็ไม่มี. ฉะนั้นได้ก็ดี เมื่อมีตัวเรา ตัวเรานี้เองที่มีอยู่จึงเกิด. เพราะฉะนั้น ชาติคือความเกิดจึงมีเพราะภพ ก็คือความที่มีเราเป็นเราคือตัวเรา และตัวเราที่มีที่เป็นอยู่อันเป็นมโนกรรมอย่างละเอียดนี้เองเกิด. เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ภพในที่นี้หมายถึงกรรมภพ ภพคือกรรม. ก็ดังที่ได้อธิบายแล้วว่า หมายถึงมโนกรรมอย่างละเอียด. ที่เรามีเราเป็น เป็นเรามีเรา เป็นตัวเราขึ้นมาหนึ่งแหละคือตัวภพ และตัวภพนี้เองก็เป็นตัวกรรม คือจิตใจนี้เองปรุงแต่งขึ้นทำขึ้นมาสร้างตัวเราขึ้นมา ทำขึ้นมา เป็นมโนกรรมอย่างละเอียด และเมื่อสร้างตัวเราขึ้นมาที่ตัวเราขึ้นเองจึงเกิด.

เพราะฉะนั้น เพราะมีกรรมภพดังนี้จึงมีชาติคือความเกิด. ถ้าไม่มีกรรมภพดังนี้ก็ไม่มีอะไรเกิด เพราะไม่มีตัวเรา. เมื่อไม่มีตัวเราก็ไม่มีอะไรเกิด เมื่อมีตัวเราขึ้นจึงมีชาติคือ ความเกิด คือตัวเราเกิด และตัวเราขึ้นเองก็คือ กรรมภพ.

อุปบัติภพความเข้าถึงชาติความเกิด

และอธิบายของภพประการที่ ๒ ว่าได้แก่ **อุปบัติภพ** ภพคือความเข้าถึงก็สืบเนื่องมาจากกรรมภพนั่นเอง. คือเมื่อเรามีเราเป็น มีเราเป็นเรา ตัวเรานี่เองจึงเข้าถึงชาติคือความเกิด. คือตัวเรานี่เองมีอาการไปมีอาการมา และประการแรกก็คือไปสู่ชาติคือความเกิด เข้าถึงชาติคือความเกิด. ตัวเรานี่เองเข้าถึงชาติคือความเกิด ดังที่เรียกในที่อื่นว่า ปฏิสนธิวิญญาน หรือปฏิสนธิจิต หรือปฏิสนธิ. และอันนี้เองที่เป็นอุปบัติภพ ถ้าหากว่ามีตัวเรา. แต่ว่าถ้าตัวเราไม่มีอาการไปไม่มีอาการมา ก็ไม่มีอาการเข้าถึงชาติคือความเกิด. แต่ข้อนี้เป็นไปไม่ได้. เมื่อมีตัวเรา ตัวเราก็ต้องมีอาการไปอาการมา จึงต้องมีอาการเข้าถึงชาติคือความเกิด. อาการของตัวเราที่เข้าถึง คือที่ไปที่มานี้แหละเป็น **อุปบัติภพ**.

ความรู้จักภพที่เป็นความเห็นชอบ

เพราะฉะนั้น ท่านพระสารีบุตรท่านจึงได้แสดงว่า สัมมาทิฐิ คือความเห็นชอบนั้นก็คือรู้จักภพว่าภพคืออะไร เป็นประการแรก. และเมื่อรู้จักภพ ว่าภพคือกรรมภพและอุปบัติภพ อันได้แก่ภาวะที่เป็นเรา ที่มีเรา เป็นตัวเรา ซึ่งมีอาการเคลื่อนไหวไปมาได้ เข้าถึงโน่น เข้าถึงนี้ได้ นี่แหละคือตัวภพ ซึ่งเมื่อมีภพดังนี้ก็มิมีชาติคือความเกิด. ให้รู้จักภพดังนี้ ก็ชื่อว่าเป็นสัมมาทิฐิ คือความเห็นชอบ ความเห็นตรง. ต่อไปท่านก็แสดงว่า

รู้จักภวสมุทัยหรือภพสมุทัย เหตุเกิดแห่งภพ ก็ได้แก่อุปาทาน คือความยึดถือ

รู้จักภวนิโรธหรือภพนิโรธ ความดับภพ ก็คือความดับอุปาทาน ความยึดถือ

รู้จักภวนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับภพ ก็คือ ดับอุปาทานเสีย.

ความที่รู้จักดังนี้เป็นสัมมาทิฏฐิ คือความเห็นชอบ เป็นความเห็นตรง เป็นไปเพื่อละราคะอนุสัย อนุสัยคือราคะความติดใจยินดี เพื่อบรรเทาปฏิกานุสัย อนุสัยคือปฏิกะ ความกระทบกระทั่งโกรธ แค้นขัดเคือง เป็นไปเพื่อถอนอนุสัยคือทิฏฐิमानะว่าเรามีเราเป็น เป็นไปเพื่อละอวิชชา เพื่อทำวิชาคือความรู้แจ้งเห็นจริงให้บังเกิดขึ้น นำให้ได้ความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระธรรม นำมาสู่สัทธรรมคือ พระธรรมวินัยในศาสนานี้ ดังนี้.

เพราะฉะนั้น ความที่มาพิจารณาให้รู้จักธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น โยงกันเป็นลูกโซ่ ตามพระเถราธิบายนี้ จึงเป็นข้อที่ควรกระทำ. และเมื่อพิจารณาให้มีความเข้าใจแล้ว ก็ได้รู้จักสัจจะคือความจริงใน พุทธศาสนา จนถึงขั้นที่เป็นอริยสัจจ์. และจะรู้จักอริยสัจจ์ทั้ง ๔ ที่จำแนกออกไปได้อย่างกว้างขวาง. และครอบคลุมสัจจะคือความจริง

ทุกอย่าง. เพราะฉะนั้น จึงเป็นข้อที่ควรตั้งใจฟัง ตั้งใจพิจารณาให้มีความเข้าใจ และเมื่อมีความเข้าใจแล้วก็ได้ประโยชน์ดังกล่าว.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวดและตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๑๖ พุทธจิตภายใน ๒๕๒๗

ครั้งที่ ๘

ความรู้จักภพ ๓

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ทบทวนกรรมภาพและอุปบัติภพ

ได้แสดงพระเถรอธิบายของท่านพระสารีบุตร ตามที่ท่านพระธรรมสังคากาจารย์ได้ร้อยกรองไว้ในสัมมาทิฏฐิสูตรโดยลำดับมาถึงข้อที่ท่านอธิบายว่าสัมมาทิฏฐิ คือความเห็นชอบ ก็ได้แก่ รู้จักภพ รู้จักสมุทัย เหตุให้เกิดภพ รู้จักนิโรธ ความดับภพ และรู้จักนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับภพ. ก็ได้แสดงอธิบายไปแล้ว. แต่วันนี้จะได้เพิ่มเติมในข้อรู้จักภพ ซึ่งได้อธิบายความหมายของภพ

ในหมวดธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น โยงกันไปเหมือนดังลูกโซ่ อันเรียกว่าปฏิจสุมุบาทแปลว่าธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น. และได้แสดงภาพว่าในที่นี้หมายถึงกรรมภพ ภพคือกรรม อุปัตติภพ ภพคืออุปบัติ. และได้แสดงถึงกรรม ว่าคือการที่กระทำอันเกิดที่ใจเกิดที่จิต จิตจงใจทำ แม้ทำทางใจ ก็เรียกว่ามโนกรรม กรรมทางใจ.

กรรมภพในที่นี้เป็นตัวตน ก็ได้อธิบายแล้วว่า ได้แก่ อัสมิ คือความเป็นเรา หรือความที่เราเป็นเรามี เป็นการสร้างความเป็นเราขึ้น ซึ่งท่านได้อธิบายในข้อต่อไป ว่าสมุทัยคือเหตุเกิดแห่งภพ ดังกล่าวก็คืออุปาทาน ความยึดถือ. แต่ยังไม่อธิบายอุปาทาน จะอธิบายภพเสียก่อน ซึ่งสร้างตัวอัสมิ ความที่เรามีความที่เราเป็นขึ้น. เพราะภพหรือภวแปลว่าความมีความเป็น เช่นเดียวกับภาวะที่แปลว่าความมีความเป็น มีเราเป็นเราขึ้นก่อน จึงเป็นตัวมโนกรรมอันละเอียดซึ่งมีขึ้นเป็นประการแรก ดองสันดานเป็นภวานุสัย อนุสัยคือภพตลอดมาช้านาน. และเมื่อมีกรรมภพ ภพคือกรรม ดังนี้ จึงมีอุปัตติภพ ภพคืออุปบัติ ความเข้าถึง ก็คือความที่เข้าถึงชาติความเกิด. เพราะเมื่อเป็นภพคือความมีความเป็น เป็นเราขึ้นมา เราก็มีได้อยู่เฉย ๆ มีความไปความมา มีความเข้าถึง เข้าถึงนั้น เข้าถึงนี้ ก็คือเข้าถึงชาติความเกิดต่อไป. นี้ได้อธิบายมาแล้ว แต่ได้ซ้ำความเพื่อทบทวน.

ภพ ๓

โดยที่วันนี้จะได้อธิบายถึงภพ ๓ ที่ได้กล่าวไว้แล้วตามพระเถราธิบาย. คือ พระเถราธิบายท่านว่ารู้จักภพ ก็คือ **รู้จักภพ ๓** อันได้แก่ **กามภพ รูปภพ อรูปภพ**

กามภพ

ข้อแรก **กามภพ** ภพที่เป็นกามหรือที่ประกอบด้วยกาม ก็คือความที่มีเราเป็นเราอันประกอบด้วยกาม. จะกล่าวว่าคือจิตใจนี้เองที่เป็นที่ตั้งของตัวเราดังกล่าวท่องเที่ยวไปในกาม ประกอบด้วยกามหยั่งลงไปเป็นกามเป็นภาวะจิตใจ หรือเป็นภพเป็นภพแห่งจิตใจของสามัญชนทั้งปวง ที่เป็นกามาพจร ประกอบด้วยกาม. อันกามนั้นแปลว่า *ใคร่* แปลว่า *ปรารถนา*. มี ๒ อย่าง คือ

กิเลสกาม กามที่เป็นกิเลส อันได้แก่ตัวความใคร่ตัวความปรารถนา.

อีกอย่างหนึ่ง **วัตถุกาม** กามคือผัสสะ โดยมาก แสดงไว้ ๕ คือ รูปที่ตาเห็น เสียงที่หูได้ยิน กลิ่นที่จมูกได้ทราบ รสที่ลิ้นได้ทราบ และโผฏฐัพพะสิ่งถูกต้องที่กายได้ทราบ. รูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย ดังนั้นเรียกว่าวัตถุกาม.

อีกอย่างหนึ่งเรียกว่า **กามคุณ**. คำนี้แม้คนไทยก็พูดรู้จักกันมาก. กามคุณก็คือรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะที่น่ารักใคร่พอใจทั้งหลาย. ทำไมจึงเรียกว่ากามคุณ. ก็เพราะวัตถุกามที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งปวงเหล่านี้ก็มีคุณอยู่ คือทำให้เกิดความสุขสมนัสได้อยู่ เพราะส่วนที่น่ารักใคร่น่าปรารถนาน่าพอใจมีอยู่ เป็นที่ตั้งของสุขของสมนัส ทำให้เกิดสุขทำให้เกิดสมนัสมีอยู่ คือแปลว่ามีคุณอยู่. เพราะมีคุณอยู่ดังนี้ จึงทำให้รักทำให้ใคร่ทำให้ปรารถนาทำให้ต้องการ. ถ้าไม่มีคุณก็จะไม่ทำให้รักใคร่ปรารถนาต้องการ. เพราะฉะนั้น จึงเรียกส่วนที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจเหล่านี้ว่ากามคุณ. ก็คือวัตถุกามทั้ง ๕ นั้นเอง อันเป็นส่วนที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ เป็นกามคุณ. และเพราะกามมีคุณเป็นที่ตั้งของสุขสมนัสดังกล่าว สามัญชนทั้งปวงจึงได้หลงติดอยู่ ยากที่จะหลุดพ้น ยากที่จะปล่อยได้. และจึงท่องเที่ยวไปในกามคุณ แสวงหากามคุณเหล่านี้กันอยู่เป็นประจำ.

รู้ทั้งการ มมังการ

และโดยเฉพาะกามคุณนี้ อันเป็นที่ตั้งของกามที่เป็นกิเลส กามที่เป็นกิเลสนั้นเล่าก็ตั้งอยู่ในตัวเราที่เป็นตัวภพดังกล่าวแล้ว. และตัวเราที่เป็นตัวภพดังกล่าวนั้นก็ได้กล่าวแล้วว่า ก็เป็นกรรมชนิดที่ละเอียดยเป็นตัวมโนกรรม คือที่จิตนี้เองสร้างขึ้นมา กระทำขึ้นมาด้วยอำนาจของอุปาทานคือความยึดถือ. เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า อหังการ ก็คือว่ากรรมนี้เองกระทำให้เป็นเราขึ้นมา.

การกระทำให้เป็นเราขึ้นมาเรียกว่า **อหังการ**. คำนี้บางทีเราพูดถึงกันว่าคนนั้นมือหังการมาก คนนี้มือหังการมาก ที่มีความหมายถึงความที่ทะนงตัวยกตัวถือตัวเป็นต้น. แต่ตามศัพท์นั้นแปลว่า **การทำให้เป็นเรา การสร้างให้เป็นเรา**. ซึ่งการทำให้เป็นเรา การสร้างให้เป็นเรานี้คือตัวกรรมนั่นเอง. และตัวกรรมนี้เองก็เป็นกรรมภพดังกล่าวมาแล้ว มีอยู่ในจิตใจที่เป็นปัจจุบันนี้แหละ สร้างให้เป็นอหังการขึ้นมา ทำให้เป็นเราขึ้นมา. และเมื่อสร้างให้เป็นอหังการให้เป็นเราขึ้นมาแล้ว ดังนั้นก็มีมมังการตามมา.

คำว่า **มมังการ** นั้นแปลว่า **ทำให้เป็นของเรา** สืบเนื่องมาจากอหังการ. เมื่อมีการทำให้เป็นเราขึ้นมา ก็มีการทำให้เป็นของเราขึ้นมา เพราะเมื่อมีเราก็คงต้องมีของเรา. ดังนั้นก็เป็นกรรมภพซึ่งมีอยู่ในปัจจุบัน.

การทำให้เป็นเรา สร้างเรา สร้างของเราขึ้นมา เรียกควบกันว่า **อหังการมมังการ**.

อะไรเป็นของเรา. ของเราก็คือเป็นของเรา ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสเอาไว้ว่า

กมฺมสฺสโกมฺหิ เรามีกรรมเป็นของ ๆ เรา

กมฺมทยาโท เรามีกรรมเป็นทายาท คือต้องรับผลของกรรมเป็นต้น.

ก็คือกรรมนี้เองเป็นของเรา. การสร้างให้เป็นเราขึ้นมา เป็นมโนกรรมอันละเอียด. และเมื่อเป็นมโนกรรมคือเป็นกรรมขึ้นมา

กรรมอันนี้เองก็เป็นของเรา ซึ่งจะต่ออุปบัติคือเข้าถึงชาติต่อไป. และนอกจากนี้เมื่อสร้างให้เป็นเราขึ้นมา เราก็ไปประกอบกรรมต่าง ๆ ทางกายทางวาจาทางใจ ดีบ้างชั่วบ้าง. กรรมที่ประกอบต่าง ๆ เหล่านี้ ก็เป็นของ ๆ เราอีกนั่นแหละ ซึ่งจะต้องไปเสวยผลต่อไป. จึงได้มี พระพุทธภาษิตตรัสเอาไว้ว่า

ยัม กมฺมํ กริสฺสามิ กลฺยาณํ วา ปาปกัมมํ วา เราจักทำกรรม อันใดไว้ ดีหรือชั่ว

ตสฺส หยาโย ภวิสฺสามิ เราจักต้องเป็นทายาทรับผลของ กรรมนั้น ดังนี้.

และเมื่อสร้างเราขึ้นมาและเราที่สร้างขึ้นมานี้ก็ท่องเที่ยวไปในกามดังกล่าวติดอยู่ในกามดังกล่าว ก็ชื่อว่าเป็นกามภพ.

รู้โทษของกาม

แต่ว่าพึงเข้าใจว่า ที่กล่าวว่ากามคุณ กามก็มีคุณเป็นที่ตั้งของ ปิตุโสมนัสดังกล่าวนั้น หาใช่มีคุณอย่างเดียวไม่ ยังมีโทษอันเรียกว่า **กามาทีนพ** โทษของกาม ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงชี้แจงอาทีนพ คือโทษของกามไว้เป็นอันมาก และตรัสไว้ด้วยว่า **กามนี้ทำให้เกิดสุขโสมนัสอันเป็นส่วนคุณนั้นน้อย แต่ว่ามีอาทีนพคือโทษนั้นมาก.**

พิจารณาดูก็จะเห็นได้ว่า ทุก ๆ คนนั้นต้องมีทั้งราคะมีทั้งโทสะ มีทั้งโมหะ. ถ้าว่ากามมีคุณโดยส่วนเดียวแล้ว ก็มีแต่ที่จะยินดี

ผลิตเพลีนสูกสนานกันไปโดยส่วนเดียว. แต่หาเป็นเช่นนั้นไม่. บางทีก็สมปรารถนาได้ตามต้องการ บางทีก็ไม่สมปรารถนาและมีเหตุขัดข้องต่าง ๆ. จึงต้องมีโทษคือความโกรธแค้นขัดเคือง ในเมื่อไม่ได้ตามที่ต้องการตามที่รักใคร่ปรารถนา แต่ไปได้ในสิ่งที่ไม่ต้องการไม่รักใคร่ไม่ปรารถนา และยังมีความหลงติดอยู่.

ทั้งข้อที่ว่ามีสุขโสมนัสน้อยแต่ว่ามีทุกข์โทษมากนั้น พิจารณาดูแล้วก็จะพึงเห็นได้ว่าความสุขโสมนัสที่ได้จากกามนั้น เป็นการได้อย่างผิวเผิน. ยกตัวอย่างที่เห็นง่าย เช่นวารสที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ เช่นรสอาหารอันทำให้บุคคลติดในรสอาหารต้องการอาหารที่มีรสที่ต้องการ. แต่ว่าความอร่อยที่ได้จากรสอาหารนั้นก็อร่อยอยู่แค่ลิ้น. เมื่อนำเข้าปากลิ้นก็ได้ทราบรส รสที่อร่อย รสที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ แต่ครั้นล่วงลำคองลงไปแล้ว รสที่อร่อยนั้นก็หมดไปทันที. เรียกว่าอร่อยอยู่แค่ลิ้น รสที่ว่าอร่อยนั้นกินหาอยู่แค่ลิ้นเท่านั้นหาได้อร่อยลงไปลึกซึ่งไม่.

ไม่หลงติดในรสของกาม

พิจารณาดูให้ดีแล้วก็จะเห็นว่า แม้รูปที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ที่เห็นทางตาก็คแค่ตา เสียงที่ไพเราะเพราะพริ้งก็แค่หู กลิ่นก็เช่นเดียวกัน สิ่งที่ถูกต้องทางกายก็เช่นเดียวกัน. เพราะฉะนั้น ความสุขโสมนัสทั้งปวงที่ได้จากกามคุณนั้น จึงได้ในชั้นผิวเผิน เช่นได้รสอร่อยแค่ลิ้น แล้วก็หายไปหมดไป. ก็ได้เท่านั้น. แต่ว่าทุกข์โทษที่ตามมานั้น

มีมาก. ยิ่งมีความหลงติดอยู่ในส่วนที่นารักใคร่ปรารถนาพอใจก็ต้องมีทุกข์มีโศกมาก.

บุคคลที่ต้องประกอบอกุศลกรรมทั้งหลาย ต้องละเมิดศีลทั้งหลาย ก็เพราะเหตุที่หลงติดอยู่ในรสของกาม หรือในสุขโสมนัสของกามในขั้นผิวเผินดังกล่าวมานี้ทั้งนั้น. ทำให้ต้องแสวงหาต่าง ๆ แสวงหารูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะต่าง ๆ อันปรากฏเป็นทรัพย์สินเงินทองอะไรต่าง ๆ เป็นสิ่งต่าง ๆ เป็นบุคคลต่าง ๆ เพราะหลงอยู่ในส่วนสุขของโสมนัสเพียงชั่วเล่นแค่ผิวเผิน. และเพราะเหตุที่สุขโสมนัสนั้นตั้งอยู่เพียงแค่ผิวเผินชั่วเล่น จึงต้องบริโภคสิ่งที่เรียกกันว่า กามกันบ่อย ๆ เพราะเมื่อบริโภคแล้ว สุขโสมนัสนั้นชั่วเล่นก็หายไป ก็ต้องบริโภคกันใหม่ แล้วก็หายไปต้องบริโภคกันใหม่ ดังนี้ไม่สิ้นสุด. ทั้งยังหาอาจที่จะได้สมประสงค์ไปทุกสิ่งทุกประการไม่. ทั้งจะต้องมีความพลัดพรากสิ่งที่เป็นผู้บริโภค คือตาหูจมูกลิ้นกายของตนเอง ก็ต้องเสื่อมต้องชำรุดทรุดโทรม เพราะอันที่จริงนั้นสิ่งที่เป็นผู้บริโภคนั้นก็คือตานี้เอง หูนี้เอง จมูกนี้เอง ลิ้นนี้เอง กายนี้เอง เช่นว่าอร่อย ก็แค่ลิ้น ลิ้นนั้นเองอร่อย แต่เพราะใจไปหลง หลงรับเอาความทราบในรสของรูปของเสียงของกลิ่นของรสของโผฏฐัพพะมาเป็นของจิตใจ จิตใจหลงติดรับเอาไปอร่อยอยู่ในใจ. ที่จริงอร่อยอยู่แค่ลิ้น ไม่ใช่อร่อยที่จิตใจ. แต่ว่าจิตใจไปหลงยึดเอาความอร่อยของลิ้นมาเป็นความอร่อยที่จิตใจ จึงทำให้จิตใจนี้เพิ่มตัวกามที่เป็นกิเลส ความใคร่ ความปรารถนาต้องการมากขึ้น ต้องการพัสดุกาม ต้องการกามคุณต่าง ๆ มากขึ้น.

ท่านจึงว่า ความอึดด้วยตัณหา นั้นไม่มี หรือ ความอึดด้วยกาม นั้นไม่มี. เพราะว่าจิตใจนี้เองไม่มีอึดไม่มีพอ. ในส่วนของตาหูจมูกลิ้น ภายนั้นมียึดมีพอเช่นว่าตาต้องการให้ดูรูปที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ตาก็ดูอยู่ได้เท่าที่สามารถจะดูได้. นานเกินไปตาก็ไม่สามารถจะดูได้. แต่ใจก็ยังไม้อึดไม่พอขึ้นให้ดูอยู่นั้นแหละจนถึงตาเองก็บอบช้ำลำบาก. หูก็เหมือนกัน ฟังเสียงที่น่าไพเราะน่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย. หูเองฟังนาน ๆ ไปก็ไม่ไหวเหมือนกัน. จมูกต้องการกลิ่นที่น่ารักใคร่ ปรารถนาพอใจ. ให้อยู่บ่อย ๆ ก็ไม่ไหวเหมือนกัน. ลิ้นก็เหมือนกัน อร่อยลิ้น. แล้วก็ให้อร่อยอยู่เรื่อย ๆ ไป ลิ้นก็ทนไม่ไหวเหมือนกัน ท้องก็ทนไม่ไหว. ภายก็เหมือนกัน ถูกต้องสิ่งที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ เกินไปก็ไม่ไหวเหมือนกัน.

แปลว่าตัวของตาหูจมูกลิ้น ภายนี้เองมีพอ อย่างอาหารที่บริโภค แล้วอึด มีอึด. เรียกว่า ตาก็มีอึด หูก็มีอึด จมูกก็มีอึด ลิ้นก็มีอึด ภายก็มีอึดคือมีพอ. แต่ใจนี้เองที่เป็นตัวไม่พอไม่มีอึดไม่มีเต็ม. คนจึงต้องประพฤติทุจริตต่าง ๆ เพราะกามนี้แหละ. ผิดศีลกันได้ต่าง ๆ เพราะกามนี้แหละ. ต้องสร้างบาปสร้างอกุศลกรรมกันต่าง ๆ ฆ่าฟัน กันอะไรเป็นต้น เบียดเบียนกันต่าง ๆ ก็เพราะกามนี้แหละ รุนแรงกัน ก็เพราะกามนี้แหละ. ก็เพราะใจนี้แหละที่เป็นตัวกามภพสร้างตัวเรา ขึ้นมา แล้วตัวเราเองก็ท่องเที่ยวไปในกาม แล้วก็ใจนี้เองไม้อึดไม่พอ ในกาม. เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า มีคุณน้อย มีสุขโสมนัส น้อย แต่มีโทษมาก. จึงได้ทรงแสดงกามาทีนพ โทษของกาม แต่ก็ยาก ที่บุคคลจะเข้าใจจะมองเห็นได้ เพราะว่ามีความติดอยู่มาก มีโมหะ คือความหลงอยู่มาก.

สุคติและทุกคติ

นี่แหละเป็นกามภพ ซึ่งเมื่อเป็นกามภพแล้วก็อุปบัติติภพ คือให้เข้าถึง ให้เข้าถึงชาติที่เป็นกามาพจรทั้งหลายตามกรรมที่กระทำไว้. เมื่อเป็นบาปกรรมก็เข้าถึงชาติของสัตว์เดรัจฉาน ชาติของสัตว์นรก ของเปรต ของอสุรกาย. ถ้าเป็นกรรมดีก็เข้าถึงชาติของมนุษย์ ของเทพที่เป็นชั้นกามาพจร ยังท่องเที่ยวอยู่ในกามด้วยกัน แต่ว่าเป็นฝ่ายกุศล. ถ้าฝ่ายอกุศลก็ไปในทางทุกคติ. ถ้าเป็นฝ่ายดีก็ไปสุคติ. เพราะตัวกามภพในปัจจุบันคือใจของเรา นี่แหละที่เป็นตัวกาม ใจของเราที่สร้างตัวเราขึ้นมา แล้วตัวเราก็ท่องเที่ยวอยู่ในกาม ซึ่งเป็นตัวมโนกรรม ซึ่งเป็นของเรา แล้วยังไปสร้างกรรมต่าง ๆ ทางกาย ทางวาจาทางใจ ถ้าดีก็ดีไป ถ้าชั่วก็ชั่วไป. จะดีหรือจะชั่ว ไปสุคติ ไปทุกคติ คือ เข้าถึงชาติที่เป็นสุคติ หรือเข้าถึงชาติที่เป็นทุกคติ ตามกรรมที่ดีหรือชั่วที่ได้กระทำเอาไว้ อันเป็นชั้นกามาพจรด้วยกัน. นี่แหละคือกามภพ อุปบัติติภพที่เป็นชั้นกาม.

รูปภพ

คราวนี้ผู้ที่ได้เห็นโทษของกามดังกล่าวนี้ จึงได้บำเพ็ญเนกขัมมะ คือออกจากกามตั้งต้นแต่การปฏิบัติในศีล ปฏิบัติในสมาธิ จิตสงบจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย ด้วยการที่ตั้งจิตไว้ในรูปกรรมฐาน กรรมฐานที่มีรูปเป็นอารมณ์. ก็เป็นจิตที่ละเอียดขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง และเป็นภพคือเป็นตัวเราที่ท่องเที่ยวไปในรูปสมาธิ ในรูป

กรรมฐาน เป็นรูปาพจร. ก็เป็นกรรมภพขึ้นในจิตใจ ก็เป็นอุปัตติภพ ให้เข้าถึงชาติที่เป็นรูปพรหม.

อรูปภพ

และเมื่อได้ปฏิบัติในศีลในสมาธิที่สูงขึ้นไปกว่ารูปกรรมฐาน ปฏิบัติในรูปกรรมฐาน ไม่มีรูป ภพของจิตก็เลื่อนขึ้นอีกชั้นหนึ่ง เป็นอรูปภพ. ก็เป็นกรรมภพเป็นอุปัตติภพที่เป็นอรูป ที่ท่องเที่ยวไปในอรูป. ก็ให้เข้าถึงชาติที่เป็นอรูปพรหม. แต่ว่าก็ยังเป็นภพอยู่นั่นเอง คือยังมีตัวเรา มีของเรา มีอหังการมมังการ.

ที่เป็น **กามภพ** นั้น ก็มีอหังการมมังการที่ท่องเที่ยวไปในกาม ทั้งที่เป็นฝ่ายสุคติ ทั้งที่เป็นฝ่ายทุคติ.

ที่เป็น **รูปภพ** นั้น ก็มีอหังการมมังการที่ท่องเที่ยวไปในรูปสมาธิรูปสมาบัติ.

ที่เป็น **อรูปภพ** ก็มีอหังการมมังการที่ท่องเที่ยวไปในอรูปกรรมฐานอรูปสมาบัติ.

ก็แปลว่ายังมีตัวเราของเรา เพราะแม้ทั้งหมดนี้ก็ยังเป็นกรรม บาปหรือบุญที่กระทำในขั้นกามาพจรก็เป็นกรรม รูปสมาธิรูปสมาบัติ ก็เป็นกรรม อรูปสมาธิ อรูปสมาบัติก็ยังเป็นกรรม จึงยังเป็นกรรมภพ เป็นอุปัตติภพ เข้าถึงชาติคือความเกิด ยังไม่พ้นชาติคือความเกิด เพราะยังมีภพดังกล่าว.

มีภพมีชาติในปัจจุบันทุกขณะ

ภพและชาติดังกล่าวมานี้อาจพิจารณาเห็นได้ในปัจจุบัน ว่ามีภพมีชาติในปัจจุบันทันทีต่อเนื่องกันไป. เมื่อสร้างตัวเราของเราขึ้นอันเป็นมโนกรรม เป็นกรรมภพ ตัวเรานี้ก็เข้าถึงชาติคือความเกิด เกิดเป็นนั่นเป็นนี่ขึ้นมาทันทีตามที่สร้าง เป็นต้นว่า เป็นมนุษย์ เป็นหญิงเป็นชายเป็นคนดีเป็นคนชั่ว. เมื่อตัวเราที่เราสร้างขึ้น เมื่อตัวเราที่สร้างขึ้นเป็นอสังขารนี้เป็นกรรมภพ ก็เป็นอุปบัติภพ เข้าถึง คือเกิดเป็นตัวเราขึ้นทันที คือสร้างตัวเราก็ก่อเกิดเป็นตัวเราขึ้นทันที. เปรียบเหมือนอย่างว่าเอาทัพสัมภาระต่าง ๆ มาสร้างบ้าน นี่เป็นการที่เรียกว่าสร้างบ้าน. เปรียบเหมือนอย่างว่าเป็นกรรมภพ ก็เป็นอุปบัติภพ คือเกิดเป็นบ้านขึ้นเมื่อสร้างเสร็จ. เกิดนั่นคือชาติ เมื่อสร้างบ้านก็เกิดเป็นบ้านขึ้นเมื่อสร้างโต๊ะเก้าอี้ก็เกิดเป็นโต๊ะเก้าอี้ขึ้น. ที่แรกเมื่อสร้างเราก็ก่อเกิดเป็นเราขึ้น. สร้างนั่นเป็นตัวภพ เกิดก็เป็นชาติ. และเมื่อตัวเราสร้างกุศลกรรมก็เกิดเป็นคนดีขึ้นทันที สร้างอกุศลกรรมก็เกิดเป็นคนชั่วขึ้นทันที. เพราะฉะนั้น ในปัจจุบันนี้ภพกับชาติก็คู่กันอยู่ดังนี้ตลอดเวลา. ความเป็นคนดีความเป็นคนชื่อนั้นมีทันทีในเมื่อสร้างกรรมดีกรรมชั่วขึ้น คือเมื่อตัวเราสร้างกรรมดีกรรมชั่วขึ้น.

คราวนี้ ถ้าไม่มีการสร้างกรรมดีกรรมชั่วขึ้น ที่จะเกิดเป็นคนดีคนชั่วมิได้. และหากว่าถ้าไม่มีตัวเราก็ก่อเกิดใครจะเป็นผู้สร้างกรรมดีกรรมชั่ว. จึงต้องมีตัวเรา. ตัวเราจะมิขึ้นได้ก็ต้องมีการสร้างขึ้นมามีด้วย

อุปาทาน เป็นอหังการ เป็นมมังการขึ้นมามากี่ครั้งมาแล้ว ก็เกิดเป็นตัวเราขึ้นมา. แล้วเมื่อเกิดเป็นตัวเราขึ้นมา ตัวเราทำดีก็มีความดีเป็นของเรา ก็เกิดเป็นคนดีขึ้นมาทันที ทำชั่วก็มีความชั่วเป็นของเราก็เกิดเป็นคนชั่วขึ้นมาทันที ความจริงเป็นดังนี้. เพราะฉะนั้น เมื่อพิจารณาดูให้ดีแล้วจะเห็นว่าชาติภพนั้นหรือภพชาตินั้นมียุติในปัจจุบันนี้ทุกขณะ เป็นลัทธิจะคือความจริง.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวดและตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๑๗ พฤศจิกายน ๒๕๒๗

ครั้งที่ ๙

ความรู้จักอุปาทาน

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

จะแสดงพระเถรอธิบายเรื่องสัมมาทิฐิ ที่ท่านพระสารีบุตรเถระ ได้แสดงแก่ภิกษุทั้งหลายผู้ถามปัญหาเรื่องสัมมาทิฐิ ซึ่งท่านก็ได้แสดงมาโดยลำดับตามที่ภิกษุทั้งหลายถาม. คือเมื่อท่านตอบจบไปคราวหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายก็ถามท่านอีกว่ายังมีอธิบายอยู่อีกหรือไม่. ท่านก็ตอบว่ามี แล้วท่านก็อธิบายไป. จบแล้วภิกษุทั้งหลายก็ถามท่านอีกว่ายังมีอธิบายเป็นอย่างอื่นต่อไปอีกหรือไม่. ท่านก็ตอบว่ามี. ท่านก็อธิบายไปจนถึงเข้าหมวดแห่งธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น อันโยงกันไปเป็นลูกโซ่ ซึ่งเรียกว่าปฏิจจนุปบาท. ก็ได้นำเอาพระเถรอธิบายนี้มาแสดงโดยลำดับจนถึงท่านตอบปัญหาที่ภิกษุ

ทั้งหลายตามดังกล่าวในข้ออุปาทาน ซึ่งสืบเนื่องมาจากภพซึ่งได้แสดงไปแล้ว. โดยที่ภพมีขึ้นก็เพราะมีอุปาทาน ท่านจึงได้จับอธิบาย สัมมาทิฏฐิในข้ออุปาทานนี้ คือท่านได้มีเถรอธิบายโดยใจความว่า สัมมาทิฏฐิ คือความเห็นชอบ ก็คือรู้จักอุปาทาน รู้จักเหตุเกิดขึ้นแห่งอุปาทาน รู้จักความดับอุปาทาน รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับอุปาทาน. และท่านก็ได้แสดงอธิบายในข้อแรก คือข้อที่ว่า

รู้จักอุปาทาน จำแนกอุปาทานออกเป็น ๔ คือ กามุปาทาน ความยึดถือกาม ทิฏฐุปาทาน ความยึดถือทิฏฐิ สิลัพพตูปาทาน ความยึดถือศีลและพรต อัตตวาทุปปาทาน ความยึดถือว่าตน. รู้จักอุปาทาน ก็คือรู้จักอุปาทานทั้ง ๔ นี้.

รู้จักเหตุเกิดแห่งอุปาทาน ก็คือรู้จักว่าอุปาทานเกิดขึ้นก็เพราะตัณหาเกิดขึ้น ตัณหาจึงเป็นเหตุเกิดแห่งอุปาทาน.

รู้จักความดับอุปาทาน ก็คือรู้จักว่าตัณหาดับอุปาทานก็ดับ.

รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับอุปาทาน ก็คือรู้จักว่ามรรคมืองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับอุปาทาน.

อุปาทาน ๔

จะได้แสดงอธิบายอุปาทานทั้ง ๔ ก่อน. **อุปาทาน** นั้นแปลกันว่า ความยึดถือ. ได้มีพระพุทธาธิบายซึ่งท่านพระสารีบุตรนำมาอธิบายว่า อุปาทานมี ๔ ก็คือ

ความยึดถืออาม

ข้อหนึ่ง **กามุปาทาน** ความยึดถืออาม. กามนั้นก็ได้แก่วัตถุอามกับกิเลสอาม. ดังที่ได้เคยอธิบายแล้ว ยึดถืออาม ก็คือยึดถืออามที่เป็นวัตถุอาม อันได้แก่รูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย ว่าเป็นของเราว่าน่ารักใคร่ปรารถนาพอใจด้วยกิเลสอาม.

อันอาการที่ยึดถือนี้ เมื่อแสดงเป็นกลาง ๆ ท่านก็ได้แสดงอาการที่ยึดถือดังนี้ว่า **เอตัม มม** นี่เป็นของเรา **เอโสหมสมิ** เราเป็นนี้ **เอโส เม อตฺตา** นี่เป็นอัตตาตัวตนของเรา. แต่ในข้อกามุปาทานนี้ อธิบายแต่เพียงว่า ยึดถือว่าเป็นของเรา. จะเข้าใจได้ง่าย คือยึดถือว่ารูปเสียงเป็นต้น ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจเป็นของเรา. แต่ที่ชื่อว่า ได้ยึดถือเอาตัวกิเลสอาม คือตัวความรักความใคร่ความปรารถนาความพอใจนั้นไว้ด้วย ไม่ปล่อยความรักความใคร่ความปรารถนาความพอใจในวัตถุนั้น ๆ. เมื่อเป็นดังนี้จึงได้ยึดถือวัตถุนั้น ๆ ที่รักที่ใคร่ที่ปรารถนาที่พอใจ. ถ้าไม่มีความรักความใคร่ความปรารถนาความพอใจอันเป็นกิเลสอาม วัตถุนั้น ๆ ก็ไม่เป็นวัตถุอาม. เป็นแต่เพียงวัตถุเฉย ๆ. ดังเช่นท่านที่สิ้นอาสวกิเลสแล้วเป็นพระอรหันต์ ไม่มีกิเลสอาม คือความรักความใคร่ความปรารถนาความพอใจอันเป็นตัวกิเลสอยู่ในจิตใจ เพราะท่านละได้หมดสิ้น. เพราะฉะนั้น เมื่อท่านเห็นรูปอะไรทางตา รูปนั้นก็ไม่ใช่วัตถุอามของท่าน เพราะท่านเห็นรูปนั้นแล้ว ท่านไม่รักไม่ใคร่ไม่ปรารถนาไม่พอใจ ท่านพรากจิตออกจากรูปนั้นได้. ท่านได้ยินอะไรทางหู ได้ทราบกลิ่นทราบรสทราบโผฏฐัพพะทางจมูกทางลิ้นทางกายก็เช่นเดียวกัน ท่านคิดนึกอะไรทางใจก็

เช่นเดียวกัน. ทุก ๆ อย่างไม่เป็นวัตถุประสงค์ของท่าน. ท่านพรากจิตออกจากวัตถุประสงค์รูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะทั้งหลายทั้งปวงได้. รูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะทั้งปวงนั้นไม่เป็นที่รักใคร่ปรารถนาพอใจของท่าน จึงไม่เป็นวัตถุประสงค์ของท่าน เป็นวัตถุประสงค์อื่น ๆ.

พระอรหันต์ที่ยังดำรงชีวิตอยู่นับแต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ได้ทรงเห็นรูปอะไรทางตา ได้ยินเสียงอะไรทางหู ทราบกลิ่นทราบรส ทราบโผฏฐัพพะทางจมูกทางลิ้นทางกาย รู้คิดเรื่องอะไรทางใจ เช่นเดียวกันกับคนทั้งหลาย แต่ว่าท่านไม่มีกิเลสกำอยู่ใจที่จะออกไปรักใคร่ปรารถนาพอใจในทุก ๆ สิ่งที่ท่านได้เห็นได้ยินเป็นต้น เหล่านั้น. เพราะฉะนั้น จึงไม่ใช่เป็นวัตถุประสงค์ของท่าน เป็นวัตถุประสงค์อื่น ๆ ทั้งนี้ก็เพราะท่านละอุปาทานคือความยึดถือได้หมดสิ้น. โดยตรงก็ไม่ยึดถือกิเลสกำนั้นแหละ ไม่ยึดถือเอาความรักความใคร่ความปรารถนา ความพอใจเอาไว้ในใจ ละได้หมด. เพราะฉะนั้น จึงไม่ยึดถือวัตถุประสงค์ทั้งหลายอันเรียกว่าวัตถุประสงค์นั้น

แต่ว่าสามัญชนทั้งหลายนั้นยังมีกิเลสกำอยู่ใจ ยังมีความรัก ความใคร่ความปรารถนาความพอใจ ยังไม่ปล่อยยังไม่วางความรัก ความใคร่ความปรารถนา ความพอใจในวัตถุประสงค์ทั้งหลายที่เห็นที่ได้ยิน เป็นต้น. เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าได้มีความยึดถืออยู่ในตัวกิเลสนี้ด้วย. และเป็นข้อสำคัญ เมื่อมีความยึดถืออยู่ในตัวกิเลสนี้ จึงทำให้มีความยึดถืออยู่ในตัววัตถุประสงค์ที่เห็นที่ได้ยิน เป็นต้น. ทำให้วัตถุประสงค์นั้น ๆ เป็นวัตถุประสงค์ขึ้นมา. และเมื่อกล่าวกันอย่างสามัญเข้าใจง่ายก็กล่าวว่ายึดถือวัตถุประสงค์. แต่อันที่จริงนั้นยึดถือกิเลสกำนั้นแหละ ยึดถือความรัก

ความใคร่ความปรารถนาความพอใจไว้ ไม่ปล่อยไม่วาง. อันนี้แหละเป็นสิ่งสำคัญและอันนี้แหละที่เป็นตัวกำมุกาพาน ความยึดถือคาม.

อาการทั้ง ๓ ของความยึดถือคาม

และเมื่ออธิบายดังนี้ ก็เอาเข้าในอาการทั้ง ๓ ของอุปาทานนั้นได้ คือ ยึดถือว่านี้เป็นของเรา เราเป็นนี้ นีเป็นอัตตาตัวตนของเรา. คือยึดถือเอาเป็นของเราด้วย และเราเป็นนี้ด้วย นีเป็นอัตตาตัวตนของเราด้วย.

ยึดถือว่านี้เป็นของเรา ก็คือยึดถือว่ารูปเสียงกลิ่นรสโณภูฏัพพะเหล่านี้เป็นของเรา ตลอดจนถึงยึดถือว่านี้เป็นความรักของเรา ความใคร่ของเรา ความปรารถนาของเรา ความพอใจของเรา.

ยึดถือว่าเราเป็นนี้ ก็คือตัวเราก็เป็นรูปเป็นเสียงเป็นกลิ่นเป็นรสเป็นโณภูฏัพพะ ตัวเราก็คือเป็นความรัก เป็นความใคร่ ความปรารถนา ความพอใจ.

ทั้งหมดนี้ประกอบขึ้นเป็นอัตตาตัวตนของเรา. เป็นอันว่าตัวตนของเรานั้นจะต้องประกอบด้วยความรักความใคร่ความปรารถนา ความพอใจ. จะต้องประกอบด้วยรูปด้วยเสียงด้วยกลิ่นด้วยรสด้วยโณภูฏัพพะที่น่ารักใคร่ ปรารถนา พอใจทั้งหลายรวมอยู่ในตัวเรา. และเราก็เป็นสิ่งเหล่านี้ สิ่งเหล่านี้ก็เป็นของเรา. เช่นเดียวกับอวัยวะในร่างกายเช่นแขนขาเป็นต้น อวัยวะในร่างกายทุกส่วนนี้จะกล่าวว่

เป็นของเราก็ได้ เช่นว่าศีระของเรา แขนของเรา ขาของเรา จะกล่าวว่าเราเป็นอวัยวะเหล่านี้ก็ได้ เช่นว่าในการถ่ายรูป ก็ต้องถ่ายเอาอวัยวะเหล่านี้แหละที่รวมกันเข้า มีศีระมีมือมีขามีลำตัว และเมื่อเราเห็นรูปของอวัยวะต่าง ๆ เหล่านี้. เราก็เข้าใจว่านี่แหละเป็นตัวเรา และเราก็เป็นอวัยวะเหล่านี้ อวัยวะเหล่านี้แหละก็เป็นตัวเรา.

เพราะฉะนั้น ตามตัวอย่างนี้จะพึงเห็นได้ว่า อุปาทานคือความยึดถือนั้น เมื่อจะกล่าวให้ครบถ้วน ก็ต้องกล่าวดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงไว้ว่า

เอตํ มม นี่เป็นของเรา เช่นนี้เป็นขาของเรา เป็นแขนของเรา เป็นศีระของเรา

เอโสหสมฺมิ เราเป็นนี้ ก็คือ เราก็เป็นศีระ เป็นแขน เป็นขา เป็นต้นนี้แหละ.

ดังตัวอย่างที่ว่า เมื่อเห็นรูปถ่าย รูปถ่ายนั้นก็ถ่ายเอาอวัยวะต่าง ๆ นี่แหละรวมกันเข้า เราก็เป็นศีระเป็นแขนเป็นขาเป็นต้นนี้แหละ และนี่แหละก็เป็นอัตตาตัวตนของเรา คือทั้งหมดเป็นอัตตาตัวตนของเรา. เพราะฉะนั้น แม้ในข้อกามุปาทาน ยึดถือกาม ก็คือยึดถือด้วยอาการดังกล่าวมานี้. และก็ลึกซึ้ง ไม่ใช่เพียงวัตถุเท่านั้น ยึดถือด้วยความรักความใคร่ความปรารถนาความพอใจอันเป็นตัวกิเลส กามไว้ด้วย ไม่ปล่อย ไม่วาง. ถ้าหากว่าปล่อยวางตัวกิเลสนี้ได้ ตัววัตถุก็ปล่อยได้ทันที ไม่เป็นที่ติดไม่เป็นที่ยึด. ความสำคัญจึงอยู่ที่ความยึด

อยู่ที่ตัวกิเลส ยึดถืออยู่ที่ตัวความรักความใคร่ความปรารถนา ความพอใจดังที่กล่าวมาแล้ว. นี่คือการอุปาทาน ความยึดถือการ อันสามัญชนมีอยู่ ยังละไม่ได้.

ความยึดถือทิฐิคือความเห็น

ข้อที่สอง **ทิฐูปาทาน** ยึดถือทิฐิคือความเห็น. อันความเห็น นี้หมายถึงความเห็นผิด ยึดถือความเห็นผิด. แต่ว่าที่ยังยึดถืออยู่ ก็เพราะว่ายังไม่รู้ว่าเห็นผิด. เมื่อรู้ว่าเห็นผิดเมื่อใดก็ย่อมจะละความเห็นผิดนั้นได้เมื่อนั้น. ที่กล่าวว่าความเห็นผิดนี้พระพุทธเจ้าตรัสเรียก. คำว่า **ทิฐิ** นี้มีคำประกอบเพื่อให้ชัด.

ถ้าเห็นผิดก็เรียกว่า **มิจจาทิฐิ** ความเห็นผิด.

ตรงกันข้ามคือเห็นถูกเห็นชอบ ก็เรียกว่า **สัมมาทิฐิ** ความเห็นชอบ.

แต่ว่ามักจะกล่าวกลาง ๆ คือไม่มีมิจจา ไม่มีสัมมานำ กล่าวว่า ทิฐิเฉย ๆ. และเมื่อกล่าวว่าทิฐิเฉย ๆ ก็มักจะหมายถึงความเห็นผิด และยืนยันอยู่ในความเห็นผิดนี้. อาการที่ยืนยันอยู่ในความเห็นผิดนี้ เป็นตัวอุปาทานคือความยึดถือ อันทำให้ตื้อตึงถือรั้นอยู่ในความเห็นของตนนั้นที่ผิด ๆ.

มิจฉาทิฏฐิ ๓

ความเห็นผิดนี้มีหลายระดับ ตั้งแต่ระดับชั้นหยาบขึ้นไปจนถึงชั้นละเอียด. สำหรับที่เป็นระดับชั้นหยาบ คือมิจฉาทิฏฐิในอกุศลกรรมบถฝ่ายมโนกรรม. อันมโนกรรมอันเป็นฝ่ายอกุศลนี้ได้แก่ อภิชฌา ความโลภเพ่งเล็งสิ่งของของผู้อื่นมาเป็นของตน พยาบาท ความมุ่งร้ายหมายล้างผลาญ และ มิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิด. มิจฉาทิฏฐินี้ท่านแสดงไว้อีก ๓ คือ

อภิริยทิฏฐิ	ความเห็นว่าเป็นอันทำ
อเหตุกทิฏฐิ	ความเห็นว่าเป็นเหตุ
นัตถิกทิฏฐิ	ความเห็นว่าเป็นไม่มี

อภิริยทิฏฐิ

ข้อแรก **อภิริยทิฏฐิ** ความเห็นว่าเป็นอันทำนั้น ก็คือปฏิเสธบุญปฏิเสธบาป ว่าการกระทำไม่มีเป็นบุญ ไม่มีเป็นบาป. ส่วนที่ว่าดีหรือชั่วนั้นเกี่ยวแก่ปัจจัยภายนอกคือบุคคลอื่น. เมื่อบุคคลอื่นรู้เห็นก็ว่าดีบ้างไม่ดีบ้าง ยกย่องบ้างลงโทษบ้าง. แต่ถ้าไม่มีผู้รู้เห็นก็ไม่เป็นบุญไม่มีบาปไม่มีดีไม่มีชั่ว เป็นเพียงการกระทำเท่านั้น.

อภิริยทิฏฐิดังกล่าวมานี้ผิดหลักพระพุทธศาสนา เพราะหลักพระพุทธศาสนานั้นแสดงว่า *การทำของบุคคล เมื่อเจตนาจงใจทำ การที่เป็นบาปก็เป็นบาป การที่เป็นบุญก็เป็นบุญ. คนอื่นจะรู้จะเห็นจะยกย่อง*

ขึ้นชมจะลงโทษ หรือไม่รู้ไม่เห็นก็ตาม เมื่อจงใจทำการที่เป็นบาปแล้ว ก็เป็นบาปอยู่นั่นเอง จงใจทำการที่เป็นบุญแล้ว ก็เป็นบุญอยู่นั่นเอง. จึงมีบุญมีบาปมีดีมีชั่ว หรือเรียกว่ามีกรรมดีกรรมชั่ว.

อเหตุกทฤษฎี

ข้อสอง **อเหตุกทฤษฎี** ความเห็นว่าไม่มีเหตุ คือเมื่อได้รับผลดี ผลร้ายต่าง ๆ ก็เห็นว่าเป็นไปตามคราว คือคราวที่มีโชคดีก็ได้รับผลดีต่าง ๆ คราวที่มีโชคร้ายก็ได้รับผลไม่ดีต่าง ๆ ไม่มีเหตุอะไรที่จะมาทำให้ได้ผลดีผลร้าย เป็นไปตามคราวตามเวลา ตามโชคดีโชคร้ายเคราะห์ดีเคราะห์ร้ายเท่านั้น.

ความเห็นดังนี้ผิดหลักพุทธศาสนา เพราะตามหลักพุทธศาสนานั้นแสดงว่าผลย่อมเกิดแต่เหตุ ผลดีก็เกิดจากเหตุที่ดี ผลไม่ดีก็เกิดจากเหตุที่ไม่ดี. แม้ว่าตนเองจะยังไม่สามารถรู้ถึงเหตุของผลนั้น ๆ ได้ ผลนั้น ๆ ก็ต้องมีเหตุอยู่นั่นเอง หาได้เป็นไปตามคราวแห่งโชคเคราะห์ดีหรือไม่ดีดังกล่าวนั้นไม่. ดังที่ตรัสแสดงไว้ว่าผลดีก็เกิดจากกรรมดี ผลชั่วก็เกิดจากกรรมชั่ว.

นัตถิกทฤษฎี

ข้อที่สาม **นัตถิกทฤษฎี** ความเห็นว่าไม่มี คือไม่มีสิ่งที่เรียกว่าสมมติสัจจะ ไม่มีสิ่งที่เรียกว่าคติธรรมดาหรือคลองธรรมตามเหตุ

และผล ไม่มีสิ่งที่เรียกว่าสมมติสัจจะนั้นก็เริ่มต้นว่าไม่มีมารดาบิดา. สัตว์บุคคลเกิดสืบเชื้อสายกันมาตามเรื่องตามราวเท่านั้น จึงไม่มีใครที่จะต้องนับถือว่าเป็นบิดาเป็นมารดา. แม้ที่นับถือว่าสมณพราหมณ์ ก็ไม่มี ไม่มีภิกษุไม่มีสามเณรเป็นต้น. แม้ที่นับถือกันอย่างอื่นเป็นนั่น เป็นนี่ก็ไม่มี. และไม่มีเหตุผลที่เป็นคติธรรมดาหรือที่เป็นไปตามคลองธรรม. คือ คติธรรมดาหรือที่เป็นไปตามคลองธรรมเช่นทำดี ได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า จักทำกรรมอันใดไว้ ดีหรือชั่วก็จักต้องเป็นผู้รับ ต้องเป็นทายาทรับผลของกรรมนั้น. ไม่มี เหตุ ไม่มีผล คือไม่มีกรรมดีไม่มีผลดี ไม่มีกรรมชั่วไม่มีผลชั่ว. ดังนั้น เป็นอันว่า นัตถิกทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่มีนี้ ปฏิเสธสมมติสัจจะทั้งหมด ปฏิเสธคลองธรรมทั้งหมด.

ความเห็นดังนี้ผิดคติทางพุทธศาสนา เพราะทางพุทธศาสนานั้น สอนให้นับถือสมมติสัจจะ ความจริงโดยสมมติ. และสอนคลองธรรม คติธรรมดา คือสอนให้บุตรธิดาเคารพนับถือมารดาบิดา เป็นกตัญญู กตเวทิต่อมารดาบิดา. สอนให้มารดาบิดาปฏิบัติตนให้เป็นบุพการี เป็นพรหมของบุตรธิดา. สอนว่ามีสมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติชอบที่พึง นับถือ เช่นมีภิกษุมีสามเณร และมีบุคคลที่ได้รับสมมติบัญญัติ แต่งตั้งในฐานะต่าง ๆ. พระพุทธศาสนาสอนให้ปฏิบัติตามคลองธรรม ให้รับรู้ในคลองธรรมหรือคติธรรมดาดังที่ยกมากล่าวข้างต้นนั้น. ว่าจักทำกรรมอันใดไว้ ดีหรือชั่ว ก็จักต้องเป็นทายาทรับผลของ กรรมนั้น ทำดีไว้ก็รับผลดีเป็นทายาทรับผลดี. ทำชั่วก็เป็นทายาทรับ ผลที่ชั่ว เป็นเหตุเป็นผลตามคติธรรมดา.

โทษของมิจฉาทิฎฐิ

ฉะนั้น มิจฉาทิฎฐิทั้ง ๓ นี้ คือ อกิริยทิฎฐิ ความเห็นว่าไม่เป็นอันทำ อเหตุกทิฎฐิ ความเห็นว่าไม่มีเหตุ นัตถิกทิฎฐิ ความเห็นว่าไม่มี จึงเป็นความเห็นผิดอย่างร้ายแรง ซึ่งเมื่อมีความยึดถืออยู่ในมิจฉาทิฎฐิ นี้มากจนดิ่งลงอันเรียกว่า **นียตมิจฉาทิฎฐิ** มีความเห็นผิดที่ดิ่งลงแล้ว ก็ให้เกิดโทษมหันต์. ทำให้ไม่รับรองกรรมที่เป็นบุญเป็นบาป ไม่รับรองผลต่าง ๆ ที่ท่านผู้รู้ได้แสดงรับรองว่าเกิดจากเหตุ. ไม่รับรองสมมติ ลักจะ ไม่รับรองคลองธรรมหรือคติธรรมดาทิ้งสิ้น ซึ่งทางพุทธศาสนา ถือว่าผู้ที่มีความเห็นดังนี้แล้ว จมดิ่งลงไปสู่อบายคือภูมิภพที่เสื่อม. กล่าวได้ว่าตั้งแต่ชาตินี้ ถ้าใครมีความเห็นดังนี้ ยิ่งดิ่งลงไปแล้วหรือ แนบแน่นแล้ว เพราะมีอุปาทานความยึดถืออยู่อย่างแรงแล้ว ก็ยิ่งดิ่งลงเหวลงนรกไปทีเดียวย. เป็นความเห็นผิดที่ต้องละจึงจะสามารถ ยกตนขึ้นสู่ภูมิชั้นของมนุษย์ของบุคคลที่เป็นระดับสามัญชนคนดีได้.

เพราะฉะนั้น ความยึดถือความเห็นผิดในข้อนี้จึงให้โทษอย่างมหันต์. ผู้ที่นับถือพุทธศาสนานั้นกล่าวได้ว่า ย่อมละความเห็นผิดอันมีโทษมหันต์อันร้ายแรงนี้ได้ด้วยกัน จึงได้เป็นพุทธศาสนิกผู้นับถือพุทธศาสนาได้. ถ้ายังละไม่ได้ก็ย่อมจะไม่นับถือพุทธศาสนาหรือย่อมจะทำลายพุทธศาสนา หรือแม้ย่อมจะทำลายศาสนาทุกอย่างทุกศาสนา ที่สอนให้ละชั่วทำดีแม้ในชั้นสามัญ.

สัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิ

มาถึงมิจฉาทิฏฐิที่เป็นระดับมีโทษน้อยเข้า ก็เป็นมิจฉาทิฏฐิที่เรียกว่า **สัสสตทิฏฐิ** ความเห็นว่าเที่ยง กับ **อุจเฉททิฏฐิ** ความเห็นว่าขาดสูญ.

สัสสตทิฏฐิ ความเห็นว่าเที่ยงนั้นก็คือเห็นว่าในปัจจุบันนี้ก็มีอัตตาคือตัวตน. เมื่อกายนี้แตกสลาย อัตตาคือตัวตนก็ไม่แตกสลายไปถือชาติภพใหม่ และก็เป็นที่ตั้งนี้ตลอดไป. มีอัตตาคือตัวตนที่ไม่ตายอยู่ตั้งนี้ตลอดไป. ที่ตายนั้นเป็นแต่เพียงร่างกายสังขารเท่านั้น

อีกข้อหนึ่ง **อุจเฉททิฏฐิ** ความเห็นว่าขาดสูญ คือเห็นว่ามียัตตาตัวตนอยู่ในชาติหนึ่งเท่านั้น เมื่อร่างกายอันนี้แตกสลาย อัตตาตัวตนก็แตกสลายไปพร้อมกัน ไม่มีอัตตาตัวตนที่จะไปถือชาติภพใหม่.

ความเห็นแรก สัสสตทิฏฐิ คือเห็นว่าตายเกิด คือเห็นว่าตายเกิดเกิดกันเรื่อยไปไม่มีสิ้นสุด. ความเห็นหลัง อุจเฉททิฏฐิ คือเห็นว่าตายสูญไม่เกิด. คนโดยมากนั้นก็มักจะเห็นกันว่าตายเกิด. แต่ก็มีบางคนเห็นว่า ตายสูญไม่เกิดเพราะว่าไม่เห็นว่ามีอะไรไปเกิด. เมื่อตายแล้วก็หมดลมหายใจ ก็เป็นซากศพ ไม่ปรากฏว่ามีอัตตาอะไรไม่รู้ไม่เห็นอัตตาอะไรว่าไปเกิด. คนบางคนจึงลงความเห็นว่าตายสูญ. อันที่จริงก็เป็นอย่างนั้น คือว่าคนสามัญทั่วไปนั้นไม่รู้ไม่เห็นว่ามีอะไรไปเกิด. เมื่อใครตายหมดลมหายใจ ก็นำไปเผาไปฝังกัน แต่แม้เช่นนั้นคนส่วนใหญ่ในโลกนี้ก็ปรากฏว่า เชื่อกันว่าตายเกิด เพราะเชื่อต่อ

คำสอนของศาสนาที่สอนว่าตายเกิด หรือว่าปรากฏเหตุการณ์บางอย่าง เช่นฝันเห็นคนที่ตายไปแล้ว หรือปรากฏภาพของคนที่ยังตายไปแล้ว เป็นต้น.

แต่แม้เช่นนั้น ความเห็นดังนั้นก็ผิดหลักพุทธศาสนา เพราะ พุทธศาสนานั้น ไม่สอนว่า ตายเกิดกันเรื่อยไปและไม่สอนว่าตายสูญ ซึ่งเป็นคำสอนที่แสดงตายตัวไปฝ่ายเดียว. แต่ว่าสอนจำแนกตามเหตุ และผล อันเรียกว่า **วิภาษะ** กล่าวจำแนกตามเหตุและผล คือ เมื่อมีเหตุให้เกิดก็เกิด เมื่อสิ้นเหตุให้เกิดก็ไม่เกิด. ดังเช่นในถราธิบายของท่านพระสารีบุตรที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ชรามณะ มีขึ้นก็เพราะมีชาติคือความเกิด. ชาติคือความเกิดมีขึ้นก็เพราะมีภพ ดังนี้. ก็แปลว่า เมื่อยังมีเหตุปัจจัยให้เกิดก็ต้องเกิด. เมื่อสิ้นเหตุปัจจัยให้เกิดก็ไม่เกิด. คือเมื่อตัดต้นหาได้สิ้นเชิง สิ้นกิเลสหมดก็ไม่เกิด. แต่แม้ไม่เกิดก็ไม่แสดงว่าสูญ. ถ้าเห็นว่าพระอรหันต์สูญก็เรียกว่าเป็นความเห็นผิดอีกเหมือนกัน.

เพราะฉะนั้น แม้ความเห็นทั้ง ๒ นี้ก็เรียกว่าเป็นมิจฉาทิฐิ ความเห็นผิด แต่เป็นความเห็นผิดที่ยังไม่ถือว่ามิโทษร้ายแรงเหมือนอย่างดัง ๓ ข้อข้างต้น. แต่คนทั่วไปก็ยังมีความเห็นดังนี้อยู่เป็นอันมาก.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวดและตั้งใจทำความสงบสืบไป

ครั้งที่ ๑๐

ความรู้จักอุปาทาน (ต่อ)

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจแน่วแน่มนัสนการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ทบทวนมัจฉาทิฎฐิ

ได้แสดงเรื่องสัมมาทิฎฐิตามเถรอธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระมาถึงข้ออุปาทาน. และข้ออุปาทานนี้ก็กำลังอธิบายทิฎฐูปาทาน ความยึดถือทิฎฐิคือความเห็น. และก็ได้แสดงถึงทิฎฐิคือความเห็นผิดต่าง ๆ ที่เป็นอย่างรุนแรง เป็นนियตมัจฉาทิฎฐิ ความเห็นผิดที่ติงลงคือ

อภิริยทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่เป็นอันกระทำ คือไม่มีบุญไม่มีบาป.

อเหตุกทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่มีเหตุ คือผลที่ได้ต่าง ๆ บ้างเกิดขึ้นตามคราวแห่งโชคเคราะห์.

นัตถิกทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่มี เป็นการปฏิเสธสมมติสัจจะความจริงโดยสมมติ ปฏิเสธคติธรรมดา เช่นคติกรรมและผลของกรรม เป็นความเห็นที่ผิดหลักพุทธศาสนาสิ้นเชิง.

เพราะฉะนั้น พระอาจารย์จึงแสดงว่า ความเห็นผิดทั้ง ๓ นี้ ห้ามทั้งสุคติ คือ คติที่ดี ห้ามทั้งมรรคผลนิพพาน. และได้แสดงต่อไปถึงทิฏฐิคือความเห็น ๒ อย่าง คือ

สัสสตทิฏฐิ ความเห็นว่าเที่ยง.

อุจเจททิฏฐิ ความเห็นว่าขาดสูญ.

กล่าวสั้นง่าย ๆ คือเห็นว่าตายเกิดกับเห็นว่าตายสูญ. แต่ต้องเข้าใจว่าเห็นว่าตายเกิดที่เป็นสัสสตทิฏฐินั้น คือต้องเกิดกันจำไปไม่มีสิ้นสุด. แต่กล่าวสั้นว่า เห็นว่าตายเกิด กับเห็นว่าตายสูญ.

สัมมาทิฏฐิในอริยสัจ

อันความเห็นดังนี้เป็นความเห็นที่ผิดจากสัมมาทิฏฐิในอริยสัจ คือสัมมาทิฏฐิในองค์มรรค. สัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบในองค์มรรคในอริยสัจนี้ แสดงเป็น **วิภวาทะ** คือกล่าวจำแนกตามเหตุและผล.

ทุกข์ เป็น **ผล** **สมุทัย** เป็น **เหตุ** **นิโรธ** เป็น **ผลมรรค** เป็น **เหตุ**.

ทุกข์กับสมุทัยเป็นผลและเหตุ ในด้านก่อนทุกข์.

นิโรธกับมรรคเป็นผลและเหตุ ในด้านดับทุกข์.

สำหรับในด้านก่อนทุกข์นั้น คือทุกข์กับสมุทัย. ทุกข์นั้นก็ดังที่ได้
สวดได้ทราบกันอยู่แล้วเนื่อง ๆ เริ่มต้นด้วยชาติปิ ทุกขา แม้ความ
เกิดเป็นทุกข์ คือ ชาติเป็นทุกข์และสมุทัยนั้นก็ได้แก่ ตัณหา
ความดิ้นรนทะยานอยาก. ฉะนั้น เมื่อยังมีตัณหาเป็นสมุทัยอยู่
ก็จะต้องมีทุกข์มีชาติความเกิด เป็นต้น. กล่าวสั้นเมื่อยังมีตัณหา
อยู่ก็ต้องเกิด.

ส่วนนิโรธและมรรคนั้นเป็นผลและเหตุ ในด้านดับทุกข์. นิโรธ
คือดับตัณหาได้ก็ดับทุกข์ได้. กล่าวโดยตรงก็คือ เมื่อดับตัณหาได้
ก็ดับทุกข์ตั้งต้นแต่ชาติคือความเกิดได้. ฉะนั้น เมื่อดับตัณหาได้
ก็ไม่เกิดอีก. แต่ทั้งนี้จะต้องปฏิบัติในเหตุคือมรรคมองค์ ๘.

ฉะนั้น ตามหลักพุทธศาสนาจึงไม่ยืนยันตายตัวว่าตายเกิด
และไม่แสดงว่าตายสูญ แต่แสดงไปตามเหตุผล. เมื่อยังมีตัณหาอยู่
ก็ยังคงเกิด. เมื่อดับตัณหาได้ ลีนตัณหาเสียได้ ก็ลีนชาติคือ
ความเกิด คือไม่เกิดอีก. ฉะนั้น ตามหลักพุทธศาสนาจึงตายเกิดกัน
ตลอดเวลาที่ยังมีตัณหา. แต่เมื่อดับตัณหาได้จึงจะไม่เกิดอีก. แต่แม้
ไม่เกิดอีกก็ไม่แสดงว่าตายสูญ.

ดังได้มีเรื่องเล่าว่า มีพระรูปหนึ่งในสมัยพุทธกาลได้เที่ยวกล่าว
ว่าพระอรหันต์ตายสูญ ท่านพระสารีบุตรได้เรียกเอาพระรูปนั้นมา
และก็ได้ถามว่า เธอเที่ยวพูดตั้งนั้นจริงหรือ. พระรูปนั้นก็ตอบรับว่า

จริง เทียวพูดไปอย่างนั้นจริงว่าพระอรหันต์ตายสูญ. ท่านพระสารีบุตรก็ถามว่า อะไรเป็นพระอรหันต์ รูปเป็นพระอรหันต์หรือ. พระรูปนั้นก็ตอบว่าไม่ใช่. ท่านก็ถามไปโดยลำดับ และพระรูปนั้นก็ตอบไปโดยลำดับ ดังนี้. เวทนาเป็นพระอรหันต์หรือ. ไม่ใช่. สัญญาเป็นพระอรหันต์หรือ. ไม่ใช่. สังขารเป็นพระอรหันต์หรือ. ไม่ใช่. วิญญาณเป็นพระอรหันต์หรือ. ไม่ใช่. ท่านพระสารีบุตรจึงได้กล่าวว่า ก็เมื่อเธอได้ตอบว่า รูปเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณมิใช่เป็นพระอรหันต์ทำไมจึงกล่าวว่าพระอรหันต์ตายสูญ. พระรูปนั้นจึงได้ยอมรับว่าที่กล่าวไปนั้นเป็นการกล่าวไปด้วยความไม่รู้ และมีได้เฉลียวคิดตามที่ท่านพระสารีบุตรได้ถามและตนก็ได้ตอบไปนั้น

สันตตหา สันเชื้อที่ทำให้เกิด

พิจารณาดูตามคำถามและคำตอบนี้จับความได้ว่า ที่เรียกว่าตายนั้นก็คือขันธ์ ๕ แตกทำลาย. แต่เมื่อขันธ์ ๕ ไม่ใช่เป็นพระอรหันต์. ครั้นขันธ์ ๕ แตกทำลายทำไมจึงกล่าวว่าพระอรหันต์ตายสูญ. แต่ท่านก็ไม่ได้เฉลียวว่าเมื่อไม่ตายสูญแล้วเป็นอย่างไร. แต่ว่าได้มีพระพุทธรูปแสดงไว้โดยอุปมา ว่าเหมือนอย่างไฟที่ต้องลมพัดดับไป หรือว่าไฟที่สิ้นเชื้อดับไป. ดับไฟนั้นเมื่อมีเชื้อก็ติดขึ้นมามาก. และเมื่อสิ้นเชื้อก็ดับ. และเมื่อไม่มีเชื้อที่จะก่อให้เกิดไฟขึ้นอีก ไฟก็ไม่เกิด. แต่ว่าไฟนั้นก็ไม่ควรจะกล่าวว่าสูญ เพราะเมื่อมีเชื้อไฟก็เกิดขึ้นอีก หากไม่มีเชื้อไฟจึงจะไม่เกิดขึ้นมามาก. พระอรหันต์นั้นสิ้นกิเลสซึ่งเป็นเชื้อให้เกิดแล้ว. ยกตัณหาขึ้นมาเป็นข้อแสดง ก็คือสันตตหาแล้วสิ้นเชื้อที่ให้

เกิดแล้ว. เพราะฉะนั้น ท่านจึงไม่เกิดอีก แต่ก็ไม่สูญ. พิจารณาดูเทียบกับไฟดั่งที่กล่าวมานั้น ตัวธาตุไฟนั้นไม่สูญ คือหมายถึงธาตุที่เป็นธาตุแท้ เมื่อไม่มีเชื้อก็ไม่ติดเป็นไฟขึ้นอีก แต่ว่าธาตุที่เป็นธาตุแท่นั้นก็ไม่ปรากฏ. เมื่อเป็นดังนี้ พระอรหันต์จึงไม่มีวิญญาณ. เมื่อท่านดับขันธปรินิพพานไปแล้ว ไม่มีวิญญาณที่จะท่องเที่ยวอยู่. เมื่อมีวิญญาณที่ยังท่องเที่ยวอยู่ก็แสดงว่ายังไม่เป็นพระอรหันต์ ยังต้องถือภพถือชาติ คือเกิดในภพชาติอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่.

ดังได้มีเรื่องเล่าว่า เมื่อพระอรหันต์บางรูปท่านดับขันธปรินิพพานมารได้ค้นหาวิญญาณของท่านว่าวิญญาณของท่านไปในที่ไหน. แต่ก็ไม่สามารถจะพบวิญญาณของพระอรหันต์ได้. พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสว่า มารไม่สามารถจะพบวิญญาณของพระอรหันต์ได้ก็เช่นเดียวกับไม่สามารถที่จะพบรอยต่าง ๆ เช่นรอยมือรอยเท้าในอากาศได้ เพราะท่านไม่เกิดเป็นอะไรอีก และก็มีแสดงว่าเมื่อดับขันธปรินิพพานแล้วก็พ้นสมมติบัญญัติ พ้นทางของถ้อยคำที่จะพูดถึงอีกต่อไปว่าเป็นอะไร เพราะเมื่อพูดถึงได้ว่าเป็นนั่นเป็นนี่ ก็ต้องแสดงว่าต้องมีภพมีชาติ จึงยังเป็นนั่นเป็นนี่อยู่. เมื่อไม่มีภพมีชาติ ไม่เป็นโน่นเป็นนี่อะไรทั้งหมดแล้ว ก็ไม่มีที่ตั้งของถ้อยคำอะไรที่จะยกขึ้นมาพูดได้ จะว่าวิญญาณก็ไม่ได้ จิตก็ไม่ได้ อะไรก็ไม่ได้ทั้งนั้น.

เพราะฉะนั้น บรรดาผู้ที่ยังมีความคิดเห็นว่า ยังสามารถจะไปเฝ้าพระพุทธเจ้าได้ไปเฝ้าพระอรหันต์ได้ในที่นั่นที่นี้ จึงไม่ตรงกับหลักแห่งพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ดังที่ได้กล่าวมานี้. ท่านไม่มีภพมีชาติ เป็นนั่นเป็นนี่ที่จะไปเฝ้าได้. มีทางเดียวก็คือเห็น

ธรรมะ ดังที่มีพุทธภาษิตตรัสไว้ว่า ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นเห็นธรรม. ก็คือเห็นธรรมะด้วยปัญญา เห็นสัจจะ คือความจริงด้วยปัญญา ดังที่ธรรมจักษุดวงตาเห็นธรรมได้บังเกิดแก่ ท่านพระโกณฑัญญะว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา. เห็นเกิดเห็นดับของสิ่งที่ เกิดดับทั้งหลาย เห็นสัจจะคือความจริงดังนี้ชื่อว่าเห็นธรรม. และเมื่อ เห็นธรรมดังนี้ก็เห็นพระพุทธเจ้า. คือย่อมรู้ย่อมเห็น ว่าพระพุทธเจ้า ผู้ตรัสแสดงธรรมะข้อนี้ไว้เป็นพุทธโธ คือเป็นผู้ตรัสรู้จริง. ดังนี้คือ เห็นพระพุทธเจ้า. เห็นพระพุทธเจ้าก็คือเห็นธรรม. เห็นธรรมก็คือ เห็นพระพุทธเจ้า. เห็นดังนี้ก็คือเป็นการเห็นสัจจธรรม. สัจจธรรมนั้น เองที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ แล้วที่สาวกของพระพุทธเจ้าได้รู้ตาม. รู้ตามได้จริงเมื่อใด. ก็รับรองว่าผู้ตรัสรู้ข้อนี้ไว้เป็นพุทธะจริง เป็นพุทธโธ จริง ๆ.

ละความยึดถือในความเห็นที่ผิด

ฉะนั้น ความเห็นทั้ง ๒ ดังกล่าว คือความเห็นที่เที่ยงและ ความเห็นว่าขาดสูญจึงผิดต่อสัมมาทิฏฐิในอริยสัจที่พระพุทธเจ้าได้ ตรัสเอาไว้. ใครก็ตามที่ยึดถือความเห็นผิดดังนี้จึงไม่อาจที่จะบรรลุ มรรคผลนิพพานได้ เพราะว่าขัดต่อสัมมาทิฏฐิในอริยสัจ. ต่อเมื่อละ ความเห็นนี้ได้ แต่ว่าเห็นในเหตุผลตามสัจจะทั้ง ๔ ที่เป็นอริยสัจ จินั้นแหละ จึงจะเป็นสัมมาทิฏฐิในอริยสัจตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรง สอน. ฉะนั้น ก็จะต้องละอุปาทานคือความยึดถือความเห็นดังกล่าว

นั้นหากมี และฝึกอบรมให้มีความเห็นชอบตามหลักสัมมาทิฐิในอริยสัจจ์ดังที่กล่าว.

ละความยึดถือในความเห็นที่ไม่เป็นประโยชน์

อนึ่ง ยังมีความเห็นที่ไม่เป็นประโยชน์ เป็นไปเพื่อความทุ่มเถียงกันอยู่อีกเป็นอันมาก เป็นต้นว่า ความเห็นที่ว่าโลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่ สุด โลกไม่มีที่ สุด เป็นต้น. เมื่อมีผู้มากราบทูลถามพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าไม่ตรัสพยากรณ์. ตรัสว่าไม่เป็นประโยชน์. แต่เมื่อมีผู้กราบทูลถามปัญหาในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ พระพุทธเจ้าจึงตรัสพยากรณ์ คือตรัสแก้ตรัสอธิบาย เพราะเป็นปัญหาที่เป็นประโยชน์. ฉะนั้น แม้ความเห็นที่ไม่เป็นประโยชน์ต่าง ๆ เมื่อไปยึดถือความเห็นนั้น ๆ ก็เป็นสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ และไม่เข้าทางแห่งสัมมาทิฐิในอริยสัจจ์ดังที่กล่าวมา. เมื่อไปยึดถือเข้าแล้ว ก็เป็นเครื่องป้องกันมิให้ชวนชวาย เพื่อได้ความเห็นที่ชอบถูกต้อง อันเป็นประโยชน์เป็นไปเพื่อความสิ้นกิเลสและกองทุกข์.

ทางปฏิบัติเกี่ยวกับความเห็น

แม้ความเห็นต่าง ๆ ในเรื่องต่าง ๆ ซึ่งทุก ๆ คนมีอยู่ในเรื่องนั้นบ้าง ในเรื่องนี้บ้าง ถ้าหากว่าไปยึดถือในความเห็นของตนนั้น ๆ ก็เป็นทิจจุปาทานเหมือนกัน. ทำให้ดีอันยืนยงไม่ยอมที่จะเปลี่ยนความเห็นของตน และเป็นเหตุให้โต้เถียงวิวาทกับผู้ที่มีความเห็น

ต่างกัน. ฉะนั้น ทางปฏิบัติเกี่ยวกับความเห็นนี้ จึงควรที่จะยุติด้วย เหตุผล คือแม้ใครจะมีความเห็นของตนอย่างไรก็มีไป แต่ก็พึงเหตุผลของผู้อื่นด้วย. และมาไตร่ตรองพิจารณาว่าความเห็นของผู้ใดถูกต้อง คว้าเอาซึ่งความเห็นอันถูกต้องนั้น ไม่ยืนยันในความเห็นของตัวเอง. แม้ว่าผิดก็ไม่ยอมผิด บางทีก็รู้ว่าผิดแต่ก็ไม่ยอมที่จะแก้ไข. ดังนั้นก็แสดงว่ามีความยึดถืออยู่ในความเห็นของตนอย่างรุนแรง และก็ถือมั่นอยู่ในความเห็นของตนนั้น.

ได้มีคำว่า **นানা จิตตํ** อันแสดงถึงว่า ทุกคนนั้นต่างจิตต่างใจกัน จึงย่อมมีความคิดเห็นที่ต่าง ๆ กัน. เพราะฉะนั้น จึงได้มีทางที่จะยุติความเห็นให้เหลืออย่างหนึ่ง สำหรับที่จะถือเอาเป็นทางปฏิบัติ. เช่นในที่ประชุมของคนเป็นอันมาก ก็ถือเอามติของเสียงข้างมาก. เมื่อเสียงข้างมากลงว่าอย่างไร ก็ถือเอาตินั้นเป็นทางปฏิบัติ. แต่ว่าคติในทางพุทธศาสนานั้น ในพระวินัยบัญญัติ ก็มีข้อหนึ่งสำหรับที่จะระงับอธิกรณ์. ใช้วิธี **เยภุยฺยสิกา** คือว่าเสียงข้างมากเป็นประมาณ. เป็นข้อหนึ่งใน ๗ ข้อ อันแสดงว่าทางพุทธศาสนานั้นมิได้ถือหลักของเสียงข้างมากเพียงประการเดียว แต่มีหลักอื่น ๆ อีกถึง ๖ ข้อ. ๗ ข้อที่ถือเอาเสียงข้างมาก.

ยึดหลักธรรมาธิปไตย

แต่เมื่อกล่าวตามหลักที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน อันเป็นหลักธรรมะที่พึงถือปฏิบัติเพื่อความถูกต้องจริง ๆ แล้วต้องการให้ถือเอาธรรมะคือความถูกต้องนั้นแหละเป็นหลัก. ดังที่ได้มีแสดงอธิปไตย ๓

คือ **โลกาธิปไตย** โลกเป็นใหญ่ **อัตตาธิปไตย** ตนเป็นใหญ่ **ธรรมาธิปไตย** ธรรมะเป็นใหญ่.

โลกาธิปไตย โลกเป็นใหญ่นั้น ก็คือชาวโลกก็หมายถึงคนส่วนมาก เมื่อคนส่วนมากว่าอย่างใดก็ถือเอาตามคนส่วนมากนั้น. ดังนั้นเรียกว่า โลกเป็นใหญ่.

ตนเป็นใหญ่นั้น ก็คือว่าถือเอาความเห็นของตนเท่านั้นเป็น ประमाण ไม่ฟังเสียงใคร. ดังนั้นตนเป็นใหญ่.

ธรรมะเป็นใหญ่นั้น ก็คือถือเอาความถูกต้องนั้นแหละเป็นสำคัญ ไม่ถือเอาโลกเป็นใหญ่ ไม่ถือเอาตนเป็นใหญ่ เพราะว่าแม้โลกคือ คนเป็นอันมากจะมีความเห็นอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็มีใช้หมายความว่า ถูกต้องไปทั้งหมด. คนส่วนใหญ่มีความเห็นผิดก็มีอยู่เป็นอันมาก. แม้ตนเองก็เหมือนกันมีส่วนผิดอยู่เป็นอันมาก มิใช่ว่าตนเองเห็นอะไร แล้วจะถูกต้องไปหมด. เพราะฉะนั้น หลักอันถูกต้องจริง ๆ แล้วต้อง เป็นหลักธรรมาธิปไตย คือธรรมะเป็นใหญ่.

ละค้นหาธิปไตย

ทั้ง ๓ นี้ได้ตรัสย่อเข้าอีกเป็น ๒ คือ เป็น **ตัณหาธิปไตย** กับเป็น **ธรรมาธิปไตย** ตัณหาธิปไตยนั้นก็คือตัณหาเป็นใหญ่ ตัณหา เป็นความดิ้นรนทะยานอยาก. เมื่อตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก เป็นใหญ่ ก็ย่อมจะยุ่งยากเดือดร้อน. แต่เมื่อมีธรรมะคือความถูกต้อง เป็นใหญ่ จึงจะมีความสุข เพราะเป็นความถูกต้องเป็นไปเพื่อเกื้อกูล

จริง ๆ. ฉะนั้น แม้จะเป็นโลกก็ตามเป็นตนก็ตาม เมื่อยังประกอบด้วยตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากอยู่ และใช้ตัณหานั้นในการลงความเห็นในการปฏิบัติอะไรต่าง ๆ อยู่แล้ว ก็เรียกว่า ตัณหาธิปไตย. เมื่อเป็นตัณหาธิปไตยแล้วก็จะไม่พบกับความสงบความเรียบร้อยและผลดีต่าง ๆ ที่แท้จริง. ต่อเมื่อธรรมะเป็นใหญ่คือถูกต้อง เมื่อคนส่วนมากถือธรรมะคือความถูกต้องเป็นใหญ่ คนส่วนมากนั้นก็ใช้ได้ มติของคนส่วนมากนั้นก็ใช้ได้ หรือเมื่อตนเองถือเอาธรรมะคือความถูกต้องเป็นใหญ่ ความคิดเห็นของตนเองนั้นก็ใช้ได้เช่นเดียวกัน

เพราะฉะนั้น หากว่ามาปฏิบัติตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ไม่ยึดถือในความเห็นที่มีตัณหาเป็นใหญ่ จะเป็นความเห็นของคนส่วนมากก็ตาม ของตัวเองก็ตาม แต่ว่ายึดถือเอาความเห็นที่มีธรรมะเป็นใหญ่ที่ถูกต้อง จะเป็นความเห็นของคนส่วนมากก็ได้ ของใครก็ได้ ของตัวเองก็ได้ ดังนั้นแล้วจึงจะเป็นไปเพื่อความเรียบร้อยถูกต้อง.

มีสติและปัญญาประกอบ

และในการที่จะบรรลุถึงความที่จะมีธรรมะเป็นใหญ่นี้ได้ พระพุทธเจ้ายังได้ตรัสสอนไว้อีกว่า ให้มี **สตาธิปไตย** คือมีสติเป็นใหญ่. จะเป็นคนอื่นก็ตาม เป็นตัวเองก็ตาม ให้ใช้สติเป็นใหญ่ คือความระลึกได้. ความระลึกฐานถูกต้อง ประกอบด้วยปัญญารู้ถูกต้อง ดังนั้นเรียกว่า สตาธิปไตย มีสติเป็นใหญ่. เมื่อได้สตาธิปไตย คือมีสติเป็นใหญ่ด้วยกันดังนี้แล้ว ก็ย่อมจะพบธรรมาธิปไตย คือธรรมะ

เป็นใหญ่ ไม่ว่าจะเป็นผู้อื่นก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นตนเองก็ตาม. พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงพระองค์เองว่าได้ทรงเป็นธรรมาธิปไตย คือทรงมีธรรมะเป็นใหญ่. ในการที่ทรงแสดงธรรมะสั่งสอน ในการที่ปกครองหมู่สงฆ์ ทรงมีธรรมะเป็นใหญ่ดังนี้. เพราะฉะนั้น ทิฏฐุปาทานคือความยึดถือ ทิฏฐิคือความเห็นนั้นจึงต้องพิจารณาดู หากไปยึดถือทิฏฐิคือความเห็นที่มีต้นเหตุเป็นใหญ่แล้ว ก็เป็นอันว่าเป็นไปในทางผิดมากกว่าเป็นไปในทางถูก. ต่อเมื่อได้มีทิฏฐิคือความเห็นที่มีธรรมะเป็นใหญ่นั้นแหละ จึงจะเป็นไปในทางที่ถูกต้อง.

ความพร้อมเพรียง

เกิดจากความประพฤติและความเห็นที่เสมอกัน

ทางพุทธศาสนาได้แสดงให้เห็นถึงหลาย ผู้ที่จะมีสังฆสามัคคี คือมีความพร้อมเพรียงกันของสงฆ์ ไม่แตกแยก ด้วยอาศัยหลักสำคัญ ๒ ข้อ คือ

หนึ่ง **ศีลสามัญญตา** ความเป็นผู้ที่มีศีลเสมอกัน

สอง **ทิฏฐิสามัญญตา** ความเป็นผู้ที่มีทิฏฐิคือความเห็นเสมอกัน.

ศีลสามัญญตา ความมีศีลเสมอกันนั้น ก็มีความประพฤติปฏิบัติทางกายทางวาจาตลอดจนถึงทางใจ ตามหลักแห่งพระพุทธบัญญัติของพระพุทธเจ้า ร่วมกันเสมอกัน.

ทิฏฐิสามัญญตา ความมีทิฏฐิเสมอกันนั้น ก็คือมีความเห็นชอบ ถูกต้องตามพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ได้ทรงบัญญัติไว้.

สรุปเข้ามาความเห็นที่เป็นความเห็นอันถูกต้องนั้น ก็ได้แก่
ความเห็นที่เป็นอริยะคือความเห็นที่พระพุทธเจ้าผู้เป็นอริยะได้ตรัส
แสดงเอาไว้. ความเห็นที่เป็นตัวอริยะเอง คือ เป็นความเห็นที่ประเสริฐ
ที่ถูกต้อง อันเป็นความเห็นที่เป็นไปเพื่อออกจากทุกข์ เป็นความเห็น
ที่นำผู้ที่ประกอบด้วยความเห็นนั้นที่ปฏิบัติกระทำความเห็นนั้นให้ถึง
ความสิ้นทุกข์โดยชอบได้. ดังนั้นแหละคือเป็นความเห็นที่ผู้อยู่ร่วมเป็น
สังฆสามัคคีจะพึงมีความเห็นร่วมกัน.

เมื่อหมู่แห่งภิกษุมีศีลสามัญญตา มีวิภูติสามัญญตา ดังนี้ ก็ย่อม
มีความสามัคคีพร้อมเพรียงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน. แต่ถ้าหากว่ามี
ศีลไม่เสมอกัน มีความเห็นไม่เสมอกันคือแตกต่างกัน ก็ย่อมเป็น
เหตุแตกแยก. ฉะนั้น การที่พระสงฆ์ในพุทธศาสนาแตกแยกออกเป็น
นิกายต่าง ๆ เป็นนิกายต่าง ๆ ตั้งแต่ครั้งเก่าก่อนมาจนถึงในสมัย
หลัง ๆ นี้ ก็เพราะเหตุที่มีศีลไม่เสมอกัน มีความเห็นไม่เสมอกันดังที่
กล่าวมานี้. เมื่อมีศีลเสมอกันมีความเห็นเสมอกันอยู่แล้ว ก็ย่อม
จะมีความสามัคคีพร้อมเพรียงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและจะไม่มีความ
แตกแยกกัน.

ในข้อนี้เมื่อพิจารณาดูแล้ว แม้ในทางฝ่ายคฤหัสถชนก็เช่น
เดียวกัน. ที่รวมกันอยู่เป็นหมู่เป็นคณะ ตั้งแต่ครอบครัวหนึ่งขึ้นไป
จนถึงประเทศชาติ เมื่อมีความประพฤติเสมอกันอยู่ และมีความเห็น
เสมอกันอยู่ในสิ่งต่าง ๆ ก็ย่อมจะมีความสามัคคีพร้อมเพรียงกัน.
แต่ถ้าหากว่าแตกแยกความประพฤติกัน และแตกแยกความเห็นกัน
ก็ย่อมเป็นเหตุแตกแยกเป็นไปเพื่อหายนะคือความเสื่อม. เพราะฉะนั้น

เรื่องทิวฏฐิคือความเห็นจึงเป็นสิ่งสำคัญมาก นำความประพฤติ. ความประพฤติต่าง ๆ นั้นย่อมสืบเนื่องมาจากความเห็น. เมื่อเป็นความเห็นที่ถูกต้อง ก็ประพฤติถูกต้อง. เมื่อเป็นความเห็นที่ไม่ถูกต้อง ความประพฤติก็ไม่ถูกต้อง. ฉะนั้น เรื่องทิวฏฐิคือความเห็นจึงเป็นสิ่งสำคัญมาก และทิวฏฐิปาทานความยึดถือความเห็นคือทิวฏฐินี้ก็มุ่งหมายถึงยึดถือความเห็นที่ผิดต่าง ๆ นั้นแหละ. เพราะฉะนั้น หากไม่ทราบในข้อนี้ดีแล้ว และปฏิบัติตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนอันเกี่ยวกับเรื่องความเห็นคือระมัดระวังที่จะไม่ยึดถือความเห็น จะเป็นของโลก ของใครก็ตาม หรือของตนเองก็ตาม แต่ว่ามุ่งพิจารณาจับเหตุจับผล ถือเอาธรรมะคือความถูกต้องเป็นประमाण จะเป็นความเห็นของตนก็ตามของผู้อื่นก็ตาม เมื่อไม่ถูกต้องคือไม่เป็นไปตามคลองธรรมดังนี้แล้ว ก็ไม่ยึดมั่นถือมั่นอยู่ในความเห็นนั้น. แต่ว่าละเสียแก้ไขเสีย. แต่ถ้าหากว่าเป็นความเห็นอันเป็นธรรมะคือถูกต้อง จึงจะปฏิบัติรับเอาความเห็นนั้น. และในการที่จะพิจารณาดังนี้ ก็พิจารณาได้ตามเหตุผลตามความเป็นจริง. ประการหนึ่ง ก็ต้องอาศัยดูว่าเป็นตณฺหาธิปไตยหรือเปล่า. ถ้าเป็นตณฺหาธิปไตยก็เป็นอันว่าไม่ถูกแน่. แต่ถ้าหากว่าไม่เป็นตณฺหาธิปไตย ก็เป็นอันว่าเป็นข้อที่รับไว้พิจารณา. และก็ต้องอาศัยให้มีสตาธิปไตย มีสติเป็นใหญ่อยู่ด้วยกันพร้อมทั้งปัญญา. ดังนี้แล้วก็จะนำให้สามารถพบความเห็นอันถูกต้อง. นำการปฏิบัติอันถูกต้องให้บังเกิดได้ เป็นความสวัสดิในที่ทั้งปวง.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด ตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

ครั้งที่ ๑๑ ความรู้จักอุปาทาน (ต่อ)

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ความยึดถือศีลและวัตร

จะแสดงพระเถราธิบายแห่งพระสารีบุตรเรื่องสัมมาทิฐิ ซึ่งถึงข้อที่ท่านพระสารีบุตรเถระได้แสดงอธิบายสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบว่าคือรู้จักอุปาทานรู้จักเหตุเกิดขึ้นแห่งอุปาทาน รู้จักความดับอุปาทาน รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับอุปาทาน. และข้อแรกรู้จักอุปาทานนั้น ท่านได้แสดงยกเอาอุปาทาน ๔ ขึ้นมา. ได้แสดงไปแล้ว ๒ ข้อ. จะแสดงข้อที่ ๓ คือ **สัลลพตอุปาทาน** ความยึดถือศีลและวัตรหรือศีลและพรต.

อธิบายศีลและวัตร

คำว่า **ศีลวัตร** ประกอบด้วยคำ ๒ คำ คือ **ศีล** คำหนึ่ง และ **วัตร** อีกคำหนึ่ง. ศีลนั้นก็ได้แก่ความประพฤติหรือข้อที่ประพฤติ. วัตรนั้นก็ได้แก่ข้อที่ปฏิบัติ. บางทีเรียกว่าพรต ดังคำว่า บำเพ็ญพรต. พรตก็มาจากวัตร ข้อที่ปฏิบัตินี้เอง. ทั้ง ๒ คำนี้เป็นคำที่ใช้คู่กัน.

ศีล ความประพฤติหรือข้อที่ประพฤตินั้น ถ้าเป็นศีลในทาง พุทธศาสนา ก็แสดงเป็นข้อที่พึงเว้น ดังศีล ๕ ก็ได้แก่เว้นจากภัยเวร ๕ ข้อ ดังนี้ เป็นต้น. และเมื่อมาถึงปาติโมกขสังวรศีล ศีลใน พระปาติโมกข์สำหรับภิกษุ ก็มีทั้งข้อห้ามและข้อที่อนุญาต. ข้อห้าม ก็คือข้อที่บัญญัติห้ามมิให้กระทำ ห้ามการกระทำ เมื่อไปล่วงละเมิด กระทำเข้าก็ต้องอาบัติหนัก ปานกลาง หรือเบาตามพระบัญญัติ นั้น ๆ. และก็มีข้อที่ทรงอนุญาตให้ทำเรียกว่าข้ออนุญาต คือที่ทรง สั่งให้กระทำ หากไม่ทำตามที่ทรงสั่งให้ทำก็ต้องอาบัติอีกเหมือนกัน. แต่ว่าศีลทั่วไป ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ก็แสดงในทางเป็นข้อห้ามคือ ให้งดเว้น.

วัตร นั้นได้แก่การปฏิบัติ ความปฏิบัติ หรือข้อที่ปฏิบัติ ดังเช่น ข้อที่เกี่ยวแก่ข้อที่พึงปฏิบัติต่าง ๆ. ยกตัวอย่างสำหรับภิกษุบริษัท ก็เช่น อุปัชฌายวัตร อาจารย์วัตร ข้อที่สังฆวิหาริกอันเตวาลิกพึง ปฏิบัติต่อพระอุปัชฌาย์อาจารย์ และข้อที่พึงปฏิบัติต่าง ๆ เหล่านี้ เรียกว่าวัตร.

ศีลและวัตรภายนอกพุทธศาสนา

ศีลและวัตรนี้ได้มีมาแก่บุคคลผู้ยึดถืออยู่ในศีลและวัตรทั้งหลาย ตั้งแต่เก่าก่อนพุทธกาล ดังเช่นศีลและวัตรของผู้บวชเป็นฤๅษีดาบส เมื่อถือลัทธิบูชาไฟก็ทำการบูชาไฟ คือก่อกองไฟขึ้น. ฤๅษีดาบสทั้งปวง ก็มีศีล คือข้อที่ประพฤติหรือความประพฤติที่งดเว้นจากการกระทำบางอย่าง. และมีวัตรคือข้อที่พึงปฏิบัติ ดังเช่นบูชาไฟดังกล่าวนั้น. ดังนั้นก็เป็นศีลและวัตรของฤๅษีดาบสทั้งหลาย. นอกจากนี้ยังมีศีลและวัตรของศาสนาทั้งหลายภายนอกพุทธศาสนา ดังเช่นที่แสดงไว้ในคัมภีร์พุทธศาสนาถึงศาสนาภายนอกพุทธศาสนา ที่เรียกว่าศาสนา ๖ จำพวก ซึ่งต่างก็ได้สั่งสอนศีลและวัตรแก่สาวกทั้งหลายของตน ในทางต่าง ๆ กัน. แม้ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงทางสุดโต่ง ๒ ทาง ที่บรรพชิตผู้มุ่งจะตรัสรู้ไม่ควรที่จะล่วงเสปปฏิบัติ คือ

กามสุขัลลิกานุโยค ความประกอบตนด้วยความสุขสดชื่น ในทางกาม และ

อัตตกิลมณานุโยค ความปฏิบัติทรมานตนให้ลำบาก คือ ทำทุกกรกิจต่าง ๆ.

เหล่านี้ก็ชื่อว่าเป็นศีลและวัตร ซึ่งศาสนาในภายนอกพุทธศาสนา สั่งสอนกัน. และนอกจากนี้ก็ยังมีผู้ที่ยึดถือปฏิบัติในศีลวัตรที่แปลก ๆ ไปจากนี้ ดังที่มีแสดงเล่าไว้ในคัมภีร์พุทธศาสนาอันเรียกว่า โควัตร สุนัขวัตร. โควัตรก็คือว่าถือปฏิบัติอย่างโค. สุนัขวัตรก็คือว่าถือปฏิบัติ อย่างสุนัข. เป็นต้นว่า ผู้ที่ยึดถือปฏิบัติในโควัตร สุนัขวัตร ก็ใช้เดิน

๔ ขาแบบสุนัขแบบโค ทำกิริยาอาการท่าเสียงและบริโศกแบบสุนัขแบบโคเหล่านี้เรียกว่าโควัตร สุนัขวัตร. ในครั้งพุทธกาลถือศีลและวัตรกันแบบนี้ก็มี. และก็มีแสดงแล้วว่า บางคนถือโควัตรสุนัขวัตรได้กราบทูลถามพระพุทธเจ้าว่าเมื่อปฏิบัติในศีลและวัตรแบบสุนัขแบบโค สิ้นชีวิตไปจะไปเกิดเป็นอะไร. พระพุทธเจ้าก็ตรัสตอบว่า ก็ไปเกิดเป็นสุนัขไปเกิดเป็นโคนั่นแหละ ดังนี้. เหล่านี้เป็นศีลและวัตรในภายนอกพุทธศาสนาซึ่งมีอยู่มากมาย ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงเว้นมาโดยลำดับ.

ทรงละความยึดถือในศีลและวัตร

สำหรับศีลและวัตรที่เป็นชั้นหยาบ พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงเว้นเสียทีเดียว. ไม่ทรงทดลอง. แต่ในบางอย่างได้ทรงทดลองปฏิบัติ ดังเช่นที่ทรงเข้าศึกษาในสำนักของพระดาบสทั้ง ๒ คือ อาฬารดาบสและอุททกดาบส ซึ่งสั่งสอนศีลและวัตรเพื่อสมาบัติ ๗ เพื่อสมาบัติ ๘ ซึ่งก็นับว่าเป็นศีลและวัตรทางสมาธิอันละเอียดประณีต แต่ว่าก็ยังประกอบด้วยอุปาทานคือความยึดถือในศีลและวัตรที่ปฏิบัติ คือในสมาบัติ ๗ ในสมาบัติ ๘ เพื่อไปเกิดเป็นพรหม ก็คือว่าเพื่อภพเพื่อชาติ ยังไม่พ้นจากภพจากชาติ จึงยังไม่พ้นจากทุกข์. เพราะฉะนั้นจึงได้ทรงลาออกจากสำนักของท่านอาจารย์ทั้ง ๒ ก็ไปทรงทดลองประพฤติปฏิบัติศีลและวัตรที่เป็นทุกกรกิริยา ทรมานพระกายให้ลำบากด้วยวิธีต่าง ๆ จนถึงอย่างยิ่งยวด. และในที่สุดทรงเห็นว่าไม่เป็นประโยชน์ ไม่ให้เกิดปัญญาที่จะตรัสรู้ธรรมะได้ จึงได้ทรงเลิก.

สมาธิจิตที่บริสุทธิ์

และได้ทรงหวนระลึกถึงสมาธิจิตที่ทรงได้เมื่อเป็นพระกุมารเล็ก ๆ ตามเสด็จพระพุทธบิดาไปในพระราชพิธีแรกนาขวัญ. พระกุมารน้อยได้ประทับพักอยู่ที่ตำบลดอนไร่ในขณะที่พระราชบิดาทรงประกอบพระราชพิธี. จิตของพระองค์ก็รวมเข้า. ที่ท่านแสดงว่ากำหนดลมหายใจเข้าออก. ทรงได้ปฐมฌาน. แต่ว่าฌานที่ทรงได้ครั้งนั้นก็เสื่อมไป. ทรงระลึกได้จึงทรงเห็นว่า สมาธิที่ทรงได้อย่างบริสุทธิ์เมื่อครั้งเป็นพระกุมารนั้น จะพึงเป็นทางแห่งความตรัสรู้ได้ ซึ่งทรงจับทำสมาธิที่ท่านแสดงว่ากำหนดลมหายใจเข้าออกเป็นอานาปานสติ ซึ่งเป็นสมาธิอย่างบริสุทธิ์ไม่ยี่ดื้อเพื่ออะไร. ครั้นทรงได้สมาธิจนถึงขั้นฌานแล้ว ก็ทรงน้อมจิตที่เป็นสมาธินี้ไปเพื่อบริกรรม. จึงทรงได้ พระญาณทั้ง ๓ อันได้แก่

บุพเพนิวาสานุสสติญาณ ความหยั่งรู้ระลึกชาติในปางก่อนได้

จุตูปปาตญาณ ความหยั่งรู้จุติคือความเคลื่อน และอุปบัติความเข้าถึงชาตินั้น ๆ ว่าเป็นไปตามกรรม และ

อาสวักขญาณ ความรู้เป็นเหตุสิ้นอาสวะ จึงได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า.

ตามพุทธประวัติที่แสดงนี้ ก็จะพึงเห็นได้ว่าในที่สุดพระโพธิสัตว์ที่จะตรัสเป็นพระพุทธเจ้านั้น ก็ไปทรงได้พระองค์เองเป็นอาจารย์ คือพระองค์เองเมื่อเป็นพระกุมารเล็ก ๆ ซึ่งได้สมาธิจนถึงปฐมฌาน

ในพระราชพิธีแรกนาขวัญที่เล่ามานั้น. ก็พระกุมารเล็ก ๆ คือพระองค์
นั้นแหละเป็นพระอาจารย์ ของพระองค์เอง. เมื่อทรงแสวงหาทางแห่ง
ความตรัสรู้ ก็โดยที่จิตของพระกุมารเล็ก ๆ นี้เป็นจิตที่บริสุทธิ์ ยังไม่มี
ตัณหาคือความอยากในอะไรทั้งที่เป็นส่วนกามตัณหา ภวตัณหา
วิภวตัณหา. และเมื่อประทับนั่งอยู่เฉย ๆ ในขณะที่พระราชบิดา
ทรงแรกนาขวัญนั้น อาศัยพระบารมีที่ทรงบำเพ็ญมา จึงทำให้จิต
ของพระองค์รวมเข้ากำหนดลมหายใจเข้าออก เพราะว่าลมหายใจ
เข้าออกนี้ทุกคนก็ต้องหายใจกันอยู่ตลอดเวลา ปรากฏอยู่ตลอดเวลา
เป็นแต่ว่าไม่ได้กำหนดเท่านั้น. ครั้นองค์พระกุมารเล็ก ๆ นั่งประทับ
รออยู่เฉย ๆ และก็ไม่ได้มีตัณหาคือความอยากในอะไร ลมหายใจ
เข้าออกของพระองค์จึงปรากฏแก่จิต. จิตก็จับกำหนด ก็ได้ปฐมฌาน
อย่างบริสุทธิ์ ปราศจากตัณหาคือความอยากว่าจะไปเป็นพรหม
เป็นเทพหรือไปเป็นอะไร ตามวิสัยของจิตของเด็ก ๆ เล็ก ๆ ซึ่งเมื่อ
เป็นผู้ใหญ่ขึ้นแล้ว จิตที่จะบริสุทธิ์เหมือนอย่างเด็กเล็ก ๆ ดังนี้หา
ยากเข้า เพราะเมื่อรู้ได้ยิ่งสามมากขึ้น ตัณหาคือความอยากต่าง ๆ
ก็มากขึ้น. เพราะฉะนั้น แม้ว่าจะมาปฏิบัติธรรมะเช่นว่าออกบวชเป็น
ฤๅษีไซ้พร หรือออกบวชในลัทธิใดลัทธิหนึ่ง ก็ล้วนแต่ออกบวชด้วย
ตัณหา คือต้องการเกิดเป็นนั่นเกิดเป็นนี่ ต้องการได้นั้นได้นี่. แต่ว่ายัง
มิได้หาวิธีจักว่าเพื่อดับกิเลสเพื่อดับตัณหา. ไม่รู้จักที่จะทำจิตให้เป็น
อุเบกขา คือวางเฉย. ล้วนแต่เป็นไปเพื่อผลที่ต้องการตามคำสอนของ
อาจารย์นั้น ๆ หรือตามลัทธิของอาจารย์นั้น ๆ. ฉะนั้น จิตจึงไม่บริสุทธิ์

เหมือนอย่างเด็กที่ยังไม่เตี้ยสาอะไรนัก

เพราะฉะนั้น ภาวะของจิตที่บริสุทธิ์อย่างจิตเด็กที่ไม่เตี้ยสาอะไร
นักนี้เป็นข้อที่แม่ผู้ใหญ่องที่ต้องการปฏิบัติธรรมะก็พึงนึกถึงและพึง
ใช้ปฏิบัติว่า จะต้องทำจิตให้เหมือนอย่างนั้น

อาศัยต้นตาละต้นหา

พระพุทธเจ้าเองก็ทรงได้พระองค์เองเมื่อทรงเป็นพระกุมาร
น้อย ๆ นี่เป็นอาจารย์จริง ๆ. และก็ทรงนำเอาวิธีของอาจารย์น้อย ๆ
คือพระองค์เองเมื่อยังเป็นเด็กนั้นมาทรงปฏิบัติต่อโดยทรงทำจิต
ให้บริสุทธิ์ คือปฏิบัติทำสมาธิไปให้จิตรวมเข้าโดยไม่ต้องการอะไร
ไม่ต้องการเพื่ออยากเกิดเป็นโน่นเป็นนี่อะไร. แม้ว่าจะมีความต้องการ
อยู่ก็ต้องการเพื่อที่จะได้ตรัสรู้ ต้องการที่จะพ้นทุกข์ ซึ่งก็เป็นต้นหา
อย่างละเอียดอย่างหนึ่งเหมือนกัน. แต่แม้เช่นนั้นก็เป็นสิ่งที่ต้อง
อาศัยเพื่อละเสีย. ดังที่ท่านพระอนนทได้แสดงอธิบาย คือตามหลัก
ที่ว่า อาศัยต้นตาละต้นหาเสีย. ซึ่งท่านพระอนนทได้แสดงอธิบาย
ไว้ว่า ก็คือคิดว่า โฉนจึงจะได้ทำทุกข์นี้ให้สิ้นไปและปฏิบัติทำทุกข์ให้
สิ้นไป. ดังนั้นเรียกว่าอาศัยต้นตาละต้นหา. พุดตรง ๆ ก็คือว่าอยาก
ที่จะสิ้นทุกข์ จึงปฏิบัติเพื่อสิ้นทุกข์. แต่ว่าในที่สุดเวลาที่จะสิ้นทุกข์
ก็ต้องละต้นหาอย่างละเอียดนี้เสียเหมือนกัน ถ้าไม่เช่นนั้นก็ถึง
ความสิ้นทุกข์ไม่ได้.

ดังเช่นที่ได้เคยแสดงแล้ว ก็คือองค์ของท่านพระอนนทเอง

ที่ท่านยังเป็นเสขบุคคลคือยังเป็นพระโสดาบัน ยังไม่สำเร็จเป็นพระอรหันต์ จนถึงวันที่จะทำปฐมสังคายนา. บรรดาพระเถระที่จะเข้าประชุมทำปฐมสังคายนานั้น ท่านพระมหากัสสปเถระผู้เป็นประธาน ได้เลือกพระเถระที่เป็นพระอรหันต์ทั้งหมด เว้นแต่ท่านพระอานนท์องค์เดียวที่ยังเป็นเสขบุคคลแต่ท่านพระมหากัสสปเถระก็เลือกพระอานนท์เข้า เพราะเป็นผู้ที่ได้ทรงธรรม ทรงวินัยคือจำคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าได้เป็นอย่างดีเลิศ อันจะขาดท่านเสียมิได้. เมื่อถึงวันที่จะทำปฐมสังคายนา ท่านพระมหากัสสปก็เตือนท่านพระอานนท์ว่าให้บำเพ็ญสมณธรรมด้วยความไม่ประมาท ท่านพระอานนท์ก็ได้บำเพ็ญสมณธรรมอย่างยิ่งยวด. เมื่อท่านทำไปในราตรีที่รุ่งขึ้นจะเป็นวันเริ่มทำปฐมสังคายนานั้น ท่านก็ยังไม่บรรลุถึงธรรมะสูงสุด ท่านจึงคิดว่าจะพัก จึงได้เอนองค์ลงเพื่อจะพัก. ในขณะที่เอนองค์ลงยังไม่ถึงอิริยาบถที่เรียกว่านอนอย่างเต็มที่ และก็มีไข้ิริยาบถที่นอนอย่างเต็มที่ คือในขณะที่เอนองค์ลงนั้น จิตของท่านก็พ้นจากอาสวะทั้งสิ้น คือสำเร็จเป็นพระอรหันต์.

ซึ่งเรื่องนี้ท่านได้แสดงอธิบายกันมาว่า ท่านพระอานนท์นั้นท่านได้ปฏิบัติในมรรคมงคล ๘ หรือที่เรียกว่าสมณธรรมนั้นมาอย่างสมบูรณ์ แต่เพราะยังมีตัณหาคือความอยากที่จะสำเร็จ อันตัณหานี้เองเป็นเครื่องกั้นมิให้จิตหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเป็นพระอรหันต์ได้. จนท่านคิดว่าจะพัก จึงเอนองค์ลงเพื่อพัก ซึ่งความคิดที่จะพักนั้นเป็นความวางตัณหา พอท่านวางตัณหาเสียได้ คือตัณหาที่ต้องการ

สำเร็จ จิตของท่านก็พ้นจากอาสวะทันที ดังนี้.

เพราะฉะนั้น แม้ว่าจะอาศัยตัณหาเพื่อละตัณหาแต่ก็ต้องวางตัณหาจึงจะละตัณหาได้ ถ้ายังไม่วางตัณหาที่ยังละตัณหาไม่ได้ จิตก็พ้นจากอาสวะไม่ได้ สำเร็จไม่ได้ ต้องวางตัณหาจึงจะละตัณหา จิตจึงจะพ้นจากอาสวกิเลสได้.

ศีลและวัตรในพุทธศาสนา

เพราะฉะนั้น ตามที่กล่าวมานี้ก็ได้แสดงถึงศีลและวัตรในภายนอกพุทธศาสนา และแม้ในพุทธศาสนาก็มีศีลและวัตร คือศีลที่พระพุทธรเจ้าทรงสอนให้ประพฤติ และวัตรคือข้อปฏิบัติต่าง ๆ ที่พระพุทธรเจ้าทรงสอนให้ปฏิบัติ ซึ่งแม้ศีลและวัตรในพุทธศาสนานี้เอง ถ้าหากว่ายังประพฤติปฏิบัติด้วยตัณหา ก็ซื่อว่ายังเป็น **สัลลพตูปาทาน** คือความยึดถือศีลและวัตร. และได้มีคำเรียกอีกคำหนึ่งว่า **สัลลพตปรามาส** ความยึดถือลูปคล้ำศีลและวัตรในสังโยชน์ ๑๐.

แต่ว่าสัลลพตปรามาสนี้ซึ่งมีอาการเป็นความยึดถือเช่นเดียวกับสัลลพตูปาทานแต่ว่าหายากกว่า. และในการอธิบายสัลลพตปรามาสก็อธิบายคล้ายคลึงกันกับสัลลพตูปาทานคือศีลและวัตรในคำว่าสัลลพตปรามาสในสังโยชน์ ๑๐ นั้น ก็หมายถึงศีลและวัตรในภายนอกพุทธศาสนา ตลอดถึงศีลและวัตรในพุทธศาสนาเอง. คือเมื่อละศีลและวัตรในภายนอกพุทธศาสนาแล้วมาปฏิบัติศีลและวัตรในพุทธศาสนาเมื่อปฏิบัติด้วยตัณหา ก็ซื่อว่ายังเป็นสัลลพตปรามาส. แต่ว่าใช้คำว่า

ปรามาสนี้แรงกว่าคำว่าอุปาทาน คือหมายความว่าต้องอุปาลา. คือต้องจับเอาไว้. ถ้าไม่จับเอาไว้ คีลและวัตรก็จะขาดเป็นท่อนเป็นช่องต่างพร้อย. ดังเช่นคีล ๕ สมทานคีล ๕ รักษาคีล ๕ ก็จะต้องจับยึดรักษาไว้ ถ้าไม่เช่นนั้นคีล ๕ ก็จะขาดเป็นท่อนเป็นช่องต่างพร้อย. คือจะต้องรักษากันอย่างกวดขัน. ต้องจับต้องยึดกันไว้เหมือนอย่างการรักษาคีล ๕ ของสามัญชนทั้งหลาย เพราะยังมีสักกายทิฏฐิความเห็นยึดถือว่าตัวเราของเราเป็นอย่างแรง. เพราะฉะนั้น ความประพฤติจึงเป็นไปตามอำนาจของตัวเราของเรา ก็คือตามอำนาจกิเลสตัณหาทั้งหลาย. ฉะนั้น จึงปรากฏว่าคนสามัญทั่วไปนั้นไม่อาจที่จะรักษาคีล ๕ ไว้โดยไม่ให้ขาดเป็นท่อน ไม่ให้ทะลุเป็นช่อง ไม่ให้ต่างไม่ให้พร้อยกันตลอดไปได้. ต้องมีขาดต้องมีต่อกันอยู่เรื่อย ๆ ดังจะพึงเห็นได้ว่า ต้องมีการสมทานกันอยู่เสมอ. ทั้งนี้ก็เพราะว่าจิตสามัญยังเป็นไปตามอำนาจของกิเลสตัณหาอยู่เป็นอันมาก. จนกว่าจะละสักกายทิฏฐิด้วยการเห็นธรรมะอันเป็นธรรมจักษุได้ จึงจะไม่ต้องคอยยึดคีลและวัตรไว้.

เพราะฉะนั้น จึงมีแสดงว่าพระโสดาบันบุคคลนั้นมีคีล ๕ บังเกิดขึ้นโดยอัตโนมัติ และพระโสดาบันนั้นไม่มีที่จะละเมิดที่จะล่วงคีล ๕ โดยที่พระโสดาบันไม่ต้องรักษา ไม่ต้องคอยจับคอยยึด. แปลว่าปล่อยจับปล่อยยึดได้ ก็มีคีล ๕ ขึ้นมาเอง โดยที่จะไม่ละเมิดเลยเป็นธรรมชาติธรรมตาของพระโสดาบัน. เพราะฉะนั้น พระโสดาบันจึงละ **สังโยชนได้ ๓** คือ

สักกายทิฏฐิ ความเห็นยึดถือว่ากายของเรา คือเห็นยึดถือว่า

ตัวเราของเราซึ่งเป็นอย่างแรง

สัจพตปราชญ์ ความลุ่มหลงคือจับยึดถือและวัตรเอาไว้ และ

วิจิตร ความเคลือบแคลงสงสัยในพระรัตนตรัยเพราะเห็นธรรมะที่เป็นตัวลุ่มหลงแล้ว.

เพราะฉะนั้น พระโสดาบันจึงละสังโยชน์ทั้ง ๓ ได้ดังกล่าว. ก็เป็นอันว่าสำหรับสัจพตปราชญ์นั้นจะได้ด้วยโสดาปัตติผล. แต่แม้เช่นนั้นก็ยังมียศสุภาพาหาร คือความยึดถือในศีลและวัตรอยู่เป็นอย่างละเอียด. เหมือนอย่างท่านพระอรหันต์ท่านเป็นพระโสดาบัน ท่านละสัจพตปราชญ์ได้. แต่อย่างมีต้นเหตุที่จะตรัสรู้ ก็ชื่อยังมีสัจพตปราชญ์ จันทานวาง. และเมื่อท่านวาง จิตของท่านก็วิมุตติหลุดพ้นจากอาสวะทั้งสิ้นทันทีดังนี้.

ยึดและปล่อยศีลและวัตรเป็นขั้น ๆ

สัจพตปราชญ์นี้จึงมีใจความที่ลุ่มหลงคือความยึดถือทั้งหมด. แม้ว่าเป็นพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี ซึ่งท่านละมาได้โดยลำดับ แต่ว่าก็ยังละอุปาทานที่เป็นอย่างละเอียดไม่ได้. จนกว่าจะเป็นพระอรหันต์จึงจะได้หมด. เพราะฉะนั้นสัจพตปราชญ์นี้จึงมีความที่ลุ่มหลงไปได้ทั้งหมด. ลุ่มสัจพตปราชญ์ด้วย. แต่ว่าสัจพตปราชญ์นั้นเป็นอย่างหายาบบังที่ได้กล่าวมาแล้ว. ส่วนสัจพตปราชญ์นี้ลุ่มได้หมด. อันสัจพตปราชญ์ดังกล่าวมานี้ ก็มีใช้ว่า จะเป็นสิ่งที่ทุกคนจะพากันละพากันทิ้งได้ หรือเป็นสิ่งที่เป็นอย่างไม่ได้.

จำเป็นที่จะต้องแบ่งตามภูมิตามชั้น.

กล่าวคือถ้าเป็นศีลและวัตรในภายนอกพุทธศาสนา อันเป็นศีลและวัตรที่ผิดต่าง ๆ นั้นก็เป็นอันว่าผู้นับถือพุทธศาสนาก็ต้องละต้องเว้นไปโดยลำดับ. และมาถึงศีลและวัตรในพุทธศาสนาเองก็จะต้องละต้องเว้นเหมือนกัน. แต่ว่าก่อนที่จะละจะเว้นก็ต้องสมาทาน คือต้องรับถือปฏิบัติก่อน. และจะต้องอาศัยต้นหาเพื่อละต้นหาดังกล่าวมานั้น คือยังจะต้องมีศีลัพพตปรามาส ศีลัพพตูปาทานอยู่ในการปฏิบัติมาโดยลำดับ. แต่ว่าก็ยียดและปล่อยไปเป็นขั้น ๆ. เหมือนอย่างคนเดินขึ้นบันไดซึ่งมีหลายชั้น ก็ต้องขึ้นไปทีละขั้น. และขั้นที่กำลังขึ้นอยู่นั้นก็ต้องเหยียบอยู่บนบันไดทั้ง ๒ เท้าในขั้นนั้น. ดังนี้เรียกว่ายังมีศีลัพพตปรามาส ศีลัพพตูปาทานอยู่ในขั้นนั้น. แต่ว่าที่จะก้าวขึ้นขั้นต่อไปนั้น ก็จะต้องละขั้นที่กำลังยืนอยู่นั้นก้าวขึ้นไปอีกขั้นหนึ่ง คือว่าปล่อยขั้นที่กำลังยืนอยู่ที่แรกนั้น. ถ้าหากว่าไม่ปล่อยขั้นที่กำลังยืนอยู่ที่แรกนั้น ยังคงยืนอยู่ในขั้นเดิมนั้นแหละ ก็แปลว่าก้าวขึ้นไปไม่ได้. เพราะฉะนั้น ก็ต้องปล่อยขั้นที่ ๑ ก้าวขึ้นไปสู่ขั้นที่ ๒ ก็จะต้องยียดขั้นที่ ๒ ทรงตัวอยู่ในขั้นที่ ๒ แล้วจึงต้องละขั้นที่ ๒ ก้าวขึ้นสู่ขั้นที่ ๓. ก็แปลว่าต้องรับปฏิบัติคือต้องยียด แล้วก็ปล่อย เดินขึ้นไปเป็นขั้น ๆ ดังนี้ จึงจะขึ้นสูงขึ้นไปได้โดยลำดับ จนถึงขั้นสุดท้ายแล้ว ก็เป็นอันว่าปล่อยได้หมด ดังนี้.

เพราะฉะนั้น ในทางพุทธศาสนาที่แสดงธรรมะอันละเอียดนี้ จึงไม่ใช่หมายความว่าข้อที่แสดงนั้นเป็นสิ่งที่มิโทษต้องละเสียหมดตั้งแต่

เบื้องต้น. ถ้าละเสียหมดตั้งแต่เบื้องต้นแล้ว ก็เป็นอันว่าปฏิบัติอะไรไม่ได้. เหมือนอย่างว่ามีบันได ก็เป็นอันว่าขึ้นบันไดกันไม่ได้ เพราะขึ้นบันไดแล้วก็ต้องเหยียบขึ้นไปทีละขั้น. ถ้าสอนว่าอย่าให้เหยียบเหยียบแล้วไปยึดดังนี้ ก็เป็นอันว่าไม่ต้องขึ้นบันไดกัน และเป็นอันว่าก้าวขึ้นไปไม่ได้. เพราะฉะนั้น ก็จะต้องยึด จะต้องปล่อยไปโดยลำดับ ดังนี้เป็นขั้น ๆ ไป. นี้กล่าวในข้อที่เป็นข้อพึงปฏิบัติคือเป็นทางปฏิบัติอันถูกชอบ. แต่ว่าถ้าเป็นทางปฏิบัติอันไม่ถูกไม่ชอบแล้ว ก็ต้องปล่อยเสียทีเดียว ไม่ต้องไปทดลองก่อน. เช่นว่าเว้นจากการฆ่า มีเมตตา กรุณา ก็ไม่ต้องไปทดลองฆ่าเสียก่อนแล้วจึงเว้น ละเสียทีเดียว. แต่ในข้อที่พึงปฏิบัตินั้น ก็ให้ปฏิบัติไป แล้วก็ต้องก้าวไปเป็นขั้น ๆ ดังกล่าวมานี้. ดังนี้เป็นอธิบายในลัทธิพทุปปาทาน ความยึดถือถือศีล และวัตร.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

ครั้งที่ ๑๒

ความรู้จักอุปาทาน (ต่อ)

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการบริหารจัดการ. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจแนบแน่นมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

จะแสดงสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ ตามพระเถรอธิบายของท่านพระสารีบุตร ซึ่งได้แสดงอธิบายมาโดยลำดับ มาถึงข้อว่า สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ คือรู้จักอุปาทาน รู้จักเหตุเกิดอุปาทาน รู้จักความดับอุปาทาน รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับอุปาทาน. และได้มีเถรอธิบายในข้อรู้จักอุปาทาน ว่า *อุปาทานมี ๔* คือ

กามอุปาทาน ยึดถือหรือถือมั่นกาม

ทิฏฐอุปาทาน ยึดถือหรือถือมั่นทิฐิ

สีลัพพตอุปาทาน ยึดถือหรือถือมั่นศีลและวัตร และข้อ ๔

อัตตวาหอุปาทาน ถือมั่นหรือยึดถือวาหะว่าตน.

ในที่นี้ได้แสดงอธิบายมาแล้ว ๓ ข้อข้างต้น. จะอธิบายข้อที่ ๔ **อัตตวาหุพาทาน** ยึดถือหรือถือมั่นว่าตน.

อัตตาในพุทธศาสนา

อันคำว่า **อัตตา** ที่แปลกันว่า **ตน** ทางพุทธศาสนาได้มีแสดงไว้ เป็น ๒ ระดับ คือ

ระดับแรก พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้รักษาตน ค้ำครองตน ผูกตน และตรัสสอนว่าตนเป็นนาถะคือที่พึ่งของตน ดังนี้.

อีกระดับหนึ่ง ตรัสสอนว่า มิใช่ตน ดังเช่นที่ตรัสสอนว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ รวมเรียกว่าขันธ ๕ เป็นอนัตตา มิใช่อัตตา ตัวตน หรือได้ตรัสสอนยกเอาอายตนะภายในภายนอก ภายในก็คือตาหูจมูกลิ้นกายและমনะคือใจ ภายนอกก็คือรูปเสียงกลิ่น รสโผฏฐัพพะ สิ่งที่กายถูกต้อง และธรรมคือเรื่องราว เป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน. และได้ตรัสสอนไว้ว่า สังขารทั้งปวงเป็นอนิจจะ คือไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกขะคือเป็นทุกข์ ทนอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตาคือมิใช่อัตตา ตัวตน และในข้อว่าธรรมทั้งปวงนี้แสดงอธิบายว่า ทั้งสังขตธรรม ธรรมะที่ปัจจัยปรุงแต่งอันเรียกว่าสังขาร ทั้งอสังขตธรรม ธรรมะที่ปัจจัยไม่ได้ปรุงแต่งอันเรียกว่าวิสังขาร ทั้งหมดเป็นอนัตตา มิใช่อัตตา ตัวตน.

รัฐสมมติสัจจะและปรมัตตสัจจะ

สำหรับระดับที่ตรัสสอนให้ฝึกตน คຸມครองตน ให้มีตนเป็นที่พึ่งของตนเรียกว่าตรัสสอนโดย **สมมติสัจจะ** ความจริงโดยสมมติ คือโดยที่มีมติร่วมกันเรียกขึ้นบัญญัติขึ้นแต่งตั้งขึ้น และก็รับรองเรียกกัน. สำหรับการบัญญัติขึ้นแต่งตั้งขึ้นก็เรียกว่า **บัญญัติ** และข้อที่มีมติคือความรับรู้ร่วมกันเรียกว่า **สมมติ**. บางทีก็เรียกควบคู่กันว่า **สมมติบัญญัติ**. สมมติก็คือมีมติรับรู้ร่วมกัน บัญญัติก็คือแต่งตั้งขึ้น. เหมือนดังเช่นสิ่งที่เกิดบนแผ่นดินเจริญเติบโตขึ้นมีต้นมีกิ่งมีใบมีดอกมีผล คนก็บัญญัติคือแต่งตั้งเรียกกันว่าต้นไม้. เพราะฉะนั้นสิ่งนี้ก็เป็นต้นไม้ขึ้นมา. และคำว่าต้นไม้เองก็เป็นสมมติ ก็คือมีมติรับรู้ร่วมกัน เรียกร่วมกันว่าต้นไม้. เพราะฉะนั้น คำว่าต้นไม้ นั่นจึงเป็นสมมติบัญญัติ แต่งตั้งขึ้นว่าให้สิ่งนี้เป็นต้นไม้. และสิ่งนี้ก็ต้นไม้ขึ้นมา รับรองร่วมกัน เรียกร่วมกัน. สิ่งทั้งหลายในโลกนี้ที่บังเกิดขึ้นโดยธรรมชาติธรรมดา สิ่งเหล่านั้นเองก็เป็นธรรมชาติธรรมดา. อย่างต้นไม้ที่บังเกิดขึ้นก็บังเกิดขึ้นโดยธรรมชาติโดยธรรมดา. แต่บุคคลนี้เองมาแต่งตั้งขึ้นให้สิ่งนั้นเป็นนั่นให้สิ่งนี้เป็นนี่และก็รับรองร่วมกัน เรียกร่วมกัน. และแม้มนุษย์และเดรัจฉานทั้งหลาย ที่เรียกกันว่ามนุษย์ คน หรือเดรัจฉาน. และแม้มนุษย์เองก็เรียกแยกออกไปเป็นหญิงเป็นชาย และแต่ละคนก็มีชื่อนั้นมีชื่อนี้. สัตว์เดรัจฉานต่าง ๆ ก็เป็นช้างเป็นม้า เป็นต้น ก็แต่งตั้งกันขึ้นมาเรียกกัน แล้วก็รับรองเรียกร่วมกันให้เหมือนกันจึงเป็นสมมติบัญญัติ. ก็ต้องมีสมมติบัญญัติดังนี้ จึงจะเรียกพูดกันได้ เข้าใจกันได้และก็เรียกร่วมกันเหมือนกัน

ด้วยถ้อยคำที่เป็นภาษาเดียวกัน. สิ่งที่เราว่าต้นไม้ ภูเขา เมื่อพูดว่าต้นไม้ ภูเขา ก็เข้าใจกัน เพราะก็รับรองกันว่าสิ่งนั้นสิ่งนี้เป็นต้นไม้เป็นภูเขา ถ้าใครจะไปเรียกให้ผิดแผกออกไปเป็นอย่างอื่น เรียกภูเขาว่าต้นไม้ เรียกต้นไม้ว่าภูเขา ดังนั้นแล้ว ก็เรียกว่าผิดสมมติบัญญัติ แล้วก็ฟังไม่เข้าใจกัน ไขว้เขวกัน. แล้วก็ทำให้คนที่เรียกไขว้เขวไปนั้นเป็นที่เข้าใจว่าเป็นคนที่จะต้องมีสติวิปัสสนาเป็นต้น.

เพราะฉะนั้น เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมะสั่งสอนก็ต้องใช้ภาษาที่พูดเรียกสิ่งนั้นเรียกสิ่งนี้ ก็เป็นไปตามสมมติบัญญัติโลก. และเมื่อโลกมีสมมติบัญญัติว่าอย่างนี้ เรียกอย่างนี้ ทรงแสดงธรรมะก็เรียกอย่างนั้นเรียกอย่างนี้. และก็นับว่าเป็นสัจจะคือความจริงอย่างหนึ่ง อันเรียกว่า **สมมติสัจจะ** ความจริงโดยสมมติ หรือจะเรียกว่า **บัญญัติสัจจะ** ความจริงโดยบัญญัติก็ได้. และที่ตรัสสั่งสอนให้ทุก ๆ คนปฏิบัติชอบตามควรแก่สมมติบัญญัติโลก. ทรงแสดงธรรมะสั่งสอนข้อที่ฟังปฏิบัติให้เหมาะให้ควรแก่สมมติบัญญัติที่เป็นสมมติสัจจะต่าง ๆ นี้. วินัยที่ทรงบัญญัติไว้และธรรมะในชั้นศีลต่าง ๆ ก็เป็นไปตามควรแก่สมมติบัญญัติ. แต่แม้เช่นนั้นก็ตรัสสอนให้รู้จักสัจจะอีกระดับหนึ่ง คือ **ปรมัตถสัจจะ** อันได้แก่ความจริงที่มีเนื้อความอันสุขุมละเอียดเป็นอย่างยิ่ง. คือเป็นสัจจะคือความจริงที่เป็นอย่างยิ่งคือจริงแท้ มิใช่เป็นไปตามสมมติบัญญัติ. ก็ดังที่ตรัสสอนให้พิจารณาว่า

สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนิจจะไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ทนอยู่ไม่ได้ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป และทั้งสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่ง ทั้งวิสังขารคือสิ่งที่ไม่ผสมปรุงแต่งอันได้แก่นิพพาน และแม้ธรรมะอันเป็นส่วนที่ไม่ผสมปรุงแต่งอื่น ๆ

คือทั้งสังขารทั้งวิสังขารเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน. ให้กำหนดรู้
ดังนี้.

ความยึดถือวาทะว่าตนมาจากสมมติบัญญัติ

เพราะฉะนั้น วาทะคือถ้อยคำที่พูดกันเป็นภาษาดังที่กล่าวมา
ข้างต้น ก็ล้วนเป็นสมมติเป็นบัญญัติสำหรับจะเรียกกัน. ถ้าหากว่าไป
ยึดมั่นโดยส่วนเดียว โดยที่ไม่ทำความรู้จักว่านั่นเป็นสมมติเป็น
บัญญัติ ก็กลายเป็นอุปาทานคือความยึดมั่นหรือความยึดถือ.
และบรรดาสิ่งที่เป็นสมมติบัญญัติ เป็นวาทะที่เรียกร้องกัน ที่เป็น
ข้อสำคัญในส่วนที่เป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่ตรัสยกขึ้นมาแสดงก็คืออัตตา
ตน ก็คือตัวเราของเรา. ซึ่งเมื่อมีตัวเราของเรา ก็มีตัวเขาของเขา.
แม้คำว่าอัตตา ตน หรือตัวเราของเรา ตัวเขาของเขา เป็นต้นเหล่านี้
ที่เรียกกันกล่าวกันนี้แหละคือ **อัตตวาทะ** วาทะว่าตน อันหมาย
รวมถึงว่า วาทะว่าตัวเราของเรา. และเมื่อตัวเราของเรา มี ก็ต้องมี
ตัวเขาของเขา. เพราะฉะนั้น คำว่า **อัตตวาทะ** วาทะว่าตนหรืออัตตา
จึงหมายถึงสมมติบัญญัติดังที่กล่าวมานั้น. เป็นถ้อยคำที่เรียกกัน.
และเมื่อเรียกกันก็เข้าใจกันรู้จักกัน. และเมื่อเรียกกันรู้จักกันเข้าใจกัน
เมื่อไม่พิจารณาด้วยปัญญาให้รู้จักก็ย่อมจะมีความถือมั่นหรือ
ความยึดถือ. ความถือมั่นหรือความยึดถือนี้จึงเรียกว่า**อัตตวาหุอุปาทาน**
ความถือมั่นหรือความยึดถือวาทะว่าตน ก็คือยึดถือหรือถือมั่นสมมติ
บัญญัติว่า**ตน**. เป็นเหตุให้ถือเราถือเขาถือพวกถือพ้องเป็นต้นสืบ
ต่อไป.

และความยึดถือวาทะว่าตน ตัวเราของเราดังกล่าวนี้อัน ซึ่งสืบมาจากสมมติบัญญัติดังกล่าว เมื่อไม่พิจารณาด้วยปัญญา ก็ทำให้มีความถือมั่นหรือยึดถือในสิ่งอันเป็นที่ตั้งแห่งสมมติบัญญัตินั้น ๆ ว่าเป็นจริงมีจริง. ดังเช่นเมื่อมีความยึดถือหรือถือมั่นในวาทะว่าตนในสมมติบัญญัติว่าตน ก็ทำให้หลงยึดถือในสิ่งอันเป็นที่ตั้งของสมมติบัญญัตินั้น ว่าเป็นตนจริง ๆ.

ก็เช่นเดียวกันสมมติบัญญัติว่าต้นไม้ ก็เรียกว่าเป็น **รุกขวาทะ** วาทะว่าต้นไม้ซึ่งเป็นสมมติบัญญัติ. เมื่อไม่พิจารณาก็ทำให้ถือมั่นหรือยึดถือในที่ตั้งของสมมติบัญญัติว่าต้นไม้ นั้นว่าเป็นต้นไม้ขึ้นจริง ๆ. อันที่ตั้งแห่งสมมติบัญญัติว่าต้นไม้ นั้นก็ได้แก่สิ่งที่เกิดขึ้นจากแผ่นดิน มีราก มีต้น มีกิ่ง มีใบ มีดอก มีผล. สิ่งที่ยังเกิดขึ้นจากแผ่นดิน ที่มีรูปร่างลักษณะดังนี้แหละ เป็นที่ตั้งแห่งสมมติบัญญัติว่าต้นไม้ แห่งวาทะที่กล่าวกันว่าต้นไม้. และเมื่อเรียกเพลิน ๆ ไปก็ไปหลงยึดถือเอาที่ตั้งแห่งสมมติบัญญัติว่าต้นไม้ นั้น ว่าเป็นตัวต้นไม้ขึ้นจริง ๆ.

จะยกตัวอย่างอีกตัวอย่างหนึ่ง สมมติบัญญัติหรือวาทะว่าบ้านเรือน ก็เป็น **ฆรวาทะ** **ฆร** ก็แปลว่า **เรือน** **วาทะ** ก็ **ถ้อยคำ** ถ้อยคำที่เรียกว่าเรือน ก็เอาทศสัมภาระต่าง ๆ เช่น ไม้ เป็นต้น มาประกอบเข้า มีเสา มีพื้น มีฝา มีหลังคา และมีสิ่งประกอบต่าง ๆ เป็นเรือน ก็สมมติบัญญัติขึ้นว่าสิ่งนี้เป็นเรือน. และเมื่อเรียกกันเพลิน ๆ ไป ก็ไปหลงยึดถือเอาที่ตั้งของสมมติบัญญัติว่าเรือนนั้น ก็เป็นตัวบ้านตัวเรือนขึ้นจริง ๆ.

นั่นใดก็ดี อัตภาพอันนี้อันประกอบด้วยกายและใจ ซึ่งสมเด็จพระบรมศาสดาได้ตรัสเรียกว่านามรูป และเมื่อแยกออกไปอีก ก็ตรัสแยกออกไปเป็นชั้น ๕ คือ แยกออกไปเป็น ๕ กอง อันเรียกว่าชั้น ๕ ย่อลงมาก็เป็นนามรูป รวมกันเข้าก็เป็นที่ตั้งของสมมติบัญญัติว่า **อัตตา** หรือ **อัตตภาพ**. และก็มีสมมติบัญญัติเรียกกันต่าง ๆ ออกไป ว่าเป็นสัตว์ บุคคล เป็นชาย เป็นหญิง. และก็ยังมีสมมติบัญญัติละเอียดออกไปอีก เป็นชื่อต่าง ๆ สำหรับที่จะได้กำหนดหมายเรียกร้องกัน.

ความยึดถือที่ตั้งแห่งสมมติบัญญัติ

นามรูปหรือชั้น ๕ ก็เป็นที่ตั้งของสมมติบัญญัติว่าอัตตาหรืออัตตา. และเมื่อเรียกกันเพลिन ๆ ไป ก็หลงยึดถือว่าเป็นอัตตาขึ้นจริง ๆ เป็นตัวเราเป็นของเราขึ้นจริง ๆ. ก็เป็นตัวเราขึ้นก่อน และเมื่อมีตัวเราก็ต้องมีของเรา และเมื่อมีตัวเราของเราก็ต้องมีตัวเขาของเขา. ก็ต้องแยกออกไปดังนี้. เพราะฉะนั้น ความยึดถืออันเรียกว่าอุปาทาน หรือความถือมั่นอันเรียกว่าอุปาทานนี้ จึงยึดถือในที่ตั้งของสมมติบัญญัตินี้แหละ และโดยเฉพาะก็ที่ตั้งแห่งสมมติบัญญัติว่าอัตตาหรืออัตตภาพ กายใจ นามรูป หรือชั้น ๕ อันนี้เป็นตัวเราของเราขึ้นจริง ๆ.

อุปาทานข้อนี้สำคัญมาก ย่อมเป็นมูลของความยึดถืออื่นต่าง ๆ อีกเป็นอันมาก และในทางพระพุทธศาสนาก็ได้มีคำเรียกความยึดถือดังกล่าวนี้ในข้อนี้ไว้หลายชื่อ เช่น

เรียกว่า **อัตตานุทิฏฐิ** ความตามเห็นว่าอัตตาทัวตน ความตามเห็นว่าตัวเราของเรา

เรียกว่า **ลักกายทิฏฐิ** ความเห็นว่ากายของตน

เรียกว่า **อัสมิมานทิฏฐิ** มานะคือความสำคัญหมาย ทิฏฐิคือ ความเห็นว่าอัสมิเรามีเราเป็น

หรือเรียกว่า **อัสมิมานะ** ความสำคัญหมายว่าเรามีเราเป็น หรือเรียกว่ามานะเฉย ๆ

ซึ่งมานะที่เป็นต้นเดิม ก็คืออัสมิมานะ ความสำคัญหมายว่าเรามีเราเป็น. เมื่อมีอัสมิมานะขึ้นมาเป็นต้นเดิมนั้น ก็มีมานะอื่น ๆ ตามมาอีกเป็นอันมาก.

ทรงสอนให้พิจารณาที่ตั้งของสมมติบัญญัติว่าเป็นสังขาร

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้พยายามที่จะได้ทรงชี้แจง ให้มา กำหนดพิจารณาถึงที่ตั้งของสมมติบัญญัติต่าง ๆ หรือว่าของวาทะต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากสมมติบัญญัติ. ให้มาพิจารณาบรรดาที่ตั้งเหล่านั้นว่าเป็นสังขารคือเป็นสิ่งที่ผสมปรุงแต่งทั้งนั้น เมื่อผสมปรุงแต่งขึ้นแล้ว จึงมีสมมติบัญญัติขึ้นมา เหมือนดังที่ได้มีพระพุทธภาชิตตรัสไว้ แปลความว่า

เหมือนอย่างเพราะอสังขัมภาวะ คือส่วนประกอบต่าง ๆ ที่มาประกอบเข้า เสียงเรียกกันว่ารถจึงได้มีขึ้น. เมื่อขันธ์ทั้งหลายมาประกอบกันเข้า สมมติว่าล้อ บุคคลตัวตนเราเขาจึงได้มีขึ้น.

เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมะที่จะให้รู้ถึงปรมาตมสังขจะคือความจริงโดยปรมาตม คือความจริงที่เป็นความจริงอย่างยิ่ง จึงต้องมาหัดปฏิบัติพิจารณาดูบรรดาที่ตั้งของสมมติบัญญัติทั้งหลายดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสสอนไว้นี้ ที่ทรงยกเอารถขึ้นมา. เมื่อเอาส่วนประกอบต่าง ๆ เช่นว่าล้อและทวน ๆ ส่วนมาประกอบกันเข้า เสียงเรียกกันว่ารถจึงได้มีขึ้น แต่อันที่จริงรถจริง ๆ นั้นไม่มี. คำว่ารถนั้นเป็นสมมติบัญญัติเรียกขึ้นเท่านั้น. ในเมื่อถอดแยกส่วนประกอบต่าง ๆ นั้นออกไป แยกเอาล้อออกไปแยกเอาตัวรถต่าง ๆ ออกไป เสียงเรียกว่ารถก็หายไป. รถจริง ๆ จึงไม่มี. รถเป็นสมมติบัญญัติเท่านั้น. แม้น้ำมันบ้านเรือนดังที่กล่าวมาข้างต้นก็เช่นเดียวกัน. ในเมื่อเอาทิวาสัมภาระต่าง ๆ มาปรุงกันเข้าก็เป็นเรือน. แต่เมื่อรื้อเรือนนั้นออก รื้อหลังคา รื้อเสา รื้อฝา รื้อพื้น ถอนเสาออก เสียงเรียกว่าเรือนก็หายไป. เรือนจริง ๆ จึงไม่มี. เมื่อทุกอย่างมาประกอบกันเข้า สมมติบัญญัติเสียงเรียกว่าเรือนจึงได้มีขึ้น. ต้นไม้ก็เหมือนกัน เมื่อตัดโค่นตัดกิ่งก้านลำต้นถอนรากออกไปหมดแล้ว เสียงว่าต้นไม้นั้นก็หายไป ต้นไม้จริง ๆ จึงไม่มี.

เมื่อตัดตวาทะหรือสมมติบัญญัติถ้อยคำที่เรียกว่าอัตตาตัวตน คืออัตตภาพนี้ก็เช่นเดียวกัน. เมื่อขันธ์ทั้งหลายมาประกอบกันเข้า

เสียงเรียกว่าอัตตาตัวตนก็มีขึ้น. เมื่อขันธแตกสลาย เสียงเรียกว่าอัตตาตัวตนก็หายไป ตัวตนจริง ๆ จึงไม่มี. เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนมาให้พิจารณาดูที่ตั้งของสมมติบัญญัติทั้งหลายดังที่กล่าวมานี้ ว่าเมื่อมาประกอบกันเข้าเป็นสังขาร ก็เป็นที่ตั้งของสมมติบัญญัติเรียกกันต่าง ๆ. และเมื่อสังขารคือส่วนที่มาประกอบกันนั้นแตกสลายแยกย้ายกันออกไป สมมติบัญญัติต่าง ๆ นั้นก็หายไป.

ฉะนั้น วาหะที่สมมติบัญญัติที่เรียกกันต่าง ๆ ซึ่งสังขารทุก ๆ อย่างไม่จำเพาะแต่อัตตาเท่านั้น ต้นไม้ภูเขาอะไรเป็นต้นดังกล่าวนั้นก็เหมือนกัน จึงไม่มีความจริงแท้อยู่ในตัว เป็นสมมติบัญญัติเท่านั้น. ตรัสสอนให้พิจารณาที่ตั้งของสมมติบัญญัติเหล่านั้นว่าเป็นตัวสังขารเป็นสิ่งผสมปรุงแต่ง. และได้ทรงชี้มาดูให้รู้จักที่แห่งสมมติบัญญัติว่าอัตตาตัวตนคืออัตภาพอันนี้ โดยที่ตรัสสอนชี้แยกออกให้รู้จักว่าไม่มีตัวอัตภาพหรืออัตตาที่แท้จริง อยู่ในสังขาร คือสิ่งผสมปรุงแต่งก้อนนี้. โดยได้ตรัสชี้แยกออกไปว่าอันที่จริงนั้นประกอบขึ้นด้วยขันธคือกองทั้ง ๕ นั้นเป็นรูป นั้นเป็นเวทนา นั้นเป็นสัญญา นั้นเป็นสังขาร นั้นเป็นวิญญูณ เหมือนดังตรัสชี้ให้ดูเรือว่า นั้นหลังคา นั้นฝา นั้นพื้น นั้นเสา และชี้ให้ดูรถว่า นั้นล้อ นั้นตัวรถ นั้นเครื่องประกอบต่าง ๆ ของรถ. ให้ดูต้นไม้ว่า นั้นเป็นกิ่ง เป็นก้าน เป็นลำต้น เป็นราก เป็นเปลือก เป็นกระพี้ เป็นแก่น เป็นต้น ซึ่งมาประกอบกันเข้าเป็นสังขารคือเป็นสิ่งผสมปรุงแต่งอย่างหนึ่ง ๆ.

ตรัสสอนให้พิจารณาแยกสังขาร

และในอรรถภาพอันนี้ก็ประกอบขึ้นด้วยชั้น ๕ ก็ตรัสชี้ให้รู้จักว่า สิ่งที่มาประกอบนั้นอะไรบ้าง. ส่วนที่แน่นแข็งซึ่งประกอบขึ้นด้วยธาตุ ทั้ง ๔ มีอาการ ๓๑ หรือ ๓๒ นี่เป็นกองรูป. ดังกองรูปของทุก ๆ คน ที่นั่งกันอยู่นี้ ก็คือว่ากองรูปกองหนึ่งมากองกันอยู่ประกอบด้วยธาตุ ทั้ง ๔ ประกอบด้วยอาการ ๓๑, ๓๒. เรียกแยกออกไปเป็นคิริระเป็น แขนเป็นขาเป็นลำตัว เป็นต้น ก็มากองกันอยู่ นี่เป็นกองรูป. ความรู้สึก เป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขก็เป็นกองเวทนา. ความจำได้หมายรู้ รู้รูปรู้เสียงรู้กลิ่นรู้รสรู้โผฏฐัพพะรู้เรื่องราวต่าง ๆ ก็เป็นกองสัญญา. ความปรึงคิดหรือความคิดปรึงต่าง ๆ ก็เป็น กองสังขาร ซึ่งเป็นความปรึงแต่งภายในจิต. และกองความรู้สึกเมื่อตา กับรูปประจวบกัน ก็เป็นความรู้รูปคือเห็นรูป. หูกับเสียงประจวบกัน ก็เป็นความรู้หรือได้ยินเสียง. เมื่อจมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายและ สิ่งที่กายถูกต้องมาประจวบกัน ก็เกิดความรู้หรือทราบในกลิ่นในรส ในโผฏฐัพพะ. เมื่อมโนหรือใจกับธรรมะเรื่องราวมาประจวบกัน ก็เกิดความรู้ในเรื่องที่ใจคิดรู้เหล่านั้น นั่นก็เป็นกองวิญญาน.

เพราะฉะนั้น ก็ชั้น ๕ เหล่านี้เองมาประกอบกันเข้า ซึ่งเมื่อ ย่อเข้าแล้ว รูปก็เป็นรูป เวทนาสัญญาสังขารวิญญานก็เป็นนาม ก็เป็น นามรูป. นี่เป็นสังขารคือเป็นสิ่งที่ผสมปรึงแต่งเป็นที่ตั้งแห่งสมมติบัญญัติ ว่าอัตตาตัวเราหรืออรรถภาพ. และเมื่อชั้น ๕ เหล่านี้ยังประกอบกัน

อยู่ ไม่แตกสลายแยกกันออก สมมติบัญญัติว่าตัวเรา อัตภาพ อัตตาก็ยังอยู่. ในเมื่อกองทั้ง ๕ เหล่านี้แตกสลายในเมื่อมรณะมาถึงนามก็ดับ รูปก็แตกสลายไปโดยลำดับ. สมมติบัญญัติว่าอัตตาอัตภาพก็หายไป.

กำหนดรู้ตามความเป็นจริงโดยไตรลักษณ์

ได้ตรัสสอนให้รู้จักพิจารณาแยกดังนี้ ให้รู้จักตามความเป็นจริงนี้แหละคือวิปัสสนารู้แจ้งเห็นจริง ซึ่งจะต้องมีสมาธิ คือจะต้องมีจิตตั้งมั่นกำหนดอยู่ในที่ตั้งแห่งสมมติบัญญัติว่าอัตตาหรืออัตภาพอันนี้.

ให้รู้จักว่านี่รูป นี่เวทนา นี่สัญญา นี่สังขาร นี่วิญญาณ. มีชาติ ความเกิดเป็นเบื้องต้น มีชราความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงพร้อมทั้งพยาธิในท่ามกลาง. มีมรณะเป็นที่สุด. เพราะฉะนั้น จึงเป็น อนิจจะ ไม่เที่ยงต้องเกิดต้องดับ. เป็น ทุกขะ เป็นทุกข์คือทนอยู่คงที่ไม่ได้ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป บังคับให้เป็นไปตามปรารถนามิได้. เพราะปรารถนานั้นก็ปรารถนาที่จะไม่ให้แก่ไม่ให้เจ็บไม่ให้ตาย ก็ปรารถนาไม่ได้ ต้องแก่ต้องเจ็บต้องตาย จึงเป็น อนัตตา ไม่ใช่อัตตาตัวตน.

ตรัสสอนให้รู้จักพิจารณาในที่ตั้งของสมมติบัญญัติดังนี้. และโดยเฉพาะข้อสำคัญก็คือสมมติบัญญัติว่าอัตตาตัวเราของเรา ตัวเราก่อน แล้วก็มิใช่ของเรา แล้วก็มิใช่ตัวเขาของเขา และเมื่อพิจารณาให้รู้จักที่ที่ตั้งของสมมติบัญญัติโดยเฉพาะที่ตัวเรานี้ตามความเป็นจริงโดย

ไตรลักษณ์ดังนี้แล้ว ก็จะทำให้หายหลง หายยึดถือ. แต่เมื่อยังไม่ได้เห็นแจ้งจริง ก็ย่อมจะต้องมีความยึดถืออยู่ เป็นอัตตวาอุปาทาน.

อนึ่ง เมื่อมีอุปาทานนี้ ยังเป็นเหตุให้ถือเราถือเขาด้วยอำนาจมานะ จนเป็นเหตุถือพวกเป็นเหตุให้เกิดความแก่งแย่งวิวาทและอกุศลธรรมต่าง ๆ อีกมากมาย.

ต่อไปนี้ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป

๒๒ ธันวาคม ๒๕๒๗

ครั้งที่ ๑๓

ความรู้จักอุปาทาน (ต่อ)

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ได้แสดงอัฐตวาทุพาทาน และได้กล่าวถึงศัพท์ธรรมะที่หมายถึงอุปาทานบางคำ เช่น ลักกายทิกฺขุ ความเห็นยึดถือกายของตน. แต่ว่าตามศัพท์ว่าลักกายทิกฺขุไม่มีคำว่ายึดถืออยู่ มีแต่คำว่าความเห็นว่ากายของตน. แต่เมื่อแปลโดยความก็มักจะเติมคำว่ายึดถือเข้าด้วย กับคำว่าอัฐตานุทิกฺขุ ความตามเห็นว่าอัฐตาตัวตน กับอีกคำหนึ่งว่ามานะ ความสำคัญหมายอย่างละเอียดก็คือ อัสมิมานะความสำคัญหมายว่าเรามีเราเป็น. บางแห่งก็เรียกด้วยถ้อยคำที่ยาวว่า อัสมิมานทิกฺขุ มานะและทิกฺขุว่าเรามีเราเป็น.

สัkkายทิฏฐิ ๒๐

จะได้แสดงคำว่า **สัkkายทิฏฐิ** ความเห็นว่ากายของตน. คำนี้แสดงเป็นสังโยชนข้อที่ ๑ ในสังโยชน ๑๐. และได้มีคำอธิบายที่เป็นพระพุทธานุญาตในที่ทั้งปวงว่า **สัkkายทิฏฐิ ๒๐** ก็คือ **ทิฏฐิ** **ความเห็นว่ากายของตน** ใน **ชั้น ๕**. **ชั้น ๕** นั้นก็ได้แก่ **รูปชั้น** **กองรูป** **เวทนาชั้น** **กองเวทนา** **สัญญาชั้น** **กองสัญญา** **สังขารชั้น** **กองสังขาร** **วิญญาณชั้น** **กองวิญญาณ**. เป็น ๒๐ อย่างไม่ก็คือ

เห็นว่าชั้น ๕ เป็นตน คือเห็นว่ารูปเป็นตน เวทนาเป็นตน สัญญาเป็นตน สังขารเป็นตน วิญญาณเป็นตน ก็ได้ ๕ ข้อ.

เห็นว่าตนมีชั้น ๕ คือเห็นว่าตนมีรูป ตนมีเวทนา ตนมีสัญญา ตนมีสังขาร ตนมีวิญญาณ ก็ได้อีก ๕.

เห็นชั้น ๕ ในตน คือเห็นรูปในตน เห็นเวทนาในตน เห็นสัญญาในตน เห็นสังขารในตน เห็นวิญญาณในตน ก็เป็นอีก ๕.

เห็นตนในชั้น ๕ คือเห็นตนในรูป เห็นตนในเวทนา เห็นตนในสัญญา เห็นตนในสังขาร เห็นตนในวิญญาณ ก็เป็นอีก ๕.

ห้าสิ่งนั้นก็ เป็น ๒๐ จึงเรียกว่า **สัkkายทิฏฐิ ๒๐** **ความเห็นว่า** **กายของตน ๒๐**.

สัkkายทิฏฐิเป็นอุปาทานชั้นต่ำ

สัkkายทิฏฐินี้ที่แสดงเป็นสังโยชนก็แสดงว่า พระโสดาบัน ละสังโยชน ๓ ข้างต้นได้ ก็คือละ

สัkkายทิฏฐิ ความเห็นว่ากายของตน

วิจิกิจฉา ความเคลือบแคลงสงสัยในพระรัตนตรัยเป็นต้น

สีลัพพตปรามาส ความลุ่มหลงยึดถือศีลและวัตร.

พระโสดาบันนั้นเป็นอริยบุคคลชั้นที่ ๑ ซึ่งแสดงว่าเป็นผู้ที่ไม่ตกต่ำ ไม่ไปเกิดในอบายคือไม่ไปเกิดเป็นสัตว์นรกเป็นสัตว์เดรัจฉาน เป็นเปรตเป็นอสุรกายต่าง ๆ และจะท่องเที่ยวเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในมนุษยในเทพซึ่งเป็นสุคติ ๗ ชาติเป็นอย่างยิ่ง ก็จะบรรลุถึงมรรคผลขั้นสูงสุด เป็นพระอรหันต์ซึ่งนาสสันชาติสิ้นภพ. คือจะท่องเที่ยวเวียนเกิดเวียนตายอยู่ต่อไปอีก ก็ท่องเที่ยวเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในสุคติภพทั้งหลาย และจะสำเร็จเป็นพระอรหันต์ซึ่งนาสภพภายใน ๗ ชาติเป็นอย่างมากไม่เกิน ๗ ชาติไป. และโสดาบันบุคคลนี้ ในครั้งพุทธกาลที่แสดงไว้ ก็มีคุณุหัตถ์บรรลุเป็นอันมาก. และก็ยังเป็นผู้ครองเรือน มีภรรยา มีสามีเหมือนอย่างชาวบ้านทั้งหลาย เพราะยังมีกามราคะ มีปฏิฆะยังละไม่ได้.

เพราะฉะนั้น สัkkายทิฏฐิที่ละได้นั้นจึงไม่หมายถึงว่าละอุปาทานได้ทั้งหมด. และสัkkายทิฏฐินั้น หากหมายถึงอุปาทาน ก็หมายถึงอุปาทานที่เป็นขั้นแรกหรือเป็นขั้นต่ำ ซึ่งเมื่อละได้ ก็ทำให้ไม่ละเมิด

ศีล ๕ ไม่มีอกุศลมูลคือโลภโกรธหลงอย่างแรง อันเป็นเหตุให้ละเมิด ศีล ๕ อันจะนำไปให้อบาย. แต่ก็ยังมีอุปาทานที่เป็นขั้นละเอียดซึ่งจะต้องละต่อไป.

ละสักกายทิฏฐิได้ ก็ยังมีอัตตาตัวตนอยู่

ฉะนั้น จึงนำคิดว่าท่านจึงใช้คำว่าสักกายทิฏฐิ ความเห็นร่างกายของตน. และแม้ว่าจะอธิบายเป็นสักกายทิฏฐิ ๒๐ คือความเห็นชั้น ๕ ว่าเป็นตน เห็นตนว่ามีชั้น ๕ เห็นชั้น ๕ ในตน เห็นตนในชั้น ๕. และเมื่อละได้ ก็แสดงว่าละความเห็นดังกล่าวนั้นได้ มองเห็นชั้น ๕ ว่าเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็มองเห็นอัตตาตัวตนว่า มิใช่ชั้น ๕ ไม่มีชั้น ๕. เมื่อเป็นดังนี้ จึงสองความว่ายังมีอัตตาตัวตนอยู่ แต่ว่าอัตตาตัวตนนั้นมิใช่ชั้น ๕ และชั้น ๕ ก็มิใช่อัตตาตัวตน แต่ว่าอัตตาตัวตนนั้นยังมีอยู่. เมื่อยังมีอัตตาตัวตนอยู่ แม้จะมีใช้ชั้น ๕ หรือชั้น ๕ มิใช่อัตตาตัวตน เมื่อยังมีอัตตาตัวตนอยู่ทีละเอียดยิ่งขึ้นไปกว่านั้น คือทีละเอียดยิ่งขึ้นไปกว่าชั้น ๕ จึงยังมีกามราคะปฏิกะเป็นต้น ซึ่งอริยมรรคอริยผลชั้นสูงขึ้นไปจึงจะละได้ขึ้นไปเป็นลำดับ. แต่แม้เช่นนั้น เมื่อเห็นว่าชั้น ๕ มิใช่อัตตาตัวตนหรืออัตตาตัวตน มิใช่ชั้น ๕ ดังกล่าว ก็ทำให้ละวิจิกิจฉา ละสัสสัพพตปราคาสได้ และไม่บังเกิดอกุศลมูลคือโลภโกรธหลงอย่างแรงที่เป็นเหตุแห่งกายทุจริตวจีทุจริตมโนทุจริตต่าง ๆ ก็คือมีศีล ๕ โดยธรรมดา.

เพราะฉะนั้น พิจารณาตามถ้อยคำดังกล่าวมานี้ พระโสดาบัน ท่านละสักกายทิฏฐิก็คือละอุปาทานในขั้นที่วาชันธ ๕ มิใช่ตัดตาตัวตน อัดตาตัวตนมิใช่ชั้นธ ๕ แต่ว่าอัดตาตัวตนยังมีอยู่ และอัดตาตัวตนที่ท่านจะได้ที่เป็นสักกายทิฏฐิขั้นนี้ก็ขึ้นข้อที่ทำให้บังเกิดผลดังกล่าวแล้ว. เมื่อทำความเข้าใจดังนี้ ก็ย่อมจะเห็นว่าท่านจึงยังครองเรือนได้ และก็ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ได้ ถ้ายังไม่บรรลุมรรคผลที่สูงขึ้นไป ในภพชาติที่เป็นโสดาบันบุคคลนั้น แต่ก็ไม่เกิน ๗ ชาติตามที่ท่าน แสดงไว้.

ละอุปาทานอย่างละเอียด จึงจะละอัดตาตัวตนได้หมด

และในสังโยชน์ ๑๐ นั้นเอง ที่เป็นสังโยชน์เบื้องบนที่จะพึงละได้ด้วยอหัตตมรรค อหัตตผล มีคำว่า **มานะ** ก็คือสังโยชน์ ๑๐ นั้น.

สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัมภพตปราคาส ละได้ด้วยโสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล ละได้ก็เป็น โสดาบัน ละสังโยชน์เบื้องต่ำทั้ง ๓ นั้นได้.

ทำ **ราคะ โทสะ โมหะ** ให้เบาบางลงมากขึ้นไปอีกได้ ก็ด้วย สกทาคามิมรรค สกทาคามิผล ก็เป็น **สกทาคามีบุคคล**.

และเมื่อละเพิ่ม **กามราคะ ปฏิฆะ** ได้อีก ๒ รวมเป็น ๕ ก็ด้วย อนาคามิมรรค อนาคามิผล ก็เป็น **อนาคามีบุคคล**.

ทั้ง ๕ นี้ก็เป็นสังโยชนเบื้องต่ำ. ยังมีสังโยชนเบื้องสูงอีก ๕ คือ **รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา** ละได้ด้วย อรหัตตมรรค อรหัตตผล เป็น *พระอรหันตชีนาสพ.*

และมานะนี้เองที่กล่าวแล้วว่า อย่างละเอียดก็คืออัสมิมานะ ความสำคัญหมายว่า เรามีเราเป็น ก็คือยึดถือว่าเรามีเราเป็น เป็นอุปาทานอย่างละเอียด. เมื่อละมานะนี้ได้ซึ่งรวมอยู่ในสังโยชน เบื้องสูง ๕ ข้อ ก็เป็นอันว่า ละความยึดถือว่าอัตตาตัวตนได้หมด จึงสำเร็จเป็นพระอรหันตชีนาสพ.

ส่วนคำว่า **อิตตานุทิฏฐิ** ความตามเห็นว่าอัตตาตัวตน และคำว่า **อิตตวาทุปาทาน** ความยึดถือว่าทะว่าตัวตน เป็นคำกลาง ๆ ครอบคลุม ได้ถึงอุปาทาน ความยึดถือทุกชั้นทั้งชั้นหยาบ ชั้นกลาง ชั้นละเอียด. เพราะฉะนั้น ศัพท์ธรรมะดังกล่าวนี้จึงเป็นข้อที่ควรเพ่งพินิจพิจารณา ให้เข้าใจ. ถ้าไม่เช่นนั้นแล้ว ก็ย่อมจะมีความสงสัยเช่นสงสัยว่าละ สักกายทิฏฐิได้ ก็น่าจะไม่ต้องการบ้นครองเรือน ไม่ต้องแต่งงาน แต่งการอย่างชาวบ้าน. แต่ทำไมละได้แล้วจึงยังครองเรือนเป็นชาวบ้าน อยู่ได้. แต่เมื่อมีความเข้าใจในความหมายถึงขั้นตอนของอุปาทาน ดังกล่าว ว่ามีอย่างหยาบอย่างละเอียด ก็ย่อมจะเข้าใจ.

ดับอิตตวาทุปาทาน ดับอุปาทานได้ทั้งหมด

และในอุปาทาน ๔ นี้ ข้อที่ ๔ **อิตตวาทุปาทาน** ความถือมั่น หรือยึดถือวาทะว่าตนย่อมเป็นข้อสำคัญ. เมื่อมีข้อนี้อยู่จึงมีกาม อันทำให้ยึดถือเป็นกามอุปาทาน จึงมีทิฏฐิคือความเห็นที่ผิดต่าง ๆ อันทำให้ยึดถือเป็นทิฏฐูปาทาน จึงมีศีลและวัตรต่าง ๆ ที่ปฏิบัติ อันทำให้ยึดถือเป็นศีลพทุปาทาน. เพราะเมื่อมีความยึดถือวาทะว่าตนยึดถือสมมติบัญญัติว่าตน ก็คือยึดถือที่ตั้งของสมมติบัญญัติ นั้น ๆ ว่าตัวเราของเราที่ยึดถือนั้น. จึงยังมีทิฏฐิคือความเห็นที่ผิด ตั้งแต่อย่างหยาบจนถึงอย่างละเอียด. เพราะยังมีวิชาคือความไม่รู้ ในสัจจะที่เป็นตัวความจริง อันเป็นปรมาตถสัจจะดังที่กล่าวแล้ว จึงมีความยึดถืออยู่ในความเห็นนั้น. ก็คือยึดถืออยู่ในความเห็นว่า ตัวเราของเรา ยึดอยู่ในวาทะว่าตัวเราของเรา ยึดถืออยู่ในที่ตั้ง ของสมมติบัญญัติของวาทะว่าตัวเราของเรานั้น. คือยังเห็นว่าตัวเรา ของเรามี เรามีเราเป็น. และเมื่อเป็นดังนี้ ศีลที่ปฏิบัติวัตรที่ปฏิบัติ จะเป็นภายในภายนอกพุทธศาสนาก็ตาม จะเป็นอย่างหยาบละเอียด ก็ตาม จึงอดไม่ได้ที่จะเป็นไปเพื่อประโยชน์ส่งเสริมสนับสนุนอิตตวา ตัน คือตัวเราของเราที่ยึดถือไว้นั้นเพื่อตัวเราของเราที่ยึดถือไว้นั้น.

และศีลและวัตรที่ปฏิบัตินั้น ในเบื้องต้นก็ย่อมอาจยึดถือศีลและ วัตรภายนอกพุทธศาสนาต่าง ๆ. แต่เมื่อได้สดับฟังคำสั่งสอนของ พระพุทธเจ้า ปฏิบัติศีลสมาธิปัญญาของพระพุทธเจ้าได้ความรู้มากขึ้น ก็มาปฏิบัติในศีลและวัตรในพุทธศาสนา. แม้เช่นนั้นก็ยังถึงตนไม่ได้

เพราะยังมีอัตตาตัวตนที่ยึดถืออยู่. ยังอาจจะไขว้เขวไปได้หน่อยหรือมาก. แต่แม้ว่าไม่ไขว้เขวไปเลย ปฏิบัติในศีลและวัตรที่เป็นมรรคมืองค์ ๘ เป็นศีลเป็นสมาธิปัญญาอันถูกต้องจริง ๆ และแม้ว่าไม่มุ่งมนุษย์สมบัติ สวรรคสมบัติ แต่ก็ยังมุ่งนิพพานสมบัติ. ก็คือเพื่อให้ตนที่ยึดถือไว้นี้ บรรลุถึงนิพพาน บรรลุถึงมรรคผล. เพราะฉะนั้น ก็นับว่ายังเป็น สิลัพพตูปาทานอยู่ แต่เป็นอย่างละเอียด.

เพราะฉะนั้น ท่านพระอานนท์ท่านจึงอธิบายในชื่อว่า ที่ตรัสสอน ว่าให้อาศัยตนหาละตัณหา ก็คือผู้ที่ปฏิบัติธรรมด้วยปรารถนาว่า ไฉนหนอเราจักบรรลุมรรคผลนิพพาน ดังนี้. จนกว่าที่จะได้ละอัตตวาหุพาหานนี้ได้ ถอนอัตตานุทิฎฐิความเห็นว่อัตตาตัวตนได้ ละมานะที่เป็นอย่างละเอียดคืออัสมิมานะ หรือว่าอัสมิมานทิฎฐิ ความสำคัญหมาย ความเห็น ว่าเรามีเราเป็น ละได้หมด ละอุปาทานได้หมด ดังนี้ จึงจะละกามได้หมด ละทิฎฐิที่เป็นมิจจาทิฎฐิได้หมดเพราะละอวิชชาได้ และละสิลัพพตูปาทานความยึดมั่นถือมั่นในศีลและวัตรได้ทุกอย่าง เพราะว่าเสร็จกิจที่จะต้องปฏิบัติแล้ว. เพราะฉะนั้น อุปาทานทั้ง ๔ นี้ จึงควรพิจารณาให้มีความเข้าใจ. แม้จะยังไม่ได้ ก็ให้มีความเข้าใจ. และตั้งใจปฏิบัติตามที่ท่านพระสารีบุตรท่านแสดงไว้ต่อไปว่า **เหตุเกิดของอุปาทานก็คือตัณหา. ดับอุปาทานก็คือดับตัณหา. ทางปฏิบัติให้ถึงความดับอุปาทานก็คือมรรคมืองค์ ๘.**

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

ครั้งที่ ๑๔

ความรู้จักตัณหา

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ได้แสดงสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ ตามเถรอธิบายแห่งท่านพระสารีบุตรมาแล้ว. ท่านพระสารีบุตรได้แสดงอธิบายจบปัญหาหนึ่งแล้ว ภิกษุทั้งหลายก็ได้กราบเรียนถามท่านยิ่งขึ้นไปอีก. และท่านก็ได้กล่าวว่า ยังมีปริยายอื่นยิ่งขึ้นไปอีก. และก็ได้แสดงต่อไปอีกเป็นข้อ ๆ ขึ้นไป. และท่านก็ได้แสดงอธิบายตามหลักอริยสัจจ์ทั้ง ๔ และตามหลักปฏิจจนสมุพบาท ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น แสดงต่อจากที่ได้แสดงอธิบายแล้ว. จึงถึงตอนที่ท่านพระสารีบุตรได้แสดงอธิบายว่า สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ ก็คือรู้จักตัณหา รู้จักเหตุเกิดแห่งตัณหา รู้จักความดับตัณหา รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับตัณหา.

รู้จักตัณหานั้น ก็คือรู้จักรูปตัณหา ตัณหาในรูป สัทตตัณหา ตัณหาในเสียง คันธตัณหา ตัณหาในกลิ่น รสตัณหา ตัณหาในรส โภญฐัพพตัณหา ตัณหาในสิ่งที่ถูกต้อง ธรรมตัณหา คือตัณหาในธรรมารมณ์ อันได้แก่เรื่อง. และท่านได้แสดงอธิบายต่อไปว่า รู้จักเหตุเกิดตัณหานั้น ก็คือรู้จักว่าความเกิดขึ้นแห่งตัณหา มีขึ้นก็เพราะความเกิดขึ้นแห่งเวทนา. และ ได้แสดงถึงความดับตัณหาว่า ความดับตัณหามีขึ้นก็เพราะดับเวทนา. แสดงทางปฏิบัติให้ถึงความดับตัณหา ว่ามีมรรคมืองค์ ๘ คือมรรคมืองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิความเห็นชอบเป็นต้น.

รู้จักตัณหา

จะได้แสดงอธิบายถึงข้อที่ว่า รู้จักตัณหา คือรู้จักตัณหาในอายตนะภายนอกทั้ง ๖ หรือในอารมณ์ทั้ง ๖. ตัณหานั้นพระพุทธเจ้าได้ตรัสอธิบายไว้ เช่นในปฐมเทศนามีใจความว่า ตัณหาเป็นเหตุให้มีภพใหม่ ไปกับนันทิความเพลิน ราคะความติดใจยินดี มีความอภินันท์คือเพลิดเพลินยินดียิ่ง ๆ ในอารมณ์นั้น ๆ. ได้แก่

กามตัณหา ตัณหาในกาม คือรูป เสียง กลิ่น รส โภญฐัพพะที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย หรือว่ารูปเสียงกลิ่นรสโภญฐัพพะและธรรมารมณ์ คือ เรื่องราวที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย

ภวตัณหา ตัณหาในภพ คือความเป็นนั้นเป็นนี่

วิภวตัณหา ตัณหาในวิภพ คือความไม่เป็นนั้นเป็นนี่.

และ **ตัณหา** นั้นท่านมักแปลกันว่า ความทะยานอยาก ความดิ้นรนของจิตใจ หรือแปลกันอย่างธรรมดาว่า ความอยาก. อธิบายตัณหาโดยทั่วไปก็มักอธิบายตามพระพุทธานุญาตกล่าว. แต่ในที่บางแห่ง ก็ได้มีพระพุทธานุญาตว่า ตัณหาคือตัณหาในอายตนะภายนอกทั้ง ๖ คือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะคือสิ่งถูกต้อง และธรรมะคือเรื่องราว หรือว่าในอารมณ์ ๖ ก็คืออายตนะภายนอก ๖ นั้นนั่นแหละ.

อายตนะภายในภายนอก

ศัพท์ธรรมะนั้นเรียกว่าอายตนะ ก็โดยที่เรียกคู่กับอายตนะ คือ อายตนะ นั้นแปลว่าที่ต่อ หรือว่า ต่อกัน. แบ่งออกเป็นภายใน ก็คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และมโนคือใจ ที่เป็นภายนอกก็ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะสิ่งถูกต้อง และธรรมะคือเรื่องราว. เมื่อจัดเป็นคู่กัน.

ตาก็คู่กับรูป คือตากับรูปนั้นต่อกัน.

หูก็คู่กับเสียง เพราะว่าหูกับเสียงนั้นต่อกัน.

จมูกก็คู่กับกลิ่น เพราะจมูกกับกลิ่นนั้นต่อกัน.

ลิ้นก็คู่กับรส เพราะลิ้นกับรสนั้นต่อกัน.

กายก็คู่กับโผฏฐัพพะสิ่งที่ถูกต้อง เพราะกายกับโผฏฐัพพะนั้นต่อกัน.

মনেคือใจก็คู่กับธรรมะคือเรื่องราว เพราะมโนหรือমনะคือ ใจกับธรรมะคือเรื่องราวนั้นต่อกัน.

ฉะนั้น เมื่อต่อกันดังนี้ จึงเรียกว่าอายตนะ.

อารมณ์ ๖

อีกอย่างหนึ่งเรียกว่าอารมณ์. คำว่า **อารมณ์** นั้นได้แก่ เรื่องที่ จิตคิด เรื่องที่จิตดำริ เรื่องที่จิตใจหมกมุ่นถึง ครุ่นคิดถึง อันเป็น ที่ตั้งของวิญญาน. ภาษาอังกฤษนั้นเรียกว่า **ออลัมพะ** ที่แปลว่า เป็นเครื่องหน่วงของจิต และคำว่า **อารมณ์ทั้ง ๖** นี้ ก็เรียกคู่กับ **ทวาร** ที่แปลว่า ประตู ก็คืออายตนะภายในอันได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และমনะคือใจนั้น นอกจากเรียกว่าอายตนะภายในแล้ว ยังเรียกว่าทวารทั้ง ๖ คือประตูทั้ง ๖ เช่นว่า ตาก็เรียกว่าจักขุทวาร คือประตูตา เป็นต้น และเมื่อเรียกตาเป็นต้นว่าทวาร ก็เรียกอายตนะ ภายนอกทั้ง ๖ ที่ต่อกันว่าอารมณ์ คือเรียกว่ารูปารมณ์ อารมณ์คือ รูป เป็นต้น. ฉะนั้น คำว่าทวารกับอารมณ์จึงเป็นข้อที่เรียกคู่กัน. แต่ก็หมายถึงสิ่งอันเดียวกันหรือหมวดเดียวกันกับอายตนะภายใน กับอายตนะภายนอกนั้นแหละ. ที่เรียกว่าทวารกับอารมณ์นั้นก็อาจมี ปัญหาว่าเป็นประตูของอะไร. สำหรับอะไรที่จะเข้าไป. ก็ตอบว่าเป็น ประตูสำหรับที่อารมณ์ทั้ง ๖ นั้นจะเข้าไปนั่นเอง เข้าไปสู่อะไร คือเข้าไป สู่จิต หรือที่เรียกว่าวิญญาน.

ดังที่ได้มีพระพุทธภาสิตตรัสแสดงไว้ว่า มีนครหนึ่ง เจ้านครเรียกว่า นครสามิ เจ้านครซึ่งได้ประทับอยู่กลางนครและได้มีทูตเข้าไปสู่นครทางทวารคือทางประตูแห่งนคร และได้มีพระพุทธาธิบายว่า นครสามิเจ้านครนั้นก็คือจิต. และก็มีอธิบายสืบเนื่องกันว่าประตูแห่งนครนั้นก็คือทวารทั้ง ๖. ได้แก่

จักขุทวาร ประตูตา สำหรับอารมณ์คือรูปเข้าไป.

โสตทวาร ประตูหู สำหรับอารมณ์คือเสียงเข้าไป.

ฆานทวาร ประตูจมูก สำหรับอารมณ์คือกลิ่นเข้าไป.

ชีวหาทวาร ประตูลิ้น สำหรับอารมณ์คือรสเข้าไป.

กายทวาร ประตูกาย สำหรับอารมณ์คือโผฏฐัพพะสิ่งที่ถูกต้องเข้าไป. และ

มโนทวาร ประตูใจ สำหรับที่อารมณ์คือธรรมะอันได้แก่เรื่องราวเข้าไป.

ก็เข้าไปสู่นครสามิ. เจ้านครก็คือจิตหรือวิญญาณนี้เอง จิตหรือวิญญาณก็รับอารมณ์ที่เข้าไปทางทวารทั้ง ๖ นี้.

ค้นหาเกิดจากกระแสอารมณ์ผ่านทวารเข้าสู่จิต

แต่ว่าสำหรับจิตหรือวิญญาณสามัญนั้นยังมิอาจกิเลส. เพราะฉะนั้น เมื่ออารมณ์ทั้ง ๖ ผ่านทวารทั้ง ๖ เข้าสู่จิตใจหรือวิญญาณ จึงเกิดค้นหาคือความดิ้นรนความทะยานอยาก หรือ

ความอยากในอารมณ์ที่เข้าไปนั้น. เมื่ออารมณ์คือรูปเข้าไปก็เกิดตัณหาในรูป เมื่ออารมณ์คือเสียงเข้าไป ก็เกิดตัณหาในเสียง. อารมณ์คือกลิ่น คือรส คือโณภูมิจึงพา คือธรรมะเรื่องราวเข้าไป ก็เกิดตัณหาในกลิ่นในรสในโณภูมิจึงพาและในธรรมะคือเรื่องราวนั้น ๆ ตัณหาจึงบังเกิดขึ้นดังนี้. และตัณหาที่บังเกิดขึ้นในอารมณ์ทั้ง ๖ ดังที่กล่าวมานั้น เมื่อเป็นอารมณ์ที่รักใคร่ปรารถนาพอใจก็เกิดเป็นกามตัณหา. และก็ย่อมเกิดภวตัณหา ต้องการที่จะเป็นเจ้าเข้าเจ้าของอารมณ์ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจนั้น คือต้องการเป็นนั่นเป็นนี่ในอันที่จะครอบครองกามคือสิ่งที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย. แต่ถ้าหากว่าอารมณ์เหล่านั้นไม่เป็นที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ก็เกิดวิวตัณหา ความอยากที่จะทำให้อารมณ์เหล่านั้นสิ้นไปหมดไป. ไม่ต้องการที่จะเป็นนั่นเป็นนี่ ซึ่งจะต้องมีอารมณ์ที่ไม่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจนั้น ๆ.

ลักษณะของตัณหา

เมื่อรวมความเข้ามาแล้ว ก็เป็นความอยากที่จะดึงเข้ามาที่จะนำเข้ามาเป็นตัวเราเป็นของเรานั้นอย่างหนึ่ง. เป็นความอยากที่จะผลักออกไปให้พ้น ในสิ่งที่ไม่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจที่เกลียดชัง ไม่ต้องการนั้นอีกอย่างหนึ่ง. จิตใจของสามัญชน จึงมีอาการที่เรียกว่าเป็นความอยากในอารมณ์ดังกล่าวมานี้ ที่จะดึงเข้ามาที่จะเป็นตัวเราของเรา และที่จะผลักออกไป ที่จะทำลายให้หมดสิ้นไป. อาการของความอยากดังกล่าวนี้ จึงมีลักษณะที่ดิ้นรนกระสับกระส่ายกระวนกระวาย จิตใจเคลื่อนไหวขยับเขยื้อนไปในอารมณ์ทั้งหลายด้วยอาการต่าง ๆ

ดังกล่าวนั้นอยู่เสมอ. และเมื่อเป็นความอยากอย่างแรงที่มีอาการ
ดังกล่าวที่จะดึงเข้ามาที่จะได้มาที่จะครอบครองเป็นตัวเราเป็นของเรา.
ที่มีอาการดังกล่าวมานี้ เมื่อแรงก็เรียกว่าเป็นความทะยานอยาก
ความดิ้นรนก็มีมาก ความทวนทวนยกระสับกระส่ายก็มีมาก. แต่เมื่อ
ไม่แรงก็มีน้อย คือดิ้นรนน้อยกระสับกระส่ายน้อย กระวนกระวาย
น้อย แต่รวมความว่า จิตใจนั้นก็ย่อมไม่อยู่สงบไม่อยู่กับที่ แต่ว่า
เคลื่อนไหวกระสับกระส่ายดิ้นรนไปด้วยอาการดังกล่าวนั้นในอารมณ์
ทั้งหลายอยู่เรื่อยไป. และความดิ้นรนกระสับกระส่ายดังกล่าวมานี้
ก็ไม่มีหยุด. เช่นว่าเมื่อได้สิ่งที่รักใคร่ปรารถนาพอใจได้เป็นเจ้าของเข้า
เจ้าของได้ครอบครองสิ่งนี้ก็ไม่มีหยุดอยู่เพียงเท่านั้น. สิ่งนี้ได้ นั้น
ครั้งได้มาแล้ว ความอยากในสิ่งนั้นก็สงบเพราะว่าได้แล้ว แต่ว่าก็
ไม่สงบเพียงเท่านั้น ยังอยากได้ในสิ่งอื่นเป็นสิ่งที่ ๒ เป็นสิ่งที่ ๓
เป็นสิ่งที่ ๔ เป็นสิ่งที่ ๕ ต่อ ๆ ไปอีก. ต้องการที่จะได้ ต้องการ
ที่จะเป็นเราของเรา ต้องการที่จะให้สิ่งที่ไม่ชอบหมดไปอยู่เรื่อยไป.

ผลของตนหา

เพราะฉะนั้น เมื่อพิจารณาดูกระแสของจิตอย่างละเอียดของตน
แล้ว ก็จะเห็นว่า อ้นกามก็ดี อ้นตัวเราของเราก็ตี ย่อมบังเกิดขึ้น
และดับไปอยู่ในอารมณ์ต่าง ๆ ติดต่อกันตลอดไป กามและตัวเรา
ของเราบังเกิดขึ้นในสิ่งที่ ๑ แล้วก็ดับไป กามและตัวเราของเราก็ตี
บังเกิดขึ้นในสิ่งที่ ๒ แล้วก็ดับไป บังเกิดขึ้นในสิ่งที่ ๓ แล้วก็ดับไป.

เพราะฉะนั้น จึงตรัสแสดงว่า **เป็นไปเพื่อภพใหม่**. ภพก็คือ ความเป็น ความเป็นเราของเรา หรือเป็นตัวเรานั้นแหละ. ใหม่อยู่เสมอ. คือตัวเราของเราบังเกิดขึ้นใหม่ในสิ่งนั้น ๆ อยู่ตลอดเวลาไม่มีหยุด. ตัวเราของเราบังเกิดขึ้นในสิ่งนี้. สงบแล้วก็บังเกิดขึ้นในสิ่งนั้น สงบแล้ว บังเกิดขึ้นในสิ่งโน้น. ก็เป็นไปอยู่ดังนี้. ทั้งมีความตั้งใจมีความเพียรเพียร ทั้งมีความอดทนที่บันเพียรดียิ่ง ๆ ขึ้นไปในอารมณ์นั้น ๆ อยู่เรื่อยไป. อาการดังนี้เป็นการที่เรียกว่าตณฺหา. มีอยู่ในจิตใจของสามัญชนทั่วไป. และตณฺหานี้ก็บังเกิดขึ้นเพราะเวทนา ดับเวทนาได้ก็ดับตณฺหาได้. แต่ว่าจะดับได้ก็เพราะปฏิบัติในมรรคมงคล ๘ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

ครั้งที่ ๑๕

ความรู้จักตัณหา (ต่อ)

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ทบทวนเรื่องตัณหา

ได้แสดงพระเถราธิบายของพระสารีบุตร ในเรื่องสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบถึงตอนที่ความเห็นชอบก็คือความรู้จักตัณหา รู้จักเหตุเกิดตัณหา รู้จักความดับตัณหา รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับตัณหา. และกำลังอธิบายถึงตัณหาที่มีพระเถราธิบายยกเอาตัณหา ๖ ตัณหา ในรูป ในเสียง ในกลิ่น ในรส ในโผฏฐัพพะสิ่งที่กายถูกต้อง และในธรรมะคือเรื่องราว. และได้อธิบายถึงตัณหา ๓ ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสอธิบายไว้ ตั้งแต่ในปฐมเทศนา คือ กามตัณหา ภวตัณหา

วิภาตัณหา. และแสดงลักษณะของตัณหา อันกล่าวถึงผลของตัณหา และสิ่งที่ไปด้วยกันกับตัณหาด้วยความเจริญของตัณหา. *ผลของตัณหา* นั้น ก็คือเพื่อเป็นไปเพื่อภพใหม่. *สิ่งที่ไปด้วยกันกับตัณหานั้น* ก็ได้แก่นันทิ ความเพลิน ราคะ ความติดใจยินดี. *ความเจริญของตัณหา* นั้น ก็คือความที่มีความอภินันท์ ยินดียิ่ง ๆ ขึ้นไปในอารมณ์นั้น ๆ. ตัณหาย่อมให้ผลเป็นไปเพื่อภพใหม่ทั้งในปัจจุบันทั้งในภายหน้า และก็มีนันทิความเพลิน มีราคะความติดใจยินดีไปด้วยกัน เหมือนอย่าง เป็นสหายกัน กับมีความเจริญงอกงามยิ่ง ๆ ขึ้นด้วยความยินดี เพลิดเพลินไปในอารมณ์นั้น ๆ. กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ย่อมมีลักษณะดังกล่าวมานี้.

โลกกับตัณหา

และก็พึงทราบต่อไปอีกว่า อันตัณหา^๑นั้นเป็นข้อที่คู่กับโลก และย่อมมีอยู่ในสัตวโลกทั้งหมด. เพราะฉะนั้น จึงต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในโลก ต้องเป็นไปอยู่ในโลก. โลกจึงมีตัณหา และสัตวโลก จึงมีตัณหา. ลึ้นตัณหาเสียเมื่อใดก็เป็น **โลกุตตระ** คือพ้นโลกเหนือโลก สัตวโลกก็ยุติความเป็นสัตวโลก มาเป็นโลกุตตระเหนือโลก. เพราะฉะนั้น โลกกับตัณหาจึงเป็นสิ่งที่ต้องประกอบกันอยู่.

ลักษณะการรับอารมณ์ของตนหา

อันลักษณะที่แท้จริงของตนหา นั้น ก็คือความที่กระเลื่อกระสน ไม่หยุดอยู่กับที่เคลื่อนที่. ฉะนั้น จึงได้มีแสดงถึงลักษณะดังกล่าว ของทางร่างกายก็มี. ของทางจิตใจก็มี. ของทางร่างกายนั้น ก็มี แสดงถึง สัตว์ ๒ จำพวก คือ

สัตว์ที่เรียกว่า **ตสา** เคลื่อนที่ได้จำพวกหนึ่ง

สัตว์ที่เรียกว่า **ถาวรา** อยู่กับที่ คือถาวรเคลื่อนที่ไม่ได้ อีกจำพวกหนึ่ง.

สัตว์ที่เรียกว่า ตสา จำพวกเคลื่อนที่ได้ นั้น ก็เช่นมนุษย์ สัตว์เดรัจฉานทั้งหลายทั้งบนบกและในน้ำที่เคลื่อนที่ได้ เช่นมนุษย์ และสัตว์บกทั้งหลายก็เคลื่อนที่ได้ เดินวิ่งไปโน่นไปนี้ได้. ส่วนสัตว์ จำพวกที่เคลื่อนที่ไม่ได้อันเรียกว่า ถาวรา หรือถาวรอยู่กับที่นั้น ก็เช่นสัตว์น้ำบางชนิดที่เกิดติดอยู่กับที่ เช่นหอยบางชนิด เช่น หอยนางรมเกิดติดอยู่กับที่ เช่นติดอยู่กับก้อนหินในทะเล ในน้ำ เคลื่อนที่ไปไหนไม่ได้ เรียกว่า ถาวระหรือถาวรา. ได้มีแสดงไว้ใน เมตตสูตร

ตสา วา ถาวรา วา สัตว์ที่เคลื่อนที่ได้และสัตว์ที่เคลื่อนที่ไม่ได้.

ที่ให้แก่เมตตาคิดออกไปในสัตว์ทั้งหมดเหล่านี้. สัตว์จำพวกที่ เรียกว่า ตสา เคลื่อนที่ได้ นั้นก็เป็นคำเดียวกับคำว่า ตัณหา. แต่นั่น หมายถึงทางร่างกาย. ส่วนทางจิตใจนั้น จิตใจของปุถุชนสามัญชน

ก็เป็นจิตใจที่เรียกว่า ตสา คือเคลื่อนที่เพราะมีตัณหาที่ทำให้เคลื่อนที่มีอาการอันเรียกกันว่าดิ้นรน กวัดแกว่ง กระสับกระส่าย. แต่ว่าคำเหล่านี้แสดงอาการที่เคลื่อนที่อย่างรุนแรง. แม้ว่าจะเคลื่อนที่อย่างไม่รุนแรง ก็เป็นตัณหาเหมือนกัน คือมีอาการที่เคลื่อนออกไปรับอารมณ์จับอารมณ์นั้น ๆ โดยเฉพาะก็คือออกไปรับอารมณ์จับอารมณ์ ๖ มีรูปารมณ อารมณ คือรูปเป็นต้น ที่มาประสบทางตาเป็นต้น. แต่ว่าก็จำเป็นที่จะต้องใช้ศัพท์ใดศัพท์หนึ่งเพื่อให้เป็นที่เข้าใจในลักษณะของ **ตัณหา** ดังที่กล่าวมานี้ จึงแปลกันว่า *ความอยาก*. และเมื่อมุ่งถึงลักษณะที่แรง ก็เรียกว่า *ทะยานอยาก* หรือแปลว่า *ดิ้นรน กวัดแกว่ง กระสับกระส่าย*. แต่อันที่จริงนั้นแปลว่าความอยากเท่านั้นก็เพียงพอ คือเป็นความประสงค์ความต้องการยื่นออกไปจับหรือรับอารมณ์ดังกล่าว.

กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา

และอารมณ์ที่ออกไปจับไปจับนั้น เมื่อกล่าวเป็นกลาง ๆ ก็คืออารมณ์ ๖ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมะคือเรื่องราว ดังที่กล่าวมานั้น. และเพื่อให้ชัดขึ้นว่าอารมณ์ที่ตัณหาประสงค์ต้องการหรือที่อยากก็คืออารมณ์ที่เป็นกาม ที่แปลว่าน่ารักใคร่หรือเป็นที่รักใคร่. เพราะฉะนั้น เพื่อให้ชัดจึงได้เรียกว่ากามตัณหา ตัณหาในกามคืออารมณ์ที่เป็นที่รักใคร่ ที่น่ารักใคร่. และยิ่งขึ้นไปกว่านี้ ก็ยังประสงค์ต้องการเป็นนั่นเป็นนี่ จึงได้มีแสดงภวตัณหา ตัณหาในภพ เป็นนั่นเป็นนี่. และที่เป็นนั่นเป็นนี่นั้น ก่อนที่จะเป็นนั่นเป็นนี่อะไรก็ต้องเป็น

เราขึ้นก่อน. ตัดหาในภพนั้นจึงตั้งต้นด้วยตัดหาในความเป็นเรา คือ ตัดหาในความเป็นตัวเรา. และเมื่อมีตัวเราขึ้น ก็ต้องมีความอยากที่จะให้ตัวเรานี้เป็นนั่นเป็นนี่ต่อไปอีก. และก็มีใช้แต่เท่านั้น เมื่อไม่ได้ตามต้องการตามอยาก ไม่เป็นตามต้องการตามอยาก ก็ต้องการที่จะให้สิ่งที่ขัดขวางทั้งหลาย ต้องการที่จะให้สิ่งที่ไม่ชอบทั้งหลายสิ้นไปหมดไป ต้องการที่จะไม่เป็นตามที่ไม่นชอบจะเป็นไม่อยากจะเป็น ก็เป็นวิภวตัดหาขึ้นมา.

ความอึดด้วยตัดหาไม่มี

พระพุทธเจ้าทรงจำแนกแจกธรรม ก็ทรงจำแนกให้เห็นชัดว่าอยากอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาอยากเหล่านี้ก็เป็นตัดหาทั้งนั้น. จนกระทั่งอยากดำรงชีวิตอยู่ยาวนานก็เป็นตัดหา อยากตายก็เป็นตัดหา. อยากดำรงชีวิตอยู่ยาวนานก็เป็นกามตัดหาเป็นภวตัดหา. อยากตายก็เป็นวิภวตัดหา. เมื่อยังเป็นสัตว์โลกอยู่ก็ต้องมีตัดหาดังที่กล่าวมานี้. แม้ว่าต้องการมรรคผลนิพพาน ความต้องการนั้นบังเกิดขึ้นว่า เมื่อไรจะได้มรรคได้ผลได้นิพพานก็เป็นตัดหาเหมือนกัน. และแม้ว่าจะได้อริยมรรคอริยผลเป็นพระโสดาบัน เป็นพระสกทาคามี เป็นพระอนาคามี ก็ละตัดหาหยาบ ๆ ได้ไปโดยลำดับ แต่ก็ยังมีตัดหาในมรรคผลนิพพานที่ยังไม่ได้. เมื่อมีความอยากว่าเมื่อไรจะได้ ก็เป็นตัดหาเหมือนกัน เป็นอย่างละเอียด. ก็แปลว่ายังมีตัดหาอยู่เพราะว่ายังไม่เสร็จกิจ. ท่านจึงแสดงว่าให้อาศัยตัดหาละตัดหา. เพราะฉะนั้น ตัดหา นั้นจึงเป็นสิ่งที่มิอยู่คู่กับโลก คู่กับสัตว์โลกดังนี้. ใครจะอยากมีหรือไม่

อยากมีก็ต้องมี ในเมื่อยังเป็นสัตว์โลก. หรือว่าเป็นอริยบุคคลแล้ว ก็ตาม แต่ว่ายไม่ถึงมรรคผลนิพพานที่เป็นถึงขั้นพระอรหันต์ ก็ยังจะต้องมีกันอยู่ตามชั้น. เพราะฉะนั้น ในชั้นปฏิบัตินั้น ท่านจึงสอนให้อาศัยต้นทาละต้นหา. และได้มีสอนไว้ว่า *สัตว์โลกทั่วไปนั้น มีจิตใจที่พร่อง ต้นหาทาละ เป็นทาสของต้นหา. มีจิตใจที่พร่องนั้น ก็คือมีความอยากมีความต้องการ ไม่เต็มไม่อิ่ม ไม่เพียงพอ. เมื่อเป็นดังนี้ จิตใจจึงมีความกระหาย มีความอยากใครจะได้ใครจะเป็นต่าง ๆ ใครที่จะทำลายล้างสิ่งที่ขัดขวางต่าง ๆ เพราะว่าพร่องไม่เต็ม ไม่อิ่มไม่พอ. และก็ยังมีตรัสเอาไว้อีกว่า ความอิ่มด้วยต้นหาไม่มี. เหมือนไฟไม่อิ่มด้วยเชื้อ เอาเชื้อมาสุมเข้ามากเท่าใด ไฟก็ลุกโตขึ้น ก็กินเชื้อมากขึ้น. ไม่มีที่จะอิ่ม ไม่มีที่จะพอ. ยิ่งสุมไฟใส่เชื้อมากขึ้น ไฟก็กอโตขึ้น. ฉะนั้น เมื่อเป็นทาสของต้นหา ต้นหาสั่งให้แสวงหาต่าง ๆ ตามที่อยากตามที่ต้องการ ได้มาเท่าไรก็ไม่พอ ต้องการเพิ่มเติมขึ้นอยู่เสมอ. เพราะฉะนั้น โลกทั่วไปจึงเรียกว่าเป็นโลกที่พร่องและเป็นทาสของต้นหา.*

ค้นหาในทุกข์

สิ่งทั้งปวงที่ต้นหาต้องการจะได้ต้องการจะเป็น ก็รวมเรียกอยู่ในคำเดียวว่า **ทุกข์** คือ **ทุกข์อริยสัจ** อริยสัจข้อทุกข์ รวมอยู่ในคำนี้ คือเป็น ต้นหาในทุกข์. แต่ว่าเพราะยังมองไม่เห็นว่าเป็นสิ่งที่อยากจะได้อยากจะเป็นนั้นเป็นตัวทุกข์ จึงต้องการ. เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนชี้ให้รู้จักทุกข์ไว้เป็นข้อสำคัญ ดังที่ตรัส

แสดงชี้ให้รู้จักทุกข์ไว้ในอริยสัจจะข้อที่ ๑ คือทุกข์สัจจะ ตั้งต้นแต่สภาวะทุกข์.

ชาติคือความเกิดเป็นทุกข์ ชราความแก่เป็นทุกข์ มรณะความตายเป็นทุกข์ โสกะความเหงาใจ ปริทเวความรัญจนคร่ำครวญใจ ทุกขะความไม่สบายกาย โทมนัสสะความไม่สบายใจ อุปายาสะความคับแค้นใจเป็นทุกข์ ความประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รักทั้งหลายเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รักทั้งหลายเป็นทุกข์ ปรารธนาไม่ได้สมหวังเป็นทุกข์.

โดยย่อ ชันธเป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการเป็นทุกข์. ก็ได้แก่ รูปฉันธ กองรูป เวทนาฉันธ กองเวทนา สัญญาฉันธ กองสัญญา สังขารฉันธ กองสังขาร วิญญาณฉันธ กองวิญญาณ.

และนอกจากนี้ยังได้ตรัสชี้แจงให้รู้จักทุกข์ ยกเอาอายตนะธาตุเป็นต้นขึ้นมาชี้ ตลอดจนถึงยกเอาโลกขึ้นมาชี้ว่าเป็นทุกข์ เพราะว่าที่ชื่อว่าโลกนั้นก็เป็นที่รักทั้งหมดเหล่านี้. และตัวคำว่า **โลก** เองนั้นก็แปลว่า **สิ่งที่ชำระ** สิ่งใดชำระสิ่งนั้นชื่อว่าโลก **ลูขขตติ โลโก.** ยกเอาโลกคือฉันธ อันเรียกว่า **ฉันธโลก** คือ อัตตภาพ ร่างกาย นามกาย คือฉันธ ๕ ของทุก ๆ คนนี้เป็นตัวอย่าง. เป็นฉันธโลกต้องเป็นทุกข์โดยสภาพเกิดแก่ตาย. และจิตใจเองนั้นก็มิใช่โสกะ ปริทเว เป็นต้น ต้องพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รัก ต้องประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก ปรารธนาไม่ได้สมหวัง. เพราะฉะนั้น จึงต้องประสบสิ่งที่ไม่พอใจ ไม่ชอบใจ ที่ไม่สบายใจ และสิ่งที่ไม่สบายกายอยู่เสมอ.

ปัญหาต่าง ๆ อุปสรรคต่าง ๆ ที่บังเกิดขึ้นในทางต่าง ๆ ของชีวิต ก็ล้วนเป็นสิ่งที่เรียกว่าเป็นตัวทุกข์นี้ทั้งสิ้น. คือเป็นสิ่งที่ไม่สบายกายไม่สบายใจ ที่ไม่พอใจที่เบียดเบียน ทุกคนจึงต้องพบปัญหาต่าง ๆ ต้องแก้กันอยู่ทั้งภายในทั้งภายนอก. ซึ่งปัญหาต่าง ๆ เหล่านั้นก็คือตัวทุกข์นี้เอง. แก้อย่างนี้ตกแล้วก็ต้องเกิดปัญหาอย่างนั้น. แก้อย่างนั้นแล้วก็ต้องเกิดปัญหาอย่างนี้. แก้อย่างนี้อยู่ตลอดทุกวี่ทุกวัน. ตั้งต้นแต่ตื่นขึ้นมาก็ต้องแก้ปัญหาเกี่ยวแก่ปากท้องของทุก ๆ คน. เมื่อแก้ปัญหากล่าวเกี่ยวแก่ปากท้องมือเข้าเสร็จไปแล้ว ก็ต้องมาแก้ปัญหากล่าวเกี่ยวแก่ปากท้องมือกลางวันมือเย็นในวันนี้อีกไปอีกตลอดวัน. แล้วก็ต้องแก้ปัญหากล่าวเกี่ยวแก่ปากท้องพุงนี้แหละดังกล่าวนี้อีก. ไม่ใช่ว่าแก้ปัญหากล่าวเกี่ยวแก่ปากท้องมือเข้ามือหนึ่งได้แล้ว ก็เสร็จกันเท่านั้น ก็เกิดปัญหาขึ้นมาอีก หิวกระหายขึ้นมาอีก. ก็ต้องแก้ให้ดื่มให้บริโภคน้ำให้อิ่ม. นอกจากนี้ก็ต้องมีพักผ่อนหลับนอน. จะต้องมีการแก้ปัญหากล่าวเกี่ยวแก่หนาวร้อนต่าง ๆ มีเสื้อผ้า. ต้องแก้ปัญหากล่าวเกี่ยวแก่โรคภัยไข้เจ็บ. นอกจากนี้เมื่อทำการงาน ก็จะต้องแก้ปัญหากล่าวเกี่ยวแก่การงานต่าง ๆ. และต้องแก้ปัญหากล่าวเกี่ยวแก่ตัณหาเองที่ก่อขึ้น เช่นตัณหานี้เองต้องการอยากให้นั่นทำนี่เพื่อที่จะได้นั่นได้นี้เพื่อที่จะเป็นนั่นเป็นนี่. ครั้นได้นั้นได้นี้มา ได้เป็นนั่นเป็นนี่มา ก็เกิดปัญหากล่าวเกี่ยวกับสิ่งที่ได้สิ่งที่เป็นนั่นซึ่งจะต้องแก้กันไปอีก ก็เรียกว่า ตัณหาก่อปัญหา แก้แล้วตัณหาก็ก่อปัญหาขึ้นอีก.

ทรงชี้ให้รู้จักทุกข์

เพราะฉะนั้น ทุกคนจึงต้องพบกับตัวทุกข์ อย่างละเอียดบ้าง อย่างหยาบบ้าง. แล้วก็ต้องแก้ทุกข์กันไปคราวหนึ่ง ๆ แล้วก็ต้องแก้กันใหม่อีก. เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงชี้ให้รู้จักทุกข์ อันนี้แหละเป็นข้อสำคัญ ว่าเป็นสิ่งที่มีครอบคลุมกันอยู่ทั่วไปทั้งหมด และก็เนื่องมาจากตัณหานี้. เพราะฉะนั้น ตัณหานี้แม้ว่าจะจำแนกออกไปเป็นตัณหาในอารมณ์ ๖ มีรูปเป็นต้น หรือเป็นตัณหา ๓ อันมีลักษณะที่ทำให้เกิดผลเป็นภพใหม่ เป็นใหม่ ที่มีเพื่อนมิตรสหายไปด้วยกันอยู่ตลอดเวลา ก็คือ นันทิ ความเพลิน ราคะ ความติดใจยินดี แล้วก็เติบโตยิ่งขึ้น ๆ ทั้งมีลักษณะที่ทำให้พร่องไม่เต็ม ทำให้บุคคลหรือจิตใจนี้เป็นทาส คอยรับใช้ตัณหาอยู่ตลอดเวลา. และสิ่งทั้งปวงที่ตัณหาต้องการจะได้ต้องการจะเป็นทั้งปวงนั้น ก็คือทุกข์ทั้งนั้น ก็เรียกว่าเป็นตัณหาในทุกข์. และที่เกิดใหม่ ที่เป็นไปเพื่อความเกิดใหม่ คือภพใหม่ เป็นใหม่นั้นก็เป็นทุกข์ใหม่ เป็นทุกข์ใหม่สืบ ๆ กันขึ้นไปนั่นเอง. แต่เพราะเหตุที่ยังมีตัวสหายที่ไปด้วยกัน คือ นันทิ ความเพลิน ราคะ ความติดใจยินดี จึงยังทิ้งตัวทุกข์ที่อยากที่ต้องการนั้นไม่ได้. ก็เรียกว่ายังเพลินยังติดใจยินดีอยู่ในตัวทุกข์. โลกก็เป็นไปกันอยู่ ดังนั้นแล้วก็กันไปเพื่อภพใหม่. ภพก็คือ ความเป็น เป็นใหม่ ก็คือเป็นทุกข์ใหม่เป็นทุกข์ใหม่กันอยู่เรื่อย ๆ ไปไม่สิ้นสุด.

ปฏิบัติโพชฌงค์เพื่อละตัณหาละทุกข์

เพราะฉะนั้น ความที่มามีสติระลึกได้ เอาว่าระลึกได้ตามที่ พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนดังที่นำมาแสดงนี้ส่วนหนึ่ง และก็หัดวิจยธรรม เลือกพ้นธรรม ก็ย่อมจะได้ปัญญา รู้จักทุกข์ รู้จักตัณหายิ่งขึ้น. ทำให้ได้ความเพียรในอันที่จะปฏิบัติละตัณหาละทุกข์ยิ่งขึ้น. จะทำให้ได้ปีติความดุจดั่งในธรรม ความอิมกายอิมใจ ได้ความสงบกาย สงบใจ ได้สมาธิและได้ตัวอุเบกขา ความที่มีจิตใจสงบอยู่ในภายใน ได้มากขึ้นวางได้มากขึ้น เหยยได้มากขึ้น. แปลว่าลดความวุ่นวาย ลดความที่ยึดถือต่าง ๆ ลงไปได้. นี่แหละเป็นตัว อุเบกขา ก็เป็น โพชฌงค์ แล้วก็ส่งให้เป็น สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบยิ่ง ๆ ขึ้น ตั้งต้นแต่ความเห็นชอบในบาปบุญคุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์ จนถึงในอริยสัจทั้ง ๔ ที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ตลอดจนถึงใน พระเถรานุเถระของท่านพระสาวกได้ชัดเจนขึ้น.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด ตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

ครั้งที่ ๑๖

ความรู้จักเวทนา

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจแน่วแน่ในมโนการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

จะแสดงสัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบตามพระเอกริบายของท่านพระสารีบุตรอันมาในสัมมาทิฏฐิสูตที่ได้แสดงมาโดยลำดับ. ภิกษุทั้งหลายเมื่อได้ฟังท่านแสดงมาโดยลำดับก็ได้กราบเรียนถามท่านยิ่งขึ้นไปอีกว่า ยังมีปริยายคือทางแสดงอันอื่นอยู่อีกหรือที่จะทำให้เป็นสัมมาทิฏฐิ มีความเห็นชอบ มีความเห็นตรงทำให้ประกอบด้วย ความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระธรรม นำมาสู่พระสัทธรรมคือพระธรรมวินัยในศาสนานี้. ท่านพระสารีบุตรก็ได้ตอบว่า ก็ยังมีปริยายคือทางที่พึงแสดงอธิบายต่อไปอีก. และท่านก็จับแสดงต่อไปอีกจากที่ได้นำมาอธิบายแล้วว่า สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ ก็คือรู้จักเวทนา รู้จักเหตุเกิดเวทนา รู้จักความดับเวทนา รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับเวทนา. เมื่อท่านแจกเป็น ๔ ดังนี้ ท่านก็อธิบายไปที่ละข้อว่า

รู้จักเวทนา ก็คือรู้จักเวทนา ๖ อันได้แก่

จักขุสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากจักขุสัมผัส สัมผัสทางตา
โสตสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากโสตสัมผัส สัมผัสทางหู
ฆานสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากฆานสัมผัส สัมผัสทางจมูก
ชีวนสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากชีวนสัมผัส สัมผัสทางลิ้น
กายสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากกายสัมผัส สัมผัสทางกาย
มโนสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากมโนสัมผัส สัมผัสทางใจ

รู้จักเหตุเกิดเวทนา ก็คือรู้จักว่าสัมผัสเป็นเหตุเกิดเวทนา

รู้จักความดับเวทนา ก็คือรู้จักว่าเวทนาดับเพราะดับสัมผัส

รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับเวทนา ก็คือรู้จักมรรคมีองค์ ๘
มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น.

จึงจะได้อธิบายเรื่อง เวทนา อันเป็นข้อแรกของ ๔ ข้อที่ท่าน
พระสาริบุตรได้ยกขึ้นอธิบาย ว่าเมื่อรู้จักก็ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ คือ
เห็นชอบ.

เวทนา ๓

เวทนานั้นโดยทั่วไปได้จำแนกไว้เป็น ๓ คือ

สุขเวทนา คือเวทนาที่เป็นสุขทางกายทางใจ

ทุกข์เวทนา คือเวทนาที่เป็นทุกข์ทางกายทางใจ

อทุกขมสุขเวทนา คือเวทนาที่มีใช้ทุกข์มีใช้สุข คือเวทนาที่มีใช้
ทุกข์มีใช้สุขทางกายทางใจ.

ฉะนั้น เวทนาจึงหมายถึงชั้น ๕ ข้อที่ ๒ ซึ่งเป็นความรู้สึก เสวย เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขดังกล่าว. เป็นไปได้ทั้งทางกายทางใจที่ทุกคนได้ประสบอยู่เป็นประจำ. และเวทนา นี้นับเป็นข้อที่ ๒ ของชั้น ๕ ต่อจากรูป ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรง แสดงชั้น ๕ สำหรับให้ยกขึ้นพิจารณาทางวิปัสสนากรรมฐานเพื่อให้รู้แจ้งเห็นจริง ว่าอรรถภาพอื่นที่จริงนั้นเป็นสมมติเป็นบัญญัติ ซึ่งก็นับว่าเป็นความจริงอย่างหนึ่ง เป็นความจริงโดยสมมติหรือโดยบัญญัติ. แต่โดยปรมาตม คือ โดยอรรถคือเนื้อความอย่างยิ่งคือ อย่างละเอียด ก็หาใช่เป็นอรรถตาตัวตนที่แท้จริงไม่. จึงได้ตรัสสอน ให้จำแนกอรรถภาพอันเป็นที่ตั้งของสมมติบัญญัติว่าอรรถตาตัวเรานี้ ว่าเป็นชั้น ๕ คือเป็นกองทั้ง ๕ มารวมกันอยู่ ได้แก่ กองรูป กองเวทนา กองสัญญา กองสังขาร กองวิญญาณ.

เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ รวมเรียกว่านาม รูปก็เป็นรูป. ย่อลงจึงเป็นนามรูปดังที่ทราบกันอยู่. เพราะฉะนั้น จึงไม่มีตัวเราของเรา มีแต่รูปเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณที่ประกอบกันอยู่.

เวทนา ๕

เวทนาซึ่งเป็นข้อ ๒ นั้น ตรัสแสดงไว้เป็นข้อ ๒ ก็เพราะว่า กำหนดได้ง่าย. เกิดขึ้นเป็นไปทั้งทางกายทั้งทางใจ. คือเกิดขึ้นเป็นไป ทั้งทางรูป รূพกาย และทางนามกาย คือทางใจ จึงกำหนดได้ง่าย. และได้มีจำแนกไว้อีกนัยหนึ่งเป็นเวทนา ๕ คือ สุข ทุกข์ โสมนัส โทมนัส อุเบกขา. เมื่อแจกออกเป็น ๕ ดังนี้

สุข จึงหมายถึงสุขทางกาย

ทุกข์ จึงหมายถึงทุกข์ทางกาย

โสมนัส หมายถึงสุขทางใจ

โทมนัส หมายถึงทุกข์ทางใจ

อุเบกขา ก็หมายถึงเวทนาที่เป็นกลาง ๆ มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ มิใช่ทุกข์ มิใช่สุข.

เพราะฉะนั้น แม้แจกเป็น ๕ ดังนี้ ก็คงย่อลงเป็น ๓ นั้นเอง ดังกล่าวมาข้างต้น. แต่ว่าเมื่อแจกออกเป็น ๕ สุข ทุกข์ โสมนัส โทมนัส อุเบกขา. สุขและทุกข์ก็มีความหมายจำกัดเข้ามา เฉพาะที่เป็นไปทางกาย. โสมนัส โทมนัส ก็เป็นไปทางใจ อุเบกขาก็เป็นเช่นเดียวกัน คือเป็นกลาง ๆ มิใช่ทุกข์มิใช่สุขดังกล่าว.

เวทนา ๖ ที่เกิดจากสัมผัส

ส่วนในที่นี้ท่านพระสารีบุตรท่านยกเอาเวทนา ๖ คือยกเอาเวทนา ๓ หรือเวทนา ๕ ดังกล่าวแล้วนั้นแหละแจกออก ที่เกิดจากสัมผัสคือ ความกระทบที่ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางมนะ คือใจ คือยกเอาสัมผัสทั้ง ๖ นี้ เป็นที่ตั้ง จึงเป็นเวทนา ๖. และเมื่อแจกเป็นเวทนา ๖ ดังนี้แล้ว จึงได้มีอธิบายให้ละเอียดต่อไปอีกว่า

สำหรับเวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น และที่เกิดจากสัมผัสทางใจ ทั้ง ๕ นี้ เป็น **เวทนาทางใจ** คือเป็นสุข หรือเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขทางใจ.

เฉพาะข้อเวทนาที่เกิดจากกายสัมผัส สัมผัสทางกาย จึงเป็น **เวทนาทางกาย** คือเป็นสุขหรือเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ ไม่สุขทางกาย.

ฉะนั้นในการพิจารณานั้นจึงให้ทำความเข้าใจว่า ที่ว่าเวทนาที่เกิดจากสัมผัสในทางทั้ง ๕ เป็นไปทางใจย่อมมีความหมายดังเช่นว่า เมื่อตาจับรูปมาประจวบกันก็เกิดความรู้รูปหรือเห็นรูป และเมื่อตาจับรูปและความรู้รูปคือเห็นรูปอันเรียกว่า วิญญาณ ทั้ง ๓ นี้มาประชุมกันก็เรียกว่าสัมผัส จึงเป็นเหตุให้เกิดเวทนา. หากรูปที่เห็นเป็นที่ตั้งของสุข ก็ให้เกิดสุขเวทนา รูปที่เห็นเป็นที่ตั้งของทุกข์ ก็ให้เกิดทุกข์เวทนา. รูปที่เห็นเป็นที่ตั้งของมิใช่ทุกข์มิใช่สุขหรือเป็นกลาง ๆ ก็ทำให้เกิดอทุกข์ขมสุขเวทนา หรืออุเบกขาเวทนา. เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางหู ทางจมูก ทางลิ้น และทางใจก็เช่นเดียวกัน. เพราะฉะนั้น เมื่อมีความอธิบายดังนี้ เวทนาที่เกิดจากสัมผัสในทางทั้ง ๕ ดังกล่าว จึงเป็นเวทนาทางใจอย่างเดียว.

หากจะมีปัญหาว่าดวงเข้าตาก็เจ็บ หรือเอาน้ำลูบตาก็เย็น ดังนี้จะเป็นเวทนาอะไร จะเป็นจักขุสัมผัสสชาเวทนาหรืออย่างไร. ก็ตอบว่า ในลักษณะดังกล่าวไม่เรียกว่า จักขุสัมผัสสชาเวทนา แต่เรียกว่า กายสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางกาย เพราะว่าดวงเข้าตาก็หมายถึงตาส่วนที่เป็นกาย ไม่ใช่หมายถึงตาส่วนที่เห็นรูป หมายถึงตาส่วนที่เป็นกาย จึงจัดว่าเป็นกายสัมผัสสชาเวทนา เป็นไปทางกาย. แม้ทางหูเป็นต้น ก็เช่นเดียวกัน. มีอะไรมากระทบหู หรือตีมด้าที่หู ก็เกิดความเจ็บ หรือเอาน้ำล้างน้ำลูบก็เย็นสบาย.

อย่างนี้ก็เป็นส่วนที่เป็นกายเช่นเดียวกัน ไม่ใช่เป็นส่วนที่เป็น
 ประสาทรับเสียงได้ยินเสียง. จึงนับว่าเป็นกายสัมผัสสชาเวทนา เวทนา
 ที่เกิดจากสัมผัสทางกาย. เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางกายนี้มีเป็น
 อันมาก. ความที่ได้รับความสุขทางกายต่าง ๆ อันเกี่ยวกับดินฟ้าอากาศ
 หรือเกี่ยวกับสิ่งที่ถูกต้องต่าง ๆ อันทำให้กายสบาย ก็นับว่าเป็นสุข
 ทางกาย. ความที่ต้องกระทบกับดินฟ้าอากาศส่วนที่เกิดทุกข์ เช่น
 ต้องตากแดดตากฝนประกอบการทำงาน หรือว่าต้องนั่งนาน ๆ เดิน
 นาน ๆ ยืนนาน ๆ หรือเมื่อนอนนาน ๆ ก็เป็นทุกข์ขึ้นมา. หรือว่า
 อาหารป่วยไข้ต่าง ๆ เกิดความทุกข์ ก็เป็นทุกข์เวทนาทางกาย
 เพราะฉะนั้น ทุกขเวทนาทางกายก็มีมาก สุขก็มีมาก และที่เป็น
 กลาง ๆ ที่ไม่ทำให้สุขให้ทุกข์ก็นับว่าเป็นกลาง ๆ ได้ก็มีอยู่. แต่บาง
 ท่านก็มีอธิบายว่า ที่เป็นกลาง ๆ นั้นไม่มี เพราะถ้าเป็นปกติก็นับว่า
 เป็นสุข. เหมือนดังเช่นความหนาวความร้อน ความเย็น ความร้อน
 ของดินฟ้าอากาศ ที่ร้อนไปหรือเย็นไปก็ทำให้รู้สึกเป็นทุกข์ทางกาย.
 เมื่อมีความร้อนหรือความเย็นที่อันวຍให้เกิดความรู้สึกเป็นสุขสบาย
 ก็ทำให้เกิดสุขเวทนาทางกาย. หรือที่แม้ไม่ทำให้เกิดความสุขชัดเจนก็คือ
 ไม่ร้อนมากไม่เย็นมากเรียกว่าเป็นปกติ ก็ไม่ทำให้รู้สึกว่าเป็นสุข
 หรือไม่ทำให้รู้สึกว่าเป็นทุกข์อย่างไร เป็นปกติ. แม้ตั้งนี้ก็น่าจะเรียกว่า
 เป็นกลาง ๆ ได้. แต่ท่านแสดงว่า จัดว่าเป็นสุขเหมือนกัน. แต่ว่าบาง
 ท่านก็แสดงว่าที่มีลักษณะเป็นปกติดังกล่าวที่ไม่ทำให้รู้สึกว่าเป็นสุข
 หรือเป็นทุกข์ ก็นับว่าเป็นกลาง ๆ ได้.

ส่วนทางใจนั้นย่อมมีชัดทั้ง ๓ อย่าง. เมื่อสัมผัสดังกล่าวเป็นที่ตั้งของสุขก็ให้เกิดสุข เป็นที่ตั้งของทุกข์ก็ให้เกิดทุกข์. และแม้เป็นที่ตั้งของสุขของทุกข์ดังกล่าว เมื่อใจวางเฉยได้ มีอุเบกขาได้ ก็เป็นอุเบกขาไม่ทุกข์ไม่สุขทางใจ. หรือสัมผัสดังกล่าวนั้นเองที่ไม่ทำให้รู้เป็นสุขหรือรู้เป็นทุกข์ชัดเจน เป็นสิ่งธรรมดาสามัญ ก็นับว่าเป็นเวทนาที่ไม่ทุกข์ไม่สุข. ยกตัวอย่างเช่นว่า ดากับรูปมาประจวบกัน หูกับเสียงมาประจวบกัน คือได้ยินอะไร ได้เห็นได้อะไร วันหนึ่ง ๆ มากมายนักหนา. แต่ที่ทำให้เป็นสุขหรือทำให้เป็นทุกข์นั้นไม่ใช่ทั้งหมด. ในส่วนที่เห็นแล้วก็แล้วไปไม่ได้ใส่ใจถึง ได้ยินแล้วก็แล้วไปไม่ได้ใส่ใจถึง มีอยู่เป็นอันมาก. ในลักษณะดังกล่าวนี้ มิใช่ว่าไม่เกิดเวทนา เกิดเวทนาเหมือนกัน แต่ว่าเป็นเวทนาที่เป็นกลาง ๆ คือไม่พอที่จะให้รู้เป็นสุข ไม่พอที่จะให้รู้เป็นทุกข์ ก็เฉย ๆ. ความเฉย ๆ นี้ก็เป็นความรู้สึกอย่างหนึ่ง. เมื่อเป็นความรู้สึกอย่างหนึ่งก็เป็นเวทนาอย่างหนึ่ง.

เวทนาเป็นที่ตั้งของ รากะ โทสะ โมหะ

และเวทนาที่เป็นความรู้สึกเฉย ๆ ดังกล่าวมานี้ มักจะมีได้พิจารณาถึง มักจะมีได้คำนึงถึง. ท่านจึงแสดงว่า เวณาดังกล่าวมานี้เป็นที่ตั้งของโมหะคือความหลง.

สุขเวทนา นั้นเป็นที่ตั้งของ **รากะ** ความติดใจยินดี.

ทุกข์เวทนา นั้นเป็นที่ตั้งของ **โทสะ** ความโกรธแค้นขัดเคือง.

ส่วน เวทนาที่เป็นกลาง ๆ ดังกล่าว เป็นที่ตั้งของ โมหะ
ความหลง.

เพราะว่าเฉย ๆ แต่ก็เป็นเฉย ๆ ด้วยความไม่รู้ คือมิได้กำหนดพิจารณาให้รู้ว่าเป็นเวทนาเหมือนกัน. แต่เป็นเวทนาที่เมื่อไม่ได้กำหนดเป็นเวทนาที่ไม่รู้ ไม่รู้จัก. เมื่อไม่รู้จักก็เป็นโมหะคือความหลง ตั้งต้นแต่หลงว่าไม่รู้จักว่าเป็นเวทนา. ส่วนสุขทุกข์นั้นเป็นที่ตั้งของ ราคะบ้าง เป็นที่ตั้งของโทสะบ้าง ดังกล่าว.

ทรงสอนให้ทำสติกำหนดพิจารณาเวทนา

เวทนานี้เป็นข้อที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนให้ทำสติกำหนด เป็น **เวทนานุปัสสนา** สติกำหนดพิจารณาเวทนา ตามรู้ตามเห็นเวทนา อันเป็นสติปฏิฐานข้อที่ ๒. และได้มีตรัสสอนเอาไว้ให้กำหนดเวทนานี้ สำหรับที่จะได้ดับทุกข์เวทนาได้อีกด้วย. ดังที่มีเรื่องเล่าถึงพระนางสามาวดีที่ถูกไฟคลอกสิ้นพระชนม์ในปราสาท โดยที่มีผู้รักษาจุดไฟเผาปราสาทที่พระนางได้ประทับอยู่ และปิดกั้นประตูมิให้ออกได้. ได้มีแสดงว่าพระนางได้เจริญเวทนาปริคคหกรรมฐาน คือกรรมฐานที่กำหนดเวทนา กำหนดดูเวทนาที่เกิดขึ้นในขณะที่ถูกไฟเผาร่างกาย. และเมื่อได้ตั้งใจกำหนดดูจริง ๆ ก็จะมีความแยกระหว่างกายกับผู้ดูผู้รู้ คือผู้ที่กำหนดเวทนานั้นเชื่อว่าเป็นผู้ดูผู้รู้ สิ่งที่กำหนดดูก็คือกาย. และเมื่อแยกออกจากกันได้ อันหมายความว่าสติที่กำหนด

ดูกำหนดรู้นั้นมีกำลัง เวทนาที่เป็นทุกข์จึงอยู่แค่กายคืออยู่ที่กาย มีใช้อยู่ที่จิตใจ หรือมีใช้อยู่ที่ผู้กำหนดดูกำหนดรู้. เมื่อเป็นดังนี้ จึงชื่อว่าแยกกายออกจากใจได้. เมื่อแยกกายออกจากใจได้ ใจก็ไม่ ต้องรับเป็นทุกข์เวทนาทางใจ. ทุกขเวทนามีเป็นทุกข์เวทนาของกาย แต่ไม่เป็นทุกข์เวทนาของใจ. สติที่กำหนดดูกำหนดรู้เวทนานี้จึง แยกได้ดังนี้. และแม้จะได้รับทุกข์เวทนาอย่างอื่นหรือแม้ได้รับสุขเวทนา ก็ตาม เมื่อตั้งสติกำหนดดูกำหนดรู้ให้เป็นเวทนาปริคคหกรรมฐาน กรรมฐานที่กำหนดเวทนาอยู่ เมื่อสติที่กำหนดมีกำลังก็ย่อมจะแยกได้ เช่นเดียวกัน.

สำหรับเวทนาที่เป็นทางกายนั้น เมื่อตั้งสติหัดปฏิบัติกำหนด ดูกำหนดรู้อยู่บ่อย ๆ จนมีความชำนาญ ย่อมอาจแยกได้ง่ายกว่าเวทนา ทางใจ เพราะเวทนาทางใจนั้นน้อยอยู่ที่ใจเอง. แต่เวทนาทางกายนั้นอยู่ที่ กาย. ถ้าใจไม่ไปยึดไม่ไปถือ เวทนาทางกายก็อยู่แค่กายไม่เข้าถึงใจ แต่ที่เวทนาเข้าถึงใจนั้นคือใจเป็นทุกข์ไปด้วยกับกายก็เพราะว่ายังแยก กันมิได้. เวทนาปริคคหกรรมฐาน กรรมฐานที่กำหนดเวทนานี้แหละ ที่จะแยกได้ แต่ว่าจะต้องตั้งสติกำหนดให้มีกำลัง.

ต่อไปนี้ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป

ครั้งที่ ๑๗

ความรู้จักผัสสะ

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม

ได้แสดงพระเถรอธิบายในสัมมาทิฐิของท่านพระสารีบุตรเถระ ซึ่งมีที่มาในสัมมาทิฐิสูตรโดยลำดับ. ภิกษุทั้งหลายได้กราบเรียนถามท่าน ท่านก็ได้ตอบ. แล้วพระภิกษุทั้งหลายก็ได้เรียนถามท่านอีก ว่ายังมีปริยายคือทางแสดงอย่างอื่นอีกหรือไม่. ท่านก็ตอบว่ามี ซึ่งได้กล่าวมาโดยลำดับ. ในวันนี้ก็จะได้กล่าวตามที่ท่านตอบคำถามของพระภิกษุทั้งหลายถึงปริยายคือทางแสดงอย่างอื่นอีกจากที่ได้แสดงอธิบายมาแล้ว. ท่านก็ได้ตอบว่า ยังมีปริยายคือทางที่แสดงอย่างอื่นอีก. คือสัมมาทิฐิ เห็นชอบ ก็ได้แก่วรรู้จักผัสสะ รู้จักเหตุเกิดผัสสะ รู้จักความดับผัสสะ และรู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับผัสสะ. เมื่อท่านตั้งหัวข้อขึ้นมาเป็น ๔ ข้อดังนี้ ท่านก็ได้แสดงเถรอธิบายแต่ละข้อว่า

รู้จักผัสสะ ก็คือรู้จักสัมผัส ๖ อันได้แก่ จักขุสัมผัส สัมผัสทางตา โสตสัมผัส สัมผัสทางหู ฆานสัมผัส สัมผัสทางจมูก ชิวหาสัมผัส สัมผัสทางลิ้น กายสัมผัส สัมผัสทางกาย และมนโสัมผัส สัมผัสทางใจ

รู้จักเหตุเกิดแห่งผัสสะ ก็คือรู้จักว่า ผัสสะเกิดขึ้นเพราะอายตนะ ๖ เกิดขึ้น

รู้จักความดับผัสสะ ก็คือรู้จักว่า ผัสสะดับก็เพราะอายตนะ ๖ ดับ

รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับผัสสะ ก็คือรู้จักมรรคมรรค ๘ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น.

อธิบายผัสสะหรือสัมผัส ๖

จะอธิบายสัมผัส ๖. คำนี้เรียกว่า **ผัสสะ** หรือเรียกว่า **สัมผัส** มักจะแปลกันว่า *ความกระทบ*. ในภาษาไทยก็นำเอาคำว่าสัมผัสมาใช้ ซึ่งใช้ในความหมายว่า กระทบหรือถูกต้อง. แต่ความหมายในทางธรรมะ หมายถึงผัสสะหรือสัมผัส ที่เป็นความประชุมกันของอายตนะภายใน อายตนะภายนอกและวิญญาณ แต่ละทางในทางทั้ง ๖. กล่าวคือ

อายตนะภายในอันได้แก่ตา ภายนอกอันได้แก่รูป มาประจวบกัน ก็เกิด จักขุวิญญาณ ความรู้ทางตา ดังที่เรียกว่าเห็นคือเห็นรูป.

ทั้ง ๓ นี้ คือ ตา ๑ รูป ๑ จักขุวิญญาณ ๑ มาประชุมกัน ก็เรียกว่า สัมผัส และเรียกว่า **จักขุสัมผัส** สัมผัสทางตา.

หูกับเสียงมาประจวบกัน ก็เกิดโสตวิญญาณ ความรู้ทางหูที่เรียกว่าได้ยิน. และทั้ง ๓ นี้คือ หู ๑ เสียง ๑ โสตวิญญาณ ๑ มาประชุมกัน ก็เรียกว่า **โสตสัมผัส** สัมผัสทางหู.

จมูกกับกลิ่นมาประจวบกัน ก็เกิดฆานวิญญาณ ความรู้ทางจมูกคือทราบกลิ่น จมูก ๑ กลิ่น ๑ ฆานวิญญาณ ๑ ประชุมกัน ก็เรียกว่า **ฆานสัมผัส** สัมผัสทางจมูก.

ลิ้นกับรสมาประจวบกัน ก็เกิดชีวาวิญญาณ ความรู้ทางลิ้นคือทราบรส. ลิ้น ๑ รส ๑ ชีวาวิญญาณ ๑ มาประชุมกัน ก็เรียกว่า **ชีวาสัมผัส** สัมผัสทางลิ้น.

กายและโณรุฐัพพะสิ่งที่กายถูกต้องมาประจวบกัน ก็เกิดกายวิญญาณ ความรู้ทางกายคือทราบสิ่งที่ถูกต้องทางกาย. กาย ๑ โณรุฐัพพะสิ่งที่กายถูกต้อง ๑ กายวิญญาณ ๑ ประชุมกัน ก็เป็น **กายสัมผัส** สัมผัสทางกาย.

มโนคือใจ กับธรรมะคือเรื่องราว มาประจวบกันก็เกิดมโนวิญญาณ ความรู้ทางมโนคือใจ คือรู้เรื่องหรือคิดเรื่อง. มโนคือใจ ๑ ธรรมะคือเรื่องราว ๑ มโนวิญญาณ ๑ ประชุมกัน ก็เป็น **มโนสัมผัส** สัมผัสทางมโนคือใจ.

นี่คือผัสสะหรือสัมผัสทางคติธรรม.

สัมพัสเป็นของละเอียด กำหนดได้ยาก

เมื่อพิจารณาถึงสัมพัสหรือผัสสะนี้ ก็ย่อมจะทราบว่าเป็นผัสสะหรือสัมพัสทางจิตใจและเป็นของที่ละเอียด กำหนดได้ยาก. มิใช่แต่สัมพัสหรือผัสสะเท่านั้น นามธรรมทั้งหมดที่เป็นเบื้องต้นคือวิญญาณเอง อันได้แก่ความรู้ที่บังเกิดขึ้น เมื่ออายตนะภายในอายตนะภายนอกประจวบกัน อันเป็นความรู้ของจิต ก็เป็นสิ่งที่ละเอียดยิ่งไปกว่าผัสสะหรือสัมพัส. แต่นามธรรมที่บังเกิดขึ้นสืบไปจากวิญญาณสัมพัส อันได้แก่เวทนา สัญญา สังขาร ย่อมปรากฏสังเกตจับพิจารณาได้ง่ายขึ้น. ดังเวทนาที่เป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข สัญญาที่เป็นความจำหมาย สังขารที่เป็นความคิดปรุงหรือปรุงคิด เป็นนามธรรมที่ชัดขึ้น ปรากฏมากขึ้น. เหมือนอย่างสุขหรือทุกข์ทางกายก็ตาม ทางใจก็ตาม เมื่อเกิดขึ้นทุกคนก็ย่อมจะรู้หรือไม่ทุกข์ไม่สุขก็ย่อมจะรู้. สัญญาความกำหนดจำหมาย จำได้จำไม่ได้ ทุกคนก็ย่อมจะรู้ สังขารความปรุงคิดหรือคิดปรุง ทุกคนก็ย่อมจะรู้ใจของตัวเองว่าคิดอย่างไร. และแม้วิญญาณที่บังเกิดขึ้น เมื่ออายตนะภายในอายตนะภายนอกประจวบกันกับเมื่อทั้ง ๓ มาประชุมกันเป็นสัมพัสอันละเอียดไปกว่า นามธรรมที่บังเกิดต่อไปคือเวทนามักจะสังเกตได้ยากจับได้ยาก ทำความรู้ในวิญญาณในสัมพัสได้ยาก. ต่อเมื่อเป็นเวทนาเป็นต้น จึงจะชัดขึ้น.

วิธิจิตต้องดำเนินไปตามขั้นตอน

และแม้ไม่ตั้งใจที่จะกำหนด แต่ว่าตัวเวทนาเป็นต้นนั้นเองก็โผล่ขึ้นมาให้ทราบได้. ความโผล่ขึ้นมานั้น แม่วิญญาณและสัมผัสก็โผล่ขึ้นมา. ดังที่เมื่อตากับรูปประจวบกัน ก็เกิดความรู้สึกรูปคือเห็นรูป อันเรียกว่าจักขุวิญญาณ ทุกคนก็ย่อมจะรู้ว่าได้เห็นรูป. และแม้เมื่อไม่เห็นก็ย่อมจะรู้ว่าไม่เห็น. แต่โดยมากนั้น เมื่อไม่เห็นสิ่งที่ต้องการ จะไม่เห็น จึงจะรู้ว่าไม่เห็นเพราะใจจะตั้งกำหนดอยู่คือตั้งกำหนดอยู่ในเรื่องที่ยากจะเห็น แต่ครั้งไม่เห็นก็รู้ว่าไม่เห็น. แต่เมื่อเห็นก็ไม่ได้นึกถึงกิริยาที่เห็นอันเป็นจักขุวิญญาณ แต่ว่าไปนึกถึงสิ่งที่เห็นนั้น คือข้ามเลยไปถึงขั้นที่เป็นสังขารปรุงคิดหรือคิดปรุง และข้ามไปถึงที่เป็นกิเลสขึ้นมา เป็นความยินดีความยินร้ายต่าง ๆ ในรูปที่เห็นนั้น. ส่วนวิธิจิตที่แสดงที่เป็นไปตามลำดับนั้นไม่ได้นึกถึง. เช่นเดียวกับการที่จะขึ้นไปสู่ที่ใดที่หนึ่งซึ่งจะต้องก้าวขึ้นบันไดไปที่ละขั้น ทุกคนก็ไม่ได้ไปนึกถึงบันไดที่ก้าวขึ้นไป. มุ่งจะขึ้น และก้าวบันไดขึ้นไปก็ขึ้นก็ไม่ได้นึกถึง ไม่ได้มุ่งถึง. เพราะฉะนั้น จึงมักจะไม่ว่าบันไดที่ก้าวขึ้นไปนั้นมีกี่ขั้น. วิธิจิตก็เช่นเดียวกัน ต้องเป็นไปตามลำดับเหมือนอย่างขึ้นบันได. คือว่าอายตนะภายในภายนอกที่มาประจวบกัน ที่เหมือนอย่างเป็นบันไดขั้นแรก คือความมาประจวบกันก็เป็นวิญญาณ มีจักขุวิญญาณเป็นต้น ก็เป็นบันไดขั้นที่ ๒ และทั้ง ๓ นั้นมาประชุมกันเป็นสัมผัส ก็เป็นบันไดขั้นที่ ๓. จึงมาถึงเวทนาเป็นบันไดขั้นที่ ๔ สัญญาที่ ๕ สังขารที่ ๖ ซึ่งจิตนี้จะต้องดำเนินไปตามวิธิจิตดังกล่าวนี้ ในอารมณ์ทุกข้อทุกอย่าง.

ชนกรรมทำให้เกิด

อารมณ์ทุกข้อทุกอย่างที่จิตคิดจะต้องผ่านบันไดขึ้นมาโดยลำดับ ดังนี้. จิตเองกับบันไดที่จิตดำเนินผ่านขึ้นมาตามลำดับนี้ เป็นธรรมชาติ เป็นธรรมชาติของกายและจิตนี้ของทุก ๆ คน.

จัดเป็น **อพยगतธรรม** ธรรมะที่เป็นกลาง ๆ ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล ไม่ใช่บาป ไม่ใช่บุญ.

เป็น **วิบากขันธ์** คือเป็นขันธ์ซึ่งได้มาแต่กำเนิด เริ่มต้นเกิด ก่อขึ้นในครรภ์ของมารดาซึ่งทางพระพุทธศาสนาแสดงว่าเป็นวิบาก คือผลของกรรมพร้อมทั้งกิเลสซึ่งได้ประกอบกระทำไว้แล้ว.

เป็น **ชนกรรม** กรรมที่ก่อให้เกิดขึ้นมา. และเมื่อธาตุทั้งหลาย คือธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ เริ่มต้นขึ้นได้ที่ คันธัพพะ คนธรรพ์ ท่านใช้ศัพท์เรียกดังนี้ อันได้แก่ปฏิสนธิจิตก็มา ปฏิสนธิตามกรรม เป็นปฏิสนธิจิต เป็นปฏิสนธิวิญญาณ. เป็นอันว่า เริ่มมีธาตุ ๖ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ และ ธาตุวิญญาณอันเรียกว่า วิญญาณธาตุ เป็นบุรุษ สตรี สัตว์ บุคคล ทุก ๆ คน นี้ก่อกำเนิดเกิดขึ้นมา.

ในทางพระวินัย ได้แสดงนับว่าเริ่มเป็นชาติคือความเกิดตั้งแต่ ปฐมจิตปฐมวิญญาณในครรภ์ของมารดาดังกล่าว. และก็อาศัยอาหาร เติบโตขึ้นโดยลำดับจนถึงคลอดออกมา. ก็อาศัยอาหารเติบโตขึ้นมา โดยลำดับ. เป็นธาตุ ๖ เป็นกายเป็นจิต. เป็นขันธ์ อายตนะ ธาตุ.

เป็นขั้น ๕. เป็นนามรูป อันเป็นที่ตั้งของสมมติบัญญัติว่าเป็นอัตภาพ เป็นตัวเรา เป็นเรา. นี่เป็นวิปากขั้น วิปากายตนะ วิปากธาตุ ของชนกรรมที่นำมาเกิดพร้อมทั้งกิเลส. เป็นกลาง ๆ ไม่ใช่บุญ ไม่ใช่บาป ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล.

กำหนดรูปและนามเป็นที่ตั้งของวิปัสสนากรรมฐาน

และสำหรับรูปกายอันเป็นที่อาศัยของจิต พร้อมกับมโนธาตุ มโนวิญญาณธาตุต่าง ๆ อันเป็นที่ตั้งของนามธรรมต่าง ๆ ก็มีกระบวนการของจิตใจเป็นไปตามธรรมชาติตามธรรมดาตั้งที่กล่าวมาแล้ว. และสำหรับรูปกายนั้นอันเป็นส่วนรูปคือกองรูปนั้นก็สังเกตกำหนดได้ง่าย. เป็นที่ตั้งของวิปัสสนากรรมฐาน คือเป็นภูมิของวิปัสสนากรรมฐาน. และก็น่าจะเป็นที่วิญญูณกับสัมผัสนั้นกำหนดได้ยาก. ในขั้น ๕ จึงได้จัดนามธรรมต่อจากรูปขั้น ก็มาเป็นเวทนา สัญญา สังขาร แล้วจึงนำวิญญูณมาเป็นข้อท้ายเพื่อเป็นวิปัสสนาภูมิ เป็นภูมิสำหรับพิจารณาทางวิปัสสนาให้เห็นไตรลักษณ์. เมื่อกำหนดรูปอันเป็นของหยาบ แล้วก็มาเวทนาซึ่งก็เป็นนามธรรมที่หยาบดังกล่าวก่อน แล้วก็มาสัญญา มาสังขาร. เมื่อมาถึงสังขาร ก็แปลว่าได้กำหนดนามธรรมถนัดขึ้น จึงมาวิญญูณเป็นข้อ ๕ ซึ่งจะกำหนดได้ง่ายเข้า คือกำหนดตัวรู้ที่เป็นไปกับการคิดปรุงหรือความปรุงคิดต่าง ๆ. เพราะว่าเมื่อปรุงคิดหรือคิดปรุงไปต่าง ๆ นั้น ก็ย่อมมีตัวรู้ประกอบอยู่ด้วย คือรู้ว่าคิดอะไร ปรุงอะไร. แต่ว่าโดยมากนั้นผู้ที่ไม่ปฏิบัติ

ธรรมะ มักจะไม่คิดถึงตัวรู้ที่ประกอบกันไปอยู่กับการคิดปรุงหรือความปรุงคิด เพราะไม่มุ่งคิดปรุงหรือปรุงคิด และไปติดอยู่ในกิเลส ยินดียินร้ายหลงมกมายอันบังเกิดขึ้นจากสิ่งที่คิดปรุงหรือปรุงคิดนั้น จึงมิได้มานึกถึงตัวรู้ ว่าอันที่จริงนั้นทุกคนคิดอะไรก็รู้ไปด้วยว่าคิดอะไร. ฉะนั้น หากหัดกำหนดดูตัวรู้ที่ไปกับตัวคิดปรุงหรือปรุงคิด ก็ย่อมจะจับตัวรู้ได้. และก็ย่อมจะรู้จักว่านั่นแหละเป็นวิญญาน ที่ในขั้นนี้ก็เป็มนโมวิญญาน.

หัดกำหนดดูให้รู้จักมโนวิญญานหรือตัวรู้

และเมื่อเป็นดังนี้ ก็มาหัดจับวิญญานคือตัวรู้. เมื่ออายตนะภายใน-ภายนอกมาประจวบกันดังกล่าวนี้อายตนะ ซึ่งเมื่ออายตนะทั้ง ๒ มาประจวบกันแล้ว โดยปกติก็ย่อมจะเกิดตัวรู้ คือรู้รูปที่เรียกว่าเห็นรูป รู้เสียงที่เรียกว่าได้ยินเสียง. แต่ว่าจะต้องมีความเข้าใจอีกอันหนึ่งว่า จิตนี้จะต้องตั้งอยู่เพื่อที่จะรู้ด้วย. คือเมื่อตากับรูปประจวบกัน จิตนี้จะต้องตั้งอยู่เพื่อที่จะดูรูปรู้รูป จึงจะเห็นรูป เกิดเป็นจักขุวิญญาน. เมื่อหูกับเสียงประจวบกันจิตนี้จะต้องตั้งอยู่เพื่อที่จะรู้เสียง จึงจะเกิดโสตวิญญานคือได้ยินเสียง. ถ้าจิตนี้ไม่ตั้ง แม้ว่าจะมีรูปมาอยู่เฉพาะหน้าเฉพาะตา จะมีเสียงมากระทบหูโสตประสาท แต่ก็ไม่เห็น ไม่ได้ยิน ถ้าจิตไม่ตั้ง. เหมือนดังที่กำลังบรรยายธรรมอยู่นี้ ท่านทั้งหลายที่ฟังอยู่นี้ จะต้องมิจิตตั้งที่จะฟังด้วย จึงจะได้ยินเสียงที่แสดงนี้. แต่หากว่าถ้าจิตไม่ตั้งที่จะฟัง คือส่งจิตไปเสียในที่อื่น แม้เสียงที่แสดงนี้จะไปกระทบโสตประสาทแต่ก็ไม่ได้ยิน. หูดับใน

เมื่อจิตไม่ตั้งจะพัง. อายตนะทุกข้อย่อมเป็นดังนี้. ตาดับในเมื่อจิตไม่ตั้งที่จะดู. หูดับในเมื่อจิตไม่ตั้งที่จะฟัง. จมูกดับลิ้นดับในเมื่อจิตไม่ตั้งที่จะทราบกลิ่นทราบรส. กายดับในเมื่อจิตไม่ตั้งที่จะทราบสิ่งถูกต้อง. เพราะฉะนั้น จิตจึงต้องตั้งประกอบอยู่.

หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือมโนข้อที่ ๖ นั้นเอง ที่เป็นอายตนะข้อที่ ๖ ที่เรียกว่าใจ จะต้องตั้งอยู่ประกอบอยู่กับตากับหูกับจมูกกับลิ้นกับกายด้วยทุกเรื่องไป ตาหูจมูกลิ้นกายใจจึงจะไม่ดับ. ถ้ามโนไม่มาประกอบอยู่ด้วยแล้วก็ดับ. นี่เป็นธรรมชาติเป็นธรรมดา. เพราะฉะนั้นเมื่ออายตนะภายในภายนอกประจวบกันก็เกิดความรู้ขึ้น. จึงอาจหัดกำหนดดูได้ ดูตัวเห็น ตัวได้ยิน คือตัวรู้นั่นเอง ที่บังเกิดขึ้นนั้น. แต่ถ้าหากว่าจิตนี้ตั้งกำหนดอยู่เพียงเท่านั้นคือเพียงแค่จักขุวิญญาณ โสทวิญญาณเป็นต้น คือเมื่อตากับรูปประจวบกัน จิตตั้งกำหนดก็เห็นรูปแล้วจิตก็ถอนไปเสีย. ถ้าเป็นดังนี้แล้ว เรื่องนั้นก็ดับอยู่แค่นั้น. ไม่เป็นสัมผัสไม่เกิดเวทนาสัญญาสังขารอะไร. เพราะฉะนั้น หากว่าจิตตั้งอยู่ต่อไปกำหนดต่อไป กล่าวคือเมื่อตากับรูปประจวบกัน จิตตั้งเพื่อที่จะทราบรูปเห็นรูป ก็เกิดจักขุวิญญาณ รู้อยู่เห็นรูป. จิตก็ยังตั้งอยู่ในเรื่องนี้อยู่ต่อไป. เมื่อจิตตั้งอยู่ในเรื่องนี้อยู่ต่อไป ก็คือจิตได้นำเอาตารูปและตัวจักขุวิญญาณคือตัวรู้อยู่เห็นรูปนั้น มาประชุมกันเองในจิตเป็นสัมผัส. แปลว่าเรื่องนั้นก็กระทบถึงจิตแรงขึ้น จิตไม่ปล่อย. และถ้าจิตไม่ปล่อย ต่อไปจึงจะเป็นเวทนาเป็นสัญญาเป็นสังขาร. แต่ถ้าจิตปล่อยอยู่แค่นี้ไปเรื่องอื่นเสีย ก็ดับไปแค่สัมผัสเท่านั้น. เพราะฉะนั้น จิตที่ตั้งอยู่นี้จึงเป็นสิ่งที่สำคัญมาก. และจิตที่ตั้งอยู่นี้แหละคือตัวสมาธิ ซึ่งเป็นไปตามธรรมชาติธรรมดา.

การหัดทำสมาธินั้นก็คือเป็นการหัดให้ตั้งอยู่ในทางที่ดีที่ชอบ
 นั้นเอง. แต่อันที่จริงตามธรรมชาติธรรมดานั้นก็ต้องมีสมาธิ คือจิตจะ
 ต้องตั้งอยู่ วิธีจิตจึงจะเป็นไปได้ดังที่กล่าวมาแล้ว. เพราะฉะนั้น
 สัมผัสนั้นก็คือความที่อายตนะภายในภายนอก กับตัวเห็นรูปเป็นต้น
 นั้นมารวมกัน กระทบจิตแรงขึ้น จึงย่อมจะเป็นเวทนาขึ้นมา.
 เพราะฉะนั้น หากหัดกำหนดจริง ๆ แล้วก็กำหนดได้ สัมผัสจึงมี
 ลักษณะดังที่ได้แสดงมานี้. จึงเป็นสัมผัส ๖ หรือเรียกว่าผัสสะเฉย ๆ.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๒๑ มกราคม ๒๕๒๘

ครั้งที่ ๑๘

ความรู้จักอายตนะ ๖

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจมอบน้อมน้อมสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ได้แสดงพระเถรอธิบายของท่านพระสารีบุตรเรื่องสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบมาโดยลำดับ. เมื่อท่านได้แสดงเถรอธิบายจบไปตอนหนึ่ง ๆ ฤษีทั้งหลายก็ได้กราบเรียนถามท่านว่า จะมีปริยายคือทางแสดงอย่างอื่นอีกหรือไม่ ซึ่งท่านก็ตอบว่ามี. ในวันนี้ จึงจะได้แสดงต่อไปถึงคำตอบของท่าน สืบต่อจากที่ได้แสดงมาแล้ว. คือท่านได้แสดงว่ามีปริยายคือทางแสดงอย่างอื่นอีก. คือสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ ก็ได้แก่รู้จัก สฬายตนะ อายตนะ ๖ รู้จักเหตุเกิดแห่งอายตนะ ๖ รู้จักความดับอายตนะ ๖ รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับอายตนะ ๖. เมื่อท่านตั้งหัวข้อขึ้น ๔ ข้อดังนี้แล้ว ก็ได้แสดงอธิบายขยายความต่อไปว่า

รู้จักสฬายตนะ **อายตนะ ๖** ก็คือรู้จักอายตนะภายในทั้ง ๖ อันได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และমনะคือใจ

รู้จักเหตุเกิดแห่งอายตนะทั้ง ๖ ก็คือรู้ว่าเพราะนามรูปเกิดอายตนะทั้ง ๖ จึงเกิด อายตนะจึงเกิดเพราะเกิดนามรูป

รู้จักความดับแห่งอายตนะทั้ง ๖ ก็คือรู้จักความดับแห่งนามรูป

รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับอายตนะทั้ง ๖ ก็คือรู้จักมรรคมีองค์ ๘ อันได้แก่ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ เป็นต้น.

อายตนะ ๖ เป็นวิปัสสนาภูมิ

จะได้อธิบายในข้อแรกคือ **อายตนะภายในทั้ง ๖** อันอายตนะนี้เป็นส่วนของอตตภาพนี้ ซึ่งทางพุทธศาสนา สมเด็จพระบรมศาสดาได้ทรงยกขึ้นแสดงสั่งสอนไว้เป็นอันมาก. เช่นเดียวกับขันธ ธาตุ กล่าวคือ ขันธ อายตนะ ธาตุ ทั้ง ๓ นี้ได้ตรัสแสดงไว้มาก. และโดยเฉพาะตรัสแสดงไว้โดยฐานะเป็น **วิปัสสนาภูมิ** คือภูมิของวิปัสสนา อันเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า **วิปัสสนากรรมฐาน**. ผู้ปฏิบัติทางปัญญาคือวิปัสสนาปัญญา ย่อมมีขันธ อายตนะ และธาตุเหล่านี้เป็นอารมณ์ คือต้องพิจารณาขันธ พิจารณาอายตนะ พิจารณาธาตุ. การเจริญวิปัสสนากรรมฐานจึงต้องอาศัยขันธ อายตนะ ธาตุ เป็นอารมณ์ เป็นภูมิคือพื้นฐานของวิปัสสนาอันจะทิ้งเสียมิได้. และอายตนะนี้ก็เป็นที่ทราบกันอยู่แล้วว่า มีอยู่ ๒ อย่างคู่กัน อันได้แก่อายตนะภายในกับอายตนะภายนอก.

อายตนะภายใน นั้นก็ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และমনะ คือใจ.

อายตนะภายนอก นั้นก็ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สิ่งที่กายถูกต้องและธรรมะคือเรื่องราว.

อายตนะภายในเป็นประตูของจิต

คำว่า **อายตนะ** นี้แปลว่า *ที่ต่อ* อันหมายความว่า อายตนะภายในกับอายตนะภายนอกต่อกัน คือตากับรูปต่อกัน หูกับเสียงต่อกัน จมูกกับกลิ่นต่อกัน ลิ้นกับรสต่อกัน กายกับโผฏฐัพพะสิ่งถูกต้องต่อกัน มโนคือใจกับธรรมะคือเรื่องราวต่อกัน. ฉะนั้น จึงเรียกว่าอายตนะ. อีกอย่างหนึ่งต่อกับจิตใจ คือจิตนี้ย่อมรับอารมณ์คือเรื่องทั้งหลาย โดยอาศัยต่อกับอายตนะภายในกับภายนอกเหล่านี้. เพราะฉะนั้น จึงมีคำเรียกอายตนะภายในทั้ง ๖ ว่า **ทวาร** อันแปลว่า *ช่องทาง* หรือแปลว่า *ประตู* อันหมายความว่า เป็นช่องทางหรือประตูของจิต ที่จิตออกมารับอารมณ์คือเรื่อง.

อายตนะภายนอก เรียกว่าอารมณ์ ๖

อันคำว่าอารมณ์นั้นได้แก่เรื่องที่จิตคิด เรื่องที่จิตดำริ เรื่องที่จิตหมกมุ่นถึง ทอดถอนถึง ครุ่นคิดถึง นอนเนื่องถึง หรือว่าสิ่งที่จิตคิดดำริ หมกมุ่น นอนเนื่องถึง. อันสิ่งเหล่านี้ไม่ใช่เป็นรูปโดยตรง ไม่ใช่

เป็นเสียงเป็นกลิ่นเป็นรสเป็นโผฏฐัพพะและเป็นธรรมะคือเรื่องข้างนอกโดยตรง. แต่ว่าเป็นสิ่งที่เรียกว่าอารมณ์. ก็แปลว่าเรื่องอีกนั่นแหละ. ซึ่งถอดออกมาจากรูปเสียงเป็นต้น เพราะเหตุว่าตัวรูปเสียงเป็นต้นนั้นจะเอาใส่เข้ามาในจิตไม่ได้ เช่นว่าบ้านเรือนที่อาศัยตามมองเห็นจะเอาบ้านเรือนจริง ๆ มาใส่ลงไปโน้ในจิตไม่ได้. เสียงเป็นต้นก็เหมือนกันจะเอามาใส่เข้าในจิตไม่ได้. สิ่งที่จะเข้าสู่จิตได้จึงเป็นเพียงอารมณ์คือเรื่องของสิ่งเหล่านั้นเท่านั้น. อาจเทียบง่าย ๆ เหมือนอย่างกล้องถ่ายภาพ ถ่ายภาพของบ้านเรือนเป็นต้น ภาพของบ้านเรือนนั้นก็มาติดในกล้องถ่ายภาพ. ตัวบ้านเรือนจริง ๆ นั้นหาได้เข้าไปในกล้องถ่ายภาพไม่. สิ่งที่ติดอยู่ในกล้องถ่ายภาพนั้น เป็นภาพของบ้านเรือนเป็นต้นเหล่านั้น. ภาพก็คือภาวะความเป็นความมีคือเป็นภาวะไม่ใช่เป็นตัวจริง. สิ่งที่เราเห็นเป็นต้นนั้น ก็เช่นเดียวกันไม่ได้เข้าสู่จิตใจ. แต่ว่าภาพคือภาวะของสิ่งเหล่านั้นเข้าสู่จิตใจ ซึ่งเปรียบเหมือนเลนส์สำหรับติดภาพ. ภาพที่เข้าสู่จิตใจนั้นคืออารมณ์ที่แปลกันว่าเรื่อง เรื่องที่จิตคิดดำริหมกมุ่นทอดถอนใจถึงต่าง ๆ.

ถ้าเป็นเรื่องราวที่เข้าทางทวารตา ก็เรียกว่า **รูปารมณ์** อารมณ์คือรูป.

ถ้าเป็นเรื่องเสียงที่เข้าทางทวารหู ก็เรียกว่า **สัททารมณ์** อารมณ์คือเสียง.

ถ้าเป็นเรื่องกลิ่นก็เรียกว่า **คันธารมณ์** ที่เข้าทางทวารจมูก.

ถ้าเป็นเรื่องรสก็เรียกว่า **รสารมณ** ที่เข้าทางชีวหาทวาร ทวารอื่น.

ถ้าเป็นเรื่องโณฏฐัพพะก็เรียกว่า **โณฏฐัพพารมณ** อารมณ คือโณฏฐัพพะ.

ถ้าเป็นเรื่องธรรมะคือเรื่องราวของสิ่งเหล่านั้นก็เรียกว่า **ธรรมารมณ** อารมณ คือเรื่องราวที่เข้าทางมโนทวาร ประตุมโนคือใจ.

เพราะฉะนั้น อายตนะภายในทั้ง ๖ จึงเรียกว่า ทวาร ๖. และอายตนะภายนอกจึงเรียกว่า อารมณ ๖. อารมณ ๖ ก็เข้าทางทวารทั้ง ๖. จิตก็รับอารมณทั้ง ๖ นี้ทางทวารทั้ง ๖ ดังกล่าว.

ฉะนั้น เมื่อเรียกว่าทวาร ๖ อันหมายถึงอายตนะภายในทั้ง ๖ อายตนะภายนอกทั้ง ๖ ก็เรียกว่าอารมณ ๖. ทวาร ๖ กับอารมณ ๖ จึงคู่กัน. แต่เมื่อเรียกว่าอายตนะด้วยกันก็เรียกว่าอายตนะภายใน อายตนะภายนอกเป็นคู่กัน. ก็มี ความหมายในภาษาธรรมดังนี้ เกี่ยวแก่อายตนะภายในทั้ง ๖ นี้ รวมอยู่ในอัตภาพนี้ซึ่งถือว่าเป็น วิบากอายตนะ เช่นเดียวกับที่เรียกว่า วิบากขันธ คือเป็นผลของ ชนกกรรม กรรมที่ทำให้เกิดมา เช่นเดียวกับขันธ. และนับว่าเป็น อพยากตธรรม ธรรมะที่เป็นกลาง ๆ ไม่ชื่อว่าเป็นกุศล ไม่ชื่อว่าเป็นอกุศล คือหมายความว่า ตัวอายตนะเองไม่ชื่อว่าเป็นกุศลหรือไม่ชื่อว่าเป็นอกุศลเช่นเดียวกับขันธ เพราะว่า เป็นวิบากคือเป็นผลของกรรมที่ทำให้เกิดมาดังกล่าว.

อินทรียคืออายตนะ ๖

และพระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้ในเรื่องอายตนะนี้เป็นอันมาก. ดังเช่นได้ทรงสั่งสอนให้สำรวมอินทรีย ๖ คือสำรวมตาหูจมูกลิ้นกาย และমনะคือใจ ก็เพราะว่าอายตนะภายในทั้ง ๖ หรือทวารทั้ง ๖ เหล่านี้ ยังได้ชื่อว่า **อินทรีย** ที่แปลว่า เป็นใหญ่ อันหมายความว่า ตาเป็นใหญ่ในทางต่อกับรูป หูเป็นใหญ่ในทางต่อกับเสียง จมูกเป็นใหญ่ในทางต่อกับกลิ่น ลิ้นเป็นใหญ่ในทางต่อกับรส กายเป็นใหญ่ในทางต่อกับโผฏฐัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้อง มโนคือใจข้อที่ ๖ นี้เป็นใหญ่ในทางรับในทางต่อกับธรรมะคือเรื่องราว. กับทั้งเป็นใหญ่ในทางต่อกับรูปคู่กันไปกับตา ต่อกับเสียงคู่กันไปกับหู ต่อกับกลิ่นคู่กันไปกับจมูก ต่อกับรสคู่กันไปกับลิ้น ต่อกับโผฏฐัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้องคู่กันไปกับกาย. คือเป็นใหญ่ในทางต่อกันไปกับอายตนะภายใน ๕ ข้างข้างต้นนั้นด้วย อันหมายความว่าลำพังตาหูจมูกลิ้นกาย ที่เป็นตัวประสาท คือประสาทตาประสาทหู ประสาทจมูก ประสาทลิ้น ประสาทกาย ทั้ง ๕ นี้อย่างเดียว ต่อกับรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะไม่ได้. ต้องมีมโนคือใจข้อที่ ๖ นี้เข้าประกอบอยู่อีกด้วยจึงจะต่อได้. ดังที่เคยยกตัวอย่างมาให้ฟังแล้ว. เช่นว่าในบัดนี้กำลังแสดงและหู ก็กำลังฟัง แต่ว่าต้องมีมโนคือใจตั้งใจที่จะฟังด้วย หูจึงจะได้ยินเสียงที่แสดงนี้. แต่ถ้าใจไม่ตั้งใจฟังคำที่แสดงนี้ คือส่งใจไปเสียในที่อื่นเมื่อใด หูก็ดับเมื่อนั้น คือว่าฟังไม่ได้ยิน. ต่อเมื่อใจกลับมาตั้งอยู่ในเสียงที่แสดงนี้ หูจึงจะไม่ดับฟังได้ยิน. นิยกตัวอย่างเพียงหู. แต่ไม่ใช่เพียงหู

อย่างเดียวแม้ตาจุมูกลิ้นและกายก็เช่นเดียวกัน. มโนคือใจข้อที่ ๖ นี้จะต้องตั้งที่จะดูที่จะทราบกลืน ทราบรส ที่จะทราบโณฏฐัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้องด้วย จึงจะมองเห็น จึงจะทราบกลืน ทราบรส จึงจะทราบโณฏฐัพพะ. เพราะฉะนั้น มโนคือใจข้อที่ ๖ นี้จึงสำคัญ ย่อมเป็นใหญ่คู่กันไปกับอินทรีย์ ๕ ข้างต้นด้วย และเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตนคือในทางที่จะต่อกับธรรมะคือเรื่องราวด้วย.

ทรงสอนให้สำรวมอินทรีย์หรือมิสติ

พระพุทธเจ้าได้สั่งสอนให้มี **อินทรีย์สังวร** คือความสำรวมอินทรีย์ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และমনะคือใจ โดยที่เมื่อเห็นอะไรได้ยินอะไรเป็นต้น ก็ไม่ยึดถือสิ่งเหล่านั้นทั้งหมดหรือบางส่วนยินดียินร้าย. เพราะเมื่อยึดถือ ความยินดียินร้าย บาปอกุศลธรรมทั้งหลายย่อมไหลเข้าสู่ใจหรือสู่จิต. ต่อเมื่อมีความสำรวมอยู่ไม่ยึดถือสิ่งที่เห็นที่ได้ยินเป็นต้นเหล่านั้น ก็ย่อมตกอยู่แค่ตาแค่หูในภายนอกเท่านั้นไม่ไหลเข้าสู่จิตใจ. และความสำรวมนี้ก็คือตัวสติ. เพราะฉะนั้น สติจึงเป็นเหมือนอย่างนายทวารบาลคือนายประตู. เมื่อมีสติอยู่ สตินี้ก็เหมือนอย่างเป็นนายประตูที่จะรับหรือไม่รับบุคคลที่เข้าประตู. ถ้าเป็นผู้ร้ายก็ไม่รับให้เข้า ถ้าเป็นผู้ดีเป็นมิตรญาติสหยาผู้ที่นำความดีเข้ามาก็รับ. สตินี้เองจึงเป็นตัวอินทรีย์สังวร ความสำรวมอินทรีย์ ก็เพราะว่าทวารทั้ง ๖ นี้เป็นทวารทั้งของส่วนดีทั้งของส่วนไม่ดี.

อารมณ์ที่เข้ามาทางทวาร ๖ ทำให้ตัณหาฟุ้งขึ้น

ว่าถึงส่วนไม่ตื้นนั้น ก็ได้แก่ **ตัณหาณุสัยทั้งหลาย** คือกิเลสที่
 ดองจิตสันดาน เช่นตัณหา ความดีนรณะยานอยาก ที่ดองจิตสันดาน
 หรือตัณหาณุสัยต่าง ๆ ที่มีชื่อเรียกอย่างอื่นต่าง ๆ. ตัณหาณุสัยเหล่านี้
 ย่อมฟุ้งขึ้น ในเมื่อมีอายตนะภายนอกเข้ามากระทบกับอายตนะภายใน
 หรืออีกชื่อหนึ่งก็เพราะอารมณ์ต่าง ๆ ที่มาทางทวารทั้ง ๖ เหล่านี้.

เมื่อเป็นอารมณ์อันเป็นที่ตั้งของราคะ **ราคานุสัย** อนุสัยคือ
 ราคะก็ฟุ้งขึ้นมาจับอารมณ์เหล่านั้น เกิดราคะ ความติดใจ นันทิ
 ความเพลิดเพลินยินดีต่าง ๆ.

เมื่ออารมณ์เหล่านั้นเป็นที่ตั้งของปฏิฆะหรือโทสะปฏิฆะ
ปฏิฆานุสัย ก็ฟุ้งขึ้นมาเป็นความขัดเคืองกระทบกระทั่งหงุดหงิด
 โกรธแค้น.

เมื่ออารมณ์เหล่านั้นเป็นที่ตั้งของโมหะ ความหลง **อวิชขานุสัย**
 ก็ฟุ้งขึ้นมาเป็นความหลงต่าง ๆ.

เพราะฉะนั้น เมื่อดูข้างนอกเข้ามา จึงย่อมปรากฏว่า อายตนะ
 ภายในทั้ง ๖ หรือทวารทั้ง ๖ นี้มีเรื่องอยู่เป็นอันมาก. ตาก็ต้องการ
 จะดูต่าง ๆ ในสิ่งที่อยากจะดู. หูก็อยากจะฟังต่าง ๆ ในสิ่งที่อยาก
 จะฟัง. จมูกก็อยากที่จะได้ทราบกลิ่นต่าง ๆ ที่อยากจะได้. ลิ้นก็อยาก
 ที่จะได้ทราบรสต่าง ๆ ที่อยากจะทราบ. กายก็อยากที่จะถูกต้องสิ่ง
 ถูกต้องต่าง ๆ ที่อยากจะถูกต้อง. มโนคือใจก็อยากที่จะคิดเรื่อง

ต่าง ๆ ที่อยากจะทำ. ก็คืออาศัยกิเลสเหล่านี้ กองราคะโทสะโมหะ หรือว่ากองตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยาก เพราะว่าล้วนแต่ทำให้ใจ เกิดดิ้นรนทะยานไปทั้งนั้นซึ่งเป็นลักษณะของตัณหา. เพราะฉะนั้น คนในโลกนี้จึงต้องพยายามทำต่าง ๆ ที่จะสนองสนองความต้องการ ของตา ของหู ของจมูก ของลิ้น ของกาย และของমনะคือใจ. ยกตัวอย่างเอาเพียงตาอย่างเดียว รูปที่งดงามต่าง ๆ หรือความงาม ต่าง ๆ ของรูปจะเป็นรูปกาย หรือว่าเป็นรูปของบ้านเรือนสิ่งต่าง ๆ ก็ล้วนแต่เป็นความต้องการของตา ที่ต้องการจะดูจะเห็นสิ่งที่เห็นว่า สวยงาม. จึงต้องมีการแสวงหา มีการจัดทำ มีการตกแต่ง เพื่อที่จะให้ ถูกลูกตาของตน เพื่อที่จะให้ตนเองหรือเพื่อที่จะให้ผู้อื่น ๆ ได้เห็นว่า งาม เป็นต้น. เพียงแต่เรื่องของลูกตาอย่างเดียวก็ต้องวุ่นวายกันอยู่ เป็นอันมาก. ยังจะเรื่องของหูของจมูกของลิ้นของกายของใจเอง ซึ่งเป็นตัวตนอีกมากมาย. เพราะฉะนั้น จึงได้มีพระพุทธรักษาติด ตรัสเอาไว้ ว่ามีสัตว์อยู่ ๖ จำพวก คือว่า

งู ก็มุ่งที่จะเลื้อยไปสู่จอมปลวก

จระเข้ ก็วิ่งไปลงแม่น้ำ

นก ก็บินไปในอากาศ

ไก่ ก็บินไปสู่บ้านที่ตัวอาศัยอยู่

สุนัขจิ้งจอก ก็วิ่งไปสู่ป่าช้าเพื่อที่จะได้กัดกินซากศพ

ลิง ก็วิ่งไปอยู่บนต้นไม้. ฉันทใดก็ดี

ตา ก็มุ่งจะดูรูปต่าง ๆ เหมือนอย่างงูที่เลื้อยไปสู่จอมปลวก

หู ก็อยากจะฟังเสียงต่าง ๆ เหมือนอย่างจระเข้ที่วิ่งไปสู่แม่น้ำ

จมูก ก็อยากที่จะทราบกลิ่นต่าง ๆ เหมือนอย่างนกที่บินไปในอากาศ

ลิ้น ก็อยากที่จะได้รสต่าง ๆ เหมือนอย่างไก่ที่บินไปสู่บ้านที่ตัวอาศัย

กาย ก็อยากที่จะถูกต้องสิ่งถูกต้องต่าง ๆ เหมือนอย่างสุนัขจึงจอกวิ่งไปสู่ป่าช้าเพื่อที่จะได้กัดกินซากศพ

มโน คือใจก็วิ่งไปในเรื่องราวต่าง ๆ เหมือนอย่างวานรหรือลิงที่วิ่งหลุกหลิกไปอยู่บนต้นไม้.

เพราะฉะนั้น จึงมีสัตว์ต่าง ๆ เหล่านี้ ๖ ชนิด วิ่งไปข้างบนไปข้างเพ่นพ่านไปทั้งหมด. ในจิตใจของบุคคลก็เป็นเช่นนั้น ก็เหมือนอย่างมีสัตว์เหล่านี้ คือเรื่องของตาหูจมูกลิ้นกายใจนี้แหละ วิ่งเพ่นพ่านไปอยู่. อาการที่จิตใจวิ่งเพ่นพ่านไปอยู่ดังนี้ ก็คืออาการที่เรียกว่า ตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากต่าง ๆ เป็นไปโดยอำนาจของราคะ หรือโลภะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้างหรืออวิชชาบ้าง เป็นต้น.

ใช้สติและปัญญากำหนดรู้กระแสของตัณหา

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนให้มีควมสำรวมอินทรีย์. ให้มีสติพร้อมทั้งมีปัญญากำหนดรู้ ว่าอาการที่เป็นเช่นนั้น ก็เหมือนอย่างบุคคลที่ตกลงไปสู่กระแสน้ำ และก็พอใจเสียด้วยใน

กระแสน้ำนั้น ๆ พอใจที่จะลอยคอที่จะว่ายน้ำเล่นอยู่ในกระแสน้ำนั้น. และก็ตรัสเปรียบเทียบเอาว่า กระแสน้ำที่คนตกลงไปนั้น หรือที่คน กระโดดลงไปนั้น ก็คือกระแสตัณหา คือตัณหาความดิ้นรนทะยาน อยากร. และอาการที่ชอใจพอใจสนุกสนานเพลิดเพลินที่จะลอยคอ ที่จะว่ายน้ำเล่นอยู่ในกระแสน้ำนั้น ก็ได้แก่ตาหูจมูกลิ้นกายและใจ นี่แหละ ที่เรียกเป็นภาษาธรรมะว่า **ปิยรูป สาตรูป** คือเป็นสิ่งที่เป็นที่รัก เป็นสิ่งที่สำราญก็เพราะว่าตัณหานั้นก็อาศัยตาหูจมูกลิ้นกาย และমনะคือใจนี้เอง ไม่ใช่อาศัยอะไรอื่นดังที่กล่าวมาแล้ว และก็พอใจ เสียด้วย. ทั้งนี้ก็โดยที่ไม่รู้ว่าในกระแสน้ำคือกระแสตัณหาที่ใช้ตาหู จมูกลิ้นกายและมนะคือใจสำหรับที่จะวิ่งเฟ้นผ่านเพลิดเพลินติดอก ติดใจอยู่นั้น เป็นกระแสน้ำอันประกอบด้วยภัยอันตราย โดยที่เมื่อ ปลอยให้ลอยไปก็จะยิ่งจมลงไปในห้วงน้ำลึกอันเป็นตัณสาโยชนทั้งหลาย อันประกอบด้วยคลื่นอันเป็นตัณโสทะ โภระ ความโกรธ อุปายาสะ ความคับแค้นใจทั้งหลาย อันประกอบด้วยวังวนได้แก่กามคุณทั้งหลาย อันประกอบด้วยสัตว์ร้ายผีเสื้อน้ำทั้งหลาย อันได้แก่ความที่ติดใจกัน อยู่ในสิ่งอันเป็นที่ตั้งของกามเหล่านั้น เป็นบุคคลก็ตามเป็นวัตถุสิ่ง ของก็ตาม. เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสเตือน. เมื่อได้ฟังเตือน แล้วก็จะได้สติว่าภัยทวนกระแสเข้าฝั่งได้.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวดและตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

ครั้งที่ ๑๙

ความรู้จักนามรูป

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม

ได้แสดงเรื่องสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ ตามเถรอธิบายของท่านพระสาวรูปุตรเถระ ซึ่งภิกษุทั้งหลายได้กราบเรียนถามท่าน และท่านก็ได้ตอบ. ภิกษุทั้งหลายก็ได้กราบเรียนถามท่านถึงปริยายคือทางแสดงอื่นต่อไปอีก ซึ่งท่านก็ได้กล่าวตอบดังที่ได้แสดงอธิบายมาโดยลำดับ จนถึงข้อที่จะแสดงในวันนี้ ซึ่งท่านได้แสดงตอบแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ยังมีปริยายคือทางแสดงอย่างอื่นอีก คือสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ ก็ได้แก่รู้จักนามรูป รู้จักเหตุเกิดแห่งนามรูป รู้จักความดับนามรูป รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับนามรูป. และท่านก็ได้แสดงอธิบายแต่ละข้อตั้งแต่ข้อหนึ่งว่า

รู้จักนามรูป ก็คือ

รู้จักนาม อันได้แก่ เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ

รู้จักรูป/ ก็คือรู้จักมหาภูตรูปทั้ง ๔ และอุปาทายรูป รูปอาศัย
แห่งมหาภูตรูปทั้ง ๔ นั้น

รู้จักเหตุเกิดแห่งนามรูป ก็คือรู้จักว่า เพราะวิญญาณเกิด
นามรูปจึงเกิด

รู้จักความดับนามรูป ก็คือรู้จักว่า เพราะวิญญาณดับนามรูป
จึงดับ

รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับนามรูป ก็คือรู้จักมรรคมืองค์ ๘
มีสัมมาทิฐิรู้ความเห็นชอบเป็นต้น.

รู้จักนามรูปหรือขั้นที่ ๕

จะได้แสดงอธิบายในข้อ ๑ รู้จักนามรูป. รู้จักนาม ก็คือรู้จัก
เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ. นาม นี้ที่คู่กับ รูป อันเรียก
ว่า นามรูป/ เป็นศัพท์ธรรมะที่ผู้ศึกษาธรรมะย่อมได้ทราบกันอยู่และ
ได้ฟังกันอยู่ในเทศนาทั้งหลายเป็นอันมาก และโดยทั่วไปก็เป็น
คำย่อมาจากขั้นที่ ๕. อันขั้นที่ ๕ ก็คือกองหรือประชุมทั้ง ๕ อันได้แก่
รูปขั้นที่ กองรูป เวทนาขั้นที่ กองเวทนา สัญญาขั้นที่ กองสัญญา
สังขารขั้นที่ กองสังขาร วิญญาณขั้นที่ กองวิญญาณ.

พระพุทธเจ้าได้แสดงถึงขั้น ๕ ตั้งแต่ในปฐมเทศนา ซึ่งเป็นเทศนาครั้งแรกของพระองค์ซึ่งได้ตรัสโปรดพระปัญจวัคคีย์. ทรงแสดงขั้น ๕ ไว้ในข้อทุกข์สัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์. ซึ่งได้ตรัสแสดงทุกข์สัจจะไว้ เริ่มแต่ชาติทุกข์ ทุกข์คือชาติความเกิดเป็นต้น. และได้ทรงแสดงอธิบายชี้สิ่งที่เป็นทุกข์ไปแต่ละข้อ ๆ จนถึงตรัสสรุปโดยย่อ ว่าขั้นเป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการก็คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ. แต่ว่าในปฐมเทศนานั้น ได้ตรัสยกขึ้นแสดงชี้ว่าขั้นเป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการเป็นทุกข์.

ขั้น ๕ เป็นที่ตั้งของวิปัสสนากรรมฐาน

มาถึงเทศนาครั้งที่ ๒ จึงได้ตรัสยกเอาขั้นเป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการนี้มาตรัสอธิบายว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอนัตตามิใช่ตัวตน เพราะบังคับให้เป็นไปตามปรารถนามิได้. และก็ได้ตรัสแสดงอธิบายทางไตรลักษณ์ด้วยวิธีที่ได้ตรัสถามพระปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ว่า ขั้น ๕ ดังกล่าวเที่ยงหรือไม่เที่ยง. ท่านทั้ง ๕ ก็กราบทูลตอบว่าไม่เที่ยง. ก็ได้ตรัสถามต่อไปว่า ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข. ก็กราบทูลว่าเป็นทุกข์. จึงได้ตรัสถามต่อไปว่า ก็สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะเห็นยึดถือสิ่งนั้นว่าเป็นของเราว่าเราเป็นสิ่งนั้น ว่าสิ่งนั้นเป็นอัตตาตัวตนของเรา. ท่านทั้ง ๕ ก็ได้กราบทูลว่าไม่ควรที่จะเห็นยึดถืออย่างนั้น. พระพุทธองค์จึงได้ตรัสอธิบายเป็นข้อ ๆ ไปว่า

ชั้นที่ ๕ เหล่านี้ ที่เป็นอดีตล่วงไปแล้ว
ที่เป็นอนาคตยังไม่มาถึง ทั้งที่เป็นปัจจุบัน ที่เป็น
ภายใน ที่เป็นภายนอก ที่หายที่ละเอียด ที่เลว
ที่ประณีต ที่ไกลหรือที่อยู่ใกล้ ทั้งหมด ล้วนควร
พิจารณาให้เห็นด้วย สัมมปัญญา คือปัญญาชอบ
ตามเป็นจริง ว่าไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่เป็นชั้นที่ ๕
ชั้นที่ ๕ ไม่ใช่เป็นอัตตาตัวตนของเรา.

อธิบายได้สักระยะอย่างย่อแล้ว **นิพพิทา** คือความหน่าย
ในชั้นที่ ๕. เมื่อได้ความหน่ายก็สิ้นความติดใจยินดี. เมื่อสิ้นความ
ติดใจยินดี จิตก็**วิมุตติ** หลุดพ้นจากอาสวะคือกิเลสที่ต้องจิตสันดาน
ทั้งหลาย. ชั้นที่ ๕ จึงเป็นข้อที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงถึงตั้งแต่
ในปฐมเทศนา เทศน์ครั้งแรก. และมาตรัสอธิบายโดยไตรลักษณ์
ในเทศนาครั้งที่ ๒ แก่พระเบญจวัคคีย์ทั้ง ๕. ท่านทั้ง ๕ เมื่อได้ฟัง
เทศนาครั้งที่ ๒ จบแล้ว ท่านแสดงไว้ว่า จิตของท่านทั้ง ๕ ก็พ้นจาก
อาสวะกิเลสที่ต้องจิตสันดานทั้งหลาย.

เพราะฉะนั้น ชั้นที่ ๕ จึงเป็นข้อที่ผู้ศึกษาปฏิบัติพุทธศาสนา
พึงศึกษาให้มีความรู้ ความเข้าใจ. และท่านก็ยกชั้นที่ ๕ นี้เป็น ๒ คือ
รูปก็เป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นนาม. แต่เรียกกลับ
กันว่านามรูป. เพราะฉะนั้น ชั้นที่ ๕ กับนามรูปนี้จึงเป็นหลักเป็น
ภูมิเป็นกรรมฐาน สำหรับพิจารณาปฏิบัติทางปัญญาหรือทางวิปัสสนา
และก็ควรที่จะได้ทำความเข้าใจว่าทำไมจึงเรียกว่านามรูป. สำหรับ
รูปนั้นก็คงเรียกว่ารูปตามเดิม แต่สำหรับเวทนา สัญญา สังขาร
วิญญาณ ทำไมจึงเรียกว่านาม.

นามคือชื่อของภาวะอาการทางกายและใจ

อันคำว่า **นาม** นี้ใช้เรียกกันหมายถึงว่าเป็น ชื่อ เช่น ผู้ที่มีชื่ออย่างนี้ ๆ ก็เรียกว่ามีนามอย่างนี้ ๆ. เพราะฉะนั้น จึงใช้ทำความเข้าใจกันง่าย ๆ ว่าที่เรียกว่านามนั้นก็คือมีแต่ชื่อสำหรับเรียกคือสักแต่ว่ามีแต่ชื่อ แต่ไม่มีรูปร่างหน้าตาที่จะให้มองเห็นได้ด้วยตา หรือได้ยินได้ด้วยหู หรือที่จะทราบได้ด้วยกลิ่นด้วยรสด้วยการถูกต้องทางกาย. ตรงกันข้ามกับรูปซึ่งเป็นวัตถุอันจะพึงเห็นได้ด้วยตาเป็นต้น ดังกล่าว. แต่ว่าเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นั้นไม่มีรูปร่างหน้าตาที่จะเห็นได้ด้วยตาเป็นต้นดังกล่าว มีแต่นามที่เป็นชื่อสำหรับเรียกเท่านั้น แต่โดยอธิบายนี้ ก็ใช้เป็นอธิบายสำหรับทำความเข้าใจรูปธรรมนามธรรมที่พูดกัน. คือ

รูปธรรม ก็มีรูปร่างที่จะเห็นได้ด้วยตาเป็นต้น

นามธรรม นั้นก็ไม่มีรูปร่าง มีแต่ชื่อเรียกเท่านั้น.

นี่เป็นทางอธิบายที่เข้าใจกันทั่ว ๆ ไป. แต่ว่าถ้าอธิบายเพียงเท่านี้ก็ยังไม่เข้าใจอีกเหมือนกันว่าที่เป็นชื่อสำหรับเรียกเท่านั้นไม่มีรูปร่างมีแต่นามหรือชื่อแต่ว่าเป็นนามของอะไร. ในข้อนี้จึงต้องทำความเข้าใจต่อไป ว่าเป็นนามของภาวะอาการที่บังเกิดขึ้นทางร่างกายทางจิตใจ. ภาวะอาการที่บังเกิดขึ้นดังกล่าวไม่มีรูปร่าง ดังเช่นเวทนาความรู้เป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ที่บังเกิดขึ้นทางกายก็ดี ทางจิตใจก็ดี เป็นสิ่งที่ไม่มีรูปร่างมีอาการมีภาวะที่เป็นสุข

เป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข เหมือนอย่างเมื่อถูกแดด
ก็ร้อนเป็นทุกข์ เมื่อได้รับลมก็เย็นเป็นสุข. อาการที่เป็นสุขเป็นทุกข์
ทางร่างกายนี้ไม่มีรูปร่างแต่ว่ามีภาวะมีอาการ. ทางจิตใจก็เช่นเดียวกัน
สัญญาความจำได้หมายรู้ต่าง ๆ จำรูปจำเสียงเป็นต้น ก็เป็นอาการ
หรือเป็นภาวะทางจิตใจ. สังขารความคิดปรุงหรือความปรุงคิด
ก็เป็นภาวะอาการทางจิตใจ. วิญญาณความรู้รูปทางตาที่เรียกว่าเห็น
รู้เสียงทางหูที่เรียกว่าได้ยิน รู้กลิ่นทางจมูก รู้รสทางลิ้น รู้สิ่งถูกต้อง
ทางกาย ที่เรียกว่าทราบกลิ่น ทราบรส ทราบโผฏฐัพพะ รู้เรื่องราว
ทางใจที่คิดที่รู้ต่าง ๆ ที่เรียกว่ารู้เรื่อง ก็เป็นภาวะอาการทางจิตใจ.
เพราะฉะนั้นนามจึงเป็นชื่อของอาการหรือภาวะทางจิตใจและร่างกาย
ดังกล่าว.

นามเป็นอาการของจิตที่น้อมออกรู้อารมณ์

ก็เป็นอันว่าได้ทำความเข้าใจถึงเรื่องนามธรรมทั้ง ๔ นี้ ก็เข้าไป
ถึงตัวนามธรรมทั้ง ๔ นี้. แต่ก็ควรจะทราบให้ยิ่งขึ้นไปอีกว่า
ภาวะอาการของจิตใจทั้ง ๔ ดังกล่าวมานี้เป็นไปอย่างไร และคำว่า
นามจะมีความหมายที่ยิ่งไปกว่าชื่อดังที่กล่าวมาแล้วหรือไม่. ในข้อนี้
ก็ตอบได้ว่า ยังมีความหมายที่ยิ่งไปกว่าเพียงคำว่าชื่อดังกล่าว.
คือคำว่า **นาม** นี้ตามรูปศัพท์ก็เป็นอันเดียวกันกับคำว่า **นมะ** หรือ
นโม ที่เราทั้งหลายสวดกันอยู่ สวดนำในการสวดมนต์ไหว้พระ.
และสวดนำว่านำการที่จะกล่าวถึงสรณคมน์และศีล คือ

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

ที่แปลว่า ขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้น.

คำว่า **นาม** ก็มีมูลศัพท์เป็นอันเดียวกัน คือแปลว่า **น้อม**. แต่ว่ามีความหมายว่าเป็นอาการของจิตใจที่น้อมออกไปรู้อารมณ์คือเรื่องทั้งหลาย. คือว่าจิตใจนี้เมื่อแสดงตามอภิธรรม เมื่อไม่มีอารมณ์ย่อมเป็น **ภวังคจิต** จิตที่อยู่ในภวังค์. ตามศัพท์ก็แปลว่าองค์ของภพ ซึ่งท่านเปรียบเหมือนอย่างน้ำในทะเลมหาสมุทรที่สงบอยู่ในขณะที่ยังไม่มีลมไม่มีคลื่นคือเมื่อไม่มีลมน้ำก็ไม่มีคลื่น สงบเรียบอยู่. จิตโดยปกติเมื่อยังไม่มีอารมณ์ก็เป็นภวังคจิต. แต่เมื่อมีอารมณ์มากระทบทวารคือประตูทั้ง ๖ ดังที่ได้เคยอธิบายแล้ว มีอารมณ์มากระทบประตูตาหูจมูกลิ้นกาย และกระทบมโนทวารคือประตูใจ จิตจึงออกจากภวังค์ น้อมออกมารับอารมณ์.

อาการที่จิตน้อมออกมารับอารมณ์นี้ ก็รับด้วยวิธีรู้คือรู้อารมณ์ ซึ่งที่แรกก็รู้ในเมื่ออายตนะภายในอายตนะภายนอกมาประจวบกัน. ก็รู้รูปที่เรียกว่าเห็นรูป รู้เสียงที่เรียกว่าได้ยินเสียง รู้กลิ่น รู้รส รู้โผฏฐัพพะ ที่เรียกว่าทราบกลิ่นทราบรส ทราบโผฏฐัพพะ รู้ธรรมะ คือเรื่องราวที่เรียกว่ารู้เรื่องราว. ก็ตั้งศัพท์เรียกว่า **วิญญาณ**.

และเมื่ออายตนะภายนอกภายในกับวิญญาณทั้ง ๓ นี้ประชุมกัน ก็เป็นความรู้ที่แรงขึ้นเรียกว่า **สัมผัส**.

เมื่อเป็นสัมผัสความรู้สึกก็แรงขึ้น เป็นรู้เป็นสุข รู้เป็นทุกข์
รู้เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ ไม่สุข ที่เรียกว่า **เวทนา**.

แล้วก็รู้จำที่เรียกว่า **สัญญา**.

แล้วก็รู้คิดปรุงหรือปรุงคิดต่าง ๆ ที่เรียกว่า **สังขาร**.

แล้วจิตก็ตกวงค์ กลับไปสู่ภาวะที่เป็นพื้น. ครั้นเมื่อมีอารมณ์
มากระทบทวารทั้ง ๖ นี้อีก จิตก็ออกจากวงค์มารับอารมณ์ ด้วยวิธี
ที่รู้ดังกล่าวนี เป็นอารมณ์ ๆ ไป. แต่ว่าเพราะเป็นสิ่งที่ละเอียด
และรวดเร็วมาก จึงยากที่จะรู้แยกได้. อันนี้เป็นวิถิจิตซึ่งเป็น
ธรรมชาติธรรมดา. อาการที่จิตออกรู้อารมณ์ดังกล่าวนีแหละ
เรียกว่า นาม คือว่าจิตน้อมออกไปรู้เหมือนอย่างยื่นมือออกไปจับ
สิ่งนั้นสิ่งนี้ และเมื่อจับสิ่งนั้นสิ่งนี้แล้วก็กลับมาตามเดิม. มีอะไรมา
ก็จับใหม่. เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า นาม.

นามในพระเถราธิบาย

แต่ว่านามในพระเถราธิบายนี้ ท่านแสดงว่าได้แก่

เวทนา ความรู้เป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข

สัญญา ความรู้จำ จำได้หมายรู้

เจตนา ความตั้งใจ

ผัสสะ ความกระทบ

มนสิการ การกระทำไว้ในใจ.

ก็ขั้น ๕ นั้นแหละ. แต่ว่าแสดงในที่นี้ที่ซ้ำกับขั้น ๕ ก็คือ เวทนากับสัญญา. ส่วนอีก ๓ คือ เจตนา ผัสสะ มนสิการ ไม่ซ้ำกับ ขั้น ๕. แต่ก็สรุปเข้าได้ในสังขารคือความคิดปรุงหรือความปรุงคิด คือเจตนา กับมนสิการ. ผัสสะนั้นเมื่อเป็นสัมผัสก็เป็นเบื้องต้นของ เวทนา เพราะฉะนั้น จึงเป็นอันว่า สรุปเข้าได้ในเวทนา สัญญา สังขาร. ส่วนวิญญานนั้นไม่ได้แสดงอธิบายไว้ในที่นี้ เพราะว่าได้มีแยกออกไป ในข้อ ๒ ที่ว่า เพราะวิญญานเกิด นามรูปจึงเกิด. คือนำวิญญาน ไปแสดงไว้ในเหตุเกิดของนามรูป ก็วิญญานเป็นเหตุเกิดของนามรูป. เพราะวิญญานเกิดนามรูปจึงเกิด. เพราะฉะนั้น จึงไม่แสดงวิญญาน ไว้ในที่นี้. ส่วนรูปนั้นก็แสดงแยกออกไปเป็นมหาภูตรูป ๔ และ อุปาทายรูป รูปอาศัยแห่งมหาภูตรูปทั้ง ๔.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวดและตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๘

ครั้งที่ ๒๐

ความรู้จักนามรูป (ต่อ)

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ได้แสดงเถรอธิบายของท่านพระสารีบุตร ในข้อสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบมาถึงตอนที่ท่านได้แสดงว่า สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ ก็คือรู้จักนามรูป รู้จักเหตุเกิดแห่งนามรูป รู้จักความดับแห่งนามรูป รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งนามรูป. และท่านก็ได้แสดงอธิบายไปที่ละข้อดังที่ได้แสดงแล้ว และได้แสดงอธิบายขยายความในที่นี้ ในข้อแรกคือข้อรู้จักนามรูป. ได้แสดงนามมาแล้ว. จะได้แสดงรูปต่อไป.

มหาภูตรูป ๔

อันรูปนั้นก็ได้นำมาใช้กันในภาษาไทยเป็นที่รู้จักกัน เช่น รูปร่าง หน้าตา รูปกาย. ตามศัพท์ คำว่า **รูป** นั้น แปลว่า **ชำรุด**. สิ่งใด ย่อมชำรุด สิ่งนั้นชื่อว่ารูป. ตามความหมายก็หมายถึงรูปที่เป็นรูปชั้น หรือที่เป็นรูปกาย. และได้มีแสดงอธิบายไว้เป็น ๒ อย่างตาม พระเถรอธิบายนั่นเอง ก็คือ **มหาภูตรูป** กับ **อุปาทายรูป**.

มหาภูตรูป รูปที่เป็นภูตะใหญ่. ภูตะ ก็แปลว่า สิ่งที่เป็น สิ่งที่มี. รูปที่เป็นสิ่งที่มี สิ่งที่เป็นส่วนใหญ่ เรียกว่ามหาภูตรูป ก็ได้แก่ ธาตุทั้ง ๔ ที่ประกอบอยู่ในกายคือในรูปกายนี้. อันได้แก่

ส่วนที่แข็งแข็งแรงบรรดาที่มีอยู่ในกายนี้ ก็เรียกว่า **ปฐวีธาตุ** ธาตุดิน

ส่วนที่เอิบอาบเหลวไหลบรรดาที่มีอยู่ในกายนี้ ก็เรียกว่า **อาโปธาตุ** ธาตุน้ำ

สิ่งที่อบอุ่นบรรดาที่มีอยู่ในกายนี้ ก็เรียกว่า **เตโชธาตุ** ธาตุไฟ

สิ่งที่พัดไหวบรรดาที่มีอยู่ในกายนี้ ก็เรียกว่า **วาโยธาตุ** ธาตุลม

ธาตุทั้ง ๔ บรรดาที่มีอยู่ในกายนี้แหละคือมหาภูตรูปทั้ง ๔ อันแปลว่า รูป ที่เป็นมหาภูตะ คือที่เป็นธาตุส่วนใหญ่ ประกอบเข้า เป็นกาย. เมื่อธาตุทั้ง ๔ นี้ยังค้ำกันอยู่ กายนี้ก็ย่อมดำรงอยู่คือ เป็นกายมีชีวิต. เมื่อธาตุทั้ง ๔ นี้แตกสลายความดำรงอยู่แห่งกายนี้ ก็สิ้นไป. ชีวิตก็สิ้นไป.

การจำแนกธาตุ

ทางพระพุทธศาสนา พระบรมศาสดาได้ทรงแสดงธาตุทั้ง ๔ นั้นอันเป็นส่วนมหาภูตรูปดังกล่าวเป็นกรรมฐาน ดังเช่นที่เรียกว่า **ธาตุกรรมฐาน** หรือ **จตุธาตุววัฏฐานะ** กำหนดธาตุทั้ง ๔. และก็ยังได้ตรัสแสดงวิธีพิจารณาธาตุกรรมฐานนี้ จำแนกออกไปเป็นอาการต่าง ๆ สำหรับผู้ปฏิบัติจะได้หยิบยกขึ้นมาพิจารณา. แม้ในทางที่เป็นปฏิถุละ คือเป็นปฏิถุละเป็นของไม่สะอาดไม่งดงาม และสำหรับในด้านพิจารณาให้เห็นว่าปฏิถุละไม่สะอาดไม่งดงามนี้ ก็มักยกขึ้นจำแนกในข้อปฐวีธาตุ ธาตุดิน และอาโปธาตุ ธาตุน้ำ เพราะเป็นสิ่งที่พิจารณาเห็นเป็นของปฏิถุละไม่สะอาดได้ง่าย. ดังที่ตรัสจำแนกเอาไว้ว่านเรียกว่า อาการ ๓๒.

ปฐวีธาตุ ธาตุดิน

สำหรับที่เป็นส่วน **ปฐวีธาตุ** ธาตุดิน นั้น ที่ตรัสจำแนกไว้ก็คือ เกสา ผม โลมา ขน นขา เล็บ ทนตา ฟัน ตโจ หน้ง มंस เนื้อ นหารู เอ็น อฏฺฐิ กระดูก อฏฺฐิมิณฺขฺ เยื่อในกระดูก วฏฺกํ ไต หทยํ หัวใจ ยกนํ ตับ กีโลมกํ พังผืด ปิหํ ม้าม ปปฺผาสํ ปอด อนฺตํ ไส้ใหญ่ อนฺตคุณํ ไส้เล็กหรือว่าสายรัดไส้ อุทริยํ อาหารใหม่ กรีสํ อาหารเก่า เป็น ๑๔ แต่ได้ตรัสเติมในที่บางแห่งคือ มตฺถเก มตฺถลฺลฺงฺคํ ขมองในขมองคิริระ ก็รวมเป็น ๒๐.

นี้เป็นส่วน **ปฐวีธาตุ** ธาตุดิน คือเป็นส่วนที่แน่นแข็ง.

อาโปธาตุ ธาตุน้ำ

ส่วนที่เป็น **อาโปธาตุ** ธาตุน้ำ ตรัสแสดงเอาไว้สำหรับพิจารณา ก็คือ **ปิตต์** น้ำดี **เสมหะ** น้ำเสลด **ปุพฺพโท** น้ำหนอง น้ำเหลือง **โลหิต** น้ำเลือด **เสโท** น้ำเหงื่อ **เมโท** มันทัน **อสุสุ** น้ำตา **วสา** มันทเลว **เชไฟ** น้ำลาย **สิงฆาณิกา** น้ำมูก **ลลิกา** ไขข้อ **มุตฺตม** มูตร รวมเป็น ๑๒.

อาการ ๓๐ หรือ ๓๒

ส่วนที่เป็นปฐวีธาตุเดิมชมองศีรษะเป็น ๒๐ กับส่วนที่เป็น อาโปธาตุ ๑๒ ก็รวมเป็นอาการ ๓๒ ดังที่รู้จักกัน. แต่ที่ตรัสแสดงไว้โดยมากนั้นเพียงอาการ ๓๑ คือไม่มีข้อชมองในชมองศีรษะ. พระอาจารย์แสดงว่ารวมอยู่ในข้อเยื่อในกระดูก **อฏฺฐิมิณฺข** เยื่อในกระดูก. หรือว่าอีกนัยหนึ่งรวมอยู่ในข้อ **หทย** หัวใจ ซึ่งเป็นที่เข้าใจกันในครั้งก่อนว่าเป็นสิ่งที่ให้สำเร็จความนึกด้วย. เมื่อเดิมชมองในชมองศีรษะเข้า จึงเป็นอาการ ๓๒ แม้ส่วนที่เป็น **เตโชธาตุ** ธาตุไฟ **วาโยธาตุ** ธาตุลม ก็ได้มีตรัสจำแนกเอาไว้.

เตโชธาตุ ธาตุไฟ

สำหรับที่เป็น **เตโชธาตุ** ธาตุไฟ ก็คือไฟที่ทำให้ร่างกายอบอุ่น ไฟที่ทำให้ร่างกายชำระธาตุโรธม ไฟที่ทำให้ร่างกายเร่าร้อน ไฟที่ย่อยอาหารคือที่ช่วยย่อยอาหารในลำไส้ นี่ก็เป็น **เตโชธาตุ** ธาตุไฟ.

วาโยธาตุ ธาตุลม

ส่วนที่เป็น **วาโยธาตุ** ธาตุลม ที่ตรัสแสดงไว้สำหรับพิจารณา ก็ได้แก่ลมที่พัดขึ้นเบื้องบน ลมที่พัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในไส้หรือกระเพาะ ลมที่ซัดไปพัดไปตลอดอวัยวะน้อยใหญ่ทั้งหลาย ลมอัสสาสะ ลมหายใจเข้า ลมปัสสาสะ ลมหายใจออก.

พิจารณาให้เห็นสักแต่ว่าเป็นธาตุ

สำหรับที่ตรัสสอนให้พิจารณาทางปฏิกุศล ไม่สะอาดไม่งดงาม ก็ยกเอา **ปฐวีธาตุ** ธาตุดิน **อาโปธาตุ** ธาตุน้ำ จำแนกออกไปเป็นส่วน ๆ เป็นอาการ ๓๑ หรือ ๓๒ ดังกล่าว. สำหรับที่ตรัสจำแนกไว้ครบทุกธาตุ ก็เพื่อให้พิจารณาให้เห็นสักแต่ว่าเป็นธาตุ. ไม่ควรที่จะยึดถือว่าเป็นของเรา เราเป็นสิ่งเหล่านี้ หรือสิ่งเหล่านี้เป็นอัตตาตัวตนของเรา. ก็เป็นอันว่ามหาภูตรูปทั้ง ๔ นี้ หรือว่าธาตุทั้ง ๔ นี้ ได้ตรัสสอนให้ใช้เป็นกรรมฐานได้ทั้งทางสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน. และในการแสดงรูป ก็จำแนกรูปออกเป็นมหาภูตรูปทั้ง ๔ คือธาตุทั้ง ๔ ดังกล่าวซึ่งกล่าวเป็นส่วนรวม อันได้แก่

ส่วนที่แข็งแข็งก็เป็นมหาภูตรูป**ส่วนที่เป็นดิน**
ส่วนที่เหลวไหลก็เป็นมหาภูตรูป**ส่วนที่เป็นน้ำ**
ส่วนที่อบอุ่นก็เป็นมหาภูตรูป**ส่วนที่เป็นไฟ**
ส่วนที่พัดไหวก็เป็นมหาภูตรูป**ส่วนที่เป็นลม**
กล่าวรวม ๆ นี้ หมวดหนึ่งของรูป.

อุปาทายรูป รูปอาศัย

อีกหมวดหนึ่งของรูปก็คือ **อุปาทายรูป** ที่แปลว่า **รูปอาศัย** คือ เป็นรูปที่อาศัยอยู่แห่งมหาภูตรูปทั้ง ๔ เหล่านี้. อันได้แก่

ประสาททั้ง ๕ คือ

สิ่งที่ให้สำเร็จการเห็น เรียกว่า **จักขุประสาท**

สิ่งที่ให้สำเร็จการได้ยิน เรียกว่า **โสตประสาท**

สิ่งที่ให้สำเร็จการทราบกลิ่น เรียกว่า **ฆานประสาท**

สิ่งที่ให้สำเร็จการทราบรส เรียกว่า **ชีวาหาประสาท**

สิ่งที่ให้สำเร็จการถูกต้อง เรียกว่า **กายประสาท**.

โคจร คืออารมณ์อันเป็นที่เกี่ยวไปของประสาททั้ง ๕ นั้น.
๕ ก็คือ

รูป ที่เป็นวิสัยของจักขุประสาท

เสียง ที่เป็นวิสัยของโสตประสาท

กลิ่น ที่เป็นวิสัยของฆานประสาท

รส ที่เป็นวิสัยของชีวาหาประสาท

โผฏฐัพพะ สิ่งถูกต้องที่เป็นวิสัยของกายประสาท.

ภาวะ คือเพศ ๒ ได้แก่

อิตถิภาวะ ภาวะเป็นหญิงหรือเพศหญิง

ปुरुสภาวะ ภาวะเป็นชายหรือเพศชาย.

ปกิณณกะ ข้อเบ็ดเตล็ด ๔ อันได้แก่

หทัย หมายถึงสิ่งที่ให้สำเร็จความคิดนึก.

ชีวิตินทรีย์ อินทรีย์คือชีวิต ได้แก่ความเป็นอยู่ของ
ร่างกาย หรือสิ่งที่ให้ร่างกายเป็นอยู่ ดำรงชีวิตอยู่.

อาหาร หมายถึงโอชะของอาหารที่บริโภคเข้าไป เป็นโอชะ
ซึมซาบไปเลี้ยงร่างกาย.

อากาศ ช่องว่างอันเรียกว่า ปริจเฉทรูป คือเป็นรูปที่สำหรับ
กำหนดขอบเขตหรือปันขอบเขต. เป็นต้นว่า นิ้วทั้ง ๕ ของบุคคล
ไม่ติดเป็นพืดเดียวกัน. แบ่งออกเป็น ๕ นิ้ว มีช่องว่างในระหว่างทั้ง
๕ นิ้ว. สิ่งที่ทำให้ทั้ง ๕ นิ้วนี้แยกกันออกเป็น ๕ นิ้วได้ก็เพราะมี
อากาศคือช่องว่างในระหว่าง. ถ้าไม่มีอากาศคือช่องว่างในระหว่างนิ้ว
ทั้ง ๕ นิ้วก็จะติดเป็นพืดอันเดียวกันทั้งหมด. แต่เพราะมีอากาศคือ
ช่องว่างในระหว่าง จึงได้แบ่งเป็น ๕ นิ้วแยกกันไปได้. เพราะฉะนั้น
อากาศจึงเรียกว่าปริจเฉทรูป รูปที่กำหนดตัดเป็นส่วนเป็นชิ้นเป็น
อันให้มีขอบเขตของส่วนนั้น ๆ ของร่างกาย.

วิญญัตติ ๒ อันได้แก่

กายวิญญัตติ ความเคลื่อนไหวทางกาย

วจีวิญญัตติ ความเคลื่อนไหวทางวาจา.

ที่เรียกว่าวิญญัตตินั้น เพราะว่าความเคลื่อนไหวดังกล่าวทำให้เกิด
ความรู้กันได้โดยใช้กายเคลื่อนไหว ก็เรียกว่า กายวิญญัตติ เช่น
ทำมือแสดงความหมายให้เข้าใจกันและเมื่อใช้วาจาพูดสำหรับที่จะให้
เข้าใจกันก็เรียกว่า วจีวิญญัตติ

วิการ คืออาการที่ต่าง ๆ กัน ๓. ได้แก่

ความเบาของร่างกาย ร่างกายที่ยังมีชีวิตอยู่นี้เบากว่าร่างกายที่สิ้นชีวิตแล้ว

ความอ่อนของร่างกาย คือร่างกายที่มีชีวิตนี้อ่อน เช่น แขนจะยกขึ้นยกลงจะงอแขนจะกางแขนก็ทำได้ ขาก็เหมือนกัน จะยืนจะนั่งจะพับขาจะเหยียดขาที่ย่อมทำได้ มีความอ่อนไม่แข็งกระด้างเหมือนอย่างศพ คือร่างกายของคนตาย.

ความควรแก่การงาน คือใช้ร่างกายประกอบการงานต่าง ๆ ได้ตามต้องการ ใช้มือใช้เท้าเป็นต้นได้ต่าง ๆ. ต่างจากร่างกายของคนตายแล้ว. เป็นศพไม่ควรแก่การงาน ใช้ทำการงานอะไรไม่ได้.

ลักษณะ ๔ ก็คือ

ความที่เติบโตได้ เติบโตใหญ่ได้ ตั้งแต่แรกเกิดมาก็เป็นเด็กเล็ก ก็เติบโตขึ้นเป็นเด็กใหญ่เป็นผู้ใหญ่ขึ้นมาเป็นต้น.

ความสืบต่อ ก็เช่น ผมเก่าหลุดไป ผมใหม่ก็งอกขึ้นมาแทน. เล็บเก่าหมดไป เล็บใหม่ก็งอกขึ้นมาแทน. เหมือนอย่างเมื่อโกนผม ผมก็งอกขึ้นมาแทนได้. ตัดเล็บ เล็บก็งอกยาวออกมาได้. เป็นความสืบต่อ.

ความชรา คือความชำรุดทรุดโทรม กับ

อนิจจตา ความไม่เที่ยง ก็คือต้องมีเกิดต้องมีดับในที่สุด. เกิด ก็คือธาตุมาประชุมกัน. ดับ ก็คือว่าธาตุทั้งหลายแตกสลายเป็นอนิจจตา ความไม่เที่ยง.

รูป ๒๘

ทั้งหมดนี้เรียกว่า อุปาทายรูป รูปอาศัย อาศัยแห่งมหาภูตรูป ทั้ง ๔ ซึ่งก็รวมเป็น ๒๕ มหาภูตรูป ๔ อุปาทายรูป ๒๑ ก็รวมเป็น ๒๕. แต่ว่าท่านมักจะตัดโคจร ๕ เหลือ ๔ ในอุปาทายรูป. ซึ่งโคจร ๕ นั้นก็ดังที่ได้กล่าวแล้ว ได้แก่วรรณเป็นวิสัยของจักรุ. เสียงอันเป็นวิสัยของโสตะคือหู. กลิ่นอันเป็นวิสัยของฆานะคือจมูก. รสอันเป็นวิสัยของชีวาหคือลิ้น. และโณภูตัพพะอันเป็นวิสัยของกายะคือกาย. ท่านมักจะตัดข้อโณภูตัพพะนี้ออกเสีย โดยเอาไปรวมเข้าในข้อที่หนึ่ง คือรูปที่เป็นวิสัยของจักรุ เพราะว่าโณภูตัพพะนั้นก็ป็นรูปเหมือนกัน. เพราะฉะนั้น เมื่อเอาไปรวมกันเข้ากับขัอรูป รูปข้อที่ ๑ นั้นจึงเป็นวิสัยของจักรุด้วย เป็นวิสัยของกายด้วย. เพราะฉะนั้น โคจร ๕ จึงเหลือ ๔. เมื่อโคจร ๕ เหลือ ๔ อุปาทายรูปที่มีทั้งหมด ๒๕ จึงเหลือ ๒๔. ฉะนั้น เมื่อรวมเข้ากับมหาภูตรูปอีก ๔ ก็เป็น ๒๘. เพราะฉะนั้น ในอภิธรรมจึงมักจะแสดงว่ารูปทั้งหมด ทั้งมหาภูตรูปทั้งอุปาทายรูป มี ๒๘. เหล่านี้คือรูป.

สัมมาทิฐิ ก็คือรู้จักนามรูป รู้จักนาม รู้จักรูป รู้จักนามก็ได้แก่ รู้จักเวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ ดังที่ได้กล่าวอธิบายแล้ว. รู้จักรูปก็คือรู้จักมหาภูตรูปทั้ง ๔ และรู้จักอุปาทายรูปแห่งมหาภูตรูปทั้ง ๔ นั้น.

ต่อไปนี้ขอให้ตั้งใจฟังสวดและตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

ครั้งที่ ๒๐

ความรู้จักวิญญาน

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ได้แสดงพระเถรอธิบายเรื่อง สัมมาทิฏฐิ ตามที่ภิกษุทั้งหลาย ได้กราบเรียนถามท่านพระสารีบุตรเถระมาโดยลำดับ. และเมื่อท่านตอบไปตอนหนึ่ง ๆ แล้วภิกษุทั้งหลายก็ถามต่อไป ว่ายังจะมีปริยายคือทางแสดงอย่างอื่นอีกหรือไม่. ท่านก็ตอบว่ามี. ในวันนี้จึงถึงข้อที่ท่านตอบว่า สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ ก็คือรู้จักวิญญาน รู้จักเหตุเกิดแห่งวิญญาน รู้จักความดับวิญญาน. รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับวิญญานแล้วท่านได้อธิบายไปทีละข้อว่า

รู้จักวิญญาน ก็คือรู้จักหมู่แห่งวิญญาน ๖ คือ

หมู่แห่งจักขุวิญญาน วิญญานทางตา

หมู่แห่งโสตวิญญาน วิญญานทางหู

หมู่แห่งขันธ์วิญญาน วิญญานทางจมูก
หมู่แห่งชีวหาวิญญาน วิญญานทางลิ้น
หมู่แห่งกายวิญญาน วิญญานทางกาย
หมู่แห่งมโนวิญญาน วิญญานทางมโนคือใจ.

รู้จักเหตุเกิดแห่งวิญญาน ก็คือรู้จักว่า เพราะสังขารเกิด
วิญญานจึงเกิด.

รู้จักความดับแห่งวิญญาน ก็คือรู้จักว่า เพราะสังขารดับ
วิญญานจึงดับ.

รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับวิญญาน ก็คือรู้จักว่า มรรคมีองค์
๘ มีสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบเป็นต้น เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความ
ดับวิญญาน.

จะได้แสดงอธิบายใน หมู่แห่งวิญญาน ๖ นี้ต่อไป.

จิตกับวิญญานในขั้นที่ ๕

อันคำว่า **วิญญาน** นั้น ได้มีใช้ในพุทธศาสนาหลายความหมาย.
และว่าถึงถ้อยคำที่เกี่ยวแก่จิตใจ วิญญานก็มีอยู่ ๓ คำ คือจิตคำหนึ่ง
วิญญานคำหนึ่ง มโน ซึ่งมักแปลกันว่าใจ อีกคำหนึ่ง. แม้จิตก็มักจะ
เรียกควบกันว่าจิตใจ. คำว่าใจนั้นเป็นภาษาไทย เรียกรวม ๆ กันไป
เช่น จิตใจหรือมโนที่แปลกันว่าใจ. สำหรับคำทั้ง ๓ นี้ เมื่อใช้ต่างกัน
ก็ใช้ต่างกันดังนี้.

จิตนั้นได้มีพระพุทธภาสิตตรัสเอาไว้ว่า ให้อบรมจิต ให้รักษาจิต ให้ชำระจิตของตนให้ผ่องใส. และยังได้ตรัสเอาไว้อีกว่า จิตเป็นธรรมชาติ ประภัสสรคือผุดผ่อง แต่เศร้าหมองไปเพราะอุปกิเลส เครื่องเศร้าหมอง ที่จรเข้ามา. แต่ว่าจิตนี้เมื่อปฏิบัติทำจิตตกาวนา อบรมจิตตามที่ ตรัสสั่งสอนไว้ ก็วิมุตติหลุดพ้นจากเครื่องเศร้าหมองจิตทั้งหลายได้. และในท้ายพระสูตรทั้งหลายเป็นอันมากก็มีแสดงว่าภิกษุทั้งหลาย ได้ฟังพระพุทธโอวาทที่ตรัสสั่งสอนแล้ว จิตก็วิมุตติหลุดพ้นจาก อาสวะคือกิเลสที่ดองจิตล้นดานทั้งหลาย. และในพระสูตรที่แสดง ไตรลักษณ์ดังเช่น อนัตตลักษณะสูตร ตรัสว่า

ชั้น ๕ คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
เป็นอนัตตา เพราะบังคับให้เป็นไปตามปรารถนามิได้.
เมื่อเป็นดังนี้ จึงเป็นอนิจจะคือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ต้อง
แปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา. จึงไม่ควรที่
จะยึดถือว่านี่เป็นเรา เราเป็นนี้ นี่เป็นอัตตา ตัวตน
ของเรา.

ท่านพระปัญจวัคคีย์ได้ฟังเทศนานี้จบแล้ว จิตของท่านก็วิมุตติ หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายดังนี้. ในพระสูตรดังกล่าวนี้แสดงชั้น ๕ ซึ่งรวมวิญญาณด้วย ว่าเป็นอนัตตา กับทั้งเป็นอนิจจะ เป็นทุกข์ คือ เป็นไปตามไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณะ ลักษณะที่ทั่วไปแก่สังขาร ทั้งปวง. แต่มิได้ตรัสว่าจิตเป็นอนัตตาเป็นอนิจจะเป็นทุกข์ แต่ตรัส ว่าจิตวิมุตติหลุดพ้น และยังได้มีพระคาถาแสดงอีกว่าจิตถึงวิสังขาร คือนิพพาน เพราะตัณหาทั้งหลายสิ้นไป.

จิตกับวิญญาณธาตุในธาตุ ๖

เพราะฉะนั้น ตามที่อ้างมานี้ จิตจึงเป็นสิ่งสำคัญในบุคคลที่ตรัสสอนให้รักษาสอนให้อบรม จนถึงตรัสว่าจิตนี้เองที่เป็นผู้วิมุตติหลุดพ้น จิตนี้เองบรรลुวิสังขารคือนิพพานและจิตนี้ก็เป็นธรรมชาติธรรมดา อันเรียกว่าเป็นธาตุ. แต่ว่าเมื่อแสดงถึงธาตุทั้ง ๖ คือ *ปฐวีธาตุ* ธาตุดิน *อาโปธาตุ* ธาตุน้ำ *เตโชธาตุ* ธาตุไฟ *วาโยธาตุ* ธาตุลม *อากาสธาตุ* ธาตุอากาศ *วิญญาณธาตุ* ธาตุวิญญาณคือธาตุรู้ ก็ใช้คำว่า วิญญาณธาตุ คือธาตุรู้. ใน *ธาตุวิภังคสูตร* ตรัสสอนให้พิจารณาธาตุทั้ง ๕ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ ว่าไม่ควรที่จะยึดถือว่า นั่นเป็นเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาตัวตนของเรา. แต่ว่ามีได้ตรัสว่าวิญญาณธาตุเป็นเช่นนั้น.

เพราะฉะนั้น คำว่า วิญญาณธาตุ ในธาตุ ๖ นี้ จึงมีความหมายเสมอกับคำว่าจิตดังที่กล่าว คือเป็นสิ่งสำคัญในบุคคลซึ่งเป็นตัวธรรมชาติธรรมดาเป็นตัวธาตุ. และยังมีในที่อื่นอีกหลายแห่งที่ใช้คำว่าวิญญาณแทนจิตหรือเท่ากับจิต. ฉะนั้น คำว่าวิญญาณ กับคำว่าจิต นี้จึงใช้เท่ากัน หมายถึงธาตุที่เป็นอย่างเดียวกันอยู่เป็นอันมาก.

วิญญาณในชั้น ๕ คืออาการที่จิตออกมารับอารมณ์

แต่ว่าเมื่อแสดงต่างกันก็แสดงถึงวิญญาณที่มีลักษณะต่างจากจิตดังกล่าวข้างต้นนั้น คือวิญญาณที่แสดงในชั้น ๕ รูป เวทนา สัญญา

สังขาร วิญญาณ ซึ่งมีความหมายเป็นอาการของจิตในเมื่ออารมณ์ทั้งหลายมาสู่ทวารทั้ง ๖ หรือว่าอายตนะภายนอกกับอายตนะภายในมาปะจวบกัน. จิตจึงน้อมออกมารับอารมณ์ตั้งแต่นั้นแต่รู้อารมณ์ ดังที่เรียกว่าเห็นรูป ที่เรียกว่าได้ยินเสียง ที่เรียกว่าทราบกลิ่น ทราบรส ทราบโผฏฐัพพะ และรู้เรื่องราว เพราะอาการที่จิตออกมารับอารมณ์นั้นก็คือรู้นั่นเอง. แต่ว่ารู้ที่เรากดักกล่าวเรียกว่าวิญญาณ. แล้วจึงรู้ที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไปเป็นสัมผัส เป็นสัญญา เป็นสังขาร ความคิดปรุงหรือปรุงคิด ก็ล้วนแต่จิตนั่นเองรู้อันนั้น.

เมื่อรู้ที่เป็นการเห็นการได้ยินเป็นต้น ก็เป็น **วิญญาณ**.

รู้ที่เป็นสัมผัสคือกระทบ ก็เป็น **สัมผัส หรือ ผัสสะ**.

รู้ที่เป็นสุขเป็นทุกข์ก็เป็น **เวทนา**.

รู้จำก็เป็น **สัญญา**.

รู้ปรุงคิดหรือคิดปรุงก็เป็น **สังขาร**.

อาการที่จิตออกมารับอารมณ์นั้นเป็นรู้อันนั้น. แต่ว่าที่เป็นครั้งแรกนั้นก็คือวิญญาณดังกล่าว. เมื่อรู้ที่เป็นวิญญาณมีขึ้น จึงมีรู้อันเป็นสัมผัส เป็นเวทนา เป็นต้น ต่อไป. นี่เป็นวิญญาณในขั้นที่ ๕ ซึ่งเมื่อเป็นวิญญาณในขั้นที่ ๕ ดังนี้ ก็ต้องตกอยู่ในไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ไม่เที่ยง ทุกขะเป็นทุกข์ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงเป็นอนัตตามิใช่อัตตาตัวตน. วิญญาณจึงมีใช้ในความหมายดังกล่าวนี้อีกอย่างหนึ่ง.

วิญญานในชั้น ๕ เป็นสิ่งที่เกิดดับ

แต่แม้เช่นนั้น บุคคลโดยมากก็ยังใช้คำว่าวิญญานแทนจิตหรือ
 เสมอกับจิต. และมีความเข้าใจว่าวิญญานเสมอกับจิต หรือมีความ
 เข้าใจยิ่งไปกว่านั้น. วิญญานนั้นเป็นตัวยืนดังที่มีแสดงว่าพระอรหันต์
 บางรูปนิพพาน มารเที่ยวค้นหาวิญญานของท่านว่าท่านไปไหน
 พระพุทธเจ้าทรงทราบ จึงได้ตรัสว่าไม่สามารถจะค้นพบได้เพราะว่า
 ท่านนิพพานแล้วไม่เกิดอีก. ไม่มีวิญญานที่จะไปเกิดอีก และก็ยัง
 ได้แสดงถึงสัตว์บุคคลที่เกิดมา เริ่มตั้งแต่ถือปฏิสนธิในครรภ์ของ
 มารดา ก็เรียกกันว่าปฏิสนธิวิญญาน ปฏิสนธิจิตก็เรียก. และเมื่อ
 มีปฏิสนธิวิญญานหรือปฏิสนธิจิตในครรภ์ของมารดาแล้ว ก็เริ่ม
 ปลุกจิตปลุกวิญญานขึ้นมา. เริ่มก่อเกิดนามรูปขึ้นมาตั้งแต่เบื้องต้น.
 แม้จะเคลื่อนออกไปคือตาย ก็เป็นจุติจิตจุติวิญญาน.

เพราะฉะนั้น คนจึงมักจะใช้กันหลังจากตายว่า วิญญานไปเกิด.
 ก็ไม่ใช่ ใช้กันเฉพาะในเวลาปัจจุบันนี้สำหรับคนไทยเท่านั้น. แม้ใน
 ภาษาบาลีที่เป็นพระสูตรต่าง ๆ เองก็ยังใช้ดังที่กล่าวมานั้น อันแสดง
 ว่าวิญญานนั้นได้ใช้เป็นที่นิยมทั่วไปในความหมายของจิต ที่เป็น
 สิ่งสำคัญในสัตว์บุคคลทั้งหลาย. แต่ในพุทธศาสนาเมื่อมาแสดง
 ชั้น ๕ ก็มาใช้คำว่าวิญญานนี้เป็นชั้นที่ ๕ ซึ่งต้องตกอยู่ในไตรลักษณ์
 ดังกล่าวมานั้น. และเป็นสิ่งที่มีขึ้นในเมื่ออายตนะภายนอกภายใน
 ประจวบกัน หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า จิตออกรับอารมณ์เริ่มต้นรู้
 ซึ่งเป็นการเห็นการได้ยิน ซึ่งเป็นรู้ขั้นที่ ๑ ก็เป็นวิญญาน. วิญญาน
 ในชั้น ๕ จึงเป็นสิ่งที่เกิดดับ เกิดดับ เหมือนอย่างชั้น ๕ ทุกข้อ.

มโนเป็นอายตนะภายในข้อที่ ๖

ส่วนมโนคือใจนั้น ได้ใช้เป็นอายตนะภายในข้อที่ ๖ หรือ ทวารข้อที่ ๖. นับเข้าในอายตนะภายในทั้ง ๖ หรือในทวารทั้ง ๖ ซึ่งมีหน้าที่สำคัญต้องมีประกอบกันไปกับอายตนะ ๕ ข้อข้างต้น ทวาร ๕ ข้อข้างต้น. และมีหน้าที่โดยเฉพาะของตนเอง รู้ธรรมคือ เรื่องราวต่าง ๆ ของรูปเสียงเป็นต้น ที่ประจวบพบผ่านมาแล้ว. มโนจึงเป็นเรื่องของอายตนะภายในเป็นเรื่องของทวารทั้ง ๖ ซึ่งมีได้ ใช้ในความหมายอื่นมากเหมือนอย่างวิญญาณและจิต เพราะฉะนั้น ผู้ศึกษาพุทธศาสนาจึงต้องศึกษาให้รู้จักความหมายของถ้อยคำที่ท่าน ใช้เป็นอย่างเดียวกันบ้าง ต่างกันบ้าง. และโดยเฉพาะที่เป็นอย่างเดียวกัน ก็คือวิญญาณกับจิตดังกล่าวมานั้น ซึ่งมีใช้เป็นอย่างเดียวกันหรือ เท่ากันเป็นอันมาก. เพราะฉะนั้น การที่จะอธิบายศัพท์จึงต้องกำหนด ขอบเขตว่า จะอธิบายศัพท์ เช่นศัพท์ว่าวิญญาณนี้ในข้อไหนในเรื่องอะไร.

ถ้าในเรื่องของธาตุ ๖ ก็ต้องอธิบายเท่ากับจิตหรือเสมอกับจิต.

ถ้าอธิบายในเรื่องของขันธ์ ๕ วิญญาณก็มีความหมายลดลงมา เป็นความรู้ของจิตที่ออกมารับอารมณ์เป็นขั้นแรกดังกล่าวมานั้นเท่านั้น.

อธิบายหมู่แห่งวิญญาณ ๖

และในพระเถราธิบายนี้ ท่านพระสารีบุตรได้แสดงอธิบายใน ข้อว่ารู้จักวิญญาณ ก็คือรู้จักหมู่แห่งวิญญาณทั้ง ๖ ก็คือวิญญาณใน ขันธ์ ๕ นั้นเอง. และที่เรียกว่าหมู่นั้นก็เพราะว่าวิญญาณในขันธ์ ๕

นี้เกิดขึ้นดับไปในทุกอารมณ์ที่ผ่านทวารทั้ง ๖ เข้ามา. ดังจะยกายตนะภายในกายนอกขึ้นเป็นตัวอย่าง ว่าเมื่อตาจับรูปประจวบกัน เกิดความรู้ขึ้นที่เรียกว่าเห็นรูป ก็เรียกว่าจักขุวิญญาณ. เมื่อเห็นรูปอันใด ก็เกิดขึ้นดับไปในรูปอันนั้น. ทุก ๆ คนนั้นย่อมเห็นรูปต่าง ๆ มากมาย เป็นรูปนั้นรูปนี้. วิญญาณก็ย่อมเกิดดับอยู่ในรูปนั้นรูปนี้ที่เห็น. เพราะฉะนั้น ช่วงระยะเวลาประเดี๋ยวเดียว วิญญาณก็เกิดดับอยู่ในรูปนั้นรูปนี้ที่ตาเห็นนั้น. หลายสิบหลายร้อยหลายพัน. แม้ในข้ออื่นก็เหมือนกัน. เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าหมู่. หมู่แห่งวิญญาณเมื่อเกิดขึ้นทางตาก็เรียกว่าหมู่แห่งวิญญาณทางตา เป็นต้น ดังที่กล่าวมาแล้ว.

ใช้สติกำหนดดูให้รู้จักหมู่แห่งวิญญาณ ๖

เพราะฉะนั้น สัมมาทิฏฐิ จึงได้แก่ความรู้จักหมู่แห่งวิญญาณทั้ง ๖ ดังกล่าวมา. ความรู้อันนี้ต้องกำหนดเข้ามาดูด้วยสติ คือมีสติกำหนดอยู่ที่ตาที่หูเป็นต้นของตนเอง. เมื่อตาเห็นอะไร หูได้ยินอะไร เห็นหรือได้ยินนั้นแหละคือวิญญาณทางตา วิญญาณทางหู และก็เกิดดับไปในสิ่งที่เห็นสิ่งที่ได้ยินนั้นแต่ละสิ่ง ๆ ไป. เพราะฉะนั้น หากว่าหัดใช้สติกำหนดดูอยู่รู้อยู่ ก็จะรู้สึกรู้ว่าเห็นนั้นเห็นนี้ ได้ยินนั้นได้ยินนี้ และก็เทียบดูได้ว่าเกิดดับอย่างไร. เช่นในขณะที่เห็นใบไม้ วิญญาณก็เกิดอยู่ที่ใบไม้ เห็นผลไม้ วิญญาณก็ดับจากใบไม้ไปเกิดที่ผลไม้ เห็นบ้าน วิญญาณก็ดับจากผลไม้ไปเกิดที่บ้านที่เห็น เห็นคนเดินมา วิญญาณก็ดับจากบ้านไปเกิดที่คนเดินมาที่เห็นนั้น ดังนั้นเป็นต้น. ลองคิดว่า ขณะหนึ่ง ๆ อันหมายถึงว่าระยะเวลาหนึ่ง ๆ ที่แม้ไม่นานนัก วิญญาณก็เกิดที่นี่. ดับจากที่นี่ไปเกิดที่โน้น. ดับที่โน้นไปเกิดที่โน้น. อะไรอย่างนี้มากมาย.

หัดดูให้เห็นความเกิดดับ

เมื่อมีสติหัดกำหนดดูดังนี้ ก็อาจที่จะกำหนดดูได้รู้ได้ว่า วิญญาณนี้เกิดที่นี้ ดับจากนี้ไปที่นั่น ดับจากนั้นไปเกิดที่โน่น ดับจากที่โน่นไปเกิดที่นั่น เป็นอย่าง ๆ ไป เป็นสิ่ง ๆ ไป จะเห็นว่าเป็นหมู่จริง ๆ มากมาย. และก็ไม่ใช่ว่าอย่างเดียว ยังมีเสียงอีก. เกิดที่รูป ดับจากรูปไปเกิดที่เสียง. ดับจากเสียงไปเกิดที่กลิ่น. ดับจากกลิ่นไปเกิดที่รส. ดับจากรสไปเกิดที่โผฏฐัพพะ สิ่งถูกต้องทางกาย. ดับจากโผฏฐัพพะไปเกิดที่เรื่องที่ผุดขึ้นในใจ. ดับจากเรื่องที่ผุดขึ้นในใจก็ไปเกิดที่นั่นที่นี้. เมื่อรวมกันเข้าทั้ง ๖ แล้ว ก็ารู้สึกว่าเป็นหมู่ใหญ่จริง ๆ ของวิญญาณ เกิดดับเกิดดับกันอยู่ทุกขณะ ๆ ไป.

มีสติกำหนดอยู่ดังนี้เป็นวิธีกำหนดให้รู้จักวิญญาณ ที่เรียกว่า หมู่แห่งวิญญาณทางตา หมู่แห่งวิญญาณทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางমনะคือใจ. แล้วก็หัดให้เห็นเกิดดับของวิญญาณดังกล่าวมานี้ ก็จะเป็นตัวสติด้วย แล้วก็ตัวปัญญาที่เป็นวิปัสสนารู้แจ้งเห็นจริงด้วย. จะมองเห็นความเกิดดับซึ่งเป็นตัวอนิจจะคือไม่เที่ยง จะทำให้มองเห็นทุกข์คือสิ่งที่แปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป. จะมองเห็นอนัตตาว่าเป็นสิ่งที่บังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้ ไม่ใช่เราไม่ใช่ของเรา เป็นไปอยู่อย่างนี้ ดังนี้คือรู้จักวิญญาณ รู้จักหมู่แห่งวิญญาณตามพระเถราธิบาย.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวดและตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

ครั้งที่ ๒๒

ความรู้จักสังขาร

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจแน่วแน่ในมโนการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ได้แสดงพระเถรอธิบายตอบคำถามของภิกษุทั้งหลาย ของท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรมาโดยลำดับจนถึงวันนี้. ท่านได้แสดงอธิบาย สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ ว่าได้แก่รู้จักสังขาร รู้จักเหตุเกิดสังขาร รู้จักความดับสังขาร รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับสังขาร. และท่านได้แสดงชี้แจงไปที่ละข้อว่า

รู้จักสังขาร นั้น สังขารมี ๓ คือ กายสังขาร วจีสังขาร และ จิตตสังขาร

รู้จักเหตุเกิดสังขาร นั้น ก็คือรู้จักว่า เพราะอวิชชาเกิด สังขาร จึงเกิด

รู้จักความดับสังขาร ก็เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ

รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับสังขาร ว่าได้แก่มรรคมงคล ๘
มีสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบเป็นต้น.

จะได้แสดงอธิบายในข้อที่ ๑ ที่ท่านแสดงชี้แจง สังขาร ๓
ดังกล่าว.

สังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่ง

แต่ก่อนที่จะได้แสดงสังขาร ๓ จะได้แสดงใจความหรือ
ความหมายของคำว่าสังขารก่อน คำว่า **สังขาร** นั้น ก็ตามที่ได้ทราบ
กันอยู่โดยมากสำหรับผู้ปฏิบัติธรรมหรือศึกษาธรรมะว่าได้แก่
ปรุงแต่ง คือสิ่งที่ปรุงแต่งขึ้นก็เรียกว่าสังขาร การปรุงแต่งหรือ
ความปรุงแต่งก็เรียกว่าสังขาร. โดยอธิบายว่า ทุก ๆ สิ่งในโลกนี้
จะเป็นสิ่งที่มีใจครอง เช่น มนุษย์ เดรัจฉานทั้งหลาย สิ่งที่ไม่มีใจครอง
เช่น ดินน้ำไฟลมที่เป็นภายนอกทั่วไปและที่เป็นต้นไม้ภูเขาเป็นต้น
เรียกว่าสังขาร คือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งสิ้น. แม้ที่รวมกันเป็นพื้นพิภพนี้
หรือว่าดวงอาทิตย์ดวงจันทร์ดวงดาวทั้งหลายที่เห็นอยู่ในท้องฟ้า
ก็เป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งสิ้น. หรือแม้ลมฝนอากาศเย็นร้อน
ที่เป็นเรื่องของโลกธาตุอันบังเกิดขึ้นทั้งสิ้น ก็เป็นสังขารคือสิ่งผสม
ปรุงแต่ง.

สังขาร ๒

เพราะฉะนั้น ท่านจึงย่อสังขารลงเป็น ๒ คือ

อุปาทินนสังขาร สังขารที่มีใจครอง

อนุปาทินนสังขาร สังขารที่ไม่มีใจครอง.

แต่ว่าคำนี้ท่านผู้เพ่งธรรมะบางท่านก็อธิบายเป็นอีกอย่างหนึ่งว่า

สังขารที่ยังยึดถือเป็น **อุปาทินนสังขาร**

สังขารที่ไม่ยึดถือเป็น **อนุปาทินนสังขาร**.

แต่แม้จะตีความหรือเข้าใจความเป็นอย่างไร รวมเข้าก็คือว่า บรรดาทุกสิ่งทุกอย่างในโลกที่เป็นสิ่งผสมปรุงแต่ง เรียกว่าสังขาร ทั้งหมด. และคำว่า ผสมปรุงแต่งนี้ก็มีความหมายที่แจ่มแจ้งอยู่ในตัวแล้วว่า ไม่ใช่เป็นสิ่งเดียวที่ปรากฏเป็นนั่นเป็นนี่ต่าง ๆ แต่มีส่วนประกอบเข้ามาหลายอย่างมาปรุงแต่งกันขึ้น. ซึ่งถ้าเทียบอย่างหายาบ ๆ ก็เช่นบ้านเรือนที่เป็นบ้านเป็นเรือน ก็เรียกว่าเป็นสังขาร คือสิ่งผสมปรุงแต่งเพราะประกอบขึ้นด้วยทັพลัมภาระเช่นไม้เป็นต้น หลายสิ่งหลายอย่างมาประกอบกันเข้าเป็นบ้านเป็นเรือน. และคำว่า บ้านว่าเรือนนั้นก็เป็ นสมมติบัญญัติของสิ่งผสมปรุงแต่งนั้น ๆ ว่า เมื่อผสมปรุงแต่งขึ้นเป็นอย่างนั้นก็เรียกว่าอย่างนั้น เป็นอย่างนี้ก็เรียกว่าอย่างนี้. แม้คำว่าสัตว์บุคคล ตัวตนเราเขานี้ก็เช่นเดียวกัน ก็เป็นสิ่งผสมปรุงแต่ง. จึงได้มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้ที่แปลความว่า

เพราะประกอบของคลัมมาระ คือ องค์ประกอบ
ต่าง ๆ ส่วนประกอบต่าง ๆ เข้า เสียงว่ารถจึงมี ฉันใด
เมื่อขันท์ทั้งหลายมีอยู่เสียงว่าสัตว์บุคคลตัวตนเรา
เขาจึงมีอยู่ ดังนี้.

เพราะฉะนั้น ทุก ๆ อย่างดังกล่าวจึงเรียกว่าสังขาร คือสิ่งผสม
ปรุงแต่งทั้งนั้น.

สังขตลักษณะ

ได้มีพระพุทธานุชาิตแสดง **สังขตลักษณะ** คือลักษณะของ
สิ่งผสมปรุงแต่งเอาไว้ว่ามี ๓ อย่าง คือ

๑. ความเกิดขึ้นปรากฏ
๒. ความเสื่อมไปสิ้นไปปรากฏ
๓. เมื่อยังตั้งอยู่ ความเป็นไปอย่างอื่นคือความแปรปรวนไป
เป็นอย่างอื่น ปรากฏ

ฉะนั้น จึงได้มีภาสิตแสดงภาวะของสังขารทั้งหลาย ซึ่งพระ
ใช้เป็นคำสำหรับสวดว่า

อนิจจา วต สงฺขารา สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง

อุปฺปาทยธมฺมิโน มีความเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา

อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติ เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป

เตสํ รูปสโม สุโข ความดับแห่งสังขารทั้งหลายเหล่านั้นจึงเป็นสุข

ดังนี้.

พิจารณาโดยลักษณะว่าเป็นทุกข์

เพราะฉะนั้น ในการพิจารณาทางวิปัสสนา ยกเอาทุกข์ลักษณะ คือลักษณะเครื่องกำหนดหมายว่าเป็นทุกข์ขึ้นมาพิจารณา พระพุทธเจ้า จึงได้ตรัสสอนให้พิจารณาโดยลักษณะที่เรียกว่า **ทุกข์ทุกข์** คือ ทุกข์โดยเป็นทุกข์ ก็ได้แก่ทุกข์ที่ปรากฏเป็นทุกข์ เช่น ทุกขเวทนา ต่าง ๆ ที่บังเกิดขึ้นแก่ร่างกายและจิตใจ. ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสชี้เอาไว้ในการที่ทรงอธิบาย **ทุกข์สังขะ** สภาพที่จริงคือทุกข์ ว่า

เกิดเป็นทุกข์ แก่เป็นทุกข์ ตายเป็นทุกข์ ความโศก
ความรณฺวจนคร่ำครวญ ความไม่สบายกายไม่สบายใจ
ความคับแค้นใจเป็นทุกข์ ความประจวบกับสิ่งที่ไม่
เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รัก
เป็นทุกข์ ความปรารถนาไม่สมหวังเป็นทุกข์.

พิจารณาทุกข์โดยที่เป็นทุกข์ต่าง ๆ ซึ่งทุกคนต้องประสบทางกายบ้างทางใจบ้าง.

พิจารณาทุกข์โดยเป็นสังขาร

อนึ่ง ได้ตรัสสอนให้พิจารณาว่าเป็นทุกข์โดยเป็นสังขาร อันเรียกว่า **สังขารทุกข์** ทุกข์โดยเป็นสังขาร คือล้วนเป็นสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งสิ้น. ทุก ๆ อย่างที่สมมติบัญญัติขึ้นว่าเป็นนั่นเป็นนี่ ตั้งต้นแต่รูปกายของตนเอง นามกายของตนเอง รูปกายนามกายของผู้อื่นและ

สัตว์บุคคลต่าง ๆ ทรัพย์สินสิ่งต่าง ๆ ทุกอย่างที่มีสมบัติบัญญัติกันว่าเป็นนั่นเป็นนี่ทั้งที่ยึดถือกันว่าเป็นของเรา ว่าเราเป็น ว่าเป็นอัตตาตัวตนของเรา ล้วนเป็นสังขารคือเป็นสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งนั้น. ส่วนที่มีชื่อเรียกกันต่าง ๆ นั้นก็เป็นสมบัติบัญญัติทั้งสิ้น. และส่วนที่ว่าเป็นเราเป็นของเราก็คือความยึดถือเอาเองทั้งสิ้น เพราะว่าทุก ๆ อย่างนั้น เป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งนั้น.

พิจารณาทุกข์โดยเป็นวิปริณามะ

อนึ่ง ได้ตรัสสอนให้พิจารณาว่าเป็นทุกข์ โดยเป็น **วิปริณามะ** คือความที่แปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป เพราะทุก ๆ สิ่ง ทุก ๆ อย่างที่เป็นสังขารนั้น ล้วนมีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา. เป็นไปตามสังขตลักษณะ ลักษณะเครื่องกำหนดหมายแห่งสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลายดังกล่าวมาแล้ว. คือมีเกิดมีดับเป็นธรรมดา. เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป. และในระหว่างแห่งเกิดและดับนั้น ก็มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่นอยู่เรื่อย ๆ. ดังเช่นร่างกายของทุก ๆ คนเรานี้ เมื่อเกิดมาก็เป็นเด็กคือร่างกายเป็นเด็กแล้วก็แปรปรวนเปลี่ยนแปลงมาเป็นเด็กใหญ่ ใหญ่ขึ้นโดยลำดับเป็นหนุ่มสาว เป็นกลางคน เป็นคนแก่ เป็นคนแก่เฒ่าไปโดยลำดับ. ในที่สุดก็แตกดับ. คือสิ่งที่ผสมปรุงแต่งนั้นก็แตกสลายจากการปรุงแต่ง หยุดปรุงแต่ง.

สังขาร ๓

ฉะนั้น เรื่องสังขารนี้จึงเป็นข้อที่ควรทำความเข้าใจและพิจารณาในทางวิปัสสนากรรมฐานได้เป็นอย่างดียิ่ง ตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอน. แต่ในที่นี้ก็ต้องการที่จะให้มีความเข้าใจในความหมายของคำว่าสังขารเพียงว่า ได้แก่สิ่งที่ผสมปรุงแต่งขึ้น หรืออาการที่ผสมปรุงแต่งขึ้น เรียกว่าสังขาร. และที่ท่านจำแนกสังขารไว้เป็น ๓ คือ **กายสังขาร วีสสังขาร จิตตสังขาร.**

กายสังขาร

กายสังขาร นั้นก็ได้แก่การปรุงแต่งกาย. อธิบายว่า ลมอัสนาสะ ปัสสาสะ คือลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ได้ชื่อว่ากายสังขาร ปรุงแต่งกาย เพราะว่าเป็นเครื่องบำรุงปรนปรือกายอยู่ตลอดเวลา. กายดำรงอยู่ได้ก็เพราะมีลมอัสนาสะ ปัสสาสะบำรุงปรนปรืออยู่ตลอดเวลาไม่มีหยุด. ดังจะพึงเห็นได้ว่าทุก ๆ คนนั้นไม่มีหยุดหายใจ กายจึงดำรงอยู่ได้ที่เรียกว่าชีวิต. หากหยุดหายใจเมื่อใดกายก็ดำรงอยู่ไม่ได้.

เพราะฉะนั้น **ลมอัสนาสะ ปัสสาสะ** จึงเรียกว่า **กายสังขาร เป็นเครื่องปรุงกาย.**

วชิสังขาร

วชิสังขาร แปลว่าปรุ้งแต่งวจา ได้แก่วิตกวิจารณ์ ที่แปลว่า ความตรึกความตรอง. วิตกวิจารณ์นี้เป็นต้นของวจาที่ทุก ๆ คนพูด ก็คือว่าพูดจากใจที่วิตกวิจารณ์คือที่ตรึกตรอง. อาจจะถูกกล่าวได้ว่า จิตใจนี้พูดก่อนคือตรึกตรองขึ้นมาก่อน จึงพูดออกทางวจา หรือว่า วาจาส่งพูดออกมา. ถ้าหากว่าไม่มีวิตกวิจารณ์ขึ้นในจิตใจก่อนการพูด อะไรออกไปทางวจาก็เป็นวจาของคนที่ไม่ค่อยรู้ หรืออาการที่ไม่ค่อยรู้หรือที่กล่าวในเวลาหลับและจะไม่ใช่ภาษา. ฉะนั้น วจาที่ทุกคนพูดนี้จึงออกมาจากจิตใจที่มีวิตกวิจารณ์คือที่ตรึกตรอง.

ฉะนั้น วิตกวิจารณ์จึงเรียกว่า วชิสังขาร เป็นเครื่องปรุ้งวจา.

จิตตสังขาร

จิตตสังขาร ปรุ้งแต่งจิต ก็ได้แก่สัญญาเวทนา. เวทนานั้นก็ได้แก่ความรู้เป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข. สัญญานั้นก็ได้แก่ความจำได้หมายรู้ เช่น จำรูป จำเสียง จำกลิ่น จำรส จำโผฏฐัพพะ จำธรรมชาติคือเรื่องราว. เวทนาสัญญานี้เรียกกลับกันว่า สัญญาเวทนา. เป็นเครื่องปรุ้งจิต คือปรุ้งจิตใจให้คิดไปต่าง ๆ. ความคิดไปต่าง ๆ นั้นอาศัยสัญญาเวทนา. ถ้าหากว่าไม่มีสัญญา คือความจำได้หมายรู้ ไม่มีเวทนาคือรู้เป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขก็คิดอะไรไม่ได้. เพราะทุก ๆ คนนั้นจะไปคิดในเรื่องที่

ตนเองจำไม่ได้ หรือว่าที่ลืมไปแล้วนั้นหาได้ไม่. จะคิดอะไรได้ก็ต้องคิดได้ตามที่จำได้เท่านั้น. อันที่จริงยกเอาสัญญาขึ้นมาอย่างเดียวยอธิบายอย่างนี้ก็เข้าใจ. แต่ท่านยกเอาเวทนาขึ้นมาคู่ด้วยก็โดยที่สัญญานี้ตามวิถิจิตในชั้น ๕ ย่อมเกิดขึ้นอาศัยเวทนา คือต้องมีเวทนาที่เป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข จึงจะมีสัญญาคือจำได้. ถ้าไม่มีเวทนาแล้วก็จะจำอะไรไม่ได้.

ยกตัวอย่างง่าย ๆ เหมือนอย่างคนที่ดับความรู้ทางกายประสาท เช่นว่าจิตยาสาที่ร่างกาย เมื่อร่างกายส่วนนั้นชำไปแล้ว หมอก็ทำการผ่าตัดหรือทำอะไรก็ไม่มีความรู้เจ็บ. เมื่อไม่มีความรู้เจ็บ ก็แปลว่าสัญญาคือความจำในการที่หมอได้กระทำอะไรตรงร่างกายส่วนนั้นก็ไม่มี. ถ้าหากว่าไม่ได้จิตยาสา เมื่อเอามีดไปปาดเข้าก็เจ็บ. เมื่อเจ็บก็จำได้ในอาการที่เจ็บนั้น. นี่ยกตัวอย่างเพียงการทำให้กายประสาทไม่รู้สึกรู้สีกเพียงข้อเดียว. ถ้าหากว่าไม่มีความรู้สึกรู้สีกเป็นสุขเป็นทุกข์ที่เป็นเวทนา ทางจักขุประสาท โสตรประสาท ฆานประสาท ชิวหาประสาท หรือทางกายประสาทดังกล่าวนั้นด้วย ใครจะทำอะไรที่ร่างกายทุกส่วนก็ย่อมจะไม่มีความรู้เป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ก็ไม่มีสัญญาคือความจำในส่วนนั้น ๆ. หรือคนที่ถูกจิตยาสลบหมดความรู้ไปในขณะสลบนั้น ก็เป็นอันว่าจำอะไรในขณะนั้นไม่ได้เลย. เพราะฉะนั้น สัญญาจึงมาจากเวทนา. ต้องมีเวทนาจึงจะเกิดสัญญา คือความจำได้หมายรู้ขึ้นมา.

เพราะฉะนั้น จิตที่คิดไปต่าง ๆ ที่ปรุงไปต่าง ๆ จึงปรุงไปตาม สัญญาเวทนา. ถ้าไม่มีสัญญาเวทนาแล้วจิตก็ปรุงไม่ถูก. แม้จิตที่คิด ปรุงไปต่าง ๆ ดังกล่าวนั้น ก็รวมวิตกวิจารณ์ดังกล่าวมาข้างต้นในข้อ วจีสังขารเข้าด้วย เพราะวิตกวิจารณ์คือความตรึกความตรองก็เป็น ความคิดไปของจิตอย่างหนึ่ง ซึ่งก็อาศัยสัญญาเวทนาดังกล่าวนี้นั้นแหละ.

เพราะฉะนั้น สัญญาเวทนาจึงเป็น จิตตสังขาร เครื่องปรุงจิต.

สรุปสังขาร ๓

กายสังขาร ปรุงแต่งกาย มีลมหายใจเข้าลมหายใจออกเป็น เครื่องปรุงแต่งกาย.

วจีสังขาร ก็มีวิตกวิจารณ์เป็นเครื่องปรุงแต่งวาจา.

จิตตสังขาร ก็มีสัญญาเวทนาเป็นเครื่องปรุงแต่งจิต.

นี้แสดงอธิบายถึงเครื่องปรุงแต่งกายปรุงแต่งวาจาปรุงแต่งจิต. แต่ว่ายังมีการปรุงแต่ง ของกายเองของวาจาเองของจิตเอง. คือกายที่มีการปรุงแต่งอยู่ คือ กายที่ยังประกอบกันเป็นกาย มีอาการปรุงแต่งของกาย ซึ่งเป็นไปเองต่าง ๆ เช่นว่าอาการ ๓๑ หรือ ๓๒ เกสา ผม โลมา ขน นขา เล็บ ทันตา ฟัน เป็นต้น. ผมเองก็มียาวขึ้นไปได้. ขนเองก็มีการที่ตั้งอยู่ หรือที่หลุดก็งอกขึ้นมาใหม่ได้. เหล่านี้เป็นต้น

เป็นความปรุ่งแต่งของกาย. ตลอดจนถึงที่เป็นอวัยวะภายในต่าง ๆ เช่น ตับ ปอด ก็ปฏิบัติหน้าที่ เช่นปอดก็ปฏิบัติหน้าที่ในการที่ทำการหายใจเข้าหายใจออกเป็นต้น ไปอยู่ตลอดเวลา. เหล่านี้เป็นอาการปรุ่งแต่งของกายเอง ซึ่งเป็นไปอยู่ไม่มีหยุด. วลีสังขาร วาจาเองที่พูดออกไป ก็พูดกันอยู่ทุกวันตามที่ควรพูด หรือแม้ว่าที่ไม่ควรพูด. จิตที่คิดนึกไป ก็คิดนึกกันไปต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลาไม่หยุด. แปลว่า อาการปรุ่งแต่งของกายของวาจาของจิตเองก็ปรุ่งแต่งอยู่ไม่หยุดเหมือนกัน. นี่ก็เป็นสังขาร.

เพราะฉะนั้น ชีวิตนี้อันประกอบด้วยกายด้วยวาจาด้วยจิตตั้งที่กล่าวมา ยกเป็นตัวอย่างเพียง ๓ ข้อนี้ เป็นสังขารที่ปรุ่งแต่งอยู่ไม่หยุดตั้งแต่เกิดมา. หยุดเมื่อไรก็คือตาย เมื่อยังไม่ตายก็ต้องเป็นสังขารคือปรุ่งแต่ง. ปรุ่งแต่งตั้งแต่ถือกำเนิดเกิดก่อขึ้นในครรภ์ของมารดา. คลอดออกมาก็ปรุ่งแต่งเรื่อยไปจนถึงตายในที่สุด. เพราะฉะนั้น อาการที่เรียกว่าสังขารคือปรุ่งแต่งนี้เป็นอาการของชีวิต ซึ่งต้องมีการปรุ่งแต่งกันอยู่ดังนี้ตลอดเวลาไม่หยุด. หยุดปรุ่งแต่งเมื่อใดก็ตาย.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวดและตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

ครั้งที่ ๒๓

ความรู้จักอวิชา

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ. ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ได้แสดงพระเถรธำมณีในข้อสัมมาทิฐิตามที่ภิกษุทั้งหลายได้กราบเรียนถามมาทีละตอน ๆ โดยลำดับ จนถึงตอนที่ท่านพระสารีบุตรเถระได้ตอบว่ายังมีปริยายคือทางแสดงอื่นต่อไปอีก คือสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบได้แก่รู้จักอวิชา รู้จักเหตุเกิดอวิชา รู้จักความดับอวิชา รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับอวิชา. และท่านได้แสดงอธิบายไปที่ละข้อว่า

รู้จักอวิชา อวิชชาคือไม่หยั่งรู้ในทุกข์ ไม่หยั่งรู้ในเหตุเกิดทุกข์ ไม่หยั่งรู้ในความดับทุกข์ ไม่หยั่งรู้ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

รู้จักเหตุเกิดอวิชชา ก็คือรู้จักว่าเพราะอาสวะเกิด อวิชชาจึงเกิด

รู้จักความดับอวิชชา ก็คือรู้จักว่าเพราะอาสวะดับ อวิชชาจึงดับ

รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับอวิชชา ก็คือรู้จักมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ เป็นต้น.

จะได้อธิบายในข้อแรก รู้จักอวิชชา.

อวิชชาเป็นต้นเหตุสำคัญแห่งกิเลสและกองทุกข์

อวิชชา นี่เป็นข้อที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนเอาไว้ *ว่าเป็นต้นเหตุสำคัญแห่งกิเลสและกองทุกข์ทั้งหลาย.* ในปฏิจลสมุปบาท คือธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นก็ตรัสแสดงอวิชชาไว้เป็นข้อต้น. และบรรดาภิเลสที่เป็นอย่างละเอียดอันบังเกิดนอนจมหมักหมมอยู่ในจิตสันดาน ดองจิตสันดาน ซึ่งเรียกว่าอาสวะหรืออนุสัย ก็คืออวิชชาเป็นข้อสำคัญ. และได้มีพระพุทธานุญาตอธิบายอวิชชา ดังที่ท่านพระสารีบุตรได้นำมาอธิบาย คือความไม่หยั่งรู้ในอริยสัจจ์ทั้ง ๔. ได้แสดงอวิชชา ๔ ไว้ดังนี้เป็นพื้น. และที่แสดง **อวิชชา ๘** ก็มี เติมเข้าอีก ๔ ข้อ อันได้แก่

❖ **ไม่รู้จักเงื่อนต้น**

❖ **ไม่รู้จักเงื่อนปลาย**

❖ **ไม่รู้จักทั้งเงื่อนต้นทั้งเงื่อนปลาย**

❖ **ไม่รู้จักปฏิจลสมุปบาท** คือธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น.

อีกปริยายคือทางแสดงอันหนึ่ง ก็ได้แก่

ไม่รู้จักอดีต

ไม่รู้จักอนาคต

ไม่รู้จักทั้งอดีตทั้งอนาคต

ไม่รู้จักปฏิจาสมุปบาท คือธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น.

จะได้แสดงคำว่าอวิชาและอวิชาในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นั้นก่อน
อันเป็นข้อหลัก.

อวิชาคือความไม่รู้ในสิ่งจะ

อวิชา แปลตามศัพท์ว่า ความไม่รู้ อันหมายความว่าไม่รู้
ในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ ดังกล่าวนั้น. แต่ว่าถ้ายกขึ้นมาเพียงคำเดียวว่าไม่รู้
ก็อาจมีปัญหาว่า สิ่งที่มีความไม่รู้ก็จะเป็นดั่งก้อนหินก้อนดินท่อน
ไม้เป็นต้น ซึ่งไม่มีความรู้อยู่ในตัว. แต่ว่าอันบุคคลแม้สัตว์เดรัจฉาน
ทั้งหลาย ย่อมมีความรู้รู้ในตัวเอง ดังคนเราก็มีความรู้อะไร ๆ อยู่ในตัวเอง.
ฉะนั้น จะเรียกว่ามีอวิชาได้อย่างไร. จึงมีคำอธิบายให้ชัดเจนขึ้นว่า
อวิชานั้นเป็นข้อที่มีอยู่ เป็นสิ่งที่มีอยู่แก่สัตว์โลกทั้งหลาย ซึ่งมี
วิญญาณธาตุคือธาตุรู้หรือว่ามีจิตวิญญาณซึ่งเป็นธรรมชาติเป็นธาตุรู้.
ดังมนุษย์เราคนเราก็มีความรู้อะไร ๆ อยู่ ตั้งตั้งแต่มีความรู้เห็นรูป
รู้ได้ยินเสียง เป็นต้น ตลอดจนถึงความรู้ในสิ่งต่าง ๆ ที่มีเป็นพื้นอยู่
และที่ศึกษาเล่าเรียนเพิ่มเติมขึ้นมาต่าง ๆ อันเรียกว่าอวิชาหรือปัญญา.

ฉะนั้น คนเราจึงจะเชื่อว่ามีความรู้ได้อย่างไร. จึงมีคำตอบว่า ก็มีรู้นั้นแหละจึงมีความรู้ขึ้นมาได้. ถ้าไม่มีความรู้อย่างกอนดิน กอนหินท่อนไม้ก็ไม่มีความรู้ขึ้นมาได้. ก็คือมีความรู้ แต่ว่าความรู้ที่มีอยู่นั้นเป็นความรู้ที่ไม่จริงเป็นความรู้ที่ผิดจากความจริง.

ฉะนั้น ความรู้ที่ไม่จริงความรู้ที่ผิดจากความจริงนี้แหละ คืออวิชา. ในทางตรงกันข้าม เมื่อเป็นความรู้ที่จริงไม่ผิดจากความจริง ก็เป็นวิชา. และอวิชาคือความไม่รู้ในสัจจะ คือความจริงของจริงของแท้ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าเป็นความรู้ที่ผิดจากสัจจะ คือของจริงของแท้ นี่คือนอวิชา.

ปฏิบัติก่อนตรัสรู้

พระพุทธเจ้าผู้รู้ผู้เห็นได้ทรงอธิบายอวิชานี้ไว้ ว่าได้แก่ความที่ไม่มีความเห็นความหยั่งรู้ในทุกข์เป็นต้น ดังกล่าว. แต่หากว่าถ้ามิได้ พระพุทธเจ้าผู้รู้ผู้เห็นมาทรงแสดงสั่งสอนทุก ๆ คนก็ย่อมจะไม่สามารถจะรู้จักอวิชาที่มีอยู่ในตนเองได้. ย่อมจะเข้าใจว่าตนมีความรู้ คือความรู้ที่เป็นความจริง เป็นความรู้ถูก. ดังศาสนาทั้งหลายแห่งศาสนาทั้งหลายแห่งลัทธิทั้งหลาย ซึ่งได้เกิดขึ้นก่อนพระพุทธเจ้า หรือภายหลังพระพุทธเจ้า มิได้เป็นผู้รู้ผู้เห็นเหมือนพระพุทธเจ้า คือมิได้ตรัสรู้เหมือนพระพุทธเจ้า ก็ย่อมเข้าใจว่า แต่ละท่านมีความรู้หรือความรู้ถึงที่สุด เป็นผู้ที่ปราศจากอวิชาคือความไม่รู้ เป็นผู้รู้เป็นผู้เห็นแล้ว. แต่อันที่จริงนั้นเมื่อยังมีชาติมีภพก็เชื่อว่ายังมีทุกข์

ยังมีกิเลส ยังไม่สิ้นทุกข์ยังไม่สิ้นกิเลส. ดังที่มีความต้องการเกิดอีก แม้ในชาติภพที่เข้าใจว่ายั่งยืน. และเมื่อไปเกิดในชาติภพนั้นแล้วก็ยั่งยืน มีผู้ที่เกิดอยู่ยั่งยืนและเต็มไปด้วยความสุขต่าง ๆ. ดังฤๅษีทั้งหลายดาบสทั้งหลายผู้ปฏิบัติแม้ไกล্পุทธศาสนาเข้ามามาก. ดังเช่น ท่านอาฬารดาบส กาลามโคตร อุททกดาบส รามบุตร ปฏิบัตินับว่า สมบูรณ์อยู่มากในศีลในสมาธิคือได้ถึงสมาบัติ ๗ สมาบัติ ๘ หรือว่า รูปฌาน อรูปฌาน แต่ว่าก็ติดอยู่แค่นั้น เพราะว่าการที่จะไปเกิดในพรหมโลกเป็นพรหม ซึ่งเข้าใจว่าดำรงอยู่ยั่งยืนตลอดไปในพรหมโลกนั้น. แต่พระพุทธเจ้าเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์เสด็จออกทรงผนวช ได้เสด็จเข้าไปทรงศึกษาในสำนักของท่านดาบสทั้งสองนั้น ก็ทรงเห็นว่ายังเป็นข้อปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อชาติภพ. เพราะฉะนั้น จึงยังมีกิเลสคือความต้องการจะไปเกิดอีกอันเป็นต้นเหตุ. และเมื่อไปเกิดอีกความเกิดนั้นก็ยังเป็นทุกข์ เพราะเมื่อมีเกิดก็จะต้องมีแก่มีตาย. เมื่อไปเกิดเป็นเทพก็ต้องมีจุติคือเคลื่อนออกจากความเป็นเทพในที่สุด. จึงยังไม่พ้นทุกข์ไม่พ้นความเวียนว่ายตายเกิด อันเรียกว่า วัฏฏสงสาร.

ทรงแสวงหาโมกขธรรม

เพราะฉะนั้น ก็เป็นอันว่าท่านศาสดาและลูกศิษย์ทั้งปวงนั้น ก็ยังมีอวิชชาคือความไม่รู้คือยังมีความรู้ที่ผิดจากสิ่งที่เป็นตัวความจริง. ยังเห็นในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าสิ้นทุกข์. ยังเห็นในสิ่งที่เป็นเหตุเกิดทุกข์ว่าเป็นเหตุเกิดสุข. เพราะฉะนั้น ความรู้ของบรรดาศาสดา

และศิษย์ทั้งปวงนั้น จึงเป็นความรู้ที่ยังไม่ถึงที่สุด และเมื่อสำคัญว่า ถึงที่สุด ก็เป็นความสำคัญผิด เป็นความเห็นผิด. ความรู้ก็เป็น ความรู้ที่ผิดจากสัจจะที่เป็นตัวความจริงดังกล่าว. ยังเป็นความรู้ที่เป็น อวิชชาอยู่. เพราะฉะนั้น จึงได้เสด็จหลีกออกไปทรงแสวงหา โมกขธรรม ธรรมะที่เป็นเครื่องหลุดพ้นด้วยพระองค์เอง. และแม้ พระองค์เองก็ทรงรู้พระองค์เองว่าความรู้ของพระองค์เองที่ยังมีอยู่ ในขณะที่ทรงแสวงหา นั้น ก็ยังเป็นความรู้ที่ยังเป็นอวิชชาอยู่อีก เหมือนกัน เพราะยังเรียกว่าไม่พบสัจจะที่เป็นตัวความจริงอันเป็น โมกขธรรม ธรรมะที่เป็นเครื่องหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ได้จริง. ยังไม่ทรงรู้ในขณะนั้นว่า สัจจะที่เป็นความจริงนั้นคืออะไร. ฉะนั้น แม้ความรู้ของพระองค์เองในขณะนั้นก็ยังเป็นความรู้ที่ยังเป็น อวิชชา. ทรงปรารถนาจะได้รับความรู้ที่เป็นวิชาคือความรู้ที่ตรงกับ สัจจะคือความจริง.

ในเบื้องต้น ก็ทรงมุ่งอาศัยท่านคณาจารย์ที่มีอยู่ในขณะนั้น ดังเช่นท่านดาบสทั้งสอง. แต่เมื่อทรงเห็นว่า แม้ความรู้สูงสุดของท่าน อาจารย์ทั้งสองนั้นก็ยังเป็นอวิชชาอยู่ คือยังไม่เป็นความรู้ที่เข้าถึง สัจจะที่เป็นตัวความจริง จึงได้เสด็จหลีกออกไปทรงแสวงหาด้วย พระองค์เองเพราะอาศัยผู้อื่นไม่ได้แล้ว. จึงได้ทรงจับบำเพ็ญทุกรกิริยา ก็ไม่ได้ความรู้อะไรขึ้นมาจึงได้ทรงเลิก. แล้วก็ทรงจับปฏิบัติสมาธิ ด้วยทรงนึกถึงสมาธิอย่างแน่วแน่ที่ทรงได้เมื่อเป็นพระกุมารตามเสด็จ พระราชบิดาไปในพระราชพิธีแรกนาขวัญ. ทรงได้สมาธิถึงขั้นปฐมฌาน โดยที่จิตของพระองค์ได้รวมเข้ามากำหนดลมหายใจเข้าออกสงบจาก

นิรณทั้งหลาย (ที่ท่านแสดงว่าถึงปฐมฌาน แต่หลังจากนั้นสมาธินี้ก็เสื่อมไป) เป็นสมาธิที่บริสุทธิ์. เมื่อทรงได้สมาธินี้ด้วยไม่มุ่งที่จะไปเกิดเป็นพรหมหรือเป็นอะไร หรือเพื่อชาติภพอะไร จิตรวมเข้ามากำหนดลมหายใจเข้า ลมหายใจออกก็สงบอยู่ภายใน. สงบจากกาม สงบจากอกุศลธรรม สงบจากนิรณทั้งหลาย. จึงได้จับปฏิบัติทางสมาธิอันบริสุทธิ์นี้ จนทรงได้อัปนาสมาธิ สมาธิที่บริสุทธิ์ ก็เป็นสมาธิ นับเข้าเป็นสมาบัติหรือในฌานที่ท่านดาบสทั้งสองท่านได้และก็ได้สอนนั้นแหละ. แต่ว่าความมุ่งหมายต่างกัน และของท่านดาบสทั้งสองนั้น ท่านสิ้นสุดเพียงเท่านั้น เพราะเพียงพอที่จะไปเกิดเป็นพรหมแล้ว. ก็สิ้นสุดเพียงเท่านั้น. ก็กลายเป็นสมาธิที่เป็นตัวทุกข์สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ เพราะเป็นเหตุให้เกิดชาติต่อไปอีก.

ทรงปฏิบัติสัมมาสมาธิเพื่อทุกขนิโรธ

อันนี้เป็นเงื่อนไขสำคัญ. คือสมาธิที่ปฏิบัติไม่ถูกทาง แม้จะได้สมาธิจนถึงฌานถึงสมาบัติ ก็เป็นสมาธิที่เป็นทุกข์สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์. ไม่ใช่เป็นสมาธิที่เป็นทุกขนิโรธความดับทุกข์. ไม่เป็นสมาธิที่นับเข้าในมรรคมงคล ๘ ของพระพุทธเจ้าคือสัมมาสมาธิที่เป็นข้อที่ ๘ ฉะนั้นสมาธิเมื่อสรุปเข้าแล้วจึงมี ๒ อย่าง.

สมาธิที่เป็นทุกข์สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ อย่างหนึ่ง

สมาธิที่เป็นทุกขนิโรธ คือเหตุให้ดับทุกข์เป็นความดับทุกข์อีกอย่างหนึ่ง.

ผู้ปฏิบัติสมาธิแม้ในพุทธศาสนาเองตามวิธีที่พระพุทธเจ้าทรง
สั่งสอนไว้เอง บางทีก็ได้สมาธิดี อัปปนาสมาธิ. แต่หากว่าถ้าเป็นไปไม่
ถูกต้องตามวัตถุประสงค์เพื่อความสิ้นทุกข์ ก็กลายเป็นสมาธิที่เป็น
ทุกข์สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ไป ซึ่งก็มีอยู่ไม่น้อย. ส่วนสมาธิที่เป็นไป
เพื่อทุกข์นิโรธ ความดับทุกข์. พระโพธิสัตว์จึงปฏิบัติสมาธิเป็นไป
เพื่อทุกข์นิโรธคือความดับทุกข์ คือไม่ต้องการชาติภพอีกต่อไป.
ไม่ต้องการมนุษยสมบัติ. ไม่ต้องการสวรรค์สมบัติ. หรือไม่ต้องการ
ความเป็นเทพความเป็นพรหมอะไรทั้งสิ้น. แต่ว่าการนิพพานซึ่งยัง
เป็นความต้องการอยู่. เพราะฉะนั้น แม้จะยังมีตัณหาคือความดิ้นรน
ทะยานอยากเพราะยังละตัณหาไม่ได้ ยังมีตัณหาอยู่แต่ก็ใช้ตัณหานั้น
ไปเพื่อบริหานิพพาน คือต้องการนิพพานเพียงอย่างเดียว. ดังที่ได้มีแสดง
ว่า *อาคัยตัณหาละตัณหา*. ก็คืออาคัยตัณหาที่มีอยู่นี้เป็นตัณหา
เพื่อบริหานิพพานต้องการนิพพานก็เพื่อละตัณหานั่นเอง. จึงเป็นสมาธิวิธี
ปฏิบัติเพื่อทุกข์นิโรธ คือความดับทุกข์.

ละความยึดถือในอุปกิเลสของสมาธิและวิปัสสนา

เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติพุทธศาสนาที่พอใจกรรมฐาน ก็ต้องรู้จัก
ว่ามี ๒ อย่าง คือ

ปฏิบัติไป ๆ แล้วก็ไปเพื่อ **ทุกข์สมุทัย** เหตุให้เกิดทุกข์
หรือว่าปฏิบัติไป ๆ ก็เป็นไปเพื่อ **ทุกข์นิโรธ** ความดับทุกข์.

ฉะนั้น ต้องให้รู้จักดังนี้. และที่เป็นไปเพื่อทุกข์สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์นั้นก็เพราะไปยึดถือในอุปกิเลสของสมมติในเมื่อปฏิบัติทางสมมติ. ไปยึดถือในอุปกิเลสของปัญญาในเมื่อปฏิบัติวิปัสสนา อันเรียกว่า **วิปัสสนูปกิเลส**. ไปติดเสียในวิปัสสนูปกิเลสนั้น ก็เลยกลายเป็นทุกข์สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ไป เพราะว่าผลของสมมติของวิปัสสนานั้นที่ได้โดยลำดับเป็นผลที่ชวนให้ติด. เป็นอุปกิเลสขึ้นมาเป็นอันมาก. เมื่อไปติดเข้าแล้ว สมมติปัญญาที่ปฏิบัติไปนั้น ก็กลายเป็นทุกข์สมุทัยไป. ต่อเมื่อละผลของสมมติของปัญญาที่น่าติดน่าชมน่าเสวยนั้นได้. ก็เป็นอันว่าไม่สร้างอุปกิเลสของสมมติของปัญญาขึ้นมา. จึงจะปฏิบัติสมมติปัญญาของตนให้เป็นทุกขนิโรธคือความดับทุกข์ขึ้นมาได้.

ทรงตรัสรู้ริยสัจ ๔

เพราะฉะนั้น พระโพธิสัตว์จึงได้จับปฏิบัติในศีลในสมมติอันเป็นไปเพื่อทุกขนิโรธ. ได้อัปนาสมมติ สมมติที่แน่นอน ก็ถึงขั้นฌานขึ้นสมาบัติ. นั่นแหละญาณ คือความหยั่งรู้ คือผุดขึ้นแก่พระองค์. ดังที่ตรัสแสดงไว้ในปฐมเทศนาเมื่อทรงพบทางที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางกลาง มีสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ เป็นต้น ก็คือมรรคมีองค์ ๘ นั่นแหละ. ทรงปฏิบัติไปในมรรคมีองค์ ๘ นี้ อันเป็นไปเพื่อดับกิเลสและกองทุกข์ เป็นไปเพื่อญาณคือความหยั่งรู้ จึงทรงได้ญาณ คือความหยั่งรู้ขึ้น. ก็คือว่าญาณคือความหยั่งรู้ที่แสดงไว้ว่า

จักขุ คือดวงตาผู้ดูขึ้น **ญาณ** คือความหยั่งรู้ผู้ดูขึ้น **ปัญญา** คือความรู้ทั่วถึงผู้ดูขึ้น **วิชา** คือความรู้ผู้ดูขึ้น **อาโลก** คือความสว่างผู้ดูขึ้น ในธรรมะที่พระองค์มิได้เคยทรงสดับมาก่อนว่า นี่ทุกข์ ทุกข์ควรกำหนดรู้ ทุกข์พระองค์ทรงกำหนดรู้ได้แล้ว. นี่สมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ สมุทัยนี้ควรละ สมุทัยนี้ทรงละได้แล้ว. นี่นิโรธ คือความดับทุกข์ ความดับทุกข์ควรกระทำให้แจ้ง ความดับทุกข์นี้พระองค์กระทำให้แจ้งได้แล้ว. นี่มรรค คือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นี้ ควรอบรมให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น ทางดับทุกข์นี้พระองค์ได้ทรงอบรมให้เกิดขึ้นให้เป็นขึ้นสมบูรณ์บริบูรณ์แล้ว ดังนี้.

ญาณคือความหยั่งรู้ผู้ดูขึ้นแก่พระองค์ดังนี้ ในธรรมะที่มิได้ทรงสดับแล้วมาก่อน. จึงได้ทรงพอพระทัยว่ารู้ละรู้แล้ว ได้ตรัสรู้ อภิสัมโพธิ คือความตรัสรู้ยิ่งแล้ว ทรงเป็นผู้ที่ตรัสรู้ยิ่งที่เรียกว่าตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณแล้ว. อวิชาคือความไม่รู้จึงดับไป. วิชาความรู้ผู้ดูขึ้น. หรือจะเรียกว่าวิชาคือความรู้ผู้ดูขึ้นอวิชาดับไป. เหมือนแสงสว่างบังเกิดขึ้นความมืดก็หายไป เพราะฉะนั้น จึงทรงเป็น **พุทโธ** คือเป็นผู้รู้แล้ว เป็น **วิมุตโต** คือเป็นผู้พ้นแล้ว. พระพุทธเจ้าเมื่อได้ตรัสรู้แล้ว ก็ทรงอยู่ด้วยวิชาคือความรู้ และวิมุตติคือความหลุดพ้น. แต่ว่าผู้ที่ยังมิได้ตรัสรู้เหมือนอย่างพระพุทธเจ้า หรือแม้พระองค์เองเมื่อยังมิได้ตรัสรู้ ก็ยังมีอวิชา คือมีความรู้ที่เป็นอวิชา ไม่รู้จริงในสัจจะทั้ง ๔.

เพราะฉะนั้น วิชาจึงได้แก่ความไม่ยังรู้ในทุกๆ ในเหตุ
เกิดทุกๆ ในความดับทุกๆ ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกๆ.

ต่อจากนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๘

ครั้งที่ ๒๔

อวิชา ๘

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ทบทวนอริยสัจจะ

ได้แสดงเถรอธิบายในข้อสัมมาทิฐิที่ท่านพระสารีบุตรได้แสดง แก่ภิกษุทั้งหลายมาถึงอวิชาซึ่งได้แสดงอธิบายมาแล้วตามเถรอธิบายว่า อวิชาคือความไม่รู้ที่ได้แก่มิยังรู้ในทุกข์ มิยังรู้ในเหตุเกิดทุกข์ มิยังรู้ในความดับทุกข์ มิยังรู้ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์. ได้แสดงอธิบายคำว่าอวิชา และเล่าถึงปฏิปทาปฏิบัติของพระพุทธเจ้า ตั้งแต่ก่อนตรัสรู้. ได้ทรงแสวงหาโมกขธรรม ธรรมะเป็นเครื่องหลุดพ้นจนได้ตรัสรู้อริยสัจจทั้ง ๔. อวิชาดับ วิชาเกิด หรือ

วิชาเกิด อวิชชาดับ. จึงทรงเป็นพุทธโธ คือเป็นผู้ตรัสรู้แล้ว. และก็ได้
ตรัสแสดงอธิบายอริยสัจ ๔ ทุกข้อ ว่า

ทุกข์สัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์.

ทรงชี้ *สภาวะทุกข์* ตั้งตั้งแต่ชาติ ความเกิด ชรา ความแก่ มรณะ
ความตาย ว่าเป็นทุกข์.

ทรงชี้ *ปกิณณกทุกข์* ทุกข์เบ็ดเตล็ดทางจิตใจทั้งหลายว่า โสกะ
ความโศก ความแค้นใจ ปรีเหว ความรัญจวนคร่ำครวญใจ ทุกขะ
ความไม่สบายกาย โทมนัสสะ ความไม่สบายใจ อุปายาสะ ความ
คับแค้นใจ เป็นทุกข์.

ทรงชี้ *สรุปเข้ามาเป็น ๒* คือความประจวบกับสิ่งหรือสัตว์สังขาร
ทั้งหลายที่ไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งหรือสัตว์สังขาร
ทั้งหลายที่เป็นที่รักเป็นทุกข์.

ทรงชี้ *สรุปเข้ามาเป็นหนึ่ง* คือปรารถนาไม่ได้สมหวังเป็นทุกข์.

และทรงชี้ *สรุปเข้ามาโดยสังเขป* ว่า ชันธ์เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕
ประการ เป็นทุกข์. ก็ได้แก่กองรูป กองเวทนา กองสัญญา กองสังขาร
กองวิญญูณ อันเป็นที่ยึดถือว่าเป็นตัวเราเป็นของเราเป็นทุกข์.

อริยสัจจะข้อสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์. ทรงชี้เอา

ตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากมีอยากเป็นกามตัณหา
ความดิ้นรนทะยานอยากไปในกาม คือ กามคุณ รูปเสียงกลิ่นรส

โงฐัพพะที่นักรักรักรปรารถนาพอใจทั้งหลาย หรือความดิ้นรนไปด้วยอำนาจของกามความใคร่ทั้งหลาย.

ภวตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในภพคือความเป็นนั้นเป็นนี่.

วิภวตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยากไปในวิภพคือความไม่เป็นนั้นไม่เป็นนี่เป็นสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์.

อริยสัจจะข้อนิโรธ ความดับทุกข์. ทรงชี้เอาความดับตัณหาซึ่งเป็นตัวเหตุ ทุกข์ดับไปหมดก็เป็นความดับทุกข์.

อริยสัจจะข้อมรรค คือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์. ทรงชี้เอามรรคคือทางมีองค์ ๘ อันได้แก่

สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ *สัมมาสังกัปปะ* ความดำริชอบ ๒ ข้อนี้รวมเข้าเป็น *ปัญญาสิกขา*

สัมมาวาจา เจรจาชอบ *สัมมากัมมันตะ* การงานชอบ *สัมมาอาชีวะ* เลี้ยงชีวิตชอบ ๓ ข้อนี้รวมเข้าเป็น *ศีลสิกขา*

สัมมาวายามะ เพียรชอบ *สัมมาสติ* สติคือระลึกชอบ *สัมมาสมาธิ* สมาธิคือตั้งใจไว้ชอบ ๓ ข้อนี้รวมเข้าเป็น *จิตตสิกขา* หรือ *สมาธิ*

เป็นมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์.

พระพุทธานิยายวิชาเพิ่มเติม

อนึ่ง ในที่อื่นได้มีพระพุทธานิยายในข้อ **อวิชชา** เพิ่มขึ้นอีก ๔ ข้อ คือ

ไม่หยั่งรู้ในอดีต

ไม่หยั่งรู้ในอนาคต

ไม่หยั่งรู้ในทั้งอดีตทั้งอนาคต

ไม่หยั่งรู้ในธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น.

สำหรับใน ๔ ข้อหลังนี้ คำว่า **อดีต** ก็คือสิ่งหรือกาลเวลาที่ล่วงมาแล้ว. **อนาคต** ก็คือสิ่งหรือกาลเวลาที่ยังไม่มีมาถึง. ไม่หยั่งรู้ในอดีต ไม่หยั่งรู้ในอนาคต ย่อมมีความหมายหลายอย่าง. อย่างที่เข้าใจกันทั่วไปก็มักจะเข้าใจว่า หมายถึงเรื่องอดีต หรือหมายถึงเรื่องอนาคตของชีวิตหรือของตน. เช่นว่าในอดีตคือในกาลเวลาที่ล่วงมาแล้วตนเป็นอย่างไร. แม้ในชาติที่ล่วงมาแล้วคือในชาติอดีตตนเป็นอะไรอย่างไร. ในอนาคตคือในกาลข้างหน้าตนจะเป็นอะไรจะเป็นอย่างไรต่อไป ตลอดจนถึงในชาติหน้าตนจะเป็นอะไรจะเป็นอย่างไรต่อไป. ไม่หยั่งรู้ ก็คือไม่รู้ในเรื่องของตน ในอดีตคือในกาลเวลาที่ล่วงมาแล้ว ในอนาคตคือในกาลเวลาข้างหน้าที่ยังไม่มีมาถึงดังกล่าว. มักจะเข้าใจกันดังนี้. แต่ว่าคำว่าไม่รู้จักอดีตไม่รู้จักอนาคตในที่นี้ไม่ได้มีความหมายดังนั้น.

ทรงได้พระญาณ ๓

ดังจะพึงเห็นได้ว่า ท่านแสดงถึงญาณคือความหยั่งรู้ของ พระพุทธเจ้าในราตรีที่ตรัสรู้คือตั้งแต่ก่อนตรัสรู้ ทรงได้ **พระญาณ ๓** โดยลำดับ.

ในปฐมยาม ทรงได้ **บุพเพนิวาสานุสสติญาณ** ความรู้ระลึกขึ้นหวน เป็นที่อาศัยอยู่ในปางก่อนได้ คือระลึกชาติหนหลังได้. ทรงระลึกชาติ หนหลังได้ไปมากมายพร้อมทั้งความเป็นไปในชาตินั้น ๆ ตลอดจนถึง ชื่อโคตร สุขทุกข์ทั้งหลายเป็นต้นในชาตินั้น ๆ ทรงระลึกได้สลับต่อกัน มาโดยลำดับ. จากชาตินั้นก็มาสู่ชาตินั้นมาสู่ชาตินั้น เรื่อยมาจนถึง สู่ชาติปัจจุบัน. และก็ย้อนหลังไปได้มากมาย.

ในมัชฌิมยาม ทรงได้ **จตุปบาทญาณ** คือความรู้ในจิต ความเคลื่อนไหว อุปบัติเข้าถึงชาตินั้น ๆ ของสัตว์ทั้งหลายว่าเป็นไปตามกรรม. ทำกรรมชั่วไว้ก็ไปสู่ชาติที่ชั่วมีทุกข์. ทำกรรมดีไว้ก็ไปสู่ ชาติที่ดีมีสุข.

ในปัจฉิมยาม ทรงได้ **อาสวักขยญาณ** ความรู้เป็นเหตุสิ้น อาสวะคือกิเลสที่ต้องจิตสันดานทั้งหลาย ก็คือทรงหยั่งรู้ในอริยสัจ ทั้ง ๔. อวิชชาดับไปหมด วิชชาบังเกิดขึ้น. หรือวิชชาบังเกิดขึ้น อวิชชาดับไปหมด. เหมือนอย่างความสว่างบังเกิดขึ้นความมืดก็ หายไป.

ตามพระญาณทั้ง ๓ ที่ท่านแสดงไว้นี้ ก็เป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า เมื่อทรงได้พระญาณที่ ๑ ที่ ๒ ก็ยังมีได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ยังมีอวิชชาอยู่. คือแม้ว่าจะทรงระลึกชาติหนหลังได้เป็นอันมาก เรียกว่ารู้อดีตชาติ และทรงรู้ความเคลื่อนไหวและความเข้าถึงชาตินั้น ๆ ของสัตว์ทั้งหลายว่าเป็นไปตามกรรม ด้วยพระญาณที่ ๒ ก็ยังมีอวิชชาอยู่. จนถึงทรงได้ญาณที่ ๓ คือตรัสรู้ในอริยสัจทั้ง ๔ อาสวกิเลส ที่ต้องจิตสันดานสิ้นไป อวิชชาดับ วิชชาเกิดขึ้น จึงทรงดับอวิชชา ได้ด้วยพระญาณที่ ๓ นี้. เพราะฉะนั้น ข้อว่าไม่รู้จักคือไม่หยั่งรู้ในอดีตไม่หยั่งรู้ในอนาคตอันเป็นตัวอวิชชา จึงมิได้มีความหมายถึงไม่รู้ระลึกอดีตชาติได้ ตลอดถึงไม่รู้ระลึกถึงอนาคตชาติได้. แต่มีความหมายอีกอย่างหนึ่ง.

ความหมายของการที่ไม่รู้จักอดีตไม่รู้จักอนาคตอันเป็นตัวอวิชชานี้ พิจารณาดูเทียบเคียงกับข้อที่ตรัสไว้ในเทศนาครั้งที่ ๒ ที่ได้ตรัสแสดงชั้น ๕ ว่าเป็นอนัตตา มีโชัตตตาดำรงตน บังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้. และสิ่งใดที่เป็นอนัตตาดังนั้นสิ่งนั้นก็เป็นอย่างที่ไม่เที่ยง. เป็นสิ่งที่เป็นทุกข์ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง. เป็นสิ่งที่ไม่พึงเห็นยึดถือว่าเป็นตัวเราเป็นของเรา. ก็คือตรัสแสดงไตรลักษณ์นั่นเอง. แต่ยกอนัตตาขึ้นเป็นที่ตั้งที่แรก. แต่ภายในเนื้อหาของพระสูตรก็เป็นอันว่าได้แสดงไตรลักษณ์ไว้ครบทุกข้อในทางที่เข้าใจได้ง่าย. และก็ได้ตรัสสรุปไว้ในตอนท้ายว่า

ชั้น ๕ ทั้งที่เป็นอดีตทั้งที่เป็นอนาคตทั้งที่เป็น
ปัจจุบัน ทั้งที่เป็นภายในทั้งที่เป็นภายนอก ทั้งที่หยาบ

ทั้งที่ละเอียดย ทั้งที่ดีทั้งที่เลว ทั้งที่อยู่ไกลทั้งที่อยู่ใกล้
ก็ล้วนไม่พียงเห็นยึดถือว่าเป็นตัวเราของเราทั้งหมด.

ตามที่ตรัสแสดงไว้นี้ จึงเป็นอันว่าทรงสอนให้รู้จักชั้น ๕
ในอดีตก็ตาม ในอนาคตก็ตาม ในปัจจุบันก็ตาม ก็เป็นอนิจจะทุกขะ
อนัตตาอย่างเดียวกันหมดไม่แตกต่างกัน.

ความไม่รู้ในอริยสัจสี่สายทุกข์และสายความดับทุกข์

เพราะฉะนั้น ข้อว่าไม่หยั่งรู้จักอดีต อนาคต ไม่หยั่งรู้จักทั้งอดีต
ทั้งอนาคตในข้อที่แสดงอริยชานี้ก็จึงมีความหมายว่า อริยสัจทั้ง ๔
ที่เป็นไปอยู่ในสายทุกข์กับในสายนิโรธความดับทุกข์.

ในสายทุกข์ ก็คือทุกข์กับสมุทัย.

ในสายนิโรธ ก็คือนิโรธความดับทุกข์ และทางปฏิบัติให้ถึง
ความดับทุกข์.

อริยสัจทั้ง ๔ นี้ในอดีตก็คงเป็นอริยสัจทั้ง ๔ นี้ ในอนาคต
ก็คงเป็นอริยสัจทั้ง ๔ นี้. คือว่าในอดีตนั้นจะเป็นอดีตในชาตินี้หรือ
อดีตในอดีตชาติ ชาติไหน ๆ ก็ตาม ก็สืบก็ร้อยก็พันชาติในอดีตก็ตาม
มากกว่านั้นก็ตาม อริยสัจทั้ง ๔ ที่เป็นสายทุกข์ก็คงเป็นสายทุกข์อยู่
นั่นแหละ. สายนิโรธความดับทุกข์ก็คงเป็นสายนิโรธความดับทุกข์อยู่
นั่นแหละ. เป็นอย่างเดียวกัน. ในอนาคตคือข้างหน้าก็เหมือนกัน.
เมื่อมีสมุทัยก็ต้องมีทุกข์. เมื่อดำเนินในมรรคก็ย่อมพบความดับทุกข์.

คงเป็นสายทุกข์สายนิโรธความดับทุกข์อยู่เช่นเดียวกันไม่ต้องสงสัย. และก็ไม่จำเป็นที่จะต้องไปสงสัยหรือไปคิดว่าในอดีตชาตินั้นเกิดเป็นอะไรมาบ้างที่โหนบ้างเป็นอย่างไรบ้าง. ในอนาคตจะไปเกิดที่โหนบ้างเป็นอะไรบ้าง. ไม่จำเป็นเพราะว่าจะเกิดเป็นอะไรก็คงอยู่ในสายทุกข์กับสายดับทุกข์นี้แหละมาแล้ว หรือจะไปเกิดเป็นอะไรข้างหน้าก็คงอยู่ในสายทุกข์สายดับทุกข์นี้แหละ.

อริยสัจทั้ง ๔ นี้ จึงเป็นกฎธรรมดา เป็นธรรมชาติที่เป็นกฎธรรมดา อยู่ตลอดเวลา เป็น *อกาลโก* ไม่มีกาลไม่มีเวลา. เหมือนอย่างว่าโลกธาตุที่ทุก ๆ คนอาศัยอยู่นี้ บางคราวก็มีฝนตก บางคราวก็มีฝนแล้ง. ปีหนึ่ง ๆ ฝนก็ย่อมตกลงมาในฤดูฝนหรือในฤดูอื่นไม่รู้ว่ากี่ครั้ง. หากว่าจะไปนับว่าปีนี้ฝนตกกี่ครั้ง ปีที่แล้วมาฝนตกกี่ครั้ง ย้อนไป ๆ ก็คงจะเป็นการรวมครั้งได้มากมาย. แล้วก็ตกที่โหนบ้างตกมากหรือตกน้อยอย่างไร. ก็เช่นเดียวกับสัตว์โลกที่เวียนว่ายตายเกิดมาในอดีต เกิดมาครั้งหนึ่งก็ครั้งหนึ่ง ก็เหมือนอย่างว่าฝนตกลงมาครั้งหนึ่ง ๆ ในปีหนึ่ง ๆ หากว่าจะนับครั้งดูย้อนขึ้นไปมาก ๆ ปี ก็ยิ่งมากครั้งขึ้นนับไม่ถ้วน. และหากว่าจะไปคิดถึงในอนาคตว่าในปีหน้าในปีโน้นฝนจะตกปีละกี่ครั้ง. คอยนับครั้งว่าครั้งหนึ่งนั้นตกมากตกน้อยอย่างไร ตกที่โหน. ก็คล้าย ๆ กับว่าไปคิดว่าในอนาคตนั้นจะไปเกิดที่โหน เกิดเป็นอะไรเป็นอย่างไร ก็นับไม่ถ้วนอีกเหมือนกัน และก็ไม่เป็นประโยชน์อะไร. เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าซึ่งเป็นผู้ดับอวิชชาได้นั้น ก็เพราะได้ตรัสรู้ใน **กฎธรรมดา** อันเป็นกฎเกณฑ์ที่เป็น

ธรรมจลิตี ความตั้งอยู่แห่งธรรม

ธรรมนิยาม ความกำหนดแห่งธรรม

เป็นตัวกฎธรรมดาที่ดำรงอยู่ คือรวมเข้าในสายทุกข์กับในสายดับทุกข์. เมื่อยังมีสมุทัยคือต้นหาอยู่ก็ต้องเกิดก็ต้องมีทุกข์เป็นสายทุกข์. ดับสมุทัยได้จึงจะดับทุกข์ได้ ก็เป็นสายดับทุกข์. ทรงได้พบกฎที่เป็นธรรมชาติธรรมดานี้คืออริยสัจจทั้ง ๔. ก็เหมือนอย่างว่าความรู้ของคนในปัจจุบันนี้รู้เหตุที่ทำให้ฝนตก. เมื่อรู้เหตุที่ทำให้ฝนตกได้ก็เป็นอันว่ารู้จักฝนในอดีตรู้จักฝนในอนาคตทั้งหมด ว่าฝนในอดีตที่ตกมาทุก ๆ ครั้ง นั่นก็เพราะมีเหตุอย่างนี้ ฝนที่จะตกต่อไปในอนาคตก็ครั้ง ๆ ก็เพราะมีเหตุอย่างนี้ ซึ่งเป็นเหตุอันเดียวกัน. เป็นอันว่ารู้จักเหตุผลอันเดียวกันนี้เท่านั้นครอบไปได้ทั้งหมด. รู้จักฝนในปัจจุบันว่าฝนในปัจจุบันนี้ตกลงมาก็เพราะเหตุนี้. ฝนที่ตกมาในอดีตก็ร้อยก็พันปีก็หมื่นปีในอดีตก็เพราะเหตุอย่างนี้. ที่ตกในอนาคตก็ร้อยก็หมื่นก็พันปีก็เพราะเหตุอย่างนี้. เพราะฉะนั้น ความตรัสรู้ของพระองค์นั้นจึงครอบเป็น **สัพพัญญู** รู้ทั้งหมด.

เมื่อยังมีสมุทัยคือต้นหาอยู่ก็ต้องมีทุกข์. ตั้งตั้งแต่ ชาติทุกข์ คือความเกิด. เหมือนอย่างเมื่อมีเหตุให้ฝนตกอยู่ ฝนก็จะต้องตก. ตกมาแล้วในอดีต ตกในบัดนี้ และต่อไปก็จะต้องตกต่อไปอีก.

เหมือนอย่าง **เมื่อมีต้นหาอยู่เป็นตัวสมุทัย ก็จะต้องมีชาติคือความเกิด.** เกิดมาแล้วในอดีต เกิดอยู่ในปัจจุบัน และก็ต้องเกิดต่อไปในอนาคต ตราบเท่าที่ยังมีเหตุ.

เมื่อดับเหตุคือตัณหาได้ ก็ดับชาติคือความเกิดได้. ก็เป็นอันว่าหยุดตกกันที. เป็นอันว่าในอดีตนั้นตกกันมาแล้ว แต่ปัจจุบันนี้ดับเหตุเสียได้แล้ว. เหมือนอย่างว่าเป็นอันว่าดับเหตุฝนตกได้ ฝนก็เป็นอันว่าไม่ต้องตกกันต่อไปในอนาคตอีก. หยุดกันเสียทีหนึ่ง.

ความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าจึงเป็นพระญาณที่ครอบโลก ครอบจักรวาล ครอบกาลเวลาทั้งหมด ทั้งอดีตทั้งอนาคตทั้งปัจจุบัน.

หัวใจของอริยสัจ

เพราะฉะนั้น เมื่อยังเป็นอวิชชาอยู่ก็คือไม่รู้จักอริยสัจทั้ง ๔. เมื่อไม่รู้จักอริยสัจทั้ง ๔ ก็เป็นอันว่าไม่รู้จักอดีต ไม่รู้จักอนาคต ไม่รู้จักทั้งอดีตทั้งอนาคต และไม่รู้จักรัศมีที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น อันเรียกว่าปฏิจจสมุปบาท. ก็ย่อลงว่า

ทุกขนั้นก็อาศัยสมุทัย นิโรธนั้นก็ต้องอาศัย
มรรค เพราะมีสมุทัย ก็ต้องมีทุกข และเพราะมีมรรค
ก็ดับทุกขได้.

นี้ย่อลงมาซึ่งเป็นธรรมะซึ่งอาศัยซึ่งกันและกันเป็นไป. และปฏิจจสมุปบาทนี้ ท่านพระสารีบุตรก็ได้แสดงเป็นถราริบาย. จับแต่ชรา มรณะ โสกะ เป็นต้น. และจับเหตุแห่งชรา มรณะ โสกะ เป็นต้น ว่าคือชาติคือความเกิด. อาศัยชาติคือความเกิดจึงเกิดชรา มรณะ โสกะ เป็นต้น. แล้วก็จับเหตุย้อนขึ้นมาโดยลำดับจนถึงอวิชชาที่กำลังจะ

แสดงอธิบายอยู่นี้. นี่เป็นธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น ซึ่งก็ล้วนเป็น อริยสัจ ๔ ที่จำแนกออกไปเป็นตอน ๆ. แต่เมื่อสรุปเข้าแล้วก็สรุปเข้า ในอริยสัจทั้ง ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค นี่แหละ และก็สรุป เข้าในคาถาของท่านพระอัสสชิเถระที่ได้แสดงแก่ท่านพระสารีบุตร เมื่อเป็นปริพาชกอยู่ ซึ่งท่านพระสารีบุตรก็ขอให้ท่านแสดง. ท่านบอกว่าท่านยังรู้น้อย แสดงได้แต่โดยย่อ. ท่านพระสารีบุตรก็ตอบก็เรียน ท่านว่า ท่านพระสารีบุตรเองก็ต้องการย่อ ๆ ประโยชน์อะไรด้วยข้อที่จะต้องแสดงยาว ๆ. ท่านพระอัสสชิจึงได้แสดงแก่ท่านว่า

เย ธมฺมา เหตุปฺปภา ธรรมทั้งหลายมีเหตุเป็นแดนเกิดหรือว่า
เกิดแต่เหตุ

เตสํ เหตุํ ตถาคโต พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น

เตสญฺจ โย นิโรธो จ และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น

เอวํวาทิ มหาสมณ พระมหาสมณะมีวาทยะอย่างนี้ ดังนี้.

ซึ่งเป็นที่นับถือว่าคาถาของพระอัสสชินี้เป็นคาถาที่แสดงหัวใจของอริยสัจอันพระเจ้าโศกมหาราชได้โปรดให้จารึกคาถานี้ไว้ในหลักศิลาของท่านทั่วอินเดียในครั้งนั้น.

ต่อจากนี้ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

ครั้งที่ ๒๕ อวิชา ๘ (ต่อ)

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจแน่วแน่ในมโนการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

อวิชา ๘ อีกปริยายหนึ่ง

ได้แสดงพระเถราธิบายแห่งท่านพระสารีบุตรในข้อสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบมาโดยลำดับ จนถึงหมวดอวิชา ซึ่งท่านพระเถระได้อธิบายอวิชาว่า ได้แก่

ความไม่หยั่งรู้ในทุกข์

ไม่หยั่งรู้ในเหตุเกิดทุกข์

ไม่หยั่งรู้ในความดับทุกข์

ไม่หยั่งรู้ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ คือไม่หยั่งรู้ในอริยสัจทั้ง ๔.

ท่านได้แสดงอธิบายอริยสัจเพียงเท่านี้. แต่ในที่นี้ได้แสดงอธิบายยกเอาพระพุทธานุญาตที่ตรัสเอาไว้มาเพิ่มเติม โดยที่ได้มีพระพุทธานุญาต อริยสัจ ก็คือไม่หยั่งรู้ในอริยสัจทั้ง ๔ ดังนั้นนั่นแหละ. แต่ในที่บางแห่งได้มีเพิ่มอีก ๔ ข้อ คือ

ไม่หยั่งรู้ในอดีต

ไม่หยั่งรู้ในอนาคต

ไม่หยั่งรู้ทั้งในอดีตทั้งในอนาคต

ไม่หยั่งรู้ในธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น.

ซึ่งใน ๔ ข้อหลังนี้ก็ได้อธิบายในที่นี้แล้ว. แต่มีอีกปริยายหนึ่งที่ตรัสแสดงเอาไว้ คือไม่ยกเอากาลเวลาเป็นที่ตั้ง แต่ตรัสแสดงไว้ซึ่งแปลกันว่า

ไม่หยั่งรู้ในเบื้องต้น

ไม่หยั่งรู้ในเบื้องปลาย

ไม่หยั่งรู้ทั้งในเบื้องต้นทั้งในเบื้องปลาย และ

ไม่หยั่งรู้ในธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น.

ซึ่งข้อที่ ๔ นี้ก็ตรงกัน. แต่ว่า ๓ ข้อข้างต้นต่างกันดังกล่าว.

ความหมายของเจียนตันเจียนปลาย

คำว่า **เจียนตันเจียนปลาย** นี้ ท่านใช้ศัพท์ว่า **ปุพฺพันตะ** เจียนตัน **อปฺรันตะ** เจียนปลาย. ถ้าตามศัพท์คำว่า **อันตะ** นั้นแปลว่า **ที่สุด**. อย่างในธรรมจักรที่ตรัสแสดงถึง **ทางที่สุดโต่ง ๒ ทาง** คือ **กามสุขัลลิกานุโยค** ความประกอบพัวพันอยู่ด้วยความสุขสดชื่นในกาม และ **อิตถกิลมณานุโยค** ความประกอบทรมานตนให้ลำบาก ก็ใช้คำว่า **อันตะ** ซึ่งในที่นั้นแปลกันว่าสุดโต่ง. ซึ่งทางที่สุดทั้ง ๒ ทางนี้อันบรรพชิตผู้มุ่งที่จะตรัสรู้ไม่ควรช้องเสพปฏิบัติ.

ส่วนในที่นี้ **ปุพฺพันตะ** ก็อาจแปลได้ว่า **ที่สุดเบื้องต้น อปรันตะ** **ที่สุดเบื้องปลาย**. และที่สุดทั้งเบื้องต้นทั้งที่สุดเบื้องปลาย. แต่ที่แปลกันว่า **เจียนตัน เจียนปลาย** ทั้งเจียนตัน ทั้งเจียนปลาย ก็เพื่อให้เข้าใจง่าย. และโดยที่คำว่าเจียนนี้มาใช้ในภาษาไทยหลายคำ เช่น **เค้าเจียน เจียนง่า เจียนไซ**. ซึ่งคำว่าเจียนนี้ก็หมายถึงอย่างเช่นทำเจียนที่เชือกหรือที่ด้าย ก็ทำให้เป็นปมเป็นปมเป็นจุด. เพราะฉะนั้นจึงเป็นที่น่าสังเกตเห็นได้. เช่นว่าเส้นด้ายที่เป็นสายยาวเส้นยาว ถ้าไม่ผูกให้มีเจียนก็จะเห็นเป็นเส้นยาว ๆ ไปเหมือนกันหมด. แต่เมื่อผูกตรงใดตรงหนึ่งให้เป็นเจียนขึ้น ก็จะเป็นปมเป็นจุดให้สังเกตเห็นได้. เพราะฉะนั้น จึงใช้คำว่าเจียนนี้ในคำต่าง ๆ ดังกล่าว เช่น **เค้าเจียน**. เมื่อมีเรื่องอะไรเกิดขึ้นยังคลุมเครืออยู่ ก็ยังไม่รู้ว่าอะไรจึงต้องค้นหา. ในเมื่อพอเห็นเค้าเจียนของเรื่องนั้นก็พอที่จะบอกได้ ว่าเรื่องนั้นเป็นอย่างไรตามที่ต้องการจะทราบ. เพราะฉะนั้น จะแปลว่า**ที่สุด**

เบื้องต้นที่สุดเบื้องต้นปลาย. เหมือนอย่างไม้ท่อนหนึ่งก็ต้องมีต้นมีปลาย คือมีที่ สุดข้างต้นที่สุดข้างปลาย. สิ่งทั้งหลายอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน จะต้องมีที่ สุดด้านต้นด้านปลาย เบื้องต้นเบื้องต้น. และเมื่อที่สุดนั้น มีเค้าเงื่อนที่จะเห็นได้. เช่นไม้ที่วางไว้เป็นท่อน ๆ มีเค้าเงื่อนที่จะเห็นได้. ไม้ที่ต่อกันหลายท่อนต่อกันยาว ๆ ก็อาจสังเกตเห็นรอยต่อของไม้เหล่านั้น ทำให้รู้ว่าท่อนใดต่ออยู่ที่ตรงไหน. มองเห็น เบื้องต้นเบื้องต้นของไม้ท่อนนั้น ที่รอยต่อเป็นเค้าเงื่อนให้บอกได้. เพราะฉะนั้น ท่านจึงแปลที่ สุดในคำว่า ที่สุดเบื้องต้นที่สุดเบื้องต้น ว่าเป็นต้นเงื่อนปลาย อันทำให้เข้าใจว่ามีเค้าเงื่อนที่จะให้พิจารณา เห็นได้ แต่โดยความหมายก็คือว่าที่ สุดเบื้องต้นที่สุดเบื้องต้น นั้นแหละก็เป็นความหมายอันเดียวกัน.

จับเงื่อนไขในอริยสัจให้ถูกต้อง

เพราะฉะนั้น ไม่รู้ที่ สุดเบื้องต้นหรือเงื่อนต้น ไม่รู้ที่ สุดเบื้องต้น หรือเงื่อนปลายจึงมีความหมายถึงในสัจจะคือความจริงทุก ๆ อย่าง. คือสัจจะเมื่อรวมเข้าก็ในอริยสัจทั้ง ๔ นั้นแหละ. อันได้แก่

ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ นี่เป็น ฝ่ายทุกข์

ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ นี่เป็น ฝ่ายดับ
ทุกข์.

ฉะนั้น ในการที่จะรู้จักในอริยสัจจ์ดังกล่าวนี้ จึงจะต้องรู้จักเค้าเงื่อนจึงจะจับได้ถูก. จับทุกข์ได้ถูกต้อง. จับสมุทัยเหตุที่เกิดทุกข์ได้ถูกต้อง. จับความดับทุกข์ได้ถูกต้อง. จับทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ได้ถูกต้อง. อันจะพึงกล่าวได้ว่าสมุทัยคือเหตุที่นั้นย่อมเป็นเงื่อนต้นหรือที่สุดข้างต้น. ส่วนทุกข์ที่นั้นย่อมเป็นเงื่อนปลาย หรือที่สุดข้างปลาย. นี้ในฝ่ายทุกข์. ในความทุกข์ที่ทุก ๆ คนได้รับอยู่ซึ่งเป็นสภาวะทุกข์ ได้แก่ เกิด แก่ ตาย หรือเป็นปภินธกทุกข์ ทุกข์ทางจิตใจที่บังเกิดขึ้น มีโสกะปริเวหะ ความโศกความรณฺญจนครำครวญใจเป็นต้น ซึ่งเป็นความทุกข์เดือดร้อนทางใจทั้งหลาย เหล่านี้เมื่อบังเกิดขึ้น ก็จะต้องมีเงื่อนต้นเงื่อนปลายของทุกข์. มีที่สุดเบื้องต้นที่สุดเบื้องปลายของทุกข์. ยกตัวอย่างดังเช่น เมื่อเป็นทุกข์เพราะความพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รัก เช่นบุคคลที่เป็นที่รักต้องพรากกันจากกัน หรือว่าทรัพย์ซึ่งเป็นที่รักต้องหายไปหรือถูกลักขโมยไปถูกอันตรายต่าง ๆ ไป ก็เกิดความทุกข์ เช่น เกิดความโศกความแค้นใจ ปริเวหะ ความรณฺญจนครำครวญใจ เป็นความทุกข์ที่ทุก ๆ คนต้องได้เคยประสบ.

ค้นหาอุปาทานเป็นเงื่อนต้นของทุกข์

คราวนี้เมื่อความทุกข์ดังนั้นบังเกิดขึ้น ก็จับความทุกข์ได้ว่านี่คือทุกข์ซึ่งเป็นเบื้องปลายคือเป็นตัวผล. จึงต้องจับว่าอะไรเป็นเหตุ. ในการจับว่าอะไรเป็นเหตุ นั้น โดยมากก็มักจะไปจับเอาว่าเพราะบุคคลซึ่งเป็นที่รักต้องจากไปต้องพรากไป หรือว่าทรัพย์สิ่งซึ่งเป็นที่รักนั้น ๆ ต้องพรากไปหรือจากไป หรือว่าได้มีคนนั้น ๆ ซึ่งเป็นศัตรู

มาทำลายมาพราก เหล่านี้เป็นต้น โดยมากก็จับตัวเหตุกันดังนี้. แต่เมื่อจะพิจารณาตามทางอริยสังข์ของพระพุทธเจ้า ซึ่งทรงแสดงว่า สมุทัย เหตุเกิดทุกข์ก็คือตัณหา. ตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก ซึ่งเป็นเหตุให้ยึดถือว่าเป็นตัวเราของเรา. ตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก และความยึดถือว่าเป็นตัวเราของเราอันเรียกว่าอุปาทาน นี่เอง เป็นสมุทัยคือเหตุให้เกิดทุกข์ มีโสกะปริเทวะเป็นต้นดังที่กล่าวนั้น. เพราะฉะนั้น เมื่อจะจับเงื่อนไขหรือที่สุดเบื้องต้นให้ถูกต้อง ก็ต้องพิจารณาจับตามหลักอริยสังข์ของพระพุทธเจ้าว่า เหตุอันนั้นก็คือตัณหาอุปาทานในจิตใจนี้เอง ไม่ใช่บุคคลหรือวัตถุภายนอก บุคคลซึ่งเป็นที่รักซึ่งพรากไปจากไป ทรัพย์สินซึ่งเป็นที่รักซึ่งพลัดพรากไปจากไปเป็นอันตรายไป. นี่เป็นภายนอก. ถ้าหากว่าจิตใจนี้ไม่มีความอยากความยึดอยู่ในบุคคลในทรัพย์สินนั้น ทุกข์ก็ย่อมจะไม่เกิด. แต่เพราะจิตใจนี้มีความอยากคือตัวตัณหา มีความยึดคือตัวอุปาทานอยู่จึงได้บังเกิดความทุกข์.

เพราะฉะนั้น ก็ต้องหัดจับเงื่อนไขหรือเบื้องต้นที่สุดเบื้องต้นว่า คือตัณหาอุปาทานในจิตใจตนเองนี่เองเป็นเงื่อนไขหรือเป็นที่สุดเบื้องต้นของทุกข์ที่กำลังได้รับอยู่. เพราะฉะนั้น การหัดที่จะจับสังข์จะ คือความจริงตามหลักสังข์ของพระพุทธเจ้าก็ต้องหัดที่จะพิจารณา จับเงื่อนไขเงื่อนไขปลาย หรือว่าที่สุดเบื้องต้นที่สุดเบื้องปลายของเรื่อง. คือเมื่อเรื่องที่กำลังประสบอยู่เป็นตัวทุกข์ กำลังโศกอยู่กำลังร้องไห้อยู่ คร่ำครวญรำพันอยู่ ก็ต้องจับให้ถูกว่าทุกข์ซึ่งกำลังเสวยอยู่กำลังรับอยู่นี้เป็นเงื่อนไข. เงื่อนไขก็คือตัณหาอุปาทานในจิตใจของตนเอง.

บุคคลก็ตามวัตถุก็ตามซึ่งเป็นภายนอกนั้นเป็นตัวอารมณ์ที่ยึดถือว่าเป็นตัวเราเป็นของเรา. เพราะฉะนั้น ตัวเงื่อนไขที่แท้จริงจึงอยู่ที่ตัวตัณหาอุปาทานในจิตใจนี้เอง. เมื่อตัณหาอุปาทานนี้สงบลงไป ทุกข์คือโสกะปริเทวะเป็นต้น ก็ย่อมจะสงบ.

ดังจะพึงเห็นได้ว่า บุคคลที่ต้องประสบความพลัดพรากดังกล่าวนั้น เบื้องต้นมักจะทุกข์มาก ต้องโศกมากต้องร้องไห้คร่ำครวญรำพันมาก เพราะว่าตัณหาคือความอยากอุปาทานคือความยึดยังมากอยู่. ครั้นต่อไป ๆ นาน ๆ เข้า ตัณหาอุปาทานคือความอยากความยึดอยู่ในบุคคลในทรัพย์สินที่พลัดพรากไปนั้น ๆ น้อยลงไป ๆ เพราะเหตุว่าจิตจางลึ้มเลื่อนไปเองก็ตาม ความทุกข์โศกซึ่งกำลังได้รับอยู่กำลังเสวยอยู่นั้นก็ผ่อนคลายไปหายไ้. ในที่สุดเมื่อจิตใจจิดจางลึ้มเลื่อนผ่อนคลายความอยากความยึดลงไป ทุกข์โศกก็หายไปโดยลำดับ จนถึงเมื่อเลิกอยากเลิกยึดในบุคคลนั้นในสิ่งนั้น ทุกข์โศกก็หายไปหมด ไม่มี. เพราะฉะนั้น นี่แหละคือการหลุดจับเงื่อนไขของเรื่องทั้งหลาย. ในบางคราวเมื่อได้รับความประจวบกับสิ่งซึ่งเป็นที่รัก ย่อมจะมีความยินดีเบิกบานใจเป็นสุข และมีความอยากความยึดอยู่ในบุคคลและสิ่งซึ่งเป็นที่รักนั้น. ดังเช่นเมื่อได้บุคคลซึ่งเป็นที่รักมา หรือว่าได้บุตรธิดา ได้ทรัพย์สินสมบัติต่าง ๆ ที่ต้องการมาก็ยินดีเป็นสุข และก็มีมีความอยากความยึดอยู่ในบุคคลในวัตถุนั้น ๆ. ดังนั้นเรียกว่าเป็นเงื่อนไขคือเป็นตัณหาเป็นอุปาทานย่อมจะมีความติดใจยินดีเพลิดเพลิน. เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสไว้ว่า ตัณหานั้นไปกับความติดใจยินดีความเพลิดเพลิน ทำให้มีความยินดีเพลิดเพลินยิ่ง ๆ ขึ้น

ในอารมณ์นั้น ๆ ในสิ่งนั้น ๆ. นี่นับว่าเป็นเงื่อนไข ซึ่งมักจะไม่นึกถึง เงื่อนไขคือตัวทุกข์ เพราะในขณะที่ยังเป็นสมบัติคือเป็นความ พรั่งพร้อมอยู่นั้นมีความสุขมีความเพลิดเพลิน ยังไม่มีวิบัติ. แต่ว่า ทุก ๆ อย่างนั้น เมื่อเป็นสมบัติแล้วก็ต้องมีวิบัติ เมื่อมีประจวบก็ต้อง มีพลัดพราก.

หัดจับให้รู้จักเงื่อนไขของทุกเรื่อง

เพราะฉะนั้น ในเงื่อนไขอันหมายความว่า เมื่อถึงเวลาที่จะต้องพลัดพรากโดยที่ต้องพลัดพรากไปในระหว่างชีวิตเพราะเหตุ อันตรายต่าง ๆ ก็ตาม หรือว่าจะต้องพลัดพรากไปตามคติธรรมดา หรือตามสภาวะทุกข์ แก่เจ็บตายไปก็ตาม โดยที่ตนเองจะต้อง พลัดพรากไปเอง หรือว่าสิ่งนั้นจะต้องพลัดพรากไปก็ตาม เมื่อยังมี ตัณหาอุปาทานอยู่ ซึ่งเป็นเงื่อนไขอยู่ ก็จะต้องพบทุกข์ซึ่งเป็น เงื่อนไขข้างหน้า.

เพราะฉะนั้น แม้ในขณะที่กำลังหัวเราะอยู่เพลิดเพลินอยู่ ตื่นเต้นยินดีอยู่ก็ต้องหัดที่จะให้พิจารณาจับว่า นี่เป็นเงื่อนไขคือ เป็นตัณหาอุปาทาน ซึ่งจะต้องพบเงื่อนไขคือทุกข์ในที่สุด.

เมื่อสิ่งที่ยากยึดถือไว้นั้นต้องพลัดพรากไปด้วยเหตุต่าง ๆ ในระหว่างก็ตาม นั่นเป็นเงื่อนไขที่จะต้องพบ.

เพราะฉะนั้น ก็หัดจับให้รู้จักเงื่อนไขไว้ดังนี้.

หัดจับเงื่อนต้นเงื่อนปลายในสายทุกข์

เพราะฉะนั้น ทุกคนนั้นในปัจจุบันนี้ย่อมประสบอยู่ ทั้งบางคราว ก็เป็นเงื่อนปลาย บางคราวก็เป็นเงื่อนต้น. คือในคราวที่มีทุกข์ เช่น โสกะ ทุกข์โสกต่าง ๆ เป็นต้น นี่กำลังพบกับเงื่อนปลาย. กำลังร้องให้อยู่คร่ำครวญอยู่ นี่กำลังพบเงื่อนปลาย. ในขณะที่หัวเราะ อยู่ตื่นเต้นยินดีอยู่ นี่กำลังอยู่กับเงื่อนต้น. เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติธรรม จึงสมควรที่จะหัดจับเงื่อนให้ถูก.

เมื่อกำลังอยู่กับเงื่อนปลายคือทุกข์โสกต่าง ๆ ก็ต้องจับเงื่อนต้นว่า นี่เกิดจากตัณหาอุปาทานในจิตใจ.

ในขณะที่กำลังอยู่กับเงื่อนต้นคือกำลังอยู่กับตัณหาอุปาทาน มีความติดใจยินดี มีความเพลิดเพลินมีความสุข ก็ต้องให้รู้ว่า จะต้องพบเงื่อนปลายในภายหลังคือทุกข์ในเมื่อยังมีตัณหาอุปาทานนี้อยู่.

ดังนั้นเป็น การหัดจับเงื่อนต้นเงื่อนปลายในสายทุกข์.

หัดจับเงื่อนต้นเงื่อนปลายในสายนิโรธ

และอีกทางหนึ่ง ก็หัดจับเงื่อนต้นเงื่อนปลายในสายนิโรธ คือ ความดับทุกข์. กล่าวคือ ในขณะที่ได้ปฏิบัติธรรมะตามที่พระพุทธเจ้า ทรงสั่งสอน ปฏิบัติอยู่ในศีลปฏิบัติอยู่ในสมาธิ ปฏิบัติอยู่ในปัญญา ก็ให้รู้จักว่า ธรรมะที่ปฏิบัติอยู่นี้เป็นเงื่อนต้นของความดับทุกข์ ซึ่งจะ ได้พบกับความดับทุกข์.

แม้ว่าในขณะที่ปฏิบัตินั้นจะรู้สึกว่าเป็นสุข เช่นผู้ที่ปฏิบัติในศีลจะต้องงดเว้นจากข้อนั้นข้อนี้ ในบางคราวกิเลสตัณหาในใจของตนต้องการจะให้ทำอีกอย่างหนึ่ง แต่ว่าศีลของพระพุทธเจ้านั้นให้งดเว้นเสียไม่ทำ. เพราะฉะนั้น ใจหนึ่งจึงอยากจะทำ แต่ว่าอีกใจหนึ่งนั้นยังตั้งอยู่ในศีล. ก็แปลว่าสองฝ่ายต่อสู้กัน คือศีลในใจของพระพุทธเจ้า กับกิเลสตัณหาในใจของบุคคลผู้ที่รักษาศีล. ถ้าหากว่าศีลมีกำลังกว่าศีลก็ชนะ ก็แปลว่างดเว้นได้ไม่ทำ. แต่หากว่าถ้ากิเลสมีกำลังกว่าตัณหาอุปาทานมีกำลังกว่า ตัณหากับังการให้บุคคลทำ ศีลก็ขาดไป. แปลว่าทั้งศีล ปฏิบัติไปตามอำนาจของตัณหาอุปาทาน. เพราะฉะนั้น ความไม่เป็นสุขจึงบังเกิดขึ้น. อย่างที่ต้องทั้งศีลเพราะเป็นทุกข์เพราะศีล ก็ทั้งศีล.

แต่ถ้าถ้ามาพิจารณาให้รู้จักว่า ศีลนั้นแหละเป็นเงื่อนไขของความดับทุกข์ ให้มีความรู้มีความเข้าใจจริง ๆ แต่ว่าตัณหาอุปาทานนั้นแหละเป็นสมุทัยคือเหตุแห่งทุกข์ ให้มีความรู้จักดังนี้. และก็ให้รู้จักว่าเงื่อนไขคือตัณหาอุปาทานอันเป็นเงื่อนไขของสายทุกข์นั้นควรจะต้องละเสียต้องงดเว้นเสียไม่ทำ. แต่ว่าเงื่อนไขของความดับทุกข์คือศีลนั้นควรทำดังนี้.

ก็แปลว่ารู้จักเงื่อนไขในสายดับทุกข์ แม้ว่าในขณะที่กำลังต่อสู้กันอยู่นั้นเป็นทุกข์ไม่เป็นสุข เพราะว่าใจที่อยากจะทำที่จะละเมิดศีลอันเป็นตัณหาอุปาทานนั้นบางคราวก็แรง. แต่ว่าเมื่อความรู้จักอันเป็นตัวปัญญาพร้อมทั้งสติกำกับอยู่ได้ ก็จะทำให้เอาชนะได้. สามารถรักษาศีลไว้ได้. และอันที่จริงนั้นผลของศีลย่อมมีตั้งแต่เมื่อปฏิบัติในศีล

แต่ว่าตัวทุกข์เพราะเหตุว่าต้องสู้กับกิเลสนั้นกำบังผลของศีลซึ่งกำลังได้รับอยู่. เหมือนอย่างคนที่ป่วยไข้และต้องบริโภคยาขม ซึ่งต้องเป็นทุกข์เพราะต้องบริโภคยาขม แต่เมื่อบริโภคยาเข้าไปแล้วแม้จะขมก็จริง แต่ว่ายานี้ก็เข้าไปทำการเยียวยาแก้ไขโรค บำบัดโรคให้หายไป. ซึ่งในเบื้องต้นนั้นคนป่วยเองก็ยังไม่รู้. แต่ว่าที่รู้ก็คือตัวทุกข์ เพราะต้องกินยาขม. หรือว่าที่ต้องผ่าตัด ต้องฉีดยา เขาเอาเข็มแทงเนื้อก็เจ็บ. ที่รู้อยู่ในปัจจุบันคือว่าเจ็บซึ่งเป็นตัวทุกข์ แต่ว่าผลที่ได้จากการที่ฉีดยาหรือว่าผ่าตัดนั้นจะเป็นการรักษาให้หายโรคซึ่งที่แรกยังไม่รู้. แต่ความจริงนั้นการปฏิบัติรักษานั้นก็เป็นการบำบัดโรคตั้งแต่เบื้องต้นแล้ว. แต่ความเจ็บยังกำบังอยู่ยังไม่เห็น.

รู้ผลหรือเงื่อนปลายของศีล

เพราะฉะนั้น จึงต้องหัดทำความรู้ดังนี้ ว่าผลของศีลนั้นมีตั้งแต่นั้น. แต่ว่าตัวทุกข์นั้นทุกข์เพราะกิเลสตัณหาต่างหาก ซึ่งยังครอบงำใจอยู่มาก. เมื่อกิเลสตัณหาพ่ายแพ้ลงไปสงบลงไปแล้ว ความดิ้นรนต่าง ๆ ก็จะหายไปกลายเป็นความสงบความสุขขึ้นโดยลำดับ. ความดับทุกข์ที่ยังไม่ปรากฏก็จะปรากฏขึ้นมา. **นี่เป็นเงื่อนปลาย.**

เงื่อนปลายคือความดับทุกข์ในเบื้องต้นนั้นเหมือนอย่างกับกำบังซ้อนเร้นอยู่. บุคคลยังไม่อาจรู้ได้. แต่เมื่อเอาชนะกิเลสได้ กิเลสสงบไปโดยลำดับแล้ว ความดับทุกข์ก็จะโผล่ขึ้นมา เป็นตัวความสุขเป็นความสุขสงบ. **นี่เป็นเงื่อนปลายของศีล.**

รู้ว่าสมาธิเป็นเงื่อนไขของนิโรธ

ในการปฏิบัติสมาธิเหมือนกัน ก็มักจะทำกันไม่ได้ รวมใจไม่อยู่ เพราะว่าใจนั้นมักจะเล่นไปตามอารมณ์ที่ใครที่ปรารภณา. ให้มารวมอยู่กับลมหายใจเข้า-ออก หายใจเข้าก็รู้ หายใจออกก็รู้ หรือจะบริกรรมว่า พุทโธ พุทโธ ใจก็มักจะไม่อยู่ใจมักจะออกไปก็เพราะเหตุว่านิรวรณนี้เอง เป็นต้นว่ากามฉันทบ้าง พยาบาทบ้าง ความว่องวุ่นเคลิบเคลิ้มบ้าง ความฟุ้งซ่านรำคาญใจบ้าง ความเคลือบแคลงสงสัยต่าง ๆ บ้าง อันเป็นตัวกิเลส ดึงใจออกไปสู่อารมณ์อันเป็นที่ตั้งของกามฉันท พยาบาทเป็นต้นเหล่านั้น. เพราะว่าจิตใจอันนี้อยู่กับกิเลสเหล่านี้มานาน ซึ่งเปรียบเหมือนปลาที่อยู่ในน้ำ จิตก็อยู่ในอารมณ์และกิเลสมานาน. เพราะฉะนั้น การที่จะดึงใจขึ้นมาจากอารมณ์และกิเลสมาสู่อารมณ์ของกรรมฐานในเบื้องต้น จิตใจจึงไม่เป็นสุข. เมื่อจิตใจไม่เป็นสุขร่างกายก็ไม่เป็นสุข. ก็ทำให้ทำสมาธิไม่ได้นาน ประเดี๋ยวประด๋าว ๔ - ๕ นาที ก็เหมือนอย่างเป็นตั้งชั่วคราว. แต่หากว่าถ้าปฏิบัติตามใจของกิเลส เช่นว่าดูหนังดูละครเล่นไพ่อะไรเหล่านี้ เป็นต้น เป็นชั่วโม่ง ๆ ก็ไม่รู้สึกลำเอื่อยล้าเพราะเหตุว่าเป็นไปตามอำนาจของกิเลสที่จิตใจ อันนี้ยังมีความติดังมีความเพิลิตเพลินอยู่. เมื่อมาทำสมาธิก็ไม่ได้สุขจากสมาธิในเบื้องต้น.

เพราะฉะนั้น จึงต้องทำความรู้ว่า สมาธินี้แหละเป็นเงื่อนไข เป็นที่สุดเบื้องต้นของความดับทุกข์. ต้องพยายามทำไปบ่อย ๆ จนจิตใจเอาชนะนิรวรณได้ นิรวรณสงบลงไปได้. เมื่อนิรวรณสงบลงไป

ได้แล้ว จิตก็จะเริ่มได้ความสุขจากสมาธิ คือได้ปีติความอิ่มใจ ได้สุข ความสบายกายสบายใจ ได้ความสงบอันเป็นความดับทุกข์ขึ้นไปโดยลำดับ.

วิปัสสนาปัญญาเป็นเงื่อนไขของการปล่อยวางทุกข์

ในทางปัญญาก็เหมือนกัน เมื่อมาพิจารณาทางวิปัสสนาปัญญา พิจารณานามรูปว่าเป็นอนิจจะ ไม่เที่ยง ทุกขะ เป็นทุกข์ อนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน ก็มักจะฝืนกับความที่มีความอยากยึดอยู่ในนามรูป อันนี้ว่าเป็นตัวเราของเรา. ครั้นมาพิจารณาว่าไม่ใช่ตัวเราของเรา จึงฝืนกันขัดกันในเมืองต้น. ใจจึงไม่ลงคือใจไม่ยอม.

ต่อเมื่อมาพิจารณาให้รู้จักว่า ตัวปัญญาวิปัสสนานี้แหละเป็นเงื่อนไขของความดับทุกข์จริง ๆ. แต่ที่ใจยังไม่ยอมนี้ก็เพราะเหตุว่า ใจยังมีตัณหา มีราคะความติดมีนั่นก็คือความเพลินอยู่ในนามรูป ยังมีความอยากความยึดอยู่ว่าตัวเราของเรา. ต่อเมื่อไม่ยอมพ่ายแพ้ ต่อดัณหาอุปาทานในใจของตน หมั่นพิจารณาอยู่บ่อย ๆ ในเมื่อความไม่เที่ยงความเป็นทุกข์ความเป็นอนัตตาปรากฏขึ้น ตัณหาอุปาทานที่เคยยึดถืออยากยึดอยู่นั้นก็จะลดลง ๆ. ปัญญาคือความรู้แจ้ง เห็นจริงก็จะเห็นชัดขึ้น ว่าเป็นอนิจจะ ไม่เที่ยงจริง ทุกขะ เป็นทุกข์ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงจริง เป็นอนัตตาบังคับมิได้ไม่ใช่ตัวเราของเราจริง. เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็จะพบกับความดับทุกข์ คือความปล่อยวางไปโดยลำดับ. **นี่เป็นเงื่อนไข.**

รู้ว่าเงื่อนต้นเงื่อนปลายต้องอาศัยกัน

เพราะฉะนั้น การหัดจับเงื่อนต้นเงื่อนปลายหรือที่สุดเบื้องต้น
ที่สุดเบื้องปลายแยกกันทีละอย่าง และการหัดจับทั้งเงื่อนต้นทั้ง
เงื่อนปลายหรือทั้งที่สุดเบื้องต้นทั้งที่สุดเบื้องปลายที่ขนานกันไป
ให้เห็นต่อกันไปเชื่อมกันไป ประกอบกันไปดังนี้ ในอริยสัจจ์ทั้ง ๔
ของพระพุทธเจ้า หัดจับเข้าทั้งในสายทุกข์ทั้งในสายดับทุกข์ดังนี้แล้ว
เป็นการหัดให้ได้ญาณคือความหยั่งรู้อันเป็นฝ่ายอวิชา. แต่ว่าฝ่ายอวิชา
นั้นก็คือไม่หยั่งรู้ในเงื่อนต้นหรือที่สุดเบื้องต้น ในเงื่อนปลายหรือ
ที่สุดเบื้องปลาย ในทั้งเงื่อนต้นหรือที่สุดเบื้องต้นทั้งเงื่อนปลายหรือ
ที่สุดเบื้องปลาย ในอริยสัจจ์ ๔ ของพระพุทธเจ้างดที่ผู้ที่ยังมีอวิชา
เป็นไปอยู่นี้. คือความไม่รู้จัก. และในข้อท้ายไม่รู้จักรัศมีที่อาศัยกัน
บังเกิดขึ้น ก็คือไม่รู้จักข้อที่เงื่อนต้นเงื่อนปลายนี้ต่างอาศัยกันและกัน
เป็นไปในเรื่องทั้งหลาย ก็รวมเข้าในหลักอริยสัจจ์ ๔ นี้แหละ.

ต่อจากนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

ครั้งที่ ๒๖ อวิชาโดยสรุป

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจแน่วแน่ในมโนการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ได้แสดงพระเถรอธิบายในข้อสัมมาทิวฐิ ความเห็นชอบ ในหมวดว่า รู้จักอวิชา รู้จักเหตุเกิดอวิชา รู้จักความดับอวิชา รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับอวิชา. และได้มีพระเถรอธิบายในข้อ **อวิชา** ว่าได้แก่

ไม่หยั่งรู้ในทุกข์

ไม่หยั่งรู้ในเหตุเกิดทุกข์

ไม่หยั่งรู้ในความดับทุกข์

ไม่หยั่งรู้ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์.

ได้แสดงอธิบายเพิ่มเติมในที่นี้อีก ๔ ข้อ ๒ นัย ที่พระพุทธเจ้า
ได้ตรัสไว้ในพระสูตรอื่น คือ

ไม่ยังรู้ในอดีต

ไม่ยังรู้ในอนาคต

ไม่ยังรู้ทั้งในอดีตทั้งในอนาคต

ไม่ยังรู้ในธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น

อีกนัยหนึ่งหรืออีกปริยายหนึ่งว่า

ไม่ยังรู้ในเบื้องต้น

ไม่ยังรู้ในเงื่อนไขปลาย

ไม่ยังรู้ทั้งในเบื้องต้นทั้งในเงื่อนไขปลาย

ไม่ยังรู้ในธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น.

รวมเข้าจึงเป็นอวิชา ๘. แต่อวิชา ๘ นี้ก็มีข้ออธิบาย
ทั้ง ๔ เป็นหลัก. และอีก ๔ ข้อนั้น นัยหนึ่งก็ยกเอาอดีตอนาคต
ขึ้นแสดง อีกนัยหนึ่งก็ยกเอาเบื้องต้นเงื่อนไขปลายขึ้นแสดง. แต่เมื่อ
ยกเอาอดีตอนาคตขึ้นแสดงก็ไม่ยกเอาเบื้องต้นเงื่อนไขปลายขึ้นแสดง.
จึงรวมเป็น ๘. หรือเมื่อยกเอาเบื้องต้นเงื่อนไขปลายขึ้นแสดงก็ไม่ยกเอา
อดีตหรืออนาคตขึ้นแสดง. จึงรวมเป็น ๘.

อวิชาเป็นตัวต้นเดิมของอุปกิเลส

และโดยที่ข้อวิชานี้เป็นข้อสำคัญในพระพุทธศาสนา ในปฏิจลสมุปปาท คือธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น พระพุทธเจ้าเมื่อทรงสาวขึ้นไปก็ถึงอวิชา. เพราะฉะนั้นอวิชาจึงเป็นอันว่าเป็นปัจจัยแรกที่สำคัญแห่งปัจจัยที่เกิดสืบต่อกันไปโดยลำดับ จนถึงชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเหวะ เป็นต้น. และเราทั้งหลายได้รู้เรื่องอวิชา ก็โดยที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสจำแนกแจกแจงแสดงสั่งสอนไว้ ถ้าไม่เช่นนั้นก็จะไม่สามารถรู้เรื่องอวิชาได้ทั้งที่อวิชานี้ก็มีได้มีอยู่ที่ไหน มีอยู่ในจิตใจของทุก ๆ คนนี้เอง. ทุก ๆ คนจะรู้จักหรือไม่รู้จักอวิชาซึ่งนับว่าเป็นตัวต้นเดิมของกิเลสทั้งหลาย อวิชาก็คงมีอยู่. และเพราะมีอวิชาอยู่นี้เอง จึงทำให้จิตนี้ซึ่งเป็นธรรมชาติประภัสสรคือผุดผ่องต้องเศร้าหมองไป เพราะอุปกิเลสคือกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งหลายที่จรเข้ามา. เพราะฉะนั้น จึงควรพิจารณาใคร่ครวญคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าในเรื่องวิชานี้ให้มีความเข้าใจ. แม้ว่าจะยังไม่สามารถรู้เจาะแทงไปถึงตัวอวิชา ซึ่งมีอยู่ในจิตใจของตนเองได้ ก็ยังเป็นการเริ่มต้นแห่งความรู้ในเรื่องวิชานี้. จึงจะได้แสดงอธิบายประมวลกันเข้าอีกครั้งหนึ่ง.

อธิบายทบทวนอริยสัจในอริยสัจทั้ง ๔

อริยสัจ คือไม่หยั่งรู้ในอริยสัจทั้ง ๔ คือในทุกข์ ในเหตุ
เกิดทุกข์ ในความดับทุกข์ ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ นี่เป็น
หลัก. และเพื่อที่จะได้แสดงขยายความถึงอริยสัจทั้ง ๔ นี้ สำหรับ
ที่จะได้เป็นทางพิจารณาเพื่อทำความรู้ความเข้าใจ จึงได้มีแสดงต่อไป
อีก ๒ นัย. ยกเอาอดีตอนาคตขึ้นแสดง หรือว่ายกเอาเงื่อนต้น
เงื่อนปลายขึ้นแสดง ดังที่กล่าวมาแล้ว.

อธิบายโดยปริยายคือทางอันหนึ่ง ไม่หยั่งรู้หรือไม่รู้จักอดีต
ก็คือไม่รู้จักสาวหลัง ได้แก่เมื่อประสบผลอยู่ในปัจจุบัน ก็ไม่รู้จัก
จะสาวไปข้างหลังในอดีตว่าเกิดมาจากเหตุอะไร. ดังนั้นก็เรียกว่า
ไม่รู้จักอดีต. ผลที่ได้รับอยู่ในปัจจุบันจึงเท่ากับเป็นเงื่อนปลาย
ส่วนเหตุในอดีตก็เท่ากับเป็นเงื่อนต้น ที่ตรัสแสดงไว้ในนัยที่ ๒.

อีกอย่างหนึ่งเมื่อเริ่มกระทำอะไรอยู่ในปัจจุบันอันนับว่าเป็น
ส่วนเหตุ ก็ไม่รู้จักที่จะคาดหน้าไปในอนาคตว่าจะให้เกิดผลต่อไป
อย่างไร. การที่จับกระทำอะไรอยู่ในปัจจุบันที่เป็นกรรมต่าง ๆ
เป็นกายกรรม กรรมทางกาย วลีกรรม กรรมทางวาจา มโนกรรม
กรรมทางใจ อันเป็นส่วนเหตุ ก็เท่ากับว่าเป็นเงื่อนต้น. ส่วนผล
ที่จะบังเกิดขึ้นต่อไปก็เท่ากับว่าเป็นเงื่อนปลาย. ไม่รู้จักคาดหน้าคือ
ไม่รู้จักหยั่งถึงผลที่จะบังเกิดขึ้นข้างหน้า. ดังนั้นจึงเรียกว่า **ไม่รู้จัก
อนาคต**. ก็เท่ากับว่า **ไม่รู้จักเงื่อนปลาย** ที่แสดงไว้ในนัยที่ ๒.

และความที่ไม่รู้จักที่จะโยงอดีตและอนาคตเข้าถึงกัน คือ ไม่หยั่งรู้ถึงเหตุและผล หรือว่าผลและเหตุที่โยงกันอยู่ ก็เรียกว่า **ไม่รู้จักทั้งอดีตทั้งอนาคต** หรือว่าไม่รู้จักทั้งเงื่อนต้นทั้งเงื่อนปลาย ดังกล่าวไว้ในนัยที่ ๒.

ส่วนที่ **ไม่รู้จักกรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นอันเรียกว่าปฏิจ-
สมุปบาท** ธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น ก็ได้แก่ไม่รู้จักดังที่ท่าน
พระสารีบุตรได้แสดงเถรอธิบายมาโดยลำดับตั้งที่ยกมาแสดงไว้ทีละ
หมวด

จับตั้งแต่ **ขรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ คือความโคก ความรัญจวน
คร่ำครวญใจ** เป็นต้น ว่ามีเพราะอะไร. ก็มีเพราะชาติคือความเกิด.

ชาติคือความเกิดมีเพราะอะไร. ก็เพราะภพคือความเป็น.

ภพมีเพราะอะไร. ก็เพราะอุปาทานคือความยึดถือ.

อุปาทานมีเพราะอะไร. ก็เพราะตัณหาความตั้งนทะยานอยาก.

ตัณหา มีเพราะอะไร. ก็เพราะเวทนา.

เวทนามีเพราะอะไร. ก็เพราะผัสสะ ความกระทบ.

ผัสสะมีเพราะอะไร. ก็เพราะอายตนะ ๖.

อายตนะทั้ง ๖ มีเพราะอะไร. ก็เพราะนามรูป.

นามรูปมีเพราะอะไร. ก็เพราะวิญญาณ.

วิญญาณมีเพราะอะไร. ก็เพราะสังขาร.

สังขารมีเพราะอะไร. ก็เพราะอวิชชา.

รู้จักปฏิจสุมุบาทหรือลูกโซ่ที่เป็นอริยสัจ ๔

เพราะฉะนั้น เมื่อมาถึงอวิชา อวิชาจึงเท่ากับเป็นเงื่อนไข
สังขารเท่ากับเป็นเงื่อนไข. และสังขารนั้นเองก็ต้องไปเป็นเงื่อนไข
วิญญาณเท่ากับเป็นเงื่อนไข. ก็ทยอยกันไปดังนี้ จนถึงชรา
มรณะ โสกะ ปริเทวะ เป็นต้น. และก็อาจกล่าวได้ว่าวิชานี้
ก็เป็นปัจจุบันก่อน และเมื่ออวิชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขารอวิชา
ก็เท่ากับเป็นอดีต สังขารก็เป็นปัจจุบัน เมื่อสังขารเป็นปัจจัยให้เกิด
วิญญาณสังขารก็เท่ากับเป็นอดีต วิญญาณก็เป็นปัจจุบัน ก็โยกกันไป
ดังนี้. ซึ่งความรู้จักปฏิจสุมุบาท คือธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นนี้
ก็กล่าวได้ว่าเป็นอริยสัจอย่างละเอียด. แต่ละข้อ ๆ นั้นเท่ากับ
เป็นลูกโซ่อันหนึ่ง ๆ ที่โยกกันไป. อวิชาก็เท่ากับเป็นลูกโซ่อันหนึ่ง
สังขารก็เท่ากับเป็นลูกโซ่อีกอันหนึ่งเป็นต้น โยกกันไปอาศัยกันไป.
และท่านพระสารีบุตรได้มาจับอธิบายลูกโซ่แต่ละลูกโซ่นี้ แจกออกไป
เป็น ๔ เป็น ๔. คือลูกโซ่อันหนึ่ง ๆ ก็เท่ากับเป็นอริยสัจ ๔
ไปทุกลูกโซ่. ดังในลูกโซ่ **อวิชา** นี้ท่านแจกไปเป็น ๔ ดังที่กล่าวมา
ข้างต้น คือ

❖ ไม่รู้จักอวิชา

❖ ไม่รู้จักเหตุเกิดอวิชา

❖ ไม่รู้จักความดับอวิชา

❖ ไม่รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับอวิชา.

ลูกโซ่อื่น ๆ ถัดไปท่านก็แจกเป็น ๔ เป็น ๔. คือเป็นอริยสัจ ๔ ไปทุกลูกโซ่ ซึ่งเป็นการแสดงอธิบายอย่างละเอียดพิสดาร. และในปัจจุสมุปบาทที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงสั่งสอนนั้นจบลงแค่อริชา. แต่ของท่านพระสารีบุตรยังไม่จบ. ยังมีต่อไปอีกลูกโซ่หนึ่ง คือว่าในข้อเหตุเกิดอริชาที่ท่านชี้เอาไว้ได้แก่อาสวะทั้งหลาย. แต่เมื่อถึงอาสวะทั้งหลายท่านก็แจกออกไปอีกเป็น ๔ เหมือนกัน. แต่ว่าเหตุเกิดอาสวะนั้นคืออะไร. ท่านก็ชี้เอาอริชา. ก็วนกลับมาอีก. ก็เป็นอันว่าในพระเถรอธิบายนี้มีเพิ่มปัจจุสมุปบาทที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ไปอีกเงื่อนไขหนึ่งคืออาสวะ ซึ่งจะยังไม่แสดงอธิบายในวันนี้ ก็เพียงแต่กล่าวย่อคำว่าปัจจุสมุปบาท ธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นไว้เสียก่อนคราวหนึ่ง.

มีไตรลักษณ์เพราะมีกาลเวลา

เพราะฉะนั้น อริชา ๘ นี้จึงมีอริยสัจ ๔ เป็นหลัก และอีก ๔ ข้อข้างหลังก็มี ๒ นัยดังที่กล่าวมาแล้ว. แต่ก็มีคามอธิบายที่สัมพันธ์กัน อีก ๔ ข้อ ๒ นัย ข้างหลังนั้นก็เป็นการอธิบายอริยสัจ ๔ นั้นเอง อันเกี่ยวกับกาลเวลา เกี่ยวกับเงื่อนไข. การจับทำความเข้าใจในอริยสัจ ๔ อาศัยกาลเวลา อาศัยเงื่อนไข คือพิจารณาอาศัยกาลเวลา อาศัยเงื่อนไข ย่อมจะทำให้มีความเข้าใจในอริยสัจ ๔ นี้ได้มากขึ้นหรือได้ง่ายขึ้น. ข้อที่ควรอธิบายเพิ่มเติมก็คือ **กาลเวลานั้น** **ย่อมควบคู่กันไปกับไตรลักษณ์ คือ**

อนิจจตา ความไม่เที่ยง หรืออนิจจลักษณะ เครื่องกำหนดหมายว่าไม่เที่ยง.

ทุกขตา ความเป็นทุกข์ หรือทุกข์ลักษณะ เครื่องกำหนดหมายว่าเป็นทุกข์.

อนัตตตา ความเป็นอนัตตา หรืออนัตตลักษณะ เครื่องกำหนดหมายว่าเป็นอนัตตา.

ความเป็นไตรลักษณ์ย่อมมี ก็เพราะมีกาลเวลา คือมีอดีต มีอนาคตมีปัจจุบัน. สังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลาย เป็นสังขารขึ้นก็เพราะอาศัยกาลเวลา จึงได้เป็นสังขารขึ้นมาคือเป็นสิ่งผสมปรุงแต่ง. และเมื่อเป็นสังขารขึ้นมาก็ต้องเป็นไตรลักษณ์. คือสังขารนี้เองแสดงตัวออกว่าอนิจจะ ไม่เที่ยง ต้องเกิดดับ ทุกขะ เป็นทุกข์ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง เป็นอนัตตา บังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้ มีชีวิตเรา ของเราอย่างแท้จริง เพราะว่ากาลเวลานั้นล่องไป อยู่เสมอ. ปัจจุบันนั้นเป็นปัจจุบันขึ้นมาแล้วก็ในอดีตคือล่องไป. ส่วนที่ยังไม่มาถึงเป็นอนาคต. อนาคตก็มาเป็นปัจจุบัน. เป็นปัจจุบันแล้วก็ในอดีต. เพราะฉะนั้น มีปัจจุบันก็เพราะมีอนาคต และเพราะมีปัจจุบันจึงมีอดีต.

สังขารขึ้นอยู่กับกาลเวลา

กาลเวลาจึงเลื่อนไป ๆ อยู่ทุกขณะ ไม่มีหยุด. สังขารคือสิ่งผสม
 ประชุมทั้งหลายซึ่งมีชาติเป็นเบื้องต้น จึงต้องมีชรา ต้องมีมรณะ.
 ถ้าหากว่ากาลเวลานี้หยุดได้ ไม่เลื่อนไป ๆ ความไม่เที่ยงของสังขาร
 ก็ต้องหยุดได้. เช่นเมื่อเกิดเป็นเด็กออกมา กาลเวลาหยุดอยู่เพียงนั้น
 ก็คงเป็นเด็กอยู่นั่นแหละ. หรือว่าเมื่อเติบโตขึ้นมาเป็นหนุ่มเป็นสาว
 กาลเวลาหยุดอยู่แค่นั้น ก็คงเป็นหนุ่มเป็นสาวอยู่นั่นแหละ. เมื่อเป็น
 คนแก่ กาลเวลาหยุดอยู่แค่นั้น ก็เป็นคนแก่อยู่นั่นแหละ. แต่ที่
 กาลเวลาไม่หยุด. กาลเวลาที่มาถึงจำเพาะหน้าเป็นปัจจุบัน ที่ยังไม่มา
 ถึงเป็นอนาคต ที่ล่วงไปก็เป็นอดีต. ปัจจุบันนั้นมาจากอนาคต อดีตก็
 มาจากปัจจุบัน ทั้งอดีตทั้งอนาคตทั้งปัจจุบันไม่มีหยุด. เพราะฉะนั้น
 ความไม่เที่ยงของสังขารทั้งหลาย ความเป็นทุกข์ เป็นอนัตตาของ
 สังขารทั้งหลาย จึงไม่มีหยุด. คนเราจึงต้องมีอายุ ๑ ขวบ ๒ ขวบ
 ๓ ขวบ ๔ ขวบ เป็นต้น. สมมติว่า ถ้ากาลเวลาหยุดอยู่แค่เมื่อ
 อายุ ๔ ขวบ ก็คง ๔ ขวบนั่นแหละ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว. แต่หา
 เป็นเช่นนั้นไม่. อายุก็ต้องล่วงไป ๆ จนในที่สุดก็ถึงเวลาที่แตกสลาย.
 ชาติ ชรา มรณะ อันเป็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาของ
 สังขารทั้งหลายนี้ จึงเป็นไปตามกาลเวลา. กาลเวลานี้เองก็เป็นตัว
 ไม่เที่ยง เป็นตัวทุกข์ เป็นตัวอนัตตาด้วย. เพราะฉะนั้น จึงได้มี
 พระพุทธภาษิตตรัสเอาไว้ว่า

กาลเวลาย่อมกินสรรพสัตว์ทั้งหลายพร้อมทั้งตัวเอง.

คือกาลเวลานี้กินผู้ที่เกิดมาคือสรรพสัตว์ทั้งหลายด้วย และกินตัวเองด้วย. สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงซึ่งเกิดมาก็ต้องตกอยู่ในไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. กาลเวลาเองก็เป็นอนิจจังทุกขังอนัตตา กินสรรพสัตว์ทั้งหลายด้วย กินตัวเองด้วยดังนี้. เพราะฉะนั้น ทุก ๆ สิ่งที่ยังขึ้นอยู่แก่กาลเวลา คือเป็น **กาลิโก** ประกอบด้วยกาลเวลา ย่อมตกอยู่ในทุกขสังขละ สภาพที่จริงคือทุกข์ทั้งนั้น เป็น **สังขาร** ทั้งนั้น.

ส่วนธรรมชาติที่พ้นจากกาลเวลา จึงจะเป็นวิสังขาร คือไม่ใช่สิ่งผสมปรุงแต่งอันได้แก่นิพพาน อันเป็นอมตธาตุ ธาตุที่ไม่ตาย. ทุก ๆ สิ่งที่ยังขึ้นอยู่แก่กาลเวลานั้น ต้องเกิดแก่ตายทั้งนั้น จะเป็นเทพก็ตาม เป็นมนุษย์ก็ตาม เป็นพรหมก็ตาม ขึ้นอยู่แก่กาลเวลา ต้องเกิดแก่ตายทั้งนั้น. แต่ธรรมชาติที่อยู่เหนือกาลเวลา เป็น **อกาลิโก** ไม่ประกอบด้วยกาลเวลาเป็น **วิสังขาร คือนิพพาน** เป็นอมตธาตุ ธาตุที่ไม่ตาย ก็คือเป็นธรรมชาติที่พ้นจากกาลเวลาเป็นอกาลิโก.

สังขารไม่ประกอบด้วยกาลเวลา

ธรรมะของพระพุทธเจ้าเป็นอกาลิโก ไม่ประกอบด้วยกาลเวลา ตั้งต้นแต่ธรรมะที่เป็นสังขละคือความจริงที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ ซึ่งตรัสเรียกว่าเป็น

ธรรมฉฐิติ ความตั้งอยู่แห่งธรรม

ธรรมนินยาม ความกำหนดแน่แห่งธรรม.

คือเป็นธรรมชาติธรรมดา ซึ่งเรียกอีกคำหนึ่งว่า **ธาตุ** ซึ่งแปลว่า ทรงอยู่ ดำรงอยู่. มีความหมายเช่นเดียวกับคำว่า **ธรรม** ที่แปลว่า ทรงอยู่ ดำรงอยู่ ดังที่มีตรัสเอาไว้ใน **ธรรมนินยามสูตร** ว่า

พระตถาคตพุทธเจ้าจะทรงปฏิบัติขึ้นหรือไม่ทรงปฏิบัติขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นซึ่งเป็นธรรมฉฐิติ ความตั้งอยู่แห่งธรรม ธรรมนินยาม ความกำหนดแน่แห่งธรรม ก็ตั้งอยู่ดำรงอยู่แล้ว. อันได้แก่ข้อที่สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ข้อที่สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ข้อที่สังขารทั้งปวงเป็นอนัตตามีใช่อัตตาตัวตน ข้อที่วิสังขารทั้งปวงเป็นอนัตตามีใช่อัตตาตัวตน ซึ่งตรัสรวมเรียกว่า ข้อที่ธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน. พระตถาคตพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ธาตุนั้นคือธรรมฉฐิติธรรมนินยามนั้นแล้ว จึงได้ตรัสจำแนกแจกแจงแสดงเปิดเผยกระทำให้ตื้น เพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา คือทั้งสังขารธรรมทั้งวิสังขารธรรมเป็นอนัตตา ดังนี้.

ข้อที่เป็นลัทธิจะคือความจริง ซึ่งเป็นธรรมชาติธรรมดาดังกล่าวนี้นั้น ไม่ขึ้นอยู่กับกาลเวลา เป็นอกาลโกไม่ประกอบด้วยกาลเวลา เมื่อไร ๆ ก็คงเป็นอยู่อย่างนี้ คือ ข้อที่สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ก็ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตาอยู่อย่างนี้ ไม่มีที่จะเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่น.

วิสังขารหรือนิพพานอยู่เหนือกาลเวลา

เพราะฉะนั้น สังขารธรรม ธรรมะที่เป็นสังขารก็คือความจริงที่เป็น ธรรมชาติธรรมดาดังนี้จึงเป็นนอกกาลโก. และจิตนี้เองที่ได้สดับฟัง ธรรมะที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ได้ปฏิบัติจนกำจัดอวิชชาได้หมดสิ้น เป็นวิชาบังเกิดขึ้น วิมุตติหลุดพ้นจากอาสวะทั้งสิ้น ก็บรรลุถึงวิสังขาร คือนิพพาน เพราะสิ้นตัณหาทั้งหลาย ก็บรรลุถึงความเป็นอมตธาตุ อมตรธรรม ธรรมะที่ไม่ตาย อยู่เหนือกาลเวลา เป็นนอกกาลโกไม่ประกอบด้วย กาลเวลา พ้นจากภาวะที่เป็นสังขารซึ่งขึ้นอยู่กับกาลเวลา ซึ่งตรัสว่าไม่เกิดอีก เพราะความเกิดอีกนั้นก็เกิดเป็นสังขารต้องขึ้นอยู่กับ กาลเวลา เมื่อขึ้นอยู่กับกาลเวลาก็ต้องตกอยู่ในไตรลักษณ์เกิดแก่ เจ็บตาย. เพราะฉะนั้น เกี้ยวแก่อากาลเวลานี้ เมื่อทำความเข้าใจให้ดี พร้อมกับเงื่อนไขทั้งหลายซึ่งอาศัยกันอยู่สัมพันธ์กันอยู่ ย่อมจะทำให้ เข้าใจในอริยสัจทั้ง ๔ ของพระพุทธเจ้าได้ดีขึ้น และสามารถที่จะจับ กาลเวลาได้ถูกต้อง.

รู้จักที่จะสาวหลัง ในเมื่อประสพผลที่เป็นไปอยู่ในปัจจุบันได้ ถูกต้อง

รู้จักที่จะคาดหน้า คือเมื่อกระทำอะไรที่เป็นส่วนเหตุอยู่ใน ปัจจุบัน ก็คาดไปข้างหน้าได้ถูกกว่าจะให้เกิดผลอย่างไร.

เป็นการจับเงื่อนไขได้ถูกต้องทั้งในด้านที่เป็นสายทุกข์ทั้งในด้านที่เป็นสายดับทุกข์.

ต่อจากนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๘

ครั้งที่ ๒๗

ความรู้จักอาสวะ

บัดนี้ จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจมอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ได้แสดงข้อสัมมาทิฐิตามพระเถรธำมณีของท่านพระสารีบุตร มาโดยลำดับ ถึงหมวดสุดท้ายที่ภิกษุทั้งหลายได้กราบเรียนถามท่านว่ายังมีปริยายคือทางแสดงอย่างอื่นแห่งข้อสัมมาทิฐิต่อไปอีกหรือไม่ ท่านพระสารีบุตรก็กล่าวตอบว่ายังมีปริยายคือทางแสดงอย่างอื่นต่อไปอีก. และท่านก็ได้แสดงอธิบายต่อไป อันนับว่าเป็นหมวดสุดท้ายว่า สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ ก็คือรู้จักอาสวะ รู้จักเหตุเกิดอาสวะ รู้จักความดับอาสวะ รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ. เมื่อท่านให้หัวข้อไว้เป็น ๔ ดังนี้แล้ว ก็ได้ให้อรธธำมณีต่อไปว่า

รู้จักอาสวะ อาสวะมี ๓ คือ *กามาสวะ* อาสวะคือกาม *ภวาสวะ* อาสวะคือภพ *อวิชชาสวะ* อาสวะคืออวิชชา

รู้จักเหตุเกิดอาสวะ คือเพราะอวิชชาเกิด อาสวะทั้งหลายจึงเกิด

รู้จักความดับอาสวะ คือรู้จักว่าเพราะอวิชชาดับ อาสวะจึงดับ

รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ ก็คือรู้จักมรรคคือทางที่มีองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิเป็นต้น.

จะได้แสดงอธิบายในข้ออาสวะ.

อาสวะและอนุสัยเป็นกิเลสอย่างละเอียด

กิเลสที่ต้องจิตสันดาน ที่หมักหมมอยู่ในจิตสันดาน ได้ชื่อ **อาสวะ** จัดเป็นกิเลสอย่างละเอียด. และกิเลสอย่างละเอียดนี้มี เรียกชื่ออีกคำหนึ่งว่า **อนุสัย** คือกิเลสที่นอนจมติดตามไปอยู่เสมอ. อนุสัยนี้ก็แจกเป็น ๓ อีกเหมือนกัน คือ

ราคานุสัย อนุสัยคือราคะ

ปฏิฆานุสัย อนุสัยคือภีชะ

อวิชขานุสัย อนุสัยคืออวิชชา

เป็นกิเลสอย่างละเอียดอีกเช่นเดียวกัน. คำว่าอาสวะกับอนุสัยนี้ แม้จะมีชื่อเพี้ยนกันอยู่ก็มีความหมายเป็นอย่างเดียวกัน. เมื่อแสดงถึงอาสวะก็หมายถึงอนุสัยรวมอยู่ด้วย. เมื่อแสดงถึงอนุสัยคือเมื่อยก อนุสัยขึ้นแสดง ก็หมายถึงอาสวะรวมอยู่ด้วย. เพราะฉะนั้น แม้จะ

แสดงชื่อใดชื่อหนึ่ง ก็เป็นอันว่าหมายถึง ๒ นี้รวมอยู่ด้วยกัน. และเมื่อกล่าวว่ *อัสวอนุสัย* เป็นกิเลสอย่างละเอียด ก็ย่อมจะมีกิเลสอย่างหยาบ และกิเลสอย่างกลางอีกด้วย ซึ่งก็ได้มีแสดงไว้.

กิเลสอย่างหยาบหรืออกุศลมูล

กิเลสอย่างหยาบ นั้นเรียกว่า **วีกกมกิเลส** คือกิเลสที่เป็นเหตุให้ล่วงละเมิดออกไปทางไตรทวาร สำเร็จเป็นกายกรรม วชิกรรม มโนกรรม ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ หรือว่า ราคะ โทสะ โมหะ อย่างแรงที่เป็นตัวอกุศลมูล คือเป็นรากเหง้าของอกุศลทั้งหลาย ก็ได้แก่รากเหง้าของอกุศลกรรม ดังที่เรียกว่าอกุศลกรรมบถ ทางของกรรมที่เป็นอกุศล.

อกุศลกรรมบถ ทางของกรรมที่เป็นอกุศลนั้นก็แจกเป็น ๓ คือเป็นกายกรรม ๓ วชิกรรม ๔ และมโนกรรม ๓.

กายกรรม ๓ นั้นได้แก่ *ปาณาติบาต* ทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลงไป คือฆ่าสัตว์ตัดชีวิต *อทินนาทาน* ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ ด้วยจิตใจเป็นขโมยคือจิตใจคิดจะลัก *กาเมสุมิฉฉาจาร* ประพฤติผิดในกามทั้งหลาย.

วชิกรรม ๔ ก็คือ *มุสาวาท* พูดเท็จ *ปิสุณาวาท* พูดส่อเสียด *ผรุสวาท* พูดคำหยาบ *สัมผัปปลาปวาท* พูดปดประโยชน์ คือพูดเพื่อเจ้อเหลวไหล.

มโนกรรม ๓ ก็คือ *อกิขเฆ* โลกแห่งเล็งทรัพย์สิ่งของของผู้อื่น มาเป็นของตน *พยาบาท* มุ่งร้ายปองร้ายหมายล้างผลาญ *มิจฉาทิฏฐิ* เห็นผิดจากทำนองคลองธรรม คือ

เห็นว่าไม่เป็นอันทำ หรือไม่มีการทำกรรม คือกรรมที่กระทำ ไม่มีบุญ ไม่มีบาป

เห็นว่าไม่มีเหตุ คือผลที่ได้รับเป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นความ เสื่อมเป็นความเจริญต่าง ๆ ไม่มีกรรมที่ทำให้ดีหรือกรรมชั่วเป็นเหตุ แต่ว่าผลทั้งปวงเหล่านี้ บังเกิดขึ้นตามคราวตามความบังเอิญเป็นต้น ไม่มีกรรมดีกรรมชั่วที่ทำไว้มาเป็นเหตุ

เห็นว่าทุก ๆ อย่างไม่มี คือข้อที่นับถือว่ามารดาบิดามีคุณนั้นก็ไม่มี ข้อที่ถือว่าทำทานหรือบูชาต่าง ๆ มีผลนั้นก็ไม่มี ไม่มีสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีประพฤติชอบ เพราะว่าไม่มีสิ่งที่เรียกว่าดี สิ่งทีเรียกว่าชอบ ไม่มีโลกนี้ ไม่มีโลกหน้าเป็นต้น.

อกุศลกรรมบถ ทางของกรรมที่เป็นอกุศล ย่อมประกอบด้วย กายกรรม ๓ วจีกรรม ๔ มโนกรรม ๓ ดังกล่าว. บังเกิดขึ้นก็เพราะมีเจตนาอันประกอบด้วยกิเลส กองโลภ กองโกรธ กองหลง ดังกล่าว ซึ่งเป็นกิเลสอย่างหยาบ คือบังเกิดขึ้นรุนแรง จนถึงให้ละเมิดออกไป ทางกายหวายเป็นกายกรรม ทางวจีหวายเป็นวจีกรรม ทางมโนหวายเป็นมโนกรรมดังกล่าว. จึงเรียกว่า **วติดกมกิเลส** กิเลสที่เป็นเหตุให้ล่วงละเมิด.

พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสเรียกไว้อีกชื่อหนึ่งว่า **กรรมกิเลส** ที่ตรัสแสดงเอาไว้ ๔ คือ ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิฉฉาจาร และ มุสาวาท จะแปลว่ากรรมที่เศร้าหมองก็ได้ แปลว่ากิเลสที่เป็นเหตุให้กระทำความทั้ง ๔ ข้อนี้ก็ได้ คือปรากฏออกมาเป็นปาณาติบาต เป็นต้น ซึ่งก็ปรากฏออกมาจากจิตใจนี้เอง อันประกอบด้วยโลภโกรธหลงอย่างรุนแรง. และเมื่อจับแสดงถึงกิเลสอย่างรุนแรงที่บังเกิดขึ้นในจิตใจ ในขณะที่ประกอบกรรมอันเป็นอกุศลกรรมบถหรือที่เป็นกรรมกิเลสดังกล่าวนั้น ก็เรียกว่าเป็นกิเลสอย่างหยาบหรือวิติกมกิเลส กิเลสที่เป็นเหตุให้ล่วงละเมิดออกทางไตรทวาร เป็นกรรมทั้ง ๓ ดังกล่าวนั้น.

นิวรรณหรือกิเลสอย่างกลาง

กิเลสอย่างกลาง คือกิเลสที่บังเกิดขึ้นเป็นนิวรรณอยู่ในจิตใจ คือ ทำจิตใจไม่ให้พบกับความสงบ และทำปัญญาให้เสียให้ทราม คือไม่ให้เกิดปัญญา ที่เรียกว่า **นิวรรณ**. หรือที่เรียกว่า **ปริยฎฐานะ** คือกิเลสที่บังเกิดขึ้นทำจิตใจให้ก่ลัดกลุ้มวุ่นวายกระสับกระส่าย จึงใช้คำว่า ปริยฎฐานะ ที่มาจากคำว่าปล้นสะดม. โจรที่เข้าไปปล้นสะดมในบ้านเรือนของผู้ใด ก็ทำให้เกิดความโกลาหลอลหม่านเดือดร้อนวุ่นวาย ทรัพย์สินเสียหายหรือตลอดถึงเสียชีวิตเลือดเนื้อ. กิเลสที่บังเกิดขึ้นในจิตใจก็ปล้นจิตใจ ทำจิตใจให้วุ่นวายกระสับกระส่ายเดือดร้อนทำลายธรรมะในจิตที่เป็นส่วนดีส่วนชอบต่าง ๆ เหมือนอย่างโจรเข้าไปปล้นทำลาย

ทรัพย์สินต่าง ๆ. ที่เรียกว่าเป็นกิเลสอย่างกลางนั้นก็เพราะบังเกิดขึ้นในจิตใจ ไม่ถึงให้ละเมิดล่วงออกไปทางไตรทวารเป็นกรรมดังกล่าว. พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงนิรณเอาไว้ ก็คือ

กามฉันท์ ความพอใจรักใคร่ในกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่ารักใคร่ ปราารถนาพอใจทั้งหลาย หรือว่าความพอใจรักใคร่ด้วยอำนาจของกาม คือความใคร่ความปรารถนาทั้งหลาย.

พยาบาท ความโกรธแค้นขัดเคือง

ถีนมิทธะ ความง่วงงุนเคลิบเคลิ้ม

อุทธัจจกุกกุจจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ. และ

วิวิกิจฉา ความเคลือบแคลงสงสัย.

กี่ย่ลงในกิเลสกองโลกโกรทหลงหรือราคะโทสะโมหะนั้นแหละ. ที่นับว่าเป็นอย่างกลางก็คือ บังเกิดขึ้นในจิตใจ เป็นนิรณเอยู่ในจิตใจ ทำจิตใจให้กัลดกัลุ่ม ทำให้ไม่ได้สมาธิ ทำให้ไม่ได้ปัญญา. การปฏิบัติทางกรรมฐานแต่ว่าไม่ค่อยได้สมาธิไม่ค่อยได้ปัญญาก็เพราะนิรณเอนี้เอง หรือปริยฐานกิเลสเหล่านี้เอง ไม่สงบไปจากจิตใจ ยังบังเกิดขึ้นอยู่ในจิตใจเป็นนิรณเอยู่ในจิตใจ เป็นปริยฐานะ คือปล้นจิตใจอยู่. เพราะฉะนั้น จิตใจจึงไม่ได้สมาธิ ไม่ได้ปัญญา. แต่เมื่อสงบนิรณเเสียได้ หรือว่าสงบปริยฐานะ คือกิเลสที่ปล้นจิต ทำจิตใจที่กัลดกัลุ่ม วุ่นวายนี้เสียได้ นั้นแหละจึงจะได้สมาธิ จึงจะได้ปัญญา. การปฏิบัติกรรมฐานจึงจะสำเร็จเป็นขั้นตอนขึ้นไปได้.

อาสวะ ๓ และอนุสัย ๓

กิเลสอย่างละเอียด ก็ได้แก่ **อาสวะ ๓** คือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะหรือ **อนุสัย ๓** คือราคานุสัย ปฏิฆานุสัย และอวิชชาานุสัย ดังที่กล่าวแล้ว. สำหรับอาสวะและอนุสัยอันเป็นกิเลสอย่างละเอียด ที่แสดงไว้เป็น ๒ ชื่อนี้.

กามาสวะและราคานุสัย

ข้อที่ ๑ ในส่วนอาสวะ ก็ได้แก่ **กามาสวะ** อาสวะคือกาม

ในส่วนอนุสัย ก็ได้แก่ **ราคานุสัย** อนุสัยคือราคะ.

กาม แปลว่า **ใคร่**. **ราคะ** แปลว่า **ติด** คือติดใจ. กามกับราคะ นั้นก็หมายถึง กิเลสกองความยินดีด้วยกัน. ราคะความใคร่ก็เป็น กิเลสกองยินดี. ราคะความติดใจ ก็เป็นกิเลสกองยินดีพอใจด้วยกัน. เพราะฉะนั้น แม้ว่าชื่อจะต่างกัน ก็มีความหมายเป็นอันเดียวกัน.

ภวาสวะและปฏิฆานุสัย

ข้อที่ ๒ ในส่วนอาสวะ ได้แก่ **ภวาสวะ** อาสวะคือภพ ที่แปลว่า ความเป็นความเป็นนั้นความเป็นนี้ ตั้งต้นแต่ความเป็นเราเป็นของเรา อันเรียกว่า **อัสมีมานะ** หรือ**อัสมีทิฏฐิ** หรือว่าเรียกรวมกันว่า **อัสมีมานะทิฏฐิ** ความเห็นนับถือว่า เรามี เราเป็น คือ เป็นเราเป็น

ของเรา. นี่เป็นตัวภาวะหรือตัวภาพ ซึ่งเป็นต้นเดิมในทุก ๆ คน. เมื่อมีเรามีของเรา เป็นเราเป็นของเราขึ้น เราขึ้นเองก็เป็นนั่นเป็นนี่ต่อไปอีก. เพราะฉะนั้น จึงต้องมีเรา คือเป็นเราขึ้นก่อนซึ่งเป็นตัวภาพซึ่งเป็นต้นเดิม. นี่คือภาพ.

ในส่วนอนุสัยข้อ ๒ ได้แก่ *ปฏิกขานุสัย* อนุสัยคือปฏิกษะที่แปลว่าการกระทบกระทั่ง. ดูถ้อยคำแล้วต่างกัน แต่ว่าเมื่อดูความสัมพันธ์ย่อมจะเห็นว่าสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด. คือว่าจะต้องมีภาพความเป็น เป็นนั่นเป็นนี่ ตั้งต้นแต่เป็นเราขึ้นมา จึงมีปฏิกษะขึ้นมาได้ คือมีที่กระทบกระทั่ง. ตัวเราที่เป็นตัวภาพนี้แหละเป็นที่กระทบกระทั่ง ความกระทบกระทั่งจึงมีได้. ถ้าไม่มีตัวเราซึ่งเป็นที่กระทบกระทั่ง ปฏิกษะ คือความกระทบกระทั่งก็มีขึ้นไม่ได้. เพราะฉะนั้น ภาพกับปฏิกษะนั้นจึงสัมพันธ์กันดังนี้. และเมื่อยกขึ้นว่าปฏิกษะความกระทบกระทั่ง ก็ต้องหมายความว่าต้องมีสิ่งที่เป็นที่กระทบกระทั่ง คือมีตัวเรา อันเป็นภาพอันเป็นที่กระทบกระทั่ง. หรือเมื่อกล่าวภาพความเป็นนั่นเป็นนี่ตั้งต้นแต่เป็นเรา ก็ต้องหมายถึงว่าจะต้องมีความกระทบกระทั่งขึ้นได้แล้ว เพราะมีที่กระทบกระทั่ง. ฉะนั้น จะยกขึ้นว่าภาพหรือยกขึ้นว่าปฏิกษะ ก็ย่อมเป็นอันเดียวกันมีความเนื่องถึงกัน. ดังจะพึงเห็นได้ว่าบุคคลทั่วไปเมื่อมีไครมาสรรเสริญว่า นาย ก. นาง ข. ดิอย่างนั้น ดิอย่างนี้. ตัวนาย ก. นาง ข. นั้นย่อมมีตัวภาพ ความเป็นนั่นเป็นนี่. ตั้งต้นแต่เป็นเรา คือมีตัวเราอยู่ในนาย ก. นาง ข. อันเป็นตัวภาพ ซึ่งเป็นต้นเดิמדังกล่าวนั้น. ตัวเราซึ่งนาย ก. นาง ข. นั้นก็ออกรับคำสรรเสริญ. คำสรรเสริญนั้นก็แปลว่ามีที่กระทบเพราะว่ามีตัวเรา

ของนาย ก. นาง ข. ออกรับ ก็มีปฏิกะ คือ การกระทบขึ้น แต่ว่าเป็นการกระทบในด้านทำให้ยินดี เพราะเป็นคำสรรเสริญ. แต่ถ้าเป็นคำนินทาว่าร้าย ตัวเราของนาย ก. นาง ข. ก็ออกรับ. คำนิทานนั้นก็มากระทบตัวของนาย ก. นาง ข. เข้า ก็เกิดความขัดใจยินดีร้าย. แต่ถ้าหากว่านาย ก. นาง ข. นั้นไม่มีตัวเราออกรับ. คำสรรเสริญหรือนินทาของใคร ๆ นั้นก็ไม่มากระทบ เพราะฉะนั้นนาย ก. นาง ข. นั้นไม่เอาตัวออกรับ. เมื่อไม่เอาตัวเราออกรับ คำนิทาหรือสรรเสริญทั้งปวงนั้นก็ผ่านไป ๆ ไม่ทำให้บังเกิดความยินดีไม่ทำให้บังเกิดความยินร้าย เพราะว่าไม่มีตัวเราของนาย ก. นาง ข. ออกรับการกระทบแห่งคำสรรเสริญหรือคำนิทาดังกล่าว.

รู้จักภพกับปฏิกะว่าเป็นสิ่งที่เนื่องกัน

เพราะฉะนั้น เมื่อพิจารณาดูที่จิตใจของตนเองและของทุก ๆ คนแล้ว ก็จะรู้สึกได้ว่าเป็นเช่นนั้น. เวลาใครเขามายกย่องก็พอใจก็เพราะมีตัวเราออกรับ. มีใครเขามานินทาว่าร้ายก็ขัดแค้นโกรธเคืองก็เพราะมีตัวเราออกรับ คือออกรับการกระทบ การกระทบก็บังเกิดขึ้นอันเรียกว่าปฏิกะนั้น. เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมะจึงต้องทำสติให้มีความรู้ดังนี้ และไม่เอาตัวเราออกรับ แต่ว่ารู้ ได้ยิน เห็น แต่ไม่เอาตัวเราออกรับ. เมื่อไม่เอาตัวเราออกรับ การกระทบก็ไม่มี การกระทบที่เรียกว่าปฏิกะนั้นก็ไม่มี ก็ไม่ทำให้จิตใจบังเกิดความขึ้นลง. จิตใจคงสงบเป็นปกติในเมื่อไม่มีปฏิกะคือการกระทบ. ความยินดีความ

ยินร้ายต่าง ๆ ตลอดจนถึงกรรมต่าง ๆ ที่สืบเนื่องไป ก็บังเกิดขึ้น
เพราะมีตัวเรานี้แหละออกรับ ปฏิฆะคือการกระทบก็บังเกิดขึ้น.
เพราะฉะนั้น ภาพกับปฏิฆะนี้จึงเนื่องกันดังนี้.

อวิชชาสวะและอวิชชานุสัย

ส่วนในข้อที่ ๓ นั้น ก็ได้แก่ อวิชชาสวะ อาสวะคืออวิชชา และ
อวิชชานุสัย อนุสัยคืออวิชชา ซึ่งเป็นอันเดียวกัน.

ต่อจากนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๑๓ มีนาคม ๒๕๒๘

ครั้งที่ ๒๘

ความรู้จักอาสวะ (ต่อ)

บัดนี้ จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

จะแสดงอธิบายข้อ *อาสวอนุสัย* ต่อไป.

กิเลสสามและวัตถุกาม

อาสวะ ๓ **กามาสวะ** อาสวะคือกาม. กามนั้นมี ๒ อย่าง คือ

กิเลสสาม กามคือความใคร่ที่เป็นตัวกิเลส กับ

วัตถุกาม กามคือวัตถุนั้นหมายถึงพัสดุหรือสิ่งที่น่าใคร่ ที่ใคร่ที่ปรารถนาที่พอใจทั้งหลาย.

วัตถุกาม กามคือผัสส ดังกล่าวย่อมเกิดขึ้นจากกิเลสกาม กามที่เป็นตัวกิเลส คือความใคร่ที่บังเกิดขึ้นในจิตใจ. ต้องมีกิเลสกามขึ้นก่อน และเมื่อกิเลสกามไปใคร่ปรารถนาต้องการซึ่งผัสสหรือสิ่งอันใด พัสสหรือสิ่งอันนั้นก็ได้อื่อว่าวัตถุกาม. ถ้าหากว่าไม่มีความใคร่ในจิตใจ หรือว่าความใคร่ในจิตใจไม่มีบังเกิดขึ้นในสิ่งอันใด สิ่งอันนั้นก็ไม่มีเป็นวัตถุกาม. และวัตถุกาม กามคือผัสสหรือผัสสหรือสิ่งที่ใคร่ที่ปรารถนาที่พอใจนั้น ก็รวมเข้าใน **กามคุณทั้ง ๕** โดยมาก คือ

รูป ที่ตาเห็น

เสียง ที่หูได้ยิน

กลิ่น ที่จมูกได้ทราบ

รส ที่ลิ้นได้ทราบ และ

โผฏฐัพพะ สิ่งถูกต้องที่กายได้ถูกต้อง.

โดยมากแสดงเอาไว้ ๕ และเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า **กามคุณ** เพราะว่าคนโดยมากนั้นติดในข้อที่เป็นคุณ คือข้อที่น่าพอใจน่ารักใคร่ปรารถนา ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สิ่งถูกต้องเหล่านี้มักจะมองไม่เห็น **กามาทีนพ** คือโทษของกาม ซึ่งพระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสสอนไว้เนือง ๆ ว่า *กามทั้งหลายมีส่วนที่น่าพอใจหรือจะเรียกว่าคุณน้อย แต่ว่ามีอาทีนพคือโทษมาก. และได้ตรัสแสดงจำแนกโทษไว้ต่าง ๆ. และแม้จะตรัสแสดงโทษของกามไว้ต่าง ๆ แล้วเป็นอันมากก็ยังมิประวัติแสดงไว้ว่า ได้มีภิกษุสามเณรบางรูปไม่แลเห็นโทษ*

กล่าวคัดค้านคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ว่าข้อที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า มีโทษนั้นหาได้มีโทษจริงไม่ จนถึงเป็นเหตุให้ภิกษุทั้งหลายพากัน ดิเตียนและกราบทูลพระพุทธเจ้า. พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสโอวาทสั่งสอน จนถึงบัญญัติเป็นพระวินัยไว้บางข้อ เกี่ยวกับเรื่องคัดค้านคำสั่งสอน ของพระพุทธเจ้านี้. ข้อที่คัดค้านนั้นข้อหนึ่งก็คือเรื่องกามนี้แหละ ที่ยังพากันมองเห็นแต่ส่วนที่เป็นกามคุณ แต่ว่ากามโทษ โทษของกาม นั้นมักจะมองกันไม่เห็น.

รู้จักกามที่เป็นอาสวะ

และ กามที่เป็นอาสวะ หมายถึงกามคือความใคร่ ที่เป็นกิเลส ซึ่งต้องจิตสันดานอยู่ในภายใน. โดยปกตินั้นทุกคนก็ย่อมไม่รู้ลึก ในกามที่เป็นอาสวะนี้ของตนที่มีอยู่ เพราะเป็นอย่างละเอียด. เพราะฉะนั้น ท่านจึงมีเปรียบว่าเหมือนอย่างตะกอนที่นอนอยู่ กันตุ่ม. น้ำในตุ่มก็ดูใสสะอาด ในเมื่อตะกอนนั้นนอนอยู่กันตุ่มเฉย ๆ ไม่ฟุ้งขึ้นมา น้ำก็ไม่ขุ่น เหมือนอย่างว่าเป็นน้ำที่บริสุทธิ์ไม่มีตะกอนอยู่. จิตของบุคคลที่เป็นปุถุชนสามัญทั่วไปก็เป็นเช่นนั้น. แม้ในขณะที่จิต รู้ลึกว่าบริสุทธิ์ผ่องใสเหมือนอย่างว่าไม่มีกิเลสไม่รู้ลึกรักใคร่ในอะไร ต้องการในอะไร หรือบางทีปฏิบัติในศีลในสมาธิในปัญญา ได้ศีล ได้สมาธิได้ปัญญาที่ทำให้จิตให้บริสุทธิ์ แต่ว่ายังละอาสวะดังกล่าวนี้ไม่ได้ แต่ว่ากดทับอาสวะไว้ไม่ให้ฟุ้งขึ้นมาก็ทำให้รู้สึกเหมือนอย่างว่าไม่มี กิเลส.

ในครั้งพุทธกาลเอง พระพุทธเจ้าผู้ทรงรู้ทรงเห็น ได้มีภิกษุบางรูปบางกลุ่ม ซึ่งได้ออกไปปฏิบัติสมณธรรมในป่า ก็ได้ศีลได้สมาธิ ได้ปัญญาที่กตอัสวะเอาไว้ กลบอัสวะเอาไว้ จนทำให้ภิกษุเหล่านั้น รู้สึกว่าตนสิ้นกิเลสหมดแล้ว จึงได้มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อรับ พุทธพยากรณ์ เพราะในครั้งพุทธกาลนั้น พระพุทธเจ้าเป็นผู้ทรง ประทานพุทธพยากรณ์ว่าท่านองค์ใดสิ้นกิเลสแล้วเป็นพระอรหันต์แล้ว ก็เป็นที่รับรองของภิกษุทั้งหลาย ของพุทธบริษัททั้งหลาย. ภิกษุกลุ่มนั้น ก็ได้มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลถึงการปฏิบัติของตนเพื่อให้ ทรงพยากรณ์. พระพุทธเจ้าทรงทราบว่ายังไม่สิ้นกิเลสที่เป็นอัสวะ ดังกล่าวจึงยังมิให้เข้าเฝ้า. ได้ตรัสสั่งให้ไปในป่าช้าผิติดิ ซึ่งในครั้ง พุทธกาลนั้นผู้ที่ตายก็ต้องนำเอาศพไปทิ้งไว้ในป่าช้าผิติดิ สำหรับที่จะ ให้สัปเหร่อเป็นผู้จัดการเผาศพต่อไป. ภิกษุเหล่านั้นก็ได้เข้าไปในป่าช้า ผิติดิ. เมื่อได้เห็นศพที่ยังสดชื่น กามที่เป็นกามาสวะก็โผล่ขึ้นมา เป็นความรู้สึกกรักใคร่ปรารถนาพอใจขึ้น จึงได้รู้สึกตนเองว่ายังไม่ สิ้นกิเลส. จึงได้ไปบำเพ็ญสมณธรรมต่อไปจนเมื่อสิ้นกิเลสจริง ๆ แล้ว ได้กลับไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าใหม่. จึงได้โปรดให้เข้าเฝ้าและได้ประทาน พุทธพยากรณ์.

ในครั้งพุทธกาลนั้น พระพุทธเจ้าเองได้เป็นผู้ประทาน พุทธพยากรณ์แก่พระสาวก. ท่านองค์ใดที่สิ้นกิเลสอันหมายถึงสิ้น อัสวะดังกล่าวนี้อแล้ว ก็ตรัสพยากรณ์ว่าเป็นผู้เสร็จกิจแล้ว ซึ่งก็เป็น ที่รับรองของภิกษุทั้งหลายของพุทธบริษัททั้งหลายดังกล่าว. แต่ว่าหลังจากพุทธปรินิพพานแล้วไม่มีผู้พยากรณ์. แต่ก็ยังมีผู้ที่นับถือพยากรณ์

กันเอาเอง. มาจนถึงปัจจุบันนี้ ท่านที่กล่าวกันว่าท่านสำเร็จขั้นนั้น สำเร็จขั้นนี้ต่าง ๆ นั้น ก็ล้วนแต่ผู้เคารพนับถือเป็นผู้พยากรณ์ ถวายท่านทั้งนั้น. จึงได้ปรากฏเรื่อย ๆ มาจนถึงปัจจุบันว่ามีพระอริยะ บังเกิดขึ้นที่นั่นบังเกิดขึ้นที่นี่ อยู่ที่นี่นั่นอยู่ที่นี่ ตั้งแต่พระอรหันต์ลงมา กันหลายองค์หลายท่าน ก็ล้วนเป็นผู้ที่ผู้นับถือพยากรณ์ถวายท่าน ทั้งนั้น. ซึ่งผู้พยากรณ์คือผู้นับถือทั้งหลายนั้นอันที่จริงก็มีใช่เป็นผู้รู้เป็น ผู้เห็นเหมือนพระพุทธเจ้า. แต่ว่าเมื่อได้ฟังธรรมของท่านผู้ที่ตนเคารพ นับถือ ได้เห็นอากับกิริยาความสำรวมระวังของท่าน ก็เกิดความเคารพ นับถือว่าเป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ก็นับถือเลยเข้าไปถึงว่าท่าน สำเร็จแล้ว ก็ถวายพยากรณ์ท่านเป็นโน่นเป็นนี่ คือพากันตั้งถวาย ท่านให้เป็นพระอริยบุคคลชั้นต่าง ๆ. แต่ตามประวัตินั้น ภายหลัง พุทธนิพพานแล้ว แม้ท่านที่เป็นพระอรหันต์ซึ่งพระพุทธเจ้าทรง พยากรณ์เอาไว้แล้ว ซึ่งมีชีวิตอยู่หลังจากพุทธปรินิพพาน ดังเช่น พระมหากัสสปเถระ พระอนุรุทธเถระ ก็ไม่ปรากฏว่าท่านพยากรณ์ใคร. แม้ท่านพระอานนท์เถระก็ตามพุทธประวัติแสดงว่าท่านสำเร็จเป็น พระอรหันต์ในราตรีก่อนที่จะถึงวันเริ่มกระทำการปลงสังขารหลังจาก พุทธปรินิพพานแล้ว ก็เป็นที่รับรองกันในหมู่พระอรหันต์ทั้งหลาย เท่านั้น. แต่ก็ไม่ปรากฏว่าได้มีพระอรหันต์รูปใดซึ่งได้รับพุทธพยากรณ์ แล้วได้กล่าวพยากรณ์เอาไว้. แต่ว่า ท่านเป็นผู้รู้ผู้เห็น ท่านจึงรู้จึงเห็น จึงทราบภูมิธรรมในจิตใจของผู้ที่บรรลุภูมิธรรมถึงขั้นเดียวกันได้.

เพราะฉะนั้น อาสวะนี้จึงเป็นเรื่องสำคัญ. และอาสวะคือกามนี้ ก็หมายถึงกามที่เป็นอย่างละเอียด อันมีอยู่ในจิตใจเหมือนอย่างตะกอน

ที่นอนกันตุ่มดังกล่าวนั้น ซึ่งบุคคลสามัญชนย่อมมีอยู่ด้วยกัน
อาจกล่าวได้ว่ามีอยู่ตั้งแต่ปฐมจิตปฐมวิญญาณในครรภ์ของมารดา คือ
เกิดมาก็มีอาสวะติดมาด้วย.

รู้จักภพที่เป็นอาสวะ

ภวาสวะ อาสวะคือภพ ก็ได้อธิบายแล้ว เริ่มตั้งแต่ความเป็นเรา
หรือว่าเราเป็นเรามีอันฝงอยู่ตองอยู่ในจิตใจของทุก ๆ คน.

รู้จักอวิชชาที่เป็นอาสวะ

อวิชชาสวะ อาสวะคืออวิชชา ก็ได้แก่ความไม่รู้ในสัจจะที่เป็น
ตัวความจริงเป็นต้น ดังที่ได้กล่าวอธิบายแล้ว. เป็นความไม่รู้ที่ตั้ง
อยู่ในความรู้. คือทุก ๆ คนที่เกิดมานี้มีจิตซึ่งเป็นธาตุรู้ก็มีตัวความรู้
อยู่ แต่ว่าความรู้ที่มีอยู่นี้เป็นความรู้ผิด เป็นความรู้หลง นั่นก็เพราะ
ว่ายังเป็นความรู้ที่เป็นอวิชชา รู้ แต่ว่าเป็นความรู้ที่เป็นอวิชชา แต่ว่า
ตนเองนั้นไม่รู้จักตัวอวิชชาที่มีอยู่ในความรู้ของตัวเอง. พระพุทธเจ้า
ทรงเป็นผู้รู้เป็นผู้เห็นได้ตรัสชี้แจงแสดงไว้เพื่อให้ทราบ. แม้อวิชชา
ดังกล่าวนี้ก็เป็นตัวความรู้ไม่รู้อย่างละเอียดที่มีอยู่ในตัวความรู้. ทำให้
ความรู้ของทุกคนเป็นความรู้ผิดเป็นความรู้หลง ไม่ใช่เป็นความรู้จริง.
ยกตัวอย่างง่าย ๆ เหมือนอย่างความรู้ทางตา. เข้านี้ก็มองเห็น
ดวงอาทิตย์ขึ้นทางทิศตะวันออกแล้วก็ขึ้นสูง ๆ ขึ้น เย็นลงก็อาทิตย์

ตกทางทิศตะวันตก ก็รู้ว่าอาทิตย์ขึ้นอาทิตย์ตก อาทิตย์โคจรไปดังนี้ และโลกนี้ก็รู้สึกเฉย ๆ เป็นของที่แบนอยู่กับที่. แต่เมื่อความรู้ใน ภูมิศาสตร์ของโลกของบุคคลเจริญขึ้น ได้แสดงไว้ตรงกันข้ามดังนี้ ผู้ศึกษาในปัจจุบันทราบกันอยู่. แต่ว่าความรู้ที่แสดงในปัจจุบันดังกล่าว นั้นมองไม่เห็นด้วยตา. แม้จะสอนว่าเป็นอย่างนั้นเป็นอย่างนี้ แต่ว่า เท่าที่มองเห็นด้วยตา รู้ด้วยตา ก็ยังเห็นอาทิตย์ขึ้นทางทิศตะวันออก เวลาเช้า ตกทางทิศตะวันตกในเวลาเย็นอยู่นั่นเอง. อาทิตย์โคจร ทุก ๆ วันดังนี้ แต่ความจริงนั้นตรงกันข้าม ดังที่ผู้ศึกษาทราบกันอยู่. แต่ว่าข้อตรงกันข้ามนี้มองไม่เห็นด้วยตา ไม่รู้ด้วยตา แต่ารู้ด้วยความรู้ตามเหตุตามผล. เพราะฉะนั้น ความรู้ที่เป็นตัววิชาวินิจ ๆ นี้ แม้ในทางภูมิศาสตร์ของโลกก็ยังไม่ปรากฏทางตาทางหูของตน แต่ว่า ปรากฏด้วยความรู้อันเป็นความรู้จริงซึ่งพิสูจน์ได้ในทางต่าง ๆ และ ก็เป็นที่รับรองกัน.

เพราะฉะนั้น ความรู้ทางตาจึงเป็นอย่างหนึ่ง ความรู้จริงนั้น เป็นอีกอย่างหนึ่ง คนเรานั้นได้อาศัยความรู้ทางตาทางจมูกทางลิ้น ทางกายทางমনะคือใจ คือคิดเอาเองกันอยู่ดังนี้เป็นพื้น ซึ่งไม่ใช่เป็น ความรู้จริง. แต่ความรู้จริงนั้นก็ต้องอาศัยตาหูเหล่านี้แหละ แต่ก็ต้อง มาพินิจพิจารณา ที่เรียกว่าดูแล้วก็ต้องมาคิด คิดแล้วก็ต้องมาปฏิบัติ มากระทำต่าง ๆ จึงจะเป็นตัวปัญญาคือความรู้จริงขึ้นในทุก ๆ สิ่งเป็น อยู่ดังนี้.

นิ वर्ณเกิดจากอาสวะอนุสัย

เพราะฉะนั้น อวิชชา^๑นี้จึงเป็นสิ่งที่ต้องพิจารณาจึงจะรู้ว่ายังมี อวิชชา. แต่ถ้าไม่พิจารณาแล้วก็จะหลงว่าเรารู้แล้วเรารู้แล้วในสิ่งทั้งหลายต่าง ๆ อยู่เสมอ. อวิชชาที่เป็นอาสวะ^๒นี้ก็มีอยู่ต่องจิตสันดานของบุคคลอยู่. แม้ในส่วนที่เป็น **อนุสัย** อีกชื่อหนึ่ง

ราคานุสัย อนุสัยคือราคะ ก็หมายถึงความติดใจที่เป็นราคะอย่างละเอียด

ปฏิฆานุสัย อนุสัยคือปฏิฆะ ความกระทบกระทั่ง ก็หมายถึงความกระทบกระทั่งอย่างละเอียด

อวิชขานุสัย อนุสัยคืออวิชชา ก็เป็นอวิชชาอย่างละเอียดดังที่กล่าวมาแล้ว.

เพราะฉะนั้น เป็นอันว่าสามัญชนหรือปุถุชนทั้งหลายย่อมมีอาสวะมีอนุสัย ต่องจิตสันดานนอนเนื่องอยู่ในจิตสันดานมาตั้งแต่ปฐมจิตปฐมวิญญูณในครรภ์ของมารดา ติดมากับปฏิสนธิจิต คลอดออกมาเป็นเด็กก็มีอาสวะมีอนุสัย โตขึ้นเป็นผู้ใหญ่ เมื่ออายุตระภายในภายนอกเจริญขึ้นเติบโตขึ้น. อาสวะอนุสัยที่ต่องจิตสันดานอยู่นี้ เมื่อถูกอารมณ์กระทบเหมือนอย่างตะกอนที่ถูกกวาน ก็ฟุ้งขึ้นมาเป็นกิเลสอย่างกลาง คือเป็นนิ वर्ณหรือเป็นปริยัญ्ञานะ กิเลสที่ปล้นจิต ทำจิตให้ก่ลัดกลุ้มวุ่นวาย.

ยกเอาอนุสัยเป็นที่ตั้ง **ราคานุสัย** กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในจิตสันดานคือราคะ เมื่อถูกกระทบด้วยอารมณ์ทางตาทางหูเป็นต้น คือได้เห็นได้ยินรูปเสียงเป็นต้น ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ก็กว่นตะกอนหรือราคานุสัยนี้ คือตัวราคะที่มีอยู่เป็นต้นเดิมในจิตใจนี้ให้ฟุ้งขึ้นมา ทำจิตใจให้บังเกิดความรู้สึกกำหนดยินดีรักใคร่ปรารถนาพอใจต่าง ๆ ในรูปในเสียงเป็นต้น ก็เป็นนิรวรณขึ้นในจิตใจ.

และเมื่อกระทบกับอารมณ์ที่ไม่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ **ปฏิฆานุสัย** อนุสัยคือปฏิฆะ ความกระทบกระทั่ง ซึ่งมีอยู่ในส่วนลึกของจิตใจนี้ก็ฟุ้งขึ้นมาเป็นโกรธ ความโกรธหรือโทสะ ความประทุษร้ายใจคือขัดใจ เป็นนิรวรณขึ้นในจิตใจ.

เมื่อกระทบกับอารมณ์ที่เป็นกลาง ๆ ไม่พอที่จะให้เกิดรักใคร่ยินดีหรือเกิดความขัดใจขัดเคืองหงุดหงิด แต่เพราะว่าไม่รู้ความเกิดขึ้นไม่รู้ความดับไป ไม่รู้คุณไม่รู้โทษ ไม่รู้วิธีที่จะสลัดออกแล่นออก **อวิชชา** คือความไม่รู้ ซึ่งเป็นอนุสัยก็ฟุ้งขึ้นมาเป็นโมหะคือความหลง คือความหลงถือเอาผิดจากความเป็นจริง ก็เป็นนิรวรณขึ้นในจิตใจ.

ดังที่มิแสดงไว้ว่า กามฉันท์ก็คือราคะนั่นเองฟุ้งขึ้นมาเป็นกามฉันท์ ความพอใจรักใคร่ในกาม ปฏิฆะก็ฟุ้งขึ้นมาเป็นพยาบาท. แต่พยาบาทในที่นี้หมายถึงแค่ความขัดใจ หงุดหงิดขัดเคือง ยังไม่ถึงมุ่งร้ายออกไปแก้ใคร ขัดใจขึ้นในใจ ขัดเคืองหงุดหงิดขึ้นในใจ. และอวิชชาที่ฟุ้งขึ้นมาเป็นความมัวงมงายเคลิบเคลิ้ม ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ ความสงสัยลังเลใจต่าง ๆ. แต่ว่าความรำคาญใจนี้บางท่านก็จัดเข้าเป็นกองโทสะ.

นี้เป็นกิเลสอย่างกลางบังเกิดขึ้นในจิตใจ. จิตใจตัวเองก็มี ความรู้สีกว่าตัวมีอยู่ มีกามฉันทอยู่ มีความหงุดหงิดโกรธแค้นขัดเคือง อยู่ มีความง่วงงุนเคลิบเคลิ้มอยู่ มีความเคลือบแคลง มีความฟุ้งซ่าน รำคาญใจอยู่. มีความเคลือบแคลงสงสัยอยู่ แต่ยังไม่แสดงออกไป ทางกาย ทางวาจา ทางใจ ที่เป็นตัวทวาร เป็นกรรม.

กรรมกิเลสหรือวิตกกัมมกิเลส

คราวนี้กิเลสอย่างกลางนี้เมื่อแรงขึ้นไปอีก ก็เป็นกิเลสอย่าง หยาบที่เป็นวิตกกัมมะ ให้ล่วงละเมิด ก็ได้แก่ ตัว

ราคะ ที่เป็นการกำหนดยินดีหรือเป็นกามฉันทนั้น หรือ เป็นโลกะความโลภ อยากได้ก็แรงขึ้นเป็น *อภิชฌา* โลภเพ่งเล็งเอา สิ่งของ ๆ ผู้อื่นมาเป็นของตน.

โทสะ ความโกรธแค้นขัดเคือง ซึ่งเดิมก็ประทุษร้ายใจของ ตัวเองให้เดือดร้อน ก็แรงขึ้นเป็น *พยาบาท* มุ่งที่จะทำร้ายเขาว่าร้ายเขา ต่าง ๆ ที่จะทำลายเขาออกไปให้พินาศ.

โมหะ คือความหลงถือเอาผิคนั้นแรงขึ้นก็เป็น *มิจฉาทิฏฐิ* ความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม.

ก็เป็นมโนกรรมฝ่ายอกุศลกรรมบถดังที่ได้แสดงแล้ว. ก็เป็น กิเลสอย่างหยาบ. กิเลสอย่างหยาบนี้ปรากฏออกมาทางไตรทวาร เริ่มตั้งแต่มโนทวาร กายทวาร วจิทวาร เป็น กายกรรม วจกรรม มโนกรรม ฝ่ายอกุศลทั้งหลาย. ที่คนทั้งหลายได้พากันประกอบ

กระทำกันอยู่ ก็เพราะว่ากิเลสนี้เองกำเริบขึ้นมาเป็นอย่างแรง. เหมือนอย่างตะกอนนอนก้นตุ่มนั้นถูกคนให้ฟุ้งขึ้นมา ก็ทำให้น้ำในตุ่มนั้นขุ่นจนถึงขุ่นมาก. และเมื่อถูกกวาดคนมากขึ้น น้ำในตุ่มนั้นก็กระเพื่อมจนถึงกระเพื่อมออกไปจากตุ่ม หกไปจากตุ่ม ออกไปเรี่ยราดอยู่ในภายนอกจากตุ่ม. กิเลสในใจของบุคคลก็เป็นเช่นนี้ มีอาสวอนุสัยที่เป็นอย่างละเอียดอยู่และเมื่อกระทบอารมณ์ก็ฟุ้งขึ้นมาอย่างกลางเป็นอย่างหยاب. ก็ปรากฏเป็นกายกรรม วาจากรรม มโนกรรม ที่ประกอบกระทำกันในทางที่ผิดต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าเรียกว่ากรรมกิเลสบางวิธีกมกิเลสบ้าง ดังที่ได้แสดงแล้ว.

ละอาสวะได้จึงจะเป็นพระอรหันต์

เพราะฉะนั้น พระอรหันต์นั้นจึงมีคำเรียกว่า **ชีณาสวะ** ผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว คือมิใช่ว่าสงบได้จากกิเลสที่เป็นอย่างหยاب กิเลสที่เป็นอย่างกลาง ซึ่งคนที่ปฏิบัติในศีลก็สามารถที่จะดเว้นจากกิเลสอย่างหยابได้ ปฏิบัติในสมาธิได้สมาธิก็สงบกิเลสอย่างกลางได้ แต่ว่ายังไม่ได้ปัญญาที่ตรัสรู้ในสัจจะที่เป็นความจริงอันเป็นเหตุละกิเลสได้หมดสิ้น. ก็แปลว่ายังมีอาสวะอยู่. เมื่อยังมีอาสวะอยู่ก็ยังไม่เป็นพระอรหันต์. แม้จะได้ศีลได้สมาธิหรือได้ปัญญาอย่างสามัญที่ยังตัดกิเลสไม่ได้ ครอบงำบรรดากิเลสอย่างกลางอย่างหยابไว้ได้ แต่ว่ายังละที่เป็นอาสวะไม่ได้ ก็ยังไม่เป็นพระอรหันต์. จะต้องละกิเลสที่เป็นอาสวะได้ที่เรียกว่า ชีณาสวะ ผู้มีอาสวะคือกิเลสที่ต้องจิตสันดานได้สิ้นแล้ว จึงจะเป็นพระอรหันต์ผู้เสร็จกิจในพุทธศาสนา.

อวิชชาเกิดเพราะอาสวะ อาสวะเกิดเพราะอวิชชา

ท่านพระสารีบุตรท่านได้แสดงข้ออาสวะนี้เพิ่มจากปฏิจจสมุปบาท. ในปฏิจจสมุปบาทนั้นที่สุดแค่อวิชชา. แต่ท่านพระสารีบุตรก็ยังได้แสดงต่อไปว่า เหตุที่ทำให้เกิดอวิชชาก็คืออาสวะ. เพราะอาสวะเกิดอวิชชาจึงเกิด. แต่ต่อจากนั้นท่านก็ต้องแสดงกลับไปอีกว่า อาสวะเกิดก็เพราะอวิชชา คือเพราะอวิชชาเกิดอาสวะจึงเกิด. ก็วนกลับมาหาอวิชชาอีกนั่นเอง. การที่ท่านแสดงอาสวะเพิ่มขึ้นอีกข้อหนึ่งนี้ก็มีไว้จะเป็นการแสดงที่เกินเลยอาจารย์คือพระพุทธเจ้าไป เพราะว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้ ซึ่งสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้านั้นซึ่งมีแสดงว่า ทรงได้ญาณที่ระลึกถึงชาติในหนหลังได้ในปฐมยามของราตรีที่ตรัสรู้ ทรงได้ญาณคือความหยั่งรู้ในจุติความเคลื่อน อุปบัติความเข้าถึงภพชาติ นั้น ๆ ของสัตว์ทั้งหลายว่าเป็นไปตามกรรมในมัชฌิมยาม ทรงได้อัสวักขยญาณ ความหยั่งรู้เป็นเหตุสิ้นอาสวะทั้งหลาย ในปัจฉิมยามของราตรี. เมื่อทรงได้อัสวักขยญาณจึงได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า. และอัสวักขยญาณนั้นก็คือความหยั่งรู้ในอริยสัจจ ๒ สาย ที่ตรัสแสดงเอาไว้เอง.

สายที่ ๑ ก็คือญาณหยั่งรู้ในทุกข์ ในเหตุเกิดทุกข์ ในความดับทุกข์ ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ นี่เป็นอริยสัจจสายที่ ๑.

อริยสัจจสายที่ ๒ ก็คือญาณความหยั่งรู้ในอาสวะ ญาณความหยั่งรู้ในเหตุเกิดอาสวะ ญาณความหยั่งรู้ในความดับอาสวะ ญาณความหยั่งรู้ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ.

พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงไว้เองดังนี้. เพราะฉะนั้น ท่าน
พระสารีบุตรจึงได้นำอาสวะมาแสดง.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๑๔ มีนาคม ๒๕๒๘

ครั้งที่ ๒๙

ความรู้จักอาสวะ (ต่อ)

บัดนี้ จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจแน่วแน่ในมโนการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

วิชา วิมุตติเกิดจากจิตตภาวนา

ได้แสดงข้อสัมมาทิฐิตามเถรานุเถระของท่านพระสารีบุตร แก่ภิกษุทั้งหลายมาโดยลำดับ จนถึงหมวดอาสวะ และก็ได้แสดงข้ออาสวะกับข้ออนุสัยมาแล้ว จะได้แสดงเพิ่มเติมถึงความเกิดขึ้นของอาสวอนุสัยตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงไว้จากพระสูตร. เพราะว่าอาสวอนุสัยนี้เป็นกิเลสอย่างละเอียดที่หมักหมมต้องจิตสันดานที่นอนเนื่องอยู่ในจิตสันดานของสัตว์บุคคลทั้งหลาย เราทั้งหลายได้ทราบก็เพราะพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้. ความตรัสรู้ของพระองค์ได้เจาะแทงลงไปถึงอาสวอนุสัย ละถอนกำจัดอาสวอนุสัยได้หมดสิ้นด้วย

พระปัญญาพร้อมทั้งมรรคข้ออื่น ๆ ประกอบกันเป็นมคคสมังคิ
กำจัดอัสวอนุสัยให้หมดสิ้นไป จิตของพระองค์จึงบรรลุถึงวิสังขาร
คือนิพพาน ลึ้นปรุงแต่งด้วยประการทั้งปวง ลึ้นตณหาอันเป็นสมุทัย
แห่งกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวง. จิตนี้พระองค์ได้ตรัสบอกไว้ว่าประภัสสร
คือผุดผ่อง แต่เศร้าหมองไปเพราะกิเลสทั้งหลายที่จรเข้ามา แต่ว่า
เมื่อบุคคลได้สดับธรรมะที่ทรงสั่งสอน ทำจิตตภาวนาคืออบรมจิต
ตามที่ทรงสั่งสอนด้วยมรรคมองค์ ๘ ย่อลงก็เป็นศีลสมาธิปัญญา
จิตก็จะวิมุตติหลุดพ้นจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองที่จรเข้ามาเป็นจิต
ที่ประกอบด้วยวิชาคือความรู้อันตรงกันข้ามกับอวิชา วิมุตติคือ
ความหลุดพ้นอันตรงกันข้ามกับอุปาทานคือความยึดถือ.

อนุสัยกิเลสเกิดจากเวทนา

พิจารณาดูตามกระแสพระพุทธานุภาพที่ตรัสแสดงไว้นี้ ก็ย่อมจะ
เห็นได้ว่า จิตนี้แม้เป็นธรรมชาติที่ประภัสสรคือผุดผ่อง แต่เมื่อยังมิได้
ปฏิบัติทำจิตตภาวนาอบรมจิต จิตนี้ก็ยังมิมีวิชาคือความรู้ใน
สัจจะที่เป็นตัวความจริง แม้จิตนี้จะเป็นธาตุรู้ แต่ก็ยังเป็นรู้ผิดรู้หลง
จึงยังมี **อุปาทาน** คือความยึดถือ.

และเมื่ออายตนะภายนอกอายตนะภายในประจวบกัน ซึ่งเป็น
ไปตามธรรมดาของกายและใจอันนี้หรือของนามรูปอันนี้ ก็ย่อมเกิด

จักขุวิญญาณ ความรู้ทางจักขุคือเห็นรูป

โสตวิญญาณ ความรู้ทางหูคือได้ยินเสียง

มานวิญญาณ	ทราบกลิ่นทางจมูก
ชีวหาวิญญาณ	ทราบรสทางลิ้น
กายวิญญาณ	ทราบสิ่งถูกต้องทางกาย
มนวิญญาณ	ทราบเรื่องราวที่รู้ที่คิดทางมโนคือใจ.

และเมื่ออายตนะภายในตาหูจมูกลิ้นกายและมโนคือใจ อายตนะภายนอกคือรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะคือสิ่งถูกต้อง และธรรมะคือเรื่องราวที่รู้ที่คิดทางใจกับวิญญาณดังกล่าวทั้ง ๓ อย่างนี้มาประชุมกันเข้า ก็เป็น **สัมผัสหรือผัสสะ** คือความกระทบ.

และเพราะสัมผัสคือความกระทบก็หมายถึงความกระทบจิตนี้เอง จึงเกิด**เวทนา** คือความรู้เป็นสุขรู้เป็นทุกข์หรือรู้เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขทางกายทางใจ ดังที่ทุก ๆ คนได้มีเวทนามันอยู่เป็นประจำ เป็นสุขบ้างเป็นทุกข์บ้างเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้างทางกายทางใจ.

ราคานุสัยเกิดจากสุขเวทนา

และเมื่อได้พบกับ **สุขเวทนา** เวทนาที่เป็นสุข ก็ย่อมจะมีความติดใจยินดีในสุข. เมื่อเป็นดังนี้ ราคะคือความติดใจยินดีในสุขนี้ ก็ตกตะกอนนอนเนื่องอยู่ในจิต เรียกว่า **ราคานุสัย** อนุสัยกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในจิตคือราคะความติดใจยินดี. แม้ว่าสุขเวทนามันจะหายไปแล้ว แต่ว่าราคานุสัยก็ยังตกตะกอนนอนเนื่องอยู่ในจิต.

ปฏิฆานุสัยเกิดจากทุกขเวทนา

เมื่อพบกับ **ทุกขเวทนา** เวทนาที่เป็นทุกข์ ก็เกิดความทุกข์ เดือดร้อนอย่างแรง ก็ตีกอกกหัวต่าง ๆ ปฏิฆะคือความกระทบกระทั่ง นั้นก็ตีกตะกอนนอนเนื่องอยู่ในจิต เป็น **ปฏิฆานุสัย** กิเลสที่นอนเนื่อง อยู่ในจิตคือปฏิฆะความกระทบกระทั่ง. แม้ว่าทุกขเวทนานั้นจะสงบไปแล้ว แต่ปฏิฆานุสัยก็ยังนอนเนื่องอยู่ในจิต.

อวิชขานุสัยเกิดจากอทุกขมสุขเวทนา

เมื่อพบกับ **เวทนาที่เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข** ก็ได้พิจารณา ให้รู้จักความเกิดขึ้นความดับไป ความน่าพอใจ ความไม่น่าพอใจ และการที่จะนำจิตแล่นออกไปได้. นี่ก็เป็นอวิชชา. ก็นอนจมนอนเนื่องอยู่ในจิต เป็น **อวิชขานุสัย** กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในจิต คืออวิชชาคือตัวที่ไม่รู้. แม้ว่าเวทนาที่เป็นกลาง ๆ นั้นจะสงบไปแล้ว แต่อวิชขานุสัยนี้ก็ยังไม่นอนเนื่องอยู่ในจิตเป็นตะกอนอยู่ในจิต.

ซึ่งโดยปกติทุกคนก็จะไม่รู้สึกละมีอนุสัยเหล่านี้อยู่ในจิต. ยิ่งผู้ที่ปฏิบัติธรรมะได้สติได้สมาธิได้ปัญญา แต่ยังไม่เป็นมรรคกำจัดกิเลสได้ อนุสัยเหล่านี้ก็ยังไม่ปรากฏ. แต่ก็ยังมีอยู่ยังนอนเนื่องอยู่ในจิต นอนจมอยู่ในจิต เป็นตะกอนอยู่ในจิตดังที่เปรียบไว้แล้วว่าเหมือนอย่างตะกอนนอนกันตุ่ม ไม่ฟุ้งขึ้นมา น้ำในตุ่มก็ดูใสสะอาด แต่อันที่จริงนั้น ไม่ใช่เป็นน้ำบริสุทธิ์สิ้นเชิง เพราะยังมีตะกอนนอนจมอยู่กันตุ่ม. นี่คืออนุสัยที่พระพุทธเจ้าได้ทรงพบ.

ได้ตรัสแสดงไว้ในพระสูตรหนึ่งถึงความบังเกิดขึ้นของอนุสัย ดังนี้ ว่าอาศัยเวทนานี้เอง. หรือว่ากล่าวให้หมดก็คือว่าอาศัยอายตนะภายนอกภายในของบุคคลที่ประจวบกันเกิดวิญญูญาณ และทั้ง ๓ นี้ก็มาประชุมกันเป็นสัมผัสหรือผัสสะ ก็เป็นเหตุให้เกิดเวทนา. เมื่อเกิดเวทณาก็เป็นเหตุให้เกิดราคะบ้าง คือจิตใญ่ยินดีในสุข ปฏิฆะบ้าง คือว่าหงุดหงิดในทุกข์ อวิชชาบ้าง คือไม่รู้ในเวทนาที่เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข. ราคะ ปฏิฆะ อวิชชาเหล่านี้ก็ตกเป็นตะกอนนอนจมอยู่ในจิต เป็นราคานุสัยบ้าง ปฏิฆานุสัยบ้าง อวิชชานุสัยบ้าง ดังกล่าว. และเมื่อได้ประสบเวทนากันอยู่เป็นประจำ และก็มีจิตใญ่ยินดีในสุขกันอยู่เป็นประจำ หงุดหงิดขัดเคืองในทุกข์อยู่เป็นประจำ ไม่รู้อยู่ในเวทนาที่เป็นกลาง ๆ อยู่เป็นประจำ ราคะ ปฏิฆะ อวิชชาที่บังเกิดขึ้นใหม่ ๆ อยู่ทุกวี่ทุกวันทุกเวลาเหล่านี้ก็นอนจมลงไปใญ่จิตนอนเนื่องอยู่ในจิตเป็นอนุสัยเพิ่มเติมขึ้นอยู่เสมอ. ก็แปลว่าตะกอนกันตุมันนั้นก็มากขึ้นมากขึ้น แต่เมื่อไม่ฟุ้งขึ้นมา น้ำในตุมันก็ดยังใส.

ตรัสสอนให้มีอินทรีย์สังวร

ส่วนอาสวะนั้นก็มิตรัสแสดงไว้ในข้อที่ตรัสสอนให้ปฏิบัติใน **อินทรีย์สังวร** ความสำรวมอินทรีย์ คือตาหูจมูกลิ้นกายและমনะคือใจ. ดังที่ตรัสสอนเอาไว้ว่า

เห็นรูปอะไรทางตา ได้ยินเสียงอะไรทางหู สูดกลิ่นอะไรทางจมูก ลิ้มรสอะไรทางลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะคือสิ่งถูกต้องอะไรทางกาย คิดหรือรู้เรื่องอะไรทางมนะคือใจ **ก็ไม่ยึดถือโดยนิमित** คือไม่ยึดถือ

ทั้งหมตว่างามหรือไม่งาม น่าพอใจหรือไม่น่าพอใจ **ไม่ยึดถือโดย
อนพยุชณะ** คือเลือกแต่บางส่วนว่างามหรือไม่งาม น่าพอใจหรือไม่
น่าพอใจ อภิขณาคือความยินดี โทมนัสคือความยินร้าย บาปอกุศล
กรรมทั้งหลายย่อมไหลเข้ามาสู่จิตเพราะเหตุที่มีได้สำรวมมิได้รักษา
อินทรีย์ คือตาหูจมูกลิ้นกายและমনะคือใจเหล่านี้. เพราะตาหูจมูก
ลิ้นกายและমনะคือใจเหล่านี้อันใดเป็นเหตุ ย่อมปฏิบัติรักษาอินทรีย์
คือตาหูจมูกลิ้นกายและমনะคือใจเหล่านี้ไว้ มิให้ยึดถือตั้งนั้น มิให้
ความยินดียินร้าย บาปอกุศลกรรมทั้งหลายไหลเข้ามาสู่ใจอย่างนั้น.
ปฏิบัติดังนี้เรียกว่า **อินทรีย์สังวร** ความสำรวมอินทรีย์.

ตามพระพุทธานุชาตินี้ตรัสเรื่องอินทรีย์สังวร และก็ย่อมสอง
ความถึงว่าหากไม่มีอินทรีย์สังวรก็ย่อมจะยึดถือย่อมจะยินดียินร้าย
ย่อมจะมีบาปอกุศลกรรมทั้งหลายไหลเข้ามาสู่จิต เพราะเหตุที่ยึดถือ
และยินดียินร้ายดังกล่าว หรือเพราะเหตุที่มีได้รักษามิได้สำรวมระวัง
อินทรีย์ทั้ง ๖ คือ ตาหูจมูกลิ้นกายและมนะคือใจดังกล่าว. บุคคลโดย
มากย่อมหย่อนต่อการรักษาอินทรีย์ทั้ง ๖ เหล่านี้ หรือว่าโดยปกติ
ย่อมไม่รักษาอินทรีย์ทั้ง ๖ เหล่านี้. เมื่อเห็นอะไรทางตา ได้ยิน
อะไรทางหู ตลอดจนถึงคิดถึงเรื่องอะไรทางมนะคือใจ ย่อมจะยึดถือ
สิ่งที่ได้เห็นสิ่งที่ได้ยินตลอดจนถึงที่คิดเป็นต้นนั้น ยึดถือทั้งหมด
หรือว่ายึดถือบางอย่างบางส่วน ว่างามบ้าง ไม่งามบ้าง น่าพอใจบ้าง
ไม่น่าพอใจบ้าง. และเมื่อเป็นดังนี้ จึงเกิดความยินดีความยินร้าย
เกิดบาปอกุศลกรรมทั้งหลายไหลลงสู่จิต ไหลเข้าสู่จิต. ก็ไหลเข้ามา
ทางตาทางหูทางจมูกทางลิ้นทางกายทางมนะคือใจนั่นเอง. สิ่งที่ไหล
เข้ามาสู่จิตก็มาหมักหมมต้องจิตสันดานอยู่ เป็น

กามาสวะ อาสวะสิ่งที่ไหลมาต้องจิตสันดานคือกาม ความใคร่

ภวาสวะ อาสวะคือภพ ความเป็นเราเป็นของเรา

อวิชชาสวะ อาสวะคืออวิชชา ไม่รู้

แม้อาสวะเหล่านี้ก็ไหลเข้ามาจากตาหูเป็นต้นดังกล่าว ซึ่งเมื่อเห็นอะไรได้ยินอะไรเป็นต้น ก็เกิดความใคร่ความยินดีก็คือกามนั่นเอง และยึดถือ ก็ยึดถือเป็นตัวเรา เป็นของเรา ก็เป็นภพ ซึ่งเป็นที่ตั้งของอาสวะคือภพ. และแม้เป็นกลาง ๆ ก็ไม่ได้พิจารณาให้รู้จักความเกิดความดับเป็นต้น ก็เป็นอวิชชาคือไม่รู้. แม้ว่าการเห็นการยึดถือความยินดีความยินร้ายเป็นต้นนั้นจะผ่านไปแล้วสงบไปแล้ว แต่ก็ยังตกตะกอนลงมาเป็นอาสวะ มาต้องมาหมักหมมจิตสันดานเป็นกามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะอยู่. เพราะฉะนั้น ความบังเกิดขึ้นของอาสวะนั้น จึงบังเกิดขึ้น ดังนี้

อนุสย ๔

และใน **สัมมาทิฏฐิสูตร** ท่านพระสารีบุตรก็ได้แสดงรวมกันไว้ว่า

เมื่อมีสัมมาทิฏฐิ คือความเห็นชอบ มีความเห็นตรง ย่อมจะทำให้ประกอบด้วยความเลื่อมใส ไม่หวั่นไหวในธรรมะ นำมาสู่พระสัทธรรม คือพระธรรมวินัยนี้ จะละราคานุสย ก็เลสที่นอนเนื่องอยู่ในจิตคือราคะ จะถอนปฏิกขานุสย จะบรรเทาปฏิกขานุสย อนุสย

คือปฏิบัติ ความกระทบกระทั่ง จะถอนทิฏฐิมานานุสัย อนุสัยคือ
ทิฏฐิมานะว่าเรามีเราเป็น จะละอวิชชา ทำวิชาให้บังเกิดขึ้น จะกระทำ
ทุกขให้สิ้นสุดไปได้ในปัจจุบัน.

เพราะฉะนั้น ก็เท่ากับท่านแสดงอนุสัยไว้เป็น ๔ คือ **ราคะ
ปฏิบัติ และอัสมิตทิฏฐิมานานุสัย** เรียกสั้นก็คือภวานุสัยนั่นเอง แต่ท่าน
ไม่เรียกว่าภวานุสัย เรียกอย่างเต็มที่ว่าทิฏฐิมานานุสัย อนุสัยคือ
ทิฏฐิมานะ ความเห็นยึดถือว่าเรามีเราเป็น ก็ตัวภพนั้นแหละดังที่กล่าว
และ **อวิชชา**. ก็เป็นอันว่าท่านนำอัสวะกับอนุสัยที่แยกเอาไว้มารวม
กันเข้า. แต่แม้ว่าจะไม่รวมกันเข้า แยกออกเป็น ๒ หมวด ข้อที่ ๒
ของหมวดทั้ง ๒ นั้นจะต่างกัน คือเป็นภวาสวะกับเป็นปฏิฆานุสัย
แต่ก็มีความที่เนื่องถึงกันสัมพันธ์กัน ดังที่ได้อธิบายแล้ว ก็นับว่า
เป็นอันเดียวกันได้. แต่เมื่อแยกแสดงได้เป็น ๔ ก็เป็นอันว่าครบถ้วน
คือ เป็นราคะหรือกามหนึ่ง เป็นปฏิบัติหนึ่ง เป็นภพหรืออัสมิตทิฏฐิมานะ
หนึ่ง เป็นอวิชชาหนึ่ง. เป็นตัวกิเลสที่นอนเนื่องหรือนอนจมหมักหมม
ดองจิตสันดานอยู่.

รู้จักจิตส่วนลึกอันเป็นที่ตั้งของอัสวอนุสัย

ก็เพราะเหตุที่จิตนี้ที่ยังไม่มีจิตตภาวนา แม้เป็นธรรมชาติที่
ประภัสสร แต่ก็ยังมีอวิชชา. เมื่อมีอวิชชาก็ยังมีอุปาทาน. เพราะฉะนั้น
เมื่ออายตนะภายในภายนอกประจวบกันเกิดวิญญาน เกิดผัสสะ
เกิดเวทนา. จึงยังมียินดีมียินร้าย ยังมีหลงไม่รู้. และแม้ว่าความ

ประสบทางตาหูเป็นต้น ความยินดียินร้าย หลงไม่รู้ที่บังเกิดขึ้นสงบไปเป็นคราว ๆ แต่ก็ยังนอนจมเป็นตะกอนอยู่ในจิตต้องเป็นอาสวะนอนเนื่องเป็นอนุสัย และก็เพิ่มพูนขึ้นอยู่เสมอ. ต่อเมื่อได้ปฏิบัติในอินทริยสังวรและได้ปฏิบัติตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนคือ ในมรรคมงคล ๘ รวมเข้าเป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญา รักษาอินทริย รักษาจิต มิให้ยึดถือ ยินดี ยินร้าย หลงไม่รู้ ในเวลาที่ประสบเรื่องประสบอารมณ์ต่าง ๆ ทางตาทางหูทางจมูกทางลิ้นทางกายทางমনะคือใจอยู่ จึงจะเป็นการปฏิบัติที่ไม่เพิ่มราคะอนุสัย และเมื่อศีลสมาธิปัญญาที่ปฏิบัตินี้ลึกลงไปจนถึงรู้ถึงตัวอาสวอนุสัย คือ ลึกลงไปถึงจิตส่วนลึกอันเป็นที่ตั้งของอาสวอนุสัย ก็จะกำจัดอาสวอนุสัยได้บางส่วนจนถึงสิ้นเชิง นั่นแหละจิตนี้จึงเป็นธรรมชาติที่บริสุทธิ์ พร้อมทั้งประภัสสรคือผุดผ่อง ประกอบด้วยวิชชาวิมุตติอยู่กับวิชชาวิมุตติตลอดเวลา. ดังที่มีพระพุทธภาสิตตรัสไว้ว่า

ตถาคตคือพระพุทธเจ้าทรงอยู่ด้วยวิชชาวิมุตติ

ทรงมีวิชชาวิมุตติเป็นธรรมชาติเครื่องอยู่.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

ครั้งที่ ๓๐ สรุปสัมมาทิฐิ

บัดนี้จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจแน่วแน่ในมโนการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ทบทวนพระเถราธิบาย

ได้แสดงข้อสัมมาทิฐิตามเถราธิบายแห่งท่านพระสารีบุตร มาโดยลำดับ และได้แสดงอธิบายแต่ละข้อ. จะได้กล่าวสรุปข้อที่ได้แสดงอธิบายแล้วตั้งแต่ต้นจนจบสักครั้งหนึ่งและจะได้แจ้งว่าข้อใดที่ได้แสดงอธิบายมาแล้ว และข้อใดที่จะแสดงอธิบายต่อไป. ท่านพระสารีบุตรได้ประทานเถราธิบายข้อสัมมาทิฐิแก่ภิกษุทั้งหลาย ผู้ที่ได้กราบเรียนถามท่านและเมื่อท่านได้แสดงอธิบายหมวดหนึ่งแล้ว ภิกษุทั้งหลายก็ถามต่อไป. ท่านก็แสดงต่อไปอีกโดยลำดับ.

และหลักในการตั้งอธิบายของท่านก็ตั้งหลักอธิบายตามหลักแห่งอริยสัจทั้ง ๔ นั้นแหละ จับตั้งต้นแต่แสดงอธิบายว่า สัมมาทิฏฐิความเห็นชอบ ก็ได้แก่ความเห็นตรงถูกต้อง ซึ่งทำให้ผู้มีสัมมาทิฏฐิได้ความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในธรรม นำมาสู่สัทธรรมคือพระธรรมวินัยนี้ ก็ได้แก่ รู้จักอกุศล รู้จักอกุศลมูล มूलรากของอกุศล รู้จักกุศล รู้จักกุศลมูล มूलรากของกุศล รู้จักอาหาร รู้จักสมุทัย เหตุเกิดแห่งอาหาร รู้จักนิโรธ ความดับอาหาร รู้จักมรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาหาร รู้จักทุกข์ รู้จักสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ รู้จักนิโรธ ความดับทุกข์ รู้จักมรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์.

ต่อจากนี้ ท่านก็แสดงอธิบายไปตามหลักปฏิจาสัมปบาท ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นย้อนหลังขึ้นมา คือท่านแสดงอธิบายว่า สัมมาทิฏฐิก็ได้แก่รู้จักชรามณะ รู้จักสมุทัยเหตุเกิดชรามณะ รู้จักความดับชรามณะ รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับชรามณะ.

และท่านก็ได้แสดงว่า เหตุเกิดชรามณะ ก็คือ **ชาติ**. ท่านจึงแสดงต่อไปว่า รู้จักชาติคือความเกิด รู้จักสมุทัยเหตุให้เกิดชาติ รู้จักความดับชาติ รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับชาติ.

สมุทัยคือเหตุเกิดแห่งชาตินั้น ก็ได้แก่ **ภพ**. ท่านจึงแสดงอธิบายต่อไปว่า รู้จักภพ รู้จักสมุทัยเหตุให้เกิดภพ รู้จักความดับภพ รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับภพ.

และสมุทัยคือเหตุเกิดแห่งภพ นั้น ก็ได้แก่ **อุปาทาน** ท่านจึงแสดงอธิบายต่อไปว่า รู้จักอุปาทาน รู้จักสมุทัยเหตุให้เกิดอุปาทาน รู้จักความดับอุปาทาน รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับอุปาทาน.

ก็ สมุทัยเหตุให้เกิดอุปาทาน นั้น ก็ได้แก่ **ตัณหา**. ท่านจึงแสดงอธิบายต่อไปว่า รู้จักตัณหา รู้จักสมุทัยเหตุให้เกิดตัณหา รู้จักความดับตัณหา รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับตัณหา.

ก็ สมุทัยคือเหตุให้เกิดตัณหา ก็ได้แก่ **เวทนา** ท่านจึงแสดงอธิบายต่อไปว่า รู้จักเวทนา รู้จักสมุทัยเหตุให้เกิดเวทนา รู้จักความดับเวทนา รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับเวทนา.

ก็ สมุทัยคือเหตุให้เกิดเวทนา ก็ได้แก่ **สัมผัสหรือผัสสะ**. ท่านจึงแสดงอธิบายต่อไปว่า รู้จักผัสสะ รู้จักสมุทัยเหตุให้เกิดผัสสะ รู้จักความดับผัสสะ รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับผัสสะ.

ก็ สมุทัยคือเหตุให้เกิดผัสสะ ก็ได้แก่ **สฬายตนะ**. คืออายตนะทั้ง ๖. ท่านจึงแสดงอธิบายต่อไปว่า รู้จักอายตนะทั้ง ๖ รู้จักสมุทัยเหตุให้เกิดอายตนะทั้ง ๖ รู้จักความดับอายตนะทั้ง ๖ รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับอายตนะทั้ง ๖.

ก็ สมุทัยคือเหตุให้เกิดอายตนะทั้ง ๖ ก็คือ **นามรูป**. ท่านจึงแสดงอธิบายต่อไปว่า รู้จักนามรูป รู้จักสมุทัยเหตุให้เกิดนามรูป รู้จักความดับนามรูป รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับนามรูป.

ก็ สมุทัยคือเหตุให้เกิดนามรูป ก็ได้แก่ **วิญญาน**. ท่านจึงแสดงอธิบายต่อไปว่า รู้จักวิญญาน รู้จักสมุทัยเหตุให้เกิดวิญญาน รู้จักความดับวิญญาน รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับวิญญาน.

ก็ สมุทัยคือเหตุให้เกิดวิญญาน ก็ได้แก่ **สังขาร**. ท่านจึงแสดงอธิบายต่อไปว่า รู้จักสังขาร รู้จักสมุทัยเหตุให้เกิดสังขาร รู้จักความดับสังขาร รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับสังขาร.

ก็ สมุทัยคือเหตุให้เกิดสังขาร ก็ได้แก่ **อวิชชา**. ท่านจึงแสดงต่อไปว่า รู้จักอวิชชา รู้จักสมุทัยเหตุให้เกิดอวิชชา รู้จักความดับอวิชชา รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับอวิชชา.

อวิชชาและอาสวะเป็นที่สิ้นสุดของสายเกิดทุกข์

ก็ปฏิจจนสมุปปาทที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงเอาไว้ก็สิ้นสุดลงแค่อวิชชานี้. แต่ท่านพระสารีบุตรเมื่อท่านแจกออกเป็น ๔ ในหมวดอวิชชาข้อ ๒ คือ **เหตุเกิดอวิชชา** ท่านจึงแสดงอธิบายต่อไปว่า **เหตุเกิดอวิชชา**นั้นก็ว่าได้แก่**อาสวะ**. ท่านจึงแสดงอธิบายต่อไปว่ารู้จักอาสวะ รู้จักสมุทัยเหตุให้เกิดอาสวะ รู้จักความดับอาสวะ รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ.

และเมื่อท่านได้แสดงว่า **สมุทัยเหตุให้เกิดอาสวะ** ท่านจึงแสดงอธิบายต่อไปว่า อวิชชานั้นเอง *เพราะอวิชชาเกิดอาสวะก็เกิด*.

ก็เป็นอันว่าวนมาหาอวิชชาอีก. และเมื่อวนมาหาอวิชชาอีกดังนี้ ก็เป็นอันว่าท่านได้แสดงอธิบาย แม้ว่าจะเพิ่มอาสวะว่าเป็นเหตุเกิดอวิชชา แต่เมื่อท่านแสดงเหตุเกิดอาสวะ ท่านก็เอาอวิชชาอีกนั้นแหละ

มาเป็นเหตุเกิดอาสวะ. กิวนมาหาวิชาอีก. เพราะฉะนั้น จึงเป็นอันว่า ก็ยุติลงที่วิชา. เป็นแต่เพียงว่าวิชานั้นเกิดขึ้น ก็เพราะอาสวะเกิดขึ้น และอาสวะจะเกิดขึ้นก็เพราะวิชาเกิดขึ้นอีกนั่นแหละ. ก็เป็นอันว่าวิชามีก็เพราะอาสวะ อาสวะมีก็เพราะวิชา. จึงเป็นอันว่าวนกันอยู่ตรงนี้. จึงยุติกันอยู่ตรงนี้ อาสวะเกิดก็เพราะวิชา. วิชาเกิดก็เพราะอาสวะ อาสวะเกิดก็เพราะวิชา วิชาเกิดก็เพราะอาสวะ ก็เป็นอันว่าสิ้นสุดอยู่แค่นี้ เพราะถ้าไม่สิ้นสุดลงแค่นี้ ก็จะเล่นออกไปนอกทาง.

ยถาติชราภรณ์เป็นที่ตั้งในทุกข์สังขะ

เพราะฉะนั้น วิชาและอาสวะนี้จึงนับว่าเป็นที่สิ้นสุดของสายเกิดทุกข์ ซึ่งเมื่อสาวขึ้นมาก็คือสาวผลหาเหตุขึ้นมา เมื่อจับอริยสังขทั้ง ๔ เป็นหลัก ทุกข์ ทุกขสมุทัย เหตุเกิดทุกข์ ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ และมรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ อันเป็นอริยสังขทั้ง ๔ ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงทั่วไป และทุกข์นั้นก็ได้ทรงชี้เอาว่าเกิดเป็นทุกข์ แก่เป็นทุกข์ ตายเป็นทุกข์ เป็นต้น ดังที่เราทั้งหลายสวดกันอยู่ว่า

ชาติปิ ทุกขา	ความเกิดเป็นทุกข์
ชราปิ ทุกขา	ความแก่เป็นทุกข์
มรณมปิ ทุกข	ความตายเป็นทุกข์.

เพราะฉะนั้น ท่านจึงจับมาชี้แจงในทุกขสัจจะนี้แหละขึ้นเป็นที่ตั้ง คือยกเอาชาติขรามรณะเป็นที่ตั้ง โดยที่จับแสดงอธิบายเพื่อให้เกิดปัญญา รู้จักอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นี้โดยพิสดาร คือจับเอาขรามรณะ ความแก่ความตายขึ้นมาแยกออกไปเป็นอีก ๔ ข้อ ก็เป็นอริยสัจจ์ ๔ ในข้อขรามรณะ โดยที่ให้ผู้ปฏิบัติพิจารณาให้ได้สัมมาทิฏฐิ คือความเห็นชอบความเห็นตรง คือรู้จักขรามรณะ รู้จักเหตุเกิดขรามรณะ รู้จักความดับขรามรณะ รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับขรามรณะ เอาอริยสัจจ์ ๔ กันแค่นี้ก่อน. แล้วท่านก็ชี้ว่าขรามรณะคืออะไร เหตุเกิดขรามรณะคืออะไร. ก็คือชาติความเกิดดับขรามรณะก็คือดับชาติ ความเกิด. เมื่อดับชาติความเกิดได้ก็ดับขรามรณะได้. ทางปฏิบัติให้ถึงความดับขรามรณะก็คือมรรคมงคล ๘.

ในที่นี้จึงได้แสดงอธิบายในอริยสัจจ์ ๔ ที่ท่านจำแนกออกโดยละเอียดดังนี้ ตามแนวปฏิจจสมุปบาท ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงเอาไว้ตามที่ได้ทรงพิจารณา คือได้แสดงอธิบายเฉพาะข้อที่ ๑ ของแต่ละหมวดว่า ขรามรณะคืออะไร ชาติคืออะไร ภพคืออะไร อุปาทานคืออะไร ตัณหาคืออะไร เวทนาคืออะไร ผัสสะคืออะไร आयตนะ ๖ คืออะไร นามรูปคืออะไร วิญญาณคืออะไร สังขารคืออะไร อวิชชาคืออะไร อาสวะคืออะไร คือแสดงอธิบายในข้อที่ ๑ มาโดยลำดับ.

จับอธิบายเหตุเกิดของแต่ละข้อ

ส่วนข้อที่ ๒ ของแต่ละหมวดนั้นคือเหตุเกิดของแต่ละข้อ. เหตุเกิดของชาวมรณะก็คือชาติ เรื่อยขึ้นมาจนถึงเหตุเกิดของอริชชา ก็คืออาสวะ เหตุเกิดของอาสวะก็คืออริชชา. เป็นเหตุเกิดกันอย่างไร ในข้อนี้ยังมีได้อธิบาย. เพราะฉะนั้น จึงจะจับอธิบายในข้อที่ ๒ นี้ว่า เป็นเหตุเกิดกันอย่างไร จับตั้งแต่อริชชาเป็นเหตุเกิดอาสวะอย่างไร อาสวะเป็นเหตุเกิดอริชชาอย่างไร เรื่อยมาจนถึงชาติเป็นเหตุเกิดแห่งชาวมรณะอย่างไร.

สำหรับ **อริชชา** นั้นก็ได้แสดงอธิบายแล้ว. ท่านพระสารีบุตร ได้แสดงอธิบายไว้ก็ได้แก่ ไม่รู้จักทุกข์ ไม่รู้จักสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ไม่รู้จักนิโรธ ความดับทุกข์ ไม่รู้จักมรรค คือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์.

ท่านแสดงไว้ก็คืออริชชา ๔. แต่ในที่อื่นได้มีแสดงไว้เป็น **อริชชา ๘** คือเพิ่มขึ้นอีก ๔ ข้อ ได้แก่ ไม่รู้เงื่อนไข ไม่รู้เงื่อนไข ไม่รู้ทั้งเงื่อนไขทั้งเงื่อนไข ไม่รู้ปัจจัยสมุบาท ธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น.

อีกนัยหนึ่ง **๔ ข้อหลังนี้ยกกาลเวลาขึ้นเป็นที่ตั้ง** คือไม่รู้จักอดีต ไม่รู้จักอนาคต ไม่รู้จักทั้งอดีตทั้งอนาคต ไม่รู้จักปัจจัยสมุบาท ธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น ซึ่งก็ได้แสดงอธิบายแล้ว.

อธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับกาลเวลา

แต่ในที่นี้ก็จะได้เพิ่มเติมในแนวอธิบายที่เกี่ยวกับกาลเวลาอีก
 ปริยายคือทางอันหนึ่ง ที่ว่าไม่รู้จักอดีต ไม่รู้จักอนาคต ไม่รู้จักทั้ง
 อดีตทั้งอนาคต. กาลเวลาที่ไม่มีรู้จักดังนี้ ก็ทำให้ไม่รู้จักทุกขสัจจะ
 สภาพที่จริงคือทุกข์ด้วย ก็เพราะว่าสภาพที่จริงคือทุกข์นั้น ที่พระพุทธเจ้า
 ได้ตรัสแสดงอธิบายไว้ว่า ชาติ ความเกิด เป็นทุกข์ ชราความแก่
 เป็นทุกข์ มรณะความตาย เป็นทุกข์ จนถึงกล่าวโดยย่อ ชนฺธํเป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการเป็นทุกข์ และข้อที่เป็นทุกข์นี้ พระพุทธเจ้าก็ได้
 ตรัสแสดงอธิบายไว้โดยปริยายคือแนวทางอธิบายต่าง ๆ เป็นอันมาก.
 ที่เป็น พหุลาอนุสาสนี คือคำสั่งสอนเป็นอันมาก ดังที่เราทั้งหลาย
 สวดกันอยู่ ก็ดังที่ได้ตรัสสอนไว้ว่า

รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ *ไม่เที่ยง*

รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ *เป็นอนัตตามีใช้อัตตาตัวตน*

สังขารทั้งปวง *ไม่เที่ยง*

ธรรมทั้งปวงคือทั้งที่เป็นสังขารและทั้งที่เป็นวิสังขาร *เป็นอนัตตามีใช้อัตตาตัวตน*

เป็น **ทวิลักษณะ** ลักษณะ ๒.

อีกนัยหนึ่งที่ตรัสแสดงไว้ก็เป็น **ไตรลักษณะ** อนิจจะ ไม่เที่ยง
 ทุกขะ เป็นทุกข์ อนัตตา มีใช้อัตตาตัวตน ก็เพื่อที่จะให้รู้จักทุกขสัจจะ

สภาพที่จริงคือทุกข์นั่นเอง อนิจจะคือไม่เที่ยง ก็คือต้องเกิดต้องดับ ไม่ยั่งยืน. อนัตตามีใช้อัตตาตัวตน ก็เพราะบังคับให้เป็นไปตามปรารถนา ไม่ได้. และหากว่าจะเต็มทุกขณะให้เป็นไตรลักษณ์ ก็เพราะตั้งอยู่คงที่มิได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป. เมื่อพิจารณาชั้น ๕ ซึ่งย่อลงเป็นนามรูปให้เห็นไตรลักษณ์หรือทวิลักษณ์ ลักษณะ ๒ อนิจจะ อนัตตาทังเกิดขึ้น จึงจะเห็นทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์. แต่ว่าท่านแสดงไว้ว่า

เครื่องกำบังอนิจจตา ความไม่เที่ยง ก็คือสันตติความสืบท่อ

เครื่องกำบังทุกขตา ความเป็นทุกข์ ก็คือความสุข ความพลัดเปลี่ยนนิริยาบท

เครื่องกำบังอนัตตตา ความเป็นอนัตตา ก็คือความเป็นก้อน เป็นแห่ง

เครื่องกำบังเหล่านี้ทำให้มองไม่เห็นอนิจจะ ทุกขะ อนัตตา.

รู้จักความสืบท่อของกาลเวลา

จะยกตัวอย่างข้ออนิจจะไม่เที่ยง เครื่องกำบังก็คือสันตติความสืบท่อ ดังเช่นหายใจเข้า หายใจออกสืบท่อกันอยู่เสมอ ชีวิตจึงดำรงสืบท่อกันอยู่เสมอ จึงทำให้ไม่เห็นความดับ เห็นความเกิดและความดำรงอยู่ความตั้งอยู่ ไม่เห็นความดับ. สันตติ คือความสืบท่อนี้ ก็คือความสืบท่อของอดีตปัจจุบันและอนาคตด้วย คือ

มองไม่เห็นอดีต มองไม่เห็นอนาคต และก็มองไม่เห็นปัจจุบัน. เมื่อเป็น
 ดังนี้ จึงรู้สึกเหมือนอย่างว่าเที่ยง รู้สึกเหมือนอย่างว่าจันทร์ ๕ นี้เที่ยง
 ชีวิตนี้เที่ยง เกิดตั้งอยู่แต่ไม่ดับ หรือว่าตั้งอยู่แต่ไม่ดับ. เมื่อเที่ยง
 ตั้งอยู่ไม่ดับ ก็คือไม่มีอดีต และเมื่อไม่มีอดีตก็ไม่ต้องมีอนาคต
 มีปัจจุบันคือตั้งอยู่. มองไม่เห็นอดีตคือส่วนที่ดับ และก็มองไม่เห็น
 อนาคต คือส่วนที่เข้ามาสืบท่อ และก็ไม่มีจักปัจจุบัน เพราะมองเห็น
 เหมือนอย่างว่าเป็นปัจจุบัน คือตั้งอยู่อย่างไม่ดับ และไม่ดับก็ไม่
 ต้องเกิด ก็เหมือนอย่างไม่เห็นเกิด เหมือนอย่างคนเราทั้งหลายที่มี
 ความรู้สึกกันอยู่ในชีวิต ในนามรูปที่ดำรงกันอยู่นี้ ว่ารู้สึกว่าเป็นอยู่
 ตั้งอยู่ดำรงอยู่ เป็นความเที่ยงอยู่ ไม่ดับ เมื่อไม่ดับก็ไม่ต้องเกิดและ
 ไม่ต้องมีอนาคต. เพราะฉะนั้น จึงเป็นอันชื่อว่าไม่รู้จักอดีต ไม่รู้จัก
 อนาคต ไม่รู้จักทั้งอดีตทั้งอนาคต.

มองเห็นความไม่เที่ยงหรือความเกิดดับ

เพราะอันที่จริงนั้นความเป็นไปของนามรูปของชีวิตนี้ มีเกิดดับ
 อยู่ตลอดเวลา เหมือนอย่างมีหายใจเข้าก็มีหายใจออกอยู่ตลอดเวลา.
 มีเกิดดับอยู่ตลอดเวลา รูปก็เกิดดับอยู่ตลอดเวลา. เวทนาสัญญา
 สังขารวิญญานก็เกิดดับอยู่ตลอดเวลา. ดับก็เป็นอดีตไป. และเมื่อเป็น
 อดีตไป อนาคตก็เข้ามาเป็นปัจจุบัน เมื่อเป็นปัจจุบัน ปัจจุบันก็เป็น
 อดีตดับไป อนาคตก็เข้ามาเป็นปัจจุบัน. เพราะมีอนาคตเข้ามานี้แหละ
 จึงมีสันตติคือความสืบท่อ เหมือนอย่างว่ากลางวันกลางคืน กลางวัน

ล่องไป กลางคืนก็มา. ขณะที่ยังเป็นกลางวันอยู่ กลางคืนก็เป็นอนาคต และเมื่อกลางวันหมดไป กลางคืนก็มา กลางคืนก็มาเป็นปัจจุบัน และเมื่อกลางคืนหมดไป กลางวันซึ่งเป็นอนาคต รุ่งขึ้นก็มาเป็นปัจจุบัน. เพราะฉะนั้น เมื่อวานนี้ วันนี้ พรุ่งนี้ จึงวนเวียนสืบทอดกันอยู่ดังนี้. แต่ว่าเมื่อไม่คิด ก็ไม่รู้ว่าเป็นอดีต เป็นอนาคต เป็นปัจจุบันกันอยู่ ดังนี้. และเมื่อคิดจึงจะรู้ และเมื่อรู้จึงจะรู้ว่านี่แหละคือตัวไม่เที่ยง เพราะอดีตนั้นก็ดับไป อนาคตก็คือว่าที่มาแทนส่วนที่ดับไปนั้น มาเป็นปัจจุบัน ปัจจุบันก็เป็นอดีตดับไป อนาคตก็เข้ามาแทน จึงมีสันตติคือความสืบทอด. ถ้าความสืบทอดนี้สิ้นสุดเมื่อใด ความดับในที่สุดก็สิ้นสุดเมื่อนั้น ความดับในที่สุดก็ปรากฏเมื่อนั้น ดังจะพึงเห็นได้ว่าลมหายใจเข้าล่องไปก็เป็นอดีต ลมหายใจเข้าใหม่ก็มาแทนซึ่งเป็นอนาคตก็เข้ามาแทนเป็นปัจจุบัน เมื่ออดีตอนาคตปัจจุบันยังมาสืบทอดกันอยู่ดังนี้ ชีวิตก็ยังดำรงอยู่ แต่เมื่อลมหายใจเข้าหรือลมหายใจออก ซึ่งเป็นปัจจุบันแล้วก็ดับเป็นอดีต แต่ไม่มีอนาคตเข้ามาทดแทนสืบทอดคือหยุดหายใจ ในที่สุดชีวิตก็สิ้นสุด นั่นคือว่าสันตติขาด แต่คนเรายังมีสันตติความสืบทอดกันอยู่ดังนี้ ก็เพราะว่ามีอดีตมีอนาคตมีปัจจุบันนี้แหละสืบทอดกันอยู่ กาลเวลาตัวเอง.

เพราะฉะนั้น เมื่อรู้จักอดีตรู้จักอนาคตรู้จักปัจจุบัน จึงจะมองเห็นความไม่เที่ยง คือเห็นว่าเกิดดับอยู่ตลอดเวลา. แต่เมื่อดับแล้วก็ยังมีอนาคตเข้ามาทดแทน ไม่มีอนาคตเข้ามาทดแทนเมื่อใดก็สิ้นสุดเมื่อนั้น. เพราะฉะนั้น หากไม่รู้จักกาลเวลา ไม่รู้จักอดีต ไม่รู้จักอนาคต ไม่รู้จักทั้งอดีตทั้งอนาคต ก็เป็นอันว่าไม่รู้จักทุกขลัทธิจะ สภาพที่จริงคือ

ทุกข์ มองไม่เห็นอนิจจะ ไม่เที่ยง ทุกขะ เป็นทุกข์ อนัตตา ไม่ใช่อัตตา ตัวตน. ต่อเมื่อรู้จักกาลเวลาดังที่กล่าวมานี้ จึงจะมองเห็นว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาเกิดดับอยู่ตลอดเวลา เป็นอดีตเป็นอนาคตเป็น ปัจจุบันกันอยู่ตลอดเวลา. แต่ว่ามีอนาคตมาทดแทนมาเป็นปัจจุบัน ปัจจุบันเป็นอดีตไปแล้ว มีอนาคตมาเป็นปัจจุบันแทน จึงไม่สิ้นสุด ยังสืบทอดกันอยู่. แต่อันที่จริงนั้นหาใช่ว่า เที่ยงคือหยุดอยู่เฉย ๆ ไม่เกิดดับเกิดดับอยู่ตลอดเวลา จึงเป็นอดีตปัจจุบันอนาคตอยู่ตลอดเวลา ปัจจุบันก็เป็นอดีต อนาคตก็เข้ามาเป็นปัจจุบัน แล้วเป็นอดีต อนาคตก็เข้ามาเป็นปัจจุบันแล้วเป็นอดีต. เพราะฉะนั้น เมื่อรู้จักอดีต อนาคต รู้จักทั้งอดีตทั้งอนาคตดังนี้ จึงเป็นอันมองเห็นอนิจจตา ทุกขตา อนัตตตา มองเห็นทุกข์ลัจะ สภาพที่จริงคือทุกข์ เป็นวิชชา ขึ้นได้.

อวิชชาเป็นต้นเหตุสำคัญของอาสวะ

ฉะนั้น เมื่อยังมีอวิชชาอยู่ จึงยังมองไม่เห็น อนิจจตา ทุกขตา อนัตตตา ยังยึดถือว่าเป็นของเที่ยงเป็นสุขและเป็นอัตตาตัวตนเป็นเรา เป็นของเรา. เมื่อเป็นดังนี้จึงได้ก่ออาสวะขึ้น ดังที่ได้แสดงถึงความเกิด อาสวอนุสัยมาแล้ว. เมื่อเห็นอะไรทางตา ได้ยินอะไรทางหูเป็นต้น จึงยึดถือเป็นตัวเราเป็นของเรา เกิดยินดียินร้าย เกิดอกุศลบาปกรรมทั้งหลายไหลเข้ามาต้องจิตสันดานเป็นอาสวะ หรือว่าประสพเวทนา

ทั้งหลายก็ยินดียินร้าย ไม่รู้ ก็เป็นอนุสัยนอนเนื่องอยู่ในจิต ก็เพราะ
อวิชชาคือไม่รู้ดังนี้. เมื่อไม่รู้ดังนี้ จึงยึดถือและก่ออาสวอนุสัยขึ้น
ในจิตใจ. เพราะฉะนั้น อวิชชาจึงเป็นต้นเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดอาสวะ.

ต่อจากนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๒๑ มีนาคม ๒๕๒๘

ครั้งที่ ๓๐

ปฏิจสมุปปาต ข้ออาสวะ อวิชชา

บัดนี้ จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ได้แสดงเถรอธิบายของท่านพระสารีบุตรในข้อสัมมาทิฐิมาโดยลำดับ จนถึงในข้อสุดท้ายซึ่งได้แสดงอธิบายชื่อว่า เพราะอวิชชาเกิดขึ้นจึงเกิดอาสวะ และท่านก็ได้แสดงเหตุผลของธรรมะที่เป็นเหตุเกิดสืบเนื่องกันไปเหมือนดังลูกโซ่. โดยเฉพาะในข้อสุดท้ายนี้เมื่อแสดงว่าเพราะอวิชชาเกิดขึ้นจึงเกิดอาสวะ และเมื่อแสดงถึงเหตุปัจจัยที่สืบกันไปเหมือนดังลูกโซ่ ก็แสดงต่อไปว่า เพราะอาสวะเกิด จึงเกิดอวิชชา. ก็เป็นอันว่าในหมวดสุดท้ายนี้อันเป็นยอดของปฏิจสมุปปาต ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น จึงต่างเป็นเหตุปัจจัยของกันและกัน อันได้แก่ **อวิชชาและอาสวะ** หรือ **อาสวะและอวิชชา**.

เมื่อท่านแสดงถึงอวิชชา ก็จะต้องมีปัญหว่า *เพราะอะไรเกิดจึงเกิดอวิชชา* ท่านจึงแสดงว่า *เพราะอาสวะเกิดจึงเกิดอวิชชา*

และก็มีปัญหาต่อไปอีกว่า เพราะอะไรเกิดจึงเกิดอาสวะ ท่านจึงแสดงว่า *เพราะอวิชชาเกิดจึงเกิดอาสวะ*.

ก็เป็นอันว่าอาสวะกับอวิชชานี้เป็นเหตุปัจจัยของกันและกัน อันนับว่าเป็นเหตุปัจจัยสุดท้ายที่ทางพระพุทธศาสนาได้แสดงไว้ จึงไม่มีเหตุปัจจัยที่จะแสดงสืบต่อไปอีก. และก็ได้อธิบายแล้วว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดอาสวะ หรือเพราะอวิชชาบังเกิดขึ้นจึงเกิดอาสวะ. จึงจะได้แสดงในทางที่กลับกันอีกครั้งหนึ่งว่า เพราะอาสวะเกิดจึงเกิดอวิชชาหรือเพราะมีอาสวะจึงมีอวิชชาบังเกิดขึ้น.

จิตไม่มีสรีระฐาน

ในข้อนี้ก็พึงทำความเข้าใจไว้ก่อนข้อหนึ่งว่า บรรดาเหตุปัจจัยเหล่านี้ เหตุปัจจัยที่สุดยอดคืออวิชชากับอาสวะหรืออาสวะกับอวิชชา. และเหตุปัจจัยที่สืบต่อกันไป รวมว่าทั้งหมดย่อมเป็นสิ่งที่เกิดได้เพิ่มเติมได้ และเป็นสิ่งที่ดับได้ จิตวิมุตติหลุดพ้นจากเหตุปัจจัยเหล่านี้ได้. ทั้งนี้ก็เพราะว่าเหตุปัจจัยเหล่านี้ไม่ใช่เป็นเนื้อแท้ของจิต. เนื้อแท้หรือธรรมชาติของจิตนั้นเป็นสิ่งที่ประภัสสรคือผุดผ่อง และเป็นธาตุรู้ที่เรียกว่าวิญญาณธาตุ ธาตุรู้. และจิตนี้ไม่มีสรีระฐานเหมือนอย่างกาย แต่มีกายนี้เป็นที่อาศัยดังที่มีพระพุทธภาษิตตรัสเอาไว้ว่า

อสรีรํ ไม่มีสรีระคือไม่มีร่างกาย ไม่ใช่วัตถุ.

คูหาสยํ มีคูหาคือถ้าเป็นที่อาศัย.

คุณาคือถ้านี้ พระอาจารย์ได้แสดงอธิบายคลุม ๆ ว่ากาย คือ มีกายนี้เป็นที่อาศัย เพราะฉะนั้น ทุกคนจึงมีกายและจิตซึ่งอาศัย กันอยู่. กายนั้นเป็นวัตถุประกอบด้วยธาตุที่เป็นวัตถุทั้งหลาย. ที่แสดง ไว้ก็คือธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ซึ่งหมายถึงว่า

ส่วนที่แน่นแข็งในกายนี้ก็เรียกว่า **ธาตุดิน**

ส่วนที่เอิบอาบเหลวไหลก็เรียกว่า **ธาตุน้ำ**

ส่วนที่อบอุ่นก็เรียกว่า **ธาตุไฟ**

ส่วนที่พัดไหวก็เรียกว่า **ธาตุลม**

และในบางพระสูตรยังเติมอีก ๑ ธาตุ คือ **อากาศธาตุ** ช่องว่าง คือบรรดาช่องว่างทั้งหลายในกายอันนี้ก็เรียกว่าอากาศธาตุ ธาตุคือ ช่องว่าง เป็นธาตุ ๕.

แต่โดยมากแสดงไว้เพียงธาตุ ๔ เพราะอากาศธาตุคือช่องว่าง นั้นไม่ใช่วัตถุแต่ว่าเพิ่มขึ้นอีกก็เพราะว่า ในกายนี้เบื่องบนแต่พื้นเท้า ขึ้นมา เบื้องต่ำแต่ปลายผมลงไป ย่อมมีอากาศธาตุ คือช่องว่างอยู่เป็น อันมาก เช่น ช่องตา ช่องหู ช่องจมูก ช่องปาก และช่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ตลอดจนถึงทุกซอกซอก. และช่องว่างเหล่านี้เองทำให้แบ่ง ขอบเขตของอวัยวะร่างกายเป็นส่วน ๆ ออกไปได้ เช่นว่านิ้วทั้ง ๕ ของบุคคลมีช่องว่างอยู่ในระหว่างจึงได้แบ่งออกได้เป็น ๕ นิ้ว. ถ้าไม่มี ช่องว่างอยู่ในระหว่างก็ต้องรวมกันเป็นพิศแบ่งออกเป็น ๕ นิ้ว ไม่ได้. ร่างกายเช่นแขนทั้ง ๒ ขาทั้ง ๒ และทุกส่วนก็ต้องมีช่องว่างอยู่ ในระหว่าง ๆ ทั้งนั้น จึงแบ่งออกได้เป็นส่วน ๆ ตลอดจนถึงอวัยวะ ภายใน เช่น เส้นเอ็น ตับ ปอด หัวใจ เป็นต้น ต่างก็มีช่องว่างใน

ระหว่าง ๆ จึงทำให้แบ่งออกเป็นส่วน ๆ ไปได้. และบรรดาช่องว่างในร่างกายอันนี้มีมาก จนถึงมีผู้ศึกษาวิทยาการในปัจจุบัน ได้แสดงว่าร่างกายอันนี้ถ้ายุบรวมเข้า ไม่ให้มีช่องว่างเลยแม้แต่หย่อม ร่างกายของทุก ๆ คนที่ใหญ่โตอยู่เท่านี้จะเหลือเล็กน้อย อย่างเช่น ขนาดปลายไม้ขีด มีท่อนหนึ่งแสดงว่าอย่างนี้ แต่ว่าที่ใหญ่โตปรากฏเป็นอาการต่าง ๆ ๓๑ หรือ ๓๒ เป็นต้น ก็เพราะมีช่องว่างอยู่เป็นอันมาก เพราะฉะนั้น ในบางพระสูตรจึงได้ยกขึ้นเป็นอีกธาตุอันหนึ่งเรียกว่าอากาศธาตุ ธาตุคือช่องว่าง. นี่เป็นส่วนกายซึ่งมีสรีระ รูปร่าง ลักษณะทรวดทรง.

จิตเป็นธาตุรู้

แต่ว่าจิตไม่มีสรีระลักษณะเหมือนอย่างกาย แต่ว่ามีคุณหาเป็นที่อาศัย ที่ท่านอธิบายว่าก็คือมีกายนี้เป็นที่อาศัย. จึงมีปัญหว่า ถ้าจิตไม่มีสรีระลักษณะ มองเห็นไม่ได้จับต้องไม่ได้ก็จะรู้ได้อย่างไรว่ามีจิต. ก็ตอบได้ว่ารู้ได้ที่ความรู้ เพราะจิตนี้เป็นธาตุรู้รู้อะไร ๆ ได้. หากจะถามว่าจิตอยู่ที่ไหน ก็ตอบได้ว่า จิตอยู่ที่ตัวรู้ รู้อยู่ที่ไหน จิตก็อยู่ที่นั่น. และจิตนี้เป็นธาตุรู้และไม่มีสรีระลักษณะ จึงกำหนดได้ที่ตัวรู้หรือที่ความรู้ที่ทุก ๆ คนมีอยู่ดังกล่าว. และนอกจากนี้ทุกคนก็รู้จิตใจของตัวเองได้ว่าจิตเป็นอย่างไร ตั้งต้นแต่จิตคิดอะไร ดำริอะไร. ทุกคนก็รู้จิตของตัวเอง และเมื่อจิตคิดอะไรรู้อะไรแล้ว จิตชอบอะไร ชังอะไร อยากได้อะไร ไม่อยากได้อะไร หรือว่ายินดีอะไรยินร้ายอะไร หลงไหลอะไร ทุกคนก็รู้. และโดยที่จิตนี้เป็นธาตุรู้ ทุกคนจึงเรียนรู้เพิ่มเติมขึ้นไปได้ดังที่ทุก ๆ คนเรียนกันอยู่ ตั้งต้น

แต่ชั้นอนุบาล ชั้นประถม ชั้นมัธยม ชั้นอุดม ตามหลักสูตรต่าง ๆ. แต่ว่าเมื่อเรียนรู้อะไร ๆ สิ่งที่เรานั้นก็ไม่มีลัทธิระลึกลักษณะอีกเช่นเดียวกัน จะบอกว่าความรู้ที่เรียนนั้นกว้างเท่าไร ยาวเท่าไร ใหญ่เท่าไร เหมือนอย่างวัตถุ เช่นว่าตึกรามบ้านช่องใหญ่เล็ก หนึ่งชั้น สองชั้น สามชั้น กี่ห้อง อะไรเป็นต้น จะเอามาแสดงความรู้ที่เรียนหรือที่รู้ว่ากว้างเท่านั้น ยาวเท่านั้น ใหญ่เท่านั้นหาได้ไม่. ความรู้ที่เรียนกันมาก็ไม่มีลัทธิระลึกลักษณะอีกเช่นเดียวกัน. แต่ว่าความรู้ทั้งหมดนี้ก็เก็บอยู่ที่จิตอันนี้ และจิตอันนี้เมื่อปฏิบัติทางสมาธิได้อุปจารสมาธิ อัปปนาสมาธิ ดังเช่นพระพุทธเจ้าก่อนจะตรัสรู้ทรงได้อุปปนาสมาธิ ก็ทรงได้ญาณคือความหยั่งรู้ ระลึกชาติได้ ระลึกชาติในหนหลังได้ว่าทรงเกิดเป็นอะไร มีชื่อนามสกุลหรือโคตรอย่างไร มีสุขมีทุกข์อย่างไรเป็นต้น เป็นอันมาก อันแสดงว่าจิตนี้เป็นที่เก็บสิ่งที่ประสบพบผ่านไว้ทั้งหมด เก็บอยู่ในจิตที่ขอยืมคำมาพูดว่าจิต ส่วนลึกหรือที่พบกันในบัดนี้เรียกกันว่า จิตใต้สำนึก. เพราะฉะนั้น เมื่อทำสมาธิจนถึงได้อุปปนาสมาธิรู้ถึง จิตใต้สำนึกหรือจิตส่วนลึกนี้ได้ สิ่งที่เก็บไว้ในจิตส่วนลึกก็ปรากฏ เป็นความรู้ขึ้นมา ดังความรู้ระลึกชาติได้ของพระพุทธเจ้า.

จิตเก็บบารมีและอาสวะ

และจิตนี้เองก็ยังเก็บตักเก็บชั่วไว้อีกด้วย. เมื่อทำดี กิริยาที่ทำนั้น ทำแล้วก็เสร็จกันไปเป็นคราว ๆ แต่ว่าความดีที่ทำไว้นั้นก็ยังเก็บอยู่ในจิตส่วนลึก เรียกว่า **บารมี** เก็บดี. ความดีที่ทำไว้นั้นไม่หายไปไหน แม้ว่ากิริยาที่ทำเสร็จไปเป็นคราว ๆ แต่ว่าความดีที่ทำนั้นก็ยังเก็บไว้ในจิตส่วนลึก.

ทำชั้วก็เหมือนกัน เมื่อทำชั้วทางกายทางวาจาทางใจอะไรไว้
ทำไปแล้วความชั้วก็ยังเก็บเอาไว้ในจิตส่วนลึก ก็เป็น **อาสวะ** ต้องจิต
สันดาน.

เพราะฉะนั้น จิตนี้จึงมีทั้งส่วนดีที่เป็นบารมี ทั้งส่วนชั้วที่เรียกว่า
อาสวะ พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ลึกเข้าไปในจิตของพระองค์เองจนทรงพบ
อาสวะ จึงได้ตรัสรู้และก็ได้ตรัสแสดงสั่งสอนเอาไว้เป็น

กามาสวะ อาสวะคือกาม

ภวาสวะ อาสวะคือภพ

อวิชชาสวะ อาสวะคืออวิชชา.

ก็เป็นอันว่าใจจิตของบุคคลทั่วไปมีกามเก็บอยู่ในจิตส่วนลึก
คือความใคร่ความปรารถนาต้องการพร้อมกับสิ่งที่ใคร่ สิ่งที่ต้องการ
สิ่งที่ต้องการ มีภวาสวะ อาสวะคือภพ ความเป็น คือเป็นเราเป็น
ของเราเป็นนั่นเป็นนี่เก็บอยู่ในจิตส่วนลึก มีอวิชชาสวะ อาสวะ คือ
อวิชชาซึ่งเป็นตัวไม่รู้ อันหมายถึงว่ารู้ที่เป็นรู้หลงรู้ผิด. ก็เหมือนอย่าง
ไม่รู้ ก็คือไม่รู้ในทุกข์ ในเหตุเกิดทุกข์ ในความดับทุกข์ ในทางปฏิบัติ
ให้ถึงความดับทุกข์ เป็นต้น เป็นตัวอวิชชาเก็บอยู่ในจิตส่วนลึก
นี่เป็นส่วนอาสวะ.

อาสวะทำให้เกิดกาม เกิดภพ และเกิดอวิชชา

เพราะฉะนั้น เมื่อเห็นอะไรทางตา ได้ยินอะไรทางหู ได้ทราบ
กลิ่น ทราบรส ทราบโผฏฐัพพะ สิ่งถูกต้องทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย

ได้คิดเรื่องอะไรต่าง ๆ ทางใจ ตัณห์ซึ่งเก็บอยู่ในจิตส่วนลึกนั้น จึงโผล่ขึ้นมา ปรากฏเป็นความรักใคร่ปรารถนา พอใจในรูปเสียง เป็นต้นที่ประสบพบผ่านั้น เป็นฝ่าย **ราคะ** หรือ **โลภะ** หรือว่า ฝ่ายความยินดี.

แต่ถ้าขัดกับกามที่เก็บไว้ในจิตใจส่วนลึกนี้ก็ เป็น **ปฏิฆะ** คือความกระทบกระทั่งอันเป็นมูลของโกรธ ความโกรธ โทสะ ความประทุษร้ายใจ พยาบาท ความมุ่งร้ายต่าง ๆ อันเป็นกองโทสะ.

และ **ภวาสวะ** อาสวะคือภพ คือตัวเราของเราที่โผล่ขึ้นมาเป็นตัวเราเป็นนั่นเป็นนี่เป็นของเราในสิ่งนั้นในสิ่งนี้.

อวิชชาสวะ อวิชชาคือตัวความไม่รู้ ก็โผล่ขึ้นเป็นความรู้ที่รู้หลงรู้ผิด คือว่าไม่เห็นทุกข์ ไม่เห็นเหตุเกิดทุกข์ ไม่เห็นความดับทุกข์ ไม่เห็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ แต่เห็นตรงกันข้าม เห็นทุกข์นั้นว่าเป็นสุข เห็นเหตุเกิดทุกข์คือต้นหนานั้นว่า เป็นตัวความเพลิดเพลินยินดีสนุกสนาน ความรักใคร่พอใจ เห็นตรงกันข้ามกับอริยสัจจ์. นี่เป็นตัวอวิชชา.

อวิชชาตกตะกอนในจิตเพราะอาสวะ

เพราะฉะนั้น เมื่ออาสวะโผล่ขึ้นมาเป็นกาม เป็นภพ เป็นอวิชชา ในรูป ในเสียง ในกลิ่น ในรส ในโณภูมัพพะ สิ่งถูกต้อง ในเรื่องราวที่ประสบพบผ่านทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ อยู่เป็นปกติ จึงเป็นอวิชชาคือความไม่รู้จริง หรือความไม่รู้ที่เป็น

ความรู้จริง แต่ว่าเป็นความรู้ความเห็น ว่าน่ารักใคร่ปรารถนาพอใจบ้าง ไม่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจบ้าง น่าเฟลิดเฟลยินดีบ้าง เห็นทุกข์ว่าเป็นสุข เห็นสมุทัยเหตุแห่งทุกข์คือตัณหาว่าเป็นสิ่งที่น่าเฟลิดเฟลยินดี เป็นตัวความสนุกสนาน ความติดใจยินดี จึงติดใจยินดีอยู่ในตัณหาเหตุให้เกิดทุกข์และในตัณหา ไม่เห็นว่าเป็นทุกข์ตามที่เป็นจริง ไม่เห็นอนิจจัง ไม่เห็นทุกขัง ไม่เห็นอนัตตา แต่เห็นว่าเที่ยง เห็นว่าเป็นสุข เห็นว่าเป็นตัวเราของเรา ความรู้ความเห็นดังนี้เป็นมิจจาทิฎฐิต่อองค์มรรค เป็นอวิชชาคือตัวความไม่รู้ เป็นโมหะคือความหลง เพราะฉะนั้น เมื่ออาสวะโผล่ขึ้นมาในอารมณ์ คือเรื่องทั้งหลายที่ประสบพบผ่านอยู่เป็นปกติดังนี้ ความรู้ความเห็น จึงเป็นอวิชชาไปหมด ไม่เห็นอริยสัจจ์ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเอาไว้ เห็นตรงกันข้าม เพราะฉะนั้น อวิชชาจึงได้เพิ่มมากขึ้น ตกตะกอนลงในจิตส่วนลึกเพิ่มขึ้น ๆ อาสวะ จึงเป็นเหตุให้เกิดอวิชชาดังนี้ คือเมื่ออาสวะเกิดขึ้น อวิชชาก็เกิดขึ้น.

ปฏิบัติเพิ่มวิชาเพื่อละอวิชชา

เป็นอันว่าอาสวะเกิดขึ้น อวิชชาก็เกิดขึ้น และก็ลงไปเพิ่มเติมอวิชชา ซึ่งเป็นอวิชชาสวะ อันเป็นข้อสำคัญนั้นให้มากขึ้น. แต่ว่าเมื่อบารมีโผล่ขึ้นมา คือความดีที่ได้กระทำเอาไว้เก็บเอาไว้ในจิตส่วนลึกโผล่ขึ้นมา ดังบุคคลที่เกิดมาเป็นมนุษย์ทุก ๆ คนนี้ก็กล่าวได้ว่า บารมีให้เกิดมาเป็นมนุษย์ ก็คือตัวปัญญาหรือตัววิชชานั้นเอง

ซึ่งเป็นตัวความรู้ความฉลาดรู้ถูกต้อง ตั้งต้นแต่รู้จักบาปบุญคุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ดังที่สามัญชนรู้กันอยู่ เมื่อประสบอารมณ์ ทางตาทางหูเป็นต้น บารมีโผล่ขึ้นมา ทั้งได้ฟังได้สดับคำสอนของ พระอริยะทั้งหลาย โดยตรงคือของพระพุทธเจ้าที่ตรัสสอนเอาไว้ ชี้ให้รู้จักทุกข์ รู้จักเหตุเกิดทุกข์ รู้จักความดับทุกข์ รู้จักทางปฏิบัติ ให้ถึงความดับทุกข์ ก็ปฏิบัติกำหนดพิจารณารู้ว่า

สิ่งที่ตาเห็น หูได้ยินเป็นต้น เหล่านั้นเป็นตัวทุกข์ คืออนิจจะ ไม่เที่ยง เกิดดับเป็นทุกข์ คือต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไม่ตั้งอยู่ คงที่ บังคับไม่ได้ คือบังคับให้เป็นไปตามปรารถนาต้องการไม่ได้ เป็นอนัตตามิใช่อัตตาตัวตน ไม่ใช่ตัวเราของเรา มองเห็นต้นเหตุคือ ความดิ้นรนทะยานอยากของใจว่าเป็นตัวสมุทัย เห็นความดับต้นเหตุว่า เป็นตัวดับทุกข์ เห็นมรรคมืองค์ ๘ ย่นลงในศีลสมาธิปัญญาว่า เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ดังนี้

ก็เป็นอันว่าเป็นการปฏิบัติเพิ่มวิชา ผ่อนคลายอวิชชาให้น้อยลง. วิชาคือความรู้ก็ลงไปเพิ่มบารมีส่วนดีในจิตส่วนลึกนี้ให้มากขึ้น.

ต่อจากนั้นก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

ได้แสดงพระเถราธิบายของท่านพระสารีบุตรในข้อสัมมาทิฐิ
ความเห็นชอบมาโดยลำดับ. ภิกษุทั้งหลายได้กราบเรียนถามท่านถึง
อธิบายในข้อสัมมาทิฐิ. เมื่อท่านได้ตอบไปตอนหนึ่งแล้ว ภิกษุ
ทั้งหลายก็ได้กราบเรียนถามปริยายคือทางอธิบายอย่างอื่นต่อไปอีก
ซึ่งท่านก็ตอบไปโดยลำดับตามหลักแห่งปฏิจจนสมุปบาท ธรรมที่
อาศัยกันบังเกิดขึ้น โดยยกเอาธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นเหล่านี้
มาแสดงอธิบายที่ละข้อ จำแนกออกเป็น ๔ ตามแนวแห่งอริยสัจ
ทั้ง ๔ ทุกข้อ. จึงเท่ากับว่าพระเถราธิบายนี้ได้แสดงอธิบายอริยสัจ ๔
หลายนัยหลายปริยายอย่างละเอียด ไปตามข้อธรรมะที่เนื่องกันเป็น

สายแห่งปฏิจสมุปบาท ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น โดยจับข้างปลาย
คือชรามรณะขึ้นมาถึงอวิชชาอาสวะ และก็ได้อธิบายอวิชชา
อาสวะนี้ว่าต่างเป็นปัจจัยของกันและกัน.

พระพุทธาธิบายในปฏิจจสมุปบาทนี้จบลงแค่อวิชชาเป็นส่วนมาก. ท่านพระสารีบุตรได้จับเอาพระพุทธาธิบายหรือพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าในที่อื่นมาเพิ่มขึ้นอีกข้อหนึ่ง คืออาสวะ. อวิชชาเกิดเพราะอาสวะ ก็จบลงแค่อาสวะ แต่ว่าอาสวะเกิดเพราะอะไรก็ต้องกลับมาหาอวิชชาอีกว่าเกิดเพราะอวิชชา ซึ่งได้แสดงอธิบายในที่นี้แล้วว่า อวิชชาเกิดเพราะอาสวะอย่างไร และอาสวะเกิดเพราะอวิชชาอย่างไร. จึงมาถึงข้อที่จะอธิบายต่อไป ตามพระเถราธิบายว่า เพราะอวิชชาเกิด จึงเกิดสังขาร. และคำว่าสังขารนั้นก็ได้อธิบายในที่นี้แล้วว่า ได้แก่ สังขาร ๓ คือ

กายสังขาร ได้แก่ ลมอัสนาสะปัสสาสะ ลมหายใจเข้า
 ลมหายใจออก

วิจัยสังขาร ได้แก่ วิตรกพิจารณาความตรึกความตรอง

จิตตสังขาร ๒ ได้แก่ สัญญาเวทนา.

ในวันนี้จะได้อธิบายว่า อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร หรือว่า เพราะอวิชชาเกิดสังขารจึงเกิดอย่างไร จึงต้องอธิบายคำว่าสังขาร ก่อน.

สังขารในหมวดธรรมต่าง ๆ

คำว่า **สังขาร** นั้นใช้ในหมวดธรรมะหลายหมวด เช่น

สังขาร ๒ คือสังขารที่มีใจครองหรือมีผู้ครอง เรียกว่า *อุปาตินนกสังขาร* สังขารที่ไม่มีใจครอง หรือไม่มีผู้ครอง เรียกว่า *อนุปาตินนกสังขาร*.

สังขารในเบญจขันธ์ คือ *รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ* ซึ่งหมายถึงความคิดปรุงหรือความปรุงคิดของจิตใจ.

สังขารที่แสดงไว้ในโลก ๓ คือ *โอกาสโลก* โลกคือโอกาส อันได้แก่ *พื้นพิภพนี้ สังขารโลก* โลกคือสังขาร อันได้แก่ทุก ๆ สิ่ง ที่ปรุงแต่งขึ้นจากพื้นพิภพนี้ ตลอดจนถึงเป็นอุปาตินนกสังขารและ *อนุปาตินนกสังขาร* ดังกล่าว *สัตว์โลก* โลกคือหมู่สัตว์ โดยตรงก็หมายถึงจิตใจซึ่งครองสังขารอยู่ ซึ่งยังมีความข้องความติด.

สังขาร ๓ คือ *กายสังขาร วจีสังขาร จิตตสังขาร* ที่ท่าน *พระสารีบุตร* ได้ยกมาอธิบายในชื่อว่าสังขารนี้.

และ **สังขาร ๓** อีกหมวดหนึ่ง คือ *บุญญาภิสังขาร* ปรุงแต่งบุญก็คือทำบุญ *อบุญญาภิสังขาร* ปรุงแต่งกรรมที่มีโทษบุญคือบาป ก็คือทำบาป *อนบุญญาภิสังขาร* ปรุงแต่งธรรมะที่ไม่หวั่นไหว หมายถึงสมาธิที่เป็นอัปปนาสมาธิ สมาธิที่แนบแน่น.

สำหรับในข้อสังขารที่ว่า เพราะอวิชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร หรือเพราะอวิชาเกิดสังขารเกิดนี้ ก็มีอธิบายถึงสังขาร ๓ ปุณฺณภาสิสังขาร อปุณฺณภาสิสังขาร อเนญฺชาภิสังขาร จึงรวมเข้าได้ว่าท่านยกเอาสังขาร ๓ ทั้ง ๒ หมวดนี้มาอธิบายสังขารในที่นี้.

อธิบายความหมายของสังขารที่เป็นกลาง ๆ

แต่ในเบื้องต้นนี้จะได้อธิบายเป็นกลาง ๆ ก่อน ว่าสังขารก็คือ สิ่งประสมปรุงแต่งหรือการประสมปรุงแต่ง ทุก ๆ สิ่ง ทุก ๆ อย่าง ที่เป็นไปทางจิตก็ตาม เป็นไปทางกาย หรือเป็นไปอยู่ในโลกธาตุทั้งสิ้น ที่ปรากฏเป็นนั่นเป็นนี่ ทั้งที่เป็นอย่างหยาบ ทั้งที่เป็นอย่างละเอียด ล้วนเป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งสิ้น. ถ้าหากว่าไม่มีสิ่งผสมปรุงแต่งหรือไม่มีการผสมปรุงแต่ง ก็จะไม่ปรากฏเป็นนั่นเป็นนี่อะไรทั้งสิ้น จะไม่ปรากฏสัตว์บุคคล จะไม่ปรากฏต้นไม้ภูเขา จะไม่ปรากฏโลกธาตุนี้ ไม่ปรากฏพื้นพิภพนี้ ไม่ปรากฏกลางวันกลางคืน ไม่ปรากฏหนาวร้อนลมฝน ไม่ปรากฏดวงอาทิตย์ดวงจันทร์ดวงดาวอะไรทั้งสิ้น. แต่ที่ปรากฏเป็นนั่นเป็นนี่อยู่ดังกล่าว ตลอดจนถึงสัตว์บุคคลดังเราทั้งหลาย ทุก ๆ คนที่มีกายมีใจ ก็เพราะมีการผสมปรุงแต่ง จึงมีสิ่งผสมปรุงแต่งปรากฏเป็นนั่นเป็นนี่ขึ้น ดังเช่นตัวอย่างที่ยกมากล่าวแล้ว. และการผสมปรุงแต่งนี้ย่อมมีอยู่ตลอดเวลา ไม่มีหยุด หยุดทีหนึ่งก็คือว่าแตกสลาย หรือว่าดับไปทีหนึ่ง. เกิดก็คือผสมปรุงแต่งขึ้นใหม่แล้วก็ดับ. ในระหว่างเกิดและดับ ซึ่งเรียกว่าตั้งอยู่ ก็ไม่หยุดผสมปรุงแต่ง ไม่หยุดความแปรปรวนเปลี่ยนแปลง.

สังขารมีความปรุงแต่งที่เป็นสันตติ

ดังจะพึงเห็นได้ว่า ร่างกายของทุก ๆ คนนี้เป็นสังขารคือสิ่งผสม ปรุงแต่งอย่างหนึ่งต้องมีความปรุงแต่งติดต่อกันอยู่ตลอดเวลา ไม่มีหยุด ดังเช่นต้องหายใจเข้าหายใจออกติดต่อกันอยู่ตลอดเวลา ไม่มีหยุด. แต่อันที่จริงนั้นไม่ใช่หมายความว่า สืบเนื่องกันเป็นอันเดียว เพราะว่ามีเกิดมีดับต่อเนื่องกันไป คือหมายความว่าเกิดดับแล้วก็เกิด แล้วก็ดับ แล้วก็เกิด ติดต่อกันไป อันเรียกว่า **สันตติ**. ลมหายใจเข้า ลมหายใจออกนี้ เป็นตัวอย่างที่ปรากฏพิจารณาเห็นได้ คือเอาเป็นว่า หายใจเข้านี้เป็นเกิด และหายใจออกนั้นเป็นดับ ก็สมมติเท่านั้น. แต่อันที่จริงนั้นหายใจเข้าเองก็เกิดดับเกิดดับเข้าไป เช่นที่แรกอยู่ที่ ปลายจมูก ก็แปลว่าเกิดที่ปลายจมูกแล้วก็เข้าไปกั้ดับจากปลายจมูก เข้าไปถึงจุดหนึ่งก็ไปเกิดที่นั่นจุดหนึ่ง ผ่านจุดนั้นไปกั้ดับจากจุดนั้น ไปเกิดในจุดอื่นต่อไปอีก. หายใจออกก็เหมือนกัน ก็แปลว่าเกิด เหมือนกัน คือลมหายใจนั้นในส่วนที่นำออก ก็เกิดตั้งแต่จุดออก ที่แรก ผ่านจุดนั้นมาก็ดับจากจุดนั้นอีกจุดหนึ่งก็มาเกิดที่จุดนั้น ผ่านแล้วก็ดับที่จุดนั้นมาสู่อีกจุดหนึ่งก็มาเกิดอีกจุดหนึ่ง เรื่อยมาดังนี้ จนถึงปลายจมูกก็พ้นปลายจมูกไป. ดังนี้คือสังขาร ปรุงแต่งไม่หยุด ชีวิตจึงดำรงอยู่ได้. นอกจากนี้อาการทั้งหลายในร่างกายนี้ ที่แบ่งเป็น อาการ ๓๑ หรืออาการ ๓๒ หรือว่าจะแบ่งตามหลักสรีรศาสตร์ ในปัจจุบัน ทั้งที่เป็นส่วนภายนอกทั้งที่เป็นส่วนภายใน ล้วนมีการ ปรุงแต่งอยู่ตลอดทุกส่วนทุกสิ่ง ไม่มีหยุดการปรุงแต่งชีวิตจึงดำรงอยู่.

ดัดการปรุงแต่ง ดับสังขาร

เพราะฉะนั้น สังขารคือความปรุงแต่งนี้จึงเป็นตัวชีวิตของร่างกายนี้. เมื่อหยุดการปรุงแต่งโดยที่ไม่มีสันตติคือความสืบทอก็แปลว่าชีวิตนี้ดับ ซึ่งเรียกตามภาษาธรรมะว่า **กายแตกทำลาย**.

กาย นั้นแปลว่า *ประชุม*. ส่วนทั้งหลายที่มาประชุมกันเป็นกายนี้แตกทำลายจึงหยุดปรุงแต่ง ร่างกายนี้จึงเริ่มเป็นสิ่งที่เน่าเปื่อย ผุพัง ต้องนำไปเผาไปฝัง. แม้จะไม่เผาก็ผุพังไปเอง ซึ่งในที่สุดก็แตกสลายไปหมด เพราะเหตุว่า หยุดความเป็นสังขารคือหยุดความปรุงแต่ง เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสยกเอา *ลมอัสสาสะปัสสาสะ* ขึ้นมาว่าเป็นตัว **กายสังขาร** เครื่องปรุงแต่งกายเป็นตัวอย่างให้พิจารณาเห็นได้.

กายนี้ดำรงชีวิตอยู่ก็เพราะมีลมหายใจเข้าลมหายใจออก. ลมหายใจเข้าลมหายใจออกดับ ก็แปลว่าเครื่องปรุงกายนี้ดับ กายนี้ก็แตกสลาย. จิตใจก็เหมือนกัน มีเครื่องปรุงแต่งคือมีวิตกมีวิจารณ์ ความตรึกความตรองหรือความคิด ซึ่งเป็นเหตุให้พูดออกมาเป็นวาจา. วาจาที่พูดนี้ก็เพราะมีวิตกวิจารณ์คือความตรึกความตรอง จึงเป็นอันว่าต้องมีวิตกวิจารณ์ ความตรึกความตรองขึ้นก่อน วาจาจึงจะออกมา. ถ้าหากว่าไม่มีความตรึกความตรองก็ไม่มีวาจา. เพราะฉะนั้น *ความตรึกความตรอง* จึงเป็นเครื่องปรุงรวาจา ที่เรียกว่า **วจีสังขาร**.

วาทนี้เป็นผลที่ออกมาจากวิตกวิจารณ์ความตรึกความตรอง. และจิตที่มีความคิดไปต่าง ๆ ดังเช่นมีวิตกวิจารณ์ความตรึกความตรอง ซึ่งเป็นความตรึกความตรองของจิตนั้นเอง ก็เพราะว่ามีสัญญามีเวทนา. สัญญาก็คือความจำได้หมายรู้ เวทนามีความรู้เป็นสุขเป็นทุกข์เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข. เพราะมีสัญญาเวทนานี้ จิตจึงมีความคิดหรือมีวิตกวิจารณ์ความตรึกความตรองไปต่าง ๆ. ถ้าไม่มีสัญญา ไม่มีเวทนา จิตก็ไม่ปรากฏ คือจะไม่มีความคิด ไม่มีความตรึกความตรองต่าง ๆ. เพราะฉะนั้น สัญญาเวทนานี้จึงเป็น **จิตตสังขาร** เครื่องปรุงจิต.

อันคนที่ตายนั้นท่านแสดงไว้ว่า **ดับวชิสังขาร** คือดับวิตกวิจารณ์ความตรึกความตรองก่อน วาจาจึงดับ นิ่งไม่พูด เพราะไม่มีความตรึกความตรอง. แต่ว่าเพียงนี้ยังไม่ตาย ต่อก็ดับกายสังขาร คือดับลม อัสสาสะปัสสาสะ หยุดหายใจ. แต่ว่าแม้จะดับลมหายใจดับกายสังขาร ก็ยังไม่ตาย จะต้องดับสัญญาเวทนาซึ่งเป็นตัว **จิตตสังขาร** เมื่อดับสัญญาเวทนาที่เป็นตัวจิตตสังขาร นั้นแหละจึงจะตาย. ซึ่งข้อนี้ก็ตรงกับความรู้ในปัจจุบันที่ว่า แม้จะดับลมหายใจเข้าออก แต่ถ้าสมองยังไม่ดับคนก็ยังไม่ตาย ต้องสมองดับ. เพราะฉะนั้น จึงมาตรงกับที่ว่า จะต้องดับสัญญาเวทนาซึ่งเป็นจิตตสังขาร ดับจิตตสังขาร ดับสัญญาเวทนานั้นแหละจึงจะตาย. นี่คือสังขาร ๓.

ทำบุญ ทำบาป ทำสมาธิ เป็นสังขาร

และเมื่อสังขาร ๓ ดังกล่าวนี้อยู่ยังมีอยู่ คนยังมีลมหายใจเข้า ออกอยู่ มีชีวิตมีการอยู่ มีสัญญาเวทนาอยู่ ร่างกายก็ยังดำรงอยู่ และเป็นไปได้ เดินยืนนั่งนอนได้. อาการต่าง ๆ ในร่างกายนี้ใช้ได้ มือเท้าใช้ได้ จักขุประสาทโสตประสาทเป็นต้นใช้ได้ และพูดได้คิดอะไร ได้ก็เพราะว่าสังขารทั้ง ๓ นี้อยู่ดำรงอยู่. และเมื่อเป็นดังนี้ จึงทำได้ ทำชั่วได้ ตลอดจนจนถึงทำสมาธิจนถึงได้อัปปนาสมาธิ สมาธิที่แนบแน่นได้. เพราะฉะนั้น จึงมี **บุญญาภิสังขาร** ประดุจแต่งบุญ **อบุญญาภิสังขาร** ประดุจแต่งบาป คือทำบุญทำบาป **อเนญชาภิสังขาร** ทำสมาธิกันได้ ดังที่มาปฏิบัติทำสมาธิกันนี้.

ฉะนั้น แม้บุญแม้บาปแม้สมาธิที่ทำกันนี้ ก็เป็นสังขารคือสิ่งผสม ประดุจแต่ง ต้องแต่งคือต้องทำ. ถ้าไม่ทำก็ไม่เกิดเป็นบุญไม่เกิดเป็นบาป ไม่เกิดเป็นสมาธิที่ประดุจแนบแน่น. ต้องทำคือต้องประดุจแต่งให้ เป็นบุญขึ้นมาจึงเป็นบุญ ให้เป็นบาปขึ้นมาจึงเป็นบาป ให้เป็นสมาธิขึ้นมาจึงเป็นสมาธิคือทำได้.

มรรค ๘ เป็นยอดของสังขตธรรม

แม้มรรคมองค์ ๘ ที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนเอาไว้ให้ปฏิบัติเป็น ตัวมรรค ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ทุกข้อก็เป็นสังขาร คือเป็นสิ่งผสมประดุจแต่ง คือต้องปฏิบัติ ต้องกระทำ ต้องปฏิบัติอบรมทักขณฺ

คือความเห็นให้เห็นถูกให้เห็นชอบ จึงจะเป็นสัมมาทิฏฐิ ต้องปฏิบัติ
 อบรมความดำริให้ถูกให้ชอบ จึงจะเป็นสัมมาสังกัปปะความดำริชอบ
 ต้องปฏิบัติต้องกระทำการทางวาจาให้ถูกให้ชอบ เว้นจากที่ไม่ถูก
 ไม่ชอบจึงจะเป็นสัมมาวาจา ต้องปฏิบัติต้องกระทำการทางกายให้
 ถูกให้ชอบเว้นจากที่ไม่ถูกไม่ชอบ จึงจะเป็นสัมมากัมมัณฑะ ทางอาชีพ
 ก็เหมือนกัน จึงจะเป็นสัมมาอาชีวะ ความเพียรก็เหมือนกัน จึงจะเป็น
 สัมมาวายามะ สติก็เหมือนกัน จึงจะเป็นสัมมาสติ สมาธิก็เหมือนกัน
 จึงจะเป็นสัมมาสมาธิ คือต้องทำต้องปฏิบัติ ถ้าไม่ทำไม่ปฏิบัติ
 มรรคมีองค์ ๘ ก็ไม่มี. เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสเอาไว้ว่ามรรคมีองค์ ๘
 นี้เป็นยอดของสังฆตธรรม ธรรมะที่ปรั่งแต่่งขึ้น. เพราะว่ามรรคมีองค์
 ๘ นี้ เมื่อได้ปรั่งแต่่งขึ้นจนเป็นมัคคสมังคี กำจัดกิเลสได้หมดสิ้นแล้ว
 ก็เสร็จกิจ ไม่ต้องปรั่งแต่่งกันอีกต่อไป จึงชื่อว่าเป็นยอด. เหมือนอย่าง
 ขึ้นไปถึงยอดไม้แล้ว ก็ไม่ต้องขึ้นต่อไป เมื่อขึ้นไปถึงมรรคมีองค์ ๘
 ที่เป็นมรรคสมังคีแล้ว กำจัดกิเลสได้หมดสิ้นแล้ว ก็เป็นอันว่าหมดกิจ
 ไม่ต้องขึ้นไม่ต้องทำกันต่อไป เสร็จกิจ. เพราะฉะนั้น จึงเป็นสังฆาร
 คือสิ่งผสมปรั่งแต่่ง. แต่ว่าปรั่งแต่่งมรรคมีองค์ ๘ ก็นับเข้าว่า
 เป็นปัญญาวิสังฆาร ปรั่งแต่่งบุญ และก็นับเข้าในข้ออเนนุชาวิสังฆาร
 ปรั่งแต่่งอเนนุชาเพราะมีสมาธิอยู่ด้วย.

สังขารเกิดเพราะอวิชา

สังขารทั้งปวงนี้คือสิ่งผสมปรุงแต่ง. การผสมปรุงแต่งทั้งปวงนี้มีเพราะอวิชา. เมื่อมีอวิชาจึงมีการผสมปรุงแต่ง ดังจะพึงเห็นได้ว่า

เพราะมีอวิชา จึงได้มีชาติความเกิดขึ้นมาเป็นสังขาร ๓
กายสังขาร วิสังขาร จิตตสังขาร

และ เมื่อมีสังขาร ๓ ก็แปลว่ามีขันธ์ ๕ บริบูรณ์ มีกายใจบริบูรณ์ ก็ทำบุญทำบาปทำสมาธิกันได้ ปฏิบัติในมรรคมืองค์ ๘ ได้

และ การปฏิบัติแม้ที่เป็นบุญ ก็เพราะว่าเพื่อที่จะชำระบาป
ชำระกิเลส ซึ่งมีอวิชชานี้แหละเป็นหัวหน้า

ถ้าหากว่า ไม่มีอวิชาแล้ว คือดับอวิชาเสียได้แล้ว ก็ไม่ต้อง
ทำบุญ ไม่ต้องทำบาปกันต่อไป เรียกว่า เสร็จกิจ.

การที่ต้องทำบุญอยู่นั้น ก็เพราะว่ามีบาปที่จะต้องละ มีกิเลส
ที่จะต้องละ มีอวิชาที่จะต้องละ จึงต้องทำบุญ ต้องปฏิบัติใน
มรรคมืองค์ ๘ ต้องปฏิบัติในศีลในสมาธิในปัญญากัน. และเมื่อ
ยังมีอวิชชาก็ต้องทำบาป เพราะความไม่รู้ เพราะฉะนั้น จึงต้องทำบาป
ทำบุญกันอยู่ ต้องทำสมาธิกันอยู่. ทำบุญก็เพื่อละบาปละกิเลส และ
จะทำบาปก่อกิเลสกันอยู่ก็เพราะยังมีอวิชา. เพราะฉะนั้น จึงแปลว่า
ต้องมีกิจที่จะต้องทำ.

จิตหยุดปรุงแต่งเมื่อสิ้นอวิชชา

พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนเอาไว้ว่า *พึงอบรมศีลสมาธิปัญญา ครอบงำจนถึงสิ้นความติดใจยินดี บรรลุนิพพาน ดับกิเลสและ กองทุกข์ได้หมดสิ้น* คือแปลว่าเมื่อดับกิเลสได้หมดสิ้นแล้ว ดับอวิชชา ได้แล้ว อวิชชาเป็นหัวหน้าใหญ่ของกิเลสทั้งหลาย หรือจะว่าอาสวะ เป็นหัวหน้าใหญ่ของกิเลสทั้งหลายก็ได้ เมื่อดับได้แล้วก็แน่นอนว่า เสร็จกิจ ไม่ต้องปรุงไม่ต้องแต่งกันต่อไป ดังที่ตรัสเอาไว้ว่า *จิตถึง วิสังขาร คือธรรมะที่ปราศจากความปรุงแต่ง ไม่มีความปรุงแต่ง อันหมายถึงนิพพาน เพราะสิ้นต้นเหตุทั้งหลาย*

ก็เป็นอันว่าจิตนี้หยุดปรุงแต่งเพราะละอวิชชาได้. จิตประกอบด้วย **วิชา** คือความรู้แจ่มแจ้งถูกต้องตามความจริง **วิมุตติ** คือ ความหลุดพ้น เรียกว่าเป็นจิตที่รู้พ้น. จิตนี้รู้อะไร ๆ ทุกอย่างทางอายตนะตาหูเป็นต้น. แต่รู้แล้วก็ไม่ยึด หลุดพ้นทุกอย่าง เป็นจิตที่รู้พ้น. จิตที่รู้ก็คือจิตที่มีวิชา จิตที่พ้นก็คือจิตที่มีวิมุตติ รู้พ้น. จึงเป็นจิตที่บรรลुวิสังขารที่เรียกว่านิพพาน คือธรรมะที่ไม่มีสังขาร ไม่ปรุงแต่งอะไรทั้งสิ้น ไม่ปรุงแต่งบุญไม่ปรุงแต่งบาป ไม่ปรุงแต่งอเนกชาทั้งหมด อยู่กับรู้และพ้น. ในเมื่ออวิชชาขั้นนี้ยังดำรงอยู่ ก็คงมีกายสังขารปรุงแต่งกาย อย่างหายใจเข้าหายใจออก มีวิสังขาร คือวิตถกวิจารณ์ ตรีกตรอง พุด มีจิตตสังขาร สัญญาเวทนา คิดตรีกตรอง เป็นต้น.

ดังพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อได้ตรัสรู้แล้ว จิตของพระองค์
ดับกิเลสและกองทุกข์ได้สิ้นแล้ว ดับอวิชชาได้แล้ว จิตของพระองค์
อยู่กับวิชาวิมุตติ แต่พระกายก็ยังหายใจเข้าหายใจออก และยังทรง
มีวิตกวิจารณ์ แสดงธรรมะสั่งสอนก็เป็นพระวาจาที่แสดงออกมา. วิตก
วิจารณ์หรือวิชาคือความรู้ วิมุตติคือความพ้น. จิตของพระองค์ก็ยัง
เป็นจิตตสังขารมีสัญญาเวทนานี้ปรุงแต่งจิตให้คิด จึงทรงตรีกตรอง
ทรงพระญาณดูสัตว์ทั้งหลายในตอนเช้า. เมื่อผู้ใดเข้าไปในข่ายของ
พระญาณว่าเป็นเวไนยชน คือบุคคลที่พึงแนะนำอบรมได้ ก็เสด็จไป
ทรงแสดงธรรมะโปรด. ก็เป็นอันว่า กายสังขาร วจีสังขาร จิตตสังขาร
ของพระองค์นั้นเป็นวิบากขันธ์ที่เหลืออยู่และก็ทรงใช้วิบากขันธ์ที่เหลือ
อยู่นี้ด้วยพระมหากรุณา. ทรงแสดงธรรมะสั่งสอนโปรดให้เวไนยนิกร
พ้นจากกิเลสและกองทุกข์ตามพระองค์ซึ่งต้องใช้อยู่ตลอดเวลาถึง
๔๕ ปี จึงดับขันธปรินิพพาน ดับกายสังขาร วจีสังขาร จิตตสังขาร.
แต่เพราะสิ้นกิเลสหมดสิ้นแล้ว จึงไม่ทรงเกิดอีก ไม่ก่อเกิดกายสังขาร
วจีสังขาร จิตตสังขารคือขันธ์ ๕ หรือนามรูปขึ้นอีก เป็นผู้ไม่เกิด.
เมื่อไม่เกิดก็เป็นผู้ที่ไม่แก่ไม่ตาย พ้นจากถ้อยคำที่จะพูดถึงว่าเป็นอะไร
เพราะเมื่อพูดถึงว่าเป็นอะไร ก็ต้องเป็นสังขารขึ้นมา ต้องเป็นนั่นเป็นนี่
ขึ้นมาจึงจะพูดถึงได้. แต่เมื่อไม่เป็นสังขาร ไม่เป็นสิ่งที่ปรุงแต่งขึ้นมา
ไม่เป็นนั่นเป็นนี่ขึ้นมา ก็ไม่มีอะไรจะพูดถึง. อาจกล่าวได้แต่เพียงว่า
เป็น**อมตธรรม** ธรรมะที่ไม่ตาย ที่เป็นวิสังขาร ไม่มีการปรุงแต่งหรือ
สิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหมด. แต่ตราบใดที่ยังมีอวิชชาอยู่ ก็จะต้อง

มีสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่ง กายผสมปรุงแต่ง ต้องทำบุญต้องทำบาป ต้องทำสมาธิ ตลอดจนถึงต้องปฏิบัติมรรคมีองค์ ๘ เป็นต้นกันไป. ด้บวิชาได้แล้วก็ดับสังขารหรือสิ่งผสมปรุงแต่งได้หมดสิ้น.

เพราะฉะนั้น เพราะอวิชาเป็นปัจจัยจึงเกิดสังขาร สิ่งผสมปรุงแต่งหรือการผสมปรุงแต่งดังนี้. และสิ่งผสมปรุงแต่งหรือการผสมปรุงแต่งอันเรียกว่าสังขารนี้ต้องมีอยู่ตลอดเวลา ดังชีวิตนี้ต้องมีการผสมปรุงแต่งกันอยู่ตลอดเวลาดังที่ได้กล่าวมาแล้ว หยุดเมื่อใด ก็ดับชีวิตเมื่อนั้น.

ต่อจากนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

ครั้งที่ ๓๓

ปฏิจจสมุปบาท ข้ออวิชา สังขาร (ต่อ)

บัดนี้ จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติบรรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจแน่วแน่ในมณัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

จะได้แสดงขยายความ อวิชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร หรือเมื่ออวิชาเกิดสังขารก็เกิด ต่อไปอีก.

อวิชาปรุงแต่งจิตให้รู้ผิดรู้หลง

อันสังขารนั้นก็ได้แสดงมาแล้วถึงหมวดธรรมต่าง ๆ ที่มีคำว่าสังขาร และได้แสดงความหมายของสังขารที่เป็นส่วนกลาง ๆ อันเป็นที่มุ่งหมายว่าอวิชาเป็นเหตุให้เกิดสังขารในที่นี้. แต่ยังมีอีกบางหมวด และลักษณะของสังขารที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ อันสมควรแสดงรวมเข้าในข้อนี้ด้วย. อวิชาคือความไม่รู้อันหมายถึงไม่รู้ในสิ่งที่เป็น

ความจริงดังที่ได้กล่าวมาแล้ว และเกิดขึ้นที่จิตนี้เอง อันหมายถึงจิตที่เป็นวิญญานธาตุคือธาตุรู้ซึ่งมีอยู่ในบุคคลทุก ๆ คน. บุคคลเหล่านี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสเอาไว้ว่าประกอบด้วยธาตุ ๖ คือธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ. ทั้ง ๕ นี้เป็นธาตุที่ไม่มีความรู้ในตัว และวิญญานธาตุคือธาตุรู้เป็นข้อที่ ๖ เพราะฉะนั้น จึงรู้อะไร ๆ ได้. และวิญญานธาตุหรือธาตุรู้หรือที่เรียกว่าจิตในที่นี้ พระพุทธเจ้าก็ตรัสเอาไว้ว่าเป็นธรรมชาติปัสสัสนคือผุดผ่อง. แต่เมื่อยังมีได้ปฏิบัติทำ จิตตภาวนาคือการอบรมจิต จิตหรือธาตุรู้นี้ก็ยิ่งประกอบด้วยอวิชชา คือความไม่รู้ในสิ่งที่เป็นตัวความจริง อันหมายถึงว่าแม้จะเป็นธาตุรู้ แต่ก็มีความรู้ผิดรู้หลง ไม่ถูกต้องตามความเป็นจริงเป็นอวิชชา ดังที่ได้แสดงแล้ว. แต่เพราะอวิชชา คือไม่รู้นี้เองจึงเป็นเหตุให้ปรุงแต่ง. ปรุงแต่งเพื่ออะไร ก็เพื่อให้รู้นั่นเอง. เหมือนอย่างบุคคลที่ไม่รู้ในเรื่องอะไร เมื่อต้องการที่จะรู้ในเรื่องนั้นก็ต้องปรุงแต่ง เช่นว่า ต้องค้นคว้า ต้องไต่ถามสดับตรับฟัง ต้องสืบสวนสอบสวน ต้องคิด พินิจพิจารณา เพื่อจะให้รู้ในเรื่องนั้น. นี่คือการปรุงแต่ง. และเมื่อรู้แล้วก็เป็นอย่างหยุดคิด เพื่อที่จะรู้ในเรื่องนั้นได้. แต่ว่าที่ว่า คิดว่ารู้แล้วนั้น บางทีก็ไม่ใช่ว่าจริงรู้ถูก เป็นความรู้ผิดรู้หลงก็มี. ก็เป็นอันว่า ก็คงเป็นอวิชชาคือไม่รู้ผู้นั่นเอง แต่สำคัญว่ารู้.

เพราะฉะนั้น จึงยังมีสังขารคือปรุงแต่ง อันหมายความว่า ความรู้ที่คิดว่ารู้นั้นไม่ใช่เป็นตัวความรู้ แต่เป็นความปรุงแต่งขึ้นว่ารู้ คือไม่ใช่รู้จริง. เมื่อไม่ใช่รู้จริง ความรู้นั้นจึงเป็นความปรุงแต่ง ปรุงแต่งขึ้นว่ารู้ ไม่ใช่เป็นความรู้จริง. ต่อเมื่อเป็นความรู้จริง จึงจะไม่ใช้เป็นสังขาร คือความปรุงแต่ง.

ความรู้อที่ปรุ้งแต่งไม่วเป็นความรู้อจริง

เพราะฉะนั้น วิชาคือความรู้อที่บังเกิดซึ้นแก่วพระพุทธรเจ้าใน
อริยสัจจ ๔ ท่านจึงได้แสดงไว้ว่า

จักขุ คือดวงตาผุดซึ้น

ญาณ คือความหยั่งรู้อผุดซึ้น

ปัญญา คือความรู้อทั่วถึงผุดซึ้น

วิชา คือความรู้อถูกต้อองผุดซึ้น

อาโลก คือความสว่างผุดซึ้นในธรรมะทั้งหลายที่ยังมิได้เคย
สดับมาก่อนว่านี่ทุกข นี้อเหตุเกิดทุกข นี้อความดับทุกข นี้อทางปฏิบัติ
ให้ถึงความดับทุกข เป็นต้น.

ความรู้อที่ผุดซึ้นดั่งนี้ไม่ใช่เป็นความรู้อที่ปรุ้งแต่ง แต่เป็นความรู้อ
จริง. ส่วนความรู้อที่ปรุ้งแต่งนั้นยังไม่ใช่เป็นความรู้อจริง แต่เป็นความ
ปรุ้งแต่งต่างหากอันเรียกว่า สัซซาร. แม้ความรู้อที่เป็นปริยัติคือที่
เล่าเรียน อันได้แก่อสัดบตรับฟังอ่านท่องบ่นจำทรวง ดั่งซึ้นสัดบตรับฟัง
อ่าน ท่องบ่น จำทรวงคำสั่งสอนของพระพุทธรเจ้า จำอริยสัจจได้ นี้อก็ป็น
สัซซารคือป็นความปรุ้งแต่งซึ้นของผู้เรียน ไม่ใช่ป็นความรู้อของตนเอง
แต่ป็นความรู้อของพระพุทธรเจ้าที่ได้ตรัสสอนเอาไว้ แล้วก็มาฟัง
มาจำทรวง ป็นความจำป็นความจำทรวง ซึ้นป็นตัวสัซซารคือป็น
ความปรุ้งแต่ง ไม่ใช่ป็นความรู้อที่ป็นตัวปัญญาของตนเอง. จะป็น
ความรู้อที่ป็นปัญญาของตัวองนั้น ต้อองป็นความรู้อที่ผุดซึ้น ไม่ใช่

คิดขึ้น มิใช่จำเอาไว้ เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นโดยที่มิได้คิด มิได้แต่ง มิได้จำ.

ดังจะพึงเห็นได้ว่าในปฐมเทศนา พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนา คือธรรมจักรแก่พระปัญจวัคคีย์ได้ตรัสแสดงถึงทางที่ทรงปฏิบัติมา ทรงละทางที่เป็นสุดโต่ง ๒ อย่าง ทรงปฏิบัติทางที่เป็นมัชฌิมา ซึ่งอยู่ในท่ามกลาง ไม่ข้องแวะด้วยทางสุดโต่งทั้ง ๒ นั้น อันได้แก่มรรคมงคล ๘ จึงได้ตรัสรู้อรุณัจฉาทั้ง ๔ ก็ทรงแสดงอรุณัจฉาทั้ง ๔ และทรงแสดงพระญาณที่มีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ในอรุณัจฉาทั้ง ๔ และเพราะพระญาณที่มีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ในอรุณัจฉาทั้ง ๔ นี้ บริสุทธิ์บริบูรณ์แก่พระองค์ จึงได้ทรงปฏิญาณพระองค์ว่าได้ตรัสรู้แล้วดังนี้. **ธรรมจักร** คือดวงตาเห็นธรรมได้เกิดขึ้นแก่ท่านพระโกณฑัญญะว่า

สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา.

นี้เป็นตัว **ปัญญา**.

เห็นสังขารเห็นความเกิดดับของสังขาร จึงชื่อว่าเห็นทุกข์

จะเห็นได้ว่าธรรมจักรที่บังเกิดขึ้นแก่ท่านพระโกณฑัญญะนี้ ไม่เกี่ยวแก่ถ้อยคำที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงในปฐมเทศนานั้น. แต่เมื่อท่านพระโกณฑัญญะ ท่านได้ฟังแล้ว ท่านเข้าใจ ความเข้าใจของท่านนั้น ก็ผุดขึ้นมาแก่ท่านว่า

สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา.

คือท่านเห็นเกิดดับของทุก ๆ สิ่งที่เกิดขึ้น ก็และอันทุก ๆ สิ่งที่เกิดขึ้นนี้เป็นตัวสังขารคือเป็นสิ่งผสมปรุงแต่ง สิ่งที่มีที่เป็นขึ้นทุกอย่างในโลกนี้เป็นสิ่งผสมปรุงแต่งทุกอย่างดังที่ได้กล่าวมาแล้ว. เพราะฉะนั้น จึงต้องเกิดดับเป็นธรรมดา. เห็นเกิดเห็นดับคู่กันไป ในขณะเดียวกัน นี่เป็นตัวยรรมดาหรือเป็นธรรมะของทุก ๆ สิ่งทุก ๆ อย่างในโลก ที่มีเกิดขึ้นก็ต้องมีดับ. นี่แหละคือตัวสังขาร. และเมื่อเห็นสังขารและเห็นเกิดดับของสังขารจึงชื่อว่าเห็นทุกขซึ่งเห็นทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข ก็คือทุกขอริยสัจที่พระพุทเจ้าตรัสแสดงไว้ในปฐมเทศนานั้นเอง.

แต่ว่าความรู้ที่ผุดขึ้นแก่ท่านนั้น ไม่ได้อิงพยัญชนะถ้อยคำในปฐมเทศนา แต่ว่าเป็นความรู้ที่ผุดขึ้นซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นอรรถรสหรือเป็นสาระคือแก่นสารของเทศนาที่พระพุทเจ้าทรงแสดงนั้น อันจะเปรียบได้ว่า เทศนาที่พระพุทเจ้าทรงแสดงหรือที่พระสาวกแสดงกันต่อมาก็ตาม ซึ่งทุก ๆ คนได้สดับตรับฟัง ได้เล่าเรียนศึกษาได้ท่องบ่นจำทรง ก็เหมือนอย่างอาหารที่จัดใส่ไว้ในสำรับ และที่ทุกคนก็ตักหยิบบริโภคคือนำเข้าใส่ปาก. อาหารเหล่านี้ก็รวมกันและกลืนลงไปสู่ท้อง เมื่อเข้าไปสู่ท้องแล้วก็ต้องย่อยให้อะชะของอาหารนั้นแผ่ไปเลี้ยงร่างกาย. ถ้าหากว่าไม่ย่อยเอาอะชะของอาหารนั้นไปเลี้ยงร่างกาย อาหารที่บริโภคเข้าไปนั้นไม่ย่อยก็กลายเป็นพิษ ทำให้ปวดท้อง ทำให้เป็นโรค. ต่อเมื่อย่อยเอาอะชะไปเลี้ยงร่างกาย และส่วนกากนั้น

ก็เป็นอาหารเก่าถ่ายทิ้งต่อไป ใช้แต่โอชะของอาหารนั้นไปเลี้ยงร่างกายเท่านั้นดังนี้ อาหารนั้นจึงจะสำเร็จประโยชน์ แผลไปเลี้ยงร่างกายได้. ธรรมะที่ฟังก็ฉันนั้น ก็เหมือนอย่างอาหารที่ยังใส่อยู่ในสำรับ แม่ที่หยิบใส่ปากเคี้ยวก็เป็นสิ่งนั้นเป็นสิ่งนี้. แต่ว่าที่จะเป็นธรรมะที่เป็นธรรมจักขุ ดวงตาเห็นธรรมขึ้นนั้น จะต้องใช้ปัญญาย่อย ย่อยให้เหลือแต่โอชะ โอชะของถ้อยคำ โอชะของปริยัติ โอชะของแบบแผน ส่วนที่เป็นกากที่ไม่ใช่โอชะนั้นก็วางทิ้งไป ให้เหลือแต่โอชะ.

ฉันใดก็ดี เมื่อท่านพระโกณฑัญญะฟังธรรม ท่านก็มีได้จับเอาพยานุชณะถ้อยคำมาได้จับเอาปริยัติ แต่ว่าย่อยปริยัติคือย่อยถ้อยคำนั้นด้วยปัญญาที่พิจารณา จนได้โอชะของปฐมเทศนาของพระพุทธเจ้า ผุดขึ้นแก่ท่าน คือท่านเห็นเกิดดับ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา เป็นความเห็นเกิดดับที่ผุดขึ้นมา. เพราะฉะนั้น ข้อความในธรรมจักขุของท่านพระโกณฑัญญะนั้น จึงคล้าย ๆ กับเป็นคนละเรื่องกับปฐมเทศนา. แต่อันที่จริงนั้นไม่ใช่เป็นคนละเรื่อง แต่เป็นตัวโอชะของปฐมเทศนานั้น อันนี้แหละเป็นสิ่งสำคัญ. ฉะนั้น ที่จะเห็นธรรมะได้นั้นก็อาศัยถ้อยคำนั้นแหละ อาศัยปริยัตินั้นแหละ แต่ว่าจับเอาโอชะของปริยัติของถ้อยคำนั้นได้ เป็นสาระคือตัวแก่นสารจริง ๆ ให้ความรู้ดังนี้ผุดขึ้น นั้นแหละ จึงจะเป็น **ธรรมจักขุ** คือดวงตาเห็นธรรมเป็น **วิชชา**.

และเมื่อเป็นวิชชาแล้วก็สิ้นสงสัย ไม่ต้องคิดปรุงแต่งกันอีกต่อไป. แต่ที่ยังต้องปรุงแต่งกันอยู่นั้น ก็เพราะยังมีวิชชาคือความไม่รู้ ไม่รู้ในสัจจะที่เป็นตัวความจริง. ในข้อนี้เห็นได้ธรรมดาทั่วไป

ดังเช่นเมื่อเห็นอะไรทางตา เพราะอวิชชาคือไม่รู้ในรูปที่ตาเห็นนั้น จึงได้ยึดถือและก็ปรุงแต่งรูปนั้น ว่านี้สวยนี้งามนี้ไม่สวยนี้ไม่งาม นี่เป็นสังขารคือปรุงแต่งขึ้นมาแล้ว. แต่งให้รูปที่ตาเห็นนั้นว่างามบ้าง ไม่งามบ้าง. และเมื่อแต่งให้เห็นว่างามบ้างไม่งามบ้างขึ้นแล้ว ก็เลสก็เกิดขึ้นจับทันที.

เมื่อแต่งให้เห็นว่างาม ราคะ ความติดความยินดี โลภะ ความโลภอยากได้ก็บังเกิดขึ้น.

เมื่อเห็นว่าไม่งาม ก็ไม่สนใจ หรือว่า โสสะ ปฏิฆะ ความหงุดหงิด กระทบกระทั่งขัดเคืองก็บังเกิดขึ้น ก็เป็นความปรุงแต่งที่เพิ่มเติมขึ้นไปอีก.

เหล่านี้สังขารทั้งนั้น คือใจปรุงขึ้นทั้งนั้น ว่างามก็ใจปรุงขึ้นว่าไม่งามก็ใจปรุงขึ้น ทั้งนี้ก็เพราะว่ายังมีอวิชชาคือไม่รู้ คือไม่รู้ว่าเป็นสังขาร. รูปที่ตาเห็นนี้คือสังขารเป็นสิ่งที่เกิดดับ. เห็นรูปนั้นก็เกิด แล้วก็รูปนั้นก็ดับทันที คือหมายความว่าความเห็นนั้นเป็นปัจจุบันแล้วก็ดับไปทันที เมื่อเป็นอดีตก็คือว่าดับไปแล้ว. อันที่จริงนั้นเมื่อคนเห็นอะไรทางตา รูปที่ตาเห็นนั้นก็เกิดดับไปทันทีในขณะนั้น และเห็นรูปอื่นขึ้นอีกก็เกิดดับไปทันทีในขณะนั้น. แต่คราวนี้ยังไม่ดับอยู่ในใจ เพราะว่าจิตใจนี้ยังมีอวิชชาคือไม่รู้ว่าเป็นตัวทุกข์ เป็นตัวสังขาร เป็นสิ่งที่เกิดดับ. เมื่อเป็นดังนี้จึงยึดถือ ยึดถือเอารูปนั้นมาตั้งอยู่ในใจ.

เพราะฉะนั้น รูปนั้นจึงไม่ดับอยู่ในใจ เป็นที่ตั้งของราคะบ้าง
 ของโทสะบ้าง หรือว่าของโลภะบ้าง โทสะบ้างสืบทอดไป นี่เป็นสังขาร
 ตัวปรุงแต่งทั้งนั้น คราวนี้เมื่อเห็นรูปอะไรทางตาแล้วรู้ทันทีว่าเกิดดับ
 รูปที่เห็นในบัดนี้เกิดในบัดนี้ก็ดับไปในบัดนี้แล้ว คือผ่านไปเรียบร้อยแล้ว
 อดีตไปแล้ว ถ้าเห็นเกิดดับทันทีดังนี้แล้ว จะไม่เกิดความปรุงแต่ง
 คือไม่ยึดเอารูปที่ดับไปแล้วนั้นมาปรุงแต่งในใจว่างามหรือไม่งาม
 และก็เกิดชอบหรือเกิดชังขึ้นมา ก็เป็นสังขารคือปรุงแต่งสืบทอดไป.
 อวิชชาจึงเป็นปัจจัยให้เกิดสังขารคือปรุงแต่งขึ้นดังนี้. แต่ว่าถ้ารู้แล้ว
 ก็จะหยุดปรุงแต่งทันที ไม่ปรุงแต่ง ปล่อยให้รูปที่ตาเห็นนั้น รู้ว่าดับ
 ไปแล้ว เสียงที่ได้ยินก็ดับไปแล้ว จะเป็นเสียงสรรเสริญเสียงนินทา
 ก็ดับไปแล้ว กลิ่นรสโผฏฐัพพะเรื่องราวที่บังเกิดขึ้นในใจที่คิดที่นึก
 เกิดก็ดับไปแล้ว คือเป็นอดีตไปแล้วทันทีคู่กันไปกับเกิด เกิดดับ
 เกิดดับไปทันที ดังนี้เรียกว่า ธรรมจักขุ ดวงตาเห็นธรรม. เมื่อเป็น
 วิชชาขึ้นมอดังนี้แล้ว ก็จะหยุดไม่ปรุงแต่งในสิ่งเหล่านี้ ว่าเป็นอย่างนั้น
 เป็นอย่างนี้ แล้วก็ชอบแล้วก็ชังกันเป็นต้นต่อไป ซึ่งเป็นอย่างนั้น
 เป็นอย่างนี้ ชอบหรือชังเป็นต้นต่อ ๆ ไปนั้น ก็เป็นความปรุงแต่ง
 ทั้งสิ้นเป็นสังขารทั้งสิ้น คือใจนี้เองปรุงขึ้นแต่งขึ้น แต่งเอาสิ่งที่ผ่านไป
 แล้วว่ายังมีอยู่. อันนี้แหละเป็นสิ่งสำคัญคือไม่เห็นเกิดดับ.

ความเห็นเกิดดับเป็นธรรมจักษุ

เพราะฉะนั้น ความเห็นเกิดดับที่เป็นธรรมจักษุนี้จึงเป็นสิ่งสำคัญมาก. ฟังธรรมะทุกข้อทุกบทที่จะเป็นตัวธรรมจักษุคือดวงตาเห็นธรรมนั้นซึ่งก็คือเห็นเกิดดับนี้เอง. และเมื่อเห็นเกิดดับ ก็ไม่ใช่หมายความว่า เห็นเกิดดับเฉพาะตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ แต่ว่าทำให้เห็นเกิดดับในธรรมะคือในสิ่งที่ปัจจุบัน ในโลกที่เป็นปัจจุบันนี้ทุกอย่าง คือสิ่งที่มาประสบทางตาเป็นรูปที่ตาเห็น มาประสบทางหูเป็นเสียงที่หูได้ยิน เป็นกลิ่นเป็นรสเป็นโผฏฐัพพะที่จมูกที่ลิ้นที่กายได้ทราบ และเป็นธรรมะเรื่องราวต่าง ๆ ที่ใจได้คิดนึกที่รู้เหล่านี้ทั้งสิ้น ที่ประสบพบผ่านอยู่ทั้งขณะนี้ เมื่อประสบพบผ่านขึ้นเมื่อใด ก็เกิดดับไปเมื่อนั้นทันที คู่กันไปเลย ไม่มีเหลืออยู่. นี่เป็นวิชา. เมื่อเป็นวิชาขึ้นมادتังนี้ได้จริง ๆ แล้ว ก็จะหยุดปรุงหยุดแต่งหยุดยึด ไม่ยึดให้เป็นสังโยชนคือข้อที่ผูกพันจิตใจอยู่. จิตใจไม่ผูกพันอยู่กับสิ่งเหล่านั้น สิ่งเหล่านั้นก็ไม่ผูกพันจิตใจอยู่ และไม่ปรุงแต่งว่าสิ่งเหล่านั้นงามหรือไม่งามดีหรือไม่ดี ชอบใจหรือไม่ชอบใจ ก็เลสที่เป็นกองราคะโทสะโมหะ ก็ไม่บังเกิดขึ้น ซึ่งล้วนเป็นสังขารคือสิ่งปรุงแต่งทั้งสิ้น.

ดับอวิชชา ดับสังขาร ด้วยอวิชชา

เพราะฉะนั้น ธรรมจักขุที่เป็นตัวเห็นทุกข์นั้น จึงต้องเห็นเกิดดับ และเมื่อเห็นเกิดดับก็ชื่อว่าเห็นทุกข์. ฉะนั้น จะเห็นทุกข์ได้ก็ต้องเห็นสังขาร คือเห็นว่าเป็นสังขาร สิ่งผสมปรุงแต่ง และเมื่อเห็นสังขารก็จะเห็นเกิดดับของสังขาร. เมื่อเป็นดังนี้รวมกันเข้าก็ชื่อว่าเห็นทุกข์. ต้องอาศัยอวิชชาจึงจะเห็นทุกข์ เห็นสังขาร เห็นเกิดดับ. และเมื่อเห็นเป็นอวิชชาขึ้นดังนั้นก็หยุดปรุงหยุดแต่ง หยุดกิเลสได้ในสิ่งทั้งปวงเหล่านี้ในโลก. แต่ที่ทุกคนยังต้องยึด ยังต้องปรุง ยังต้องแต่งเป็นตัวสังขารอยู่นี้ก็เพราะอวิชชาคือไม่รู้ คือไม่เห็นเกิดดับของสิ่งทั้งหลายในโลก ในขณะที่ประสบพบผ่านทางตาทางหูเป็นต้น จึงต้องยึดต้องปรุงต้องแต่งก็ใจนี้เอง. นี่เป็นสังขารคือการผสมปรุงแต่งเท่านั้นที่บังเกิดขึ้นในจิตใจ. อวิชชาจึงทำให้เกิดสังขารขึ้น ดังนี้.

และก็กล่าวได้ว่าก็เพราะอวิชชานี้เองก็จะทำให้เกิดอวิชชาขึ้น คือทำให้เกิดปรุงแต่งเพื่อที่จะรู้จะเห็นขึ้นดังที่เมื่อได้ฟังธรรมะที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนเอาไว้เช่นดังที่นำมาแสดงนี้ก็ตั้งใจที่ปฏิบัติในศีลในสมาธิในปัญญา หรือในมรรคมืองค์ ๘ ขึ้นมา. และเมื่อปฏิบัติได้ ดังนี้ ก็จะได้วิชาคือความรู้ ตรงกันข้ามกับอวิชชา คืออวิชชาก็จะดับไป วิชาที่จะบังเกิดขึ้น ก็จะทำให้หยุดปรุง หยุดแต่งในที่สุดได้.

เพราะฉะนั้น ก็กล่าวได้อีกว่า ก็เพราะอวิชชานี้เป็นปัจจัยให้เกิดปรุงแต่งเพื่อที่จะรู้เป็นวิชาขึ้นมา. และเมื่อเป็นวิชาขึ้นมา อวิชชาดับ ก็หยุดปรุงหยุดแต่งเพราะว่ารู้แล้วก็ไม่ต้องปรุงแต่งกัน ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว. เมื่อเห็นเกิดเห็นดับทุก ๆ อย่างที่ประสบพบผ่าน ทางตาทางหูเกิดดับอยู่ในปัจจุบัน ทุกอย่างไม่มีอะไรเหลืออยู่ ก็ไม่มีอะไรที่จะไปยึดถือ เพราะว่าดับไปแล้วจึงไม่ต้องคิดปรุงคิดแต่งว่างามหรือไม่งาม ดีหรือไม่ดี แล้วก็เกิดยินดีหรือเกิดความยินร้าย ก็เป็นอันว่าหมดเรื่องกันไป. เพราะฉะนั้น อวิชชาจึงเป็นเหตุให้เกิดสังขาร คือความปรุงแต่ง. และเมื่อเป็นวิชาขึ้นมาก็หยุดสังขารคือความปรุงแต่งได้.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

ครั้งที่ ๓๔

ปฏิจจสมุปบาท ข้อสังขาร วิญญาน

บัดนี้ จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ได้แสดงอธิบายข้อสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ ตามพระเถราธิบายของท่านพระสารีบุตรมาโดยลำดับ. พระเถราธิบายของท่านนั้นก็ได้อธิบายข้อสัมมาทิฐิ จับตั้งแต่เบื้องต้นและเลื่อนขึ้นสู่ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น อันเรียกว่าปฏิจจสมุปบาท นับแต่ขารมณะมีเพราะชาติสืบไปจนถึงอวิชชาอาสวะแต่ละข้อก็แจกออกเป็น ๔ ตามหลักอริยสัจทั้ง ๔. และในการอธิบาย ก็ได้อธิบายในข้อที่ ๑ ของแต่ละหมวด. เมื่อจบแล้วก็ได้จับอธิบายในข้อที่ ๒ ของแต่ละหมวด คือเป็นปัจจัยให้บังเกิดกันขึ้นได้อย่างไร จับแต่เพราะอาสวะบังเกิดขึ้นอวิชชาจึงเกิดอย่างไร เพราะอวิชชาบังเกิดขึ้นอาสวะจึงเกิด

อย่างไร. อันนันว่าเป็นการแสดงอริยสังข์สายสมุทัยที่สดุยอด.
จับอาสวะและอวิชาหรืออวิชาและอาสวะเป็นสดุยอดของสายสมุทัย
เหตุให้เกิดทุกข์ และก็แสดงถอยลงมาว่าเพราะอวิชาเกิดสังซาร
เกิดขึ้นอย่างไร. จึงมาถึงในข้อว่า เพราะสังซารเกิดวิญญานจึงเกิด.

ธาตุ ๕ ผสมปรุงแต่งขึ้นเป็นสังซาร

สังซาร นั้นก็ได้แสดงอธิบายแล้ว กล่าวรวม ๆ ก็ได้แก่สิ่งที่
ผสมปรุงแต่งหรือการผสมปรุงแต่ง ซึ่งตามพระเถราธิบายก็ได้ยกเอา

กายสังซาร เครื่องปรุงแต่งกาย อันได้แก่ลมหายใจเข้า
ลมหายใจออก

วจีสังซาร เครื่องปรุงแต่งวาจา ก็ได้แก่วิตกวิจารณ์ ความตริก
ความตรอง

จิตตสังซาร เครื่องปรุงจิต ก็ได้แก่สัญญาเวทนา.

อาศัยสังซารทั้ง ๓ นี้ จึงมีการทำบุญทำบาป มีการปฏิบัติสมาธิ
จนถึงอัปปนาสมาธิได้.

ทำบุญเรียกว่า **บุญญาภิสังซาร** ปรุงแต่งบุญ.

ทำบาปก็เรียกว่า **อบุญญาภิสังซาร** ปรุงแต่งบาปที่ไม่ใช่บุญ.

ทำสมาธิจนถึงอัปปนาสมาธิก็เรียกว่า **อเนญซาภิสังซาร** ปรุงแต่ง
ธรรมะที่ไม่หวั่นไหว.

และก็ได้แสดงแล้วว่า กายและใจนี้ของทุกคนซึ่งรวมเรียกว่า
อัตภาพนี้เป็นสังขาร คือสิ่งผสมปรุงแต่ง ต้องมีการปรุงแต่งอยู่ตลอดเวลา
หยุดไม่ได้ ชีวิตจึงดำรงอยู่. และการที่จะเข้าใจในข้อว่าเพราะ
สังขารเกิดขึ้นวิญญานจึงเกิด หรือเพราะสังขารเป็นปัจจัยวิญญาน
จึงเกิดขึ้น ดังที่ได้แสดงถึงชาติกำเนิดของสัตว์ บุคคลซึ่งมีพระพุท-
โธมาตรัสแสดงเอาไว้ว่า บุรุษบุคคลนี้มีธาตุ ๖ คือ ปฐวีธาตุ ธาตุดิน
อาโปธาตุ ธาตุน้ำ เตโชธาตุ ธาตุไฟ วาโยธาตุ ธาตุลม อากาสธาตุ
ธาตุอากาศ และวิญญานธาตุ ธาตุวิญญาน ซึ่งแปลกันว่า ธาตุรู้.

ธาตุ ๕ ข้างต้น คือธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ
คือช่องว่าง เป็นรูปธาตุ ธาตุที่เป็นส่วนรูป ไม่มีความรู้อยู่ในตัว หรือ
เรียกว่าเป็นส่วนที่เป็นวัตถุ.

วิญญานธาตุเข้ามาประกอบกับธาตุ ๕ เป็นสัตว์บุคคล

เมื่อธาตุทั้ง ๕ นี้มาเป็นสังขารคือผสมปรุงแต่งกันขึ้น. ดังที่มี
พระบาลีแสดงไว้ถึงความเกิดขึ้นของบุคคลในภพของมารดาว่าเริ่ม
ตั้งต้นแต่เป็นกลละ ซึ่งเปรียบเหมือนเป็นหยดน้ำที่ละเอียดที่สุดติดอยู่
ที่ปลายขนทราย. ซึ่งในกลละนี้ก็กล่าวได้ว่า ธาตุดินธาตุน้ำธาตุไฟ
ธาตุลมธาตุอากาศได้รวมกันอยู่วิญญานจึงลงปฏิสนธิ อันเรียกว่า
ปฏิสนธิวิญญาน ก็คือธาตุรู้.

วิญญานธาตุ ธาตุรู้ เข้ามาประกอบ เริ่มเป็นสัตว์บุคคล เพราะ
ว่าจะเป็นบุคคลชายหญิง ก็ต้องประกอบด้วยธาตุทั้ง ๖ คือต้องมี
วิญญานธาตุ ธาตุรู้เข้ามาประกอบด้วย. และวิญญานธาตุ ธาตุรู้
นี้ก็เข้าสู่ปฏิสนธิในครรภ์มารดา ในเมื่อธาตุทั้ง ๕ ประกอบกันพร้อม
เป็นสังขาร คือผสมปรุงแต่ง วิญญานจึงเข้าปฏิสนธิ ซึ่งมีพระบาลี
เรียกว่า **คันธัพพะ**^๑ คนธรรพ หมายถึงสัตว์ที่จะบังเกิดก็เข้าสู่ครรภ์
ก็คือปฏิสนธิวิญญานนั่นเอง.

๑. “**คนธัพพ**” ศัพท์ในอภิธานปิฎกปิฎกสูจิ ให้คำแปลโดยพยัญชนะไว้ว่า บริโกลกลัน
อ่อนไหว ในสวรรค์ ด้วยอำนาจการขับการพ้อนเป็นต้น เมื่อเป็นไปในอรรถ
แปลไว้ว่า ๑. คายน (ความขับร้อง) ๒. คายก (คนขับร้อง) ๓. อสุส (ม้า)
๔. เทวตนตร (เทพคนธรรพ) ๕. ตตรูปคสตุต (สัตว์ที่จะเกิดในท้องมารดา)

สำหรับในอรรถว่า ตตรูปคสตุต สัตว์ที่จะเกิดในท้องมารดานั้น เป็นภาษาพื้นเมืองที่
เข้าใจกันอยู่แล้วโดยทั่วไป มีหลักฐานปรากฏในอัสสลายนสูตร พระพุทธเจ้าตรัสกับอัสสลายน
มาณพ ยกเรื่องอลิตเทวลฤษีว่า เคยมีพราหมณ์ฤษี ๗ คน ผู้มีความเห็นผิดในเรื่องวรรณะ
พราหมณ์ว่า ประเสริฐสุด ต่อมาอลิตเทวลฤษีได้เดินทางไปแก้ทิฐิพราหมณ์ฤษีทั้ง ๗ คน
ได้ถามคันทัพพปัญหาว่า ท่านรู้หรือไม่ว่าการก้าวลงแห่งสัตว์ในครรภ์ (การตั้งครรภ์) เป็น
อย่างไร พราหมณ์ฤษีตอบว่า ข้าพเจ้าทราบคือ ๑. มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน ๒. มารดามีเรดู
(อรรถกถาธิบายว่า มารดาอยู่ในสมัยที่จะตั้งครรภ์ได้) ๓. คนธรรพปรากฏ (สัตว์ผู้จะเกิดใน
ครรภ์ปรากฏ) อลิตเทวลฤษีจึงถามว่า ท่านรู้หรือไม่ว่า “คนธรรพ” นั้นเป็นกษัตริย์ หรือ
พราหมณ์ หรือแพศย์ หรืออูทร พราหมณ์ฤษีตอบว่า ไม่รู้.... เรื่องอลิตเทวลฤษีนี้ พระองค์
ตรัสเป็นเรื่องอุปมาพหุพจน์ คือมีแล้วในปางก่อน คำตอบของพราหมณ์ฤษีตอนนีตรงกับพระพุทธ-
ภาษิตในมหาตณหาสังขยสูตรซึ่งตรัสแก้ภิกษุทั้งหลายถึงเหตุ ๓ อย่างประชุมกันเป็นเหตุให้
มีการตั้งครรภ์

อภิธานสันสกฤตได้อธิบาย “คนธรรพ” คล้าย ๆ กับอรรถเช่นนี้ไว้ว่า “... The soul
after death and previous to its being born again (Corresponding in some
respects to the western notion of a ghost)” “วิญญานภายหลังตายและก่อนที่จะเกิด
อีก” ในบางเล่มให้ที่มาประกอบไว้ว่า ตสฺยาสีหุหิตา คนธรรพคฤหิตา.

เกิดวิถีวิญญาณหรือวิญญาณ ๖ เพราะสังขาร

เพราะฉะนั้น เพราะสังขารคือส่วนผสมปรุงแต่งนี้เกิด วิญญาณ จึงเกิดมาตั้งแต่เบื้องต้นดังนี้. และแม้เมื่อก่อนเกิดเป็นบุคคลชายหญิง มีธาตุ ๖ ดังกล่าวสมบูรณ์ โดยลำดับ ตั้งแต่ในครรภ์ของมารดาจนถึง เมื่อคลอดออกมาแล้ว กายใจอันนี้ก็ต้องผสมปรุงแต่งกันอยู่เป็น กายสังขาร วจีสังขาร จิตตสังขาร วิญญาณจึงบังเกิดขึ้น. วิญญาณ ที่บังเกิดขึ้นถัดมาจากปฐิสณธิวิญญาณก็เป็น **วิถีวิญญาณ** ก็คือ วิญญาณ ๖.

รู้ทางตาคือเห็นรูปเรียกว่า **จักขุวิญญาณ**.

รู้ทางหูคือได้ยินเสียงก็เรียกว่า **โสตวิญญาณ**.

รู้ทางจมูกทางลิ้นทางกายก็เรียกว่า **ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ**.

รู้ทางมนคือใจซึ่งเรื่องราวทั้งหลายที่ใจคิดใจรู้ก็เรียกว่า **มโน-วิญญาณ**.

เกิดกายสังขาร เกิดวิญญาณ

แม้วิถีวิญญาณดังกล่าวนี้จะบังเกิดขึ้นก็ต้องอาศัยกายสังขาร วจีสังขาร มโนสังขาร ปรุงแต่งกันอยู่ วิญญาณจึงเกิดได้ ดังจะพึงเห็น ได้ว่า กายสังขาร เครื่องปรุงกาย ได้แก่ ลมหายใจเข้าออก ซึ่งต้อง หายใจเข้าออกกันอยู่ตลอดเวลาหยุดไม่ได้.

ดับกายสังขาร ดับวิญญาณ

เมื่อเป็นดังนี้ วิญญาณจึงเกิดขึ้นได้ตามวิถีคือทางตาทางหูเป็นต้น ดังที่กล่าวมาแล้ว ถ้าหากว่าดับลมหายใจเข้าออก กายนี้แตกสลาย วิญญาณก็ดับ. ชีวิตนี้ย่อมมีความตายเป็นที่สุดเหมือนกันหมด ก็คือว่าจะต้องถึงเวลาหนึ่งซึ่งจะต้องหยุดหายใจ ที่เรียกว่าตายหรือสิ้นชีวิต. ก็แปลว่าดับกายสังขาร ดับลมหายใจเข้าออก วิญญาณก็ดับไม่เกิด ดังที่ได้มีพระพุทธรูปแสดงเอาไว้ว่า

อจิริ วตย กาย ปจวี อธิเสสฺสติ ไม่นานหนอกายนี้จักนอน
ทับแผ่นดิน

จุฑาโท อเปตวิญญาโณ มีวิญญาณไปปราศแล้วคือปราศจาก
วิญญาณต้องถูกทอดทิ้ง

นिरตถว กलिคร เหมือนอย่างท่อนไม้ท่อนฟืนไม่มีประโยชน์.

เกิดวิสังขาร เกิดวิญญาณ

และแม้วิสังขาร เครื่องปรุงแต่งกาย วิตกวิจารณ์ไม่เกิดขึ้น คือเมื่อไม่คิดไม่นึก ไม่ตรึกไม่ตรองถึงเรื่องอะไร วิญญาณก็ไม่เกิดขึ้น ในเรื่องอันนั้น ต่อเมื่อตรึกตรองคิดนึกถึงเรื่องอันใด วิญญาณจึงเกิดขึ้นในเรื่องอันนั้น. เพราะฉะนั้น เมื่อความตรึกความตรองความคิด ความนึกดับ วิญญาณก็ดับ. เมื่อความตรึกความตรองคิดนึกบังเกิดขึ้น วิญญาณก็เกิดขึ้นในเรื่องที่ตรึกตรองคิดนึกนั้น.

เกิดจิตตสังขาร เกิดวิญญาณ

แม้จิตตสังขารคือสัญญาเวทนามีเช่นเดียวกัน. เมื่อมีสัญญาเวทนา จิตจึงจะคิดนึกตริกตรอง วิญญาณจึงเกิดขึ้นในเรื่องที่จิตคิดนึกตริกตรองนั้น เพราะว่าจิตจะคิดนึกตริกตรองได้ ก็เพราะมีเวทนามีความรู้เป็นสุขเป็นทุกข์เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข มีสัญญาจำได้หมายรู้อยู่ในเรื่องอันนั้น จิตจึงคิดถึงเรื่องอันนั้นได้. ถ้าไม่มีเวทนายกตัวอย่างเช่นฉิดยาซาที่ร่างกายส่วนใดส่วนหนึ่ง หมดความรู้สึกละเป็นสุขเป็นทุกข์ที่ร่างกายส่วนนั้น แม้จะเอามือมาผ่าตัดอย่างหมอผ่าตัดคนไข้ ความรู้สึกเจ็บก็ไม่มี. เมื่อความรู้สึกเจ็บไม่มี ก็ไม่ทำให้เกิดความคิดถึงส่วนนั้น วิญญาณก็ไม่เกิดขึ้นในส่วนนั้น. ต่อเมื่อมีความรู้สึกเจ็บขึ้นในส่วนนั้น วิญญาณจึงจะเกิดขึ้นในส่วนนั้น คือเป็นความรู้. รู้ทางกายที่เรียกว่ากายวิญญาณ. แต่เมื่อกายส่วนนั้นไม่มีความรู้สึกเจ็บ กายวิญญาณก็ไม่เกิดขึ้นในส่วนนั้น.

มาถึงสัญญาความจำก็เช่นเดียวกัน. จิตจะคิดจะนึกถึงเรื่องอันใดก็เพราะจำเรื่องอันนั้นได้. ถ้าลืมเสียแล้วก็ไม่มีอะไรที่จะคิดนึกได้. จะคิดนึกได้ก็คิดนึกได้ในเรื่องที่จำได้เท่านั้น. ถ้าจำไม่ได้หรือไม่จำก็คิดนึกไม่ได้ วิญญาณก็บังเกิดขึ้นในเรื่องนั้นไม่ได้.

เพราะฉะนั้น เมื่อมีสัญญามีเวทนา จิตคิดถึงเรื่องอันใด อาศัยสัญญาเวทนา ก็เกิดวิญญาณขึ้นในเรื่องนั้นตามวิธี. ถ้าดับสัญญาเวทนาเสีย วิญญาณก็ดับ. ยกตัวอย่างง่าย ๆ ดังเช่น โสตวิญญาณ วิญญาณทางหูคือได้ยินเสียง. ในขณะนี้กำลังแสดงธรรมบรรยายเป็น

เสียง เป็นเสียงที่ไปกระทบโสตประสาทคือกระทบหู จิตตั้งใจฟัง ก็หมายความว่ามัลลัญญามีเวทนาอยู่ในเสียงที่ไปกระทบโสตประสาท. โสตวิญญาณ ความรู้เสียงทางหูจึงบังเกิดขึ้นคือได้ยิน ได้ยินถ้อยคำ ที่ได้แสดงนี้. แต่ถ้าจิตไม่ตั้งอยู่ในเสียงที่แสดงนี้ สงจितไปคิดถึงเรื่องอื่น ก็ไปมัลลัญญเวทนาในเรื่องอื่นที่สงจितไปนั้น วิญญาณก็ไปบังเกิดขึ้นในเรื่องอื่นนั้น. แต่ว่าวิญญาณไม่บังเกิดขึ้นในเสียงที่กำลังแสดงอยู่. แปลว่าหูดับ แม้ว่าเสียงที่แสดงนี้จะไปกระทบโสตประสาท อยู่เป็นปกติในขณะ. โสตประสาทก็ดีอยู่ แต่ว่าจิตไม่ตั้งใจฟัง จิตไปคิดถึงเรื่องอื่น หูก็ดับจากเสียงที่กำลังแสดงนี้ ไม่ได้ยิน ไม่เกิดโสตวิญญาณในเสียง แต่ว่าไปเกิดมโนวิญญาณในเรื่องต่าง ๆ ที่สงจितไปคิดถึงนั้น โสตวิญญาณทางหูนี้ก็ดับไปเกิดมโนวิญญาณในเรื่องที่คิดไป.

เพราะฉะนั้น จึงต้องอาศัยสังขาร. เมื่อมีสังขารจึงมีวิญญาณ ดังกล่าวนี้ ตั้งแต่ถือกำเนิดเกิดก่อกำเนิดขึ้นในครรภ์ของมารดาดังกล่าว คือตั้งแต่ปฏิสนธิวิญญาณ และมาถึงวิถีวิญญาณคือวิญญาณที่บังเกิดขึ้นทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางมนะคือใจ ก็เช่นเดียวกัน ต้องอาศัยสังขาร กายสังขารวจีสังขารมโนสังขารจิตตสังขาร ดังกล่าวนี้ เป็นปัจจัยจึงได้เกิดวิญญาณขึ้น เป็นวิถีวิญญาณทางตา ทางหูเป็นต้นตามประเภท. เพราะฉะนั้น เพราะสังขารบังเกิดขึ้น วิญญาณจึงเกิด.

ข้อที่ท่านพระสารีบุตรได้แสดงมาโดยลำดับเป็นธรรมะที่เป็นเหตุเป็นผลสืบต่อกัน. เมื่อได้ตั้งใจฟังและตั้งใจที่จะทำความเข้าใจ ย่อมจะได้รับความเข้าใจในธรรมะ ที่เป็นสัจจะคือความจริงตามเหตุและผล จะทำให้จับเหตุจับผล ตั้งต้นแต่จับทุกข์จับสมุทัยคือเหตุเกิดทุกข์ และทำให้จับเงื่อนไขต้นเงื่อนไขปลายได้ เพราะทุก ๆ ข้อที่เป็นเหตุเป็นผลสืบต่อกันนั้น ต่างเป็นเงื่อนไขต้นเงื่อนไขปลายของกันและกันไปทุก ๆ ข้อ. และเมื่อจับได้ถูกต้อง ก็ย่อมจะมีความเข้าใจถึงเหตุและผลอันถูกต้อง. การพิจารณาตามทางที่ท่านแสดงดังนี้ย่อมเป็นทางเจริญปัญญาและโดยเฉพาะเรียกว่าเป็นทางวิปัสสนาทางที่ให้เกิดปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริง อันจะทำให้จับสัจจะความจริงที่เป็นตัวเป็นเหตุและเป็นผลได้. แม้การที่ปฏิบัติทำสติหรือว่าตั้งสติในกายเวทนาจิตธรรม อันเป็นตัวสติปัญฐานทุกข้อ ก็เป็นการพิจารณาจับเหตุจับผลแต่ละข้อเช่นเดียวกัน ทำให้ได้สมาธิและทำให้ได้ปัญญาเป็นเครื่องขัดเกลากิเลสไปได้โดยลำดับ.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

ครั้งที่ ๓๕ ปฏิจจสมุปบาท ขั้ววิญญาณนามรูป

บัดนี้ จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ได้แสดงพระเถรอธิบายข้อสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบมาโดยลำดับ จนถึงได้แสดงอธิบายในข้อที่แสดงถึงเหตุปัจจัย เมื่ออวิชชาเกิด อาสวะเกิด เมื่ออาสวะเกิดอวิชชาเกิด เมื่ออวิชชาเกิดสังขารเกิด เมื่อสังขารเกิดวิญญาณเกิด.

และในวันนี้จะได้แสดงอธิบายต่อไป. เมื่อวิญญาณเกิดนามรูปก็เกิด.

พระพุทธานิบายเรื่องวิญญานและนามรูป

ในข้อวิญญานนี้ที่ได้แสดงอธิบายมาแล้ว. ในพระเถรานิบาย กียกเอาวิญญาน ๖. ซึ่งเป็นวิธีวิญญานคือวิญญานในวิธี คือในทาง ของอายตนะภายในภายนอกทั้ง ๖ ส่วนในพระสูตรบางพระสูตร โดยเฉพาะมหานิทานสูตร พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงถึงปฏิสนธิวิญญาน รวมเข้าด้วย และได้มีพระพุทธานิบายในพระสูตรนั้นว่า เมื่อวิญญาน เกิด นามรูปก็เกิดอย่างไร โดยที่ได้ตรัสแสดงแกภิกษุทั้งหลาย โดยทรงตั้งเป็นพระพุทธานุชา คือเป็นคำถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อวิญญานไม่หยั่งลงคือไม่เป็นไป ไม่ปฏิสนธิในครรภ์ของมารดา นามรูปจะก่อตัวขึ้นในครรภ์ของมารดาได้หรือไม่. ภิกษุทั้งหลาย ก็ได้กราบทูลว่าไม่ได้ และได้มีอธิบายในคำที่ว่า จะก่อตัวขึ้นได้ หรือไม่ ก็หมายถึงว่าจะก่อตัวขึ้นโดยเป็นกลละเป็นต้นนั่นเอง. เมื่อรวมพระพุทธานุชาและคำถามทูลตอบของภิกษุทั้งหลายเข้า ด้วยกัน ก็รวมความเข้าว่า

ในการถือกำเนิดเกิดก่อของเด็กชายหญิงตั้งต้นขึ้นในครรภ์ของ มารดานั้น ถ้าหากว่าวิญญานไม่ก้าวลงคือไม่เป็นไปตามที่เรียกว่าไม่ถือ ปฏิสนธิ หรือปฏิสนธิวิญญานไม่เข้ามา นามรูปก็จะก่อตัวขึ้นโดยเป็น รูปตั้งต้นแต่กลละ และเป็นนามตั้งต้นแต่วิญญานประกอบกันเป็น ธาตุ ๖ หาได้ไม่.

ได้มีพระพุทธานุชาต่อไปอีกว่า เมื่อวิญญานหยั่งลงดังที่เรียก ว่าถือปฏิสนธิในครรภ์ของมารดาแล้ว หากว่าดับไปเคลื่อนไป นามรูป จักบังเกิดเจริญขึ้นต่อไปได้หรือไม่. ภิกษุทั้งหลายก็กราบทูลว่าไม่ได้. รวมพระพุทธานุชาและคำถามทูลตอบเข้าก็ได้ความว่า

แม้วิญญาณจะปฏิสนธิในครรภ์ของมารดา เริ่มก่อตัวเป็นนามรูปขึ้นแล้ว แต่ถ้าหากว่าวิญญาณที่เข้าถือปฏิสนธินั้น จุดคือเคลื่อนออกไป ดับไป นามรูปแม้จะก่อตัวขึ้น ก็จะไม่บังเกิดเจริญเติบโตขึ้นต่อไป.

ได้มีพระพุทธปจฉาต่อไปอีกว่า แม่เมื่อเด็กคลอดออกจากครรภ์ของมารดาแล้ว เป็นเด็กหญิงเป็นเด็กชายที่เป็นหนุ่มเป็นสาวขึ้นแล้ว หากวิญญาณดับไปขาดไป นามรูปจักดำรงต่อไปได้หรือไม่. ภิกษุทั้งหลายก็กราบทูลว่า นามรูปก็จักดำรงต่อไปไม่ได้ ก็จะต้องดับต้องแตกสลาย. รวมความเข้าแล้วก็ได้ว่า

แม่เมื่อคลอดออกมาเป็นเด็กชายหญิง แม่เติบโตเป็นหนุ่มเป็นสาว หากวิญญาณขาดไปดับไปเสียเมื่อใด นามรูปก็แตกสลายเมื่อนั้น. หากวิญญาณยังอยู่ นามรูปก็ดำรงอยู่.

ก็ได้มีพระพุทธานุญาตโดยตรงตั้งเป็นพุทธปจฉาขึ้นเพียงเท่านั้น. แม่เพียงเท่านั้นก็ยอมทำให้เข้าใจต่อไปได้ทั้งหมดว่า แม่เมื่อเด็กชายหญิงที่เป็นหนุ่มเป็นสาวเติบโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่เป็นคนแก่ เมื่อวิญญาณยังเป็นไปอยู่. นามรูปนี้ก็เป็นไปอยู่ เมื่อวิญญาณนี้ดับหรือเคลื่อนไปที่เรียกว่าจุติ นามรูปนี้ก็จักขาดจักดับ ก็เป็นไปตามพระพุทธานุญาตที่ได้ยกขึ้นแล้วว่า

กายนี้ไม่นานหนอนจกนอนทับแผ่นดิน มีวิญญาณไปปราศ คือปราศจาก

วิญญาณ ถูกทอดทิ้งเหมือนอย่างท่อนฟืนท่อนไม้ไม่มีประโยชน์.

นามรูปเกิดเพราะปฏิสนธิวิญญาน

เพราะฉะนั้น **วิญญาน** ตามพระพุทธานุญาตนี้ จึงเป็นวิญญานที่มักจะเรียกกันว่า **ปฏิสนธิวิญญาน**. แต่ว่ามักจะเรียกว่าปฏิสนธิวิญญานก็จำเพาะเมื่อแรกปฏิสนธิ. ต่อจากปฏิสนธิคือที่แรกนั้นแล้ว วิญญานนั้นก็ยังคงดำรงอยู่. และท่านยังมีคำเรียกอีกคำหนึ่งว่า **ภวังคจิต**. พระอาจารย์ผู้แสดงอธิบายพระสูตรท่านใช้คำเรียกอย่างนั้น และก็ได้อธิบายถึงนามรูป เช่นอธิบายรูปเป็น**กัมมชรูป** รูปที่เกิดจากการมเป็นต้น ตามนัยในอภิธรรม.

เมื่อรวมความเข้าแล้วก็ถือว่า นามรูปนี้ก็ยังดำรงชีวิตอยู่ จะต้องมิวิญญานหรือมีจิตหรือมิวิญญานธาตุ คือธาตุรู้ตั้งอยู่ เมื่อวิญญานธาตุหรือจิตหรือวิญญานดังกล่าวจุติคือว่าเคลื่อนไปดับไป นามรูปนี้ก็แตกสลาย. เพราะฉะนั้น **เมื่อวิญญานเกิดขึ้นนามรูปจึงเกิดหรือเพราะวิญญานเป็นปัจจัยนามรูปจึงบังเกิดขึ้น** ดังนี้ตามพระพุทธานุญาต.

นามรูปเกิดเพราะวิถีวิญญาน

อนึ่ง อธิบายได้โดยทาง **วิถีวิญญาน** คือวิญญานที่บังเกิดขึ้นตามวิถิ คือตามทางของอายตนะภายในภายนอกทั้ง ๖ ที่มาประจวบกันเป็น

จักขุวิญญาน รูปร่างทางจักขุก็คือเห็นรูป

โสตวิญญาน รู้อยู่เสียงทางหูก็คือได้ยินเสียง

มานวิญญาณ รู้กลิ่นทางจมูกคือทราบกลิ่น

ชีวหาวิญญาณ รู้รสทางลิ้นคือทราบรส

กายวิญญาณ รู้โผฏฐัพพะสิ่งที่กายถูกต้องทางกายคือทราบสิ่งถูกต้อง และ

มโนวิญญาณ คือรู้เรื่องราวทางมโนคือใจ.

ก็ต้องมีวิญญาณนี้บังเกิดขึ้นก่อน นามรูปจึงบังเกิดขึ้น อันหมายความว่า ส่วนที่เป็นรูปก็ปฏิบัติหน้าที่ของรูป ส่วนที่เป็นนามคือเวทนา สัญญา สังขาร ก็บังเกิดขึ้นสืบต่อจากวิญญาณ เป็นไปตามพระเถราธิบายนั้น. เพราะฉะนั้น จึงต้องมีวิญญาณบังเกิดขึ้นก่อน นามรูปจึงบังเกิดขึ้น.

ในข้อนี้ก็พึงทำความเข้าใจง่าย ๆ ว่า ในเบื้องต้นนั้นทุกคนจะต้องเกิดวิญญาณขึ้นก่อนตามวิธี เช่นจะต้องเห็นรูป ต้องได้ยินเสียง ต้องได้ทราบกลิ่น ทราบรส ทราบโผฏฐัพพะ และได้คิดได้รู้เรื่องราวทางมโนคือใจ. และเมื่อเป็นดังนี้ นามคือเวทนาสัญญาสังขารทั้งหลายจึงบังเกิดสืบต่อกันไป และรูปจึงปฏิบัติหน้าที่เป็นไปตามนามเวทนาสัญญาสังขารนั้นสืบต่อไป. ถ้าหากว่าไม่มีวิญญาณคือไม่เห็นรูปไม่ได้ยินเสียงเป็นต้น นามรูปก็ไม่ปฏิบัติหน้าที่คือไม่บังเกิดเป็นนามรูปขึ้น.

ปิยรูป สาตรูป

และข้อที่พึงหยิบยกขึ้นมาพิจารณาให้เห็นชัดขึ้นไปอีกก็คือ ตัว **จิต** กับ **อารมณ์**. จิตที่คิดไปในอารมณ์ต่าง ๆ ดำริไปในอารมณ์ต่าง ๆ ครุ่นคิดไปในอารมณ์ต่าง ๆ ก็ต้องอาศัยวิญญานบังเกิดขึ้นก่อน. และการที่จะทำความเข้าใจในข้อนี้ก็ต้องทำความเข้าใจในข้อ นามรูป อีกสักหน่อยหนึ่ง.

คำว่า **นาม** นั้นเข้าใจกันง่าย ๆ ก็คือ *มิใช่รูป* / สักแต่ว่าเป็นชื่อเรียกขึ้นในสิ่งที่ไม่มียุขคือมีแต่นามไม่มีรูป. ส่วนที่เป็น **รูป** นั้นก็คือที่เป็นวัตถุอันเป็นรูปอย่างหยาบ และ ที่เป็นตัวที่ตั้งของจิต แม้ไม่ใช่รูป. ที่กำหนดของจิตแม้ไม่ใช่รูป ก็ขอยืมคำว่ารูปมาเรียกด้วย เช่น คำว่า **ปิยรูป สาตรูป** รูปที่เป็นที่รัก รูปที่เป็นที่พอใจสำราญใจ อันหมายถึงทุก ๆ สิ่งที่จิตกำหนดถึงก็คือตัวอารมณ์นั่นเอง. ไม่ว่าจะเป็นอารมณ์ที่เป็นส่วนรูป หรือเป็นอารมณ์ที่เป็นส่วนธรรมคือเป็นเรื่องเป็นราวไม่ใช่รูป แต่ว่าเป็นสิ่งที่จิตกำหนดถึง จิตคิดถึง อันเป็นส่วนที่รักใคร่เป็นส่วนที่ชอบใจสำราญใจ ก็เรียกว่าปิยรูปสาตรูปได้. ขอยืมคำว่ารูปมาใช้เรียกครอบคลุมไปได้ทั้งหมด. และโดยเฉพาะส่วนที่เป็นอารมณ์ของจิตนั้นคือเป็นตัวเรื่อง ไม่ใช่เป็นตัววัตถุโดยตรง. เป็นตัวเรื่อง เป็นเรื่องของวัตถุก็ได้ เป็นเรื่องของสิ่งที่ไม่ใช่วัตถุก็ได้ คือเรื่องที่จิตคิด เรื่องที่จิตดำริ เรื่องที่จิตครุ่นคิดถึงหรือหมกมุ่นถึง อันเรียกว่าอารมณ์. อารมณ์นี้แหละซึ่งเป็นที่รักใคร่ที่พอใจสำราญใจ ก็เรียกว่าปิยรูป สาตรูปได้ คือเป็นสิ่ง รูปก็เป็นสิ่ง สิ่งที่จิตคิดดำริหมกมุ่นถึงอันเป็นที่ชอบใจสำราญใจ พอใจ ก็เป็นปิยรูป สาตรูป.

คำว่า **รูป** จึงมีความหมายถึง สิ่งที่เป็นวัตถุโดยตรง หรือหมายถึง สิ่ง^๑ที่จิตกำหนดคิดถึงหมกมุ่นถึง อันเรียกว่าอารมณ์ดังกล่าว. นี่เป็น ตัวอารมณ์.

อารมณ์เข้าสู่จิตได้เพราะวิญญาณ

และเมื่ออายตนะภายในภายนอกมาประจวบกัน จิตก็ออกจาก ภาวคันธมอกออกไปรับอารมณ์ คือไปรับเรื่องของรูป ของเสียง ของกลิ่น ของรส ของโผฏฐัพพะ ของธรรมะคือเรื่องราวนั้นเข้ามา. ตัวรูปจริง ๆ เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะจริง ๆ เป็นวัตถุ ย่อมเข้ามาสู่จิตซึ่งมิใช่ วัตถุไม่ได้ เพราะจิตไม่มีสรีระรูปร่างสัณฐาน ดังที่มีพระพุทธบาทิต ตรัสไว้ว่า

อสรีรํ ไม่มีสรีระรูปร่างสัณฐาน แต่มีกายนี้เป็นที่อาศัย

วัตถุเข้ามาสู่จิตไม่ได้. สิ่ง^๑ที่เข้ามาสู่จิตได้ก็คือตัวอารมณ์ คือ เป็นเรื่อง เรื่องของสิ่งเหล่านั้น. **ธรรมารมณ์** อารมณ์คือเรื่องราวของ รูปเสียงเป็นต้น ที่ประสบพบผ่านมาแล้วเป็นต้น ก็เหมือนกัน ไม่ใช่ วัตถุก็เข้าสู่จิตได้ เข้าสู่จิตในฐานะเป็นอารมณ์คือเป็นเรื่องเช่นเดียวกัน. อารมณ์คือเรื่องที่จะเข้าสู่จิตได้นี้ก็ต้องเริ่มต้นตั้งแต่วิญญาณ เช่นเดียวกันคือ จะต้องเกิดวิญญาณขึ้นก่อน อารมณ์ทั้งหลายจึงจะ เข้าสู่จิตได้.

ภวังคจิต

และจิตนี้ท่านได้มีแสดงอธิบายไว้ในอภิธรรมว่า จิตที่เป็นตัวจิต ซึ่งยังไม่มีอารมณ์เรียกว่า **ภวังคจิต**. คำว่า **ภวังค์** นั้นแปลว่า *องค์ของภวะ* คือองค์ของภพ คือความเป็น. พิจารณาดูในทางหนึ่งที่น่าสนใจว่า นามรูปนี้เมื่อมีจิตที่เริ่มแต่ปฏิสนธิจิตหรือปฏิสนธิวิญญานดังที่กล่าวมาแล้วตามพระพุทธานิยายที่อ้างมาข้างต้นนั้น จึงมีตัวภพคือความเป็น. ในที่นี้มุ่งถึงความมีชีวิต. นามรูปนี้ก็ดำรงอยู่ และเมื่อมีปฏิสนธิจิตปฏิสนธิวิญญานตั้งแต่เบื้องต้น ก็ก่อตั้งนามรูปนี้มาในเบื้องต้น เติบโตใหญ่ขึ้นเจริญขึ้นมาโดยลำดับ ดังที่ปรากฏอยู่แก่ทุก ๆ คนในบัดนี้ เพราะยังมีตัวจิตที่เป็นปฏิสนธิจิต ที่เป็นปฏิสนธิวิญญานในเบื้องต้น และดังที่ได้กล่าวแล้วว่า พระอาจารย์ท่านเรียกว่าภวังคจิตอีกคำหนึ่งด้วย คือจิตที่เป็นองค์ของภพ คือเป็นองค์สมบัติหรือองค์คุณแห่งภพคือความเป็น ในที่นี้คือชีวิตความดำรงอยู่ ความเป็นอยู่ ความมีชีวิตอยู่. ชีวิตก็คือความเป็น ไม่ตายยังเป็นอยู่.

เพราะฉะนั้น ตัวจิตที่ทำให้ชีวิตนี้ดำรงอยู่ ทำให้นามรูปนี้ดำรงอยู่ จึงเรียกอีกคำหนึ่งว่า **ภวังคะ** องค์ของภพ องค์ของความเป็น เป็นอยู่ ดำรงอยู่ ไม่ตาย ยังมีจิตนี้้อยู่ก็แปลว่ายังไม่ตาย ยังดำรงอยู่ ยังเป็นอยู่ พิจารณาดูความก็เป็นดังนี้ได้จึงเรียกว่า **ภวังคจิต** ท่านอาจารย์ท่านก็เรียกดังนั้นว่าภวังคจิต อันทำให้ยังดำรงอยู่ ยังเป็นอยู่ไม่ตาย.

วิถิจิต

และความหมายของภวังคจิตอีกอย่างหนึ่งก็คือว่า ตัวภวังคจิตที่แท้ ๆ นั้นยังไม่มีอารมณ์ คือ จิตที่ยังไม่มีอารมณ์ เรียกว่า **ภวังคจิต**. ต่อเมื่อมีอารมณ์ จึงเป็น **วิถิจิต วิถีวิญญาณ** จิตที่บังเกิดขึ้นเป็นไปตามทาง ในเมื่ออายตนะภายในภายนอกมาประจวบกันเป็นต้น. จิตที่เป็นไปตามทางนี้ก็คือว่าจิตเดินทาง จิตเคลื่อนไหว จิตที่นุ่มไปไม่ใช่จิตที่อยู่ตัวคือนิ่งอยู่เฉย ๆ. เพราะฉะนั้น ท่านจึงมีคำเปรียบเอาไว้ว่า เหมือนอย่างคนที่นอนหลับอยู่ใต้ต้นมะม่วง. เมื่อผลมะม่วงหล่นลงมา เสียงผลมะม่วงหล่นลงมากกระทบแผ่นดิน เสียงนั้นก็มากกระทบโสตประสาทของคนที่นอนหลับก็ตื่นขึ้นมา. ตื่นขึ้นมาก็เอื้อมมือไปหยิบเอาผลมะม่วงมาบริโภค เสร็จแล้วก็กลับไปใหม่. นี่เป็นอุปมา.

มีข้ออุปมาว่าจิตที่อยู่ในภวังค์นั้นก็เหมือนอย่างคนนอนหลับ. และจิตที่ออกมารับอารมณ์นั้นก็เหมือนอย่างคนนอนหลับที่ตื่นขึ้นเอื้อมมือออกไปหยิบผลมะม่วงบริโภคแล้วก็กลับไปใหม่. ก็คือเมื่ออายตนะภายในภายนอกมาประจวบกัน ก็เหมือนอย่างเป็นสิ่งที่มากระทบเข้ากับภวังคจิต ภวังคจิตก็ตื่นขึ้นมานุ่มออกมารับอารมณ์. เมื่อรับอารมณ์แล้วก็กลับเข้าภวังค์ใหม่คือเหมือนอย่างหลับไปใหม่. เมื่ออายตนะภายในภายนอกมาประจวบกันใหม่ จิตก็ออกมาจากภวังค์นุ่มออกมารับอารมณ์. เสร็จแล้วก็กลับไปใหม่คือเข้าภวังค์ใหม่ ท่านแสดงธรรมชาติของจิตไว้ดังนี้.

จิตที่ไม่รับอารมณ์นั้น เรียกว่า **ภวังคจิต**

และจิตที่ออกมารับอารมณ์นั้น เรียกว่า **วิถิจิต**.

วิถิ ก็คือ ทาง ก็หมายความว่าจิตน้อมออกไปเหมือนอย่าง
เดินทาง.

วิถิจิตเป็นวิญญานก่อน แล้วจึงเป็นนามรูป

และในการที่น้อมออกมารับอารมณ์นี้ เมื่อแสดงตามขั้น ๕ รูป
เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน ก็เป็นวิญญานขึ้นก่อน คือว่าเริ่ม
แต่จักขุวิญญาน คือเมื่อตาจับรูปมาประจวบกันกระทบถึงจิต จิตก็
ออกจากภวังค์ มาเป็นวิถิจิต. ที่แรกก็เป็นจักขุวิญญาน รูปรูปทางจักขุ
คือเห็นรูป. ในข้ออื่นก็เช่นเดียวกัน และเมื่อจักขุวิญญานเห็นรูป
ขึ้นแล้ว ก็เกิดสัมผัส เกิดเวทนา เกิดสัญญา เกิดสังขาร ก็โดยอาศัย
รูปนั่นเอง เป็นนามรูปคือจะต้องมีรูปเป็นที่อาศัยอยู่ด้วย จึงจะเกิดเป็น
สัมผัสเป็นเวทนาทางกายทางใจ หรือว่าทางรูปกายและทางใจ. เกิด
สัญญาเกิดสังขารคือคิดปรุงหรือปรุงคิด. เสร็จแล้วก็เข้าสู่ภวังค์ใหม่
ในอารมณ์นั้น. ครั้นเมื่ออายตนะภายในภายนอกประจวบกันใหม่อีก
จิตก็ออกจากภวังค์น้อมออกมารับอารมณ์ใหม่. ก็เป็นวิญญานขึ้นก่อน.
แล้วก็เกิดสัมผัส เป็นเวทนา เป็นสัญญา สังขาร โดยมีรูปเป็นที่อาศัย
ไปด้วยกัน. เสร็จแล้วก็กลับสู่ภวังค์ใหม่. เป็นไปดังนี้ทุกอารมณ์
แต่ว่าเป็นไปรวดเร็วมาก. และจิตนี้ก็มีปกติรับอารมณ์ได้คราวละหนึ่ง
เท่านั้น จะรับพร้อมกันสองไม่ได้ คราวละหนึ่ง. และเมื่อที่หนึ่งเกิดดับ
ไปแล้ว จึงรับอารมณ์ที่สองได้. อารมณ์ที่สองเกิดดับไปแล้วจึงรับ

อารมณ์ที่สามได้ต่อ ๆ ไปดังนี้. ที่ว่า **เกิด** นั่นก็คือว่า *ออกจากภวังค์*. **ดับ** นั่นก็คือว่า *เข้าสู่ภวังค์ตามเดิม*. เป็นธรรมชาติ เป็นธรรมชาติ ของจิตดังนี้.

เพราะฉะนั้น อารมณ์ทุกอารมณ์นั้นก็เป็นนามรูปนั้นเองรวมกัน อยู่ ซึ่งตั้งต้นแต่วิญญาณ. เมื่อมีวิญญาณขึ้นก่อนแล้วจึงจะออก รับอารมณ์ บังเกิดเป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร คือเป็นความรู้สึกเป็นสุข เป็นทุกข์ เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข เป็นความจำได้ หมายรู้ เป็นความคิดปรุงเป็นความปรุงคิด ในเรื่องนั้นไปที่ละอารมณ์ ดังนี้. แต่ว่าเพราะรวดเร็วมากจึงได้ไม่รู้สึกรู้ว่าหรือไม่รู้ว่าเป็นที่ละอารมณ์ เป็นที่ละอารมณ์ เกิดดับอยู่ที่ละอารมณ์ ๆ. และจิตก็ออกจากภวังค์ เข้าสู่ภวังค์อยู่ที่ละอารมณ์ ๆ ดังนี้. เป็นธรรมชาติเป็นธรรมชาติของจิต เป็นไปอยู่ดังนี้.

เพราะฉะนั้น ภวังคจิตซึ่งเป็นตัวจิตต้นเดิม รับอารมณ์ก็ออกจากภวังค์มาเป็นวิถิจิต. วิถิจิตนั้นที่แรกก็เป็นวิญญาณ. แล้วจึงจะเป็น นาม เป็นรูป เป็นตัวอารมณ์ดังที่ปรากฏอยู่ในจิตใจของทุก ๆ คน อย่างเต็มที่. ทุกคนก็มีสุขมีทุกข์มีเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข มีความจำได้หมายรู้ มีความคิดปรุงมีความปรุงคิด. ทั้งหมดนี้ก็เป็นนามรูป นี้แหละรวมกันอยู่ เป็นตัวอารมณ์ซึ่งจะต้องมีวิญญาณเป็นเบื้องต้น. เพราะฉะนั้น เมื่อวิญญาณเกิดนามรูปจึงเกิด นี่เป็นอธิบายตาม วิถีวิญญาณหรือวิถิจิต.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

ครั้งที่ ๓๖

ปฏิจจสมุปบาท ข้อนามรูปอายตนะ

บัดนี้ จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ความเห็นชอบคือเห็นถูกต้องในปฏิจจสมุปบาท ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น ตามที่ท่านพระสารีบุตรได้ให้เถรอธิบายไว้ ฟังดูก็เป็นเรื่องยากหรือเข้าใจยาก. แต่เมื่อได้ตั้งใจฟังทราบอธิบายของข้อธรรมะนั้น ๆ และตั้งใจฟังว่าธรรมะนั้น ๆ เป็นเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องกันเหมือนอย่างลูกโซ่อย่างไร แม้ตามที่ได้อธิบาย ก็ย่อมจะพอเข้าใจไปโดยลำดับ. ความเข้าใจนี้แม้ว่าจะเริ่มต้นเพียงเล็กน้อย หรือเฉพาะบางข้อบางประการก็ย่อมเป็นการดี เป็นอันว่าได้เริ่มเข้าใจบ้าง. และความเข้าใจบ้างนี้เมื่อได้ตั้งใจฟังตั้งใจพิจารณาซ้ำ ๆ ไปบ่อย ๆ และเมื่อได้มีการปฏิบัติทางศีลทางสมาธิประกอบกับปัญญาที่พิจารณาก็จะทำให้เข้าใจมากขึ้น ๆ เปรียบเหมือนอย่างว่าน้ำฝนที่ตกทีละหยาด ๆ

จากชายคาลงตุ่มน้ำ ก็ทำตุ่มน้ำให้เต็มได้จากน้ำฝนที่ตกที่ละหยาด ๆ เท่านั้น. แต่ท่านก็สอนอยู่เสมอว่าให้ทำบ่อย ๆ. ใช้คำว่า *ช้องเสพ ให้มาก* ปฏิบัติให้มาก ปฏิบัติบ่อย ๆ จึงจะได้ผลที่สืบต่อและเพิ่มพูน. เหมือนอย่างน้ำที่ตกที่ละหยาด ๆ นั้นลงตุ่ม เมื่อตกลงไปได้สัก ๑๐ หยด ๒๐ หยด ๑๐ หยด ๒๐ หยดก็หยุด ทั้งไว้สักวันสองวัน น้ำในตุ่มนั้นก็แห้งไป. ก็เป็นอันว่าต้องรองน้ำฝนกันใหม่อีกทีละ ๑๐ หยด ๒๐ หยด แล้วก็หยุดไปอีกวันสองวัน น้ำฝนนั้นก็หมดไป อีกแห้งไปอีก. เพราะฉะนั้น จะต้องรองติดต่อที่ละหยาด ๆ นั้น ก็หมายความว่าต้องติดต่อด้วย ไม่ทันที่จะแห้ง น้ำจึงจะเพิ่มเติมขึ้นมาจนถึงเต็มตุ่มได้. เพราะฉะนั้น การทำบ่อย ๆ ที่เรียกว่ามีความเพียร ไม่ย่อหย่อน แต่ว่ามีความเพียรที่มั่นคง คือติดต่อสืบต่อกันไปอยู่เสมอ แม้ทีละน้อยที่เหมือนอย่างน้ำที่ละหยาด ๆ นั้น ก็ทำให้เต็มได้ แต่ให้ติดต่อกันไปอยู่เสมอเท่านั้น. ความเข้าใจในธรรมะก็เช่นเดียวกัน ก็ย่อมได้มาทีละน้อย ๆ. แต่อย่าติดต่อกันที่ฟังที่จะพิจารณา ก็จะไม่ได้รับความเข้าใจติดต่อกันมากขึ้น.

จะได้แสดงอธิบายต่อถึงข้อที่ว่า เพราะนามรูปบังเกิดขึ้น อายุตนะทั้ง ๖ จึงเกิดขึ้นหรือว่าเพราะนามรูปเป็นปัจจัย อายุตนะทั้ง ๖ จึงเกิดขึ้น ซึ่งสืบต่อมาจากเบื้องต้น ว่าเพราะอาสวะเป็นปัจจัยอวิชชาเกิด หรืออวิชชาเป็นปัจจัยอาสวะเกิด อาสวะเป็นปัจจัยอวิชชาเกิด และเพราะอวิชชาเกิดสังขารความปรุงแต่งก็เกิด เพราะสังขารเกิดวิญญาณก็เกิด เพราะวิญญาณเกิดนามรูปก็เกิด เพราะนามรูปเกิดอายุตนะก็เกิด.

จะได้กล่าวถึง **นามรูป** เพิ่มเติมจากที่ได้อธิบายไปแล้ว.

อธิบายทบทวนความหมายของนามรูป

คำว่า **นามรูป** นี้ประกอบขึ้นด้วย **นาม** และ **รูป** หรือว่ารูปและนาม. แต่ว่าเมื่อเรียกคู่กัน ย้ายเอานามไว้ข้างหน้าเป็นนามรูป. มักจะฟังอธิบายหรือฟังเทศน์กันบ่อย ๆ ว่า ชั้นที่ ๕ คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ย่อลงเป็น ๒.

รูปก็เป็น **รูป**.

เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็น **นาม**.

โดยมากก็เทศน์กันหรืออธิบายกันดังนี้. แต่ฟังเข้าใจว่าไม่จำเป็นที่จะต้องจัดอย่างนี้ไปทั้งหมด คือเมื่อเป็นนามแล้วก็ต้องเป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร เป็นวิญญาณในชั้นที่ ๕. อะไรจะเป็นนามก็สุดแต่พุทธาธิบายในหมวดธรรมที่แสดงถึงนามรูปนั้น ๆ ในเมื่อแสดงชั้นที่ ๕ ก็ย่อชั้นที่ ๕ เข้านามรูปดังกล่าว. แต่ว่าเมื่อแสดงในหมวดธรรมอื่น การจะจัดอะไรเข้าเป็นรูปเป็นนามนั้น ก็สุดแต่ปริยายแห่งธรรม คือทางแสดงแห่งธรรมนั้น ๆ ดังเช่นในปฏิจสงมฺพบาท ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นนี้ ก็ได้มีพระเถราธิบายถึงรูปและนามไว้แล้ว ซึ่งก็ได้แสดงอธิบายไว้ในที่นี้แล้ว. แต่จะขอกล่าวซ้ำเพื่อไม่ต้องนึกอีกครึ่งหนึ่งว่า

รูป นั้นก็ *มหาภูตรูป* กับ *อุปาทายรูป* รูปใหญ่ รูปอาศัย.

การอธิบายรูปก็ตรงกันในปริยายแห่งธรรมทั้งปวง.

ส่วน **นาม** นั้นท่านพระสารีบุตรได้ให้อธิบายไว้ว่า ได้แก่

เวทนา ความรู้เป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข

สัญญา ความจำได้หมายรู้

เจตนา ความตั้งใจ

ผัสสะ ก็คือความกระทบแห่งอายตนะภายในภายนอกและ
วิญญาณรวมกัน คือเป็นความกระทบแห่งอารมณ์ถึงจิตที่มีความแรง
ให้เกิดเวทนาขึ้นได้ และ

มนสิการ ความทำไว้ในใจคือใส่ใจในอารมณ์นั้น ๆ ในเรื่องนั้น ๆ.

นามจึงได้แก่ เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ และมนสิการ
ดังกล่าว.

เจตนาจัดเป็นสังขาร ผัสสะและมนสิการจัดเป็นวิญญาณ

จะเห็นได้ว่าไม่มีสังขารไม่มีวิญญาณแสดงโดยชื่อไว้ในชื่อนาม
ในที่นี้. ทำไมจึงไม่แสดงไว้. ก็น่าจะเห็นว่าเพื่อที่จะให้ไม่เข้าใจลึกลับ
ในลำดับของธรรมะที่เกิดเนื่องกันเป็นสาย เหมือนอย่างลูกโซ่ที่
คล้องเนื่องกันไปเป็นสาย เพราะว่าสังขารและวิญญาณได้กล่าวไว้
ในลำดับข้างต้นมาแล้ว

อวิชชาเกิดสังขารเกิด หรืออวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร

สังขารเกิดวิญญาณเกิด หรือว่าสังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ

วิญญาณเกิดนามรูปเกิด หรือวิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป.

เพราะได้กล่าวหรือยกเอาคำว่าสังขารและคำว่าวิญญาณไปใช้
ในลำดับข้างต้นนั้นแล้ว. มาถึงนามรูปเมื่ออธิบายถึงชื่อนามจึงไม่ใช่

คำว่าสังขาร ไม่ใช่คำว่าวิญญานในข้อนามนี้. แม้ว่าความหมายของ คำว่าสังขารกับคำว่าวิญญานในลำดับที่กล่าวมาข้างต้น ในหมวด ปฏิจสุมุปาบท ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นนี้ จะมีความหมายที่ แตกต่างไปจากความหมายของคำว่าสังขารและวิญญานในชั้นที่ ๕ ก็ตาม แต่หากว่าเอามาใช้ในข้อนามนี้สำหรับในหมวดธรรมนี้ ก็จะเป็น คำที่ซ้ำกัน แม้เนื้อความจะต่างกันก็ตามก็จะทำให้เข้าใจสับสน. จึงเอาเจตนาผัสสะ มนสิการมาใช้แทน. แต่ก็มีข้อซ้ำอีกเหมือนกัน คือคำว่าเวทนากับผัสสะ ที่จะกล่าวในอันดับต่อไป. แต่แม้เช่นนั้น ก็เป็นความจำเป็นที่จะต้องให้มี ๒ ข้อนี้อยู่ในที่นี้ด้วย เพราะว่า ๒ ข้อนี้ย่อมเป็นนามในชั้นที่ ๕ หรือในข้อว่านามรูปนี้ด้วยจริง ๆ. และแม้คำว่าสังขาร คำว่าวิญญานจะไม่ได้กล่าวถึง แต่คำว่าเจตนา ผัสสะ มนสิการ :

เจตนา นั้นก็เป็นความจงใจ ก็จัดเป็นสังขารในชั้นที่ ๕ นั้นเอง เพราะสังขารในชั้นที่ ๕ นั้น ได้แก่ความคิดปรุงหรือปรุงจิตตามสัญญา คือความจำหมาย เจตนาคือความจงใจ ก็มีลักษณะเป็นความคิด ปรุงหรือความปรุงจิตนั่นเอง ซึ่งเป็นไปตามสัญญา.

ผัสสะ นั้นเล่าก็เนื่องด้วยวิญญานในชั้นที่ ๕.

และ **มนสิการ** นั้นเล่า ทำไว้ในใจ ก็เท่ากับเป็นวิญญานเหมือนกัน เพราะวิญญานนั้นที่เป็นความรู้คือเห็นรูป รู้คือได้ยินเสียงเป็นต้นนั้น ก็ต้องเอาเรื่องราว เรื่องเสียงนั้นเข้ามาใส่ไว้ในใจ จึงจะเกิดการรู้รูป ที่เรียกว่าเห็นรูป รู้เสียงที่เรียกว่าได้ยินเสียงขึ้นมา.

เพราะฉะนั้น ผัสสะ มนสิการนั้นก็เนื่องกับวิญญาน ที่จัดเข้า เป็นวิญญานในชั้นที่ ๕ ได้ แต่ใช้คำให้แตกต่างกันไปเสีย.

ธรรมะในปฏิจสุมุบาทมีอยู่ในกายและจิตของทุกคน

แล้วก็พึงเข้าใจว่า ทุก ๆ ข้อในปฏิจสุมุบาทนี้ มีอยู่ด้วยกัน แล้วทั้งนั้นในจิตนี้หรือในกายและจิตนี้ของทุก ๆ คน. สำหรับในธรรมะที่แสดงถึงข้อที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นดังกล่าวมานั้น ก็แสดงเป็นทางพิจารณาถึงว่าทุก ๆ อย่างที่มีอยู่ในทุก ๆ คนนี้เนื่องกันไปอย่างไร. เหมือนอย่างว่าเรือนหลังหนึ่งย่อมมีอยู่พร้อมตั้งแต่ฐานรากเสาและเครื่องทพสัมภาระทั้งหลายของเรือนจนถึงหลังคา มีอยู่พร้อมทุก ๆ อย่าง. คราวนี้เมื่อต้องการที่จะแสดงว่าความประกอบเข้าเป็นเรือนทั้งหลังนี้ ตัวทพสัมภาระมีเครื่องไม้เป็นต้นที่ประกอบเข้าเป็นเรือนนั้น ต่อเนื่องกันขึ้นไปอย่างไร ตั้งแต่รากฐานจนถึงหลังคา หรือว่าตั้งแต่หลังคาลงมาจนถึงรากฐาน. เหมือนดังจะกล่าวว่า รากฐานก็มีเสาตั้งขึ้น. เมื่อมีเสาตั้งขึ้นก็มีตัวพื้นเรือนตั้งขึ้น อันประกอบด้วยส่วนประกอบต่าง ๆ ของพื้นเรือน. และเมื่อมีพื้นเรือนตั้งขึ้นก็มีฝาตั้งขึ้น. เมื่อมีฝาตั้งขึ้นก็ย่อมมีประตูมีหน้าต่างตั้งขึ้น. และเมื่อมีประตูหน้าต่างตั้งขึ้นก็มีที่สุดของฝา. เมื่อมีที่สุดของฝาก็ต้องเริ่มมีหลังคา หลังคามีอะไรบ้างตั้งขึ้นก็ต่อกันขึ้นไปจนถึงอกไก่ จนถึงกระเบื้องมุงหลังคา. เพราะฉะนั้น เรือนหลังหนึ่งที่ตั้งขึ้นมานั้นก็ต่างเป็นปัจจัยอาศัยซึ่งกันและกันขึ้นไปดังนี้ ตั้งแต่รากฐานขึ้นไปจนถึงยอด หรือว่ายยอดลงมาจนถึงรากฐานข้างล่าง. นี่เปรียบเหมือนว่าเป็นเรือนไม้ได้ทุนโปร่งเหมือนดังเรือนของชาวบ้านในชนบททั่วไป. แม้วัตถุอื่นก็เช่นเดียวกัน.

และในการอธิบายของทัฬหีสมุภาตแต่ละชั้นนั้น เช่นว่าเพราะมี
รากฐานจึงมีเสาดั้งขึ้นมามบนรากฐาน. รากฐานนั้นได้แก่อะไร. รากฐาน
ก็เช่นว่าเป็นไม้เสาเข็มเป็นคอนกรีตผสมด้วยปูนทรายหิน. และคราว
นี้เมื่อมีรากฐานก็มีเสาดั้งขึ้นมามบนรากฐาน. เสานั้นก็ได้แก่อะไร.
ถ้าเป็นเสาปูนก็ต้องเป็นคอนกรีต ก็จะต้องว่ากันถึงว่าต้องประกอบด้วย
เหล็ก ด้วยหิน ด้วยทราย ด้วยปูน. ก็ซ้ำกันกับรากฐานนั้นแหละ
แต่ว่าสิ่งที่ซ้ำกันนั้นมีหน้าที่ต่างกัน. สำหรับที่เป็นเสาเข็ม เป็นปูน
เป็นทราย เป็นเหล็ก เป็นหิน ที่ทำเป็นรากฐานนั้นมีหน้าที่เป็นรากฐาน.
แต่ว่าเมื่อมาถึงเสาเป็นปัจจัยให้เสาดั้งขึ้นบนรากฐาน พวกเหล็ก
ปูน ทราย หินเหล่านี้ก็มาทำหน้าที่เป็นเสา. แม้เครื่องใช้ทัฬหีสมุภาต
สูงขึ้นไป ถ้าเป็นเครื่องปูน ก็จะต้องใช้วัตถุที่ซ้ำกันอยู่นี้แหละ.
ถ้าเป็นเครื่องไม้ เช่นว่าเป็นฝาไม้ก็ต้องประกอบด้วยไม้ เช่นประตู
หน้าต่าง ถ้าเป็นไม้ก็ต้องประกอบด้วยไม้ แต่ว่าทำหน้าที่ต่างกันว่า
นั้นเป็นฝา นั้นเป็นประตูเป็นหน้าต่าง. ครั้นมาถึงเครื่องหลังคา
ถ้าหากว่าเป็นปูนก็ต้องใช้วัตถุที่เป็นเหล็กเป็นปูนเป็นทรายเป็นหิน
นั้นแหละ แต่ว่ามาใช้เป็นเครื่องบนหลังคา. ถ้าเป็นไม้ก็ใช้ไม้ที่นั้นแหละ
แต่มาใช้เป็นเครื่องบนของหลังคาจนถึงยอด. ก็แปลว่าวัตถุที่มา
ประกอบเป็นเรือนนั้นก็ใช้ไม้ ใช้เหล็ก ใช้อิฐ ใช้ปูน ใช้ทราย ก็ตั้งแต่
รากฐานขึ้นไปจนถึงหลังคา ถ้าใช้ไม้ก็ต้องใช้ไม้เรื่อยขึ้นไปจนถึงหลังคา
บ้านนั้นแหละ. เพราะฉะนั้น แม้ว่าวัตถุเหล่านี้จะซ้ำกัน แต่ว่าก็ใช้
ทำหน้าที่ต่างกัน เป็นนั้นเป็นนี้ขึ้นไปดังที่กล่าวมาแล้ว.

อายตนะเกิดเพราะนามรูป

ฉันใดก็ดี เมื่อพระพุทธรเจ้าทรงแสดงธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นนี้ ก็มีข้อที่ซ้ำ ๆ กันอยู่ในข้อที่เป็นเหตุปัจจัยของกันนั้น. แต่ว่าก็จำเป็นที่จะต้องซ้ำกันดังที่กล่าวมา ในเมื่อเทียบกับบ้านเรือนที่กล่าวมานั้น แต่ว่าแม้ว่าจะซ้ำกันแต่ก็ทำหน้าที่ต่างกัน.

อวิชชา ก็ทำหน้าที่เป็นอวิชชาให้เกิดสังขาร.

สังขาร ก็ทำหน้าที่เป็นสังขารที่เป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาน.

วิญญาน ก็ทำหน้าที่เป็นวิญญานที่เป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป.

และ **นามรูป** ก็ทำหน้าที่เป็นนามรูปที่เป็นปัจจัยให้เกิดอายตนะทั้ง ๖ ซึ่งแสดงในวันนี้.

เพราะฉะนั้น จึงให้ทำความเข้าใจดังนี้ คือเข้าใจว่าธรรมะทุกข้อในธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นนี้ก็มีอยู่พร้อมแล้วในทุก ๆ คน. และในทุก ๆ ข้อก็มีผสมกันอยู่. ดังเมื่อแสดงถึง

อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร ในตัวสังขารนั่นเองก็มีอวิชชาปนอยู่ด้วย.

สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาน ในวิญญานนั่นเองก็มีตัวอวิชชาเป็นตัวสังขารปนอยู่ด้วย.

วิญญานเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป ในนามรูปนี้เองก็มีข้างต้นนั้นปนอยู่ด้วย คือ อวิชชา สังขาร วิญญาน. จึงจะเป็นนามรูปที่เป็นสายบังเกิดขึ้น สืบเนื่องมาจากอวิชชาซึ่งเป็นสายสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์.

และ **นามรูปดังกล่าวนี้ก็เป็นปัจจัยให้เกิดอายตนะ** คือหมายความว่าเมื่อนามรูปเป็นนามรูปขึ้นมา รูปก็เป็นมหาภูตรูป อุปาทายรูปนามก็เป็นนามดังที่ท่านแสดงไว้ว่า เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสมนสิการ และดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ก็มีข้างต้นมารวมอยู่ด้วยทั้งหมดก็เป็นนามรูป และเมื่อนามรูปเกิดขึ้นมาเป็นขึ้นมา ดังที่ทุก ๆ คนในบัดนี้ก็มีนามรูปของตนบังเกิดขึ้นอยู่ พร้อมอยู่ และในนามรูปนี้ก็มีอวิชชา มีสังขาร มีวิญญูณรวมอยู่ด้วย และเมื่อเป็นดังนี้ อายตนะทั้ง ๖ จึงเกิดขึ้น อันหมายความว่าอายตนะทั้ง ๖ จึงปฏิบัติหน้าที่ของอายตนะได้ คือตากก็รับรูปได้ หูก็รับเสียงได้ จมูกก็รับกลิ่นได้ ลิ้นก็รับรสได้ กายก็รับโผฏฐัพพะสิ่งที่กายถูกต้องได้ ตลอดจนถึงมโนคือใจ ก็รับธรรมะคือเรื่องราวทางใจได้ ตลอดจนถึงปฏิบัติหน้าที่คู่กันไปกับ ๕ ข้อยข้างต้นนั้นได้.

มโนคือใจเป็นอายตนะข้อพิเศษ

คือข้อมโนคือใจนี้อันเป็นอายตนะข้อที่ ๖ นั้น ไม่ได้ทำหน้าที่เพียงรับอารมณ์ คือเรื่องที่ใจคิดใจรู้เพียงอย่างเดียว.

แต่ว่ามีหน้าที่ประกอบไปกับตาด้วย ตาจึงจะรับรูปให้เกิดจักขุวิญญูณ คือเห็นรูปได้.

มโนคือใจต้องประกอบไปกับหู หูจึงจะรับเสียงให้เกิดโสตวิญญูณ คือได้ยินเสียงได้.

มโนคือใจจะต้องประกอบไปกับฆานะคือจมูก จมูกจึงจะรับกลิ่นให้เกิด ฆานวิญญูณ คือรู้กลิ่นได้.

มโนคือใจจะต้องประกอบไปกับลิ้น ลิ้นจึงจะรับรสให้เกิด
ชีวหาวิญญาณ คือรู้รสได้.

มโนคือใจจะต้องประกอบไปด้วยกาย กายจึงจะรับสิ่งถูกต้อง
ให้เกิด กายวิญญาณ คือรู้สิ่งถูกต้องทางกายได้.

และมโนคือใจนี้ก็ยังรับธรรมะคือเรื่องราว เช่นเรื่องของรูปเสียง
เป็นต้น ที่ได้พบได้เห็นมาแล้ว เช่นว่าได้พบได้เห็นมาแล้วเมื่อเช้านี้
เย็นวันนี้มโนคือใจก็ยังเอามาคิดได้มานึกถึงได้ ก็เป็นเรื่องเป็นราว
ที่บังเกิดขึ้นทางมโนคือใจซึ่งเป็นอายตนะข้อที่ ๖.

เพราะฉะนั้น มโนคือใจนี้จึงต้องประกอบไปกับอายตนะ ๕ ข้อ
ข้างต้นนั้น และต้องปฏิบัติหน้าที่ของตนเองได้ด้วย. จึงเป็นอายตนะ
ข้อพิเศษ. ในข้อนี้ได้กล่าวมาหลายหนแล้วว่าเช่นกำลังฟังอยู่นี้ มโนคือ
ใจต้องฟังด้วยจึงจะได้ยิน. ถ้ามโนคือใจไม่ฟัง เช่นว่าจิตไปคิดถึงเรื่อง
อื่นหูก็ดับทันที เสียงที่พูดนั้นก็จะได้ยิน. ต่อเมื่อจิตตั้งที่จะฟังดังที่ได้
เตือนตั้งแต่ข้างต้นแล้วว่าให้มีสมาธิในการฟัง มโนก็มาพร้อมกับจิตมา
ฟังเสียง. เมื่อเป็นดังนี้ หูจึงไม่ดับหูก็ได้ยิน จึงได้เกิดโสทวิญญาณคือ
ได้ยินเสียง รู้เสียงขึ้นมาได้. เพราะฉะนั้น มโนคือใจนี้จึงเป็นสิ่งสำคัญ
ซึ่งเท่ากับเป็นทวารของจิต. สำหรับตาหูจมูกลิ้นกายนั้นเป็นทวารนอก.
ถ้าจะเปรียบเหมือนอย่างว่าเป็นบ้านที่มีประตูนอกอยู่ ๕ ประตู และ
ยังมีประตูในอีก ๑ ประตูของห้องชั้นใน. ตัวจิตเองนั้นอยู่ในห้อง
ชั้นในเหมือนอย่างว่านั่งอยู่ในห้องชั้นใน. ทุก ๆ อย่างที่ผ่านเข้ามา
จะต้องผ่านประตูนอก ๕ ประตูนั้น และจะต้องผ่านประตูในคือ
มโนซึ่งเป็นตัวมโนทวารจึงจะมาถึงจิต. จิตก็รับอารมณ์ทางมโนทวาร

และกัทางทวาททวาทหุเป็นต้นตามประภทของรูปของเลียงเป็นต้น.
จะนั้น มโนจึงเป็นลัองสำคัญ.

อายตนะทั้ง ๖ ปฏิบัติหน้าทีได้เมื่อนามรูปบังเกิดขึ้น

และรวมความว่าอายตนะทั้ง ๖ นี้ ในเมื่อนามรูปบังเกิดขึ้น
อายตนะทั้ง ๖ นี้ จึงปฏิบัติหน้าทีได้. ถ้าหากว่านามรูปไม่บังเกิดขึ้น
อายตนะทั้ง ๖ นี้ก็ปฏิบัติหน้าทีไม่ได้. แม้ว่าตาหูจมูกลิ้นกายที่เป็น
ส่วนเนื้อที่เป็นส่วนประสาทจะมีอยู่กัตาม แต่ก็แม้ในเวลาทีหัลบสนิท
อายตนะทั้ง ๖ คือตาหูจมูกลิ้นกายและมณะคือใจ ก็ไม่บังเกิดขึ้น
คือไม่ปฏิบัติหน้าที. แต่ว่าถึงการหัลบนั้นโดยมากหัลบไม่สนิท จึงมีฝัณ
ซึ่งก็มีอธิบายว่า กายส่วนทีเกี่ยวแก่ประสาททั้ง ๕ ข้างต้น จักขุประสาท
โสทประสาท ฆานประสาท ชิวหาประสาท กายประสาทหัลบ แต่ว่าข้อ
ที ๖ คือตวัมโนทวารนี้ไม่หัลบ. เพราะจะนั้นจึงฝัณ ฝัณถึงเร่องนั้น
ถึงเร่องนี้ โดยมากก็เป็นลัองทีได้เคยเห็นมาแล้วเคยได้ยินมาแล้ว หรือ
เคยคิดเคยนึกมาแล้วเก็บมาฝัณ ก็คือมโนนี้เองไม่หัลบ แต่ถ้ามโนหัลบ
ก็แปลว่าหัลบสนิทไม่ฝัณ. ในปัจจุบันนี้ท่านก็ยังแสดงกันว่าคนเรานั้น
หัลบสนิทน้อย ฝัณมาก แต่ว่าฝัณทีจำไว้ได้ในเมื่อตื่นนั้นมึน้อย
โดยมากจำไม่ได้อันแสดงว่าหัลบไม่สนิทจริง ๆ.

ต่อไปนัก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทักความสงบสืบต่อไป.

ครั้งที่ ๓๗

ปฏิจจสมุปบาท ข้ออายตนะ ผัสสะ เวทนา

บัดนี้ จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาค อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้ง พระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ได้แสดงพระเถรอธิบายในข้อสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ มาโดยลำดับ จับแต่ชาติ ชรา มรณะ ขึ้นไปจนถึงอวิชชาอาสวะ. และกำลังอธิบายในข้อที่ทั้งหมดนี้ เป็นปัจจัยของกันอย่างไร คือเป็นเหมือนอย่างลูกโซ่ที่โยงกันไปเป็นสายโซ่อย่างไร จับแต่อวิชชาอาสวะ อาสวะ อวิชชาซึ่งเป็นปัจจัยของกันและกัน และเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารก็เป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ วิญญาณก็เป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป นามรูปก็เป็นปัจจัยให้เกิดอายตนะ. และต่อจากนี้ก็ถึงเจ็อนหรือข้อต่อของลูกโซ่ว่า อายตนะเป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะหรือสัมผัส ผัสสะหรือสัมผัสเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนาตามลำดับในปฏิจจสมุปบาท ธรรมะที่

อาศัยกันบังเกิดขึ้นที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้.

จึงจะจับอธิบายในเงื่อนไขหรือข้อต่ออันนี้ว่า เพราะอายตนะทั้ง ๖
เกิดขึ้น จึงเกิดสัมผัสหรือผัสสะ

ผัสสะเกิดจากอายตนะทั้ง ๖

สำหรับอายตนะทั้ง ๖ นั้นก็ได้อธิบายแล้ว ว่าได้แก่ **อายตนะ
ภายในทั้ง ๖** คือ

ตา	เป็นเครื่องต่อรูป
หู	เป็นเครื่องต่อเสียง
จมูก	เป็นเครื่องต่อกลิ่น
ลิ้น	เป็นเครื่องต่อรส
กาย	เป็นเครื่องต่อโผฏฐัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้อง.
มโนคือใจ	เป็นเครื่องต่อธรรมะคือเรื่องราว.

และเมื่ออายตนะทั้ง ๖ ต่อกันดังนี้ ก็เป็นปัจจัยให้เกิดสัมผัส
หรือผัสสะ อันแปลว่า ความกระทบ. **ผัสสะหรือสัมผัสนี้ก็มี ๖**
อันได้แก่

จักขุสัมผัส	สัมผัสทางตา
โสตสัมผัส	สัมผัสทางหู
ฆานสัมผัส	สัมผัสทางจมูก

ชีวาสัมผัส สัมผัสทางลิ้น

กายสัมผัส สัมผัสทางกาย และ

มโนสัมผัส สัมผัสทางใจ.

ในพระสูตรทั่วไปได้อธิบายสัมผัสไว้ว่า คือความประชุมกันของ องค์ ๓ อันได้แก่ อายตนะภายใน ๑ อายตนะภายนอก ๑ และวิญญาณ อีก ๑. โดยที่ได้ตรัสแสดงอธิบายไว้ดังเช่นในพระพุทธานุญาต อริยสัจข้อสมุทัยและข้อนิโรธในสังขปัพพะ ข้อที่ว่าด้วยสังขจะว่า เมื่ออายตนะภายในกับอายตนะภายนอกประจวบกันหรือต่อกันก็เกิด วิญญาณ.

ยกตัวอย่างเช่นเมื่อตาต่อกับรูปก็เกิดจักขุวิญญาณ ความรู้ รูปทางตาที่เรียกว่าเห็นรูป และเมื่อทั้ง ๓ นี้มาประชุมกันก็เรียกว่า สัมผัสที่แปลว่าความกระทบกัน ก็คือความประชุมกันของตาของรูป และของจักขุวิญญาณ ความรู้รูปทางตาคือเห็นรูป และในอายตนะ ข้อต่อไปแต่ละข้อก็เช่นเดียวกัน.

นามคืออาการที่จิตน้อมอภิญญา

นี่เป็นการแสดงวิธีจิตคือทางดำเนินของจิตอย่างละเอียด และ เมื่อเกิดสัมผัสดังกล่าวแล้วจึงเกิดเวทนา เกิดสัญญา เกิดสังขาร. และวิธีจิตดังที่กล่าวมานี้ก็พึงเข้าใจว่า ตัวจิตคือตัวธาตุรู้หรือที่เรียกว่า วิญญาณธาตุ โดยปกติย่อมอยู่ในภวังค์อันเรียกว่า **ภวังคจิต**.

คำว่า **ภวังค์** นั้นดังที่ได้เคยอธิบายแล้วว่า แปลว่า *องค์ของภพ คือความเป็น* ซึ่งกล่าวง่าย ๆ ว่าเป็นตัวชีวิตหรือเป็นตัวความดำรงอยู่ของชีวิต เพราะว่าทุก ๆ คนนี้ดำรงชีวิตอยู่ก็เพราะกายและจิตประกอบกันอยู่ เมื่อไม่มีจิตหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าปราศจากวิญญาณ ร่างกายนี้ก็กลายเป็นศพ กลายเป็นเหมือนอย่างท่อนไม้ก้อนหินก้อนดิน แต่ความดำรงชีวิตอยู่นี้ก็เพราะกายและจิตนี้ประกอบกันอยู่. จิตหรือธาตุรู้^๕นี้เมื่อยังอยู่เป็นปกติเฉย ๆ ยังไม่แสดงอาการอะไรก็เรียกว่า **ภวังค์** หรือ**ภวังคะ**เป็นองค์ คือเป็นองค์คุณ องค์สมบัติของภพ คือความเป็น คือความที่ยังดำรงความเป็นภพเป็นชาติ ความดำรงชีวิตอยู่ดังกล่าว จึงเรียกว่า **ภวังค์**.

ท่านจึงเปรียบเหมือนอย่างบุรุษที่นอนหลับอยู่ใต้ต้นมะม่วง. เพราะฉะนั้น จิตที่ยังอยู่ปกติเฉย ๆ ก็เป็นเหมือนอย่างบุรุษที่นอนหลับอยู่ใต้ต้นมะม่วง. คราวนี้เมื่อมีอารมณ์มากระทบก็กระทบทางอายตนะภายในทั้ง ๖ หรือทางทวารทั้ง ๖ มีตาหูเป็นต้นนั้นแหละ เช่นว่ามีรูปมาประจวบกับตา มีเสียงมาประจวบกับหู รูปเสียงที่มาประจวบนั้น ท่านเปรียบเหมือนอย่างว่าผลมะม่วงหล่นจากต้น. หล่นตุ้มลงมาใกล้ บุรุษที่นอนหลับก็เป็นเครื่องปลุกบุรุษที่นอนหลับนั้นให้ตื่นขึ้น. ฉันทิดก็ดี จิตหรือธาตุรู้^๕นี้เมื่อมีอารมณ์มากระทบทางทวารหรืออายตนะภายในดังกล่าวนั้น ก็ออกจากภวังค์คือเหมือนอย่างว่าตื่นขึ้นมาและก็น้อมออกไปรับอารมณ์ ก็เหมือนอย่างบุรุษที่เมื่อมะม่วงหล่นลงมา เสียงมะม่วงกระทบหูก็ตื่นขึ้น ก็เอื้อมมือไปหยิบมะม่วง จิตก็น้อมออกไปจับอารมณ์. กิจที่จิตน้อมออกไปนี้แหละเรียกว่า **นาม**.

การรับอารมณ์ครั้งแรกของจิตคือวิญญาณ

คำว่า **นาม** นั้น ก็มีต้นศัพท์อย่างเดียวกับคำว่า **นโม** ที่แปลว่า *ความนอบน้อม*. นามก็คือความน้อม หมายถึงอาการที่จิตน้อมมารับอารมณ์ เช่นเดียวกับกิริยาที่บุรุษนอนหลับตื่นขึ้นเพราะเสียงมะม่วงหล่น ก็เอื้อมมือออกไปยื่นมือออกไปจับผลมะม่วง. อาการที่เอื้อมแขนออกไป นั่นก็คืออาการที่จิตน้อมออกไปรับอารมณ์นั่นเอง. และการรับอารมณ์ครั้งแรกของจิตนั้นเรียกว่า **วิญญาณ** ที่เราเรียกกันว่า เห็นได้ยิน ทราบ หรือว่าคิดรู้.

เห็นนั้น ใช้ในอาการที่เกี่ยวกับรูปเห็นรูป.

ได้ยินนั้น ใช้ในอาการที่เกี่ยวกับเสียงได้ยินเสียง.

ทราบนั้น ใช้ในอาการที่เกี่ยวกับกลิ่นรสและโผฏฐัพพะ คือทราบกลิ่นทราบรส ทราบโผฏฐัพพะสิ่งถูกต้อง.

คิดหรือรู้นั้น ใช้ในอาการที่เกี่ยวกับมโนคือใจซึ่งเป็นอายตนะข้อที่ ๖ รู้อะไรหรือคิดธรรมะคือเรื่องราว. มโนอันเป็นอายตนะข้อที่ ๖ นี้ ก็ได้เคยกล่าวอธิบายไว้แล้วว่าสัมพันธ์กับอายตนะ ๕ ข้อข้างต้นอย่างไร และสัมพันธ์กับจิตอย่างไร จึงจะไม่กล่าวซ้ำอีกในที่นี้.

ก็เป็นอันว่า อาการที่จิตออกจากภวังค์ น้อมออกมารับอารมณ์ กิริยาอันนี้เองที่เรียกว่า **นาม** แปลว่า *น้อมจิตน้อมออกมารับอารมณ์*. อาการที่รับอารมณ์แรกก็คือวิญญาณ มีจักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ เป็นต้น. และถ้าเป็นอารมณ์ที่เบามาก จิตก็อาจจะปล่อยอารมณ์ไว้แค่นั้น แคววิญญาณเท่านั้น แล้วก็กลับเข้าภวังค์ไปใหม่. ถ้าจะเทียบ

ก็เหมือนอย่างบุรุษที่ตื่นขึ้นมาเอื้อมมือไปหยิบมะม่วง พอหยิบถูกมะม่วงก็ไม่สนใจต่อไป ก็ปล่อยก็กลับไปใหม่. ก็เป็นอันว่า อารมณ์ที่เข้ามาก็ยุติแค่นั้น.

สัมผัสหรือผัสสะเกิดจากการรับอารมณ์ที่แรงขึ้น

แต่ถ้าเป็นอารมณ์ที่แรง จิตก็ไม่ปล่อยแค่นั้น คือเมื่อเริ่มน้อมออกรับอารมณ์ เป็นวิญญาณดังกล่าวแล้ว ก็ยึดอารมณ์นั้นแรงเข้าอีก. อาการที่ยึดอารมณ์นั้นแรงเข้าอีกนั้นนี่เองที่ท่านแสดงว่า **องค์ ๓ มาประชุมกัน** คืออายตนะภายใน ๑ อายตนะภายนอก ๑ วิญญาณ ๑ มาประชุมกัน เป็นสัมผัส หรือเป็นผัสสะ.

ก็เหมือนอย่างบุรุษที่นอนหลับเอื้อมมือออกไปถูกผลมะม่วงก็ไม่ปล่อยแค่นั้นจับมะม่วงนั้น. นี่คือสัมผัสหรือผัสสะ แปลว่า กระทบมะม่วงนั้น ถูกต้องมะม่วงนั้น. ไม่เพียงแต่ถูกต้องในขั้นแรก แต่เพียงเบา ๆ เท่านั้น แต่ว่าจับหรือถูกต้องที่แรงขึ้นจึงเป็นสัมผัส. และเมื่อเป็นสัมผัสดังนี้แล้วก็เกิดเวทนา และเมื่อเกิดเวทณาก็เกิดสัญญา. เมื่อเกิดสัญญาก็เกิดสังขารคือความคิดปรุงหรือความปรุงคิดเหมือนอย่างบุรุษนั้นเอื้อมมือไปจับมะม่วงแล้วก็นำมาเคี้ยวในปาก แล้วก็กลืนผลมะม่วงลงไป.

อาการเหล่านี้เมื่อเทียบกับจิตที่น้อมออกไปรับอารมณ์ เป็นวิญญาณ เป็นสัมผัส เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร ปรุงคิดหรือคิดปรุง ก็คือว่าเคี้ยวมะม่วงกลืนมะม่วงเข้าไป เสร็จแล้วก็กลับไปใหม่.

จิตนั้นเมื่อคิดปรุงหรือปรุงคิดแล้ว ก็เป็นอันว่าตกสู่ภวังค์ใหม่เหมือนดังหลับไปใหม่. และเมื่อมีอารมณ์อื่นมากระทบเข้าอีกก็ออกจากภวังค์น้อมออกไปรับอารมณ์ดังกล่าวนั้น แล้วก็กลับตกสู่ภวังค์ใหม่ เป็นดังนี้อยู่ทุกอารมณ์ที่มากระทบ. ท่านอธิบายหลักดังนี้ เป็นการอธิบายอย่างละเอียดถึงวิถิจิตที่เป็นไปของสัตว์บุคคลทั้งปวง. แม้วิถิจิตของพระอริยบุคคลทั้งหลาย ท่านก็แสดงว่าก็เป็นไปอย่างนี้.

อาการที่จิตน้อมออกมารับอารมณ์ดังนี้แหละคือ **นาม**.

ทรงแสดงขั้นที่ ๕ จากส่วนที่หายไปถึงละเอียด

และ **รูป** ก็คือกายส่วนที่เป็นรูป รวมทั้งอายตนะภายในที่เป็นส่วนรูปทั้ง ๕ ข้างต้นหรือประสาททั้ง ๕ ก็รวมเรียกว่าเป็นรูปทั้งหมด. ส่วนที่เป็นนามก็คืออาการที่จิตน้อมออกไปรับอารมณ์ดังที่กล่าวมานั้น. แต่ว่า ในการที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมะสั่งสอน มิได้ทรงแสดงโดยละเอียดดังนี้ไปทุกแห่ง ทรงแสดงเพื่ออะไร. เพื่อให้จับพิจารณาทางปัญญาหรือทางวิปัสสนา ก็ตรัสแสดงโดยเป็น**ขั้นที่ ๕** คือเป็นรูปเป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร และเป็นวิญญูณ. แม้ว่าวิญญูณนั้นจะเกิดขึ้นก่อนตามวิถิจิตดังแสดงมาข้างต้น แต่ก็ตรัสไว้เป็นขั้นที่ ๕. และก็ยังมิได้แสดงไว้ในบางพระสูตรถึงความเกิดขึ้นของวิถิจิต เป็นวิญญูณ เป็นสัมผัส เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร แล้วก็วิญญูณต่อไปอีก โดยที่มิได้แจกแจงถึงวิถิจิตอย่างละเอียดซึ่งจะต้องออกจากภวังค์แล้วก็ตกภวังค์ไปทุกขณะจิตคือทุกอารมณ์ที่ประสบ. แต่แสดงในทางที่จะหยิบยกขึ้นมาพิจารณาทางปัญญาหรือ

ทางวิปัสสนาได้. เพราะต้องการที่จะให้พิจารณาโดย **ไตรลักษณ์** ให้เห็นอนิจจะไม่เที่ยง ทุกขะเป็นทุกข์ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง อนัตตา มีใช้อย่างตัวตน จึงแสดงจากหยาบไปหาละเอียด. แสดงรูป ซึ่งเป็นส่วนหยาบ เวทนาซึ่งเป็นนามธรรมอันนับว่าหยาบ เพราะเวทนานั้นเกิดขึ้นทั้งทางกายทั้งทางใจ คือทั้งทางรูปและทั้งทางใจ แล้วจึงมาสัญญา สังขาร แล้วจึงมาวิญญูณ ซึ่งเป็นนามธรรมที่ละเอียด. เมื่อเป็นดังนี้ จึงจะเห็นไตรลักษณ์ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญูณ ได้โดยง่าย.

การที่เรียงวิญญูณไว้ท้ายชั้น ๕ ยังมีทางพิจารณาเห็นได้ อีกว่า เพื่อแสดงสันตติคือความสืบต่อ คือจิตที่น้อมออกมารับอารมณ์ โดยออกจากภวังค์ เป็นวิญญูณ ผัสสะ เวทนา สัญญา สังขาร ในอารมณ์หนึ่ง ๆ แล้วก็ตกภวังค์ แต่ก็มิได้หยุดอยู่เพียงนั้น ยังน้อมออกมารับอารมณ์อื่น ๆ โดยออกจากภวังค์ เป็นวิญญูณเป็นต้น ในอารมณ์อื่น ๆ นั้น แล้วก็ตกภวังค์ หายไปทีละอารมณ์ ๆ ซึ่งเป็นสันตติที่รวดเร็วมาก. ได้เคยเปรียบเทียบกับภาพยนตร์ เมื่อดูที่จอ จอเห็นภาพคนเดินเป็นต้น เหมือนเดินจริง ๆ แต่เมื่อดูฟิล์มจะเห็นภาพขาดเป็นช่อง ๆ มีช่องว่างตัดแยกออกจากกันเป็นภาพ ๆ ช่องว่างเทียบกันได้กับภวังค์.

อนึ่ง ได้เคยอธิบายไว้ในที่อื่นว่า วิญญูณต่อจากสังขาร คือเมื่อสังขารคิดปรุงหรือปรุงคิด ก็รู้ไปด้วย. ความรู้ที่เกิดต่อไปด้วยนั้น คือวิญญูณ แล้วก็ผัสสะเวทนาเป็นต้นต่อไป เหมือนเป็นวงกลม. ดังนั้นเป็นการอธิบายโดยปริยายคือทางอธิบายโดยรวบรัดอย่างง่าย ๆ

จะกล่าวว่าโดยสูตรต้นตนนัยก็ได้. แต่โดยอภิธรรมนัย ซึ่งจะต้องกล่าวถึงภวังค์ ก็มีอธิบายดังกล่าวข้างต้น แต่ก็ไม่ขัดกันเพราะที่ว่าเป็นวงกลมก็เป็นวงกลมที่ ๑ - ๒ - ๓ เป็นต้น เท่ากับเป็นภาพในฟิล์มภาพหนึ่ง ๆ คืออารมณ์หนึ่ง ๆ.

ทรงแสดงการเกิดนามรูปและสัมผัสอย่างรวบรัด เพื่อวิปัสสนาภูมิ

แม้ในการแสดงอริยสัจอย่างละเอียดคือปฏิจจสมุปบาท ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นดังที่กำลังกล่าวอยู่นี้ ในบางพระสูตรก็ตรัสรวบรัด. เช่นทรงแสดงจับแต่ ชรา มรณะ ชชาติ ขึ้นมาจนถึงวิญญาณ. ไม่ต่อขึ้นไปถึงสังขารถึงอริชชาอาสวะ แควิญญาณ. และบางแห่งก็ตัดอายตนะ. กล่าวคือตรัสแสดงว่า เพราะวิญญาณเกิดนามรูปก็เกิด เพราะนามรูปเกิดสัมผัสก็เกิด ไปสัมผัสทีเดียว ไม่แสดงอายตนะไว้ตรงนี้ คือไม่แสดงว่าเพราะนามรูปเกิดอายตนะทั้ง ๖ ก็เกิด เพราะอายตนะทั้ง ๖ เกิด สัมผัสก็เกิด แปลว่าตัดอายตนะเสีย ไม่แสดง. ตรัสว่า เพราะนามรูปเกิดสัมผัสก็เกิด.

และในการที่ตรัสแสดงนี้ ก็ตรัสแสดงในทางที่เป็นประโยชน์สำหรับผู้ต้องการจะพิจารณาโดยไตรลักษณ์ ซึ่งเป็นวิปัสสนาธุระทางปัญญา สามารถที่จะพิจารณาจับนามรูปและสัมผัสให้เป็นวิปัสสนาภูมิ ภูมิของวิปัสสนาได้. คือได้ตรัสแสดงไว้มีใจความว่า เมื่อนามรูปเกิดขึ้น สัมผัสจึงเกิดขึ้น ถ้านามรูปไม่มีสัมผัสก็ไม่มี.

ทรงสอนให้พิจารณานามรูป โดยอาการ เพศ นิमित และอุเทศ

และการจับพิจารณา นามรูป ก็ตรัสสอนให้จับพิจารณา โดยอาการ โดยเพศ โดยนิमित คือเครื่องกำหนด และโดยอุเทศ ก็คือการแสดงหรือการที่จะตั้งชื่อสำหรับเรียกแสดง. จับ นาม ขึ้นก่อน.

เวทนา ก็ให้จับพิจารณาว่าเวทนาที่บังเกิดขึ้น เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข มี อาการ เป็นอย่างไร. ดูเวทนาที่บังเกิดขึ้นที่ตัวเองในปัจจุบัน ถ้าเป็นสุขมีอาการเป็นอย่างไร ทุกข์มีอาการเป็นอย่างไร ไม่ทุกข์ไม่สุข มีอาการเป็นอย่างไร. มี เพศ เป็นอย่างไร ก็คือมีลักษณะที่ละเอียดหรือที่ซ่อนเร้นอยู่อย่างไร ของเวทนาที่ทำให้เวทนาต่างจากข้ออื่นมีสัญญาเป็นต้น เหมือนอย่างสตรีต่างจากบุรุษ บุรุษต่างจากสตรี. มี นิमित คือว่ามีเครื่องกำหนด มีที่ ๆ จะกำหนดอย่างไร. มี อุเทศ คือมีการแสดงอันหมายความว่ายกชื่อเรียกขึ้นว่าเวทนาอย่างนี้ ๆ.

สัญญา ก็เหมือนกัน ดูอาการของสัญญาคือความจำหมายของจิตในอารมณ์นั้น ๆ ว่ามี อาการ เป็นอย่างไร. มี เพศ คือมีลักษณะที่เร้นลับปกปิดอยู่ตรงไหนอย่างไร. มี นิमित คือเครื่องกำหนดอย่างไร. มี อุเทศ คือว่ายกชื่อขึ้นเรียกว่า นี่คือสัญญา.

สังขาร คือความปรุงคิดหรือคิดปรุงก็เหมือนกัน ดูจิตของตัวเองที่คิดปรุงหรือปรุงคิดว่ามี อาการ เป็นอย่างไร. มี เพศ ดังกล่าวเป็นอย่างไร. มี นิमित เครื่องกำหนดเป็นอย่างไร. มี อุเทศ คือว่าตั้งชื่อ

เรียกว่าเป็นสังขารอย่างนี้ ๆ ไม่ให้ปนกันว่านั่นเป็นเวทนา นี่เป็นสัญญา นี่เป็นสังขาร.

และ **วิญญาณ** ก็เหมือนกัน ก็ดูตัวที่เมื่ออายตนะต่อกันก็เกิดความรู้ขึ้น เป็นเห็น เป็นได้ยิน เป็นทราบ เป็นคิดหรือรู้. มี **อาการ** เป็นอย่างไร. มี **เพศ** เป็นอย่างไร. มี **นิमित** เครื่องกำหนดเป็นอย่างไร. มี **อุเทศ** คือว่าตั้งชื่อเรียกว่านี่เป็นจักขุวิญญาณ นี่เป็นโสตวิญญาณ ดังนี้ เป็นต้น.

กำหนดจิตของตนเองที่น้อมออกมารับอารมณ์ซึ่งเป็นตัวนาม ดังกล่าว ให้รู้จักอาการ ให้รู้จักเพศ ให้รู้จักนิमित ให้รู้จักอุเทศดังที่กล่าวมาแล้ว เป็นอันฝึกให้รู้จักวิปัสสนาภูมิ. และเมื่อกำหนดให้รู้จัก ดังนี้ จึงจะเกิดสัมผัสคือความกระทบดังที่กล่าวโดยชื่อ ในรูปคือ ในส่วนที่เป็นรูป เพราะว่าก็จะได้กำหนดชื่อหรือรู้ชื่อของตา ของหู จมูก ลิ้น กาย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นต้น อันเป็นส่วนรูป นั้นด้วย. และก็ให้กำหนดรูปโดยอาการ โดยเพศ โดยนิमित และโดยอุเทศ คือการที่จะตั้งชื่อเรียกดังที่กล่าวมานั้นด้วย. และเมื่อเป็น ดังนี้จึงจะมีสัมผัสคือความกระทบในนาม คือกระทบในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณดังที่กล่าวมานั้นด้วย. และเมื่อได้พิจารณาทั้งนามทั้งรูปให้รู้จักดังกล่าวนั้น สัมผัสคือความกระทบทั้งโดยชื่อ ทั้งโดยการกระทบกันและกันก็ย่อมบังเกิดขึ้น. และเมื่อจับพิจารณาดู สัมผัสคือความกระทบทั้งโดยชื่อทั้งโดยความกระทบ ก็จะรู้จักตัวสัมผัสที่บังเกิดขึ้นในจิตใจอันเป็นส่วนมากและทั้งในกายอันเป็นส่วนรูป คือ ทั้งในนามรูป.

ตามที่ตรัสแสดงไว้นี้ เป็นตรัสแสดงมุ่งทางวิปัสสนาภูมิ โดยที่
ตัดเอาข้ออายตนะตรงกลางออกเสีย. จากนามรูปก็มาสัมผัสทีเดียว.
แต่เมื่อแสดงโดยปกติก็ตรัสแสดงนามรูป อายตนะ แล้วจึงมาสัมผัส.
เพราะฉะนั้น ในการฟังความที่ข้อเหล่านี้เป็นปัจจัยของกัน จึงอาจใช้
วิธีนี้พิจารณาทางวิปัสสนาภูมิได้ คือพิจารณาจับให้รู้จักนามรูปโดย
อาการเป็นต้น นำให้รู้จักสัมผัสซึ่งเกิดสืบเนื่อง. ก็จะเห็นนามรูปเห็น
สัมผัสเป็นวิปัสสนาภูมิ และก็จะทำให้พิจารณาเห็นอนิจจะทุกขะอนัตตา
ในข้อเหล่านี้.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

ครั้งที่ ๓๘

ปฏิจจสมุปบาท ข้อผัสสะ เวทนา ตัณหา

บัดนี้ จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ได้แสดงธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นว่าอาศัยกันอย่างไร ตามนัยพระเถรอธิบายของท่านพระสารีบุตร ซึ่งท่านอธิบายในข้อสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบประกอบด้วยพระพุทธานุภาพซึ่งนำมาแทรกเข้า. และในตอนที่แสดงอธิบายถึงธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นสืบไปเป็นสายเหมือนอย่างสายโซ่ซึ่งประกอบด้วยลูกโซ่เป็นอันมาก ในตอนที่กำลังอธิบายนี้ก็เท่ากับกำลังอธิบายว่าลูกโซ่แต่ละลูกนั้นคล้องกันไปอย่างไร จึงได้ต่อกันไปเป็นสายเส้นเดียวกัน ซึ่งได้มาถึงข้อว่า เพราะผัสสะหรือสัมผัสเป็นปัจจัยคือเป็นเหตุอาศัย คือเมื่อสัมผัสหรือผัสสะเกิดขึ้น เวทณาก็เกิด

เงื่อนหรือข้อต่อ ซึ่งได้อธิบายไปแล้วก็คือ เพราะอายตนะทั้ง ๖ เป็นปัจจัยจึงเกิดสัมผัสหรือผัสสะ.

แต่ก็ได้แสดงอธิบายแทรกว่า **ในพระสูตรบางพระสูตร** พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงข้ามอายตนะทั้ง ๖ คือตรัสว่า เพราะนามรูปเป็นปัจจัยเกิดสัมผัส ก็เป็นปริยายคือเป็นทางแสดงของธรรมะ ซึ่งเป็นไปตามความเหมาะสมในการแสดงนั้น ๆ ซึ่งบางครั้งก็แจกแจงอย่างละเอียด บางครั้งก็แสดงอย่างรวบรัด. เมื่อแสดงอย่างรวบรัดก็ข้ามอายตนะทั้ง ๖ ดังที่ได้แสดงอธิบายแล้ว. แต่เมื่อแสดงไม่รวบรัดก็แสดงอายตนะทั้ง ๖ ต่อจากนามรูป คือ เพราะนามรูปเป็นปัจจัยก็เกิดอายตนะทั้ง ๖ เพราะอายตนะทั้ง ๖ เป็นปัจจัยก็เกิดสัมผัสหรือผัสสะ.

และแม้ในข้ออายตนะทั้ง ๖ เป็นปัจจัยแห่งผัสสะนั้น ผู้ปฏิบัติก็พึงพิจารณาจับให้รู้จักอาการเป็นต้นของอายตนะทั้ง ๖ นั้นแต่ละข้อ เชื่อมกับสัมผัสหรือผัสสะ ให้เป็น **วิปัสสนาภูมิ** ภูมิของวิปัสสนาได้ คือเพ่งพินิจพิจารณาให้รู้จัก **อาการ** ให้รู้จัก **เพศ** ให้รู้จัก **นิมิต** คือเครื่องกำหนด และให้รู้จัก **อุเทศ** คือการแสดง เช่นแสดงชื่อของตากับรูปที่ต่อกัน หูกับเสียงที่ต่อกัน จมูกกับกลิ่นที่ต่อกัน ลิ้นกับรสที่ต่อกัน กายและโผฏฐัพพะที่ต่อกัน มโนคือใจและธรรมะคือเรื่องราวที่ต่อกัน จึงได้เกิดวิญาณ เช่นจักขุวิญาณ รูปรูทางตาคือเห็นรูปเป็นต้น.และเมื่อทั้ง ๓ นี้มาประชุมกัน จึงเกิดสัมผัสหรือผัสสะ.

แต่ว่าใน **หมวดปฏิจจสมุปบาท** ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น แสดงว่า เพราะอายตนะเป็นปัจจัย ก็เกิดสัมผัสหรือผัสสะ. ก็เป็น การรวบรัด.

เวทนาเกิดเพราะสัมผัสหรือผัสสะ

การพิจารณาให้รู้จักอาการเป็นต้นของวิถิจิต ทางดำเนินของจิตใจดังนี้ก็เป็นวิปัสสนาภูมิ ภูมิของวิปัสสนา ดังกล่าวแล้ว. และเพราะสัมผัสหรือผัสสะเป็นปัจจัยหรือว่าเพราะสัมผัสหรือผัสสะมีขึ้นเกิดขึ้น จึงเกิดเวทนา จึงมีเวทนา. เพราะฉะนั้น เวทนาคือสุขทุกข์ หรือมีใช้ทุกข์มีใช้สุข หรือว่าเวทนาที่จำแนกออกเป็น **เวทนา ๕** ได้แก่ สุข ทุกข์ โสมนัส โทมนัส อุเบกขา. ซึ่งมีอธิบายว่า

สุข ก็ได้แก่สุขทางกาย

ทุกข์ ก็ได้แก่ทุกข์ทางกาย

โสมนัส สุขทางใจ

โทมนัส ทุกข์ทางใจ

อุเบกขา ก็คือความเป็นกลาง ๆ มีใช้ทุกข์มีใช้สุข มีใช้โสมนัส มีใช้โทมนัส.

แต่เมื่อย่อเข้าก็เป็นเวทนา ๓ ที่แสดงกันโดยมาก คือสุข ทุกข์ และอุทกขมสุข มีใช้ทุกข์มีใช้สุข. เมื่อแสดง **เวทนา ๓** ดังนี้

สุข ก็หมายถึงทั้งสุขทางกายทั้งสุขทางใจ

ทุกข์ ก็หมายถึงทั้งทุกข์ทางกายทั้งทุกข์ทางใจ

อุทกขมสุข มีใช้ทุกข์มีใช้สุข ก็หมายถึงอุเบกขาเป็นกลาง ๆ มีใช้ทุกข์มีใช้สุขทางกายทางใจ.

เพราะฉะนั้น แม้จะจำแนกเวทนาเป็น ๓ แม้จะจำแนกเวทนาเป็น ๕ ก็เป็นอันเดียวกันนั่นเอง ก็คือหมายถึงสุขทุกข์และมีใช้ทุกข์มีใช้สุขเป็นกลาง ๆ ที่เป็นไปทางกายบ้างที่เป็นไปทางใจบ้าง.

ที่เกิดของเวทนาทางกายและใจ

และท่านมีแสดงขยายความออกไปอีกว่า อันสุขทุกข์ทางกายนั้น ก็บังเกิดจากกายสัมผัส สัมผัสทางกาย คือสัมผัสสิ่งที่ถูกต้องทางกาย. ส่วนสัมผัสทางตาที่เห็นรูปต่าง ๆ สัมผัสทางหูที่ได้ยินเสียงต่าง ๆ สัมผัสทางจมูกที่ได้ทราบกลิ่นต่าง ๆ สัมผัสทางลิ้นที่ได้ทราบรสต่าง ๆ และสัมผัสทางมโนคือใจที่ได้คิดได้รู้เรื่องต่าง ๆ ย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดสุขทุกข์ทางใจ. ฉะนั้น สุขทุกข์ทางกายนั้นจึงเกิดจากสัมผัสทางกายเพียงทางเดียว. เป็นการจำแนกแสดงสำหรับพิจารณาที่เกิดของเวทนา. จะได้จับพิจารณาได้ถูกต้อง. และเวทนาดังที่กล่าวมาแล้วนั้น ก็พูดกันว่าเป็นสุขเป็นทุกข์ หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ซึ่งอันที่จริงนั้นก็ป็นตัวความรู้สึกอย่างหนึ่ง คืออาการที่จิตน้อมออกรับรู้อารมณ์ที่เข้ามาทางอายตนะภายในหรือทางทวารทั้ง ๖ นั้น. หน้าที่ของจิตนั้นเป็นวิญญูณาตาคือธาตุรู้. เพราะฉะนั้น อาการที่น้อมออกรับรู้อารมณ์นั้นก็คือรู้อารมณ์นั่นเอง. ซึ่งรู้ที่แรกก็เป็น **วิญญูณทั้ง ๖** ดังที่กล่าวมาแล้ว รู้ต่อมาแรงขึ้นก็คือ **สัมผัส**และแรงขึ้นก็เป็น **เวทนา** ซึ่งเป็นตัวรู้เหมือนกัน.

เพราะฉะนั้น เวทนานั้นคือตัวรู้ ที่รู้เป็นสุข รู้เป็นทุกข์ หรือรู้เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข. ถ้าไม่มีความรู้หรือไม่มีตัวรู้อยู่แล้ว สุขทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขก็ย่อมไม่บังเกิดขึ้น.

เพราะฉะนั้น คำว่า **เวทนา** นั้น ตามศัพท์ก็แปลว่า **รู้** หรือว่า **รับรู้**. และก็มีนิภธรรมะที่แปลว่า **ส่วย** เช่น สุขเวทนาจึงส่วยสุขทุกข์เวทนาจึงส่วยทุกข์ ก็คือกินสุขกินทุกข์. คำว่า **อิตตา** ที่แปลกันว่า **ตัวตน** ก็มีคำแปลอย่างหนึ่งว่า **ผู้กินผู้ส่วย** ก็คือผู้กินผู้ส่วยสุขหรือทุกข์นี้เอง. เพราะฉะนั้น เวทนานั้นก็คือความรู้ แต่หมายจำเพาะว่าความรู้ที่เป็นสุขหรือเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขดังที่กล่าวมานั้น ซึ่งเกิดสืบเนื่องมาจากสัมผัสหรือผัสสะ. เพราะสัมผัสหรือผัสสะเป็นปัจจัย หรือว่าเพราะสัมผัสหรือผัสสะมีเกิดขึ้นจึงมีเวทนาจึงเกิดเวทนา. ท่านจึงมีเปรียบเทียบไว้ว่า เหมือนอย่างไม้สีไฟสองอันมาสีกันก็เกิดไฟฉันใด เพราะสัมผัสก็คืออายตนะภายในภายนอกกับวิญญูณมาประจวบกันจึงเกิดเวทนา. สัมผัสหรือผัสสะจึงเท่ากับไม้สีไฟสองอันที่มาสีกัน. เวทนาจึงเปรียบเหมือนอย่างไฟที่บังเกิดขึ้น เพราะไม้สีไฟสองอันที่มาสีกันนั้น. ฉะนั้น เมื่อแยกไม้สีไฟสองอันมิให้สีกัน ไฟก็ไม่เกิด. เมื่อแยกอายตนะภายในภายนอกกับวิญญูณมิให้มาประจวบกันได้ก็ไม่เกิดเวทนา.

การปฏิบัติดับเวทนาด้วยสมาธิ

ในการปฏิบัติทางสมาธิขั้นสูงนั้น ก็เป็นการปฏิบัติเพื่อจะดับเวทนาด้วยสมาธิ โดยที่มีให้ไม้สไฟสองอันมาสีกัน คือมีให้อายตนะภายในภายนอกกับวิญญูณมาประชุมกันมาประจวบกัน. เมื่อเป็นดังนี้ก็ดับเวทนาได้. และในการปฏิบัติสมาธินั้น ก็เป็นการปฏิบัติใช้สัมผัสและเวทนาที่เป็น **นิรามิส** คือไม่มีกิเลสเป็นเครื่องล่อมาเป็นเครื่องดับเวทนาที่เป็น **สามิส** คือมีกิเลสเป็นเครื่องล่อ.

ดังจะพึงเห็นได้ว่า จิตโดยปกตินั้นก็เหมือนอย่างไม้สไฟสองอันที่สีกัน ก็เกิดเวทนาอยู่เสมอ คือว่าอายตนะภายในภายนอกมาประจวบกัน เกิดวิญญูณ มีเห็นรูปได้ยินเสียงเป็นต้น. และเมื่อทั้ง ๓ ส่วนนี้มาประชุมกันเป็นสัมผัสก็เกิดเวทนา แต่เป็นไปในทางกามาพจร คือหยั่งลงในกามโดยมาก. เพราะฉะนั้น

จึงได้เกิด **กามฉันท์** ความพอใจรักใคร่ในกามหรือด้วยกามบ้าง

เกิด **พยาบาท** คือความกระทบกระทั่ง หงุดหงิด โกรธแค้น ขัดเคือง มุ่งร้าย หมายถึงผลาญบ้าง.

คือเกิด **นิวรณ์** ต่าง ๆ เพราะว่าตากับรูปที่มาประจวบกันเป็นต้นนั้น ก็เป็นตากับรูปที่เป็นไปในกาม คือเป็นรูปที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ.

เมื่อตามาต่อกับรูปเช่นนั้นก็เป็นไปในทางกาม ก็เกิด **กามฉันท์**.

ถ้าไปพบรูปที่ขัดกันกับรูปที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ก็เกิด
พยาบาท.

มักจะเป็นไปในทางนี้ อันที่จริงนั่นก็เป็นกรรมฐานเหมือนกัน
แต่เป็น**กิเลสกรรมฐาน** คือเป็นที่ตั้งของการทำงานทางใจที่เป็นฝ่ายกิเลส.

อาศัยนิรามิสเวทนาดับสัมผัสกับกิเลสก่อน

เพราะฉะนั้น ในการปฏิบัติสมาธิ พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอน
ให้ปฏิบัติในกรรมฐานที่ไม่เป็นไปเพื่อกิเลส หรือไม่เป็นไปเพื่ออกิเลส
เช่นตั้งสติกำหนดพิจารณากายเวทนาจิตธรรม. ก็ใช้มโนกับธรรมะ
ซึ่งเป็นอายตนะที่ ๖ นั้นแหละ คิดหรือนึกในเรื่องที่เป็นกรรมฐาน.
แปลว่าพรากจิตออกจากอารมณ์อันเป็นไปเพื่อกิเลส มาตั้งอยู่ใน
อารมณ์ของกรรมฐานที่ไม่เป็นไปเพื่อกิเลส แต่เป็นไปเพื่อดับกิเลส.
เมื่อพรากจิตออกมาตั้งอยู่ในอารมณ์ของกรรมฐานได้ ตั้งสติกำหนด
พิจารณากายเวทนาจิตธรรม ก็ต้องอาศัยอายตนะที่ ๖ คือมโนกับ
ธรรมะ ใจต่อกับธรรมะที่เป็นกรรมฐานก็เกิดสัมผัส. เมื่อเกิดสัมผัส
ก็เกิดเวทนา แต่ก็ยังเป็นนิรามิสเวทนา เวทนาที่ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องล่อ.
และเมื่อใจมาตั้งอยู่ในอารมณ์ของกรรมฐานได้ ได้สัมผัสกับกรรมฐาน
ได้เวทนาที่เป็นนิรามิสดังนี้ ก็เป็นอันว่าดับสัมผัสกับกิเลสกับ
กามคุณารมณ์ อารมณ์อันเป็นที่ตั้งของกิเลส ดับเวทนาที่เป็นสามิส
คือที่มีกิเลสเป็นเครื่องล่อได้. ก็แปลว่าดับสัมผัสดับเวทนาในฝ่ายกิเลส
และเวทนาในฝ่ายที่เป็นนิรามิสไม่มีกิเลสเป็นเครื่องล่อ.

การเริ่มต้นปฏิบัติกรรมฐานก็ต้องใช้ดังนี้. ก็แปลว่าใช้ไม้สไฟสองอันสีกันให้เกิดไฟเหมือนกัน. แต่ว่าไม้สไฟสองอันที่สีกันให้เกิดเวทนาที่เป็นนิรามิสนี่ เป็นไม้สไฟสองอันที่พระพุทธเจ้าได้ประทานไว้ เช่น สติปัฏฐานทั้ง ๔ หรือกรรมฐานทั้งปวง ที่ตรัสสอนเอาไว้ให้ปฏิบัติก็ล้วนเป็นไม้สไฟทั้งนั้น. ให้รับเอากรรมฐานนี้แหละมาสีเข้ากับใจ ให้สัมผัสกับใจ ให้เกิดเวทนาที่เป็นนิรามิส ก็เป็นอันว่าจะดับไม้สไฟสองอันฝ่ายกิเลส.

ดับเวทนาทั้งหมดจึงจะได้สมาธิขั้นสูง

กล่าวสั้นเข้ามาก็คือว่า อารมณ์ที่มาสีกับใจที่เป็นฝ่ายกิเลสนั้นก็ทำให้สัมผัสกับฝ่ายกิเลส ได้เวทนาที่เป็นสามิสฝ่ายกิเลส. แต่เมื่อมาปฏิบัติใช้ไม้สไฟของพระพุทธเจ้า คือเอากรรมฐานมาสีเข้ากับใจก็จะสัมผัสกับไม้สไฟที่เป็นกรรมฐานได้เวทนาที่เป็นนิรามิส. เพราะฉะนั้น การปฏิบัติทำสมาธินั้นในเบื้องต้นก็ปฏิบัติด้วยอาศัยวิธีนี้. แต่ว่าจิตนี้เมื่อเริ่มปฏิบัตินั้น ยังเป็นจิตที่เป็นกามาพจรเต็มที่ เพราะฉะนั้น จึงยกขึ้นมาสู่กรรมฐานไม่ค่อยจะได้มักจะตกลงไป. ก็คือว่าปากตินั้นไปติดหรือไปพอใจเสียแล้วในไม้สไฟที่เป็นฝ่ายกามเป็นฝ่ายกิเลส รับเข้ามาสีใจอยู่เสมอ และเมื่อนำเข้ามาสีใจก็เกิดสัมผัสกับใจ ก็เกิดไฟกิเลสก็เป็นเวทนาที่เป็นสามิส เป็นไปอยู่ดังนี้. ครั้นมาเปลี่ยนไม้สไฟที่เป็นกรรมฐานของพระพุทธเจ้า นำเอากรรมฐานเข้ามา

สีกับใจ ใจก็ไม่ค่อยจะยอมรับ ไม่ค่อยจะยอมให้กรรมฐานนี้มาลีกับใจ มักจะหนีออกไปรับเอาไม้อีสไฟที่เป็นฝ่ายกามมาลีใจอยู่ มักจะเป็นดังนี้.

นี้เป็นลักษณะของจิตที่เป็นกามาพจร. แต่เมื่อปฏิบัติอยู่บ่อย ๆ มีความคุ้นเคยกับไม้อีสไฟของพระพุทธรเจ้า เอากรรมฐานมาลีกับใจอยู่ให้สัมผัสกับใจอยู่ให้เกิดเวทนาที่เป็นสามีสอยู่. ก็แปลว่า ที่แรกนั้นเมื่อปฏิบัติกรรมฐานนั้นมักจะได้ทุกขเวทนา เพราะว่าใจไม่ชอบ มักจะอึดอัดรำคาญ เพราะจิตเป็นกามาพจรยอมเป็นดังนี้ แต่ครั้นเมื่อนำมาลีใจอยู่บ่อย ๆ สัมผัสกับใจบ่อย ๆ ได้เวทนาที่เป็นสุขขึ้นที่เป็นนิรามิส อันเป็นสุขที่บริสุทธิ์ยอมจะน้อมใจให้กลับมาสู่กรรมฐานของพระพุทธรเจ้า อันเป็นไม้อีสไฟของพระพุทธรเจ้าสัมผัสกับไม้อีสไฟของพระพุทธรเจ้า สัมผัสกับความสุกที่ได้ อันเป็นสุขเวทนาที่เป็นนิรามิสจะทำให้ได้ฉันทะ คือความพอใจในการปฏิบัติกรรมฐานมากขึ้น. ก็แปลว่า จิตจะได้สมาธิมากขึ้น แต่เมื่อถึงสมาธิขั้นสูงแล้ว ท่านแสดงว่า ปฏิบัติพรากไม้อีสไฟทั้งหมด ดับเวทนาทั้งหมด จิตจึงจะได้สมาธิถึงขั้นสูง ซึ่งเป็นอุเบกขาอันบริสุทธิ์.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป

ครั้งที่ ๓๙

ปฏิจจสมุปบาท ข้อค้นหา อุปาทาน

บัดนี้ จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจแน่วแน่ในมโนการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ได้แสดงข้อสัมมาทิฐิตามพระเถรอธิบายของท่านพระสารีบุตร มาโดยลำดับ โดยที่ท่านได้จับอธิบายในข้อสัมมาทิฐิ คือความเห็นชอบ ว่าคือเห็นอย่างไร จำแนกแจกแจงตามลำดับธรรมะในปฏิจจสมุปบาท คือธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น จับแต่ข้อชราภวะ ย้อนขึ้นไปจนถึงอวิชชาอาสวะ แต่ละข้อก็จำแนกออกตามหลักอริยสัจทั้ง ๔ ซึ่งเป็นผลและเหตุในด้านเกิดทุกข์ และผลและเหตุในด้านดับทุกข์ไปทีละข้อ. ในการอธิบายในที่นี้ก็อธิบายไปตามแนวของท่าน. และเมื่อขึ้นไปถึงอวิชชาอาสวะ จึงได้รับอธิบายในแต่ละข้อที่เป็นผลและเหตุในด้านเกิดทุกข์หรือว่าในด้านเกิด ว่าเป็นปัจจัยที่

สืบกันลงไปอย่างไร. ก็จับแต่ข้อวิชาอาสวะหรืออาสวะวิชชาลงมา
ว่าเป็นเหตุปัจจัยของกันอย่างไร. และก็ต้องลงมา

- อวิชา** เป็นปัจจัยให้เกิดสังขารอย่างไร
- สังขาร** เป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณอย่างไร
- วิญญาณ** เป็นปัจจัยให้เกิดนามรูปอย่างไร
- นามรูป** เป็นปัจจัยให้เกิดอายตนะ ๖ อย่างไร
- อายตนะ ๖** เป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะอย่างไร
- ผัสสะ** เป็นปัจจัยให้เกิดเวทนาอย่างไร
- เวทนา** เป็นปัจจัยให้เกิดตัณหาอย่างไร.

มีค้นหา ความอยาก ก็มีอุปาทาน ความยึดถือ

ในวันนี้จะได้จับอธิบายว่า *ค้นหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน.*

คือเมื่อมีค้นหาความดิ้นรนทะยานอยาก ก็ย่อมมีอุปาทาน
คือความยึดถือ และอุปาทานนั้นท่านพระเถระก็ได้แยกออกเป็น
อุปาทาน ๔ คือ

- กามุปาทาน** ยึดถือกาม
- ทิฏฐุปาทาน** ยึดถือทิฏฐิคือความเห็น
- สิลัพพตูปาทาน** ยึดถือศีลและพรต
- อัตตวาหุอุปาทาน** ยึดถือวาทะว่าตน.

ซึ่งอุปาทาน ๔ นี้ ก็ได้แสดงอธิบายแล้ว เมื่อได้แสดงมาถึงลำดับของอุปาทาน. เพราะมีต้นหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก จึงมีอุปาทานคือความยึดถือ คือเพราะอยากจึงยึด ถ้าหากว่าไม่มีอยากซึ่งเป็นตัวต้นหา ก็ย่อมไม่มียึดซึ่งเป็นอุปาทาน.

ต้นหาทำให้มีการแสวงหาและการได้

แต่ได้มีพระพุทธานิยายแทรกเข้ามาตรงต้นหานี้ในพระสูตรอื่นว่าเพราะต้นหาเป็นเหตุให้เกิดอะไรต่ออะไรต่าง ๆ อีกมากมาย ซึ่งก็เป็นข้อที่เห็นได้ง่าย ๆ เพราะเป็นเรื่องที่มีอยู่เป็นไปอยู่เหมือนอย่างเป็นธรรมดาโลก. ซึ่งโลกนั้นก็ยังมีพระพุทธานิยายตรัสแสดงไว้ว่าอันต้นหาก่อให้เกิดขึ้น

ตณฺหาห อฺกฺกํ โลกํ โลกอันต้นหาก่อให้เกิดขึ้น.

เพราะฉะนั้น ข้อที่ตรัสจำแนกว่าอะไรเกิดขึ้นบ้างจากต้นหา จึงแสดงถึงความเป็นพระลัทธิปัญญา ผู้รู้ธรรมทั้งหมดของพระพุทธเจ้า และแสดงถึงทรงเป็นพระผู้จำแนกแจกธรรม สั่งสอนได้อย่างถูกต้องแท้จริง คือได้ตรัสแสดงชี้แจง **สิ่งที่เกิดขึ้นอันเนื่องมาจากต้นหา** อันกล่าวได้ว่าเป็นเรื่องธรรมดาโลกที่ต้นหาก่อขึ้น คือได้ตรัสแสดงไว้ว่า

เพราะมีต้นหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก จึงมี **การแสวงหา** คือมีการแสวงหาสิ่งที่ต้นหาทะยานอยากเพื่อจะได้. ทะยานอยากเพื่อ

จะได้อะไรก็แสวงหาสิ่งนั้น. ทะยานอยากเพื่อจะเป็นอะไร ก็แสวงหาเพื่อจะเป็นอย่างนั้น. ทะยานอยากเพื่อที่จะไม่ให้เป็นอย่างใด ก็แสวงหาเพื่อที่จะไม่ให้เป็นอย่างนั้น. เพราะฉะนั้น เพราะมีตัณหาจึงมีการแสวงหา.

และ เพราะมีการแสวงหา ก็มี **ลาภคือการได้มา**. ในเมื่อการแสวงหาเป็นเหตุให้ได้มาก็ย่อมจะได้ เช่นได้ทรัพย์ได้สิ่งที่ดีตนหาต้องการ อันมีคำเรียก เช่น เรียกว่ากามหรือวัตถุกาม หรือ กามคุณ คือรูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ คือสิ่งถูกต้อง ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย ได้เป็นนั่นเป็นนี่ตามที่ตนหาต้องการ หรือว่าได้ที่จะไม่เป็นนั่นเป็นนี่ หรือทำให้สิ่งที่เป็นนั่นเป็นนี่ต้องหายไป หหมดไปเสื่อมไปสิ้นไปตามที่ตนหาต้องการ เหล่านี้รวมเข้าในคำว่า “การได้”.

และ เพราะมีการได้ จึงมี **ความปลงใจตกลงใจว่าเราได้มาซึ่งสิ่งนั้นสิ่งนี้แล้ว**.

และ เพราะมีความปลงใจตกลงใจดังนี้ จึงมี **ฉันทราคะ** ความพอใจยินดี ความพอใจ พอใจอยู่ในสิ่งที่ได้นั้น ซึ่งตกลงใจว่าเราได้มาแล้ว รับรู้ว่าได้มาแล้ว ก็มีความยินดีพอใจ มีความพอใจพอใจหรือพอใจพอใจอยู่ในสิ่งนั้น.

และ เพราะมีความพอใจพอใจหรือว่ายินดีพอใจอยู่ในสิ่งนั้น จึงได้มี **ความสยบติด** อันหมายความว่าความพอใจติดใจนั้น ทำให้ตนหรือจิตใจของตนสยบอยู่ในสิ่งนั้นติดอยู่ในสิ่งนั้น. เหมือนอย่างวัตถุที่ติดกันอยู่ด้วยกาว อันทำให้มีความสยบอยู่ด้วยความติด.

และ เพราะมีความสยบอยู่ด้วยความติด จึงมี **ความยึดถือรวบถือ** อันหมายความว่าไม่ต้องการที่จะพรากออก. แต่ว่าแถมมีความยึดถืออยู่ในความติดนั้น แปลว่า ต้องการจะให้ติดอยู่ ต้องการที่จะให้สยบอยู่ ไม่ต้องการที่จะให้พรากออก แม้มีใครมาบอกว่าให้พรากออก เพราะความที่สยบติดอยู่นั้นไม่ใช่ออย่างนั้นอย่างนี้ ก็ไม่ยอมฟัง ยังยืนย่นอยู่ในความสยบติดนั้น. ดังนั้นคือความที่ยึดถือหรือว่ารวบถือด้วยความสมัครใจ สมัครใจที่จะยึดถืออยู่อย่างนั้น.

และ เพราะมีความยึดถืออยู่ดังนี้ จึงมี **มัจฉริยะ** ที่แปลกันว่า ความตระหนี่เหนียวแน่นหวงแหน.

และ เพราะมีมัจฉริยะคือความตระหนี่เหนียวแน่นหวงแหน จึงมี **อารักขา** คือการรักษาด้วยวิธีรักษาต่าง ๆ เป็นต้นว่าต้องมีการถือกระบองถือท่อนไม้ ต้องมีการถือคัสตราวุธ ต้องมีการทะเลาะกัน ต้องมีการแก่งแย่งกัน ต้องมีการวิวาทกัน ต้องมีการกล่าวหากันว่าท่านนั้นแหละท่านนั้นแหละ หรือว่าเจ้านั้นแหละเจ้านั้นแหละ ต้องมีการกล่าวส่อเสียด ต้องมีการกล่าวคำเท็จต่าง ๆ และก็ต้องมี **บาปอกุศลธรรม**ต่าง ๆ มากมายบังเกิดขึ้นสืบต่อกันไปดังนี้.

มีอุปาทาน ๔ เพราะต้นหา

นี้เป็นพระพุทธานิยายที่ตรัสจำแนกเอาไว้โดยที่ได้ทรงชี้ให้ทุกคนได้มองเห็นได้ว่าความวุ่นวาย ความทุกข์เดือดร้อนต่าง ๆ ที่มีอยู่ในโลกนั้นได้มีขึ้นดังนี้ สืบจากต้นหาคือความตั้งมั่นทะยานอยาก

เป็นปฏิจสงมุบพทสายตณหาโดยเฉพาะอีกกว่า ๑๐ ข้อ. และเมื่อพิจารณาตุมกนก็จะเห็นได้ว่าเป็นอย่างนี้จริง ๆ. โลกที่ตณหาก่อขึ้น ย่อมเป็นไปดั่งนี้จริง ๆ. และทุกคนที่มิตณหากีย่อมเป็นไปอย่างนี้ มากหรือน้อย. เพราะฉะนั้น ข้อที่พระพุททเจ้าได้ตรัสชี้แจงไว้นี้ จึงเป็นเรื่งที่บังเกิดขึ้นในโลกจริง ๆ เพราะเหตุแห่งตณหาคือ ความตืนรทะยานอยาก และเมื่อรวมเข้าแล้วกั้รวมเข้าในอุปาทน ทั้ง ๔ นั้นแหละ ที่ตรัสสรูปเข้าว่า เพราะตณหามิขึ้นจึงมียอุปาทน คือความยึดถือ.

ยึดถือกาม คือสิ่งที่รักใคร่ปรารภนาพอใจทั้งหลาย ภาวะที่รักใคร่ปรารภนาพอใจทั้งหลาย.

ยึดถือภววิญญู คือความเห็น ความเห็นที่เป็นไปตามอำนาจของตณหา.

ยึดถือศีลและวัตร คือความประพฤติที่เป็นข้อวั่นและความประพฤติที่เป็นข้อที่พึงทำต่าง ๆ ไปตามอำนาจของตณหา.

ยึดถือวาทะว่าตัวเราของเรา และก็สืบไปถึงตัวเขาของเขา เพราะเมื่อมีตัวเราของเราก็ต้องมีตัวเขาของเขาคู่กันไป.

ก็รวมเข้าในอุปาทนทั้ง ๔ นี้แหละ ซึ่งปรากฏออกไป ก็เป็นการแสวงหาเป็นการได้มา ในเมื่อได้ เป็นการที่รับเข้ามาว่าเราได้ ยุติไปเป็นอย่าง ๆ. และมีความพอใจติดใจมีความสยบติด มีความยึดถือ มีความตระหนี่เหนียวแน่น และมีารักขาต่าง ๆ ซึ่งต้องใช้ไม้กระบอง

ท่อนไม้ ต้องใช้คัตศัตราวุธต่าง ๆ ต้องทะเลาะกัน แ่งแย่งกัน วิวาทกัน กล่าวหากัน ว่าท่านนั้นแหละหรือว่าเจ้านั้นแหละผิดเป็นต้น. ต้องพูด ส่อเสียดกัน ต้องพูดเท็จกัน และต้องประกอบบาปอกุศลกรรมต่าง ๆ เป็นอเนกคือไม่น้อย มากมาย ก็สืบเนื่องมาจากตัณหาซึ่งเป็นปัจจัย ให้เกิดอุปาทาน ดังนั้นแหละ.

พิจารณาให้เห็นโทษของตัณหา

เพราะฉะนั้น ตามที่ทรงจำแนกไว้นี้จึงเป็นข้อที่พึงพิจารณา. และเมื่อพิจารณาดีแล้วก็จะทำให้จิตใจนี้เห็นโทษของตัณหา เห็นโทษของอุปาทาน. ในการที่พึงพิจารณาก็ต้องใช้สมาธิในสิ่งที่พึงพิจารณา นั้น. ปัญญาที่ได้มาจากความเพ่งพิจารณาก็เป็นปัญญา. และเมื่อเป็น ปัญญาขั้นดังนี้ ปัญญานั้นเองก็จะทำให้เกิดการละได้การสละได้ ดังที่ท่านพระเถระได้แสดงไว้ว่า

สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ ก็คือความเห็นตรง เห็นถูกต้อง ประกอบด้วยความเลื่อมใส ไม่หวั่นไหวในธรรม อันนำมาสู่พระสัทธรรม คือพระธรรมวินัยในศาสนานี้ เป็นเหตุละราคานุสัย อนุสัย ก็เลสที่นอนเนื่องในจิตสันดานคือราคะความติดใจยินดี บรรเทาอนุสัยคือปฏิเสธ ความกระทบกระทั่งอันเป็นต้นของความโกรธแค้นขัดเคือง โทสะ พยาบาททั้งหลาย และถอนอนุสัยคือทิฏฐิมานะว่าตัวเราของเรา เป็นเหตุให้ละอวิชชาทำวิชาให้บังเกิดขึ้นได้.

เพราะฉะนั้น จึงนำไปสู่กระทำที่สุดของทุกข์ได้.

ความที่ได้พิจารณาให้ม่งเห็นตามเป็นจริงตามที่ตรัสไว้นี้แหละ คือลัสมาทิฏฐิ ความเห็นชอบในแต่ละข้อ. และที่ตรัสแสดงไว้นี้ก็ป็น ข้อที่จะพิจารณาเห็นตามไปได้จริง ๆ เพราะป็นเรื่องที่มีอยู่ป็นไป อยู่จริงในโลกนี้ ซึ่งทุก ๆ คนก็อยู่ในโลกนี้ โดยตรงก็อยู่ในจิตใจอันนี้ นี้แหละของทุก ๆ คน ซึ่งทุก ๆ คนก็มีจิตใจอันนี้อยู่ มีตัณหา มีอุปาทานอยู่ และมีความป็นไปต่าง ๆ อยู่ตามที่ตรัสสอนไว้นี้ มากหรือน้อย.

ต่อจากนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๑๗ มิถุนายน ๒๕๒๘

ครั้งที่ ๔๐ สรุปปฏิจสุมุบาท

บัดนี้ จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจแน่วแน่สนมการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีลทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ได้แสดงข้อสัมาทิกุฎฐิตามพระเถรอธิบายของท่านพระสารีบุตรมาโดยลำดับ จะได้แสดงต่อไปในชื่อว่า เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยเกิดภพ.

มีภพมีชาติเพราะอุปาทาน

ภพนั้นก็คือความเป็นความมี อันได้แก่กามภพ รูปภพ อรูปภพ เพราะมีความยึดถือซึ่งเป็นอุปาทาน จึงมีภพความเป็นความมี. ภพอย่างละเอียดก็คืออัสสมิมานะ ความสำคัญหมายว่าเรามีเราเป็น.

ยึดถือในสิ่งใดก็เกิดเป็นความมีความเป็น คือเป็นเราสืบมาถึงเป็น
ของเราขึ้นในสิ่งนั้น.

ยึดอยู่ในกามก็เป็นเราขึ้นในกาม ก็เป็น กามภพ.

ยึดในรูปก็เป็นเราขึ้นในรูป เป็น รูปภพ.

ยึดในอรูปก็เป็นเราขึ้นในอรูป เป็น อรูปภพ.

เพราะฉะนั้น เมื่อมีอุปาทานคือความยึดถือจึงมีภพ และเมื่อ
มีภพจึงมีชาติ คือความเกิด เพราะว่า เมื่อมีเราในกามกัตติ ในรูปกัตติ
ในอรูปกัตติ ก็มีชาติคือความเกิดขึ้นแห่งเรา.

ทุกข์ทั้งหมดเกิดขึ้นเพราะชาติความเกิด

อันชาติคือความเกิดขึ้นนั้น เมื่อมีเป็นชาติขึ้นแล้ว ก็ต้องมีชรา
มีมรณะ มีโสกะ ความโศก ปรีทเว ความรณฺจวนคร่ำครวญใจ เป็นต้น.
เป็นอันว่าทุกข์ทั้งหมดก็เกิดขึ้น. ตรงนี้ได้มีพระพุทธาธิบายขยายชาติ
คือความเกิดลงไป ตรงที่ทรงต้องการที่จะชี้ว่า

เมื่อมีชาติคือความเกิดก็มีชรามรณะ

หากไม่มีชาติคือความเกิดก็ไม่มีชรามรณะ

ดังที่ได้ตรัสถามพระอานนท์ว่า ชาติคือความเกิด ความเกิด
ของเทพโดยความเป็นเทพ ความเกิดของคณธรรพ์โดยความเป็น
คณธรรพ์ ความเกิดของยักษ์โดยความเป็นยักษ์ ความเกิดของภูต
โดยความเป็นภูต ความเกิดของมนุษย์โดยความเป็นมนุษย์ ความเกิด

ของสัตว์ ๔ เท่าโดยความเป็นสัตว์ ๔ เท่า ความเกิดของนกโดยความเป็นนก ความเกิดของงูสัตว์เลื้อยคลาน โดยความเป็นงูเป็นสัตว์เลื้อยคลาน หากว่าไม่มีความเกิดแห่งเทพเป็นต้นเหล่านี้ขึ้น จะมีชรา มรณะหรือไม่ ท่านพระอานนท์ก็กราบทูลว่าไม่มี. ในเมื่อมีความเกิดแห่งเทพเป็นต้นดังกล่าว จึงมีชรา มรณะใช่หรือไม่. พระอานนท์ก็กราบทูลว่าใช่ ดังนี้.

ทบทวนแต่ละลูกโซ่ในปฏิจางสมุพบาท

ตามท่อนิยามมาตั้งแต่อาสวะ อวิชชา จนถึงชรา มรณะนี้ เป็นการแสดงอธิบายเพื่อให้เชื่อมต่อกันเป็นปัจจัยของกันมาโดยลำดับอย่างไร. ในข้อ **สัมมาทิฏฐิ** นี้ท่านพระสารีบุตรจัดแสดงไปที่ละข้อ เป็น **อริยสัจจ ๔** ไปทีละข้อ คือ

ให้รู้จักชรา มรณะ ให้รู้จักเหตุเกิดแห่งชรา มรณะคือชาติ ให้รู้จักความดับชรา มรณะคือดับชาติ ให้รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับชรา มรณะ คือมรรคมีองค์ ๘.

ท่านแสดงให้รู้จักชาติ คือความเกิด ให้รู้จักเหตุเกิดแห่งชาติคือภพ ให้รู้จักความดับชาติคือดับภพ ให้รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับชรา มรณะคือมรรคมีองค์ ๘

ท่านแสดงให้รู้จักภพ ให้รู้จักเหตุเกิดแห่งภพคืออุปาทาน ให้รู้จักความดับภพก็คือดับอุปาทาน ให้รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับภพก็คือมรรคมีองค์ ๘.

ท่านแสดงให้รู้จักอุปาทาน ให้รู้จักเหตุเกิดแห่งอุปาทานก็คือ
ตัณหา ให้รู้จักความดับอุปาทานก็คือดับตัณหา ให้รู้จักทางปฏิบัติ
ให้ถึงความดับอุปาทานก็คือมรรคมืองค์ ๘.

ท่านแสดงให้รู้จักตัณหา ให้รู้จักเหตุเกิดแห่งตัณหาก็คือเวทนา
ให้รู้จักความดับตัณหาก็คือดับเวทนา ให้รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับ
ตัณหาก็คือมรรคมืองค์ ๘.

ท่านแสดงให้รู้จักเวทนา ให้รู้จักเหตุเกิดแห่งเวทนาจึงคือผัสสะ
ให้รู้จักความดับเวทนาจึงคือดับผัสสะ ให้รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับ
เวทนาจึงคือมรรคมืองค์ ๘.

ท่านแสดงให้รู้จักผัสสะ ให้รู้จักเหตุเกิดแห่งผัสสะ ก็คืออายตนะ
ทั้ง ๖. ให้รู้จักความดับผัสสะ ก็คือดับอายตนะทั้ง ๖ ให้รู้จักทางปฏิบัติ
ให้ถึงความดับผัสสะก็คือมรรคมืองค์ ๘.

ท่านแสดงให้รู้จักอายตนะทั้ง ๖ ให้รู้จักเหตุเกิดแห่งอายตนะ
ทั้ง ๖ ก็คือนามรูป ให้รู้จักความดับแห่งอายตนะทั้ง ๖ ก็คือดับนามรูป
ให้รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับอายตนะทั้ง ๖ ก็คือมรรคมืองค์ ๘.

ท่านแสดงให้รู้จักนามรูป ให้รู้จักเหตุเกิดนามรูปก็คือวิญญาน
ให้รู้จักความดับนามรูปก็คือดับวิญญาน ให้รู้จักทางปฏิบัติให้ถึง
ความดับนามรูปก็คือมรรคมืองค์ ๘.

ท่านแสดงให้รู้จักวิญญาน ให้รู้จักเหตุเกิดวิญญานก็คือสังขาร
ให้รู้จักความดับวิญญานก็คือดับสังขาร ให้รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับ
วิญญานก็คือมรรคมืองค์ ๘.

ท่านแสดงให้รู้จักสังขาร ให้รู้จักเหตุเกิดสังขารก็คืออวิชชา ให้รู้จักความดับสังขารก็คือดับอวิชชา ให้รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับสังขารก็คือมรรคมืองค์ ๘.

ท่านแสดงให้รู้จักอวิชชา ให้รู้จักเหตุเกิดอวิชชาก็คืออาสวะ ให้รู้จักความดับอวิชชาก็คือดับอาสวะ ให้รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับอวิชชาก็คือมรรคมืองค์ ๘.

ท่านแสดงให้รู้จักอาสวะ ให้รู้จักเหตุเกิดอาสวะก็คืออวิชชา ก็กลับย้อนมาหาอวิชชาอีก ให้รู้จักความดับอาสวะก็คือดับอวิชชา ให้รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะก็คือมรรคมืองค์ ๘.

มรรคมืองค์ ๘ ดับได้ทุกข้อ

ก็เป็นอันว่ายุติลงแล้วอวิชชาอาสวะหรือว่าอาสวะอวิชชา อันนับว่าเป็นต้นเงื่อนที่ได้ทรงค้นพบ ได้ตรัสรู้ และได้ทรงนำมาแสดงชี้แจงจำแนก และก็เป็นอริยสัจจ์ไปทุกข้อ. ดังจะพึงเห็นได้ว่า ตามที่ได้สรุปมานี้แต่ละข้อก็เป็น ๔ เป็น ๔ ทั้งนั้น คือเป็นอริยสัจจ์ ๔ ไปทุกข้อ. และทางปฏิบัติให้ถึงความดับของทุกข้อนั้นก็ยืนตัวคือ **มรรคมืองค์ ๘** อันได้แก่

สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ ก็คือเห็นในอริยสัจจ์ทั้ง ๔

สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ ก็คือดำริในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นั้นแหละ แต่ท่านแสดงเป็นความดำริออก ดำริที่ไม่ปองร้าย ดำริที่ไม่เบียดเบียน

สัมมวาจา เจรจาชอบ

สัมมากัมมันตะ การงานชอบ

สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ

สัมมาวายามะ เพียรชอบ

สัมมาสติ ระลึกรชอบ

สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ.

๒ ได้มีพระพุทธานิบายในมรรคมงคล ๘ นี้ โดยตั้งข้อสัมมาปฏิภาณ
นำ คือ

เมื่อมีความเห็นชอบนำ ก็ย่อมมี *ความดำริชอบ*

เมื่อมีความดำริชอบ ก็ย่อมมี *วาจาชอบ*

เมื่อมีวาจาชอบ ก็ย่อมมี *การงานชอบ*

เมื่อมีการงานชอบ ก็ย่อมมี *เลี้ยงชีวิตชอบ*

เมื่อมีความเลี้ยงชีวิตชอบ ก็ย่อมมี *ความเพียรชอบ*

เมื่อมีความเพียรชอบ ก็ย่อมมี *สติชอบ*

เมื่อมีสติชอบ ก็ย่อมมี *สมาธิชอบ*.

และได้มีพระพุทธานิบายต่อไปอีกว่า

เมื่อมีสมาธิชอบ ก็ย่อมมี **สัมมาญาณะ** คือความหยั่งรู้ชอบ

เมื่อมีความหยั่งรู้ชอบ ก็ย่อมมี **สัมมาวิมุตติ** คือพ้นชอบ ดังนี้.

อริยสัจสี่สายเกิดทุกข์และสายดับทุกข์

มรรคมืองค์ ๘ นี้ย่อมเป็นหลักสำคัญในการปฏิบัติเพื่อดับแห่งทุกข์ทุกข้อ. และเมื่อพิจารณาดูตามพระเถราธิบายที่ท่านแจกข้อธรรมะในปฏิจจสมุปบาท ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น จับแต่ข้อชรามรณะไปจนถึงอวิชชาอาสวะหรืออาสวะอวิชชาก็แยกเป็นอริยสัจ ๔ ไปทุกข้อ ดังที่กล่าว. และก็กล่าวได้ว่า ก็แบ่งออกเป็น **สายเกิด** และแบ่งออกเป็น **สายดับ**.

หากจะพูดรวบรัดเข้ามาว่า **เป็นสายเกิดแห่งอะไร** ก็กล่าวได้ว่าเป็นสายเกิดแห่งทุกข์ เพราะว่าสายเกิดนั้นก็มาสุดลงที่ชรามรณะแก่ตาย และโสกะปริเหเว ความโศกความรณฺหจวนคร่ำครวญใจ เป็นต้น รวมเข้าก็คือทุกข์ทุกอย่าง. ต้นทางของสายเกิดก็คืออวิชชาอาสวะหรืออาสวะอวิชชา ก็มาสุดลงที่กองทุกข์ทั้งหมด มีชรา มรณะ โสกะ ปริเหเว เป็นต้น. เพราะฉะนั้น จึงสรุปเข้าว่าเป็นสายเกิดทุกข์.

ส่วน **สายดับ** นั้นกล่าวอย่างรวบรัดเข้ามาว่า **ดับอะไร**. ก็กล่าวได้ว่า **ดับทุกข์** เพราะว่าปลายทางก็คือดับทุกข์ ชรา มรณะ โสกะ ปริเหเวเป็นต้นดับไปหมด เนื่องจากดับมาจากต้นทางคืออวิชชาอาสวะหรืออาสวะอวิชชาดับ ทุกอย่างก็ดับมาตลอดสายจนถึงดับกองทุกข์ทั้งหมด มีชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเหเวเป็นต้น.

พิจารณาให้เห็นทุกข์ว่าเป็นทุกข์

ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า บรรดาข้อธรรมในปัจจัยสมุปบาท ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นทุกข้อ คืออาสวะอวิชชาหรืออวิชชาอาสวะ อาสวะ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป อายุตนะ ๖ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ มรณะ โสกะ ปรีเทวะ เป็นต้น ทั้งหมดนี้เป็นทุกข์ลัทธิจะ สภาพที่จริงคือทุกข์ทั้งหมด เพราะว่าเป็นสิ่งที่^๑เป็นทุกข์ คือตั้งอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปคือต้องเกิดดับ คือเกิดได้ดับได้ สิ่งที่เกิดดับได้นี้ รวมเข้าในคำว่าทุกข์ทั้งหมด เพราะ^๒ว่าตั้งอยู่คงที่ไม่ได้. ทุกข์จึงมิได้หมายความว่าเฉพาะทุกข์เวทนาเท่านั้น. จึงได้มีแสดงถึงคำว่า **ทุกข์** เอาไว้ว่า

ทุกข์ทุกขะ ทุกข์โดยความเป็นทุกข์

สังขารทุกข์ ทุกข์คือสังขารสิ่ง^๓ที่ผสมปรุงแต่งทั้งหลาย

วิปริณามทุกข์ ทุกข์คือความแปรปรวนเปลี่ยนแปลง.

สิ่งที่มีลักษณะเป็นทุกข์โดยเป็นทุกข์ดังที่เรียกว่าทุกข์ทุกข์ และสิ่งที่เป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหมด และสิ่ง^๔ที่ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปทั้งหมด รวมเข้าในคำว่า **ทุกข์** นี้ทั้งนั้น. แม้ตัว **เวทนา** เอง

สุขเวทนา ก็เป็นทุกข์ เพราะ^๕ว่าต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงต้องเกิดดับ

ทุกข์เวทนา ก็เป็นทุกข์ เพราะ^๖ว่าต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงต้องเกิดดับ

อุเบกขาเวทนา ก็เป็นทุกข์ เพราะจะต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง
ต้องเกิดดับ

เพราะฉะนั้น การเห็นทุกข์นั้นจึงมิใช่หมายความว่าเห็นในขณะที่
ที่มีทุกข์เวทนา เช่นในเวลาที่ไม่เห็นเห็นน้อย หรือในเวลาที่ต้องอยู่ในที่
ร้อนไป หนาวไป ในเวลาที่ต้องมีทุกข์เวทนาต่าง ๆ จากอาพาธป่วยไข้.
การเห็นทุกข์ดังนี้ ทุก ๆ คนเมื่อประสบทุกข์เวทณาก็ต้องเห็นทั้งนั้น
คือต้องเสวยทุกข์อยู่ด้วยกันทั้งนั้น แล้วก็ต้องเห็นทุกข์ดังนั้นทั้งนั้น.
แต่ว่าเมื่อเห็นก็ยังจมอยู่ในกองทุกข์ ยังต้องตกอยู่ในทุกข์ พรากจิต
ออกมาไม่ได้. เพราะฉะนั้น ทุกข์อย่างที่เราเห็น ๆ กันนี้ผู้เห็นจึงไม่ชื่อว่า
เห็นทุกข์. เห็นทุกข์นั้นจะต้องเห็นว่าแม้ทุกข์เวทนาที่กำลังประสบอยู่
ก็เป็นทุกข์ คือต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง เป็นสังขารคือสิ่งผสม
ปรุงแต่งต้องเกิดต้องดับ แม้ในเวลาที่เราประสบสุขเวทนาต่าง ๆ มีความ
สุขสบายต่าง ๆ ก็ต้องเห็นว่าสุขที่กำลังประสบอยู่นั้นเป็นตัวทุกข์
คือเป็นสิ่งที่แปรปรวนเปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งที่ต้องเกิดดับ. แม้ในขณะที่
กำลังประสบหรือเสวยอุเบกขาเวทนา เวทนาที่ไม่ทุกข์ไม่สุข ก็ต้อง
รู้จักว่านั่นเป็นเวทนาที่เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ซึ่งก็ต้องเป็นตัวทุกข์
คือเป็นสังขารสิ่งผสมปรุงแต่ง ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง. จะต้อง
เห็นดังนี้ จึงจะชื่อว่า **เห็นทุกข์**.

เห็นทุกข์ในรูป เห็นทุกข์ในเวทนา เห็นทุกข์ในสัญญา
เห็นทุกข์ในสังขาร เห็นทุกข์ในวิญญูณ ทั้งหมดว่าเป็นสิ่งที่ต้อง
แปรปรวนเปลี่ยนแปลงต้องเกิดต้องดับ.

ชรามรณะโสกะปริเทวะเป็นต้น ก็ต้องเป็นตัวทุกข์ดังกล่าว.

ชาติ ก็ต้องเป็นตัวทุกข์ดังกล่าว.

ภพ ก็ต้องเป็นตัวทุกข์ดังกล่าว.

อุปาทาน ก็ต้องเป็นตัวทุกข์ดังกล่าว.

ตัณหา ก็ต้องเป็นตัวทุกข์ดังกล่าว.

เวทนา ก็ต้องเป็นตัวทุกข์ดังกล่าว.

ผัสสะ ก็ต้องเป็นตัวทุกข์ดังกล่าว.

อายตนะทั้ง ๖ ก็ต้องเป็นตัวทุกข์ดังกล่าว.

นามรูป ก็ต้องเป็นตัวทุกข์ดังกล่าว.

วิญญาณ ก็ต้องเป็นตัวทุกข์ดังกล่าว.

สังขาร ก็ต้องเป็นตัวทุกข์ดังกล่าว.

แม้ **อวิชชาอาสวะ** ก็ต้องเป็นตัวทุกข์ดังกล่าว. เพราะเป็น
สิ่งที่ต้องเกิดต้องดับ คือดับได้.

ดังนั้นจึงจะชื่อว่าเห็นทุกข์ในอริยสัจที่สืบเนื่องกันไปเป็นสาย
เป็นทุกข์ทั้งหมด คือเป็นสิ่งที่ต้องเกิดต้องดับหมด ต้องแปรปรวน
เปลี่ยนแปลงหมด.

เพราะฉะนั้น เห็นดังนี้จึงจะชื่อว่า **เห็นทุกข์**.

เห็นสมุทัยของแต่ละเงื่อนไขโดยลำดับ

และเห็นว่า บรรดาข้อธรรมะเหล่านี้เป็นสมุทัยของกันและกัน ดังที่ได้แสดงมาแล้ว. อาสวะเป็นสมุทัยของอวิชชา อวิชชาเป็นสมุทัยของอาสวะ อาสวะเป็นสมุทัยของอวิชชา อวิชชาเป็นสมุทัยของสังขารเป็นต้น ลงมาจนถึงชาติเป็นสมุทัยของชรามรณะโสกะ ปริเทวะเป็นต้น เป็นสมุทัยของกันและกันเป็นลูกโซ่มาโดยลำดับ

ดังนั้นเป็นข้อ **สมุทัย**.

เห็นนิโรธคือความดับทุกข์

และเห็นความดับที่ต้องดับสืบต่อกันมาเป็นสายจากอวิชชาอาสวะ อาสวะอวิชชาลงมาจนถึงชาติดับชรามรณะโสกะปริเทวะเป็นต้น.

นั่นก็เป็นเห็น **นิโรธ** คือความดับทุกข์.

เห็นมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

และเห็นมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ คือมรรคมีองค์ ๘ ว่าเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ซึ่งมีสัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบเป็นข้อสำคัญ โดยที่มีมรรคทั้งหมดสนับสนุน คือจะต้องมีทั้งอีก ๗ ข้อมาร่วมกันเป็นมรรคสมังคี ความพร้อมเพรียงกันขององค์มรรค สัมมาทิฏฐิคือความเห็นชอบจึงจะมีกำลังแก่กล้า มองเห็นลัทธิจะคือ

ความจริงในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ เหล่านี้ ที่จำแนกไปโดยลำดับตลอดสาย.
และเมื่อเป็นดังนี้แล้ว จึงจะได้

สัมมาญาณะ ความหยั่งรู้ชอบ

สัมมาวิมุตติ ความหลุดพ้นชอบในที่สุด.

สรุปสัมมาทิฐิและปฏิจจสมุปบาท

ท่านพระสารีบุตรได้แสดงธรรมะ ในปฏิจจสมุปบาทนี้สืบต่อจาก
ที่ท่านได้แสดงถึงสัมมาทิฐิคือความเห็นชอบ คือเห็นชอบในกรรม
พร้อมทั้งเหตุของกรรม ซึ่งท่านได้แสดงว่า

สัมมาทิฐิ คือความเห็นชอบ ก็ได้แก่รู้จักอกุศล รู้จักอกุศลมูล
คือโลภะ โทสะ โมหะ รู้จักกุศล รู้จักกุศลมูล คืออโลภะ อโทสะ
อโมหะ รู้จักอาหารทั้ง ๔ อันได้แก่รู้จักว่าอาหารคือคำข้าว ซึ่งเป็น
ของหยาบเป็นอาหารของกาย รู้จักผัสสะ เป็นอาหารของเวทนา
รู้จักมโนสัญญาเจตนา คือความจงใจว่าเป็นอาหารของกรรม และรู้จัก
วิญญาณว่าเป็นอาหารของนามรูป ดังนี้.

แล้วท่านจึงแสดง **อริยสัจจ์ทั้ง ๔** คือให้รู้จักทุกข์ รู้จักทุกข์สมุทัย
เหตุเกิดทุกข์ รู้จักทุกข์นิโรธ ความดับทุกข์ รู้จักมรรคคือทางปฏิบัติให้
ถึงความดับทุกข์.

แล้วจึงขยายออกมาเป็นข้อธรรมใน **ปฏิจจสมุปบาท** โดยแยก
เป็นอริยสัจจ์ ๔ ไปทุก ๆ ข้อ. แต่ว่าข้อธรรมในปฏิจจสมุปบาทนี้

ท่านพระอานนที่ได้เคยกราบทูลพระพุทธเจ้าว่าปรากฏแก่ท่านว่าเหมือนเป็นของง่าย. แต่พระพุทธเจ้าตรัสว่าท่านพระอานนท่อยากกล่าวเช่นนั้น. ธรรมะในปัจจุสมุปบาทเป็นธรรมะที่ลุ่มลึก ซึ่งเห็นได้ยาก รู้ได้ยาก. เพราะฉะนั้น เมื่อพระพุทธองค์ทรงแสดง อริยสัจจ์ทั้ง ๔ จึงได้แสดงโดยปริยายที่เข้าใจกันง่าย.

ทรงแสดงทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์ ก็ทรงชี้ให้รู้จัก สภาวทุกข์ คือชาติ ชรา มรณะ ให้รู้จักปกิณณกทุกข์ ก็คือโสกะ ปริเทวะ เป็นต้น.

ซึ่งรวมเข้าก็เป็น *ประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก พลัดพรากจาก สิ่งที่เป็นที่รัก.*

สรุปลงเป็นหนึ่งก็คือ *ปรารถนาไม่ได้สมหวัง.*

และโดยย่อก็คือ *ขันธ์เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการเป็นตัวทุกข์* ก็คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ.

และ **ทรงแสดงทุกขสมุทัย** เหตุให้เกิดทุกข์ ทรงชี้เอาต้นหาความดีในรณะยานอยาก.

ทรงแสดงทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ก็คือดับตัณหา.

ทรงแสดงมรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ก็คือมรรคมีองค์ ๘ ดังกล่าว ซึ่งเป็นปริยายที่เข้าใจได้ง่าย.

แต่ในทางพระสัพพัญญุตญาณที่ตรัสรู้นั้น ได้ตรัสแสดงไว้ว่า ได้ทรงพิจารณาปฏิจสุมุปาบท ธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น คือ ได้ตรัสรู้อย่างละเอียด. และเมื่อได้ตรัสรู้แล้วก็ยังได้พิจารณา ปฏิจสุมุปาบท ธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นนี้ ทั้งโดย **สมุทัยวาร** วาระเกิด **นิโรธวาร** วาระดับ.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

๑๘ มิถุนายน ๒๕๒๘

ครั้งที่ ๔๐

อธิบายอริยสัจโดยพิสดาร

บัดนี้ จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจแน่วแน่ในมโนการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

อานิสงส์ผลของสมาธิ

พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนให้บุคคลปฏิบัติอบรมจิตอันเรียกว่า **จิตตภาวนา** หรือเรียกว่า **กรรมฐาน** อันแปลว่าการงานทางจิต ที่ตั้งขึ้น คือที่ปฏิบัติ อันอาศัยข้อที่พึงถือเป็นที่ตั้งของการปฏิบัติ. และก็ได้ตรัสแสดงถึงจิตนี้ว่า ดิ้นรน กวัดแกว่ง กระสับกระส่าย รักษายาก ห้ามยาก แต่ผู้มีปัญญาย่อมกระทำจิตของตนให้ตรงได้ เหมือนอย่างนายช่างคร่ำทำลูกศรให้ตรงหรือว่าดัดลูกศรให้ตรง ฉะนั้น ดังนี้. และข้อที่จิตนี้ ดิ้นรน กวัดแกว่ง กระสับกระส่าย ถ้าไม่กำหนดก็อาจจะยัง

ไม่ปรากฏแก่ความรู้ เพราะเป็นปกติของทุกคน ย่อมมีจิตใจไม่อยู่ที่คิดไปถึงเรื่องนั้นเรื่องนี้อยู่เป็นปกติ และก็เป็นที่รักใคร่ปรารถนาพอใจอันทำให้หาลัย อันห่วงใจไปให้คิดถึง หรือว่าคิดไปถึงเรื่องที่ขัดใจ คิดไปถึงเรื่องที่หลงสยบติดอยู่. ย่อมเป็นไปดั่งนี้อยู่เป็นประจำ จนถึงไม่สำนึกรู้ในจิตของตนเองว่ามีอาการดั่งที่ตรัสสอน.

แต่เมื่อได้มาจับทำ **กรรมฐาน** เช่นตั้งจิตกำหนดใน **สติปัฏฐาน** ที่ตั้งของสติ คือกายเวทนาจิตและธรรมะข้อใดข้อหนึ่ง เช่น กำหนดในข้ออานาปานสติ สติกำหนดลมหายใจเข้าออก ให้จิตกำหนดรู้อยู่ที่ลมหายใจเข้าออก หายใจเข้าก็ให้รู้ หายใจออกก็ให้รู้ จิตมักจะไม่วางอยู่ในข้อที่ตั้งใจจะให้จิตตั้งอยู่นี้. จิตจะออกไปสู่อารมณ์ คือเรื่องที่เป็นที่อาลัยของจิต คือที่ผูกจิต ทั้งเป็นเรื่องที่น่ารักทั้งเป็นเรื่องที่น่าชังต่าง ๆ. เมื่อมีสตินำจิตเข้ามาตั้งไว้ใหม่ อยู่ที่ลมหายใจเข้าลมหายใจออก เช่นตั้งไว้ที่ปลายจมูก หรือที่ริมฝีปากเบื้องบน เมื่อลมหายใจเข้าลมหายใจก็ย่อมจะมากกระทบที่จุดนี้ กำหนดจิตให้มีความรู้ในลมที่เป็นตัวโผฏฐัพพะ คือที่มาถูกต้องกายส่วนนี้ ทำความรู้นี้หายใจเข้านี้หายใจออก. จิตมักจะไม่วางอยู่ต้องนำกลับเข้ามาบ่อย ๆ ดังกล่าวนั้นก็เพราะจิตยังไม่ได้ความสุข ยังไม่ได้ความเพลิดเพลินในสมาธิ ยังติดอยู่ ยังเพลิดเพลินอยู่ในอารมณ์ที่ใคร่ที่ปรารถนาทั้งหลายอันเป็นเหตุดึงจิตออกไป. แต่ว่าเมื่อทำบ่อย ๆ ได้ปีติคือความอิ่มใจ ได้สุขคือความสบายกายสบายใจ อันเกิดจากสมาธิคือว่าจิตรวมเข้ามาตั้งได้ และทำให้ได้ปีติได้สุข ก็ย่อมจะทำให้จิตนี้เริ่มตั้งอยู่ในอารมณ์ของสมาธิได้ เพราะว่าได้ความสุข ไม่ได้ความอึดอัดเดือดร้อนรำคาญ.

ฉะนั้น สมาธินี้จึงมีอานิสงส์ผลทำให้ได้ความสุขอยู่ในปัจจุบัน. สามารถที่จะถอนจิตออกจากอารมณ์ภายนอกอันทำให้วุ่นวายได้. แม้ว่าจะชั่วขณะที่เร็วหรือช้า สุดแต่ความเพียรที่ปฏิบัติ ถ้าไม่ทิ้งความเพียรที่ปฏิบัติแล้ว ก็จะทำให้สามารถปฏิบัติรักษาคือจิตอยู่ในอารมณ์ของสมาธิได้นาน. ความที่พรากจิตออกจากอารมณ์ภายนอกได้ มาตั้งอยู่ในอารมณ์ของสมาธิที่เป็นภายในดังนี้ ก็เป็นวิธีระงับความทุกข์ต่าง ๆ อันเกิดจากอารมณ์ภายนอกได้ด้วย. ถ้าหากว่าไม่สามารถที่จะพรากจิตออกมาได้ หากมีความทุกข์ เพราะอารมณ์ภายนอก ก็ย่อมจะต้องเป็นทุกข์อยู่นาน น้อยหรือมากที่สุดแต่ว่าความผูกพันของจิตอันเรียกว่า**สังโยชน์** นั้นมีน้อยหรือมากเพียงไร ก็เพราะว่าอันอารมณ์ภายนอกต่าง ๆ นั้น

เมื่อเป็น **ปิยสัมปโยค** คือความประจวบกับสิ่งที่เป็นที่รัก ก็ย่อมจะทำให้ได้ความสุขความสำราญ

หากเป็น **ปิยวิปโยค** ความพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รัก ก็ย่อมจะทำให้เกิดความทุกข์โศกต่าง ๆ.

เพราะฉะนั้น เมื่อมิได้ปฏิบัติทางสมาธิ จึงยากที่จะพรากจิตออกไปได้ทั้งจากความสุข ความเพลิดเพลิน ทั้งจากความทุกข์โศก. แต่ว่าเมื่อได้ความสุขความเพลิดเพลิน ก็ย่อมจะไม่รู้สึกเป็นทุกข์เดือดร้อนเป็นแต่เพียงว่ารักษาคใจไว้มิให้มัวเมาเพลิดเพลินเกินไปเท่านั้น. แต่ว่าจะได้ความสุขความเพลิดเพลินสมปรารถนา ต้องการไปทุกเรื่อง ทุกราวก็หาไม่ จะต้องพบกับความไม่สมปรารถนาควบคู่กันไปด้วยตามธรรมดาของโลก ซึ่งจะต้องมีทั้งส่วนที่สมปรารถนาทั้งส่วนที่

ไม่สมปรารถนา คือทั้งส่วนที่ได้มาและทั้งส่วนที่จะต้องเสียไป เป็นไปตามคติธรรมดาของโลกของสังขารสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลาย และเป็นไปตามคติของกรรมที่ได้กระทำไว้. เพราะฉะนั้น สุขกับทุกข์จึงมีคู่กันอยู่ในโลกเป็นธรรมดาซึ่งทุกคนต้องประสบ. แต่ผู้ที่สามารถปฏิบัติอบรมจิตให้ตั้งอยู่ได้ในสมาธิ รู้จักที่จะพรากจิตออกได้จากอารมณ์ภายนอก ย่อมสามารถที่จะหนีทุกข์มาอยู่ในสมาธิ อันทำให้ได้ความสุขจากสมาธิ. แต่คนที่ไม่สามารถทำสมาธิได้ ย่อมไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงจากทุกข์ได้ ต้องเผชิญกับความทุกข์อยู่รำไป.

ฉะนั้น ความที่หาสติความระลึกได้ พร้อมทั้งปัญญาคือความรู้ ดังนี้ มาหัดทำสมาธิพรากจิตจากอารมณ์ภายนอกอันทำให้เกิดสุขก็ตาม ทำให้เกิดทุกข์ก็ตาม มาตั้งอยู่ในอารมณ์ของสมาธิ และเมื่อพรากออกได้ก็ย่อมจะทำให้ระงับทุกข์ได้ ทำให้ได้ความสุขได้. แต่ว่าเมื่อออกจากสมาธิไป ก็ย่อมจะต้องไปอยู่กับอารมณ์ภายนอก เป็นทุกข์ขึ้นอีก. แต่ถึงดังนั้นก็ยังมีดี เพราะเมื่อเห็นว่าทุกข์มากเกินไป ก็หลบเข้ามาสู่อารมณ์ของสมาธิเสีย ก็จะทำให้ได้ความสุขจากสมาธิ ทำให้จิตใจได้กำลังได้เรี่ยวแรงที่จะปฏิบัติกิจการทั้งหลาย. แต่ว่าเพียงสมาธิอย่างเดียวยังไม่สามารถที่จะดับทุกข์ได้จริง จึงต้องปฏิบัติทางปัญญาประกอบไปด้วย กล่าวคือใช้สติความระลึกตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ให้ได้ปัญญาคือความรู้ขึ้นรับรองว่าเป็นความจริง คือ

ใช้สตรระลึกไปตามที่ทรงสั่งสอน ว่าเรามีความเกิดเป็นธรรมดา

ว่าเรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้

เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้

เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้
เรามีความพลัดพรากคือจะต้องพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รักที่
ชอบใจทั้งสิ้น
เรามีกรรมที่กระทำทางกาย ทางวาจาทางใจเป็นของ ๆ ตน
เป็นทายาทรับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด
มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย
จักกระทำกรรมอันใดไว้ดีหรือชั่ว ก็จักต้องเป็นทายาทรับผลของ
กรรมนั้น ดังนี้.

อาศัยสติและปัญญาพิจารณาให้เห็นสัจจะ

เมื่อพิจารณาดังนี้ด้วยสติ คือระลึกไปตามที่ทรงสั่งสอน ให้
ความรู้ของตนบังเกิดขึ้นรับรองว่าเป็นจริง เรามีความแก่เจ็บตายเป็น
ธรรมดาจริง เราจะต้องพลัดพรากจริง เรามีกรรมเป็นของ ๆ ตนจริง.

ความรู้ที่บังเกิดขึ้นรับรองดังนี้เป็นตัว **ปัญญา** อันบังเกิดขึ้นจาก
สติที่พิจารณา.

เมื่อเป็นดังนี้ ก็จะทำให้รู้จัก**สัจจะ** คือความจริงของโลก โดยเฉพาะก็คือชนโลก โลกคือชนธ์ คือชีวิตนี้ของตนว่าเป็นอย่างไร
ให้รู้จักคติของกรรมว่าเป็นอย่างไร ตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน.

เพราะฉะนั้น เมื่อต้องประสบกับคติธรรมดาของชีวิตของโลก
ที่เป็นไปอยู่ดังที่ตรัสสอนให้พิจารณานั้น ก็จะทำให้ได้ **สติ** ระลึกได้ว่า

ก็ต้องเป็นไปตามคติธรรมตาและตามคติของกรรม. ก็จะทำให้จิตใจนี้สามารถที่จะระงับความตื่นเต้นยินดีในความสุขต่าง ๆ หรือว่าความทุกข์โศก เพราะประสบเหตุของทุกข์ต่าง ๆ ได้ ยิ่งกว่าผู้ที่ไม่ได้หัดพิจารณาให้ได้สติให้ได้ปัญญา. และยิ่งขึ้นไปกว่านั้นก็หัดกำหนดดูให้รู้จักตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนเอาไว้ในธรรมบทว่า

ความโศกเกิดจากบุคคลและสิ่งซึ่งเป็นที่รัก ภัยคือความกลัวต่าง ๆ เกิดจากบุคคลและสิ่งที่เป็นที่รัก ความโศกความกลัวเกิดจากความรัก เมื่อพ้นจากบุคคลและสิ่งซึ่งเป็นที่รัก พ้นจากความรักเสียได้ ความโศกความกลัวต่าง ๆ ก็ดับ.

และได้ตรัสสอนไว้อีกว่า

ความโศก ความกลัว เกิดจากตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยาก เมื่อพ้นจากตัณหาก็ย่อมจะพ้นความความโศกความกลัวได้ดังนี้.

ทุกข์เกิดจากตัณหาอุปาทานในจิตใจ

เพราะฉะนั้น ก็หัดพิจารณาจับดูที่จิตใจ ว่าจิตใจที่มีความทุกข์โศกก็ดี มีภัยคือความกลัวต่าง ๆ อยู่ก็ดี เกิดขึ้นจากอะไร ซึ่งโดยปกตินั้นก็มักจะไปเข้าใจว่าเกิดจากเหตุภายนอกต่าง ๆ เช่น เกิดจากบุคคลบ้าง สิ่งต่าง ๆ บ้าง. ซึ่งถ้าเป็นที่รักบุคคลหรือสิ่งนั้น ๆ ก็ต้องพลัดพรากไป. ถ้าไม่เป็นที่รัก บุคคลหรือสิ่งนั้น ๆ ก็กลัวกรายเข้ามา. มักจะไป

เพ่งดูดังนั้น. และเมื่อเป็นดังนี้ก็ยิ่งทับถมทวีความโศกทับถมทวีภัยคือความกลัวความหวาดระแวงต่าง ๆ ยิ่งขึ้น. เพราะฉะนั้น ความที่มาพิจารณาจับเหตุดังนี้เรียกว่าเป็นการจับเหตุที่ไม่ตรงกับผล.

พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนให้จับเหตุให้ตรงกับผล คือตรัสสอนให้จับเข้ามาดูเหตุที่เป็นตัวเหตุภายใน คือต้นหาความดันรนทะยานอยากในใจของตนเอง ซึ่งตรัสว่าเป็นทุกข์สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ เพราะต้นหานี้เป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน คือความยึดถือ ยึดถือว่าเป็นตัวเรา ยึดถือว่าเป็นของเรา ยึดถือว่านั่นเป็นที่รัก ยึดถือว่านั่นไม่เป็นที่รัก. ต้นหาอุปาทานนี้เป็นตัวเหตุที่สร้างบุคคลและสิ่งที่เป็นที่รักบ้าง ไม่เป็นที่รักบ้าง สร้างตัวเราของเราขึ้นในสิ่งทั้งหลายโดยรอบ. เพราะฉะนั้น ต้นหาความดันรนทะยานอยาก อุปาทานคือความยึดถือนี้เอง จึงเป็นเหตุที่มีอยู่ในจิตใจนี้เอง.

หมั่นพิจารณาดังนี้ ให้ความรู้ของตนนี้แหละบังเกิดขึ้นรับรองว่าต้นหาอุปาทานในจิตใจของตนนี้เป็นตัวทุกข์สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์จริง. ทุกข์ต่าง ๆ ที่ได้รับอยู่ เป็นความทุกข์โศกต่าง ๆ ก็ดี เป็นภัยคือความกลัวต่าง ๆ ก็ดี ก็มาจากต้นหาอุปาทานนี้เอง. ให้ความรู้ของตนนี้แหละบังเกิดขึ้นรับรองว่าเป็นความจริง ด้วยการที่หมั่นพิจารณาอยู่เนื่อง ๆ ให้มองเห็นว่าเป็นตัวเหตุ ทุกข์โศกภัยต่าง ๆ นั้นเป็นตัวผล. เมื่อปัญญาบังเกิดขึ้นคือความรู้นี้แหละบังเกิดขึ้นรับรองว่าเป็นจริงดังนี้ ทุกข์โศกต่าง ๆ ภัยคือความกลัวต่าง ๆ ก็จะดับไปทันที.

ทรงตรัสรู้ในอริยสัจ ๔

พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ก็ได้ตรัสแสดงไว้ในปฐมเทศนาของพระองค์ว่าตรัสรู้ในอริยสัจทั้ง ๔ คือ ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์. ทุกข์ต่าง ๆ นั้นก็เพราะมีทุกข์สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ คือตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก. ตัณหาเสียได้ก็เป็นทุกข์นิโรธ ความดับทุกข์. จะดับได้ก็อาศัยปฏิบัติในมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบเป็นต้น มีสัมมาสมาธิ ความตั้งใจชอบเป็นที่สุด ซึ่งแสดงว่าต้องมีสมาธิ คือความที่กำหนดจิตเพ่งจิตอยู่ในอารมณ์ของสมาธิ. อารมณ์ของสมาธิเพื่อสมาธิก็เช่นอานาปานสติเป็นต้น. อารมณ์ของสมาธิเพื่อปัญญา ก็อนามรูปนี้. กำหนดดูให้รู้จักนามรูปนี้ให้รู้จักกายใจนี้ ว่าเป็นอนิจจะ คือไม่เที่ยงต้องเกิดดับ เป็นทุกข์ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป และเป็นอนัตตาบังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้ จึงมีใช้ตัวเรามีใช้ของเราตามที่ยึดถือกันดังนี้.

ความรู้ที่บังเกิดขึ้นรับรองความจริงนี้ก็เป็น **สัมมาทิฏฐิ** ความเห็นชอบ.

พระพุทธเจ้าได้ทรงปฏิบัติในมรรคมีองค์ ๘ นี้ ที่ตรัสเรียกว่า **มัชฌิมาปฏิปทา** ข้อปฏิบัติที่เป็นหนทางกลางสมบูรณ์. ทรงกำหนดรู้ทุกข์ได้แล้ว ทรงละ สมุทัย ได้หมดแล้ว ทรงทำให้แจ้ง นิโรธ ได้แล้ว ทรงปฏิบัติใน **มรรคมีองค์ ๘** ได้สมบูรณ์แล้ว **จักขุ** คือดวงตา **ญาณ** คือความหยั่งรู้ **ปัญญา** คือความรู้รอบ **วิชา** คือความรู้จริง **อาโลก** คือความสว่าง ผุดขึ้นในอริยสัจทั้ง ๔ ก็เลสและกองทุกข์ดับไปหมดสิ้น. จึงเป็น **พุทธโธ** คือเป็นผู้ตรัสรู้แล้ว.

และความตรัสรู้ของพระองค์ในอริยสัจทั้ง ๔ นี้ เมื่อแสดงโดยพิสดารตามที่ตรัสไว้ก็คือ **ปฏิจจสมุปบาท** ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น ซึ่งมีอวิชชาอาสวะเป็นต้น มาจนถึงชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ เป็นต้น ซึ่งเป็นปัจจัยกันโดยลำดับ นี่เป็นฝ่าย **สมุทัยวาร** คือเป็นฝ่ายเกิด หรือเป็นฝ่ายก่อทุกข์.

พระพุทธเจ้าเมื่อได้ตรัสรู้แล้ว ก็ได้ทรงพิจารณาอริยสัจทางปฏิจจสมุปบาทนี้. แล้วก็ได้ทรงเปล่งอุทานขึ้นซึ่งแปลความว่า

เมื่อใด ธรรมทั้งหลาย ปราภฏแก่พราหมณ์ ผู้มีเพียรเพ่งอยู่
เมื่อนั้น ความสงสัยของพราหมณ์นั้น ย่อมสิ้นไป เพราะมารู้ธรรมะว่า
เกิดจากเหตุหรือรู้ธรรมะพร้อมทั้งเหตุ หรือรู้ธรรมะว่ามีเหตุที่เป็นปัจจัย
สืบต่อกันไปจึงทำให้เกิดทุกข์

แล้วได้ทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาททาง **นิโรธวาระ** หรือ **นิโรธวาร** คือวาระดับคือดับทุกข์ ว่าเพราะดับอวิชชาอาสวะหรืออาสวะอวิชชาเป็นต้น จึงได้ดับมาโดยลำดับ จนถึงดับชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ เป็นต้น. ได้ทรงเปล่งอุทานขึ้นว่า

เมื่อใด ธรรมทั้งหลาย ปราภฏแก่พราหมณ์ ผู้มีเพียรเพ่งอยู่
เมื่อนั้น ความสงสัยของพราหมณ์นั้น ย่อมสิ้นไป เพราะมารู้ความสิ้น
ไปของปัจจัยคือเหตุทั้งหลาย ดังนี้.

ต่อจากนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

ครั้งที่ ๔๒ อธิบายอริยสัจโดยพิสดาร (ต่อ)

บัดนี้ จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจนอบน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

ทรงพิจารณาปฏิจสมุปบาท

ได้แสดงเรื่องพระพุทธรเจ้าเมื่อได้ตรัสรู้แล้วได้ประทับนั่งเสวยวิมุตติสุข ณ โคนไม้โพธิพฤกษ์ ทรงพิจารณา **ปฏิจสมุปบาท** ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น โดย **สมุทัยวาร** คือโดยวาระเกิดก่อนทุกข ทรงเปล่งอุทานในปฐมยามแห่งราตรีที่แปลความว่า

เมื่อใด ธรรมทั้งหลาย ปรากฏแก่พราหมณ์ ผู้มีเพียรเพ่งอยู่
เมื่อนั้น ความสงสัยของพราหมณ์นั้น ย่อมสิ้นไป เพราะมารู้ธรรมว่า
มีเหตุหรือเกิดแต่เหตุ.

ต่อจากนั้นทรงพิจารณา **ปฏิจสมุปบาท** โดย **นิโรธวาร** คือ โดยวาระดับคือดับทุกข์ทรงเปล่งอุทานในมัชฌิมยามแห่งราตรี แปลความว่า

เมื่อใด ธรรมทั้งหลาย ปรากฏแก่พราหมณ์ ผู้มีเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น ความสงสัยของพราหมณ์นั้น ย่อมสิ้นไป เพราะมารู้ความสิ้นไปแห่งปัจจัยทั้งหลาย.

ต่อจากนั้นทรงพิจารณา **ปฏิจสมุปบาท** ทั้งโดย **สมุทัยวาร** ทั้งโดย **นิโรธวาร** ทรงเปล่งอุทานในปัจฉิมยามแห่งราตรี แปลความว่า

เมื่อใด ธรรมทั้งหลาย ปรากฏแก่พราหมณ์ ผู้มีเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น ความสงสัยของพราหมณ์นั้น ย่อมสิ้นไป พราหมณ์นั้น กำจัดมารและเสนา สถิตอยู่เหมือนอย่างดวงอาทิตย์สถิตส่องสว่างอยู่ในนภาภาศ ดังนี้.

ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นอันเรียกว่าปฏิจสมุปบาทได้แสดงแล้วตามเถรอธิบายแห่งท่านพระสารีบุตร. และได้เคยกล่าวแล้วว่า ก็เป็นการพิจารณาอริยสัจโดยพิสดาร. **อริยสัจ**นั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงไว้ตั้งแต่ในปฐมเทศนาว่า คือ **ทุกข์** **ทุกข์สมุทัย** เหตุเกิดทุกข์ **ทุกข์นิโรธ** ความดับทุกข์ **ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา** ขอบปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ และได้ทรงอธิบาย

ทุกข์ ว่ามีชาติทุกข์ ทุกข์คือชาติเป็นต้น. สรุปลงเข้าก็ในชั้นนี้เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการ.

ทุกข์สมุทัย เหตุเกิดทุกข์ ทรงอธิบายยกเอาต้นหา ความดิ้นรน ทะยานอยาก.

ทุกข์นิโรธ ความดับทุกข์ ทรงอธิบายยกเอาความดับต้นหา.

ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ทรงยก เอามรรคมืองค์ ๘.

ก็เป็นการทรงแสดงโดยทั่วไป เพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจได้โดยง่าย เพราะวอริยสังข์ที่ทรงอธิบายดังนี้ ผู้ฟังทั่วไปเมื่อตั้งใจฟังตั้งใจพิจารณา ไปตามก็อาจเข้าใจได้ และสามารถที่จะปฏิบัติได้ คือปฏิบัติกำหนด รู้ทุกข์ ละสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์คือต้นหา. ทำให้แจ้งทุกข์นิโรธ ความดับทุกข์คือดับต้นหา และอบรมปฏิบัติมรรคมืองค์ ๘ ให้บังเกิดขึ้น.

ส่วนในปัจจุสมุปปาท ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น ก็ได้เคย กล่าวว่า เป็นการที่ทรงแสดงอริยสังข์โดยละเอียดหรือพิสดาร. และ พระเถรอธิบายของท่านพระสารีบุตรก็ทำให้มองเห็นชัด ว่าแต่ละข้อนั้นก็ เป็นอริยสังข์ ๔ ทั้งนั้นทุกข้อไป. จึงเป็นอริยสังข์ ๔ อย่างละเอียด อย่างปราณีต ซึ่งไม่ใช่สิ่งที่จะเข้าใจได้โดยง่าย. ฉะนั้น จึงได้ตรัสห้าม ท่านพระอานนท์ที่กราบทูลว่า ปฏิจุสมุปปาทนั้นปรากฏว่าง่ายแก่ท่าน. พระพุทธเจ้าได้ตรัสห้ามว่าอย่ากล่าวอย่างนั้น เพราะว่า ปฏิจุสมุปปาท เป็นธรรมะที่ละเอียดสุขุมลุ่มลึก แต่ว่าเมื่อไม่รู้หรือไม่ตรัสรู้ปัจจุสมุปปาท ก็ยังต้องท่องเที่ยวอยู่ในวัฏสงสาร ต่อเมื่อรู้ในอริยสังข์ที่เป็น ปฏิจุสมุปปาท จึงจะทำทุกข์ให้สิ้นได้โดยสิ้นเชิง. ได้ตรัสไว้ด้วย พญัญชนะคือถ้อยคำที่ท่านแสดงไว้. รวมเข้าก็มีความดังที่กล่าวมานี้.

ในข้อนี้ หากจะพิจารณาดูในสิ่งที่ปรากฏอยู่ในโลก ทั้งโดยธรรมชาติ ทั้งโดยที่มนุษย์คิดขึ้นประดิษฐ์ขึ้น ก็ย่อมจะเห็นว่ามีเหตุผลที่สัมพันธ์กัน ซึ่งเมื่อแสดงอย่างหยาบ ๆ ทั่วไปก็เป็นอย่างหนึ่ง. แต่เมื่อจะแสดงอย่างละเอียดก็ย่อมเป็นอีกอย่างหนึ่ง. ยกตัวอย่างง่าย ๆ เช่นน้ำประปาที่ใช้กันอยู่ทุกวันทำไมจึงจะได้น้ำไหลออกมาซึ่งเป็นตัวผล ก็ให้เห็นกันทั่วไปว่าต้องเปิดก๊อกน้ำ และเมื่อเปิดก๊อกน้ำ น้ำก็ไหลออกมา. เพราะฉะนั้น เมื่อดูเพียงเท่านี้ก็จะต้องว่าการเปิดก๊อกน้ำเป็นเหตุ น้ำไหลออกมาเป็นผล. แต่เมื่อพิจารณาอย่างละเอียดก็ย่อมจะเห็นว่า เหตุผลที่มีน้ำประปาใช้นั้นมิใช่เพียงเท่านั้น จะต้องมีเหตุผลอื่น ๆ สัมพันธ์กันอีกมากมาย จึงจะมีน้ำประปาไหล เปิดก๊อกเข้าน้ำก็ไหลออกมา. ดังจะพึงเห็นได้ว่าจะต้องมีการวางท่อประปา จะต้องมีการทำน้ำประปาและจะต้องมีเครื่องทำน้ำประปา เครื่องน้ำประปานั้นก็จะต้องมีสิ่งต่าง ๆ มาประกอบเป็นเหตุเป็นผลที่สัมพันธ์กันอีกมากมายและจะต้องมีน้ำมาเพื่อทำน้ำประปา และน้ำที่จะมีมานั้นก็ต้องมีที่มาจากไหน และจะเป็นน้ำขึ้นมาได้อย่างไร. เพราะฉะนั้น หากจะคิดค้นหาเหตุผล ก็จะพบเหตุผลที่โยงกันมามากมาย จนถึงเป็นน้ำประปาที่เมื่อเปิดก๊อกเข้าก็ไหลออกมดั่งที่ใช้กันอยู่. ไฟฟ้าที่ใช้กันอยู่นี้ก็เช่นเดียวกัน ก็เห็นว่า เมื่อเปิดสวิตช์ขึ้นไฟก็สว่าง เมื่อปิดสวิตช์ไฟก็ดับ. เห็นเพียงเท่านี้ก็จะต้องว่า การเปิดสวิตช์นั้นเป็นเหตุ ไฟสว่างก็เป็นผล ดับสวิตช์เป็นเหตุ ไฟดับก็เป็นผล ว่าเพียงเท่านั้น. แต่เมื่อพิจารณาดูก็จะเห็นว่ายังมีเหตุผลอีกมากมายกว่าจะเป็นไฟฟ้าขึ้นมาใช้ได้. เช่นจะต้องมีการวางสายไฟฟ้า จะต้องมีการกำเนิดไฟฟ้า มีสิ่งที่มาประกอบเข้าต่าง ๆ เป็นเหตุเป็นผลที่สัมพันธ์กันอีกมาก จนถึงเมื่อเปิดสวิตช์ไฟก็สว่าง ปิดสวิตช์ไฟก็ดับดั่งที่กล่าวมาแล้ว.

ทรงพิจารณาโดยละเอียด ทั้งสายเกิดทุกข์และสายดับทุกข์

เพราะฉะนั้น ในทางจิตที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ก็เช่นเดียวกัน. เมื่อดูเพียงง่าย ๆ ก็จะเห็นว่า เมื่อมีเกิดก็มีแก่มียามีทุกข์มีโศกต่าง ๆ ดังที่เห็นกันอยู่ว่าทุกคนเกิดมาก็ต้องแก่ต้องตาย และในระหว่างที่ดำรงชีวิตอยู่ก็ต้องมีทุกข์ต่าง ๆ มีโศกปริเทวะเป็นต้น และคนโดยมากนั้นก็ไม่ว่ายคำนึงถึงเกิด คำนึงถึงแต่แก่แก่ พร้อมทั้งเจ็บและตาย และพยายามที่จะไม่ให้แก่ไม่ให้เจ็บไม่ให้ตาย โดยไม่ได้นึกถึงว่าจะต้องมีเกิดเป็นเหตุ. ทั้งที่ปรากฏอยู่อย่างชัดเจนว่ามาจากเกิดเป็นเบื้องต้น แต่ว่าโดยมากก็ไม่นึกถึงว่าตัวชาติคือความเกิดนั้นเป็นเหตุ. จับเอาแค่จะแก่แก่แก่เจ็บแก้ตาย และแก้ทุกข์สุขต่าง ๆ. ต้องการที่จะไม่ให้แก่ไม่ให้เจ็บไม่ให้ตายไม่ให้ทุกข์ต่าง ๆ คือหมายความว่าให้เกิดมานี้แหละ ถ้าเกิดมาเป็นมนุษย์ เห็นว่าจะไม่สามารถจะแก้ไขไม่ให้แก่ ไม่ให้เจ็บ ไม่ให้ตาย ไม่ให้ทุกข์ต่าง ๆ ได้ ก็คิดเอาว่าจะต้องมีภพหน้า ชาติหน้า ต้องไปเกิดเป็นเทวดา เป็นพรหมเป็นต้น ซึ่งจะดำรงอยู่ตลอดไป ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย. เพราะฉะนั้น จึงมีคำเรียกเทวดาว่าอมรที่แปลว่าผู้ไม่ตาย. คนโดยมากก็คิดแก้กันอยู่เพียงเท่านั้น แต่ก็ไม่สามารถจะแก้ไขสำเร็จได้.

พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้. เมื่อพระองค์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ยังมีได้ตรัสรู้ ยังมีได้ทรงคิดจะเสด็จออกทรงผนวช ในพุทธประวัติก็แสดงว่าพระราชกุมารพระโพธิสัตว์ได้เสด็จประพาสทอดพระเนตรเห็นเทวทูต

คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ ก็ทรงน้อมเข้ามาว่าพระองค์ ก็จะต้องเป็นเช่นนั้น. จึงทำให้ทรงหน่ายในทุกข์ คือความแก่ความเจ็บ ความตาย ก็ยังไม่ไปถึงชาติ และได้ทรงพอพระทัยในความเป็นสมณะ. ทรงเห็นว่าความเป็นสมณะนั้นมีโอกาสมีช่องว่างที่จะปฏิบัติเพื่อไม่ให้ แก่ ไม่ให้เจ็บ ไม่ให้ตาย ไม่ให้ทุกข์ต่าง ๆ ได้. จึงมีพระหฤทัยน้อมไป ในการบวช จนถึงได้เสด็จออกทรงผนวช และทรงเข้าศึกษาใน สำนักของคณาจารย์เจ้าลัทธิทั้งสอง. แม้ท่านคณาจารย์นั้นก็คิดแก้ไข แค่นั้นอีกเหมือนกัน คือไม่ให้แก่ ไม่ให้เจ็บ ไม่ให้ตาย โดยที่จะต้อง ปฏิบัติทางฌานสมาบัติ ให้ไปเกิดเป็นพรหมก็โดยจะอยู่เป็นพรหม ตลอดไป ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ซึ่งพระโพธิสัตว์เมื่อทรงพิจารณาแล้ว โดยที่ทรงปฏิบัติในฌานสมาบัติเพื่อที่จะไปเกิดเป็นพรหมนั้นได้ เหมือนอย่างท่านอาจารย์ทั้ง ๒ แล้ว ก็ได้ทรงเห็นว่ายังไม่พ้นทุกข์.

ในตอนนั้นก็แสดงว่าได้ทรงพิจารณาเห็นเข้าไปถึงชาติคือความ เกิดว่า เมื่อยังมีชาติคือความเกิดอยู่ ไม่ว่าจะเกิดเป็นอะไร ไม่ว่าจะเกิด เป็นพรหม ก็จะต้องมีจุดคือความเคลื่อนไหว ซึ่งเท่ากับว่าเป็นความตาย.

เพราะฉะนั้น จึงได้เสด็จหลีกออกไปทรงค้นคว้าด้วยพระองค์เอง จนได้ตรัสรู้ในปัจจุสมุปบาทนี้ ที่ทรงแสดงสั่งสอน คือทรงพิจารณา จับทุกข์ต่าง ๆ มีโสกะปริเทวะเป็นต้นสืบขึ้นไป. ก็ทรงจับมรณะ คือความตาย จับชรา จับชาติคือความเกิด จับภพคือความเป็น จับอุปาทาน จับตัณหา จับเวทนา จับผัสสะ จับอายตนะ จับนามรูป จับวิญญาณ จับสังขาร จนถึงจับอวิชชาได้ จับอาสวะได้ วิชชาคือ ความรู้ จึงบังเกิดแจ่มแจ้งขึ้นเป็นความตรัสรู้. เมื่อวิชชาบังเกิดขึ้น

อวิชชา ก็ดับ เหมือนอย่างเมื่อความสว่างบังเกิดขึ้นความมืดก็ดับ. เมื่ออวิชชาดับก็ดับไปโดยลำดับ คือสังขาร วิญญาณ นามรูป आयตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ เป็นต้น. ทุกข์ทั้งสิ้นก็ดับไป.

ทรงกำจัดมารและเสนาได้หมดสิ้น

เพราะฉะนั้น เมื่อพระองค์ทรงพิจารณาธรรมะที่ได้ตรัสรู้ คือสัจจะความจริงที่ได้ตรัสรู้ สายเกิด สายดับ และทั้งสายเกิดสายดับ จึงได้ทรงเปล่งอุทานขึ้นในปัจฉิมยามแห่งราตรี ดังที่ได้ยกมาแปลไว้แล้ว. ข้าอีกครึ่งหนึ่งว่า

เมื่อใด ธรรมทั้งหลาย ปรากฏแก่พราหมณ์ ผู้มีเพียรเพ่งอยู่
เมื่อนั้น ความสงสัยของพราหมณ์นั้น ย่อมสิ้นไป พราหมณ์นั้น
กำจัดมารและเสนา สถิตอยู่เหมือนอย่างดวงอาทิตย์สถิตส่องสว่างอยู่
ในนภากาศดังนี้.

มารนั้น แปลว่า ผู้ฆ่าผู้ทำลาย. ในพุทธประวัติได้มีแสดงถึงมาร ที่แสดงว่า เป็นเทพชั้นหนึ่งอันเรียกว่าเทวบุตร. และเมื่อเป็นมารก็เรียกว่าเทวบุตรมาร เป็นเทพชั้นหนึ่งที่มาขัดขวางพระพุทธเจ้าตั้งแต่ในเบื้องต้น. ตั้งแต่ป้องกันมิให้ทรงผนวช และเมื่อทรงผนวชแล้วก็ยังมาตามป้องกันต่าง ๆ มิให้ตรัสรู้. จนถึงในราตรีที่ตรัสรู้นั้นมารก็ได้มาป้องกันในขั้นสุดท้ายก็ยังมาป้องกันอย่างเต็มที่. แต่ว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงชนะมารได้ จึงได้ตรัสรู้.

นักธรรมจะได้วิจารณ์กันว่าอาจถอดความได้เป็นธรรมะ. มารที่มาจากพระพุทธรูปนั้นก็คือ **กิเลสมาร** มารคือกิเลสซึ่งมีวิชาเป็นหัวหน้า. และเมื่อพระองค์ได้ตรัสรู้ในปฏิจจสมุปบาท ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น ทรงพิจารณาจับผลจับเหตุขึ้นไปจนถึงวิชาอาสวะ วิชาบังเกิดขึ้นแก่พระองค์อย่างเต็มที่ วิชาจึงดับ ที่ได้กล่าวแล้วว่า เหมือนอย่างเมื่อแสงสว่างบังเกิดขึ้นหรือความสว่างบังเกิดขึ้นความมืดก็ดับ. เพราะฉะนั้น เมื่อวิชาบังเกิดขึ้น วิชาก็ดับ. ก็เป็นอันว่าได้ทรงกำจัดมารเสียได้ พร้อมทั้งเสนาก็คือบรรดากิเลสทั้งหลายที่สืบเนื่องมาจากวิชา เช่นตัณหาอุปาทานหรือกิเลสตัณหาทั้งหลายอย่างที่พูดกันว่ากิเลสพันห้าตัณหาร้อยแปดเป็นต้น คือบรรดากิเลสทั้งปวงซึ่งบังเกิดสืบเนื่องมาจากวิชา. กิเลสทั้งปวงเหล่านั้นเรียกว่าเป็นเสนาของมาร. มารก็คือวิชา. กิเลสที่เกิดสืบเนื่องมาจากวิชา ก็คือเสนาของมารทั้งหมด. เพราะฉะนั้น เมื่อดับวิชาซึ่งเป็นตัวมารเสียได้ บรรดาเสนาก็พลอยดับไปหมด. แต่ก็ได้มีแสดง**มารไว้ว่ามี ๕ อย่าง** คือ

ขันธมาร มารคือขันธ อันได้แก่มารูปหรือสภณีกายอันนี้

กิเลสมาร มารคือกิเลส

อภิสังขารมาร มารคือความปรุงแต่ง อันได้แก่กรรมที่ประกอบกระทำ

มัจจุมาร มารคือความตาย

เทวบุตรมาร มารคือเทพบุตร.

ขันธมาร นั้นก็หมายถึงขันธ ๕ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ย่อเป็นนามรูปหรือกายใจอันนี้ ได้ชื่อว่าเป็นมารแก่ผู้ที่ยึดถือ เป็นอุปาทานขันธ ขันธเป็นที่ยึดถือ. และเมื่อมีความยึดถืออยู่ในขันธ ขันธก็เป็นมารคือเป็นเครื่องทำลายล้าง มิให้ปฏิบัติเพื่อบรรลุถึงความสิ้นทุกข์ได้ เพื่อดับกิเลสและกองทุกข์ได้.

กิเลสมาร มารคือกิเลส เป็นมารก็เพราะกิเลสเป็นผู้ฆ่าเป็นผู้ทำลายล้างต่าง ๆ.

อกิสังขารมาร มารคืออกิสังขารอันได้แก่กรรม ก็เพราะกรรมที่ประกอบกระทำนั้นย่อมสืบเนื่องมาจากกิเลส. เพราะฉะนั้น จึงพลอยเป็นมารไปด้วย เพราะกรรมนั้นเองก็เป็นเครื่องป้องกัน เป็นเครื่องทำลายต่าง ๆ ได้.

มัจจุมาร มารคือความตาย ก็เพราะว่าความตายนั่นเป็นเครื่องทำลายชีวิต ทำให้ไม่มีโอกาสที่จะปฏิบัติสืบต่อไปได้.

เทวบุตรมาร มารคือเทวบุตร ก็หมายถึงเทวดาที่เป็นมารดังที่กล่าวมาแล้ว.

พระพุทธเจ้าได้ทรงกำจัดมารและเสนาได้หมดสิ้น. ทรงสถิตอยู่เหมือนอย่างดวงอาทิตย์สถิตส่องสว่างอยู่ในนาคาศ.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

ครั้งที่ ๔๓ สรุปสติปัฏฐาน ๔

บัดนี้ จักแสดงธรรมะเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต. ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจแน่วแน่ในอณัมสมาธิพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม.

สรุปสติปัฏฐาน ๔

การปฏิบัติกรรมฐาน ผู้ปฏิบัติใช้หลักปฏิบัติใน **สติปัฏฐาน** เป็นส่วนใหญ่. และพระสูตรที่แสดงสติปัฏฐาน ซึ่งเป็นพระสูตรใหญ่ที่เรียกว่า **มหาสติปัฏฐานสูตร** ก็ได้ประมวลข้อกรรมฐานไว้เป็นอันมาก ซึ่งได้ถือเป็นหลักในการอบรมกรรมฐานในสำนักนี้. และสำหรับในพระรชากาลที่ล่วงมาจนถึงบัดนี้ ก็ได้ถือหลักสติปัฏฐานดังกล่าว. แต่ว่าได้แสดงแทรกธรรมะจากพระสูตรต่าง ๆ ได้อธิบายธรรมะจากพระสูตรต่าง ๆ นั้น มิได้แสดงอธิบายสติปัฏฐาน ๔ โดยตรง

โดยพิสดาร. เพราะว่าได้เคยอธิบายไว้โดยพิสดารและได้พิมพ์เป็นเล่มไว้ ผู้ต้องการทราบอธิบายในสติปัฏฐานโดยตรง ก็อาจที่จะหาอ่านได้. และแม้ว่าธรรมะที่แสดงอธิบายแทรกเข้ามานั้น จะเป็นธรรมะจากพระสูตรอื่น แต่ก็รวมเข้าได้ในมหาสติปัฏฐานสูตรทั้งสิ้น. ดังเช่นที่ได้ยกเอาข้อสัมมาทิฏฐิความเห็นชอบจากสัมมาทิฏฐิสูตรที่ท่านพระสารีบุตรได้แสดง มาอธิบายติดต่อกันมาครั้ง จนจบกระแสความในสัมมาทิฏฐิสูตรนั้น ก็รวมเข้าได้ในมหาสติปัฏฐานสูตรเช่นเดียวกัน. เพราะในมหาสติปัฏฐานสูตรนั้น ก็ได้แสดงมรรคมืองค์แปดในหมวดอริยสัจจ์ ๔. มรรคมืองค์แปดนั้นก็มีสัมมาทิฏฐิเป็นข้อแรก. เพราะฉะนั้น เมื่อจับแสดงสัมมาทิฏฐิก็เป็นอันว่าได้แสดงข้อธรรมานุสสนาสติปัฏฐาน.

ในวันนี้จะได้แสดง **สรุปสติปัฏฐาน ๔** ตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสเอาไว้ในพระสูตรหนึ่ง. แต่ก่อนที่จะแสดง ก็ขอกล่าวให้ทราบว่า ข้อที่แสดงจากพระสูตรที่กล่าวนี้มีได้ยกข้อต่าง ๆ ตรงกับมหาสติปัฏฐานสูตรทั้งหมด แต่เลือกหยิบยกมาทรงแสดงและทรงแสดงในทางปัญญา และก็พึงทราบว่าแม้ในทางสมาธิก็ย่อมรวมอยู่ในแนวเดียวกัน. สติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ที่จะแสดงในวันนี้ จึงอาจจะยากไปสำหรับผู้ที่มาอยู่ใหม่ ผู้ที่เข้ามาใหม่. แต่ว่าให้ถือว่าเป็นการแสดงสรุปในคราวสุดท้ายของพรหมกาลที่แล้ว. เมื่อเริ่มแสดงใหม่เมื่อเข้าพรหมานี้แล้วจึงจะได้แสดงตั้งต้น ซึ่งเป็นข้อที่จะฟังได้ง่ายขึ้น.

สติปัฏฐาน ๔ ในมหาสติปัฏฐานสูตร

สติปัฏฐาน ๔ ก็คือ ตั้งสติคือความระลึกได้หรือความระลึก
รู้ไว้ ในกาย ในเวทนา ในจิต และ ในธรรม. ในมหาสติปัฏฐานสูตร
ได้รวบรวม

ข้อที่พึงพิจารณาในกายไว้ ก็คือข้อว่าด้วยลมหายใจเข้าออก
ข้อว่าด้วยอิริยาบถทั้งสี่ ยืน เดิน นั่ง นอน ข้อว่าด้วยสัมผัสขันธ์
ความรู้ตัวในความเยื้องกรายอิริยาบถทั้งสี่นี้และอิริยาบถประกอบ
ทั้งหลาย ข้อว่าด้วยกายนี้จำแนกออกเป็นอาการทั้งหลาย มี ผม ชน
เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น ข้อว่าด้วยธาตุสี่ ดิน น้ำ ไฟ ลม ข้อว่า
ด้วยปาฐะเก้า คือพิจารณาศพที่เข้าทิ้งไว้ในป่าช้า แยกออกเป็น ๙ ข้อ
ตั้งต้นแต่ศพที่ตายแล้ววันหนึ่งสองวันสามวันเป็นต้นไปจนถึงเป็น
กระดูกผุปน.

ตั้งสติพิจารณาเวทนา ก็คือตั้งสติกำหนดเวทนา ความรู้เป็นสุข
เป็นทุกข์ หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ทั้งที่เป็นสามีสคือมีกิเลส
เป็นเครื่องล่อให้เกิดขึ้น ทั้งที่เป็นนิรามิสคือไม่มีกิเลสเป็นเครื่องล่อหรือ
เป็นเครื่องนำให้เกิดขึ้น.

ตั้งสติพิจารณาจิต ก็คือตั้งสติกำหนดดูจิตใจนี้ ที่มีราคะ
ความติดใจยินดีหรือปราศจากราคะ ความติดใจยินดี ที่มีโทสะหรือ
ปราศจากโทสะ ที่มีโมหะความหลง หรือปราศจากโมหะความหลง
เป็นต้น

ตั้งสติพิจารณาธรรม ก็คือตั้งจิตกำหนดดูธรรมะทั้งหลาย ที่บังเกิดขึ้นในจิต. ตั้งต้นแต่

กำหนดดูนิวรณ์ทั้งห้า คือกิเลสที่เป็นเครื่องกั้นจิต บังเกิดขึ้น กลุ้มรุมจิต มีกามฉันท์ ความพอใจรักใคร่อยู่ในกาม พยาบาท ความมุ่งร้ายปองร้าย เป็นต้น.

กำหนดดูขันธ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

กำหนดดูความเกิดของขันธ ๕ ความดับของขันธ ๕

ตั้งสติกำหนดดูอายตนะภายในทั้ง ๖ ที่รับอายตนะภายนอกทั้ง ๖.

อายตนะภายในภายนอกที่รับกัน ก็คือตากับรูปที่ประจวบกัน หูกับเสียงที่ประจวบกัน จมูกกับกลิ่นที่ประจวบกัน ลิ้นกับรสที่ประจวบกัน กายและสิ่งถูกต้องทางกายที่ประจวบกัน มโนคือใจกับ ธรรมะคือเรื่องราวที่ประจวบกัน เกิดสังโยชน์คือความผูกใจ. และก็ให้ รู้จักความเกิดของสังโยชน์ ความดับของสังโยชน์ และสังโยชน์ที่ดับ แล้วจะไม่เกิดขึ้น

ตั้งสติกำหนดดูโพชฌงค์ทั้ง ๗ มีสติโพชฌงค์ องค์แห่งความรู้ คือสติ ธรรมวิจยโพชฌงค์ องค์แห่งความรู้คือธรรมวิจย การเลือก เพ็นธรรมเป็นต้น.

ตั้งสติกำหนดดูอริยสัจจ์ทั้ง ๔ คือทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับ ทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

ก็รวมเป็นตั้งสติในกาย ในเวทนา ในจิต ในธรรม ที่ตรัสไว้ใน มหาสติปัฏฐานสูตร.

สติปัฏฐาน ๔ ในบางพระสูตร

และได้ตรัสสรุปไว้ในพระสูตรอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งได้ตรัสอธิบายวิธีปฏิบัติตั้งสติในกาย ในเวทนา ในจิต ในธรรม. รวมความเข้ามว่าให้ปฏิบัติ

ตั้งสติ คือความระลึกได้ ความกำหนดได้ในกาย ก็คือใน *ปฐวิกาย* กายที่เป็นส่วนดิน *อาโปกาย* กายที่เป็นส่วนน้ำ *เตโชกาย* กายที่เป็นส่วนไฟ *วาโยกาย* กายที่เป็นส่วนลม *เกสากาย* กายที่เป็นส่วนผม *โลมากาย* กายที่เป็นส่วนขน *จวิกาย* กายที่เป็นส่วนผิว *จมุกาย* กายที่เป็นส่วนหนัง *มังสกาย* กายที่เป็นส่วนเนื้อ *นหารุกาย* กายที่เป็นส่วนเส้นเอ็น *อฏฺฐิกาย* กายที่เป็นส่วนกระดูก *อฏฺฐิมิญฺกาย* กายที่เป็นส่วนเยื่อในกระดูก.

ตั้งสติกำหนดเวทนา ก็คือ ใน *สุขเวทนา* เวทนาความรู้ที่เป็นสุข *ทุกขเวทนา* ความรู้ที่เป็นทุกข์ *อทุกขมสุขเวทนา* เวทนาที่มีใช้สุข มีใช้ทุกข์. ตั้งสติกำหนดเวทนาที่เกิดทาง *สัมผัสทางตา* เวทนาที่เกิดจาก *สัมผัสทางหู* เวทนาที่เกิดจาก *สัมผัสทางจมูก* เวทนาที่เกิดจาก *สัมผัสทางลิ้น* เวทนาที่เกิดจาก *สัมผัสทางกาย* เวทนาที่เกิดจาก *สัมผัสทางมนคือใจ*.

ตั้งสติกำหนดจิตใจ ก็คือกำหนดดูจิตที่มีราคะคือความติดใจ ยินดี หรือที่ปราศจากราคะคือความติดใจยินดี จิตที่มีโทสะหรือจิตที่ปราศจากโทสะ จิตที่มีโมหะ หรือจิตที่ปราศจากโมหะ จิตที่ฟุ้งซ่าน หรือจิตที่หดหู่ จิตที่ถึงความใหญ่ด้วยเมตตามาวนาสมาธิเป็นต้นหรือ

จิตที่ไม่ถึงความใหญ่ จิตที่ยิ่งคือยิ่งด้วยสมาธิปัญญาวิมุตติหลุดพ้น หรือจิตที่ไม่ยิ่ง จิตที่มีสมาธิหรือจิตที่ไม่มีสมาธิ จิตที่หลุดพ้นหรือ จิตที่ไม่หลุดพ้น.

ตั้งสติกำหนดดูธรรม คือธรรมะที่เป็นกุศลหรือเป็นอกุศลหรือ ที่เป็นกลาง ๆ ต่าง ๆ อันนอกไปจากข้อที่กล่าวแล้วในกายในเวทนา และในจิตทั้งสามข้างต้น.

ทางปฏิบัติสติปัฏฐาน

และได้ตรัส **ทางปฏิบัติ** เพื่ออะไรหรือโดยวิธีอย่างไรไว้ว่า ในการปฏิบัติตั้งสติดังกล่าวนั้น ก็ให้ปฏิบัติพิจารณากาย เวทนา จิต ธรรม ทั้งหมด.

โดยเป็นอนิจจะ คือไม่เที่ยง เป็นสิ่งที่เกิดดับมีไช้โดยนิจจะ คือเป็นของเที่ยง.

โดยเป็นทุกข์ คือเป็นสิ่งที่ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง ไม่ตั้ง อยู่คงที่ มีไช้โดยเป็นสุข.

โดยเป็นอนัตตา มีไช้ตัวตน มีไช้เป็นเรามีไช้เป็นของเรา ไม่ไช้โดยอัตตา คือโดยเป็นตัวตนเป็นตัวเราเป็นของเรา.

มีความหน่าย มีไช้มีความเพลิดเพลिन

มีความคลายความติดใจ มีไช้ติดใจ

มีความดับ คือดับต้นหาความตื่นระยานอยากของใจ มีใช้
ก่อค้นหา

มีความสละวาง มีใช้มีความยึดถือ.

การปฏิบัติตั้งสติก็โดยวิธีดังที่กล่าวมานี้ เพื่อให้เห็นว่าไม่เที่ยง
ต้องเกิดดับเป็นทุกข์ ต้องมีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลง เป็นอนัตตา
มีใช้ตัวเราของเรา และเบื่อหน่ายไม่เพลิดเพลิน เพื่อคลายความติดใจ
มีใช้ติดใจ เพื่อดับต้นหาดับทุกข์ มีใช้ก่อให้เกิดค้นหา ก่อทุกข์
เพื่อปล่อยวางมีใช้เพื่อยึดถือ.

วิธีปฏิบัติสติปัฏฐานคือภาวนา

และได้ตรัสสอนถึง **วิธีปฏิบัติ** ว่าการปฏิบัตินั้นเรียกว่า **ภาวนา**
ที่แปลว่า **ทำให้เกิดขึ้น ทำให้มีขึ้น**. และภาวนานั้นจะอย่างไร ก็ได้
ตรัสสอนเอาไว้อีกว่า ภาวนาอันหมายถึงปฏิบัตินั้น ก็คือปฏิบัติทำ
สติความระลึกได้ หรือความกำหนดทำญาณความหยั่งรู้ ที่เป็น
ตัวปัญญาให้บังเกิดขึ้นให้มีขึ้นทันในธรรมะที่เกิดขึ้นในเวลานั้น
โดยไม่ให้พลาดไม่ให้ล่วงเลยพลอเรือในธรรมะที่บังเกิดขึ้นในเวลานั้น
ยกตัวอย่างเช่นว่า เมื่อตั้งจิตกำหนดดูกาย เช่นลมหายใจเข้าลมหายใจ
ออก ก็หมายถึงว่ากำหนดลมหายใจเข้าลมหายใจออกที่บังเกิดขึ้นอยู่
ในปัจจุบัน ดังเช่นกำหนดลมหายใจเข้าลมหายใจออกที่บังเกิดอยู่ใน
บัดนี้ หายใจเข้าในบัดนี้ ก็มีสติ มีญาณกำหนดรู้ หายใจออกในบัดนี้
ก็มีสติ มีญาณกำหนดรู้ มีใช้ว่าพลอ หายใจเข้าหายใจออกอยู่ในบัดนี้

แต่ว่าจิตมิได้กำหนดหรือกำหนดไม่ทัน จึงไม่มีสติ ไม่มีญาณอยู่ใน
ลมหายใจเข้าลมหายใจออกนั้น เพราะว่าเพลอสติ หรือว่าจิตไม่ตั้ง
กำหนด ไม่ตั้งเพื่อที่จะรู้.

หน้าที่ของภาวนา

ฉะนั้น **หน้าที่ของภาวนา** คือการปฏิบัติประการแรก ก็คือ

กำหนดให้มีสติ ให้มีปัญญาหรือญาณ กำหนดทันต่อธรรมะที่
เกิดขึ้นในเวลานั้น นี่เป็นหน้าที่ของภาวนา *ประการหนึ่ง*.

และให้รวมอินทรีย์ทั้งหลายมาปฏิบัติกิจคือหน้าที่พร้อมกัน.
ได้แก่รวมตา หู จมูก ลิ้น กาย และমনะคือใจ ให้มาปฏิบัติหน้าที่
กำหนดอยู่ในธรรมะที่เกิดขึ้นอยู่ในเวลานั้น สุดแต่ว่าจะยกเอาข้อไหน
กายข้อไหน เวทนาข้อไหน จิตข้อไหน ธรรมะข้อไหนขึ้นมา ก็ให้ทั้งตา
ทั้งหู ทั้งจมูก ทั้งลิ้น ทั้งกาย ทั้งมนะคือใจ มาปฏิบัติหน้าที่กำหนดรู้
พร้อมกัน. ไม่ใช่ว่าทั้งหกนี้จะแยกย้ายกันไปทำงานทำหน้าที่ต่าง ๆ กัน
ตาไปดูเสียทางหนึ่ง หูไปฟังเสียทางหนึ่ง จมูก ลิ้น กาย มนะคือใจ
ไปเสียทางหนึ่ง ๆ ต้องรวมกัน. กล่าวย่อก็คือว่าต้องรวมกายใจนี้ทั้งหมด
เข้ามาเป็นอันเดียวกัน. นี่เป็นหน้าที่ของภาวนา *ประการที่สอง*.

และนำความเพียรพยายามปฏิบัติ โดยเริ่มดำเนิน และก้าวหน้า
ไปจนบรรลุถึงเป้าหมายบรรลุถึงความสำเร็จ. เป็นสติเป็นญาณกำหนด
รู้อยู่ในธรรมะที่เกิดขึ้นอยู่ในเวลานั้นคือในกายในเวทนาในจิตในธรรม
ที่กำหนดนั้น. นี่เป็นหน้าที่ของภาวนาเป็น *ประการที่สาม*.

และใช้ความเพียรปฏิบัติสั่งเสพอยู่ในข้อปฏิบัตินี้เนื่อง ๆ เสมอ ๆ ให้สม่ำเสมอ ไม่ทอดทิ้ง. และความสั่งเสพนี้ก็หมายความว่า ให้รับเอาข้อที่ปฏิบัตินี้เข้าไปให้ถึงใจ ให้ตั้งอยู่ในใจ. เหมือนอย่างบริโภคอาหาร สั่งเสพอาหาร บริโภคอาหารก็ให้น้ำเข้าปากเคี้ยวกลืนเข้าไปให้เข้าถึงในท้อง เพื่อย่อยไปเลี้ยงร่างกาย. ในการปฏิบัติก็เช่นเดียวกัน ต้องรับเอาข้อที่ปฏิบัติกรรมฐานที่ปฏิบัติ ให้เข้าไปถึงใจ เหมือนอย่างบริโภคอาหารเข้าไปย่อยเลี้ยงร่างกายให้ร่างกายอุ่มเอิบ ก็สั่งเสพเอาข้อที่ปฏิบัตินี้เข้าไปให้ถึงใจให้ใจอุ่มเอิบเป็นปิติเป็นสุขขึ้น เป็นผลที่ได้รับ. ดังนั้นเป็นหน้าที่ของภavanaเป็น ประการที่สี่ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนเอาไว้.

ก็เป็นอันว่าจบสรุปในสติปัฏฐาน.

ต่อไปนี้ก็ขอให้ตั้งใจฟังสวด และตั้งใจทำความสงบสืบต่อไป.

อ กิ ธ า น ศั พ ท์

กตัตตากรรม กรรมที่ทำโดยมิได้มีเจตนา
คือไม่ได้ตั้งใจไว้ว่าเป็นกรรม กรรม
ที่สักแต่ว่าทำ

กรรม การงานที่กระทำ

กรรมฐาน การงานทางจิต ที่ตั้งขึ้น คือ
ที่ปฏิบัติ

กรรมภาพ ภาพคือกรรม

กรรมวิญญะ วนคือกรรม

กวมพิงการาหาร อาหารคือคำข้าว

กามคุณ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
ที่น่ารักใคร่พอใจทั้งหลาย

กามจันท์ ความพอใจรักใคร่ในกามหรือ
ด้วยกาม

กามตัณหา ความอยากไปในกาม คือ
อารมณ์หรือสิ่ง คือรูป เสียง กลิ่น
รส โผฏฐัพพะ ที่น่ารักใคร่ปรารถนา
พอใจทั้งหลาย

กามภพ ยึดอยู่ในกามก็เป็นเราขึ้นในกาม

กามสุขัลลิกานุโยค ความประกอบตน
ด้วยความสุขสดชื่นในทางกาม

กามาทีนพ โทษของกาม

กามาสวะ อาสวะสิ่งที่ไหลมาต้องจิต
สันดานคือกาม ความใคร่

กามุปาทาน ความยึดถือกาม ยึดถือหรือ
ถือมั่นกาม

กาย ประชุม

กายทวาร ประตูกาย

กายวิญญัตติ ความเคลื่อนไหวทางกาย

กายวิญญาณ กายกับโผฏฐัพพะสิ่งที่
กายถูกต้องมาประจวบกันเกิดรู้สิ่ง
ถูกต้องทางกาย

กายสังขาร เครื่องปรุงแต่งกาย อันได้แก่
ลมหายใจเข้าลมหายใจออก เพราะ
ว่าเป็นเครื่องบำรุงปรนปรือกายอยู่

ตลอดเวลา กายดำรงอยู่ได้ก็เพราะ
มีลมอัสสาสะปัสสาสะบำรุงปรนเปรอ
อยู่ตลอดเวลาไม่มีหยุด

กายสัมผัส สัมผัสทางกาย

กาลิโก ประกอบด้วยกาลเวลา

กิเลสกรรมฐาน เป็นที่ตั้งของการงานทาง
ใจที่เป็นฝ่ายกิเลส

กิเลสกาม กามที่เป็นกิเลส

กิเลสमार มารคือกิเลส เป็นมารก็เพราะ
กิเลสเป็นผู้ฆ่าเป็นผู้ทำลายล้างต่าง ๆ

กิเลสวัฏฏะ วงคือกิเลส

กุศลกรรมบถ ทางแห่งกรรมที่เป็นกุศล

กุศลมูล มูลเหตุของกุศล

ขันธमार มารคือขันธ์ อันได้แก่นามรูป
หรือสกนธ์กายอันนี้ หมายถึงขันธ์
๕ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

ชีณาสวะ ผู้มีอาสวะสิ้น

ความชรา ความชำรุดทรุดโทรม

คันธัพพะ คนธรรพ์ สัตว์ที่จะบังเกิด
ก็เข้าสู่ศรรพ์ ก็คือปฏิสนธิวิญญาณ
นั่นเอง

คันธารมณ อารมณคือ กลิ่น

คูหาสย มีคูหาคือถ้ำเป็นที่อาศัย

ภรวาทะ วาทะว่าเรือน

ฆานทวาร ประตูจมูก

ฆานวิญญาณ จมูกกับกลิ่นมาประจวบ
กันเกิดรู้กลิ่น

ฆานสัมผัส สัมผัสทางจมูก

จักขุทวาร ประตูตา

จักขุวิญญาณ รูปกับตมามาประจวบกัน
เกิดเห็นรูป เห็นรูปด้วยจักขุ

จักขุสัมผัส สัมผัสทางตา

จิตตภาวนา ปฏิบัติอบรมจิต

จิตตสังขาร เครื่องปรุงจิต ได้แก่สัญญา
เวทนา

จินตา การคิดพินิจพิจารณา

จิตตามยปัญญา ปัญญาที่ได้จากความ
คิดพินิจพิจารณา

จตุปปาตญาณ ความรู้ในจิตความเคลื่อนไหว
อุปบัติเข้าถึงชาตินั้น ๆ ของสัตว์
ทั้งหลายว่าเป็นไปตามกรรม

เจตนา ความตั้งใจ

ฉันทราคะ ความพอใจยินดี ความติดใจ
พอใจอยู่ในสิ่งที่ได้

ชนกกรรม กรรมที่นำไปให้เกิดขึ้นมา

ชรา ความแก่ ความทรุดโทรม พันหัก
ผมหงอก หนังเหี่ยวยุ่น ความเสื่อม
แห่งอายุ ความห่อหมกแก่แห่งอินทรีย์
ทั้งหลาย มีตา เป็นต้น

ชาติ ความเกิด

ชีวาทวาร ประตูลิ้น

ชีวหาวิญญาณ ลิ้นกับรสมาประจวบกัน
เกิดรู้รส

ชีวหาสัมผัส สัมผัสทางลิ้น

ญาณทัสสนะ ความรู้ ความเห็น รู้เห็น
ว่าข้อนี้ ๆ เป็นอกุศลจริง ข้อนี้ ๆ
เป็นอกุศลมูลจริง ข้อนี้ ๆ เป็น
กุศลจริง ข้อนี้ ๆ เป็นกุศลมูลจริง

ตณฺหยา อุกฺกัฏฺโธ โลโก โลกอันตณฺหา
ก่อให้เกิดขึ้น

ตสฺสา สัตว์จำพวกเคลื่อนที่ได้

ตณฺหา ความทะยานอยาก ความดิ้นรน
ของจิตใจ หรือแปลกันอย่างธรรมดา
ว่า ความอยาก

ตณฺหาธิปไตย ตณฺหาเป็นใหญ่ ตณฺหา
เป็นความดิ้นรนทะยานอยาก

เตโชธาตุ ธาตุไฟ

ถาวรรา สัตว์จำพวกอยู่กับที่ คือถาวร
เคลื่อนที่ไม่ได้

ถีนมิทฺระ ความง่วงงุนเคลิบเคลิ้ม

ทวาร ช่องทาง ประตูละหมาย ความว่า
เป็นช่องทางหรือประตูของจิต ที่จิต
ออกมารับอารมณ์คือเรื่อง ก็คือว่า
อายตนะภายในอันได้แก่ ตา หู จมูก
ลิ้น กาย และমনะคือใจ

ทะยานอยาก ดิ้นรน กวัดแกว่ง กระสับ-
กระส่าย

ทัญญูสามัญญตา ความเป็นผู้ที่มีทัญญูคือ
ความเห็นเสมอกัน ความมีทัญญูเสมอ
กันนั้น ก็คือมีความเห็นชอบถูกต้อง
ตาม พระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้า
ได้ทรงแสดงไว้ได้ทรงบัญญัติไว้

ทัญญูปาทาน ความยึดถือทัญญู ยึดถือทัญญู
คือความเห็น อันความเห็นนี้หมายถึง
ถึงความเห็นผิด ยึดถือความเห็นผิด

ทุกฺข ทุกฺขทางกาย ว่ามีชาติทุกฺข ทุกฺข
คือชาติเป็นต้น สรุปลงเข้าก็ในชั้นนี้
เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการ

ทุกฺขทุกฺขะ ทุกฺขโดยความเป็นทุกฺข
ทุกฺขที่ปรากฏเป็นทุกฺข

ทุกฺขนิโรธ ความดับทุกฺข ทรงอธิบาย
ยกเอาความดับตณฺหา

ทุกฺขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้
ถึงความดับทุกฺข ทรงยกเอามรรค-
เมืองค์ ๘

ทุกฺขเวทนา เวทนาที่เป็นทุกฺขทางกาย
ทางใจ

ทุกฺขสมุทฺทัย เหตุเกิดทุกฺข ทรงอธิบายยก
เอาตณฺหา ความดิ้นรนทะยานอยาก

ทุกฺขะ ความไม่สบายกาย

เทวบุตรมาร มารคือเทวบุตร เทวดาที่
เป็นมาร

โทมณัส โทมณัสสะ ทุกฺขทางใจ ความ
ไม่สบายใจ

โทสะ ความโกรธแค้นขัดเคือง

โทสะ ปฏิฆะ ความหงุดหงิดกระทบ
กระทั่งขัดเคือง

ธรรม ทรงอยู่ ดำรงอยู่

ธรรมจักขุ ดวงตาเห็นธรรม

ธรรมฐิติ ความตั้งอยู่แห่งธรรม

ธรรมนियาม ความกำหนดแห่งธรรม

ธรรมาธิปไตย ธรรมะเป็นใหญ่

ธรรมารมณ อารมณ เรื่องราวที่เข้าทาง
มโนทวาร ประตุมโนคือใจ

ธาตุ ทรงอยู่ ดำรงอยู่ มีความหมาย
เช่นเดียวกับธรรม

นโม ความนอบน้อม

นัตถิกทิกฺขณฺ ความเห็นว่าไม่มี เป็นการ
ปฏิเสธสมมติสัจจะ ความจริงโดย
สมมติ ปฏิเสธคติธรรมตา

นันทิ ความเพลิน

ราคะ ความติดใจยินดี

นาม น้อมจิตน้อมออกรับอารมณ อาการ
ที่จิตน้อมออกรับอารมณ ศัพท์ก็
เป็นอันเดียวกันกับ นมะ หรือ นโม
แต่ว่ามีความหมายว่าเป็นอาการ
ของจิตใจที่น้อมออกไปรู้อารมณ
คือเรื่องทั้งหลาย

นิพพิทา ความหน่ายในขั้น

นิमित เครื่องกำหนด และให้รู้จัก

นียตมิจฉาทิกฺขณฺ มีความเห็นผิดที่ตั้ง
ลงแล้ว

นิรามิส ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องล่อ

นิโรธ คือความดับทุกข์

นิโรธวาระ, นิโรธวาร วาระดับคือดับทุกข์

นิวรณ ทำจิตใจไม่ให้พบกับความสงบ
และทำปัญญาให้เสียให้ทราวม คือ
ไม่ให้เกิดปัญญา

เนยยะ บุคคลที่พึงแนะนำได้อบรมได้
คือต้องพราสาสนกันอยู่บ่อย ๆ
หลายครั้งหลายหน

บัญญัติ สำหรับการบัญญัติขึ้น แต่งตั้งขึ้น

บัญญัติสัจจะ ความจริงโดยบัญญัติ

บารมี ความดีที่ทำไว้นั้นก็ยังเก็บอยู่ใน
จิตส่วนลึก เก็บดี

ปฏิกฺษะ, โทสะปฏิกฺษะ ความขัดเคือง
กระทบกระทั่งหงุดหงิดโกรธแค้น

ปฏิฆานุสสัย กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในจิต
คือปฏิกษะความกระทบกระทั่ง

ปฏิจฺจสมุปบาท ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิด
ขึ้น ธรรมะที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นเป็น
ลูกโซ่โยงกันไป

ปฏิจันนชรา ความแก่ที่ปกปิด

ปฏิสฺสนวิญญาน วิญญานในปฏิสสนิ
วิญญานในปฏิสสนินี้ก็ได้แก่วิญญาน
ธาตุคือธาตุรู้หรือจิตที่อาศัยอยู่ใน
กายนี้

ปฐวีธาตุ ธาตุดิน

ปทปรมะ มีบทอย่างยิ่ง ก็คือหมายความว่า
เป็นผู้ที่โง่งมมาก ไม่สามารถที่
จะรู้ธรรมะที่ทรงสั่งสอนได้ และก็
หมายรวมไปถึงผู้ที่มีทิวฏฐิมานะมาก

ปรมัตตสัจจะ ความจริงที่มีเนื้อความ
อันสุขุมละเอียดเป็นอย่างยิ่ง คือ
เป็นสัจจะคือความจริงที่เป็นอย่างยิ่ง
คือจริงแท้ มิใช่เป็นไปตามสมมติ
บัญญัติ

ปริญญญา รู้อบครอบหรือกำหนดรู้จักทุกข์

ปริเทวะ ความคร่ำครวญรำจวนใจ

ปรีนิพพาน ดับรอบ ลี้นทุกข์ด้วยประการ
ทั้งปวง

ปริปากะ ความที่สุกโดยรอบ คือในทาง
สมบูรณ์เหมือนอย่างผลไม้ที่แก่
เต็มที สมบูรณ์ที่สุดแล้วจึงแก่งอม
แก่งลง ตาเสื่อม หูเสื่อม เป็นต้น

ปรียภูฏานะ กิเลสที่บังเกิดขึ้นทำจิตใจ
ให้กลัดกลุ้มวุ่นวายกระสับกระส่าย
จึงใช้คำว่าปรียภูฏานะ ที่มาจากคำว่า
ปลิ้นสะดม

ปหานะ ละ ละสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์

ปัญญานุสारी เล่นไปตามปัญญา

ปิยวิปโยค ความพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รัก

ปิยสัมปโยค ความประจวบกับสิ่งที่เป็นที่รัก

ปุญญาภิสังขาร ประดับแต่งบุญ

ปุพพันตะ เจียนต้น

ปุพพเพนิวาसानุสสติญาณ ความรู้ระลึก
ขั้นที่เป็นที่อาศัยอยู่ในปางก่อนได้
ระลึกชาติหนหลังได้ ความหยั่งรู้
ระลึกชาติในปางก่อนได้

ปุริสทัมมสารถิ พระพุทธเจ้าทรงเป็น
เหมือนอย่างสารถิ ฝึกบุรุษบุคคลที่
ควรฝึก ก็คือฝึกบุรุษบุคคลที่ฝึกได้

ปุริสภาวะ ภาวะเป็นชายหรือเพศชาย

โปโนพุกวิกา เป็นไปเพื่อเกิดในภพชาติ
ใหม่ เป็นเหตุให้ถือภพถือชาติใหม่

ผัสสะ ความกระทบ

ผัสสะ สัมผัส ความกระทบ ความหมาย
ว่า กระทบหรือถูกต้อง ที่เป็นความ
ประชุมกันของอายตนะภายใน
อายตนะภายนอกและวิญญาณ

ผัสสอาหาร อาหารคือผัสสะ

โผฏฐัพพารมณ อารมณคือโผฏฐัพพะ

พยาบาท ปองร้ายเขา โกรธแค้น ชัดเคือง
มุ่งร้าย หมายถึงผลาญ ความโกรธ
แค้นชัดเคือง

พุกุโร เป็นผู้ตรัสรู้แล้ว

ภพ ความเป็น ความเป็นเราของเรา หรือ
เป็นตัวเรานั้นแหละ มาจากคำว่า
ภว ที่แปลว่า เป็น หรือ ความเป็น
ความมี

ภวตัณหา ความตื่นตระหนกอยากไป
ในภพคือ ความเป็นนั้นเป็นนี้ความ
อยากไปในภพ ความเป็นนั้นเป็นนี้
ตัณหาในภพ คือความเป็นนั้นเป็นนี้

ภวังค์ องค์ของภวะ องค์ของภพ คือ
ความเป็น องค์ของความเป็นอยู่
ดำรงอยู่ ไม่ตาย ตัวชีวิต

ภวังคจิต จิตที่อยู่ในภวังค์ จิตที่ไม่รับ
อารมณ์

ภวาสวะ อาสวะคือภพ ความเป็นเรา
เป็นของเรา เริ่มตั้งแต่ความเป็นเรา
อันฝังอยู่ดองอยู่ในจิตใจ

ภาวนา การปฏิบัติอบรม การปฏิบัติอบรม
ทำมรรคมีองค์ ๘ ให้มีขึ้นให้เป็น
ขึ้นมา ทำให้เกิดขึ้น ทำให้มีขึ้น

ภาวนามัยปัญญา ปัญญาที่ได้จากการ
ปฏิบัติอบรม

ภาวะ ความเป็น ความมี

ภูตะ สิ่งที่เป็น สิ่งที่มี รูปที่เป็นสิ่งที่มี

มนสิการ การกระทำไว้ในใจ

มโนหาวาร ประตูลใจ

มโนวิญญูญาณ มโนคือใจกับธรรมะคือ
เรื่องราวมาประจวบกันเกิดรู้เรื่องที่
ใจคิด

มโนสัณฺเจตนาหาร อาหารคือมโนสัณ-
เจตนา ความจงใจ

มโนสัมผัส สัมผัสทางมโนคือใจ

มมังการ ทำให้เป็นของเรา

มรณะ ความตาย จุตีความเคลื่อนไหว
ความแตกทำลาย ความหายไป
มฤตยูความตาย การกระทำกาละ
ความแตกแห่งขันธทั้งหลาย ความ
ทอดทิ้งซากศพไว้ ความตัดขาด
แห่งอินทรีย์คือชีวิต

มหาภูตรูป รูปที่เป็นภูตะใหญ่

มัจจุมาร มารคือความตาย

มัจฉริยะ ความตระหนี่เหนียวแน่น
หวงแหน

มัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติที่เป็นหนทาง
กลางสมบุรณ์

มิจจาทิฏฐิ ความเห็นผิดจากคลองธรรม

มิตตสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยมิตร

โมหะ ความหลงถือเอาผิดขั้นแรงขึ้น

ความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม

ยึดถือกาม คือสิ่งที่รักใคร่ปรารถนาพอใจ
ทั้งหลาย ภาวะที่รักใคร่ปรารถนา
พอใจทั้งหลาย

ยึดถือทิฏฐิ คือความเห็น ความเห็นที่
เป็นไปตามอำนาจของตัณหา

ยึดถือวาทะว่าตัวเราของเรา คือสืบไป
ถึงตัวเขาของเขา เพราะเมื่อมีตัวเรา
ของเราก็ต้องมีตัวเขาของเขาคู่กันไป

ยึดถือศีลและวัตร คือยึดถือความประพฤติ
ที่เป็นข้อเว้นและความประพฤติที่
เป็นข้อที่พึงทำต่าง ๆ ไปตามอำนาจ
ของตัณหา

เยภยุยสิกา เสียข้างมากเป็นประมาณ

โยนิโสมนสิการ การทำไว้ในใจ จับให้ถึง
ต้นเหตุ พินิจพิจารณาขบเจาะจับเหตุ
แห่งผลให้ได้ หรือว่าจับผลสวาทา
เหตุให้ได้ จับเหตุที่จะส่งผลให้ได้

รสารมณ อารมณคืออรส

ราคะ ความกำหนดยินดีหรือเป็น
กามฉันท เป็นโลภะความโลภ
ความติดใจยินดี มีความเพลิดเพลิน
ยิ่งขึ้น ๆ ในอารมณนั้น ๆ ในสิ่ง
นั้น ๆ

ราคานุสสัย อนุสสัยคือราคะ

รูป ขำรุต สิ่งโดยอมขำรุต สิ่งนั้นชื่อว่ารูป
รูปขันธ์ รูปกาย อันประกอบด้วยธาตุดิน
น้ำไฟลม

รูปภาพ ยึดในรูปก็เป็นเราขึ้นในรูป

รูปารมณ อารมณคือรูป

โลก สิ่งที่ขำรุต

โลกาธิปไตย โลกเป็นใหญ่

โลกุตตระ พ้นโลกเหนือโลก

วิจิณฺณุตติ ความเคลื่อนไหวกว้าง

วิสีฆา เครื่องปรุงแต่งว้าง ก็ได้แก่
วิตกวิจารณ์ ความตรึกความตรอง

วิญญะ วน วิญญะคือวนนั้น ก็พูดกัน
ง่าย ๆ ว่าเวียนเกิดเวียนตาย หรือ
เวียนเกิดแก่เจ็บตาย

วัตถุกาม กามคือพัสดุ

วัตร การปฏิบัติ ความปฏิบัติ ข้อที่ปฏิบัติ

วาทะ ถ้อยคำ ถ้อยคำที่เรียก

วาโยธาตุ ธาตุลม

วิจิกิจจมา ความเคลือบแคลงสงสัย ความ
เคลือบแคลงสงสัยในพระรัตนตรัย
เพราะเห็นธรรมะที่เป็นตัวสัมมาทิฐิ
แล้ว

วิชา ความรู้แจ่มแจ้งถูกต้องตามความ
จริง

วิญญานขันธ์ กองวิญญาน ความรู้เห็น
รูปทางตา ความรู้ได้ยินเสียงทางหู
ความรู้ทราบกลิ่นรส โผฏฐัพพะ
ทางจมูกทางลิ้นทางกาย และความ

รู้เรื่องที่คิดหรือที่นึกที่รู้ทางมโน
คือใจ

วิญญานาหาร อาหารคือวิญญาน

วิถี ทาง

วิถิจิต จิตที่ออกมารับอารมณ์นั้น

วิถีวิญญาน วิญญานในวิถี หมายความว่า
เป็นวิญญานที่บังเกิดขึ้นตามวิถี
คือตามทาง

วิบากขันธ์ เป็นขันธ์ซึ่งได้มาแต่กำเนิด

วิปจิตัญญ บุคคลที่รู้ได้เข้าหาหน้อยหนึ่ง
เมื่อยกหัวขึ้นแล้วก็ต้องอธิบาย

วิปริณามทุกข์ ทุกข์คือความแปรปรวน
เปลี่ยนแปลง

วิปริณามะ ความที่แปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป

วิปัสสนาภูมิ ภูมิแห่งวิปัสสนา เป็น
กรรมฐานสำหรับวิปัสสนาในอันที่จะ
กำหนดพิจารณาให้รู้ให้เห็นได้สะดวก
เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า **วิปัสสนากรรมฐาน**

วิปัสสนูปกิเลส ไปยึดถือในอุปกิเลสของ
ปัญญาในเมื่อปฏิบัติวิปัสสนา

วิปากวิญญะ วนคือวิปาก ผลของกรรม

วิภาตณหา ความอยากไปในวิภพ คือ
ความไม่เป็นนั่นเป็นนี่ เป็นเหตุให้
เกิดทุกข์

วิขัวาทะ สอนจำแนกตามเหตุและผล
กล่าวจำแนกตามเหตุและผล คือ

เมื่อมีเหตุให้เกิดก็เกิด เมื่อสิ้นเหตุ
ให้เกิดก็ไม่เกิด

วิมุติ ความหลุดพ้น เรียกว่าเป็นจิตที่
รู้พ้น หลุดพ้นจากอาสวะคือกิเลสที่
ต้องจิตสันดานทั้งหลาย

วิสังขาร นิพพาน เป็นอมตธาตุ ธาตุที่
ไม่ตาย ก็คือเป็นธรรมชาติที่พ้นจาก
กาลเวลาเป็นอกาลิโก

วิติกมมกิเลส กิเลสที่เป็นเหตุให้ล่วง
ละเมิด กิเลสอย่างหยาบ กิเลสที่
เป็นเหตุให้ล่วงละเมิดออกไปทาง
ไตรทวาร

เวทนา รู้ รับรู้ เสวย

เวทนา ความรู้เป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็น
กลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข

เวทนาขันธ กองเวทนา ก็ได้แก่ความรู้
เป็นสุขเป็นทุกข์

เวไนยนิกร หมู่แห่งชนที่พึงแนะนำได้
ที่พึงสอนได้

ศีล ความประพฤติหรือข้อที่ประพฤติ

ศีลวัตร ศีลนั้นก็ให้แก่ความประพฤติ
หรือข้อที่ประพฤติ วัตรนั้นก็ให้แก่
ข้อที่ปฏิบัติ

สชาติปัญญา ปัญญาที่ได้มาแต่ชาติกำเนิด

สตาริปไตย มีสติเป็นใหญ่ คือความ
ระลึกได้ ความระลึกรู้อันถูกต้อง
ประกอบด้วยปัญญาอันถูกต้อง

สมมติ สมมติบัญญัติ ข้อที่มีมติคือ
ความรับรู้ร่วมกัน

สมมติสังจะ ความจริงโดยสมมติ คือ
โดยที่มีมติร่วมกันเรียกขึ้นบัญญัติ
ขึ้นแต่งตั้งขึ้น และก็รับรองเรียกกัน

สมุทัยวาร คือเป็นฝ่ายเกิด หรือเป็น
ฝ่ายก่อทุกข์

สักกายทิฏฐิ ความเห็นยึดถือว่ากาย
ของเรา คือเห็นยึดถือว่าตัวเรา
ของเรา ซึ่งเป็นอย่างแรง ความเห็น
ว่ากายของตน

สังขตลักษณะ ลักษณะของสิ่งผสม
ปรุงแต่ง

สังขาร ปรุงแต่ง สิ่งผสมปรุงแต่ง

สังขารขันธ กองสังขาร ในรูป ในเสียง
ในกลิ่น ในรส ในโผฏฐัพพะ และ
ในธรรมะ คือเรื่องราวที่จำได้

สังขารทุกข์ ทุกข์คือสังขารสิ่งที่ผสม
ปรุงแต่งทั้งหลาย ทุกข์โดยเป็น
สังขาร ล้วนเป็นสิ่งผสมปรุงแต่ง
ทั้งสิ้น

สังโยชน์ ความผูกพันของจิต

สังสาระ สงสาร ความท่องเที่ยวไป

สังจะ ความจริงที่บุคคลผู้เป็นอริยะพึงรู้

สังจิรณะ กระทำให้แจ้งนิโรธ ความดับ
ทุกข์

สัญญา ความรู้จำ จำได้หมายรู้

สัญญาขันธ์ กองแห่งสัญญา ความจำได้
หมายรู้ จำรูป จำเสียง จำกลิ่น
จำรส จำไผฏฐัพพะ ที่คิดหรือที่รู้
ทางมนคือใจ

สัททารมณ อารมณ์คือเสียง

สัทธานุสารี แล่นไปตามศรัทธา

สัพพัญญู รู้ทั้งหมด

สัมผัส ผัสสะ กระแทบ

สัมมปปัญญา ปัญญาที่เป็นปัญญาถูกต้อง

สัมมากัมมันตะ การงานชอบ

สัมมาญาณะ ความหยั่งรู้ชอบ

สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ

สัมมาวาจา เจรจาชอบ

สัมมาวายามะ เพียรชอบ

สัมมาวิมุตติ ความหลุดพ้นชอบ

สัมมาสติ ระลึกรชอบ

สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ

สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ

สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ

สัสสตทิฐิ ความเห็นว่าเที่ยง

สามีส มีกิเลสเป็นเครื่องล่อ

สีลสัมมัญญตา ความมีศีลเสมอกันนั้น
ก็คือมีความประพฤติปฏิบัติทางกาย
ทางวาจาตลอดจนถึงทางใจเสมอกัน

สีลพทปราคาส ความอุปคาลคือจับยึด
ศีลและวัตรเอาไว้

สีลพทตูปาทาน ความยึดถือศีลและ
พรต ความยึดถือศีลและวัตร

สุข สุขทางกาย

สุขเวทนา เวทนาที่เป็นสุขทางกายทางใจ

สุตตะ การฟังการเรียน

สุตมัยปัญญา ปัญญาที่ได้จากสุตตะคือ

การสดับการอ่านการเรียน

โสกะ ความแหย่งใจ

โสตทวาร ประตูหู

โสตติยัญญาณ หูกับเสียงมาประจวบกัน
เกิดได้ยินเสียง

โสตสัมผัส สัมผัสทางหู

โสมนัส สุขทางใจ

หทัย สิ่งที่ทำให้สำเร็จความคิดนึก

อกาลโก ไม่ประกอบด้วยกาลเวลา

อภิกิริยทิฐิ ความเห็นว่าไม่เป็นอันกระทำ
คือไม่มีบุญไม่มีบาป

อกุศลกรรมบถ ทางแห่งกรรมที่เป็นอกุศล

อกุศลมูล มูลเหตุของอกุศล

อทุกขมสุขเวทนา เวทนาที่มีไช่ทุกข์มีไช่
สุข คือเวทนาที่มีไช่ทุกข์มีไช่สุข
ทางกายทางใจ

อนุปาทินนกลังขาร ลังขารที่ไม่มีใจครอง
ลังขารที่ไม่ยึดถือ

อเนญชาภิสังขาร ประดูแต่งธรรมะที่ไม่
ห้วนไหว ทำสมาธิกันได้

อปรรันตะ เงื่อนปลาย

อปญฺญาภิสังขาร ประดูแต่งบาป ประดูแต่ง
บาปที่ไม่ใช่นุญ

อพยภาคธรรม ธรรมะที่เป็นกลาง ๆ
ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล ไม่ใช่บาป
ไม่ใช่บุญ

อภิขมา โลกแห่งสิ่งทรัพย์สินของของ
ผู้อื่น

อภิสังขารมาร มารคือความปรุงแต่ง
อันได้แก่กรรมที่ประกอบกระทำ
มารคืออภิสังขารอันได้แก่กรรม

อริยสัจจะ อริยสัจ สัจจะคือความจริง
ที่ทำให้รู้ให้เป็นอริยะคือบุคคลผู้เจริญ
บุคคลผู้ประเสริฐ สัจจะอันประเสริฐ

อรุณภาพ ยึดในอรุณก็เป็นเราขึ้นในอรุณ

อวิชา ความไม่รู้ อันหมายความว่าไม่รู้
ในอริยสัจทั้ง ๔

อวิชานุสัย อนุสัยคืออวิชา กิเลสที่
นอนเนื่องอยู่ในจิต อารมณเหล่านั้น
เป็นที่ตั้งของโมหะ ความหลง

อวิชาสวะ อาสวะคืออวิชา อวิชาคือ
ตัวความไม่รู้

อสรี ไม่มีสรีระคือไม่มีร่างกาย ไม่ใช่
วัตถุ ไม่มีสรีระรูปร่างสัณฐาน แต่มี
กายนี้เป็นที่อาศัย

อหังการ กรรมนี้เองกระทำให้เป็นเรา
ขึ้นมา การกระทำให้เป็นเราขึ้นมา
การทำให้เป็นเรา การสร้างให้เป็นเรา

อเหตุกทิวฏฐิ ความเห็นว่าไม่มีเหตุ คือ
ผลที่ได้ต่าง ๆ บังเกิดขึ้นตามคราว
แห่งโชคเคราะห์

อตตภิกลมณญโยค ความปฏิบัติธรรมาน
ตนให้ลำบาก คือ ทำทุรกกิริยาต่าง ๆ

อตตวาทะ วาทะว่าตน

อตตวาทุปาทาน ความถือมั่นหรือยึดถือ
วาทะว่าตนย่อมเป็นข้อสำคัญ

อตต ตัวตน มีคำแปลอย่างหนึ่งว่า
ผู้กินผู้สวຍ ผู้กินผู้สวຍสุขหรือ
ทุกข์ อตตาทิปไตย ตนเป็นใหญ่

อตตานุทิวฏฐิ ความตามเห็นว่าอตต
ตัวตน ความตามเห็นว่าตัวเราของเรา

อันตะ ที่สุด

อปปฎิจจันนชรา ความแก่ที่ไม่ปกปิด

อัสมิมานะ ความสำคัญหมายว่าเรามี
เราเป็น หรือเรียกว่ามานะเฉย ๆ

อัสมิมานทิวฏฐิ มานะคือความสำคัญ
หมาย ทิวฏฐิคือความเห็นว่า อัสมิ
เรามีเราเป็น

อาโปธาตุ ธาตุน้ำ

อายตนะ ที่ต่อ อันหมายความว่า อายตนะ
ภายในกับอายตนะภายนอกต่อกัน

อารมณ เรื่องที่จิตคิด เรื่องที่จิตดำริ
เรื่องที่จิตใจหมกมุ่นถึง ครุ่นคิดถึง

อาลัมพนะ เป็นเครื่องหน่วงของจิต

อาสวะ ดองจิตสันดาน

อาสวะ อนุสัย กิเลสที่นอนจมหมกหมม
ดองจิตสันดาน

อาสวักขยญญาน ความรู้เป็นเหตุสิ้นอาสวะ
ความรู้เป็นเหตุสิ้นอาสวะคือกิเลส

ที่ต้องจิตสันดานทั้งหลาย ก็คือทรง
หยั่งรู้ในอริยสัจทั้ง ๔

อาหาร ตามศัพท์แปลว่า นำมา สิ่งที่เป็นปัจจัย คือเป็นเครื่องอาศัยที่นำผลมา

อิตถิภาวะ ภาวะเป็นหญิงหรือเพศหญิง

อินทรีย์ เป็นใหญ่ อันหมายความว่า
ตาเป็นใหญ่ในทางต่อกับรูป หูเป็นใหญ่ในทางต่อกับเสียง จมูกเป็นใหญ่ในทางต่อกับกลิ่น ลิ้นเป็นใหญ่ในทางต่อกับรส กายเป็นใหญ่ในทางต่อกับโผฏฐัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้อง มโนคือใจข้อที่ ๖ นี้เป็นใหญ่ในทางรับในทางต่อกับธรรมะคือเรื่องราว

อินทรีย์สังวร ความสำรวมอินทรีย์ คือ
ตาหูจมูกลิ้นกายและมโนคือใจ

อินทรีย์ยาน์ ปริพาโก ความสุกรอบของ
อินทรีย์ทั้งหลาย

อุคฆฏัตถุญญ บุคคลที่รู้ได้เร็ว

อุจเณททิฏฐิ ความเห็นว่าชาติสุญญ

อุชุกทิฏฐิ ความเห็นตรง

อุทธจจกุกุกจจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ

อุเทศ การแสดง

อุเบกขา เวทนาที่เป็นกลาง ๆ มิใช่สุข
มิใช่ทุกข์ มิใช่ทุกข์ มิใช่สุข

อุปัตติภาพ ภพคือความเข้าถึงก็สืบเนื่อง
มาจากกรรมภพนั่นเอง

อุปาทาน ความยึดถือ

อุปาทายรูป รูปอาศัย คือเป็นรูปที่อาศัย
อยู่แห่งมหาภูตรูป

อุปาทินนทสังขาร สังขารที่มีใจครอง
สังขารที่ยังยึดถือ

อุปายาสะ ความคับแค้นใจเป็นทุกข์

เอตัมม นี่เป็นของเรา

เอโสเม เม อตฺตา นี่เป็นอัตตาตัวตน
ของเรา

เอโสหมสฺมิ เราเป็นนี่

ค ร ร ข นี

กฎธรรมดา	๒๖๐, ๒๖๑,	กามตัณหา	๒๘, ๑๒๓, ๑๕๕,
กตัตตากรรม	๗๒		๑๕๘, ๑๖๑, ๑๖๒,
กรรม	๓, ๑๙, ๒๖, ๓๙, ๔๐, ๗๒, ๗๓, ๘๑, ๘๒, ๘๓, ๘๘, ๙๕, ๑๐๐, ๑๐๖, ๑๐๘, ๑๕๒	กามที่เป็นอาสวะ	๑๖๔, ๑๖๕, ๒๕๕, ๓๐๔
กรรมกิเลส	๒๙๖, ๓๑๑, ๓๑๒,	กามภพ	๗๐, ๘๐, ๘๓, ๘๖, ๘๗, ๘๘, ๔๓๔, ๔๓๕
กรรมภพ	๗๑, ๗๓, ๗๔, ๗๕, ๗๘, ๗๙, ๘๒, ๘๘, ๘๙	กามสุขัลลิกานุโยค	๑๒๐, ๒๖๖
กรรมวัฏฏะ	๔๐	กามาทีนพ	๘๓, ๘๖, ๓๐๓,
กัมมการหาร	๑๓, ๑๔	กามาสนะ	๒๙๓, ๒๙๘, ๓๐๒, ๓๐๕, ๓๒๒, ๓๔๓
กัมมชรูป	๓๘๕	กามุปาทาน	๔๒, ๙๓, ๙๕, ๙๖, ๙๗, ๑๓๑, ๑๕๑, ๔๒๗
กัลยาณมิตร	๖, ๗, ๑๐	กาย	๒๐, ๑๕๕, ๒๐๐, ๓๕๓, ๓๗๗, ๓๘๔, ๔๐๕, ๔๒๐
กาม	๘๐, ๒๙๘	กายแตกทำลาย	๓๕๓
กามคุณ	๘๑, ๘๓, ๘๔, ๘๕, ๒๐๑, ๒๕๕, ๓๐๓, ๓๐๔, ๔๒๙,		

กายวิญญาน	๑๕, ๑๘๓, ๒๒๒, ๔๒๐, ๓๑๘, ๓๗๖, ๓๗๘, ๓๘๖, ๔๐๒	กิเลสอย่างหยาบ	๒๙๔, ๒๙๕, ๒๙๖, ๓๑๑, ๓๑๒
กายสังขาร	๑๐๒, ๒๓๐, ๒๓๖, ๒๓๙, ๓๔๙, ๓๕๐, ๓๕๓, ๓๕๔, ๓๕๗, ๓๕๘, ๓๕๙, ๓๗๓, ๓๗๖, ๓๗๗, ๓๗๙, ๙, ๓๑, ๓๓, ๑๑๔, ๑๑๗, ๑๑๙, ๓๐๕, ๓๒๔, ๓๔๖, ๓๕๗, ๔๒๒, ๔๔๙, ๔๗๓, ๔๗๔, ๔๗๕	กุศล	๔, ๒๖
การปฏิบัติ		กุศลกรรมบถ	๔, ๕, ๙
		เกสากาย	๔๗๑
การแสวงหา	๒๓, ๑๙๙, ๔๒๘, ๔๒๙, ๔๓๑,	ขันธ์ ๕	๑๖, ๑๗, ๒๐, ๒๑, ๓๘, ๑๐๘, ๑๓๒, ๑๓๗, ๑๔๑, ๑๔๖, ๑๔๘, ๑๖๗, ๑๗๓, ๑๘๗, ๒๐๓, ๒๐๔, ๒๐๕, ๒๑๐, ๒๒๒, ๒๒๓, ๒๒๔, ๒๒๕, ๒๒๖, ๒๓๘, ๒๕๘, ๓๓๓, ๓๓๔, ๓๕๗, ๓๕๙, ๓๙๑, ๓๙๕, ๓๙๗, ๔๑๐, ๔๖๖, ๔๗๐
การหลับ	๔๐๓	ขันธโลก	๑๖๗, ๔๕๓
กาลเวลา	๔๗, ๒๕๖, ๒๖๐, ๒๖๒, ๒๖๕, ๒๘๔, ๒๘๖, ๒๘๗, ๒๘๘, ๒๘๙, ๓๓๑, ๓๓๒, ๓๓๓, ๓๓๕, ๓๓๖	ขีณาสวะ	๓๑๒
กิจในอริยสัจ	๓๐, ๓๑, ๓๗	คติทางพุทธศาสนา	๑๐๐
กิเลสสาม	๘๐, ๙๓, ๙๔, ๙๖, ๓๐๒, ๓๐๓	คติธรรมดา	๙๙, ๑๐๐, ๑๐๑, ๑๐๖, ๒๗๑, ๔๕๒, ๔๕๓, ๔๕๔
กิเลสวัฏฏะ	๔๐	ความดีบอาหาร	๑๒, ๒๒, ๒๔, ๓๒๖
กิเลสอย่างกลาง	๒๙๔, ๒๙๖, ๒๙๗, ๓๐๙, ๓๑๑, ๓๑๒	ความบังเกิดขึ้นของอนุสัย	๓๒๐
กิเลสอย่างละเอียด	๒๙๓, ๒๙๔, ๒๙๘, ๓๑๖	ความสยบติด	๔๒๙, ๔๓๐, ๔๓๑
		คันธัพพะ	๒๐, ๖๒, ๑๘๖, ๓๗๕

โคจร ๒๑๖, ๒๑๙, ๓๐๘
ฆานวิญญูณ ๑๕, ๑๘๓, ๒๒๒,
๓๑๘, ๓๗๖, ๓๘๖,
๔๐๑

เงื่อนต้น ๒๔๒, ๒๖๕, ๒๖๖,
๒๖๗, ๒๖๘, ๒๖๙,
๒๗๐, ๒๗๑, ๒๗๒,
๒๗๓, ๒๗๕, ๒๗๖,
๒๗๗, ๒๗๙, ๒๘๑,
๒๘๒, ๒๘๓, ๓๓๑,
๓๘๐

เงื่อนต้นของการปล่อยวางทุกข์ ๒๗๖

เงื่อนต้นของนิโรธ ๒๗๕

เงื่อนปลาย ๒๔๒, ๒๖๕, ๒๖๖,
๒๖๗, ๒๖๘, ๒๗๐,
๒๗๑, ๒๗๒, ๒๗๔,
๒๗๖, ๒๗๗, ๒๗๙,
๒๘๑, ๒๘๓, ๓๓๑,
๓๘๐

เงื่อนปลายของศีล ๒๗๔

จตุรธาตุวักขณ ๒๑๓

จักขุวิญญูณ ๑๔, ๑๕, ๑๘๒,
๑๘๓, ๑๘๕, ๑๘๘,
๑๘๙, ๒๒๑, ๒๒๘,
๓๑๗, ๓๗๖, ๓๘๕,
๓๙๑, ๔๐๖, ๔๐๘,
๔๑๔, ๔๑๘

จัมมกาย ๔๗๑

จิต ๔๐, ๑๘๖, ๑๘๘,
๑๘๙, ๑๙๐, ๑๙๓,
๒๐๕, ๒๐๘, ๒๒๒,
๒๒๓, ๒๒๔, ๒๒๕,
๒๒๖, ๒๓๙, ๒๔๐,
๒๘๙, ๓๐๔, ๓๑๗,
๓๒๓, ๓๓๙, ๓๔๑,
๓๔๒, ๓๔๓, ๓๕๕,
๓๕๘, ๓๖๒, ๓๘๗,
๓๘๘, ๓๘๙, ๓๙๐,
๓๙๑, ๓๙๘, ๔๐๒,
๔๐๗, ๔๐๘, ๔๐๙,
๔๑๐, ๔๒๐, ๔๒๒,
๔๕๐

จิตกัมมวิญญูณ ๒๒๒, ๒๒๔

จิตเก็บบารมีและอาสวะ ๓๔๒

จิตตสังขาร ๒๓๐, ๒๓๖, ๒๓๗,
๒๓๙, ๓๔๙, ๓๕๐,
๓๕๕, ๓๕๗, ๓๕๘,
๓๕๙, ๓๗๓, ๓๗๖,
๓๗๘, ๓๗๙

จินตนา ๕, ๙

จินตามยปัญญา ๙

จุติ ๕๐, ๕๘, ๑๒๒,
๒๔๕, ๒๕๗, ๓๑๓,
๓๘๔, ๓๘๕, ๔๖๓

จุตูปปาตญาณ ๑๒๒, ๒๕๗

เจตนา ๑๙, ๗๒, ๙๘, ๒๐๙,

๒๑๐, ๒๙๕, ๓๙๖,
 ๓๙๗, ๔๐๑
 จวิกาย ๔๗๑
 ชนกรรม ๔๒, ๑๙๖, ๑๙๖,
 ๑๙๕
 ชรา ๕๐, ๕๒, ๕๔, ๕๕,
 ๕๗, ๕๙, ๒๑๙,
 ๒๕๕, ๒๙๒
 ชาติ ๔๒, ๔๔, ๔๖, ๕๕,
 ๕๖, ๕๙, ๖๑, ๖๓,
 ๑๖๗, ๑๙๖, ๒๖๒,
 ๒๙๒, ๓๓๑, ๓๒๖,
 ๔๓๕, ๔๔๓, ๔๖๓
 ชีวหาวิญญาน ๑๕, ๑๙๓, ๒๒๒,
 ๓๑๙, ๓๗๖, ๓๙๖,
 ๔๐๒
 ชีวิตินทรีย์ ๒๑๗
 ญาณ ๓ ๑๒๒, ๒๕๗
 ญาณคือความหยั่งรู้ ๒๔๔, ๒๔๙, ๒๕๐,
 ๒๕๗, ๒๗๗, ๓๑๓,
 ๓๔๒
 ญาณทัสสนะ ๙, ๑๐
 ดับตัณหา ๒๒, ๒๓, ๒๙, ๓๓,
 ๔๒, ๑๐๗, ๑๒๓,
 ๑๕๒, ๑๕๓, ๑๕๔,
 ๑๖๐, ๑๖๑, ๒๕๕,
 ๓๒๗, ๓๔๖, ๔๓๗,
 ๔๔๖, ๔๕๖, ๔๖๐,
 ๔๗๓

โดยนิมิต ๓๒๐, ๔๑๓, ๔๑๔
 โดยเพศ ๔๑๓, ๔๑๔
 โดยอาการ ๔๐, ๔๑๓, ๔๑๔,
 ๔๑๕
 โดยอุเทศ ๔๑๓, ๔๑๔
 ต้นเหตุสำคัญของอาสวะ ๓๓๖
 ตสา ๑๖๓, ๑๖๔
 ตั้งกรรม ๖๒
 ตัณหา ๒๒, ๖๖, ๙๒, ๑๐๗,
 ๑๑๓, ๑๑๔, ๑๒๓,
 ๑๒๔, ๑๒๕, ๑๒๖,
 ๑๕๓, ๑๕๔, ๑๕๕,
 ๑๕๗, ๑๕๘, ๑๕๙,
 ๑๖๐, ๑๖๑, ๑๖๒,
 ๑๖๓, ๑๖๔, ๑๖๕,
 ๑๖๖, ๑๖๘, ๒๐๐,
 ๒๐๑, ๒๕๔, ๒๖๙,
 ๓๔๖, ๔๒๗, ๔๒๘,
 ๔๓๑, ๔๓๗, ๔๔๓
 ตัณหากอปปิยา ๑๖๘
 ตัณหาธิปไตย ๑๑๓, ๑๑๔, ๑๑๗
 เตโชกาย ๔๗๑
 เตโชธาตุ ๖๒, ๒๑๒, ๒๑๔,
 ๒๒๔, ๓๗๔
 ไตรลักษณ์ ๑๔๒, ๑๔๓, ๑๙๗,
 ๒๐๔, ๒๐๕, ๒๒๓,
 ๒๒๕, ๒๒๖, ๒๕๘,
 ๒๙๔, ๒๙๕, ๒๙๗,

	๒๘๙, ๓๓๒, ๓๓๓,
	๔๑๑, ๔๑๒
ถาวร	๑๖๓
ทวาร	๑๕๖, ๑๙๓, ๒๐๘
ทวาร ๖	๑๕๖, ๑๕๗, ๑๙๕,
	๑๙๘
ทวิลักษณะ	๓๓๒
ทางปฏิบัติเกี่ยวกับความเห็น	
	๑๑๑, ๑๑๒
ทางปฏิบัติสติปัญญา	๔๗๒
ทางสุดโต่ง ๒	๑๒๐, ๒๖๖
ทัญญู	๕, ๙๗, ๑๑๕, ๑๑๗,
	๑๕๒
ทัญญูมานานุสัย	๘, ๓๒๓
ทัญญูสามัญญตา	๑๑๕, ๑๑๖
ทัญญูปาทาน	๙๒, ๙๗, ๑๐๕,
	๑๑๑, ๑๑๕, ๑๑๗,
	๑๓๑, ๑๕๑, ๔๒๗
ที่ตั้งของ ราคะ โหระ โมหะ	๑๗๗
ที่ตั้งของวิปัสสนากรรมฐาน	๑๘๗, ๒๐๔
ที่ตั้งแห่งสมมติบัญญัติ	๑๓๖, ๑๓๗,
	๑๔๑, ๑๔๒
ที่รวมของกุศลธรรม	๒๖
ที่สุดเบื้องต้น	๒๖๖, ๒๖๗, ๒๖๘,
	๒๖๙, ๒๗๕, ๒๗๗
ที่สุดเบื้องปลาย	๒๖๖, ๒๖๗, ๒๖๘,
	๒๖๙, ๒๗๗
ทุกข์ทุกข์	๔๗, ๔๘, ๒๓๔,
	๔๔๑

ทุกข์สังขาร	๓๐, ๕๒, ๑๖๗,
	๒๐๔, ๒๓๔, ๒๕๕,
	๒๘๗, ๓๒๙, ๓๓๐,
	๓๓๒, ๓๓๓, ๓๓๕,
	๓๓๖, ๓๖๕, ๔๔๑,
	๔๔๖
โทษของกาม	๘๓, ๘๖, ๘๗, ๓๐๓,
	๓๐๔
โทษของมิจฉาทิฏฐิ	๑๐๑
ธรรม	๑๓๒, ๒๘๘
ธรรมจักร	๔๗, ๔๘, ๓๖๔,
	๓๖๖, ๓๖๘, ๓๖๙,
	๓๗๐
ธรรมชาติของจิต	๓๓๙, ๓๔๐
ธรรมจักษุ	๒๖๑, ๒๘๘
ธรรมนิยาม	๒๖๑, ๒๘๘
ธรรมนิยามสูตร	๒๘๘
ธรรมาธิปไตย	๑๑๒, ๑๑๓, ๑๑๔,
	๑๑๕
ธรรมารมณ	๑๕๕, ๑๙๕, ๓๘๘
ธาตุ	๒๑๓, ๒๘๘
ธาตุ ๖	๖๓, ๑๘๖, ๒๒๔,
	๒๒๗, ๓๖๒, ๓๗๔,
	๓๗๖, ๓๘๓
ธาตุกรรมฐาน	๒๑๓
นโม	๒๐๗, ๔๐๘
นฬารุกาย	๔๗๑
นัตถิกทัญญู	๙๘, ๙๙, ๑๐๐, ๑๐๑,
	๑๐๖

นันทิ	๒๙, ๑๕๔, ๑๖๒,	๙๑, ๑๕๓, ๒๔๒,
	๑๖๙, ๑๙๙, ๒๗๖,	๒๔๓, ๒๖๒, ๒๙๐,
นาม	๒๐๖, ๒๐๗, ๒๐๘,	๒๙๓, ๒๙๔, ๓๑๓,
	๒๐๙, ๓๙๗, ๓๙๕,	๓๒๖, ๓๒๙, ๓๓๐,
	๔๐๗, ๔๐๘	๓๓๑, ๓๓๙, ๓๔๘,
นามธรรม	๑๔, ๒๖, ๑๙๔,	๓๔๙, ๓๖๑, ๓๗๒,
	๑๙๗, ๒๐๖, ๔๑๑	๓๙๒, ๓๙๓, ๓๙๗,
นามรูป	๑๖, ๓๙๕	๓๙๘, ๔๐๕, ๔๑๒,
นิพพาน	๑๓๔, ๑๕๒, ๒๒๓,	๔๑๗, ๔๑๘, ๔๒๖,
	๒๒๔, ๒๒๖, ๒๔๘,	๔๓๑, ๔๓๔, ๔๓๖,
	๒๙๗, ๒๙๙, ๓๑๗,	๔๔๐, ๔๔๑, ๔๔๕,
	๓๕๙	๔๔๖, ๔๔๗, ๔๕๗,
นียตมิจจาทิฏฐิ	๑๐๑, ๑๐๕	๔๕๘, ๔๕๙, ๔๖๐,
นิรามิส	๔๒๒, ๔๒๓, ๔๒๔,	๔๖๓, ๔๖๕
	๔๒๕, ๔๖๙	ปฏิจันนชรา ๕๕, ๕๕, ๕๖
นิวรณ์	๒๔๗, ๒๗๕, ๒๙๖,	ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ๗
	๒๙๗, ๓๐๙, ๓๑๐,	ปฏิสนธิวิญญาน ๒๐, ๖๒, ๖๓, ๗๕,
	๔๒๒, ๔๗๐	๑๙๖, ๒๒๖, ๓๗๔,
เนยยะ	๓๓, ๓๔	๓๗๕, ๓๗๖, ๓๗๙,
บัญญัติ	๑๓๓, ๑๓๕, ๑๗๓	๓๙๓, ๓๙๕, ๓๙๙
บัญญัติสัจจะ	๑๓๔	ปฏิวิกาย ๔๗๑
บารมี	๓๔๒	ปฏิวิธาตุ ๖๒, ๒๑๒, ๒๑๓,
บุคคล ๔ จำพวก	๓๓	๒๑๔, ๒๑๕, ๒๒๔,
ปฏิฆานุสัย	๙, ๒๙, ๕๑, ๗๖,	๓๗๔
	๑๙๙, ๒๙๙, ๒๙๙,	ปทปรมะ ๓๔, ๓๕
	๓๐๙, ๓๑๐, ๓๑๙,	ปรมัตถสัจจะ ๑๓๓, ๑๓๔, ๑๓๙,
	๓๒๐, ๓๒๒, ๓๒๓	๑๕๑
ปฏิจัสสมุปบาท	๕๒, ๕๓, ๗๑, ๗๙,	ประตู่ของจิต ๑๙๓

ประสาท ๕ ๒๑๖
 ปริจเฉทรูป ๒๑๗
 ปริญญา ๓๐, ๓๑, ๓๗
 ปรินิพพาน ๔๓, ๑๐๙, ๓๐๕,
 ๓๐๖, ๓๕๙
 ปริยภูฏานะ ๒๙๖, ๒๙๗, ๓๐๙
 ปหานะ ๙, ๓๐, ๓๑, ๓๗
 ปัญญาที่ได้มาแต่ชาติกำเนิด ๒
 ปัญญาที่ต้องการในทางพุทธศาสนา ๘
 ปัญญาสุารี ๓๒
 ปัญญาในธรรม ๑, ๑๒
 ปิยรูป ๒๐๑, ๓๘๗
 ปุพพันตะ ๒๖๖
 ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ๑๒๒, ๒๕๗
 บุริสทัมมสารถิ ๓๔
 บุริสทัมมะ ๓๔
 โปโนพุกวิกา ๒๓, ๖๖
 ผลของตัณหา ๑๕๙, ๑๖๒
 ผัสสะ ๑๔, ๑๕, ๑๗, ๒๑,
 ๑๘๒, ๑๘๔, ๒๑๐,
 ๒๒๕, ๒๘๒, ๓๙๖,
 ๓๙๗, ๔๐๔, ๔๐๕,
 ๔๐๙, ๔๑๗, ๔๒๑
 ผัสสาหาร ๑๓, ๑๔
 ผัน ๔๐๓
 พยาบาท ๓
 พระญาณ ๓ ๒๕๗
 พระโสดาบัน ๑๒๕, ๑๒๗, ๑๒๘,
 ๑๔๗, ๑๔๙, ๑๖๕

พระอรหันต์ ๙๓, ๙๔, ๑๐๘,
 ๑๐๙, ๓๑๒
 พระอรหันต์ตายสูญ ๑๐๗, ๑๐๘
 พระอานนท์ ๕๓, ๑๒๔, ๑๒๕,
 ๑๒๘, ๑๕๒, ๓๐๖,
 ๔๓๕, ๔๓๖, ๔๔๖,
 ๔๖๐
 พุทธพยากรณ์ ๓๐๕, ๓๐๖
 พุทธศาสนา ๒, ๑๐๐, ๑๐๑, ๑๑๒
 ภาว ๖๕, ๖๙, ๗๐, ๗๑,
 ๗๓, ๗๔, ๗๕, ๒๘๒,
 ๒๙๙, ๓๐๗, ๔๓๔
 ภาว ๒ ๗๑
 ภาว ๓ ๗๐, ๗๘, ๘๐
 ภาวชาติ ๗๐, ๙๐
 ภาวตัณหา ๒๘, ๑๒๓, ๑๕๕,
 ๑๕๘, ๑๖๑, ๑๖๒,
 ๑๖๔, ๑๖๕, ๒๕๕,
 ๓๘๙, ๔๐๗
 ภาวักจิต ๒๐๘, ๓๘๕, ๓๘๙,
 ๓๙๐, ๓๙๑, ๓๙๒,
 ๔๐๖
 ภาวาสะ ๗๓, ๒๙๓, ๒๙๘,
 ๓๐๗, ๓๒๒, ๓๒๓,
 ๓๔๓, ๓๔๔
 ภาวะ ๗๓, ๗๙, ๒๑๖
 ภาวนา ๕, ๙, ๓๐, ๓๑,
 ๔๗๓, ๔๗๔, ๔๗๕

กาวนาศัยปัญญา ๙
 ภูมิแห่งวิปัสสนา ๑๗
 มนสิการ ๒๑๐, ๓๙๖, ๓๙๗
 มโนกรรมอันละเอียด ๗๓, ๘๒,
 มโนคือใจ ๑๕, ๓๘, ๑๘๓,
 ๑๙๖, ๑๙๘, ๒๒๗,
 ๓๒๐, ๓๒๑, ๓๗๖,
 ๔๐๑, ๔๐๒, ๔๐๕,
 ๔๑๘, ๔๒๐, ๔๗๐
 มโนวิญญาณ ๑๕, ๑๘๓, ๑๘๗,
 ๑๘๘, ๓๑๘, ๓๗๙,
 ๓๘๖
 มโนสังขเจตนาหาร ๑๓, ๑๘
 มมังการ ๘๑, ๘๒, ๙๐
 มรณะ ๕๐, ๑๖๗
 มรรคมีองค์ ๘ ๒๒, ๒๙, ๓๒, ๑๐๗,
 ๑๒๕, ๑๕๒, ๑๕๔,
 ๑๖๐, ๒๔๗, ๒๔๙,
 ๓๑๗, ๓๒๔, ๓๔๖,
 ๓๕๕, ๓๕๖, ๓๕๗,
 ๓๗๐, ๔๓๘, ๔๓๙,
 ๔๔๐, ๔๔๔, ๔๕๖
 มหานิทานสูตร ๓๘๓
 มหาภูตรูป ๒๐๓, ๒๑๐, ๒๑๒,
 ๒๑๓, ๒๑๕, ๒๑๖,
 ๒๑๙, ๓๙๕, ๔๐๑
 มหาสติปัฏฐานสูตร ๔๖๗, ๔๖๘, ๔๖๙,
 ๔๗๐

มังสกาย ๔๗๑
 มัจฉริยะ ๔๓๐
 มัชฌิมาปฏิปทา ๖๔, ๖๗, ๒๔๙, ๔๕๖
 มาร ๑๐๙, ๒๒๖, ๔๕๕,
 ๔๖๔, ๔๖๕
 มาร ๕ อย่าง ๔๖๕
 มิจฉาทิภูฏิก ๓, ๙๗, ๙๘, ๑๐๑,
 ๑๐๒, ๑๐๓, ๑๐๕,
 ๑๕๒, ๒๔๕, ๓๑๑,
 ๓๔๕
 มิจฉาทิภูฏิก ๓ ๙๘
 มิตตสัมปทา ๖
 ไม่ยึดถือโดยนิमित ๓๒๐
 ไม่ยึดถือโดยอนุพยัญชนะ ๓๒๑
 ไม่รู้จักทั้งอดีตทั้งอนาคต ๒๔๓, ๒๖๒,
 ๒๘๒, ๓๓๑,
 ๓๓๔, ๓๓๕
 ไม่รู้จักอดีต ๒๔๓, ๒๕๖, ๒๕๘,
 ๒๖๒, ๒๘๑, ๓๓๑,
 ๓๓๒, ๓๓๔, ๓๓๕
 ไม่รู้จักอนาคต ๒๔๓, ๒๕๖, ๒๕๘,
 ๒๖๒, ๒๘๑, ๓๓๑,
 ๓๓๒, ๓๓๔, ๓๓๕
 ยอดของสังขตธรรม ๓๕๕, ๓๕๖
 โยนิโสมนสิการ ๖, ๗, ๑๐, ๓๒
 ราคะ ๘, ๒๘, ๑๖๒, ๑๗๗,
 ๒๐๐, ๒๗๖, ๒๙๘,
 ๓๑๑, ๓๑๘

ราคานุสัย	๘, ๑๙๘, ๒๙๘,
	๓๑๘
รู้จักความตาย	๕๓, ๕๗
รู้จักตัณหา	๑๕๓, ๑๕๔. ๑๖๑,
	๑๗๐, ๓๒๗
รู้จักทุกข์	๒๗, ๓๒, ๑๙๖
รู้จักทุกข์นิโรธ	๒๘, ๓๔
รู้จักทุกข์สมุทัย	๒๘
รู้จักนามรูป	๒๐๑, ๒๐๓, ๒๑๑,
	๒๑๙, ๓๒๗
รู้จักผัสสะ	๑๘๑, ๑๘๒, ๓๒๗,
	๔๓๗, ๔๔๕
รู้จักมรรค	๒, ๒๙, ๕๑, ๓๒๖,
	๓๓๑, ๔๔๕
รู้จักวิญญาน	๒๒๑, ๒๒๗, ๒๒๙,
	๓๒๖, ๔๓๗, ๔๔๕
รู้จักเวทนา	๑๗๑, ๑๗๒, ๒๐๓,
	๒๑๙, ๓๒๗, ๔๓๗
รู้จักอริยสัจ	๒๙
รู้จักอาหาร	๑๓, ๒๑, ๒๖
รู้จักอาหาร ๔	๒๒
รูป	๒๑๒, ๓๘๘, ๓๙๕
รูป ๒๘	๒๑๙
รูปกรรมฐาน	๘๗, ๘๘
รูปธรรม	๑๓, ๒๐๖
รูปภาพ	๗๐, ๘๗, ๔๓๕
รูปสมาธิ	๘๗, ๘๘
เริ่มเป็นชาติ	๑๘๖

ลักษณะ ๔	๒๑๘
ลักษณะของตัณหา	๑๕๘, ๑๖๒, ๑๙๙
โลก	๑๖๗
โลกกับตัณหา	๑๖๒
โลกอันตัณหาก่อขึ้น	๒๓
โลกาธิปไตย	๑๑๓
โลมากาย	๔๗๑
วสีสังขาร	๒๓๐, ๒๓๗, ๒๓๙,
	๒๔๐, ๓๔๙, ๓๕๓,
	๓๗๓, ๓๗๗
วิญญะ	๓๙, ๔๐, ๔๑, ๔๒,
	๕๑
วัตถุคาม	๘๐, ๘๑, ๙๓, ๙๔,
	๓๐๒, ๓๐๓, ๔๒๙
วาโยกาย	๔๗๑
วาโยธาตุ	๒๑๒, ๒๑๕
วิธีการ	๒๑๘
วิจิกิจฉา	๑๒๘, ๑๔๗, ๑๔๘,
	๒๙๗,
วิชชา	๒๔๓, ๒๔๔, ๒๔๖,
	๒๕๐, ๓๐๘, ๓๑๖,
	๓๑๗, ๓๕๘, ๓๖๓
วิมุตติ ๒	๒๑๗
วิญญาน	๑๖, ๒๒๒, ๓๗๖,
	๓๘๕
วิญญานของพระอรหันต์	๑๐๙
วิญญานคือตัวรู้	๑๘๘, ๑๘๙

วิญญานธาตุ	๒๐, ๑๘๖, ๒๒๔, ๒๔๓, ๓๓๙, ๓๖๒, ๓๗๔, ๓๗๕, ๓๘๕, ๔๐๖	วิมุตติ	๑๒๘, ๒๐๕, ๒๒๓, ๒๒๔, ๒๕๐, ๒๘๙, ๓๑๖, ๓๑๗, ๓๒๕, ๓๕๘, ๔๗๒
วิญญานาหาร	๑๓, ๑๙	วิสังขาร	๑๓๒, ๑๓๔, ๑๓๕, ๒๒๓, ๒๒๔, ๒๘๗, ๒๘๙, ๓๓๒, ๓๕๘
วิธีจิต	๑๘๕, ๑๙๐, ๒๙๐, ๒๓๘, ๓๙๐, ๓๙๑, ๓๙๒, ๔๐๖, ๔๑๐, ๔๑๙	วีกกมกิลเลส	๒๙๔, ๒๙๕, ๓๑๑, ๓๑๒
วิธีวิญญาน	๑๙, ๓๗๖, ๓๗๙, ๓๘๓, ๓๘๕, ๓๙๑, ๓๙๒	เวทนา ๓	๑๗๒, ๑๗๔, ๔๑๙
วิธีปฏิบัติปฏิญาณคือภาวนา	๔๗๓	เวทนา ๕	๑๗๓, ๑๗๕, ๔๑๙
วิบากขั้น	๔๓, ๑๘๖, ๑๘๗, ๑๙๕, ๓๕๘, ๓๕๙	เวทนา ๖	๑๗๒, ๑๗๔
วิปจิตัญญ	๓๓, ๓๔	เวทนาทางกาย	๑๗๕, ๑๗๖, ๑๗๙, ๓๙๑, ๔๒๐
วิปริณามทุกขะ	๔๗, ๔๘	เวทนาทางใจ	๑๗๔, ๑๗๕, ๑๗๙
วิปัสสนากรรมฐาน	๑๗๓, ๑๘๗, ๑๙๒, ๒๐๔, ๒๑๕, ๒๓๖	เวไนยนิกร	๓๓, ๓๔, ๓๕๙
วิปัสสนาภูมิ	๑๗, ๑๘๗, ๑๙๒, ๔๑๒, ๔๑๔, ๔๑๕, ๔๑๘, ๔๑๙	ศาสนาทาปญญา	๒, ๕๔
วิปัสสนูปกิเลส	๒๔๙	ศีล	๑๑๙, ๒๗๓, ๒๗๔, ๒๒๙
วิปากวิญญะ	๔๐	ศีลและวัตรนอกพุทธศาสนา	๑๒๙
วิภาตถา	๒๘, ๑๒๓, ๑๕๔, ๑๕๘, ๑๖๒, ๑๖๔, ๑๖๕, ๒๕๕	ศีลและวัตรในพุทธศาสนา	๑๒๖, ๑๒๙, ๑๕๑
วิฆาพะ	๑๐๓, ๑๐๖	ศีลวัตร	๑๑๙, ๑๒๐
		สงสาร	๔๐
		สชาติปัญญา	๒
		สญชัย	๓๕
		สตาธิปไตย	๑๑๔, ๑๑๗
		สติปฏิญาณ	๔๖๖, ๔๖๙, ๔๗๑
		สมณธรรม	๑๒๕, ๓๐๕

สมมติ	๑๓๓
สมมติบัญญัติ	๑๓๓, ๑๓๔, ๑๓๕, ๑๓๗, ๑๓๘, ๑๓๙, ๑๔๐, ๑๔๒, ๑๕๑, ๑๗๓, ๑๘๗
สมมติสังกะ	๙๙, ๑๐๐, ๑๐๑, ๑๓๓, ๑๓๔
สมาธิ ๒ อย่าง	๒๔๗
สมาธิจิต	๑๒๒
สรุปสัมมาทิฐิ	๓๒๕, ๔๔๕
สังกายทิฐิ	๑๒๗, ๑๓๘, ๑๔๕, ๑๔๖, ๑๔๗, ๑๔๘, ๑๔๙, ๑๕๐
สังกายทิฐิ ๒๐	๑๔๖, ๑๔๘
สังขตลักษณะ	๔๖, ๒๓๓, ๒๓๕
สังขาร	๔๖, ๑๓๒, ๑๓๔, ๑๔๐, ๒๓๐, ๒๓๑, ๒๓๒, ๒๓๓, ๒๓๔, ๒๓๕, ๒๓๖, ๒๓๘, ๒๔๐, ๒๘๕, ๒๘๖, ๓๒๘, ๓๕๐, ๓๕๗, ๓๖๕, ๓๖๗, ๓๗๓, ๓๗๔, ๔๐๐, ๔๑๓, ๔๓๘
สังขาร ๒	๒๓๒, ๓๕๐
สังขาร ๓	๒๓๑, ๒๓๖, ๒๓๙, ๓๔๙, ๓๕๐, ๓๕๑, ๓๕๔, ๓๕๕, ๓๕๗

สังขารทุกข์, สังขารทุกข์	๔๗, ๔๘, ๒๓๔, ๔๔๑
สังฆสามัคคี	๑๑๕, ๑๑๖
สังโยชน์ ๑๐	๑๒๖, ๑๔๖, ๑๔๙
สังสาระ	๔๐
สังนิกรรม	๓๐, ๓๑, ๓๗
สัญญาชาติ	๖๑
สัตว์ ๒ จำพวก	๑๖๓
สัตว์ ๖ จำพวก	๑๙๙
สังฆานุสारी	๓๑
สันตติ	๕๗, ๕๘, ๕๙, ๓๓๓, ๓๓๔, ๓๕๒, ๓๕๓, ๔๑๑
สัพพัญญู	๒๖๑, ๔๒๘
สัมผัส	๑๕, ๑๗๕, ๑๘๒, ๑๘๔, ๒๐๘, ๓๑๘, ๓๙๑, ๔๐๖, ๔๑๒, ๔๑๔, ๔๒๐
สัมผัส ๖	๑๘๒, ๑๙๐
สัมมปปัญญา	๖, ๒๐๕
สัมมาทิฐิ	๓, ๑๑, ๑๒, ๙๒, ๔๓๖
สัมมาทิฐิที่พึงมีเป็นพื้นฐาน	๒๕
สัมมาทิฐิสูตร	๓, ๗๘, ๑๗๑, ๑๖๘
สัสสตทิฐิ	๑๐๒, ๑๐๖
สาตรูป	๒๐๑, ๓๘๗
สามัญชน	๙๔, ๑๒๗, ๑๕๘
สามีส	๔๒๒, ๔๒๓, ๔๒๔, ๔๒๕, ๔๖๙

สีสัมมัญญา ๑๑๕, ๑๑๖
 สีสัพพตปรมาส ๑๒๖, ๑๒๘, ๑๒๙,
 ๑๔๗, ๑๔๘, ๑๔๙
 สีสัพพตูปาทาน ๙๒, ๑๑๘, ๑๒๖,
 ๑๒๘, ๑๒๙, ๑๓๐,
 ๑๓๑, ๑๕๑, ๑๕๒,
 ๔๒๗
 สุตะ ๕
 สุตมัยปัญญา ๙
 โสทวิญญาน ๑๕, ๑๘๓, ๑๘๘,
 ๑๘๙, ๓๑๗, ๓๗๖,
 ๓๗๘, ๓๗๙, ๓๘๕,
 ๔๐๑, ๔๐๒, ๔๐๘
 หทัย ๒๑๗
 หน้าที่ของภาวนา ๔๗๔, ๔๗๕
 หัวใจของอริยสัจ ๒๖๒, ๒๖๓
 เหตุเกิดอวิชชา ๒๗๘, ๒๘๓, ๓๒๘,
 ๔๓๘
 เหตุให้เกิดอาสวะ ๓๒๘
 เหตุให้ได้ปัญญา ๙
 อภิริยทัญญู ๙๘, ๑๐๑, ๑๐๖
 อกุศลกรรมบถ ๓, ๒๙๔, ๒๙๕,
 ๒๙๖, ๓๑๑
 อกุศลทางกาย ๓
 อกุศลทางใจ ๓
 อกุศลทางวาจา ๓
 อกุศลมูล ๒, ๓, ๔, ๖, ๘, ๑๓,
 ๕๔, ๑๔๘, ๒๙๔,
 ๓๒๖, ๔๔๕

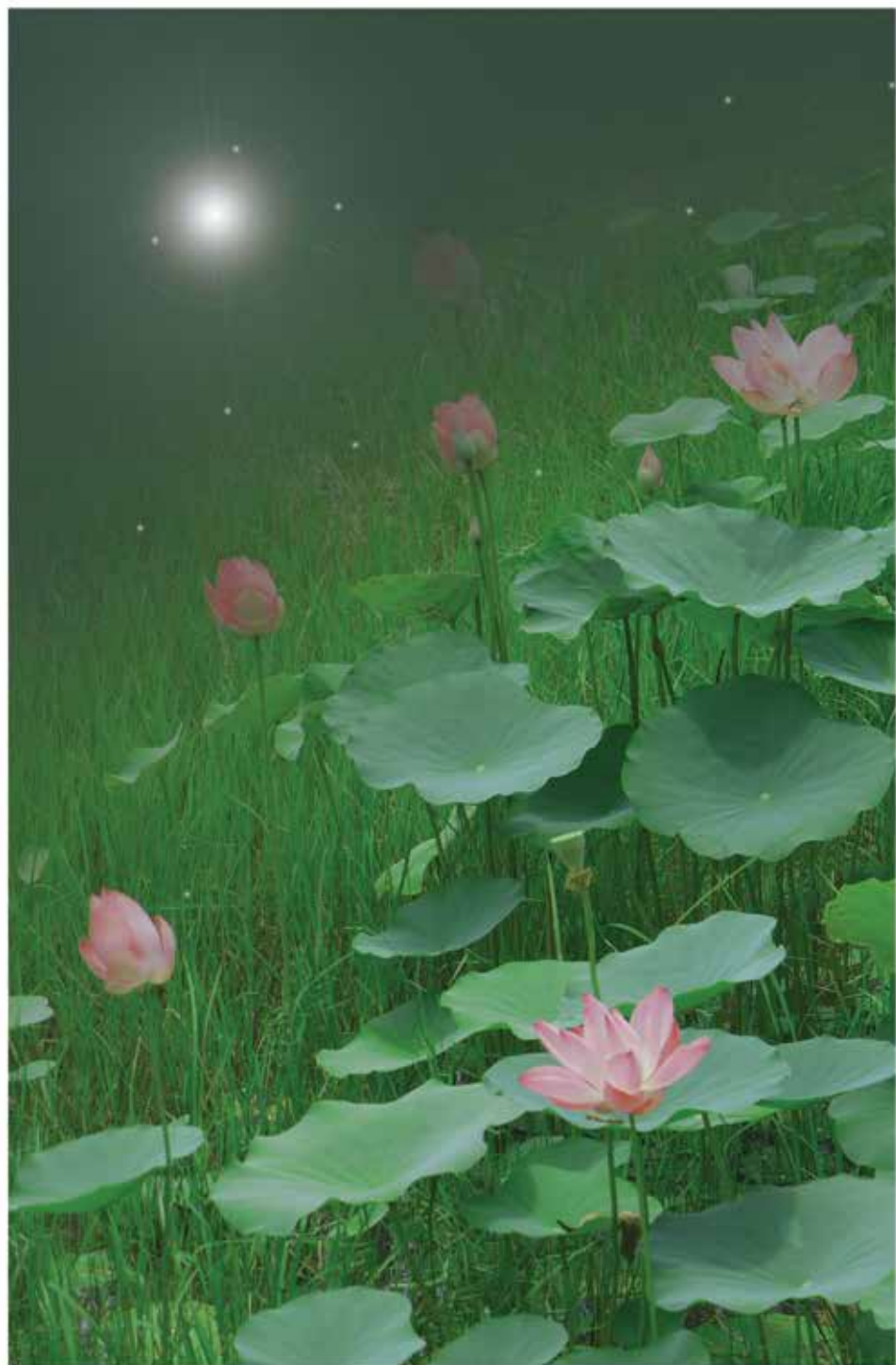
อตีต ๒๕๖
 อธิปไตย ๓ ๑๑๒
 อนาคต ๒๕๖
 อนุปาทินนกังขาร ๒๓๒, ๓๕๐
 อนุสัย ๘, ๒๙๓, ๒๙๔,
 ๓๐๙
 อนุสัย ๓ ๒๙๓, ๒๙๘
 อนุสัย ๔ ๓๒๒
 อปรันตะ ๒๖๖
 อพยากตธรรม ๑๘๖, ๑๙๕
 อภิขเฌา ๓
 อมตธรรม ๒๘๙, ๓๕๙
 อริยสัจ ๒ ส่าย ๓๑๓
 อริยสัจ ๔ ๒๕๔
 อริยสัจ ๔ โดยพิสดาร ๔๕๗
 อริยสัจ, อริยสัจจะ ๓๐
 อริยสัจส่ายเกิด ๔๔๐
 อริยสัจส่ายดับ ๔๔๐
 อรูปกรรมฐาน ๘๘
 อรูปภาพ ๗๐, ๘๘, ๔๓๔,
 ๔๓๕
 อวิชชา ๒๔๒, ๒๕๖, ๒๗๘,
 ๒๘๑
 อวิชชา ๘ ๒๔๒, ๒๕๓, ๒๖๔,
 ๒๗๙, ๒๘๔
 อวิชชาที่เป็นอาสวะ ๓๐๗, ๓๐๙
 อวิชชาอนุสัย ๒๙, ๑๙๘, ๒๙๓,
 ๒๙๘, ๓๐๑, ๓๐๙,
 ๓๑๙, ๓๒๐

อหังการ	๘๑, ๘๒, ๘๘
อเหตุกทิกฺขุ	๙๘, ๙๙, ๑๐๑, ๑๐๖
อัญญิกาย	๔๗๑
อัญญิมิณฺชากาย	๔๗๑
อัตตกิลมณานุโยค	๑๒๐, ๒๖๖
อัสตภาพ	๑๓๗, ๑๖๗, ๑๙๒
อัสตวาทะ	๑๓๕, ๑๓๙
อัสตวาทูปาทาน	๙๒, ๑๓๕, ๑๔๓, ๑๓๑, ๑๓๒, ๑๓๕, ๑๔๕, ๑๕๐, ๑๕๑, ๑๕๒, ๔๒๗
อัสตดา	๑๓๒, ๑๓๗, ๔๒๑
อัสตดาธิปไตย	๑๑๓
อัสตตานุกิฏฺฐิ	๑๓๘, ๑๔๕, ๑๕๐, ๑๕๒
อัสตดาในพุทธศาสนา	๑๓๒
อัสตภาพ	๑๓๗, ๑๓๙, ๑๔๐, ๑๔๑, ๑๔๒, ๑๗๓, ๑๘๗
อัปปฏิจันนชรา	๕๔, ๕๕, ๕๖
อัสมิกิฏฺฐิ	๒๙๘, ๓๒๓
อัสสมิมานะ	๗๓, ๑๓๘, ๑๔๕, ๑๕๐, ๑๕๒, ๒๙๘
อัสสมิมานะทิกฺขุ	๑๓๘, ๒๙๘
อาการของอุปาทาน ๙๕	
อาการที่จิตอกรับอารมณ์	๒๒๔, ๒๒๕
อากาศ	๒๑๗

อากาศธาตุ	๓๔๐
อาณิสสผลของสมาธิ	๔๔๙
อาโปกาย	๔๗๑
อาโปธาตุ	๖๒, ๒๑๒, ๒๑๓, ๒๑๔, ๒๑๕, ๒๒๔, ๓๗๔
อายตนะ ๖	๑๘๒, ๑๙๐, ๑๙๒, ๑๙๖, ๔๐๕, ๔๒๗
อายตนะภายในภายนอก	๑๕, ๑๓๒, ๑๕๕, ๑๘๕, ๑๘๙, ๑๙๐, ๒๒๘, ๓๐๙, ๓๒๓, ๓๘๓, ๓๘๕, ๓๘๘, ๓๙๐, ๓๙๑, ๓๙๖, ๔๒๑, ๔๒๒, ๔๗๐
อารมณ์	๑๙๓
อารมณ์ ๖	๑๕๖, ๑๙๕
อารักขา	๔๓๐
อาศัยตัณหาละตัณหา	๑๒๔, ๑๕๒, ๑๖๕, ๑๖๖, ๒๔๘
อาสวะ	๘, ๓๔๓
อาสวะ ๓	๒๙๓, ๒๙๘
อาสวัภยญาณ	๑๒๒, ๒๕๗, ๓๑๓
อาหาร	๑๒, ๑๓, ๑๔, ๑๘, ๑๙, ๒๑, ๒๒, ๒๔, ๒๕, ๒๖, ๒๑๗, ๔๔๕

อาหารของกรรม ๑๘, ๒๒, ๔๔๕
 อาหารของกาย ๑๓, ๒๑, ๔๔๕
 อาหารของนามธรรม ๑๔, ๑๖, ๒๖
 อาหารของนามรูป ๑๙, ๒๑, ๒๒, ๔๔๕
 อาหารนโรธ ๑๒, ๒๒
 อาหารสมุทัย ๑๒, ๒๑, ๒๒
 อาหารดาบส ๖๖, ๑๒๑, ๒๔๕
 อินทรีย์ ๑๙๖, ๓๒๑
 อินทรีย์สังวร ๑๙๗, ๓๒๐, ๓๒๑,
 ๓๒๔
 อุดมัตติปัญญา ๓๓, ๓๔
 อุดมคติปฏิภาณ ๑๐๒, ๑๐๖

อุกกุฏิกปฏิภาณ ๑๑, ๖๐, ๗๐
 อุทกดาบส ๖๖, ๑๒๑, ๒๔๕
 อุปัตติภาพ ๗๑, ๗๕, ๗๘, ๗๙,
 ๘๗, ๘๘, ๘๙
 อุปาทาน ๔ ๙๒, ๑๓๑, ๑๕๑,
 ๔๒๗, ๔๒๘,
 ๔๓๐
 อุปาทายรูป ๒๐๓, ๒๑๐, ๒๑๒,
 ๒๑๖, ๒๑๙, ๓๙๕,
 ๔๐๑
 อุปาทินนกลังขาร ๒๓๒, ๓๕๐

ขอนอบน้อมถวายพระกุศลแทบพระบาท
สมเด็จพระญาณสังวร
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
ด้วยความซาบซึ้งประทับใจ ในพระจริยวัตร
ในความสะอาดบริสุทธิ์
อันเป็นแบบอย่างทีเลิศแก่การประพฤติปฏิบัติ

